

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**BÖLÜNmüş TOPLUMLARIN ANAYASA YOLUYLA
BİRLİKTELİĞİ**

DOKTORA TEZİ

Salim ORHAN

ANKARA-2018

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**BÖLÜNmüş TOPLUMLARIN ANAYASA YOLUYLA
BİRLİKTELİĞİ**

DOKTORA TEZİ

Salim ORHAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

BÖLÜNmüş TOPLUMLARIN ANAYASA YOLUYLA
BİRLİKTELİĞİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

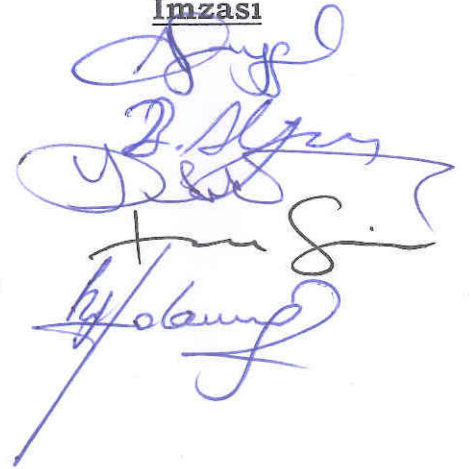
Adı ve Soyadı

- 1- Doç. Dr. Abdurrahman Saygılı
- 2- Doç. Dr. Bülent ALGAN
- 3- Doç. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU
- 4- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim VURAL
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU

Tez Savunması Tarihi

6.8.2018

İmzası

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI danışmanlığında hazırladığım “Bölünmüş Toplumların Anayasa Yoluyla Birlikteliği (Ankara 2018)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

19/09/2018

Salim ORHAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. Bölünmüş Toplamlar.....	12
II. Etnik - Ulusal Kimlik Temelli Çatışmalar	18
1. Etnik ve Etnisite	19
2. Ulus ve Ulusçuluk	23
3. Etnik ve Ulusal Çatışma Nedenleri	30
III. Tartışmalı Bir Kavram Olarak Etnik Çatışma Yönetimi	38
IV. Bir Çatışma Yönetimi Olarak Bölünmüş Toplamlarda Anayasal Düzenlemeler ve Anayasa Yapımı	44

İKİNCİ BÖLÜM ETNİK VE ULUSAL ÇEŞİTLİLİĞE VE ÇATIŞMALARA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE STRATEJİLER

I. Meşruiyeti Olmayan ve/ya Rasyonel Elverişlilik Göstermeyen Yaklaşım ve Stratejiler	56
1. Soykırım.....	57
2. Zora Dayalı Kitlesel Nüfus Transferleri.....	61
3. Asimilasyon.....	63
4. Hegemonik Kontrol.....	70
5. Ayrılma ve(ya) Bölünme.....	74
6. Tahkim (Üçüncü Taraf Müdahalesi).....	81
II. Demokratik Devletler Tarafından Yaygın Kabul Gören Yaklaşım ve Stratejiler	84
1. Bütünleştirme Yaklaşımı: Kamusal Tek Kimliklilik	85
A. Bütünleştirme Yaklaşımının Çeşitleri.....	91
a. Cumhuriyetçi Bütünleştirmeçilik.....	91
b. Sosyalist Bütünleştirmeçilik	93
c. Liberal Bütünleştirmeçilik	95

B. Bütünleşirmeci Yaklaşımının Argümanları: Klasik Anayasacılık İlkeleri	98
a. Kuvvetler Ayrılığı	99
b. İktidar Yarışı/Rekabeti.....	101
c. Haklar Bildirgesi (İnsan Hakları Beyannamesi)	103
C. Bütünleşirme Politikalarının Uygulanabilirliği	105
2. Uzlaşırma/Güç Paylaşım Yaklaşımı: Kamusal Çok Kimliklilik.....	108
A. Çokkültürcülük	117
B. Bölgesel Çoğulculuk: Federalizm ve(ya) Bölgesel Özerklik.....	120
C. Merkezilik (Centripetalism).....	131
D. Ortaklıkçılık (Consociationalism)	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLÜNMÜŞ TOPLUMLARDA ANAYASAL BİR UZLAŞTIRMA YAKLAŞIMI VE STRATEJİSİ OLARAK ORTAKLIKÇILIK

I. Ortaklıkçı Teorinin Gelişimi	147
II. Ortaklıkçılığın Temel İlkeleri/Unsurları	156
1. Büyük Koalisyon ve(ya) Yürütmede Güç-Paylaşımı.....	157
A. Tam Ortaklıkçı Yürütme.....	162
B. Kesişen Ortaklıkçı Yürütme	163
C. Zayıf Ortaklıkçı Yürütme	164
2. Orantılılık	166
3. Grup Özerkliği.....	172
4. Azınlık Vetosu veya Karşılıklı Veto	182
II. Ortaklıkçılık Çeşitleri.....	189
1. Korporatif Ortaklıkçılık.....	192
2. Liberal Ortaklıkçılık.....	198
IV. Kompleks Ortaklıkçılık: Geleneksel Ortaklıkçılığın Ötesi Bir Ortaklıkçı Model.....	204
V. Ortaklıkçı Sistemin Kurulmasını ve Sürdürülmesini Etkileyen Faktörler	212
1. Yapı-Odaklı Faktörler	216
2. Aktör-Odaklı Faktörler.....	224
VI. Ortaklıkçılığın Sağlanmasında Dış Aktörler ve Uluslararası Yaklaşım	229
VII. Ortaklıkçılığa Yönelik Eleştiriler ve Ortaklıkçılığın Karşı Argümanları.....	237
1. Teorik ve Terminolojik Eleştiriler.....	240
2. Normatif Eleştiriler	245

3. Pragmatik Eleştiriler.....	251
-------------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTAKLIKÇILIĞIN BELİRGİN BİR ÖRNEĞİ OLARAK KUZEY İRLANDA: ÇATIŞMADAN BARIŞA UZUN BİR SÜREÇ

I. Çatışmanın/Düşmanlığın Tarihsel Kökeni ve Süreci	263
1. Kolonileştirme (Kolonizasyon) Süreci: Düşmanlığın Kolonyal Kökenleri	263
2. Birlik Yasası ve İrlanda Ulusçuluğunun Yükselişi	269
3. Paskalya Ayaklanması ve İrlanda Bağımsızlık Savaşı.....	275
4. İrlanda Adasının Bölünmesi ve Kuzey İrlanda'nın Ortaya Çıkışı	278
II. Kuzey İrlanda'da Birlikçi Rejimin Yerleşmesi: Hegemonik Kontrol.....	281
III. Birlikçi Rejimin Çöküşü/Kontrol Kaybı, Britanya'nın Müdahalesi ve Çatışmaların Şiddetlenmesi	288
1. Sivil Haklar Kampanyası	291
2. Britanya'nın Müdahalesi ve Çatışmaların Şiddetlenmesi	297
IV. Britanya'nın Doğrudan Yönetimi Döneminde Kuzey İrlanda'da Çatışmalar ve Çözüm Arayışları.....	302
1. Kuzey İrlanda'da İlk Ortaklıkçı Güç-Paylaşım Deneyimi: 1973 Sunningdale Antlaşması.....	302
2. Politik Çözumsuzlük Dönemi (1974-1984)	308
3. 1985 Britanya-İrlanda Antlaşması: Çözüme Doğru Zorlayıcı Bir Girişim.....	312
4. Barış Sürecinden Ortaklıkçı Güç-Paylaşım Antlaşmasına Giden Yol: Müzakereler Süreci	316
V. Kuzey İrlanda'da Ortaklıkçı Güç-Paylaşım Sistemi: 1998 Belfast Antlaşması ve Sonrası	324
1. Belfast Antlaşmasının İçeriği ve Ortaklıkçılık İlkeleri/Unsurları	326
2. Belfast Antlaşmasının Uygulanma Süreci ve Sonrası.....	335
SONUÇ	342
KAYNAKÇA.....	352
ÖZET	381
ABSTRACT	382

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ANC	: African National Congress
APNI	: Alliance Party of Northern Ireland
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DUP	: Democratic Unionist Party
Ed.	: Editör ve Editor
EPA	: Emergency Provisions Act
Haz.	: Hazırlayan
HDR	: Human Development Report
HIİK	: Heidelberg Institute for International Conflict Research
IRA	: Irish Republican Army
NICRA	: Northern Ireland Civil Rights Association
No.	: Number
PTA	: Prevention of Terrorism Act
RUC	: Royal Ulster Constabulary

s.	: Sayfa
SDLP	: Social Democratic and Labour Party
Trans.	: Translated ve Translator
UNDB	: United Nations Development Programme
UNESCO	: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization
UUP	: Ulster Unionist Party
UVF	: Ulster Volunteer Force
Vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yıllık olarak yayımlanan İnsani Gelişme Raporu (HDR), 2004 yılında *Günümüz Çeşitlilik Dünyasında Kültürel Özgürlük* başlığıyla yayımlanmıştır. Bu rapora göre; “kültürel çeşitliliğin yönetimi, zamanımızın en temel zorluklarından birini”¹ oluşturmaktadır. Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde, Amerika’dan Asya’ya Avrupa’dan Afrika’ya, farklı bağlam ve versiyonlarla da olsa insanlar etnik, dinsel, dilsel ve kültürel hatlar üzerinden harekete geçmekte ve kendi kimliklerinin daha geniş toplumlar tarafından tanınmasını, takdir edilmesini ve uzlaştırılmasını talep etmektedirler. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok devlette kimlik politikalarının yükselişi göze çarpmaktadır. Bu çerçevede toplumsal bölünmüşlük üzerine yapılan bugünkü tartışmaların çoğu, resmi dil seçimi, etnik ve dini grupların siyasal katılımı, devlet ile din arasındaki sınır sorunu, göçmen kültürü gibi muhtelif biçimlerde etno-kültürel kimlik ve çeşitlilik üzerine yürütülmektedir. Afganistan ve Sri Lanka’daki resmi dil anlaşmazlığı; Irak ve Fiji’deki etnik ve dini azınlıkların temsil edilme sorunu; Katalonya ve Quebec’deki bölgesel özerkliklerin asimetrik rejimi için talepler; Kıbrıs, Bosna-Hersek ve Kuzey İrlanda’da rekabet eden uluslar ve ulusçuluk sorunu gibi çeşitli örnekler, birçok çatışma ve çekişme alanının olduğunu göstermektedir.

Çağdaş politikaların en temel sorunlarından birini etnik-ulusal ve kültürel çatışmaların ve bölünmüşlüklerin yönetimi teşkil etmektedir. Özellikle soğuk savaşın son bulmasından bu yana şiddetli çatışmaların devletlerarasından ziyade etnik gruplar arasında ortaya çıktığı bir gerçektir.² Etnik, kültürel (etno-kültürel) ve ulusal çeşitliliğin bizatihi bir şiddet ve çatışma nedeni olduğuyla ilgili herhangi bir ampirik veri

¹ United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today’s Diverse World*, 2004, s. 1.

² BM İnsani Gelişme Raporu 2004’e göre, 1950’den bu yana coğrafik olarak belirli bir bölgede yoğunlaşmış 70 etnik grup, çatışma yaşamış ve bu çatışma tipleri özellikle soğuk savaşın son bulmasıyla keskin bir biçimde artmaya başlamıştır. 1991’deki etnik çatışma sayısı 1970 ile 1980’li yıllar arasındaki sayının iki katına çıkmıştır. UNDP, *Cultural Liberty in Today’s Diverse World*, s. 40.

bulunmamaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, çeşitliliğin kendiliğinden çatışmanın faktörü olmadığı noktasında geniş bir uzlaşma içerisindedirler. Zaten günümüz dünyasında etno-kültürel çeşitliliğe sahip olmayan veya tamamen homojen olan neredeyse hiçbir bir ülke bulunmamaktadır. Dünyanın yaklaşık 200 ülkesi 5000 etnik grubu bünyesinde barındırmaktadır. Bu devletlerin üçte ikisi, toplumun minimum %10'nu teşkil edecek etnik veya dinsel en az bir azınlık grubuna ev sahipliği yapmaktadır.³ *Günümüz Çeşitlilik Dünyasında Kültürel Özgürlük* raporuna göre, insanlar kendi dillerini konuşurken, dinsel pratiklerini gerçekleştirirken, etnik veya dinsel merasimlerini kutlarken herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmaksızın ve/ya korku duymaksızın özgürce hareket etmek istemektedirler. Etnik ve kültürel çatışmalar da genellikle benzer kültürel özgürlüklerin reddedilmesi veya inkar edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dünya genelinde geniş bir skalada birçok grup kendi etnik ve kültürel kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğramakta veya sosyal-ekonomik fırsatlara ulaşma ve siyasal sürece katılma noktasında yaratılmış engellerle karşılaşmaktadır.⁴ Böyle bir durumda, yani etnik ve kültürel ayrımcılığa veya kültürel özgürlüğün inkarına karşı merkezi bir rol alacak olan anayasa hukuku ve temel kurumsal düzenlemelerdir. Zira, anayasa ve temel kurumsal düzenlemeler bir yandan etnik-kültürel hak ve özgürlükleri sağlamanın temel araçları olabildikleri gibi; diğer yandan bu tür hak ve özgürlükleri yasaklamanın, yani etnik çatışmaların ve toplumsal bölünmüşlüklerin bizatihi nedeni de olabilmektedirler. Hatta ulus-devletlerin birçoğu; devletin birliği, demokrasi, barış ve istikrar gibi gerekçelerle anayasal olarak çeşitli kültürel kimlikleri tanımaktan ve desteklemekten imtina etmektedir. Genellikle ulus-devlet anayasalarının başlangıç bölümünde toplum, adeta homojen bir ulus olarak ifade edilmekte ve tanımlanmaktadır. Bu noktada etnik, ulusal veya kültürel hatlar üzerinden bölünmüş toplumlara yönelik nasıl bir anayasanın çözüm olabileceği veya klasik liberal bir

³ UNDP, *Cultural Liberty in Today's Diverse World*, s. 2, 27.

⁴ Tahminlere göre, dünya genelinde yaklaşık olarak 900 milyon insan (neredeyse dünya nüfusunun 1/7'sine denk gelmekte) kendi kültürel kimliklerinden dolayı sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal olarak ayrımcılığa uğramakta ve dezavantajlı duruma düşmektedir. Aynı zamanda çok çeşitli yollar ve tarzlarla yapılan bu tür ayrımcılıkların ve dışlanmışlıkların bir kısmı örtüşebilmektedir. Bu ayrımcılıklar için ifade edilen rakamlar için bkz. UNDP, *Cultural Liberty in Today's Diverse World*, s. 6, 31, 34.

anayasanın çözüm olup olmayacağı konusu üzerine hararetle tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar bağlamında etnik, ulusal ve kültürel olarak bölünmüş toplumlarda kültürel hak ve özgürlüklerin korunması için standart liberal anayasal enstrümanlar minimum değerler olarak kabul edilmekle birlikte; federalizm, ortaklıkçılık, yasal çoğulculuk gibi asimilasyonu reddeden ve kültürel farklılıkları açıkça tanıyan politikaların kabul edilmesi de önerilmekte ve talep edilmektedir.⁵ Bölünmüş toplumlarda demokrasiyi, sosyal adaleti, barış ve istikrarı sağlayacak anayasal reçeteler aranmaktadır. Anayasadan kasıt, formel bir anayasa metninin ötesinde, “anayasal” bir sistem ve buna bağlı olarak temel politik kurumlar kastedilmektedir.

Bölünmüş toplumlarda etnik, ulusal ve kültürel kimlik ve çatışma sorunlarının nasıl yönetileceği ve bu tür sorunlara nasıl bir cevap verileceği konusunda çeşitlilik arz eden uygulamalar bulunmaktadır. Ayrımcılık ve dışlanma, zora dayalı asimilasyon, etnik temizlik, savaş ve hatta soykırım gibi aşırı uç uygulamaların herhangi bir meşruiyeti olmamakla birlikte, çatışma yönetimi noktasında da başarısızlıkları bilinmektedir. Ancak şiddetin olmadığı, hukukun egemen olduğu ve temel insan haklarına saygının var olduğu, İspanya, Belçika ve Kanada gibi yerlerde bile “sıradan” politikaları yıpratılabilen⁶ bu tür sorunlara başarılı anayasal cevaplar aranmaktadır.

Bazı anayasal kurumlar diğer bazı kurumlarla karşılaştırıldığında, bölünmüş toplumlarda çatışma yönetiminin başarılması konusunda daha işlevsel olabilmektedir. Ancak iki şartla bu iddia geçerli olabilir: Birincisi, her ne kadar bazı kurumsal düzenlemeler daha işlevsel görünse de, her derde deva değil; yani her devletin demokrasisini hemen sağlayacak fonksiyonlara sahip olmayabilir. İkincisi, bütün bölünmüş toplumların doğrudan başvuracağı hazır ve formüle edilmiş kurumsal düzenlemeler bulunmamaktadır.⁷ Buradan hareketle, her bir toplumsal bölünmüşlüğün

⁵ Sujit Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies”, içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, s. 4.

⁶ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 5.

⁷ Katharine Belmont / Scott Mainwaring / Andrew Reynolds, “Introduction: Institutional Design, Conflict Management, and Democracy”, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design,*

ve çatışmanın kendine özgü şartlarda meydana geldiği ve ‘‘biricik’’ olduğu inkar edilmemekle birlikte; etnik, kültürel veya toplumsal çatışmaların benzer birçok özelliğe de sahip olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bölünmüş toplumlarda çatışma yönetimine yönelik çözüm stratejilerinin de benzer nitelikleri bulunmaktadır.

Bölünmüş toplumlarda anayasal tasarım, özellikle ağır bir yük taşımaktadır. Genel olarak etnik, ulusal ve kültürel olarak çeşitlilik arz eden toplumlarda ve özel olarak bu çeşitliliğin politik ayrışmalara ve çatışmalara dönüştüğü bölünmüş toplumlarda⁸ anayasanın rolü, fonksiyonu ve içeriği ile ilgili veya nasıl ve ‘‘kimler’’ tarafından yapıldığı konusunda çok yönlü tartışmalar ve çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı, bölünmüş toplumlarda anayasa-yapım sürecine ve tekniğine yoğunlaşmaktadır.⁹ Birleşik bir *demosun (halkın)* olmadığı, derin dahili uyuşmazlık ve çatışmaların olduğu toplumlarda anayasa nasıl bir yöntemle yapılacaktır sorusu tartışılmaktadır.

Yapılan çalışmaların diğer bir kısmı ise anayasal yazım ve değişim dinamiklerinden ziyade, anayasal antlaşmaların içeriğine, devletin yapısına, temel kurumsal düzenlemelere ve politik kimlik gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma ise, anayasal sistemin bir bütün olduğu düşüncesini reddetmemekle birlikte; anayasa yapım sürecinden ziyade, bölünmüş toplumlarda çatışma yönetim stratejilerinin temel anayasal kurumlarına odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, etnik, ulusal, dinsel ve(ya) kültürel hatlar üzerinden derin bir biçimde bölünmüş toplumlarda çatışma yönetimi, anayasal birliktelik ve toplumsal uzlaşma oluşturmaktadır. Derin bir biçimde bölünmüş toplumlarda çatışma yönetimi için uygulamada var olan çeşitli stratejilerden hangisinin en iyi seçenek olduğu

Conflict Management, and Democracy, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 3.

⁸ Choudhry, ‘‘Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law’’, s. 5.

⁹ Bölünmüş toplumlarda anayasa-yapım süreci ve tekniği konusunda ‘‘perakendeci/aşamalı anayasa yapımı’’ yaklaşımı(incrementalist approach to constitution-making) İsrail, Hindistan ve İrlanda örneği üzerinden açıklayan numune bir çalışma için bkz. Hanna Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

araştırılmaktadır. Benzer şekilde bölünmüş toplumlarda toplumsal uzlaş, demokrasi, insan hakları, sosyal adalet, barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik alternatifler arasından en uygun yaklaşım ve strateji sorgulaması yapılmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel araştırma sorusunu, “ne tür/nasıl bir siyasal sistem ve anayasal tasarım ile etno-kültürel ve ulusal hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlarda demokrasi, istikrar ve uzlaş sağlanabilir?” şeklinde ifade etmek mümkündür.

Etnik-ulusal ve kültürel çatışma yönetim strateji ve seçenekleri çeşitli biçimlerde tasnif edilmişlerdir. John McGarry ve Brendan O’Leary, vakıalar üzerinden yani *a posteriori* (tümevarımsal) bir analizle çatışma yönetiminin makro-siyasal düzeyde tasnifini kültürel farklılıkları ve çeşitliliği ortadan kaldıran ve yöneten şeklinde temel iki ayrı grup altında sekiz metot olarak belirtmişlerdir. Soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri, bölünme ve(ya) ayrılma, bütünleştirme ve(ya) asimilasyon farklılıkları ortadan kaldıran metotları oluştururken; hegemonik kontrol, tahkim (üçüncü parti müdahalesi), kantonlaşma ve(ya) federalleşme, ortaklıkçılık (consociationalism) veya güç-paylaşımı da çeşitliliği yöneten metotları oluşturmaktadır.¹⁰ Yazarların sonraki çalışmalarında bu sınıflandırma birazcık değiştirilmekle birlikte, daha önce yapmış oldukları temel sınıflandırma olan etnik ve kültürel farklılıkları yok eden ve bu farklılıkları yöneten şeklindeki tasnif esasen değişmemiştir. Temel sınıflandırma altındaki metotlardan demokratik devletler tarafından uygulanan stratejilere yoğunluk vermişlerdir. Bu stratejileri de çeşitliliği yalnızca bir kamu kimliği altında toplayan *bütünleştirme (integration)* yaklaşımı ve çeşitliliği kamusal kimlikler alanında sağlayan ve sürdüren *uzlaştırma (accommodation)* veya *güç-paylaşım (power-sharing)* yaklaşımı olarak belirtmektedirler. Bu iki yaklaşımı demokratik devletler için toplumsal, etnik ve ulusal çeşitliliği ve çatışmaları yönetecek iki hakim politika olarak nitelemektedir.¹¹

¹⁰ John McGarry / Brendan O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, içinde *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry / Brendan O’Leary, Routledge Published, London / New York, 1993, s. 4.

¹¹ John McGarry / Brendan O’Leary / Richard Simeon, “Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation”, içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, ss. 41-88; Brendan O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, içinde

Bütünleştirme yaklaşımı cumhuriyetçi, sosyalist ve liberaller tarafında farklı temeller üzerine savunulmaktadır. Uzlaştırma veya güç-paylaşım yaklaşımının da *merkezcilik* (centripetalism), *çokkültürcülük* (multiculturalism), *ortaklıkçılık* (consociationalism) ve *bölgesel çoğulculuk* (territorial pluralism) şeklinde dört çeşidi bulunmaktadır. Bu çalışmada; McGarry ve O’Leary’nin muhtelif çalışmalarında yapmış oldukları sınıflandırma, kapsayıcı olması ve sistematik bir ayırım sağlaması gerekçesiyle farklı bir sıralama ile esas alınacaktır. Bu sınıflandırmanın esas alınmasının diğer bir gerekçesi ise, uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımı stratejilerinden biri olan ortaklıkçılığın esas alınıp diğerlerinin ona alternatif olarak tasnif edilmesidir. Diğer bir ifadeyle, derince bölünmüş toplumlar için alternatif seçenekler arasında ortaklıkçılığın en iyi çözüm seçeneği olarak ileri sürülmesi, McGarry ve O’Leary tarafından yapılan sınıflandırma çerçevesinin bu çalışmada takip edilmesinin bir diğer gerekçesini oluşturmaktadır. Çünkü bu çalışmanın ana tezini, bölünmüş toplumlar için mevcut seçenekler arasında ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin en demokratik ve reel sistem olduğu iddiası oluşturmaktadır.

Bu çalışma, soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri veya hegemonik kontrol gibi etik olarak hiçbir meşruiyete sahip olmayan stratejileri hariç tutarak; demokratik devletler tarafından kabul edilen bütünleştirme ve uzlaştırma/güç-paylaşımı yaklaşımlarının belli demografik ve tarihsel bağlamlar içinde uygulanabilir olduğunu ve çeşitli meziyetler taşıdığını kabul etmektedir. Bununla birlikte bu çalışma, derin bir biçimde bölünmüş toplumlarda var olan çatışma yönetimi seçenekleri arasından en iyi yaklaşımın ve stratejinin uzlaştırmacı/güç-paylaşım yaklaşımı olduğu tezini savunmaktadır. Benzer şekilde güç-paylaşım yöntemlerinin her birisinin bazı koşullar altında diğerlerine göre daha uygulanabilir olduğunu reddetmemekle birlikte; derince bölünmüş toplumlar için diğer stratejilere nazaran ortaklıkçılık stratejisinin daha uzlaştırıcı bir yöntem ve aynı zamanda en reel seçenek olduğunu savunmaktadır. Ayrıca bu tez, ortaklıkçılığın noksanlıklarını kabul ederek ne her derde deva bir ‘*panasa*’ ne de çok kolay uygulanabilen bir strateji olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede

Power Sharing in Deeply Divided Places, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2013, ss. 1-64.

çalışma kendi tezini aktarabilmek için, uzlaştırma/güç paylaşım yaklaşımını daha detaylı; uzlaştırma stratejileri/yöntemleri arasında ise özellikle ortaklıkçılık stratejisini çok daha ayrıntılı bir biçimde incelemektedir.

Ortaklıkçılık, çağdaş zamanlarda ilk olarak Arend Lijphart'ın 1970'li yıllardaki yaratıcı çalışmaları¹² sayesinde hakkıyla anlam kazanmaya başlamış ve son otuz-kırk yıl içerisinde karşılaştırmalı siyaset bilimine ve anayasa çalışmalarına çok büyük bir etkide bulunmuştur. Ortaklıkçı modelin temel amacı gücü ve iktidarı, paylaşmak, dağıtmak, ayırtmak, bölmek ve sınırlamaktır. Lijphart'ın orijinal tasarımında ortaklıkçılık; büyük koalisyon, orantılılık, azınlık vetosu ve grupsal özerklik olarak dört temel ilke ve unsura sahiptir. Ortaklıkçı düşünce sadece akademik tartışmalar ile sınırlı değildir. Aynı zamanda birçok ülkedeki uygulamasıyla siyasetçiler tarafından da keşfedilmiş, yeniden icat edilmiş ve şekillendirilmiştir. Lijphart, ilk olarak dayandığı örnekler Avusturya, Hollanda gibi ülkeler olmakla birlikte, zamanla ortaya çıkan değişik örnekler ve yapılan akademik çalışmalar sayesinde teorisini daha da geliştirmiş, yeniden şekillendirmiş ve esnekletmiştir. Daha sonra özellikle Kuzey İrlanda örneği üzerine çalışmalar yapan yeni nesil ve revizyonist ortaklıkçılar olarak John McGarry ve Brendan O'Leary, ortaklıkçılığı daha da geliştirmiş ve çağdaş hale getirmişlerdir.

Bölünmüş toplumların anayasal birlikteliği ve uzlaşısı konusu ile ilgili birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen, sosyal bilimin diğer birçok konusuna nazaran literatürde daha yeni bir konu olmasından dolayı bu konu giderek artan bilimsel bir ilgi görmekte ve daha detaylı ve çok boyutlu araştırmalara açık durmaktadır. Bu konu üzerine, özellikle Türkçe literatürde yeterli derecede bilimsel çalışma yapılmadığı görülmektedir. Özellikle ortaklıkçılık gibi özel bir anayasal uzlaşma stratejisi ile ilgili doğrudan yapılan çalışma sayısı oldukça az sayıdadır. Ancak yapılan bu sınırlı sayıdaki çalışmaların çoğu Kıbrıs örneği esas alınarak ilerlemiştir. Türkçede ortaklıkçılık ile ilgili Pınar Erkam Gülboy'un *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyada Ortak*

¹² Bu konuda Arend Lijphart'ın birçok çalışması bulunmakta ve bu araştırmanın ileriki bölümlerinde referans edilmektedir. Ses getiren ilk çalışmalarından birisi: Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977.

Yaşam adlı çalışması bu tür çalışmalardan biridir.¹³ Diğer bir nokta ise, doğası gereği disiplinler arası bir konu olan bu konunun genellikle uluslararası ilişkiler boyutuna yoğunluk verilmiş; hukuk gibi diğer bazı boyutları ihmal edilmiştir. Bu bağlamda bölünmüş toplumların anayasal olarak uzlaştırılması ve ortaklıkçılık üzerine yapılacak herhangi bir araştırma konu ile ilgili literatüre katkı sağlama potansiyelini taşımaktadır.

Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilecektir. Nitel araştırma yöntemi üzerinden tanımlama, betimleme, açıklama ve yorumlama biçimleri genellikle karışık bir şekilde kullanılmaktadır. Literatür taraması ve doküman incelemesi yapılarak toplanan bilgiler, bu yöntem çerçevesinde analiz edilmekte ve değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmanın kuramsal kısmı işlemiş olduğu alternatif stratejileri doğrudan olmazsa da yer yer karşılaştırmaktadır. Bir diğer nokta ise, işlenen konu başta hukuk, sosyoloji, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler olmak üzere sosyal bilimlerin birçok disipliniyle ilişkili olduğundan dolayı bazen disiplinler arası bir biçimde incelenmektedir.

Bu tez çalışması esas olarak dört bölümden oluşmakta ve her bir bölüm kendi içinde alt başlıklar taşımaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, çalışmanın temel kavramlarının çerçevesi, niteliği ve boyutları açıklandıktan sonra ikinci bölüme geçilmektedir. İkinci bölümde; genel olarak etnik, kültürel ve ulusal çeşitliliğe yaklaşım stratejileri iki ana başlık altında incelenmektedir. İlk ana başlık altında etik ve hukuki meşruiyeti olmayan ve rasyonel olarak elverişlilik göstermeyen veya uygulamalarında çeşitli zorluklar barındıran yaklaşım ve stratejiler araştırılmaktadır. Etik ve hukuki olarak kabul edilmeyen soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri, asimilasyon ve hegemonik kontrol gibi uç ve radikal yöntemler ile uygulama alanında genellikle birçok zorluk barındıran bölünme ve(ya) ayrılma ve uzun vadede çözüm sunmayan tahkim stratejileri kısaca aktarılmaktadır. İkinci ana başlıkta ise, demokratik devletler tarafından kabul edilen iki temel yaklaşım olan bütünleştirme ve uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımı ve bu iki yaklaşımın alt yorum ve çeşitleri incelenmektedir. Bu

¹³ Pınar Erkem Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2015.

bölümde yer yer bütünleştirme stratejisi ile uzlaştırma stratejisinin karşılaştırılması da yapılmaktadır. Bütün bu metotların aktarılmasının bir nedeni, bunların çoğunlukla “tek/yalnız” bir şekilde uygulanmaktan ziyade kombine bir biçimde uygulanıyor olmaları ise; diğer bir nedeni de çalışmanın savunma tezini oluşturan ve bir sonraki bölümde incelenecek olan güç-paylaşım yaklaşımının bir alt çeşidi olarak ortaklıkçılığın tüm boyutlarıyla anlaşılması için alternatiflerinin neler olduğunun anlaşılmasıdır. Derince bölünmüş toplumlarda gruplar arası uzlaşma için ortaklıkçılık stratejisinin alternatifleri arasında “en uygun” seçenek olduğu iddiası, alternatif seçeneklerin de - kısa da olsa - incelenmesini gerektirmektedir.

Bu araştırmanın ileri sürdüğü sav ve iddia, esas olarak çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde incelenmektedir. Üçüncü bölümde, bölünmüş toplumlarda anayasal bir uzlaştırma yaklaşımı ve stratejisi olarak ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi ayrıntılı bir şekilde araştırılmaktadır. Bu bölüm altında, ortaklıkçılık teorisi ve gelişimi, ortaklıkçılığın ilke ve unsurları ve bu prensipler çerçevesinde sunduğu kurumsal düzenlemeler; ortaklıkçılığın çeşitleri; ortaklıkçılık antlaşmasına etki eden aktörler ve ortaklıkçılığın uygulanmasını etkileyen koşullar; ortaklıkçılığa yapılan eleştiriler ve buna karşı olarak ortaklıkçıların savunma argümanları incelenmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, ortaklıkçılığın öne çıkan ve belirgin bir örneği olarak Kuzey İrlanda örnek olay incelemesi yapılmaktadır. Bu çalışma temelde bir örnek olay incelemesi olmayıp, sadece iddiaları pekiştirmek için örnek kullanımına gidilmiştir. Bu örnek olay incelemesi, çalışmanın esas tezini oluşturan ortaklıkçı sistemin daha iyi anlaşılmasını sağlamak içindir. Bu bölümde Kuzey İrlanda’daki etnik çatışmanın ve sorunun mahiyeti, tarihsel geçmişi ve dönüşümü ve en nihayetinde ortaklıkçı bir antlaşmayı sonuç veren Kuzey İrlanda barış süreci araştırılmaktadır. Kuzey İrlanda sorununun ve barış sürecinin niteliğinin anlaşılması için bölgenin önemli siyasal tarihi kısaca anlatıldıktan sonra yapılan ortaklıkçılık girişimlerine (özellikle Belfast Antlaşmasına) daha detaylı bakılmaktadır. Kuzey İrlanda, şiddet içerikli bir toplumsal bölünmüşlük ve etnik çatışma yaşamış ve daha sonra çatışma yönetim stratejilerinden ortaklıkçılık ile neticelenen bir barış sürecine sahip olmuş olduğundan,

bölünmüş toplumlar ve ortaklıkçılık üzerine yapılan neredeyse bütün çalışmalarda Kuzey İrlanda'ya değinilmektedir. Çatışmadan barışa ve bölünmüşlükten uzlaşıya varan toplumların adeta prototip veya Weberyen ifadeyle “ideal/saf tip” bir örneğini oluşturan Kuzey İrlanda, ortaklıkçı teorinin de en çok üzerinden geliştiğı ve tartışıldığı örnek olay olduğundan dolayı ortaklıkçılık tezini savunan bu çalışmada da örnek inceleme olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramları tanımlamak riskli bir meseledir. Çünkü tanımlar; dilin sosyal özelliğinden dolayı gündelik hayatta çok çeşitli kullanımı bulunan kavramları, sabitlenmiş belirgin anlamlara hapsedebilmektedir. Kavramlar “ideal” anlamlara sahip olmaktan ziyade, bağlamsal olarak yani belirli amaçlara hizmet eden araçlar olarak kullanıldıkları yerlere göre anlam kazanabilmektedirler. Bu bağlamda Ludwig Wittgenstein’in belirttiği gibi net ve açık tanımlamalara ulaşmak aynı zamanda zor bir durumdur.¹⁴ Sancar ise, bir kavramı açıklamak için ilk akla gelenin, fakat amaca en az elverişli yöntemin, o terimi tanımlamak olduğunu belirtmektedir. Tanımlar genellikle, kavramın belli bir noktadan hareketle önem taşıdığı düşünülen unsurlarını öne çıkarırken; başka açılardan önem taşıması mümkün özelliklerini dışarıda bırakabilirler. Bu nedenle belli ve net bir tanım vermek yerine, kavramın çerçevesini, niteliğini ve boyutlarını açıklamaya çalışmak daha faydalı ve aydınlatıcı olabilmektedir.¹⁵ Ayrıca sosyal ve özellikle de siyasal kavramları tanımlama zorluğu, farklı bağlam ve alanlarda farklı anlamlara gelebildikleri için sosyal bilimlerin doğasında var olan bir zorluktur. Bununla birlikte bir çalışmada kullanılacak temel kavramların bazı ayrıntıları verilmeden o çalışmanın esasına başlanamaz. Bu gerekçeyle derin bir biçimde bölünmüş toplumlarda anayasal birliktelik ve uzlaşma tartışmaları, bölünmüş toplumlarla ilgili temel kavramların çerçevesi ve boyutları ile başlanmalıdır ki, bu kategoriye girecek toplumların özelliklerinin neler olduğu anlaşılmalı olsun. Bu tür toplumların bir birine benzeyen birçok özelliği ve boyutu bulunmaktadır.

¹⁴ Bkz. Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014.

¹⁵ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hesaplaşma Kültürüne*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 33.

I. Bölünmüş Toplular

Bölünmüş toplular veya “derince bölünmüş toplular” kavramı, yaygın bir biçimde çatışma çözümü ve buna bağlı olarak kurumsal düzenleme çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu kavram üzerine geliştirilen tanımların çoğu toplumsal çatışmaların yoğunluğu ve kapsamlılığı üzerinedir; diğer bir ifadeyle kavramın niteliğine özel bir önem vermeksizin bölünmenin hacmine odaklanmaktadır. Genel anlamda derince bölünmüş toplum tiplerinin çeşitleri arasında ayırım yapılmamaktadır. Söz konusu bölünmüş toplum; hem etnik, dinsel veya ekonomik hatlar üzerine bölünmüşlüğü, hem de “uzun bir zaman periyodu ve çok çeşitli konular üzerine süren” yüksek siyasi belirtiler ile kimliğin diğer tiplerine dayanan gruplar arasındaki bölünmüşlüğü kapsayabilmektedir. Bu çalışmanın en temel kavramlarından biri olan bölünmüş toplular teriminin ne anlama geldiği veya gelmediği; yani bu kavram kapsamına ne tür toplumların girebildiği veya giremediğinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

En genel anlamıyla “derince bölünmüş toplular”, kendi devletlerinin vizyonu konusunda rekabet içerisinde bulunan gruplar arasındaki çatışma ile nitelenmektedir. Bu çatışma özellikle etnik, ulusal veya dinsel kimlik sorunlarına ilişkin toplumsal norm ve değerler arasındaki çatışmadır.¹⁶ Bölünmüş toplumlarda azınlık veya çoğunluk her bir taraf, -bir bütün olarak- devlet üzerinde kendi dünya görüşünü, bakış açısını ve grupsal isteklerini empoze etme hevesinde ve/ya etmeye çalışmaktadır. Çekişme içinde bulunan her bir taraf kendi amaç ve isteklerinin anayasa tarafından ifade edilmesini istemektedir.

Arend Lijphart, iki politik topluluk karşılaştırması yaparak homojen toplumlarda bölünmüşlüğü olmayacağını ve çoğulcu ve çeşitlilik arz eden toplumlarda bölünmüşlüğü olabileceğini belirtmektedir ki, burada önemli olan nokta politik

¹⁶ Hana Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 31. Adrian Gulke'nin ifade ettiği gibi bölünmüş toplular, “gruplardan birinin siyasi temsilcileri tarafından sıklıkla itiraz ettiği tartışmalı bir politik süreci ve kararların alınmasına ilişkin çerçeve üzerine bir mutabakatın yokluğunu” ifade etmektedir. Adrian Guelke, *Politics in Deeply Divided Societies*, Polity Press, 2012, s. 32.

bölünmüşlüktür.¹⁷ Bir anayasal ve politik analiz kategorisi olarak, bölünmüş bir toplum sadece etnik, dilsel, dinsel ve kültürel olarak çoğulcu ve çeşitlilik arz eden bir toplum değildir, bundan daha farklı bir şeyi ifade etmektedir. Doğrusu, günümüz dünyasında etnik ve kültürel açıdan çeşitlilik arz etmeyen veya tamamen homojen bir ülke neredeyse bulunmamaktadır. Tarihte yaşanmış fetihler, sömürgeleştirmeler, kölelik veya göç gibi çeşitli vasıtalar toplumların çoğulcu hale gelmesine neden olmuştur. Sujit Chudhry'in belirttiği gibi, eğer etno-kültürel olarak homojen devletin bir ömrü varsa da çoktan bitmiştir.¹⁸ BM Raporlarına göre, dünyanın yaklaşık 200 ülkesi 5000 etnik grubu barındırmaktadır. Bu devletlerin üçte ikisi, toplumun en az %10'nu teşkil edecek etnik veya dinsel bir azınlık grubuna ev sahipliği yapmaktadır.¹⁹ Yani sadece homojen olmamak bölünmüşlüğü ifade etmemektedir.

Toplumsal çeşitliliğin politik fragmentasyonlara dönüştüğü ve siyasal kimliklerin politik hareketlilik için esas alındığı yerler bir “bölünmüş toplum”un işaretini vermekte ve kanıtını oluşturmaktadır. Kısaca etno-kültürel ve ulusal çeşitlilik politik ayrışmalara dönüştüğünde “bölünmüş toplum” kavramı kullanılabilir. Bölünmüş toplumlarda politik savlar etno-kültürel ve ulusal gözlüklerden, bakışlardan yansıtılmakta ve politik çatışmalar etno-kültürel grupların çatışmasıyla eş anlam ifade etmektedir.²⁰ Bu bağlamda Allison McCulloch'a göre, “etnik bir gruba üyelik açıkça

¹⁷ Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977, s. 71-74. Daha sonra Jürg Steiner, Arend Lijphart'ın ilgili eserinin değerlendirmesini yaparken, Lijphart'ın görünürde çeşitlilik ile politik bölünmüşlüğü birleştirme hatasına düştüğünü belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle çeşitlilik ile bölünmüşlük arasındaki farkı belirtmediğini ve hangi yoğunluk ve derecedeki bir çeşitliliğin bölünmüş bir topluma denk geldiği noktasını netleştirmedini ifade etmektedir. Jürg Steiner, “The Consociational Theory and Beyond”, *Comparative Politics*, Vol: 13, No: 3, 1981, s. 339 vd. Arend Lijphart hızlı bir biçimde gösterilen bu eksikliği gidermeye çalışmış, çoğulcu toplum ile çoğulcu toplum içinde alt kültürler üzerinden bölünmüş toplumlar arasındaki farkın anlaşılması için çeşitli kriterler geliştirmiştir. Adeta bir toplumun sadece çoğulcu veya çeşitlilik arz eden bir toplum olmayıp aynı zamanda bölünmüş bir toplum da sayılması noktasında “ideal tip” için kriterler geliştirmiştir. Arend Lijphart, “Consociational Theory: Problems and Prospects”, *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 3, 1981, s. 356.

¹⁸ Choudhry, “Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 5.

¹⁹ UNDP, *Human Development Report 2004*, s. 2, 27.

²⁰ Choudhry, “Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 5.

politikleştğinde ve gruplar arası ilişkiler düşmanca ve potansiyel olarak şiddet biçiminde devam ettiğinde, bir siyasi birim derince bölünmüş olarak mülhaza edilebilir.’’²¹ Bölünmüş toplumlarda, ayrılıklar ve çatışmalar karşılıklı olarak birbirlerini beslemekte ve pekiştirmektedir. Din, dil ve etnisite gibi sosyal farklılıklar hattında ayrışmalar ‘‘aşırılığı’’ üretmekte ve daha uç noktalarda duran siyasi partilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Demokratik politikanın yarışmacı paradigmasının dayandığı muhalefetin bir gün iktidar olacağı ve çoğunluğun değişken doğası gereği iktidarın gücünü kötüye kullanmayacağı faraziyeleri derince bölünmüş toplumlarda geçerli değildir. Grupsal bölünmüşlüğün varlığı halinde klasik demokrasideki yarışmacı politikalar birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu şartlar altında klasik demokrasi, ortalama seçmenler için bir yarışa neden olmamaktadır. Çünkü bölünmüş toplumların temel baskın özelliği etnik politik partilerin hakim olmasıdır. Bireyler de kendilerinin mensup oldukları etnik gruplarının partilerini desteklemekte ve oy vermektedir.²² Bu durum için Horowitz şöyle demektedir: ‘‘Bu asla bir seçim değildir; ancak bir nüfus sayımıdır.’’²³ Ayrıca Horowitz ‘‘derince bölünmüş toplumlar’’ kavramı ile, etnik gruplar arası antipati seviyesinin yüksek olduğu ve etnik grup kimliklerinin etnik alternatif kimliklere (etnik

²¹ Allison McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, Routledge Press, Abington Oxon / New York, 2014, s. 3.

²² Choudhry, ‘‘Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law’’, s. 17. Etnik olarak bölünmüş toplumlarda kimlik ekseninde ayrışmamış toplumlara göre siyasal şiddet eğiliminin ve olasılığının yüksek olduğu konusunda geniş bir kabul bulunmaktadır. Etnik kimlikler üzerine oluşan şiddetin çözümünün klasik çoğunluk sistemi ile çözülebilen diğer şiddet çözümlerinden daha zor olduğunun birçok nedeni bulunmaktadır. Seçimlerde oy kullanımı etnik aidiyet merkeze alınarak yapılmakta, her bir grup seçmeni kendi grubunun partisine yönelmektedir. Azınlıkları sistemden ve yönetimden dışlama olasılığının daha fazla olmasından dolayı bu gruplardan birinin çoğunluk olması durumu daha da tehlikeli hale getirmektedir. Siyasi partiler kendi etnik gruplarının taleplerinin karşılanmasına yönelik münhasır çaba göstermektedirler. Etnik olarak heterojen toplumlar özellikle kamusal yararın karşılanması konusunda problemlili olabilmektedirler. Özellikle sosyal bölünmüşlüğün kontrolden çıkması ve devletin dağılması durumunda tehlike çok daha büyük olmaktadır. Bu gerekçeye etnik olarak bölünmüş devletler ve otoriter rejimler istikrarı demokrasiye tercih etmektedirler. Joel Selway / Kharis Templeman, ‘‘The Myth of Consociationalism, Conflict Reduction in Divided Societies’’, *Comparative Political Studies*, Vol. 45 (12), 2012, s. 1544-1545.

²³ Donald L. Horowitz, ‘‘Ethnic Conflict Management for Policymakers’’, içinde *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, Ed. Joseph V. Montville, Lexington Books, Lexington, 1990, s. 116.

üstü, bölgesel, ideolojik ve sınıf temelli alternatifler dahil) göre daha yüksek derecede etkili olduğu durumları kastettiğini belirtmektedir.²⁴

Arend Lijphart, bölünmüş toplumlarda anayasal mühendislik konusu üzerine uzman olanların çoğunun bölünmüş toplumların bazı nitelikleri ve sorunları konusunda uzlaştıklarını ve benzer fikirlere sahip olduklarını belirtmektedir. Mesela bölünmüş toplumlarda demokrasiyi yerleştirmek ve bu tür toplumların sorunlarının karşısında demokratik yapıların baş etmesi gibi konular bu tür konulardandır. Birincisi, derin etnik ve diğer toplumsal bölünmüşlükler demokrasi için ağır problemler yaratmaktadır. Bu nedenle tüm diğer unsurlar sabitken (ceteris paribus), bölünmüş toplumlarda demokrasinin yerleştirilmesi ve sürdürülmesi “normal” veya homojen toplumlara nazaran çok daha zordur.²⁵ İkincisi, etnik ve diğer derin bölünmüşlüklerin yaratmış olduğu sorunlar demokrasinin henüz tam olmadığı veya yerleşmediği ülkelerde, demokrasinin tam olarak yerleşik olduğu ülkelere göre daha fazla büyümekte ve daha ağır sorunlar haline gelmektedir.²⁶ Yani demokratik ülkelerin etnik olarak bölünmüş toplumların sorunlarıyla baş etmeleri daha kolaydır. Bu iki nokta neredeyse herkesin kabul ettiği evrensel hale gelmiş noktalardır.

Ian O’Flynn da aslında bütün toplumların çeşitlilik arz etmeleri hasebiyle bir açıdan ve bir dereceye kadar bölünmüş olduğunu, ancak derince bölünmüş toplumların bundan öte bir anlama geldiğini belirtmektedir. En tipik anlamıyla “derince bölünmüş toplum” kavramı, devletin varlığını veya doğasını tehdit edecek kadar şiddetli etnik bölünmüşlükler ve ayrılıklarla işaretlenmiş bir toplumu tanımlamaktadır. Etnisite

²⁴ Donald L. Horowitz, “Constitutional Design: Proposals versus Processes”, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford / New York, 2002, s. 18.

²⁵ Arend Lijphart’e göre, bu fikrin kökeni John S. Mill’in demokrasi iddiasına kadar geri gitmektedir. Mill’e göre, bir toplum çok etnikli bir yapıya sahipse, farklı uluslar ve dil grupları bulunmaktaysa – özellikle bu dil grupları kendi dilleriyle okuma yapıyorlarsa – demokrasinin tamamlanması mümkün görünmemektedir. Arend Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford / New York, 2002, s. 38.

²⁶ Arend Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2, 2004, s. 96-97; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 38.

kavramının yanı sıra, ulusal, kültürel, dilsel veya ırksal terimlerle ifade dileyebilecek atfedici kimlikleri adeta farklı grupların üyeleri arasında doğal sınırlar olarak kabul edilmektedir.²⁷ Derince bölünmüş toplumlarda insanlar, yüksek oranda etnisitenin ve etnik grup aidiyetlerinin doğal bir değer olduğu görüşündedirler.

Eric A. Nordlinger'e göre; tüm toplumlar zenginlik, gelir ve meslek farklılıkları gibi sınıfsal çizgiler ve(ya) ırksal, dilsel, dinsel ve etnik farklılıkları içeren atfedici kriterler gibi toplumsal hatlar üzerinden ayrılmaktadır. Bu toplumsal farklılaşma özelliklerinden en az biri bütün toplumlarda bulunmaktadır. Aynı toplumsal özellikleri paylaşan bireylerin yüksek bir oranı, kendi bu benzerliklerinin farkına vardıklarında ve aynı sosyal özellikleri paylaşmayan diğer bireylerle ilişkilerini tanımlamada bu özelliklere önem atfettiklerinde, bu toplumsal farklılıklar insanları grupsal bölünmelere ve toplumsal parçalanmalara sürüklemektedir.²⁸ Toplumun alt grupları, derin bir biçimde bölünmüş toplumlarda, mütemadiyen olduğu gibi, yüksek derecede siyasal kimlik kazanırlarsa grupsal çatışmaların temelini oluştururlar. Böylece çatışan gruplar da, siyasal partiler, dini kurumlar, sivil toplum kuruluşları hatta paramiliter oluşumlar gibi rakip oluşumlara/gruplara ve çatışma organizasyonlarına neden olmaktadır. Çatışma ve çekişme içerisinde bulunan grup ve organizasyonlar doğaları gereği siyasi çatışma içerisindedirler. Çatışma şiddet içeren (şiddetin de çok farklı aşamaları bulunmaktadır) veya şiddet içermeyen şekilde çeşitli derecelerde olabilmektedir.²⁹ Toplumda bulunan her bir çatışma, doğrudan toplumun derin bir biçimde bölünmüş olduğu anlamına gelmemektedir. Diğer yandan ise bölünmüş bir toplum ille de şiddet içeren çatışmayı barındırmak zorunda değildir.

²⁷ Ian O'Flynn, "Democratic Theory and Practice in Deeply Divided Societies", *Representation*, Vol. 46, No. 3, 2010, s. 281.

²⁸ Eric A. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, Harvard University Press, USA, 1972, s. 6-7.

²⁹ Heilderberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü (Heidelberg Institute for International Conflict Research – HIIK), kapsayıcı bir sınıflandırma ile çatışmaları yoğunluğuna bağlı olarak beş grupta incelemektedir: Görünmez çatışma/gizli çatışma (latent conflict), görünür çatışma (manifest conflict), kriz, şiddetli kriz ve savaş. Aktaran; Nezir Akyeşilmen, "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", içinde *Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Ed. Nezir Akyeşilmen, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 25.

Nordlinger; bir toplumun derin bir biçimde bölünmüş olarak nitelenmesi veya bir çatışmanın yoğun ve şiddetli olarak tanımlanması için, mücadele eden ve çatışan muhalif grupların üyelerinin katılım oranı, gruplar arası iletişim ve mesafe, alt grupların amaçlarının çatışması gibi çeşitli kıstasların öne çıktığını ifade etmektedir. Grupların sosyal kimlikleri dahil gruplar arası çekişme konuları en önemli meseleler ve en sevilen kültürel değerler veya vazgeçilemez haklar olarak düşünüldüğünde toplumun derin bir biçimde bölünmüş olduğuna adeta delil teşkil etmektedir. Nordlinger'e göre, çok sayıda çatışma grubu üyesi söz konusu konulara çok büyük bir önem verdiklerinde ve(ya) muhalifinde bulunan gruba karşı son derece düşmanca duygu ve düşünce ortaya koyduklarında, toplum derin bir biçimde bölünmüştür.³⁰

Brendan O'Leary; "bölünmüş yerler" kavramının "bölünmüş toplumlar" kavramından daha açıklayıcı olduğunu belirterek, "bölünmüş yerler" kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Bölünmüş bir yerin sadece bir toplumu kapsadığını farz etmek yanlış bir varsayımdır. Derin bir biçimde bölünmüş bir yerde birden fazla "sivil toplum" bulunmakta ve bu toplulukların ilişkisi sivil olmaktan uzak bir pozisyonadadır. Derince bölünmüş bir yer yarışan, paralel veya ayrılmış toplumlar ile nitelendirilir. Tüm orta derecede karmaşık toplumlar, cinsiyet veya cinsel tercih; yaş ilgileri; gelir, zenginlik, sınıf ve statü gibi örneklere göre politik olarak önemli olabilecek şekilde bölünmüştür (tabakalara ayrılmış/katmanlaşmıştır). Fakat derince bölünmüş yerlerdeki bu standart tabakalaşmalar dinsel, ırksal, dilsel, etnik ve ulusal olarak daha ileri bir şekilde tabakalara ayrılmışlığı ifade etmektedir. Derince bölünmüş yerler aktüel veya potansiyel olarak sivil veya hükümetler arası bir savaşa da işaret etmektedir. Orada soykırım, etnik temizlik, zora dayalı asimilasyon tehdidi de bulunmaktadır.³¹ O'Leary'nin bu tür toplumlar için "derince bölünmüş yerler" kavramını önermesine rağmen, literatürde "derince bölünmüş toplumlar" kavramı çok daha sık kullanılmaktadır.

³⁰ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 9.

³¹ Brendan O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction", içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O'Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 5-6.

II. Etnik - Ulusal Kimlik Temelli Çatışmalar

Yirminci yüzyılın başlarında birçok sosyal teorisyen, etnisite ve ulusçuluğun önemini yitireceğine ve sonunda modernleşme, sanayileşme ve bireyselleşmenin bir sonucu olarak yok olacağına inanmaktaydı. Genellikle modern, bireyselci ve bürokratik toplumlarda etnik gruplara bağlı kalmanın herhangi bir faydasının olmayacağı ve modernleşme sürecinin gruplar arasındaki kültürel farklılıkları ortadan kaldıracağı argümanları kullanılmaktaydı.³² Ancak bu durum hiçbir zaman gerçekleşmedi. Aksine bu olgular siyasi açıdan daha da önem kazanmış oldu.³³ John Coakley, etnik, dinsel veya kültürel terimler üzerinden tanımlanan azınlıkların zamanla, gelişen “kozmpolit” dünya içinde yavaş yavaş solacağı veya yok olacağı tahminlerinin doğru çıkmadığını ifade etmektedir. Bu tahminler ilk dönem Marksistler tarafından (Engles “etnik çöplük/döküntü-trash” kavramını kullanmaktadır), yirminci yüzyıldaki muhafazakar sosyal teorisyenlerine kadar birçok farklı nazariyeden yapılmaktaydı. Yirminci yüzyılın ortasındaki “kalkınma/gelişim siyaset” okulunun modernleşme süreci içerisinde “ulus inşası”nın dayatmasıyla etnik aidiyetlerin aşılacağı tahminleri de tarihsel gerçekliklerin “azizliği”ne uğramıştır.³⁴ Kısaca etnik kimliklerin aşınacağı veya yok olacağı üzerine yapılan tahminler, bugün itibarıyla bakıldığında tarihsel olarak vaki olmamış tahminlerden ibarettir.

³² Sosyolojinin en önemli teorisyenlerinden Max Weber etnik grup meselelerini terk etmenin faydalı olacağını şöyle ifade etmektedir: “Bu etnik grup meselesini hemen ve toptan terk etmek en iyisidir.” Aktaran; Semra Somersan, “Babil Kulesi’nde Etnilerden Ulus-Devletlere”, *Doğu ve Batı Düşünce Dergisi-Etnisite*, Sayı. 44, Yıl. 11, Ankara, 2008, s. 75.

³³ Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış*, Çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 12.

³⁴ John Coakley, “Comparing Ethnic Conflicts: Common Patterns, Shared Challenges”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 15, No. 3-4, 2009, s. 261-262.

“Etnik”, “etnisite”, “ulus”, “ulusçuluk” ve “etnik-ulusal çatışmalar” gibi kavramlar çok yaygın kullanılır hale gelmekle³⁵ birlikte, bu terimlerin anlamları genellikle belirsiz ve bulanık algılanmaktadır.

1. Etnik ve Etnisite

İlk kullanılışı Amerikalı sosyolog David Reisman’a (1953) atfedilen “etnisite” teriminin sözlüklerde yer alışı ilk defa 1972’de yayımlanan *Oxford İngilizce Sözlük*’te herhangi bir anlam açıklaması yapılmadan “yeni bir terim” olarak ifade edilmiştir. Terim çok daha eski olan “etnik” kelimesinden türemiştir. Etnik terimi ise Yunanca *ethnos*’tan türetilmiş (ki o da *ethnikos* kelimesinden gelmektedir) ve kafir veya pagan manasına gelmektedir. Ancak 19. Yüzyılın ortalarından itibaren giderek “ırksal” özellikleri de kapsayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. ABD’de İkinci Dünya savaşı sırasında Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar gibi baskın gruptan aşığı görülen diğer insanları kibarca işaret eden bir kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁶ Zamanla bu anlamı aşıp daha farklı ve geniş anlamlar kazanmakla birlikte, bu süreç içerisinde bu terim vurgusu altında her zaman çeşitli insan grupları ötekileştirilmiş ve(ya) tanımlanmıştır.

Günlük dilde, etnik ve etnisite terimleri genellikle “azınlık sorunları” ve “ırk ilişkileri”ni tanımlamak ve “kültürel farklılık” bağlamında kullanılmakla birlikte, bu kavramların her birisinin etnisite ile tanımsal ilişkisi farklıdır.³⁷ Wallerstein, tarihsel

³⁵ Thomas Hylland Eriksen’e göre, etnisite ve ulusçuluğa duyulan ilginin önemli bir nedeni, böylesi bir fenomenin çoğu toplumda inkar edilmesi imkansız bir biçimde görünür hale gelmiş olmasıdır.

³⁶ Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 15.

³⁷ Bu noktada, “ırk” kelimesine yüklenen anlam da önem arz etmektedir. Bazıları “ırk” ilişkilerini etnisitenin özel bir durumu olarak değerlendirirken, diğerleri ise ırk ile etnisite arasında bir farklılaşmanın olması gerektiğini savunmaktadır. Eriksen için; “ırk” hakkındaki düşünceler etnik ideolojilerin bir parçası olabilir de, olmayabilir de; ayrıca mevcudiyetleri ya da yoklukları da etnik-içi ilişkilerde belirleyici bir etken olarak görülmemektedir.” Bu nedenle ırk ilişkileri ile etnisite arasında bir ayırım yapmamaktadır. Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 17. Anthony D. Smith’e göre ise etnik bir topluluk “grubun zihinsel niteliklerini belirleyen benzersiz kalıtsal biyolojik özelliklere sahip olduğu savunulan bir toplumsal grup anlamında ırktan kesin olarak ayırt edilmelidir.” Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina

olarak toplumsal bilimler literatürüne bakıldığında “halk” teriminin gerçekten pek az kullanıldığını, bunun yerine farklı kavramların kullanıldığını ifade etmektedir. “En çok kullanılan üç terim, hepsi modern dünyada ‘halklar’ın çeşitleri sayılan, ‘ırk’, ‘ulus’ ve ‘etnik grup’tur. Bunlardan sonuncusu en yenisidir ve gerçekte, önceden yaygın bir şekilde kullanılan ‘azınlık’ teriminin yerini almıştır.”³⁸ Etnisite ve etnik grubu, azınlık konumunda olan gruplarla özdeşleştirme eğiliminin ulusları ulus-devletle özdeşleştirmekten kaynaklandığı söylenebilir.³⁹ Her ne kadar etnisite ve etnik grup söyleminin ulus-altı birimler veya bir tür azınlık ya da bir diğeri ile ilgili olduğu doğru olsa da, çoğunluklar ve baskın kişiler de azınlıklardan daha az “etnik” değildirler.⁴⁰ Ancak baskın durumundakiler, kendi konum ve kurgularını adeta “doğallaştırdıklarından” dolayı kendi “etniklik”leri görünmez olmuştur.

Uzun bir süredir etnik gruplar ile kültürel grupları denk görmek oldukça yaygındı ve “paylaşılan bir kültüre” sahip tüm insan kategorileri birer etnik grup olarak değerlendirilmekteydi. Ancak “etnik gruplar mutlaka ortak kültürel özelliklerle belirlenmediği gibi kültürel farklılık da etnikliğin belirleyici özelliği değildir.”⁴¹ Eriksen de etnik grup ile kültürel grubun ve etnisite ile kültürün bir birinden farklı olduğunu; etnik sınırların kültür üzerinden şekilleneceğinin iddia edilmesinin yanıltıcı olduğunu belirtmektedir. Etnik grup ve etnisite, bir grubun kültürel mülkiyeti ile değil; toplumsal ilişki ile var olmaktadır. “Eğer bir yerleşim tamamıyla mono-etnik ise aslında orada etnisite de yoktur, çünkü kültürel farklılıklardan bahsedecek kimse de yoktur.”⁴² Etnik gruplar veya katmanlar bir anlamda temas yoluyla yaratılırlar. Grup kimlikleri, her zaman olmadıkları şey ile ilişkili olarak diğer bir deyişle gruba üye

Şener, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2016, s. 42-43. “İrk”ın, “biyolojik” bir gerçeğinin olup olmadığı tartışılmakla birlikte, kültürel bir yapı olarak var olduğu kabul görmektedir.

³⁸ Immanuel Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Etienne Balibar / Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2000, s. 98.

³⁹ Hüseyin Kalaycı, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, *Doğu ve Batı Düşünce Dergisi-Etnisite*, Sayı. 44, Yıl. 11, Ankara, 2008, s. 104.

⁴⁰ Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 16.

⁴¹ Kalaycı, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, s. 104.

⁴² Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 58.

olmayanlarla tanımlanmaktadırlar.⁴³ Etnisitenin ortaya çıkması için, grupların birbirleriyle asgari bir temasının ve iletişiminin olması zorunludur ve birbirlerini kültürel olarak farklı algılamaları gerekmektedir. Eğer bu koşullar mevcut değilse etnisite yoktur; çünkü etnisite bir grubun özelliklerinin değil, ilişkilerinin bir görünüşüdür. Bu bağlamda etnisitenin ilk eylemi içeridekiler ile dışarıdakiler; Biz ve Onlar arasında sistematik bir ayırım uygulamaktır. Buradaki sınır etnik gruplar arasındaki ilişkidir.

Connor'a göre ise etnik grup, gerçek ya da farazi ortak köken duygusuna sahip, diğer-tanımlı bir gruptur.⁴⁴ Etnik grup ve etnisite üzerine sayısal olarak oldukça fazla tanım bulunmakla birlikte, bu terimler oldukça gevşek ve muğlak anlamlarda kullanılmaktadır. Smith, etnik kimliğin tarihi ve sembolik-kültürel özelliklerini öne çıkartan bir yaklaşımla etnik grubu tanımlamaktadır. “Etnik bir grup, soya ait mitlerin ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir.”⁴⁵ Ayrıca Smith, “etnik kategori” ve “etnik topluluk” arasında kavramsal bir ayırım yapmaktadır. Ona göre, etnik kategoride bir bilinç bulunmamaktadır, dışsal nitelendirme bulunmamaktadır. Etnik toplulukta bilinç bulunmamaktadır ve niteliği ise; kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, özel bir “yurt”la bağlı, ortak kültürü farklı kılan unsur ve nüfus arasında dayanışma duygusudur.⁴⁶ Bu çerçevede belli bir nüfus, bu niteliklere sahip olduğu ve/ya paylaştığı ölçü nispetinde ideal etnik topluluğa

⁴³ Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 24.

⁴⁴ Aktaran; Kalaycı, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, s. 104.

⁴⁵ Smith, *Milli Kimlikler*, s. 41.

⁴⁶ Smith, *Milli Kimlikler*, s. 41-42. Don Handelmann etnik kategori, etnik ağ, etnik kurum ve etnik topluluğu bir birinden ayırarak; oldukça dağınık ve sosyal açıdan neredeyse herhangi bir anlam ifade etmeyen kategoriden, sıkı kolektif bağları olan gruba kadar etnikliğe dahil etme derecelerini oluşturmuştur. Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 69-71. Yash Ghai ise; etnisite kavramını, bir grup insanı diğer bir gruptan ayıran dil, ırk, din ve renk gibi çeşitli faktörleri kapsayan geniş bir kavram olarak kullanmaktadır. Dil, ırk, din ve renk gibi sosyal ayrımlar politik kimliğin temelini oluşturduğunda ve siyasal süreçte veya yönetimde özel bir rol oynadığında etnik farklılıklar etnisiteye dönüşmektedir. Yash Ghai, “Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis”, içinde *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Ed. Yash Ghai, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 4.

yaklaşmaktadır. Burada sayılan çeşitli özelliklerin bir kısmı nesnel olmakla birlikte, bu özelliklerin çoğunun içerikleri özeldir. Etnik ayniyat duygusu için önemli olan herhangi olgusal veri değil; hayali bir soy ve farazi bir ecdattır.

Kudret Emiroğlu ile Suavi Aydın oldukça geniş kapsamlı ve esnek bir etnisite tanımı yapmaktadırlar: “Belirli dinsel, dilsel, mekânsal ve/ya kültürel özellikler bakımından hem kendisini diğerlerinden ayrı gören, hem de diğerleri tarafından başka sayılan, bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürleme sürecine sahip, içerden evlenmek suretiyle bir grup kimliğini koruyan ve grubun sürekliliğini sağlayan toplumsal/kültürel ve bazen de siyasi oluşum... yukarıda sayılan öğelerden birisi veya birkaçı veya tamamı önemli olabilir; zaman ve mekana bağlı olarak değişebilir”.⁴⁷ Etnik kimlikler ve sınırlar zaman içinde değişebilen toplumsal yapılanmalar olarak görülmektedir. Toplumsal olarak inşa edilen etnik sınırlar aynı zamanda az-çok geçirgen özelliklere de sahiptir. Smith, “‘etnik-simgesel yeniden inşa’ süreci her nesilde yeni kültürel öğelerin eklenmesini olduğu kadar daha önceden varolan değerlerin, simgelerin, anıların ve benzerlerinin yeniden seçilmesini, yeniden birleştirilmesini ve yeniden kodlanmasını içerir” demektedir.⁴⁸ Bu çerçevede önemli bir nokta olarak da etnisitenin paradoksunu şöyle ifade etmektedir: “Varlığını sürdürme inadındaki değişebilirliği ve değişime rağmen varlığını sürdürmesidir”.⁴⁹

Eriksen’e göre, “etnisite, kendilerini asgari düzeyde düzenli bir ilişki içinde oldukları grupların bireylerinden kültürel açıdan farklı kabul eden kişiler arasındaki toplumsal ilişkinin bir unsurudur.”⁵⁰ Bu gerekçeyle, diğerleriyle bir zıtlığa dayanan adeta metaforik ve hayali bir akrabalıkla özdeşleştirilmiş, bir sosyal kimlik olarak tanımlanabilir.

⁴⁷ Kudret Emiroğlu / Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 276.

⁴⁸ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atf Yayınları, Ankara, 2013, s. 36.

⁴⁹ Somersan, “Babil Kulesi’nde Etnilerden Ulus-Devletlere”, s. 79. Smith’in ifadesiyle etnikliğin ana paradoksu; “akışkanlık ve kalıcılığın, farklı toplumsal ve kültürel parametreler içinde her daim değişen bireysel ve kültürel dışavurumun bir arada bulunmasıdır”. Smith, *Milli Kimlikler*, s. 67.

⁵⁰ Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 27.

Etnisite ile ilgili tanımlar net ve kesin olmamak, esnek, gevşek ve muğlak olmakla birlikte; modern devlet toplumlarında etnik kimliğe dair kesin betimlemeler yapmak toplumsal açıdan gerekli olabilmektedir. Özellikle de belirli etnik gruplara özel haklar vaat edildiğinde, “nesnel” etnisite tanımları üretilmektedir. Bu çerçevede, John Coakley’in ifade ettiği gibi, devlet içerisinde bulunan grupların hangi kavram ile niteleneceği tartışması yani “etnik”, “etno-ulusal”, “halk grupları” gibi çeşitli terimlerden hangisinin var olan grup için kullanılacağı önem arz etmektedir. Kavram ile ilgili yapılan bu tartışmalar öyle nadir olarak teknik söz bağlamında değildir. Bir grubun değişken kavramlar ile tanınması ve ona göre kategorize edilmesi sadece onlarla ilgili realiteyi tanımlamamakta aynı zamanda onları etkilemektedir. Yani kavramlar sadece sosyal fenomenlerden türemiş şeyler değil aynı zamanda onları biçimlendiren şeylerdir.⁵¹

Etnik ve ulusal gruplar arasında belirli ve kesin ayırım arama gayretleri olmakla birlikte, etnisite ile ulus arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır. Ulus ile etnik grup arasında bazen de hiyerarşik bir yapı kurulmaya çalışılmıştır.

2. Ulus ve Ulusçuluk

Ulus⁵² kavramı da, tıpkı etnisite terimi gibi, en sorunlu ve tartışmalı kavramlardan biridir. Charles Tilly, ulusu “siyaset sözlüğündeki en kafa karıştırıcı ve en taraflı madde” olarak tanımlamaktadır.⁵³ Ulus ile ilgili yapılan tanımlar dil, din ve gelenek, ülke ve kurumlar gibi “nesnel” etkenler üzerinde duran tutumlardan, algılamalar ve duyarlılıklar gibi sadece “öznel” etkenleri vurgulayan yaklaşımlara kadar genişlemektedir. “Ulus” kavramı çok çeşitli sosyal bilimler alanında

⁵¹ John Coakley, “Ethnic Conflict Resolution: Routes Towards Settlement”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 15, No. 3-4, 2009, s. 463-465.

⁵² “Ulus” kavramı ile “millet” kavramı aynı anlamı ifade ettiklerinden dolayı, her ne kadar bu çalışmada sıklıkla ulus kavramının kullanımı tercih edilmiş olsa da, bazen millet kavramı da kullanılmıştır. Benzer durum “ulusçuluk” ile “milliyetçilik” kavramları için de söz konusudur. Sıklıkla ulusçuluk kavramı tercih edilmiş olsa da yer yer milliyetçilik kavramı da kullanılmaktadır.

⁵³ Aktaran; Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 21.

tanımlanmaya çalışıldığı gibi, aynı zamanda her bir disiplin içerisinde bulunan değişik araştırmacı ve uzmanlar tarafından da farklı bir biçimde tanımlanmış ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Habermas'a göre, siyasi terminolojide, "ulus" ile "devlet halkı" aynı kapsamda düşünülmektedir. Ancak hukuksal tanımlamanın ötesinde "ulus", ortak köken, en azından ortak dil, kültür ve tarih ile şekillenmiş siyasi bir topluluk anlamına da gelmektedir.⁵⁴ Erözden ise bir sosyolog için "ulus"un, aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinciyle birlikte, grupsal aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren – kurumsallaşmış siyasi iktidar unsuru içeren bir örgütlenmeye sahip olsun ya da olmasın – insan topluluğu anlamına geldiğini belirtmektedir. Hukuki olarak aynı kavramın içeriği "bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu" anlamında somutlaşabilmektedir.⁵⁵

Ulus ve ulusçuluk alanının en önemli teorisyenlerinden Anderson, antropolojik bir ruhla ulus hakkında şu tanımları önermektedir: "Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir."⁵⁶ Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ancak yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam edecektir.⁵⁷ Bu konuda yapılan çalışmaların neredeyse hepsinin bir şekilde atıfta bulunduğu Ernest Renan'ın "ulusun özü tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır"⁵⁸ ifadesi de bir şekilde bu hayali özelliğe işaret etmektedir. Ulus aynı zamana sınırlı bir şekilde hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı içeren en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup

⁵⁴ Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, Çev. İlkur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s. 16.

⁵⁵ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 5.

⁵⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009, s. 20.

⁵⁷ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 20.

⁵⁸ Ernest Renan, "Ulus Nedir?", *Ulus Nedir?*, Ernest Renan, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 38. "Tüm Fransız vatandaşları Aziz Barthélemy Gününü ve XIII. yüzyıl katliamlarını unutmak zorundadır. Fransa'da kökenlerinin Frank olduğunu ispat edebilecek on aile yoktur".

insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırlar vardır. Ayrıca ulus hem egemen hem de bir cemaat biçiminde hayal edilmektedir.⁵⁹

Ulus kavramını, ulusçuluk teriminden bağımsız bir şekilde düşünmek mümkün değildir. Ulus ile ulusçuluk arasındaki girift ilişkiden öte, ulus kavramı açıklanmaya çalışıldığında, ulusçuluk terimi ile çalışılmaktadır. Çok çeşitli anlamlarda kullanılan – toplumsal ve siyasal hareket, ulus ideolojisi, ulusun dil ve simgesel temsili vs. – ulusçuluk kavramı üzerine anlaşmaya varılmış bir nokta var ise, bu kavramın bütünüyle modern olduğudur. Ulusçuluk, ulusu kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir doktrindir.⁶⁰ Smith ulusçuluğu, “hal-i hazırda ya da potansiyel olarak bir ‘millet’i kuracağı bazı mensuplarınca farzedilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak” tanımlamaktadır.⁶¹ Smith, önerdiği bu tanımın bir “millet”/ulus düşüncesi varsaysa da, ulusların, “onların” ulusçuluklarından önce var olduklarını öne sürmediğini belirtmektedir.⁶² “Ya da potansiyel bir millet” sözcükleri, genel bir soyut “ulus” düşüncesine sahip küçük bir ulusçu azınlığın belirli ulusları yaratmaya çalıştıkları birçok durumu kabul etmektedir. Bu çerçevede bir ulus, “tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir

⁵⁹ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 21-22.

⁶⁰ Smith’e göre, ulusçuluğun önemi sadece siyaset dünyasındaki etkisiyle sınırlı değil; aynı zamanda kültürel ve düşünsel oluşumdur. Bununla birlikte ulusçuluğun, liberalizm ve sosyalizm gibi diğer modern siyaset geleneklerinin karakteristik biçimde sahip oldukları felsefi vaatler şöyle dursun, önemli bir düşünsel tutarlılığa sahip olduğunu bile iddia etmemektedir. Ayrıca ulusçuluk büyük düşünürlerden yoksun olmakla birlikte, Herder, Burke ve Rousseau’dan Dostoyevski, Sibelius, Diego Rivera ve İktbal’e değin enerjilerini milletlerin kimlik ve imgelerini keşfetmeye ve temsil etmeye adanmış kayda değer sayıda etkili entelektüel kendine çekmiş olduğunu belirtmektedir. Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 10.

⁶¹ Smith, *Milli Kimlikler*, s. 121; Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 20. Ayrıca, ulusçuluk ideolojisinin merkezi önermelerini de maddeler halinde şu şekilde belirtmektedir: “1-) Dünya, her birinin kendi karakteri, tarihi ve yazgısı olan milletlere bölünmüştür; 2-) Millet, siyasi iktidarın yegane kaynağıdır; 3-) Millete sadakat, diğer bütün sadakatlardan ağır basar; 4-) Her birey, özgür olmak için bir millete bağlı olmak zorundadır; 5-) Her millet, kendini eksiksiz ifade etmeye ve özerkliğe gereksinim duyar; 6-) Küresel barış ve adalet, özerk bir milletler dünyasını gerektirir.” Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 40; Smith, *Milli Kimlikler*, s. 121.

⁶² Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 21.

ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir.⁶³ Ulus ile ilgili yapılan bu tanım her ne kadar devleti çağrıştırıyor ve etnik grup ile ortak özellikleri taşıyor gibi görünse de, Smith bunların birbirinden farklı olduğunu net bir dil ile şöyle belirtmektedir: “Millet, bir devlet ve etnik topluluk değildir.”⁶⁴ Devlet kavramı kurumsal bir faaliyetle ilişkiliyken, ulus kavramı bir topluluk türünü ifade eder.

Ernest Renan, ulusun tanımlanması için dil ve kültürel özelliklerinin yerine onlardan daha üstün olarak irade kavramını esas almaktadır. Ona göre, “ulus bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Bu hissiyat, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir”.⁶⁵ Uluslar aslında kendi iradeleriyle ulus olmayı seçmişlerdir. Ortak yaşamı devam ettirmek için açıkça ifade edilen rıza ve istektir. Bir ulusun varlığı, adete her gün yapılan bir referandum; her seferinde durumu yeniden (gayri resmi) onaylayan bir *plebisite* dayanmaktadır. Ernest Gellner, Renan’ın ulus için yaptığı bu tanımı gereğinden fazla bol ve geniş olarak görmekte; böyle geniş bir tanımın altına sanayi öncesi çağda ulusçu ilkeyle oluşmamış birçok topluluğunda girebileceğini değerlendirmektedir.⁶⁶

Gellner’e göre, sınai toplum örgütlenmesi ulusçuluğa yol açmıştır. Reformasyon’un okuryazarlık ve kitaba bağlılık yönünde yaptığı baskı, tekeli rahipliğe saldırısı, bireyciliği ve hareketli kentli nüfus ile olan bağları; onu ulusçu çağına yol açan toplumsal özellik ve davranışların bir tür habercisi yapmıştır. Sanayileşmeye geçiş çağı beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir.⁶⁷ Ulusçuluk, ulusçuların ileri sürdükleri gibi bir öğretisi değil, bir olgu olarak bir dizi toplumsal koşulun içinde vardır. “Ulusçuluk,

⁶³ Smith, *Milli Kimlikler*, s. 32.

⁶⁴ Smith *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 23.

⁶⁵ Renan, “Ulus Nedir?”, s. 50.

⁶⁶ Ernest Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı / Günay Göksü Ezdoğan, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 136.

⁶⁷Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, s. 119.

ulusların bir ürünü değildir tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir.”⁶⁸ Ulusçuların iddia ettiği gibi ulusların doğal, Tanrı vergisi, başından beri ortak bir kadere sahip olan bir topluluk olduğu iddiası Hobsbawm’a göre bir mittir. Hobsbawm da, “milletin oluşumu alanına giren yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurlarını” vurgulamaktadır.⁶⁹ Bu çerçevede Gellner, ulusların ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabilir olduğunu belirtmektedir. Ona göre, “ulusçuluk çağı” şu ya da bu ulusun uyanışı ve kendini siyasal anlamda kabul ettirışinden ibaret değildir. Daha çok, “genel toplumsal koşullar, sadece seçkin azınlıklara değil, bütün halka mal olan standartlaşmış, türdeş, merkezi olarak desteklenen yüksek kültürlerin oluşmasına elverdiğinde, iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler, insanların gönüllü olarak ve çoğu kez şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar.”⁷⁰ Kısacası, ulusçuluk ulusları yoktan var eder – ancak, işlevsel olabilmek için, tamamen negatif yönde olsalar da, daha önceden var olan ayırt edici özelliklere ihtiyaç duymaktadır.⁷¹

Elie Kedourie, Gellner’in ulusçuluk ile ilgili çözümlerine tarihsel bazı itirazlarda bulunmaktadır. Kedourie, ulusçuluğu 19. yüzyılda icat edilmiş bir doktrin olarak değerlendirerek, onun ideolojik boyutunu öne çıkarmaktadır. Ulusçuluk, gerçek siyaset dünyası karşısında ortaya koyduklarıyla birlikte düşünüldüğünde, her şeyden önce siyasetin bir biçimidir ve bir ideolojidir. Ona göre, Gellner ulusçuluğun ideolojik boyutunu azımsamış ve ulusçuluğu yalnızca maddi örgütlenmenin gerekleriyle açıklamıştır.⁷²

Anderson, ulusçuluğun doğuşunu teknolojik etkenler ile maddi koşulların etkisiyle kültürel alanda yaşanan gelişmelerde aramakta ve bir ulusu hayal etmenin de bazı kültürel tasarımların etkilerinin değişime başladıkları yer ve zamanlarda olduğunu

⁶⁸ Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, s. 138.

⁶⁹ Eric J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2010, s. 24.

⁷⁰ Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, s. 137.

⁷¹ Erözden, *Ulus-Devlet*, s. 13-14.

⁷² Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, Çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 429-30.

düşünmektedir. Bu bağlamda Anderson, kapitalist yayıncılığı ulusçuluğun doğuşunu etkileyen önemli bir faktör ve koşul olarak vurgulamaktadır. Kapitalist yayıncılık, “sayıları hızla artmakta olan insanların kendileri üstüne düşünmelerine ve kendilerini başka insanlarla çok kökten bir anlamda yeni tarzlarda ilişkilendirmelerine imkan verdi.”⁷³ Kapitalist yayıncılık halk dillerinin yaygınlaşması yolunda da devrimci bir etki yapmıştır. Ayrıca Andersona göre, Protestanlıkla kapitalist yayıncılık arasında sıkı bir ittifak bulunmaktaydı ve bu ittifak yeni okur kitlesini yaratırken halk dillerini de öne çıkarmaktaydı⁷⁴. Böylelikle halk dillerinin öne çıkması ulusçuluğun gelişimini de sağlamaktaydı.

Giddens’e göre ise, “ulusçuluk” ile asıl olarak psikolojik bir olay – bireylerin bir politik düzenin üyeleri arasındaki toplumsallığı vurgulayan semboller ve inançlar dizisiyle ilişkisi - kastediliyor. “Ulus” ile hem dahili ve hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklık kastediliyor. Hem ulus ve hem de ulusçuluk modern devletin belirgin özelliklerindedir. Aralarında rastlantısal olmanın ötesinde bir bağlantı vardır.⁷⁵

Eriksen’e göre kimlik düzeyinde, ulus bir inanç meselesidir. Ulus, milliyetçiler tarafından hayal edilen halk, ulusçuluk ideolojisinin bir ürünüdür; tam tersi değildir. Bir ulus, bir avuç insanın öyle olması gerektiğine karar verdikleri an var olur ve çoğu zaman, bir kentli elit fenomeni olarak başlamaktadır.⁷⁶ Etkin bir siyasi araç olabilmesi için, eninde sonunda kitle desteği başarması gerekmektedir.

Ulusçuluk, muhtelif bağlamlarda çok farklı form ve biçimlerde olsa da, en genel şekliyle iki farklı kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kategoriler “teritoryal-organik”, “Batılı-Batılı olmayan” veya “siyasi-etnik” şeklinde ayrılarak adlandırılabilir. Smith’e

⁷³ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 51.

⁷⁴ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 56-57.

⁷⁵ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedan Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2008, s. 159.

⁷⁶ Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 160.

göre, siyasal veya medeni ulusçuluk olarak adlandırılabilirler. Ulus, bir ortak kültür paylaşan, tek bir yasal düzen içerisinde yönetilen ve toprak esasına dayalı vatandaşlık bağına sahip bireylerden kurulu bir topluluk olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷ Alter, siyasal ulusçuluğun bireyi ve kolektif hür iradeyi temel alarak, gücünü bireyin özgür isteğinden ve ulusa öznel bağlılığından aldığını belirtmektedir. Rennan'ın ifade ettiği gibi, ulusun varlığı bireyin irade ve istekliliğine bağlıdır. Buna karşılık “etnik” veya Batılı olmayan ulusçuluk kapsamına giren ulusçuluk türleri, fitri bir topluluk fikrini öne çıkarmaktadırlar. Bu modelde topluluk ruhu ortak miras, dil, din ve tarihe dayanmaktadır.⁷⁸ Birey kaçınılmaz biçimde adeta organik olarak içinde doğduğu topluluğun mensubu olarak ve sonsuza dek onunla damgalanmış olarak kalmaktadır. Başka bir deyişle bir millet evvel emir ortak soydan gelen bir topluluktur.⁷⁹

Smith'e göre, aslında her ulusçuluk, kendi içinde, değişen derecelerde ve farklı biçimlerde sivil ve etnik unsurlar barındırmaktadır. Kimi zaman sivil ve teritoryal unsurlar hakimdir, kimi zaman da etnik ve yerli unsurların öne çıktığı görülmektedir.⁸⁰ Her iki ulusçuluğun, ulus anlayışları arasında bariz farklılıklara rağmen, bunların ilham verdikleri siyasetler arasında beklenebileceğinden daha büyük yakınlık bulunmaktadır. Netice itibarıyla kavramsal olarak ulus, biri sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik olan iki boyutu birbiriyle harmanlamıştır.

Alter, yalnızca politik birliğin ulusun varlığını garanti edemeyeceğini anlayan siyasal ulusçuluğun da türdeş ve homojen bir kültür inşa etmeye yöneldiğini belirtmektedir.⁸¹ Ulusçuluk, ulus inşa etmede kullanılan bir ideoloji ve politik hareket olmuştur. Ulus inşasının amacı, sosyal, politik, bölgesel ve kurumsal olarak farklı kültürel tabakalara ayrılmış insanları birleştirmektir.

⁷⁷ Erözden, *Ulus-Devlet*, s. 80.

⁷⁸ Peter Alter, *Nationalism*, Edward Arnold Publisher, London, 1994, s. 8-9.

⁷⁹ Smith, *Milli Kimlikler*, s. 28.

⁸⁰ Smith, *Milli Kimlikler*, s. 30.

⁸¹ Alter, *Nationalism*, s. 14.

Ulus ile etnik bir topluluk aynı görüngenü ailesine – ortak kültürel kimliklere – bağılı olmakla biraz örtüşseler de, aynı şeyler değıildir. Etnik topluluğun genellikle siyasi bir göndergesi yoktur ve tarihsel ülkesine fiilen sahip olması zorunlu olmadığından birçok durumda bir halk kültüründen ve hatta bir ülke boyutundan yoksundur.⁸²

Ulusçuluğun ayırt edici özelliğı tanımı açısından devletle olan ilişkisidir. Bir milliyetçi (ulusçu) siyasi sınırların kültürel sınırlar ile mücavir olmasını savunurken; birçok etnik grup bir devlet üzerinde egemenlik talep etmez. Bir etnik grubun siyasi liderleri böyle bir talepte bulduklarında, etnik hareket de tanımı gereğı ulusçu bir harekete dönüşmüş olur.⁸³ Her ne kadar milliyetçiler karakterleri etnik olma eğiliminde olsalar da, bu her zaman vaki olan bir durum değıildir.

“Ulus”un, bir devletin fiili ya da muhtemel sınırlarına – her nasılsa – bağılı olan toplumsal-siyasal bir kategori olduğı varsayılır. Bir “etnik” grubun, kuşaktan kuşağı geçen ve normal olarak kuramsal olarak devlet sınırlarına bağılı olmayan, bazı sürekli davranışlara sahip olduğı söylenen kültürel bir kategori olduğı varsayılır.⁸⁴

Etnisite veya etnik grup ile ulus ilişkisi karmaşıklık göstermektedir. Etnik ve ulusal kimlik bazen geçirgenlik göstermektedir. Ancak hem etnik grubun hem de ulusun Anderson’un ifadesiyle “hayali” olduğı ve iletişimsel olarak yaratıldığı aynı zamanda da bu yaratılma Renan’ın ifadesiyle her gün tekrarlanan bir olgu olduğı kabul edilmektedir.

3. Etnik ve Ulusal Çatışma Nedenleri

Her bir etnik ve(ya) ulusal çatışmanın kendine ait özel koşullara sahip olduğı kabul edilen bir gerçekliktir. Weberyen ifadeyle “ideal tip” bir etnik-ulusal çatışma tipolojisi oluşturulmamakla birlikte; yani her bir çatışmanın veya toplumsal

⁸² Smith, *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, s. 24.

⁸³ Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, s. 18.

⁸⁴ Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, s. 98.

bölünmüşlüğün “biricik” olduğu kabul edilmekle birlikte, bu tür çatışmaların bazı ortak noktalarının tespit ve buna bağlı olarak tasnif edilmesi de mümkündür.

Etnik ve(ya) ulusal çatışma ve buna bağlı olarak toplumsal bölünmüşlüğün nedenlerinin anlaşılması, önerilen çözüm yöntemlerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Çatışmaların nedenlerine yönelik bakış açıları, bu çatışmaların çözümü ve yönetimi için takip edilecek yöntemi de kendine bağlı olarak belirlemektedir. Kısaca sorunun algılayış biçimi, çözümün şeklini de ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, etnik çatışmalar için siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel birçok neden ileri sürülmüştür.

Etnik çatışmalara yönelik çeşitli kuramsal yaklaşımlar ve farklı sınıflandırmalar bulunmakla birlikte esas itibariyle etnisiteye dair yaklaşımlar gibi primordialist/ilkçi (primordialist) ve araçsalcı (instrumentalist) yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir.⁸⁵ Primordialist yaklaşımlar, psikolojik ve biyolojik faktörleri öne çıkartan etnisitenin primordial niteliğine, yani nesilden nesile aktarılan derin tarihsel bağlarla oluşmuş aidiyet duygusu ve grup dayanışmasına dikkat çekerek, etnik çatışmaların ve sorunların temelde bizatihi etnik farklılıkların varlığından kaynaklandığını belirtirler.⁸⁶ Etnik kimlik bireyler arasındaki tek farklılık olarak vurgulanmakta ve dolayısıyla da etnik

⁸⁵ Ayşe Betül Çelik, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, içinde *Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, Der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 165; Erol Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, *Doğu ve Batı Düşünce Dergisi-Etnisite*, Sayı. 44, Yıl. 11, Ankara, 2008, s. 18. Etnisiteye yönelik kuramsal yaklaşımlar ile ilgili yapılan bu sınıflandırma primordializm/ilkçilik ve inşacılık (constructivism) olarak da yapılabilmektedir. Pınar Erkem Gülboy, kimlikleri sabit ve ilksel olarak esas alan primordializm, çatışmalara sebep olan çıkarlara ulaşmayı gören araçsalcı/modernist yaklaşım ve kimliklerin değişebilir olduğunu savunan inşacı yaklaşım şeklinde üçlü sınıflandırmayı temel sınıflandırma olarak belirtmektedir. Bu konuda çok çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Yapılan bu sınıflandırmalardan bazıları birbirinden tamamen farklı olabilir iken, diğer bazıları ise birbirine benzerlik arz edebilmekte ve bazı noktalarda örtüşebilmektedir. Bkz. Pınar Erkem Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2015, s. 26-27.

⁸⁶ Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, s. 18. Primordialist Yaklaşımlar; etnisiteyi doğuştan edinilen, doğduğu yerden ve akrabalık ilişkileri, din, dil gelenek gibi sosyal pratiklerden kaynaklanan doğal ve değiştirilemez bir bağlılık duygusu ve bundan ortaya çıkan dayanışma olarak değerlendirmektedir. Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, s. 13.

çatışmaların ana nedeni olarak varsayılmaktadır. Primordialist yaklaşımlar, etnik kimlikleri ön kabul olarak ele almakta ve çatışmaların nedenlerini de tarihsel nefret gibi değiştirilemez ve önceden var olan unsurlara bağlamaktadır. Primordialist yaklaşımın bilinen savunucularından olan Clifford Geertz ve Edward Shils, dil, din, ırk, gelenek, ortak tarih, etnisite gibi elementlerin, kültürel “verilmiş”likler olduklarını ifade etmektedirler. Bu unsurlar, yapıları gereği soyut ve belirsizdirler ve kimlikleri oluştururlar.⁸⁷ Bu yaklaşımda, kimlikler verili ve sabit kabul edilmekte; hiç değişmez olmasa da değişim oldukça sınırlı görülmektedir.⁸⁸ Etnik çeşitlilik bizzat etnik çatışmanın kaynağı olarak varsayılmaktadır. Primordialist yaklaşımlarda, ekonomi gibi faktörler etnik çatışmanın esas nedeni olamazlar; yalnızca etnik ulusçuluğun şiddetini ve yöntemini belirlemede rol oynarlar. Bu yaklaşım, neden bazı çok-etnikli devletlerde veya toplumlarda etnik çatışmanın oluştuğunu bazılarında ise oluşmadığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.⁸⁹ Primordialist yaklaşım bugün artık pek kabul gören bir yaklaşım değildir.⁹⁰

Araçsalcı yaklaşım etnik çeşitliliğin ve etnik kimliklerin tek başına bir sorun oluşturmadıklarını, ancak çeşitli bağlamlarda çatışmalara neden olabileceklerini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, etnik çatışma ve sorunları temelde çevresel sorunlara bağlamakta ve sosyo-ekonomik ve siyasal nedenlerden kaynaklandığını ileri

⁸⁷ Bkz. Clifford Geertz, “The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States”, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, by. Clifford Geertz, Basic Books, New York, 1973, ss. 255-310; Edward Shils, “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, No. 2, (June 1957), ss. 130-145.

⁸⁸ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, s. 27.

⁸⁹ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, s. 28. Eğer primordialistlerin bu iddiası tamamen doğru olsaydı, bütün çok-etnikli toplumlarda (neredeyse bütün toplumlarda) bu tür çatışma ve sorunların yaşanması gerekirdi. Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, s. 19.

⁹⁰ Çelik, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, s. 165.

sürmektedir. Etnik gruplar arasındaki kaynakların dağılımındaki, sosyal ve siyasi hak ve fırsatlardaki eşitsizliği vurgulamaktadır.⁹¹

Etnik çatışmaları açıklamak için literatürde çeşitli teoriler geliştirilmiş ve etnik çatışma nedenleri çok farklı biçimlerde sınıflandırılmıştır. Bu konuda - kısmi açıklama sunan - en öne çıkan ve kabul gören teoriler “iç sömürgecilik” ve “görece yoksunluk” teorileridir.⁹² Bu teoriler doğru olmakla birlikte, her bir vakıya için tamamen açıklayıcı nedenler olmayabilirler.

Etnik çatışma konusundaki literatür, pek çok sorunun kökeninde kültürel olarak kendilerini farklı tanımlayan grupların tek bir kimliği esas alan aynı ulus-devlet çatısı altında yaşamak zorunda olmalarını göstermektedir.⁹³ Etnik çatışmalar, modernleşmenin ve(ya) bunun sonuçlarının daimi bir özelliği olarak da görülmektedir. Modernleşmenin ve modern ulus-devletin etnik çatışmaları ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir. John Coakley’e göre, çatışmanın süreç ve nedenleri birçok etkenle ilintili olmakla birlikte, esas olarak üç ana temel üzerine kategorize etmek mümkündür: Grupların kimlik

⁹¹ Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, s. 18. Gülboy, primordialist yaklaşıma karşıt olarak inşacı yaklaşımın kimlikleri ve grupları doğal ve değişmez olarak değil; birer sosyal inşa ve sürekli değişen olgular olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu çerçeveden bakılınca etnisite ve etnik çatışmalar da, duruma ve sosyal ilişkilere bağlı olarak sürekli devinim halinde olan ve değişen kavram ve süreçlerdir. Etnik kimlikleri sosyal birer inşa olarak ele alan bu yaklaşım, çatışmaları da etnik kimlikler gibi birer inşa olarak görmektedir. Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, s. 28-29.

⁹² Bkz. Çelik, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, s. 168-169. Michael Brown’a göre bir etnik çatışma, önemli siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel veya topraksal konularda iki ya da daha fazla etnik grup arasındaki anlaşmazlıktır. Brown, bu çatışmalara neden olan olguları ise üç düzeyde değerlendirmektedir. Brown, bu düzeyleri, “sistem”, “algısal” ve “ulusal” düzey olarak belirtmektedir. Michael E. Brown, “Causes and Implications of Ethnic Conflict”, içinde *Ethnic Conflict and International Security*, Ed. Michael E. Brown, Princeton University Press, Princeton, 1993, s. 5-12.

⁹³ Çelik, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, s. 166. Etnik çatışmalar ve sorunlar “temelde bir etnik kimliğin tanınması, etnik kimliğe yönelik hakların yasal statüye kavuşturulması, etnik grupların iktidarı bir biçimde paylaşmaları ve sosyoekonomik şartların düzeltilmesine ilişkin sorunların bir fonksiyonu olarak” karşımıza çıkmaktadır. Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, s. 16.

yapıları, sosyal ve ekonomik asimetri (eşitsiz ilişki) ve etnik grup ile devlet ilişkisi.⁹⁴ Bu nedenler çatışmanın şeklini belirledikleri gibi, çatışma çözüm ve sonrası dönemler için de önem arz etmektedirler.

Modern toplumdaki etnik çatışmaların birçoğu etnik-ulusal kimlik ile devlet arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır.⁹⁵ Ulus-inşası, 20. yüzyılın egemen bir anlayış ve hedefiydi. Devletlerin çoğu tek bir kimlik ile kültürel olarak homojen bir devlet inşa etmeyi amaçlamıştır. Bazen baskılama ve “zulüm” pahasına da olsa başarılı olmuşlardır. Ancak bu tür durumlar gerilim ve çatışmalara neden olmuş ve etnik çatışmalara kaynaklık etmiştir. Will Kymlicka'nın ifade ettiği gibi, etnik çatışmalar genellikle bütün vatandaşlarca paylaşılmak üzere devletin her bölgesinde geçerli ortak bir ulusal kimlik üreten ulus-inşa süreçlerinin adeta ayrılmaz parçalarıdır.⁹⁶ Burada ulus-devletin kullandığı yöntemler dil, tarih ve kültür odaklı politikalar ve hukuki ve siyasi gücün merkezileşmesine yönelik davranışları içermektedir. Devlet bütün aygıtlarıyla ve uluslaştırma araçlarıyla (eğitim, askerlik, hukuk, dil vs.) tek ulusal kimliği benimsetmeye çalışmaktadır. Tarihsel olarak ulus-devletin temel ideolojilerinden biri, bir tek kültürel kimliğin sağlanması durumunda devletin işlevlerini

⁹⁴ Coakley, “Ethnic Conflict Resolution: Routes Towards Settlement”, 463. Ayrıca John Coakley, etnik çatışma çözümü için stratejileri sınıflandırma çalışmalarını, temelde etnik grup ile devlet arasındaki fiziksel, teritoryal, kültürel ve siyasal boyuttaki çatışmaları esas almaktadır. Fiziksel yönden, devlet ile azınlığın fiziksel varlığı arasındaki çatışma; teritoryal yönden, devlet sınırları ile etnik azınlığın sınırları arasındaki çatışma; kültürel yönden, devletin kültürel (özellikle de dil) kurumları ve sembolleri ile etnik azınlıklar arasındaki çatışma; siyasal yönden, etnik çatışma çözümü için kapsamlı program ile ilgili olarak devlet ile etnik grubun amaçları arasındaki çatışmadır. John Coakley, “The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology”, *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4, 1991, s. 344.

⁹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. John R. Gillis (Ed.), *Commemoration: The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

⁹⁶ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating The New International Politics of Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2007. Kymlicka'ya göre, kendilerini ayrı bir ulusal azınlık olarak gören gruplara yönelik egemen ulusal gruba dayalı ulusal kimliği kabul etmeleri yönünde yapılacak baskılar ve bu grupların ayrı ulus olma ve kolektif kimliklerini koruma duygusuna yapılacak saldırılar, ayrılıkçı hareketlerin oluşmasına ve çatışmalara neden olmuştur. Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

çok daha etkili olarak gerçekleşeceği düşüncesidir.⁹⁷ Burada etnik çatışmaların temel nedeni yapısal olarak ulus inşası ve ulus-devlet yapısı olduğu düşünülmektedir.

Politik şiddetin en esaslı nedenlerinden biri de toplumdaki bazı grupların yönetimden, iktidardan veya güç sisteminden dışlanmasıdır. Şiddetin çok çeşitli boyutlarda ortaya çıkabileceğini belirten Johan Galtung, ilk çalışmalarında *doğrudan* ve *yapısal şiddet* boyutunu belirtirken, daha sonra yapısal şiddet konseptini takip ederek bunlara *kültürel şiddet* boyutunu da eklemektedir. Belirtilen bu üç çeşit şiddet birbiriyle ilişkili ve birbirini beslemektedir. Doğrudan şiddet farklı bağlamlarda ortaya çıkmakla birlikte, ilk akla gelen şiddet olarak bir özne tarafından uygulanan fiziksel şiddettir. Yapısal şiddet, ekonomik ve siyasal olarak yaşanan eşitsizliklerdir. Kaynakların eşitsiz dağılımı, fırsat eşitsizlikleri, güç eşitsizliği gibi unsurlar yapısal şiddete örneklik teşkil etmektedir. Bir kişinin veya grubun bu yolla baskılanması ve geri bırakılmasıdır ki, doğrudan şiddete de neden olabilmektedir. Sistem nedeniyle, en temel ihtiyaçların, mümkün olanın altında karşılanmasına neden olan önlenebilir bir şiddettir.⁹⁸ Galtung, doğrudan ve yapısal şiddete karşılık *pozitif* ve *negatif barış* kavramlarını kullanmaktadır.⁹⁹ Diğer şiddet çeşitlerini meşrulaştırma fonksiyonunu gören kültürel şiddet, genellikle semboller (din, ideoloji, dil, sanat gibi) kullanarak, toplum içerisinde bir grubun kültürel olarak hegemonyasını kurmasıyla meydana gelmektedir.¹⁰⁰ Bu

⁹⁷ UNDP, *Cultural Liberty in Today's Diverse World*, s. 43. John Stuart Mill, bir toplumda birçok dil topluluğunun bulunması durumu politik toplumun farklı alt toplumlara ayrılmasına neden olacaktır. Mill'e göre, "bir halk arasında dostane duygular bulunmuyorsa, özellikle de farklı bir dilden konuşuyor ve okuyorlarsa; temsili bir hükümet çalışmasına ihtiyaç duyan ortak (birleşik) bir kamuoyu oluşamaz". John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government, in On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford, 1991, s. 428.

⁹⁸ Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, 1969, ss. 169-191.

⁹⁹ *Negatif barış*, savaş veya doğrudan şiddetin olmamasına denk gelmektedir. Yani çatışmanın bizatihi olmadığı durumu ifade etmektedir. Ancak *pozitif barış* ise sadece doğrudan veya fiziksel şiddetin yokluğu ile değil aynı zamanda yapısal şiddetin olmadığı durum için kullanılmaktadır. Sosyal adaletin tam sağlanması ile yapısal şiddetin ortadan kaldırılması pozitif barışın koşullarıdır. Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research", s. 183.

¹⁰⁰ Johan Galtung, "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, Aug 1990, ss. 291-305.

bağlamda etnik çatışmaların nedenleri gruplar arası sosyal, siyasal ve ekonomik eşitsizlikler olarak değerlendirilebilir.

Birçok etnik çatışma aynı zamanda siyasal ve ekonomik güç ile ilintilidir. Bazen siyasal iktidar ve ekonomik kaynaklar üzerine yapılan mücadeleler veya gruplar arası sosyo-ekonomik eşitsizliklerden kaynaklı çatışmalar etnik çatışma olarak kendini gösterebilmektedir. Burada etnik kimlik kendi mensuplarını ve müttefiklerini mobilize etmenin bir yolu olabilmekte ve etnik veya kültürel kimlikler doğrudan çatışmanın bir nedeni olarak değil; ama bir politik mobilizasyon sürücüsü olarak rolü bulunmaktadır. Bazen etnik çatışma olduğu görünen şey etnik sadakati manipüle eden elit gruplar tarafından esasen bir kaynak kapma veya siyasal iktidar elde etme mücadelesi de olabilir. Grupların siyasal, sosyo-ekonomik veya kültürel iddia ve taleplerinin karşılanmaması gerginlik inşa eder ki, bu da şiddet ve çatışmaya dönüşür. Bu çatışmaların her bir tarafından bulunan insanlar kendi kendilerini ortak bir kültüre ait gördüklerinden dolayı, bu çatışmaların çoğu etnik ve kültürel hatlar ile denk düşmektedir.¹⁰¹ Din, dil veya etnisite gibi ortak kültürel karakterlere dayanan kimlikler, diğer özelliklere dayanan kimliklerden daha ziyade grup üyeleri arasında daha güçlü sadakat geliştirdiğinden dolayı grupsal destek ve kenetlenmeyi sağlamak için sıklıkla başvurulan öğelerdir.

Ulus-devletlerin dilsel ve kültürel farklılıklara tipik cevabı homojen bir ulus inşa etmek için baskılama ve asimilasyon olmuştur. Devletler genellikle toplumda hakim olan grupların dillerini resmi dil olarak seçmektedirler. Bu seçim, hakim olmayan grupların özgürlük alanlarını sınırlayabilmekte ve gruplar arası gerilimi artırabilmektedir. Bu durum aynı zamanda insanların siyasal ve eğitim gibi alanlardan dışlanmasının bir yolu ve gruplar arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin daha da artmasının bir nedeni olabilmektedir. Çatışma analizi üzerine yapılan çalışmaların çoğu siyasal ve ekonomik eşitsizlikler üzerine yoğunlaşmakla birlikte, etnik ve kültürel olarak tanınmama da çatışmaların çok önemli bir nedeni olabilmektedir. Örneğin yalnızca Sinhala dilinin tanınması politikası, Sri Lanka'daki çatışmanın belirgin artış ve

¹⁰¹ UNDP, *Cultural Liberty in Today's Diverse World*, s. 40-41.

kızışması için çok güçlü bir saik olmuştur. Dil politikaları aynı şekilde Moldova'daki sivil savaşta da belirgin bir rol oynamıştır. Güney Afrika'daki Soweto isyanı da sadece ekonomik ve siyasi yoksun bırakılmaktan dolayı olmamıştır aynı zamanda Afrikanca dilinin siyahi okullara koyma teşebbüslerinden de olmuştur.¹⁰² Kısacası dilsel özgürlüğün reddi de etnik çatışmaların bir nedeni olabilmektedir.

Kurubaş, etnik sorunların ve çatışmaların bir nedenini davranışsal neden olarak etnisitenin siyasallaşması şeklinde nitelendirmektedir. Bir etnik grubun neden ve ne zaman siyasallaşacağı ve siyasal taleplerde bulunacağı sorgulamaktadır. Bir etnik grup, herhangi bir nedenle etnik kimliğinin zarar görme veya kaybı korkusunu yaşadığında, etnik kimliğinin etrafında daha fazla kenetlenilebilir ve etnik kimlik üzerinden kolektif siyasal taleplerde bulunabilir.¹⁰³ Bu durumda etnik kimliğin tehdit altında olma hissi illa reel bir duruma tekabül etmeyebilir, önemli olan nokta grubun kendisini öyle hissetmesidir. Çatışmanın nedeni grubun kendisini tehdit ve baskı altında –en azından – hissetmesi ve böyle algılaması olabilir.¹⁰⁴ Etnik gruplar nüfus bakımında kritik bir seviyede bulduklarında ve özellikle de bir bölgede yoğunluk kazandıklarında ki, bu durum kimliksel oluşumu ve talebi etkileyen şeylerdir, siyasal değişim ve kabul talepleri ve devletle kolektif ilişki geliştirme istekleri artmaktadır. Bu durum bazen devletle ilişkiyi kesmeye ve devlete karşı silahlı mücadeleye dahi dönüşebilmektedir.¹⁰⁵

¹⁰² UNDP, *Cultural Liberty in Today's Diverse World*, s. 42.

¹⁰³ Kurubaş, "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", s. 20-21.

¹⁰⁴ Gruplar arası ve bireyler arası davranış teorilerinin dayandığı Gordon Allport'un bilinen kitabı *The Nature of Prejudice* esas olarak "temas/iletişim hipotezi"ni vurgulamaktadır. Çatışmanın, grupların birbirleri hakkında bilgi eksikliği ve bu tür bilgileri kazanma fırsatı ve imkanının yokluğundan ortaya çıktığını iddia etmektedir. Gruplar arası iletişim süreci boyunca belli çekirdek şartlar sağlandığında – gruplar arasında eşit statü, ortak hedefler, rekabete karşı koruma ve kurumsal destek koşulları – çatışma çözümü topluluklar arasındaki temas ve iletişimi artırarak başarmak mümkündür ve böylece gruplar birbirlerine karşı daha duyarlı ve "hoşgörülü" davranırlar. Bernadette C. Hayes / Ian McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, Manchester University Press, Manchester and New York, 2013, s. 148.

¹⁰⁵ Coakley, "Comparing Ethnic Conflicts: Common Patterns, Shared Challenges", s. 276.

III. Tartışmalı Bir Kavram Olarak Etnik Çatışma Yönetimi

Çatışma, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur ve çok çeşitli düzeylerde kendini göstere bilmektedir.¹⁰⁶ Çatışmanın neticesinde çatışmayla baş etme yöntemi olarak çatışma yönetiminin çeşitli unsurlarına da tarih boyunca başvurulmuştur. Ancak bir disiplin olarak çatışma yönetimi çok daha moderndir. Kimileri disiplinin tarihini ikinci dünya savaşı sonrası ile başlatırken; diğer bazıları ise Soğuk Savaş sonrası gelişmelere bağlı olarak başlatmaktadır.

Çatışma ile ilgili literatürde çatışma yönetimi (conflict management), çatışma çözümü (conflict resolution), çatışmayı önleme (conflict prevention), çatışmayı yatıştırma (conflict settlement), çatışmayı dönüştürme (conflict transformation) gibi farklı kavramlar bulunmaktadır. Literatürde bu kavramların tanımı ve kapsamı konusunda tam bir ittifak bulunmamakta ve çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Her ne kadar - bazen- bu terimlerin bazıları birbirinin yerine veya aynı anlamda kullanılsa da, aralarında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu kavramlar, bir barış sürecinin farklı aşamalarına denk gelmektedirler. Bu alanda yapılan çalışmalarda, bir barış sürecinin bütününe içeren bir çatı kavram olarak özellikle çatışma yönetimi ve çatışma çözümü kavramları öne çıkmakta ve sıklıkla aynı anlamda kullanılmaktadırlar. Ancak bir kısım uzmanlar çatışma çözümünü çatı kavram olarak dikkate alırken, diğer bir kısmı ise çatışma yönetimini tercih etmektedir ve bazıları da bu iki kavramı barış kurma sürecinin iki ayrı safhası olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁷ Bu kavramlar arasında kesin ve katı bir ayırımdan bahsetmek veya net sınırlarla bir birinden ayrı anlamlarda kullanmak oldukça zor olmakla birlikte, kavram karışıklığına daha fazla mahal vermemek için -çok net tanımlar olmasa da- kavramların çerçevesini belirlemeye çalışmak ve kavram tercihinde bulunmak gerekmektedir. McGarry ve O’Leary, çatışmayı “düzenleme” (conflict

¹⁰⁶ Johan Galtung, çatışmaları şekilsel olarak dört düzeye ayırmaktadır: 1-) Kişinin kendisiyle ve başkalarıyla yaşadığı *mikro* çatışmalar; 2-) Toplumsal düzeyde yaşanan orta büyüklükteki *meso* çatışmalar; 3-) Uluslararası nitelikli *makro* çatışmalar; 4-) Bölgeler ve medeniyetler arası *mega* çatışmalar. Johan Galtung, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, Çev. Havva Kök, Usak Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012.

¹⁰⁷ Bkz. Nezir Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, s. 31.vd.

regulation)¹⁰⁸ kavramının, diğer kavramların içerdiği anlam ve süreçleri kapsadığını belirtmekte ve esas kavram olarak kullanmaktadır. Onlara göre, “düzenleme” (regulation) terimi hem çatışmayı “sonlandırma” hem de çatışmayı “yönetme”yi (management) kapsamaktadır.¹⁰⁹ Axt, Milososki ve Schwarz ise çatışmayı önleme aşamasını ayrı bir bağlamda ele almakta; çatışmayı yatıştırma, çözme ve dönüştürme safhalarını çatışma yönetimi altında değerlendirmekte ve çatışma yönetimi kavramını çatı kavram olarak kabul etmektedir.¹¹⁰ Bu bağlamda çatışma yönetimi; çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme safhaları dahil bütün çatışma süreçlerini, çözülme aşamalarını, üçüncü taraf faaliyetlerini ve çatışma sonrası barış plan ve stratejilerinin yönetimini içeren bir kavram olarak kullanılabilir.¹¹¹ Çatışma yönetiminin yapılan bu tanımı bir barış süreci ile ilgili bütün çalışmaları içerecek bir anlama tekabül etmektedir ki, diğer herhangi bir kavram da şemsiye kavram olarak kullanıldığında genellikle bir barış sürecinin bütününe kapsayacak bir anlamda kullanılmaktadır.¹¹² Mesela Nordlinger, çatışmayı düzenleme (conflict regulation)

¹⁰⁸ “Conflict regulation” kavramını da “conflict management” kavramı gibi Türkçeye “çatışma yönetimi” olarak çevirenler olmakla birlikte, bu kavram yerine göre “conflict management” kavramından farklı anlamları da içerebildiğinden dolayı “çatışma yönetimi” terimi tam olarak buna karşılık gelmemektedir.

¹⁰⁹ John McGarry / Brendan O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, içinde *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry / Brendan O’Leary, Routledge Published, London / New York, 1993, s. 2.

¹¹⁰ Heinz-Jürgen Axt / Antonio Milososki / Oliver Schwarz, *Conflict: A Literature Review*, University Of Duisburg-Essen Institute for Political Science, Essen, 2006, s. 15-19. <http://docslide.net/download/link/conflict-review> (Erişim: 04.07.2017). Dennis Sandole ise, çatışma yönetimi safhalarının tümünü “çatışma müdahalesi” olarak tanımlamakta ve bu safhaları (çatışma yönetimini de bir safha olarak değerlendirmekte) beş grup altında toplamaktadır: Çatışmayı engelleme, çatışma yönetimi, çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme, çatışmayı dönüştürme. Aktaran; Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, s. 34-35.

¹¹¹ Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, s. 32.

¹¹² Vicenç Fisas, bir barış sürecini, “hem şiddete son verebilecek bir anlaşma sağlamak, hem de üçüncü kişilerin arabuluculuğunun *gerekebileceği* müzakereler aracılığıyla bunu yerine getirmek için gösterilen bir çaba” olarak tanımlamaktadır. Fisas; vermiş olduğu bu tanımla, bir “sürecin” anlık bir zaman dilimi olmadığını, diyalog ve mutabakat yoluyla fiziksel şiddete son verebilecek antlaşmaların önünü açmak ve bu antlaşmaların yerine getirilmesiyle aynı şekilde uyuşmazlığın ortaya çıkmasına neden olmuş yapısal şiddetin üstesinden gelmeyi sağlayacak yeni bir ilerleme ve gelişim evresini başlatmak adına, belirli bir zaman diliminde, şiddetin hüküm sürdüğü önceki duruma son verecek anlaşmalar yapmak üzere bir çaba

kavramını çatışmalı grupları potansiyel olarak uzlaştırabilen karar alma süreçleri, siyasi düzenlemeler ve davranışsal kurallar olarak tanımlamaktadır ki, böylece derin çatışmaların içinde düzenlendiği çerçevenin sağlandığını belirtmektedir.¹¹³

Pınar Erkem Gülboy'a göre, aralarında kesin bir ayırmadan bahsetmek zor olsa da, çatışma ihtimalinin olduğu yerlerde sıcak çatışmanın çıkmasını engellemek için çatışmayı önleme, çatışma çıktıktan sonra ise barışın sağlanması için çatışma yönetimi metotları uygulanmaktadır. Çatışma çözümünde ise çatışmaların temel ve yapısal nedenleri ortadan kaldırılarak kalıcı barışın sağlanması hedeflenmektedir.¹¹⁴ Kavramlar arasında yapılan bu ayırmada, her bir kavram barış sürecinin farklı bir aşamasına denk gelmektedir. Barış sürecinin bu kavramları üzerine muhtelif şematik yapılar geliştirilmiştir. Gülboy'un bu tasnifi ile Axt, Milososki ve Schwarz tasnifi arasında çatışmayı önleme kavramları dışındaki kavramlar birbirine denk düşmemektedir. Mesela Gülboy'un anlamlandırmasında çatışma çözümüne yüklenen anlam; Axt, Milososki ve Schwarz tasnifinde çatışma çözümü terimine değil, çatışmayı dönüştürme kavramına yüklenen anlama denk gelmektedir.

Çatışmayı önleme, çatışma tırmanmadan çatışmayı engellemeye ve çatışmanın çıkmaması için önlemlerin alınmasına odaklanmaktadır. “Önleyici diplomasi” yardımına da başvurmaktadır. Michael Lund'a göre çatışmayı önleme, devlet içi veya devletlerarası gerilimlerin ve anlaşmazlıkların şiddete dönüşmesini önleyecek yapısal ve(ya) interaktif herhangi bir yöntemi geliştirmeyi ve anlaşmazlıkları üreten temel sorunları ve nedenleri hafifletmenin yanı sıra bu anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözecek kapasiteleri güçlendirmeyi de içermektedir. Aynı zamanda aktif düşmanlıkların yeni yerlere yayılmasını da kapsamaktadır.¹¹⁵ Axt, Milososki ve Schwarz ise birçok

içerisinde olan, zarar görmüş bütün aktörlerin dahil olduğu zamana yayılmış bir süreç veya aşamalar dizisi olduğunun altını çizmektedir. Vicenç Fisas, *Dünyada Barış Süreçleri ve Kürt Sorunu İçin İpuçları*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 3-4.

¹¹³ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 20.

¹¹⁴ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, s. 35.

¹¹⁵ Michael Lund, “Improving Conflict Prevention by Learning from Experience: Context, Issues, Approaches, and Findings”, Management Systems International, Inc., and Center for Strategic and

çatışma önleyici tedbirin olduğunu ve bu önleyici tedbirlerin barış zamanında çatışmalarla barışçıl biçimde baş etmek için gerekli olan sistem yapısını güçlendirmeyi amaçlamadığını belirtmektedir. Böylece barış sadece şiddetin yokluğuna eşit değil, daha çok “pozitif barış” denilen duruma denk gelmektedir.¹¹⁶

Cordula Reimann’a göre, çatışmayı yatıştırma (conflict settlement) kavramı çatışmanın temel nedenleriyle baş etmek zorunda olmaksızın doğrudan şiddetin kesin bir sonunu amaçlayan bütün çatışma stratejilerini içermektedir.¹¹⁷ Bu aşamada, barış kavramı doğrudan şiddetin olmaması ile denk kullanılmakta yani negatif barış durumu söz konusudur. *Negatif barış* ile “savaşın veya örgütlü fiziksel şiddetin diğer biçimlerinin yokluğu” kastedilmektedir. Çatışmayı yatıştırma aşamasında yani negatif barış safhasında, çatışmaları yaratan nedenlerin değil, sadece çatışmaların ortadan kalktığı bir durumu bulunmaktadır. Ancak bu durum doğası gereği kırılabilir ve riskli bir yapıya sahiptir.¹¹⁸ Çatışmanın temel nedenleri incelenmediği için yeniden ortaya çıkma ihtimali kuvvetlidir. Burada uygulanan stratejiler genellikle arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi barışçıl uygulamalardır.

Çatışma çözümü (conflict resolution) yaklaşımları da, çatışmanın yıkıcı dinamiklerinden bir çıkış bulmak için kullanabilecek ve ilgili tüm taraflar için tatmin edici bir çözüm bulmaya yönelik stratejileri ifade etmektedirler.¹¹⁹ Axt, Milososki ve Schwarz’ın analizinde çatışma çözümü aşamasında da, barış çatışmanın yokluğu anlamına gelmekte ve negatif barışa denk düşmektedir. Pozitif barış tam anlamıyla sağlanmamıştır. Bu aşamada taraflar, ortada ortak bir sorunun var olduğu ve çözülmesi

International Studies Washington, D.C. October 25, 1999, s. 3.
http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacl861.pdf (Erişim: 04.07.2017).

¹¹⁶ Axt / Milososki / Schwarz, *Conflict: A Literature Review*, s. 18.

¹¹⁷ Cordula Reimann, *Assessing the State-of-the-Art in Conflict Transformation*, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, Berlin, 2005, s. 8. http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/reimann_handbook.pdf (Erişim: 05.07.2017).

¹¹⁸ Mithat Sancar “Kürt Sorununda Barış... Ama Nasıl?”, *Birikim Dergisi*, Sayı. 195, İstanbul, Temmuz 2005, s. 61.

¹¹⁹ Axt / Milososki / Schwarz, *Conflict: A Literature Review*, s. 16.

gerektiği konusunda hemfikirdirler. Bu süreçte görüşmeler ve müzakereler çok önem arz etmektedir. Bu aşamada çatışmanın esas nedenleri ortaya konulur ve aynı zamanda tarafların talep ve istekleri netleştirilir.¹²⁰ Burada esas konu, ilgili taraflar arasında müzakereyi ve her bir tarafın istek ve ilgileri için karşılıklı anlayışı geliştirmektir. Bu durum nihayetinde *kazan-kazan* sonucunu doğuracak bir anlayışı sağlayacaktır.¹²¹ Ancak çatışma çözümü kavramı barış sürecinin daha farklı bir aşamasına denk gelecek anlamda ve buna bağlı olarak farklı stratejiler gerektirecek biçimde de kullanılmıştır. Mesela çatışma çözümü, “çatışmanın nedenlerin çözen ve çatışmanın yapısını değiştirerek son bulmasını sağlayan yöntemler bütünü” olarak da tanımlanmıştır. Çatışma çözümünün verilen bu tanımı çerçevesinde çatışma çözüm aşamasında yapısal nedenler ve devlet sistemi gibi çatışmanın nedenleri değiştirilmesi gerekmektedir.¹²² Çatışma çözümü için yapılan bu analiz, Axt, Milososki ve Schwarz’ın analizinde nispeten çatışmayı dönüştürme (conflict transformation) aşamasına denk düşmektedir.

Çatışmayı dönüştürme (conflict transformation) kavramı, pozitif barış kavramına tekabül etmektedir. Pozitif barış sadece doğrudan veya fiziksel şiddetin yokluğu ile değil aynı zamanda yapısal şiddetin olmadığı bir inşa sürecidir. Sosyal adaletin tam sağlanması ile yapısal şiddetin ortadan kaldırılması pozitif barışın koşullarıdır ki, çatışmaların yeniden başlama tehlikesini de bertaraf etmektedir.¹²³ Çatışmayı dönüştürme kavramı özellikle Lederach’ın çalışmaları ile şekillenmiştir. Lederach, Galtung yaklaşımına atıfta bulunarak, doğrudan şiddetin ancak yapısal ve(ya) kültürel şiddet biçimleri mevcut olduğunda ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları halletmeden doğrudan şiddetin formlarını

¹²⁰ Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, s. 36-37.

¹²¹ Axt / Milososki / Schwarz, *Conflict: A Literature Review*, s. 17.

¹²² Gülboy, *Sömürgeci Ülke Devlete*, s. 38.

¹²³ Galtung, “Violence, Peace, and Peace Research”, s. 183. Barış konusunda çalışma yapan uzmanlar barışın çeşitli seviyeleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazılarını yapmış olduğu tasnif Galtung’un negatif ve pozitif barışına denk gelmekle birlikte, diğer bir kısmı ise daha farklı sınıflandırmalar yapmıştır. Literatürde barışın farklı seviyeleri ile ilgili ortaya çıkan negatif-pozitif barış, istikrarsız-istikrarlı barış, asgari-derin barış, donmuş-soğuk-sıcak barış gibi kavramlar bu konuda bazı örnekleri teşkil etmektedir. Reşat Bayer, “Barış ve İhtilaf Çözümü”, içinde *Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, Der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 39 vd.

durdurmayı amaçlayan bütün barış süreçleri kısa sürelidir.¹²⁴ Çatışmayı dönüştürme, sosyal, siyasal ekonomik ve kültürel yapıların dönüşümü amaç edinmektedir ve yönlendirici bir kavramdır. Bu aşamada çatışmanın yapısal nedenlerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu aşamada çatışma sonrası yeniden inşa etme süreci ile ilgili ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılar sosyal adalete denk gelecek şekilde düzenlenir. Barışın hem yapısal hem de süreçsel boyutu her zaman göz önünde bulundurulması gerekmesine rağmen, barış ne yalnızca bir süreç ne de bir yapı olarak anlaşılmalıdır. Yapısal ve süreçsel bir fenomen olarak anlaşılabilir.¹²⁵ Burada değişim sadece yapısal değil aynı zamanda aktörlerin algısal dönüşümü de hedeflenmekte ve böylece toplumsal entegrasyonun sağlanması düşünülmektedir. Burada hakikat komisyonlarından, toplumsal gruplara yönelik eğitim programlarına dek çeşitli stratejiler uygulanmaktadır. Bu aşamada Kelman'ın ifade ettiği gibi barış, yalnızca hükümet tarafından imzalanan diplomatik antlaşmalar ve stratejik düzenlemelerde değil, aynı zamanda toplumlar ve insanlar arasında kurulan ilişkilerde de ortaya konulmalıdır. Kelman'a göre “uzun bir çatışma ve savaş geçmişine sahip toplumlar veya uluslararası ilişkide pozitif bir barışın dört temel bileşeni bulunmaktadır: Karşılıklı kabullenme ve uzlaş; her bir ulus veya topluluk için güvenlik ve saygınlık hissi; uluslar veya topluluklar arasında yapıcı bir etkileşim şekli; dinamik bir problem çözme sürecinin kurumsallaşması”.¹²⁶ Kısacası bu aşamada barış, daha önceki aşamalarla sağlanan şiddetsiz ortamda çatışmayı dönüştürme süreciyle yani negatif barışın pozitif barışa dönüşmesi ile sağlanmaktadır.

¹²⁴ Bkz. John Paul Lederach, *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*, Syracuse University Press, New York, 1995.

¹²⁵ Axt / Milososki / Schwarz, *Conflict: A Literature Review*, s. 18.; Lederach, *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*, s.18. Alice Ackermann'a göre, “uzlaş; ülkelerin çözüm sonrası ya da uyuşmazlık sonrası döneme girdiklerinde, eski düşmanlarıyla kalıcı barışı sağlayabilmek amacıyla gerekli yapı ve prosedürleri oluşturabilecekleri bir süreç”tir. Alice Ackermann, “Reconciliation as a Peace-Building Process in a Postwar Europe: The Franco-German Case”, *Peace and Change*, Vol. 19, 1994, s. 230'den aktaran; Bayer, “Barış ve İhtilaf Çözümü”, s. 46.

¹²⁶ Herbert C. Kelman, “Transforming the Relationship Between Former Enemies: A Social-Psychological Analysis”, içinde *After the Peace: Resistance and Reconciliation*, Ed. Robert L. Rothstein, Lynne Reinner Publishers, Boulder Colorado / London, 1999, s. 197.

Çatışma yönetimi ile ilgili kullanılan bu kavramlar – her ne kadar kavramların kullanımı değişiklik gösterse de – barış sürecinin çeşitli aşamalarını karşıladıkları gibi, çatışma yönetimi safhalarının muhtelif strateji ve boyutlarını da kapsamaktadır. Kullanılan bu stratejiler uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, hukuktan sosyal-psikolojik alanlara kadar geniş bir sosyal bilim ve pratik alanla ilgili ve ilintilidir. Bu bağlamda bir toplumda en önemli çatışma yönetimi strateji belgelerinden biri, devletin yapısını ve kimliğini, temel kurumsal düzenlemeleri, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi, birey ve grup haklarına yönelik düzenlemeleri içeren anayasadır.

IV. Bir Çatışma Yönetimi Olarak Bölünmüş Topumlarda Anayasal Düzenlemeler ve Anayasa Yapımı

Etnik çatışmaların yönetimi için sunulan çözümler arasında anayasalar temel bir yer almaktadır. Anayasalar, bölünmüş toplumlarda çok önemli bir çatışma yönetim belgesi olabilme potansiyeline sahiptirler. Çünkü bir yandan anayasa ve ona bağlı olarak temel kurumsal düzenlemeler, çatışmanın çeşitli nedenlerini – etnik, ulusal ve kültürel haklar sorununu – izale edebilirken; diğer yandan ise etnik, ulusal ve kültürel gruplara yönelik ayrımcı hükümler taşıyarak veya bu tür grupları tanımayıp buna bağlı olan haklarını da inkar ederek etnik çatışmalara ve toplumsal bölünmüşlüğe bizatihi neden de olabilmektedirler. Bu çerçevede, etnik, kültürel ve ulusal hatlar üzerine bölünmüşlüğün ve çatışmanın olduğu toplumlara sahip ülkelerin ihtiyaç duyduğu anayasal düzenlemeler¹²⁷ için çeşitli öneriler yapılmaktadır.

Çatışma yönetimi, demokratik gelişim, anayasal ve kurumsal düzenlemeler arasındaki karşılıklı ilişki üzerine oluşan bilim ve çalışmalar daha da gelişmektedir. 1990'lar boyunca anayasa yapıcıları için, anayasal ve temel kurumsal düzenlemeler, etnik, dilsel, dinsel veya ulusal çelişkiler ile bölünmüş toplumlarda şiddetin azalması ve

¹²⁷ Burada “anayasal düzenleme” kavramı, anayasanın resmen içerip içermediğine (çünkü bazen düzenleyebilir bazen de düzenlemeyebilir) bakmaksızın hükümet sistemi, seçim sistemleri ve siyasal partilerin düzenlenmesi, yetki devri ve yerinden yönetim kurumları (üniter&federal) gibi temel siyasal kurumları da içermektedir.

demokrasinin yayılması konusunda yapılan çalışmaların en kilit noktası haline gelmiştir.¹²⁸

Bir ‘‘anayasanın’’ tam olarak anlamına yönelik - bazen - çelişen yorumlar yapılabilmektedir. Anayasalar genellikle yazılı olmakla birlikte Britanya örneğinde olduğu gibi yazısız da olabilmektedirler. Bu bağlamda, şekli anlamda anayasa ile maddi anlamda anayasa arasındaki farklılıklar Hans Kelsen tarafından kuramlaştırılmıştır. Tarihsel olarak maddi anlamda anayasalar, modern bir tasavvur olan şekli anlamda anayasalardan daha önce gelmektedir. Bu anlamda bir anayasanın başlıca rolü var olan yasal ve siyasal gerçeği yansıtmasıdır. Bir anayasanın modern anlamı, temel yasanın insanlar tarafından bilinçli bir biçimde oluşturulması anlamına gelmektedir.¹²⁹ Bir anayasanın temel işlevinin hükümeti sınırlamak olduğunu belirterek anayasacılığın temel ilkesini açıkça ifade eden ilk düşünür Thomas Paine’ye göre, ‘‘anayasasız bir hükümet haksız bir iktidardır.’’¹³⁰ Bu çerçevede hükümetin anayasa sınırlarının dışındaki herhangi bir eylemi, ‘‘haksız güç’’ kavramı altında değerlendirilmektedir.

Derin olarak bölünmüş toplumların, demokrasi için ciddi sorunlar ve ağır problemler yarattığı ve bu nedenle bölünmüş toplumların olduğu ülkelerde demokrasiyi

¹²⁸ Katharine Belmont / Scott Mainwaring / Andrew Reynolds, ‘‘Institutional Design, Conflict Management, and Democracy’’, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 1.

¹²⁹ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 15.

¹³⁰ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. Mehmet Osman Dostel, İletişim Yayınları, 2017, s. 211. Mustafa Erdoğan, tarihsel olarak anayasacılık, modern devletlerin birliklerini sağlamasıyla birlikte iktidarın yoğunlaşmasına bir tepki olarak ortaya çıkmış olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda doğal hukuk ve özellikle sosyal sözleşme teorilerine paralel olarak gelişmiştir. Anayasacılık başlangıçta aynı zamanda bir kuvvetler ayrılığı teorisi olarak ortaya çıkmış ve sosyal amacı da özgürlüktür. Bu nedenle de 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 16. maddesinde ‘‘kuvvetler ayrılığının belirtilmediği toplumlar’’ın anayasalarının olmayacağını belirtmektedir. Şu halde, anayasacılık ‘‘devletin temel işlevlerinin farklı organ ve makamlar arasında paylaşılmasını, temel hakların anayasal olarak tanınıp güvence altına alınmasını, devlet iktidarının belli hukuk kurallarına bağlanmasını ve bütün bu hususların nihai güvencesi olarak bağımsız mahkemelerin tesisini gerektirmektedir.’’ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2001, s. 15. Anayasacılık için ayrıca bkz. Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev. Fahri Bakıcı, BB101 Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015, s. 30-31.

yerleştirmenin ve sürdürmenin çok daha zor olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, derince bölünmüş toplumlarda anayasa yapımı konusunda uzmanlara göre, demokrasinin yerleşmediği ülkelerde etnik, kültürel ve ulusal hatlar üzerine blnmşlğun yaratmış olduğu problemler, demokrasinin yerleşik olduğu ülkelere göre daha ağır ve büyük sorunlar teşkil etmektedir.¹³¹ Dolayısıyla bölünmüş toplumlardaki sorunların giderilmesi ve demokrasinin yerleşmesi için anayasal ve kurumsal düzenlemeler çok önemli noktalardır ve aynı zamanda çok ciddi zorluklar da barındırmaktadır. Ziyad Motala, etnik, ırksal, dinsel, dilsel veya ulusal temelde bölünmüş toplumlarda anayasa yapımının önemli zorluklarının mevcut olduğunu belirtmektedir. Anayasa yapımını bir anayasayı, yıkıcı bir sivil çatışma bağlamında düzenlemeye kalkıştıklarında bu problemler daha da ağır bir hal almaktadır.¹³²

Etnik-ulusal çatışmaların yönetimi ve çözümü için çeşitli anayasal sistem ve kurumlar savunulmaktadır. Anayasa yapım süreci de demokratik bir hükümetin kurulması ve g dengesinin düzenlenmesi için esas bir fırsat olarak görülmektedir.¹³³ çok etnikli, çok dinli ve çok uluslu toplumlarda anayasaların rolü ve anayasaların ‘‘kimler’’ tarafından yapıldığı veya ‘‘yapanların kim olduğu’’ ve nasıl bir yöntemle yapılacağı gibi soru ve noktalar üzerine siyasal literatürde muhtelif tartışmalar ve çalışmalar bulunmaktadır. Bu alışma ve araştırmaların bir kısmı, anayasal antlaşmaların politikalarına ve içeriğine, anayasal kimlik politikasına, devletin yapısı ve kurumsal düzenlemelerine, hükümet yapısına odaklanmakta ve anayasal değişimin

¹³¹ Lijphart, ‘‘Constitutional Design for Divided Societies’’, s. 96-97.

¹³² Ziyad Motala, ‘‘Constitution-Making in Divided Societies and Legitimacy: Lessons from The South African Experience’’, *Temple Political & Civil Rights Law Review*, Vol. 15, No. 1, 2005. s. 147.

¹³³ Anayasa yapımı, neredeyse her zaman özel bir takım Şartların ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu çerçevede, anayasalar dört farklı bağlamda ortaya çıkabilirler: Birincisi, ADB ve Fransa’da olduğu gibi Şiddet ile gerçekleşen devrimler vasıtasıyla ortaya çıkabilir. İkincisi, bir savaş sonrası yabancı glerin işgalinin başlatmış olduğu bir anayasa olabilir (II. Dünya savaşı sonrası Japonya ve Almanya gibi). Üçüncüsü, Güney Afrika ve İspanya’daki gibi, otoriter bir yönetimden demokrasiye barışçıl bir geçişi içeren anayasa yapımı. Dördüncüsü ise Asya ve Afrika’da birçok rneği bulunan koloni sonrası bağımsızlık ile ortaya çıkan anayasalar. Bütün bu örneklerde anayasa, sosyo-politik olarak ‘‘taze bir başlangıç’’ isteğini yansıtılmaktadır. Bazen de anayasalar bu dört model bağlamının karışımında ortaya ıkılmaktadırlar. Motala, ‘‘Constitution-Making in Divided Societies and Legitimacy: Lessons from The South African Experience’’, 147-148; Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 39-40.

dinamikleriyle az ilgilenmektedir. Diğer bir kısmı ise özellikle bölünmüş toplumlarda anayasa-yapım süreci ve şekline yoğunlaşmaktadır.¹³⁴ Bu çalışma da esas olarak bölünmüş toplumlarda anayasa-yapım sürecine ve bir anayasanın nasıl yapılacağına odaklanmaktan ziyade, bölünmüş veya çatışma sonrası toplumlarda nasıl bir anayasal sistem ve kurumsal düzenleme ile uzlaşa sağlanacağı noktasına yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte anayasal-yapım sürecinin de bölünmüş toplumlarda çatışma yönetimi için önem arz ettiğini kabul ettiğinden dolayı, burada bu tür toplumlarda anayasanın yapım süreç ve yöntemine de kısaca değinilecektir.

Devletin temel değerleri ve normları ile ilgili toplumsal bir uzlaşının bulunmadığı ve derince bölünmüşlüğü bulunduğu yerlerde yeni bir anayasa nasıl yapılabilir? Bölünmüş toplumlarda gerilimi ve çatışmayı azaltmak için nasıl bir anayasa yapım süreci izlenebilir? Bu tür soruların karşılık geldiği konular çok incelikle ele alınmayı gerektirmektedir. Çünkü yoğun dahili uyuşmazlık ve çatışma şartlarında, anayasa yapım tartışmaları bir politik çatışma riskini taşımaktadır. Bu durum özellikle anayasa yapım aşamasında ortak köprülerden ziyade farklılıklara odaklandığında söz konusu olabilmektedir.¹³⁵ Diğer bir ifadeyle bu tür koşullarda şekli bir anayasa yapmak, potansiyel siyasi istikrarı ve demokratikleşmeyi ilerletmekten ziyade durdurma riskini de taşıyan yüksek bahisli bir oyundur. Kısaca kutuplaşmanın olduğu ortamlarda, devletin kimliğinin belirlendiği anayasa hazırlama süreci, birçok siyasi kriz riskini barındırmaktadır.¹³⁶ Hanna Lerner, derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda anayasa yapım ve yazılım süreci için, işlevsel bir anayasa yapım süreci olarak “aşamalı anayasa yapımı yaklaşımı”nı (incrementalist approach to constitution-making)¹³⁷ öne

¹³⁴ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 4-5.

¹³⁵ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 33.

¹³⁶ Hanna Lerner, “Derinden Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, Çev. Burak Çağ / Elif Eren Koç, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 73, Sayı 1, 2015, s. 485.

¹³⁷ “Incrementalist approach to constitution-making” kavramını, “aşamalı anayasa yapımı yaklaşımı” olarak Türkçe diline tercüme edilmiş olmakla birlikte, kavramı daha farklı olarak çevirenler de olmuştur. Mesela, bu kavram Ergün Özbudun tarafından “anayasa yapımında perakendeci yöntem” olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Ergün Özbudun, “Anayasa Yapımında Perakendeci Yöntem”, *Yeni Türkiye*, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, s. 196.

sürmektedir.¹³⁸ Aşamalı anayasa yapım stratejisi, üzerinde uzlaşılmayan temel meselelere yönelik kesin hükümlerden ve çözümlerden kaçınmak – erteleme yöntemi -, anayasada muğlak ve müphem ve de birbiriyle çelişik ifadeler kullanmak ve bu meselelerin çözümünü geleceğe erteleyerek anayasa yapımı sonrası normal siyasi ve yasal süreçlere bırakmaktır.¹³⁹ Aksi halde anayasal yapımı toplumsal bölünmelerin ve çatışmaların daha da derinleşmesine neden olabilir. Çünkü anayasalar, doğaları gereği, diğer kanunlara oranla değiştirilmeleri daha zor olduklarından dolayı, çatışan gruplar – ister azınlık ister çoğunluk olsun – bir bütün olarak devlet üzerine siyasi görüşünü ve buna bağlı olarak kurumsal isteğini yansıtmaya gayretli içindedirler.

Kutuplaşmanın ve bölünmenin olmadığı toplumlarda anayasa yapımının anlamı sosyo-politik olarak “taze bir başlangıç” yapılması anlamına gelmektedir. Ancak bölünmüş toplumlarda anayasa yapımı, normal toplumdaki yeni bir başlangıç yapmanın yanı sıra – varsa – çatışma ve şiddeti sona erdirmek, toplumsal düzeni yeniden oluşturmak ve toplumsal kimliği inşa etmektir. Yani bu tür toplumlarda

¹³⁸ Michael Foley de farklı bir şekilde benzer bir kavram olan “anayasal muallaklıklar” (constitution abeyances) kavramını kuramlaştırmaktadır. Bunun için bkz. Michael Foley, *The Silence of Constitutions: Gaps, “Abeyances” and Political Temperament in the Maintenance of Government*, Routledge, London / New York, 1989, s. 9-10.

¹³⁹ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 7, 11, 39-40. Anayasa yapımı için, aşamalı anayasa yapımı yaklaşımının temelini ve dayanağını oluşturan dört ilke bulunmaktadır: Anti-çoğunlukçuluk/çoğunlukçu olmayan; anayasa yapımında devrimci olmayan yaklaşım; biz bölünmüş insanlar (var olan anlaşmazlıkların temsili); kararların anayasal alandan siyasi alana aktarılması. Bkz. Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 41-46; Lerner, “Derinden Bölünmüş Toplumlar Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, s. 496-498. Lerner, örnek ülke olarak İsrail, Hindistan ve İrlanda’yı kullanmakla birlikte, bu yöntemin yalnızca bu üç ülke ile sınırlı olmadığını ve başka devletler tarafından da kullanılabilirliğini belirtmektedir. Örneğin 1978 İspanyol Anayasası, İspanyol ulusal kimliğine yönelik iki anlamlı bir dil kullanmıştır. Anayasanın 2’nci maddesi bir yandan “İspanyol ulus”unun bölünmez bütünlüğünden bahsederken aynı zamanda bölgesel “milliyetler”in özerklik haklarını tanımaktadır. “Anayasa, İspanyol Milletinin bölünmez bütünlüğüne, bütün İspanyolların ortak ve bölünmez ülkesine dayanır; onu oluşturan milliyetlerin ve bölgelerin özerklik hakkını ve tümü arasındaki dayanışmayı tanır.” Ayrıca bölgesel yönetimlerle ilgili Sekizinci Bölümde bölgelerin sınırları ve kendi kendini yönetmenin kapsamı tam olarak belirtilmemiş ve normal siyasi süreçlere bırakılmıştır. Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 10-11.

anayasa yapımı ve anayasal düzenlemenin anlamı aynı zamanda toplumsal kimlik ile de ilgili bir durumdur ve kimlik oluşturma fonksiyonu göze çarpmaktadır.

Bölünmüş toplumlarda anayasanın birden fazla rolü ve fonksiyonu bulunduğundan dolayı anayasa yapımı ağır bir yük taşımakta ve özel bir ilgi gerektirmektedir. Sujit Choudhry, bölünmüş bir toplumda anayasanın temel işlevleri olan *düzenleyici (regulative)* ve *inşai/kurucu (constitutive)* işlevleri arasındaki ayrımın belirlenmesinin önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰ *Düzenleyici* anlayışta, anayasalar siyasi karar alma mekanizmaları ile ilgilidir. Bu durumda anayasalar, bu tür kararların alınmasına hem yetki vermekte ve olanak sağlamakta hem de yetkisiz kılmakta ve engeller oluşturmaktadır. Anayasalar, hükümet kurumlarını oluşturarak, kurumlar arasında kuvvetler ayrımını yaparak, bu kurumların karar alabilmeleri için prosedürler düzenleyerek ve kurumların kendi aralarındaki etkileşimin nasıl olacağını belirterek karar almaya olanak ve yetki sağlamaktadır. Ancak anayasalar, insan hakları bildirgeleri gibi siyasal karar almalar üzerine sabit sınırlar düzenleyerek ve karar almak için nitelikli çoğunluk kuralları gibi yöntemsel maniler koyarak karar almaları engel olmakta ve yetkisiz kılmaktadır. Bölünmüş bir toplumda, herhangi bir toplumda olduğu gibi, bir anayasa bu düzenleyici rolü içermektedir.¹⁴¹

Choudhry'e göre, bölünmüş bir toplumda anayasa düzenleyici işlevinin ötesine geçmeli ve daha da ileriye gitmelidir. Bölünmüş bir toplumda anayasa, anayasal rejim altında kendi kendini yönetecek halkı (demos) oluşturarak *inşai/kurucu* bir fonksiyona sahip olmalıdır. Bölünmüş toplumlarda bir çatışma tarihinin varlığı veya bir ortak paylaşımın yokluğundan dolayı, anayasa genellikle anayasal rejimin işlemesi için gerekli olan ortak siyasal kimliğin oluşumu için temel bir araçtır. Anayasa, bir dereceye kadar, farklı etno-kültürel grupların üyeleri arasında ortak karar almak için kurumsal alanlar yaratarak ortak bir siyasal kimliğin gelişimini teşvik edebilmekte ve destekleyebilmektedir.¹⁴² Ayrıca, bir güven eksikliğinin veya ayrışma zemininin olması

¹⁴⁰ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 5.

¹⁴¹ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 5-6.

¹⁴² Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 6.

durumunda bir anayasa tartışma ve müzakere süreci, süreçten kaynaklı ortaya çıkacak anayasal önerilerin varlığı üzerinden siyasal topluluğun yaratılmasına yardımcı olabilir.

Hana Lerner de genel anlamda anayasalardan *kurumsal (institutional)* ve *kurucu (foundational)* nitelikte iki farklı rol oynamaları beklendiğini belirtmektedir. Birincisi, hükümet kurumlarının yasal ve siyasal yapılarının ve hükümet yetkisinin sınırlarının ve gelecekteki kanunların yöntemlerini içermektedir. Anayasaların kurumsal fonksiyonu, anayasaların hükümet gücünü sınırlayarak anayasacılığı beyan etmeleri ile ilgilidir.¹⁴³ Diğer bir ifadeyle anayasalardan beklenen, iktidar gücünü devletin çeşitli kurumları arasında dağıtacak şekilde kurumlar inşa ederek, gücün dengelenmesi ve temel hakların korunmasıdır. Kısaca kuvvetler dengesini kurmaktır.¹⁴⁴

Anayasalardan oynamaları beklenen ikinci rol ise, devlet kimliğinin temel karakteriyle ilgilidir. Anayasalar, devletin temelini oluşturan temel değerlerin ve amaçların temsilinde temel bir rol oynarlar. Anayasanın *kurucu rolü*, genellikle anayasalarda ifade edilen ulusal kimlik tipine dayanmaktadır. Anayasanın bu rolü, farklı versiyonlarla da olsa birçok anayasanın dibacesinde yer alan “biz insanlar” kavramının manasına dayanmaktadır.¹⁴⁵ Halkın kimliğinin ve devletin nihai amaçlarının tanımına ilişkin anayasanın “kurucu” fonksiyonu, bölünmüş toplumlarda ciddi bir sorun teşkil etmektedir. “Biz” kavramı özellikle bölünmüş toplumların anayasalarında problem arz etmektedir. Kimliksel manayı içererek kullanılan bu “biz” kavramı, bir yandan, ortak

¹⁴³ Carl Freidrich normatif ilkeler olarak anayasacılığın siyasal otorite üzerine belirgin sınırlamalarının kurumsallaşması anlamına geldiğini belirtmektedir. Bkz. Carl J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America*, Ginn Publishing, Boston, 1950, s. 26, 123.

¹⁴⁴ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 17.

¹⁴⁵ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 18. Anayasaların “kurucu” (foundational) fonksiyonuna yönelik Lerner’in ifadeleri şu şekildedir: “Demokratik toplumlarda anayasaların halkça meşru kabul edilebilmeleri için, devletin temel ortak vizyonunu ifade etmeleri gerekmektedir. Bu anayasanın ikinci, yani kurucu fonksiyonudur. Anayasalar, devletin temelindeki nihai amaçları ve ortak değerleri temsil etmekte temel bir rol oynarlar. Kısacası, devletin kimliğinin temel belgesi işlevini görmektedirler. Anayasalar, halkın ortaklaşa paylaştığı çekirdek sosyal normları ve özelemleri belirtmek suretiyle, vatandaşlara anayasanın sahibi ve yazarı olma duygusunu, kendisinin de ‘biz halk’a dahil olma duygusunu vermektedirler.” Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 18, 25.

bir etnik, ulusal, kültürel veya dinsel arka plana dayanan bir bütünlüğe, birliğe ve büyük ihtimalle homojenliğe işaret etmektedir. Diğer yandan ise, özel bir kolektif kimlik paylaşmayan fakat ortak kimliklerini siyasal veya sivil (civic) terimler içinde tanımlamayan “gönüllü” bireylerin çoğulluğuna işaret etmektedir. Lerner’e göre, bu iki ideal tip ayrımı Carl Schmitt ve Jürgen Habermas tarafından canlı bir biçimde ifade edilen birbirine zıt iki anayasal görüş, özcü ulus-devlet ve özgürlükçü anayasa (Habermas’ın belirgin olarak savunduğu anayasal yurtseverlik) anlayışına denk düşmektedir.¹⁴⁶ Bu iki ideal tip ayrımı elbette bütün anayasaları kapsamamaktadır. Bazı anayasalar liberal ideal tipe yakın iken, diğer bazıları ise ulus-devlet ideal tipine yakın durmaktadır. Ancak demokratik anayasaların çoğu her iki ideal tipin de özelliklerini içermektedir.¹⁴⁷ Bölünmüş bir toplumun anayasal olarak uzlaştırılması bu iki ideal tip anayasasının ötesinde bazı özellikler gerektirmektedir.

Etnik, ulusal ve kültürel hatlar üzerine bölünmüş toplumlarda demokrasinin, sosyal adaletin, istikrar ve barışın yerleşmesi yani anayasal uzlaşımın sağlanması için anayasacılık düşüncesine dayalı iyi tasarlanmış liberal anayasal enstrümanlar yeterli argümanlar mıdır? Kuvvetler ayrılığının, iktidar için siyasal rekabet ve insan hakları bildirilerinin yani klasik anayasacılık fikrinin hakim olduğu bir anayasanın, bölünmüş toplumlar için de bir deva olduğunu ileri sürenler olduğu gibi; bu fikrin bölünmüş toplumlar için yetersiz olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Klasik liberal anayasal enstrümanlarına ek olarak federalizm, ortaklıkçılık, yasal çoğulculuk gibi asimilasyonu reddeden ve kültürel farklılıkları açıkça tanıyan politikaların kabul edilmesi de önerilmekte ve talep edilmektedir. Bu bağlamda klasik anayasacılığa ek olarak

¹⁴⁶ Carl Schmitt’in “anayasa teorisi” için bkz. Carl Schmitt, *Constitutional Theory*, Trans. Jeffrey Seitzer, Duke University Press, Durham, 2008; Ece Göztepe, “Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt’in ‘Anayasa Öğretisi’”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, Cilt 73, Sayı 1, 2015, ss. 129-180. Habermas’ın belirgin olarak savunduğu “anayasal yurtseverlik (*constitutional patriotism*)” için bkz. Jan-Werner Müller, *Anayasal Yurtseverlik*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012; Jürgen Habermas, “The European Nation State. Its Achievements and Its Limitations. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”, *Ratio Juris*, Vol. 9, Issue. 2, 1996, ss. 125-137; Jürgen Habermas, “Address: Multiculturalism and the Liberal State”, *Stanford Law Review*, Vol. 47, No. 5, May 1995, ss. 849-853.

¹⁴⁷ Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, s. 26-27.

savunulan *güç-paylaşım* argümanları gibi savları, bölünmüş toplumlar için “yeni bir anayasacılık” olarak nitelemek mümkündür.¹⁴⁸ Bu çerçevede bölünmüş toplumlarda çatışma yönetiminin demokratik bir biçimde yönetilmesi, istikrar ve demokrasinin geliştirilmesi için çok çeşitli anayasal düzenlemeler ve buna bağlı olarak muhtelif kurumsal mekanizmalar önerilmektedir.

Bölünmüş toplumlarda çatışmanın demokratik yönetimine yönelik yapılan çeşitli anayasal öneriler; en genel anlamda etnik, ulusal ve toplumsal çeşitliliğin demokratik yönetimine yönelik olup, çeşitli biçimlerde sınıflandırılmıştır. John McGarry, Brendan O’Leary ve Richard Simeon bu politikaları, bütünleştirme (*integration*) ve uzlaştırma (*accommodation*) olarak iki ayrı yaklaşım içinde sınıflandırmaktadır. McGarry, O’Leary ve Simeon; demokratik devletlerin etnik, ulusal ve toplumsal çeşitliliğin yönetilmesine ve dolayısıyla da derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda demokrasi, istikrar ve adaletin sağlanmasına yönelik anayasal ve kamu politikalarını *bütünleştirme* ve *uzlaştırma* olarak belirtmektedir.¹⁴⁹ Burada bu iki yaygın demokratik yaklaşımın incelenmesine geçmeden önce; meşruiyeti olmayan ve demokratik temelleri bulunmayan veya çözüm noktasında rasyonel elverişlilik göstermeyen strateji ve politikalara bakılacaktır. Daha sonra bu iki demokratik yaklaşım incelenecek, özellikle de uzlaştırma/güç paylaşım yöntemlerine yoğunlaşılacaktır.

¹⁴⁸ Güç paylaşım/uzlaştırma sistemi; kuvvetler ayrılığı, insan hakları, yarışmacı seçim gibi anayasacılık ilkelerine alternatif veya karşı değildir. Güç paylaşım ilkeleri, bölünmüş toplumlarda klasik anayasacılığa ek korumalar sağlamaktadır. Yani güç paylaşımı, anayasacılık ilkelerini bertaraf etmemekte; aksine bu ilkeleri tamamlamaktadır. Dolayısıyla bölünmüş toplumlar özelinde yeni bir “anayasacılık” olarak değerlendirilebilir. O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 10.

¹⁴⁹ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation”, s. 41.

İKİNCİ BÖLÜM

ETNİK VE ULUSAL ÇEŞİTLİLİĞE VE ÇATIŞMALARA YÖNELİK

YAKLAŞIMLAR VE STRATEJİLER

Etnik ve ulusal çeşitliliğin ve bu ekseninde ortaya çıkan çatışmaların yönetilmesine yönelik devletler tarafından benimsenen politik yaklaşımlar ve/ya başvurulan stratejiler çok çeşitlilik arz etmektedir. Bu yaklaşım ve stratejiler, en genel anlamda devlet sınırları ile etnik ve ulusal sınırların uygunluğunun temin edilmesine yönelik genel mekanizmalar bağlamında oldukça geniş bir yelpaze içerisinde ele alınabilmektedir. Bu bağlamda, etno-kültürel ve ulusal hatlar üzerinden ortaya çıkan çatışmaların çözümüne ve yönetilmesine yönelik ortaya çıkan çözüm seçenekleri çeşitli biçimlerde sınıflandırılmıştır.¹⁵⁰ Mesela Coakley, etnik çeşitliliğe ve çatışmalara yönelik yönetim stratejilerini Avrupa devletlerinin deneyiminden hareketle sekiz çeşit olarak şu şekilde belirtmekte ve sınıflandırmaktadır: Yerlileştirme (indigenization), uzlaştırma (accommodation), asimilasyon, bütünleştirme (integration), nüfus transferleri, sınırların değiştirilmesi, soykırım ve etnik intihar.¹⁵¹ Coakley, meşruiyet ve demokratik dereceleri eşit olmayan bu seçenekleri özellikle uygulamadan hareketle (etnik intihar hariç) belirlediğini belirtmektedir. Ayrıca etnik intihar seçeneğinin ise, rasyonel olmadığını ve uygulamada örneklerinin bulunmadığını ancak mantıksal bir ihtimal olarak sınıflandırmaya dahil ettiğini de ifade etmektedir.¹⁵² Bu seçeneklerden biri, kendi

¹⁵⁰ Etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğin ve çatışmaların yönetilmesine yönelik yaklaşım ve stratejilerle ilgili çeşitli sınıflandırmalar için bkz. McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", s. 4-38; McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 41-67; Coakley, "The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology", s. 346-351; Ulrich Schneckener / Dieter Senghaas, "In Quest of Peaceful Coexistence - Strategies in Regulating Ethnic Conflicts", içinde *Radical Ethnic Movements in Contemporary Europe*, Ed. Farimah Daftary / Stefan Troebst, Berghahn Books, Oxford, 2004, ss. 166-200; Sammy Smooha, "Types of Democracy and Modes of Conflict Management in Ethnically Divided Societies", *Nations and Nationalism*, Vol. 8, Issue 4, 2002, ss. 423-431.

¹⁵¹ Coakley, "The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology", s. 346-351.

¹⁵² Coakley, "The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology", s. 351.

içindeki etnik ve ulusal gruplarla ilgili yaşadığı sorunların üstesinden gelmek için devletlerin sınırlarının değiştirilmesidir. Sınırların değiştirilmesi durumunda ya yeni bir devlet ortaya çıkmakta ya da bu değişiklik çerçevesinde devletin bir kısım toprakları başka bir devlete dahil edil edilmektedir. Fakat devletlerin toprak bütünlüğü ve birliği değişmeden devam ettiğinde, diğer strateji seçenekleri devreye girmektedir. Bu seçeneklerin bir kısmı politik olarak savunulabilirliği olmayan ve ahlaki olarak kabul edilemeyen “etnik temizliğin” çeşitli teknikleri olan soykırım ve kitlesel nüfus transferleri gibi “uç” ve radikal stratejilerdir. Ancak bu radikal seçeneklerin zıddı olarak siyasi savunusu yapılabilen ve ahlaki temellere dayandırılan birlikteliğin farklı formülleri bulunmaktadır. Politik olarak demokratik savunusu yapılabilen birlikteliğin formüllerinden bir kısmı, etnik grupların kamusal alanda varlığını kabul etmekte ve bu grupların varlığını sürdüreceği bir şekilde kamusal düzenlemelerde bulunmakta yani bu grupların kimliklerini kamu kimliği olarak desteklemektedir. Diğer bir kısmı ise, etnik grupları kamusal alanda görünür kılmamakta ve bireysel eşitliğin sağlanması dayanağıyla bu grupların kimliklerini değil ortak bir kamu kimliğini desteklemektedir. Esasen burada geleneksel demokrasiye dayalı çoğunluğun hakimiyetini esas alan ama aslında etnik olarak çoğunluk grubunun hakimiyetini demokrasi ile örten ve fiili olarak azınlık gruplarının asimilasyonu ihtimalini netice veren bir uygulama söz konusudur.¹⁵³

McGarry ve O’Leary; bölünmüş toplumlarda etno-kültürel ve ulusal çatışmaların yönetimine yönelik devletlerin uyguladıkları stratejileri ve benimsedikleri politik yaklaşımları, vakıalar üzerinden tümevarımsal bir analizle makro-siyasal düzeyde sekiz strateji olarak belirlemiş ve bu stratejileri etno-kültürel çeşitliliği yok eden ve yöneten şeklinde iki ayrı grup altında sınıflandırmışlardır. Soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri, bölünme ve/ya ayrılma, asimilasyon ve/ya bütünleştirme etno-kültürel ve ulusal çeşitliliği ortadan kaldıran strateji ve yaklaşımları oluştururken; hegemonik kontrol, tahkim, kantonlaşma ve/ya federalleşme, ortaklıkçılık (consociationalism) ve/ya güç-paylaşımı da etno-kültürel ve ulusal çeşitliliği yöneten strateji ve yaklaşımları

¹⁵³ Coakley, “Ethnic Conflict Resolution: Routes Towards Settlement”, s. 478.

oluşturmaktadır.¹⁵⁴ Ampirik olarak yapmış oldukları bu sınıflandırmanın geçerli olduğunu ve yanlış olmadığını kabul eden McGarry ve O’Leary, daha sonraki dönemlerde özellikle demokratik devletler tarafından benimsenen yaklaşımlara ve uygulanan stratejilere yoğunlaşmış ve bu çerçevedeki stratejileri sınıflandırmışlardır. Demokratik devletler tarafından benimsenen yaklaşım ve stratejiler de, esasen etno-kültürel ve ulusal çeşitliliği kamusal alanda yok eden ve tek kamu kimliği altında toplayan bütünleştirme (integration) ve bu çeşitliliği kamusal alanda destekleyen ve birden çok kamu kimliğini düzenleyen uzlaştırma (accommodation) olarak sınıflandırılmaktadır. Etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğin ve çatışmaların yönetimi konusunda demokratik devletler için yaygın iki kamu politikası olan bütünleştirme ve uzlaştırma yaklaşımının her birisinin de alt yaklaşım ve stratejileri bulunmaktadır. Bütünleştirme yaklaşımının cumhuriyetçi, sosyalist ve liberal bütünleştirmecilik şeklinde alt versiyonları bulunmaktadır. Güç-paylaşım yaklaşımı olarak da nitelendirilen uzlaştırma yaklaşımı da merkezilik, çokkültürcülük, ortaklıkçılık ve bölgesel çoğulculuk olarak dört çeşit alt stratejiyi barındırmaktadır.¹⁵⁵ Etno-kültürel ve ulusal çatışmaların yönetilmesi konusunda demokratik devletlere hakim olan bu iki yaklaşımın alt stratejileri, bir tarafı asimilasyon diğer tarafı ayrılma/bölünme olan bir hattın iki ucu arasında kalan stratejiler ve politiklardır. Bu yaklaşım ve stratejilerin uygulanabilirliği, çeşitli demografik ve kültürel bağlamlar ve politik sitemler ile ilişkili bir durumdur. Etno-kültürel ve ulusal grupların kimlik özellikleri, demografik yapıları, coğrafik dağılımları, devlet ile ilişkileri, bireysel ve grupsal haklar arasındaki ilişki bakımından devletin geleneği, uluslararası ortamda devletin özerkliği gibi birçok etken uygulanacak strateji ve politikayı etkilemektedir. Yapılan bu sınıflandırma, her bir stratejinin illa diğerinden ayrı ve “saf” bir şekilde uygulanacağı anlamına gelmemektedir. Bu stratejiler, bazen iç içe ve birlikte uygulanabilmektedir.

Etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğe ve çatışmalara yönelik McGarry ve O’Leary tarafından belirlenen bu yaklaşımlar ve stratejiler, burada farklı bir sınıflandırma çerçevesinde takip edilmektedir. Bu yaklaşımlar ve stratejiler, meşrutiyeti olmayan

¹⁵⁴ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 4.

¹⁵⁵ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 41-67.

ve/ya rasyonel elverişlilik göstermeyen yaklaşım ve stratejiler ile demokratik devletler tarafından yaygın kabul gören yaklaşım ve stratejiler olarak iki başlık altında incelenmektedir. Soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri, asimilasyon, hegemonik kontrol, ayrılma/bölünme ve tahkim stratejileri, meşruiyeti olmayan ve/ya rasyonel elverişlilik göstermeyen yaklaşım ve stratejiler başlığı altında ele alınmaktadır. Demokratik devletler tarafından kabul edilen yaklaşım ve stratejiler başlığı altında ise, bütünleştirme ve uzlaştırma yaklaşımları ile bu yaklaşımların alt stratejileri incelenmektedir.

I. Meşruiyeti Olmayan ve/ya Rasyonel Elverişlilik Göstermeyen Yaklaşım ve Stratejiler

Etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğe ve çatışmalara yönelik uygulamada rastlanılan strateji ve yöntemlerden soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri, asimilasyon, hegemonik kontrol, bölünme/ayrılma ve tahkim stratejileri burada incelenmektedir. Bunlar arasında soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri, asimilasyon ve hegemonik kontrol yöntemi, hem meşru olmayan yöntemler hem de “rasyonel” çözüm üretemeyen stratejiler olarak değerlendirilmektedir. Diğer iki strateji olan bölünme/ayrılma ve tahkim stratejileri ise, derince bölünmüş toplumlarda etno-kültürel ve ulusal çatışmaların yönetilmesine yönelik uygulamada tam anlamıyla çözüm üretme noktasında bazı noksanlıklara sahip olan stratejiler olarak ele alınmaktadır. Bölünme/ayrılma seçeneği, ulusal self-determinasyon ilkesine dayalı bir hak olarak teoride meşru bir seçenek olmakla birlikte; halihazırdaki uluslararası camianın bu seçeneğe karşı devletlerin egemenlik ilkesini ileri sürmesi ve uygulamadaki karmaşıklığının yaratmış olduğu zorluklar, bu seçeneği de çözüm noktasında kusurlu hale getirmektedir. Ancak yine de bazı istisnai durumlarda bölünme/ayrılma, en nihai ve tek çözüm seçeneği de olabilmektedir. Benzer şekilde bazı etno-ulusal çatışmalarda acil ve kısa vade için tahkim stratejisi yegane çözüm yolu olabilmektedir. Hülasa; burada ele alınan stratejilerin bir kısmı hiçbir etik değer tarafından meşru kabul edilmeyen, bir kısmı ise hem meşru olmayan hem de rasyonel elverişlilik göstermeyen, diğer bir kısmı

ise teoride meşruiyet sorunu olmayan ancak pratikte rasyonel elverişlilik göstermeyen stratejilerdir.

1. Soykırım

“Soykırım” terimi 1944 öncesine kadar mevcut olmayan bir terimdir. Dönemin İngiltere başbakanı Winston Churchill, soykırım kelimesi icat edilmeden önce, soykırım olgusunu “isimsiz bir cürüm” olarak ifade etmektedir.¹⁵⁶ Polonyalı Yahudi bir hukukçu olan Raphael Lemkin, ırk veya kabile anlamına gelen Yunanca “genos” kelimesini, öldürme anlamındaki Latince “cide” kelimesiyle birleştirerek 1944’te “genocide” (soykırım) terimini oluşturmuştur.¹⁵⁷ Hem yasal olarak hem de sosyal bilimciler tarafından soykırım teriminin nasıl kullanılacağına yönelik bazı tartışmalar yapılmaktadır. En genel anlamıyla soykırım, ulusal bir grubun veya etnik bir topluluğun *sistemik olarak* kitlesel bir biçimde öldürülmesi veya böyle bir topluluğun biyolojik veya sosyal olarak kendilerini yeniden üretebilmesine izin veren koşulların *kasıtlı* bir şekilde ortadan kaldırılarak dolaylı olarak tahrip edilmesidir.¹⁵⁸ Burada dikkat çeken nokta grubun kolektif kimlik üzerinden kasıtlı olarak tahrip edilmesidir. Lemkin’in belirttiği gibi, fiziksel olarak öldürme soykırım olgusunun önemli bir parçası olsa da yalnızca bir parçasıdır. Önemli bir diğer nokta ise soykırımın grubun bütün üyelerinin fiziksel olarak yok edilmesi anlamına gelmemesidir.¹⁵⁹ Akademik olarak soykırım kavramının kapsam ve kullanım alanına yönelik birçok tanım yapılmakla birlikte¹⁶⁰, hukuksal olarak geçerli tek bir tanımı bulunmaktadır. 11 Aralık 1946 tarihli 96-(1) sayılı

¹⁵⁶ James T. Fussel, “A Crime without a Name”, <http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm> (Erişim: 10.06.2017).

¹⁵⁷ Raphael Lemkin, “Genocide: A Modern Crime”, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/freeworld1945.htm> (Erişim: 06.06.2017).

¹⁵⁸ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macroeconomic Regulation of Ethnic Conflict” s. 6-7; Adam Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge Published, London / New York, 2006, s. 10-11.

¹⁵⁹ Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 10-11.

¹⁶⁰ Soykırım kavramına yönelik akademik ve uzmanlarca geliştirilen birçok tanım için bkz. Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 15-18.

BM Genel Kurulu Kararı'nda "... soykırım bütün bir insan grubunun varoluş hakkının inkarı" şeklinde yer almıştır. Ancak soykırım, ilk kez 9 Aralık 1948'deki BM Genel Kurulu'nda onaylanan Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde uluslararası hukuka karşı bir suç olarak "detaylı ve teknik bir tanıma" sahip olmuştur¹⁶¹ ve hukuki kaynağını bu Sözleşmeden almıştır. Soykırım, Sözleşme'nin 2. maddesinde şöyle tanımlanmaktadır: "Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu, *kısmen* ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur:

- a- Gruba mensup olanların öldürülmesi;
- b- Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel ya da zihinsel zarar verilmesi;
- c- Grubun bütünüyle ya da kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracak hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek;
- d- Grup içinde doğumları engellemek amacıyla önlemler almak;
- e- Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek."¹⁶²

Lemkin'in algısında ulusal ve etnik gruplar kültürleri taşıma kapasitesine sahipler. Bu nedenle, her ne kadar siyasi grupları soykırım kurbanı olarak dışlamamakla birlikte, ulusal ve etnik grup üzerine odaklanmış ve sadece onları soykırım kurbanı

¹⁶¹ William A. Schabas, *Genocide in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 14. Ayrıca uluslararası hukukta soykırım için ayrıntılı bilgi için aynı kitaba bakınız.

¹⁶² Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Madde 3 ve 4'te ise cezalandırılacak eylemler ve kişiler belirtilmektedir. Sözleşmenin 3. Maddesi cezalandırılacak eylemleri belirtmektedir: "Aşağıdaki eylemler cezalandırılır:

- a) Soykırımda bulunmak;
- b) Soykırımda bulunulması için işbirliği yapmak;
- c) Soykırımda bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak;
- d) Soykırımda bulunmaya teşebbüs etmek;
- e) Soykırıma iştirak etmek."

Sözleşmenin 4. Maddesi de kişilerin cezalandırılmasını şu şekilde ifade etmektedir: "Soykırım suçunu veya üçüncü maddede gösterilen fiillerden birini işleyenler, anayasaya göre yetkili yöneticiler veya kamu görevlileri veya özel kişiler de olsa cezalandırılır."

olarak tanımına eklemiştir.¹⁶³ Benzer şekilde Sözleşme'nin tanımında da sadece ulusal, etnik, ırksal, dinsel gruplar soykırım kurbanı olarak belirtilmiştir. Buradaki tanımlarda soykırım kurbanı olarak sadece sınırlı sayıda grupların ifade edilmesi, özellikle politik grupların dahil edilmemesi nedeniyle çeşitli eleştiriler almıştır. Leo Kuper; isteksiz bir şekilde Sözleşmenin soykırım tanımını kabul etmekle birlikte, korunan gruplar listesinde politik grupların yer almamasını büyük bir eksiklik ve hata olarak değerlendirmektedir. Ona göre, modern dünyada katliam ve imha uygulamaları için politik farklılık en az etnik, ulusal, ırksal ve dinsel farklılıklar kadar önemlidir.¹⁶⁴ Bu bağlamda literatürde soykırımın daha kapsayıcı tanımları ve yeni kavramlar geliştirilmiştir. Adam Jones, Steven Katz'ın ulusal, etnik, ırksal, dinsel, siyasal, toplumsal, cinsiyet ve ekonomik grupları da “soykırım kurban gruplarına” yönelik listeye ekleyerek geliştirmiş olduğu kapsayıcı tanımının daha makul olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶⁵ Sovyetler Birliğinde Stalin'in yapmış olduğu katliamları ve Kamboçya'da Pol Pot liderliğindeki Khmer Rouge (Kızıl Khmer) 1975-1979 dönemindeki katliamlar gibi politik ve ideolojik katliamlar da literatürde soykırım olarak nitelendirilmektedir.¹⁶⁶ Bu konuda *politicide* (politik soykırım), *ethnocide* (etnosit)/ *cultural genocide* (kültürel soykırım), *linguistic genocide/linguicide* (dilsel soykırım) gibi birçok kavram geliştirilerek soykırımın daha geniş bir kapsam alanının varlığına işaret edilmiştir. UNESCO'ya göre kültürel soykırım veya etnosit kavramı, etnik grubun bireysel veya kolektif bir biçimde kendi dilini ve kültürünü geliştirme ve aktarma haklarının inkarı anlamına gelmektedir.¹⁶⁷ Kısaca *ethnosit* terimi, bir grubun

¹⁶³ Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 11.

¹⁶⁴ Bkz. Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, Penguin Paperbacks, Harmondsworth, 1981.

¹⁶⁵ Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 22.

¹⁶⁶ Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde yapılan soykırım için bkz. Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 124-138; Anne Applebaum, *Gulag: A History*, Penguin, London, 2003. Kamboçya'da Khmer Rouge dönemi için bkz. Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 185-202; Elizabeth Becker, *When the War Was Over: Cambodia and the Khmer Rouge Revolution*, Public Affairs, New York, 1998.

¹⁶⁷ 1994 tarihli Yerli Halkların Haklarına Yönelik *Taslak Bildirgesi*'nin 7. Maddesi “kültürel soykırım (cultural genocide)” ve “etnosit (ethnocide)” kavramlarını kullanarak, yerli halklar ve bireylerin bu *kırımlara* maruz kalmaması için çeşitli eylemlerin önlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra 2007'de

toplucu öldürülmeden, kimliklerinin ve kültürlerinin ortadan kaldırılması anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁸ Kültürel ve dilsel soykırım konusu asimilasyon ile de ilgili olduğundan o başlık altında da değinilecektir.

Soykırım ile ilgili yapılan tartışmalardan biri de, bunun sadece modern bir olgu olup olmadığı noktasındadır. Bazı argümanlar bunun modern bir olgu olduğunu, ortaçağ din savaşları ile başlayıp zamanla ulusalcılık ve Marksist-Leninist doktrinin yayılması ile ilerlediğini ileri sürmektedir.¹⁶⁹ Ancak Leo Kuper'in soykırım için ifade ettiği gibi "kelime yeni, konsept eski"dir.¹⁷⁰ Aslında soykırım olgusunun kökenleri tarih içinde kayıptır ve "soykırımın arkeolojisi" geliştirilmeyi beklemektedir. McGarry ve O'Leary, tarihte birçok imparatorluğun bölgesel güvenliği için soykırım uygulamasına başvurduğunu ifade etmektedirler. Burada imparatorlukların iniş ve çıkışları soykırımı kolaylaştıran şartları açıklamada önem arz etmektedir. Soykırım olgusu tarihsel olmakla birlikte, daha önceki dönemlere nazaran 20. yüzyıl çok daha fazla soykırımsal bir özellik sunmaktadır¹⁷¹ ki, John Keane bu yüzyılı "şiddetin uzun yüzyılı" olarak nitelemektedir.¹⁷² Hiçbir hukuki ve etik değer ile bağdaşmamasına rağmen ve uluslararası hukukta soykırım suçunun tanımı yapıldıktan sonra bile birçok soykırım yaşanmıştır. Normatif olarak kabul edilmemekle birlikte, şartların oluşması ile hala soykırımın politik bir seçenek olarak var olduğu bir dünyada yaşamaktayız.

kabul edilen Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisi, *kültürel soykırım* ve *etnosit* kavramlarının yerine "asimilasyon" ve "kültürlerin yok edilmesi" ifadelerini kullanmaktadır. BM Yerli Halkların Hakları Bildirisi, kavramları değiştirmiş olmakla birlikte belirttiği eylemler aynıdır. Dolayısıyla asimilasyonu da bir kültürel soykırım olarak nitelemek yanlış olmayacaktır.

¹⁶⁸ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, s. 44.

¹⁶⁹ McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", s. 9.

¹⁷⁰ Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, s. 9.

¹⁷¹ McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict" s. 7. Rudolf Rummel, 20. yüzyılda devletlerin kendi sınırları içerisinde yaklaşık olarak 170 milyon insanı öldürdüğünü belirtmektedir. Rudolph J. Rummel, *Death by Government, with a Foreword by Irving Louis Horowitz*, 7. Printing, Transaction Publisher, New Brunswick / London, 2009, s. 4, 9.

¹⁷² "Soykırımı varan savaşlar, bombalanan kentler, nükleer patlamalar, toplama kampları, kişisel cinayetlerin bir veba salgını gibi yayılması... Bu yüzyıl, tasarlanmış olsun ya da olmasın, şiddetin her türünün, hak ettiği kadar çok daha fazlasına tanık oldu. Üstelik daha da fazlasına tanık olmak işten bile değil..." John Keane, *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, Çev. Bülent Peker, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 13.

Soykırım, etnik çatışmaların olduğu toplumlarda “çatışmayı sonlandırmak” ve “istikrarı sağlamak” için tasarlanabilen bir strateji olarak da görülmektedir. Bölünmüş toplumlarda etnik farklılıklar, politik farklılıklara ve siyasal çatışmalara dönüşmektedir. Leo Kuper’e göre, soykırımlar genellikle siyasal çatışmaların bir sonucudur veya bu çatışmalarla yakından alakalıdır.¹⁷³ Soykırım genellikle “nihai/son çözüm (final solution)” olarak görülmekte ve bu bağlamda failer soykırımı başvurmanın etnik çatışmaları sonlandıracağını ve istikrarı sağlayacağını düşünmektedirler. Ancak soykırımlar genellikle failerin hedefledikleri istikrara ulaşmada başarısız olmakta ve her zaman daha büyük düşmanlıklar yaratmaktadır. Soykırımı uğrayanların neslinden gelenler arasında korku ve öfkeyi güçlendirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak genellikle siyasi bir çatışma sonraki nesillere de aktarılmış bir hal almaktadır.¹⁷⁴ Soykırımın etik ve hukuki olmamasının yanı sıra, pratikte de çatışmayı sonlandırmamakta ve sonraki nesillere aktarmaktadır. Soykırım ile çatışan topluluklar arasındaki düşmanlık adeta ebedi bir hal almaktadır.

2. Zorla Dayalı Kitlesele Nüfus Transferleri

Zorla kitlesele nüfus transferi, bir veya birden çok etnik topluluğun kendi ana yurtlarından fiziksel olarak nakledilmesi ve başka bir yerde yaşamaya mecbur edilmesidir. Bazıları zorla kitlesele nüfus transferleri için “etnik temizlik” kavramını da kullanmaktadır.¹⁷⁵ Zorla kitlesele nüfus transferleri genellikle savaş ve sivil çatışma sırasında veya sonrasında uygulanmaktadır. Buna başvurmanın çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Soykırım gibi, imparatorluğun güçlendirme ve pekiştirme yani nüfus yerleşimini belirleyerek bölgesel güvenliği sağlama stratejilerinin ayrılmaz bileşeni olarak savunulmaktadır. McGarry ve O’Leary’e göre, zorla kitlesele nüfus transferlerinin diğer nedenleri etnik ve ekonomik nedenlerdir. Bu uygulamalar etnik bir grubun yoğunlaşmasına bağlı oluşan algısal tehdit veya ekonomik bunalımlara cevap olarak

¹⁷³ Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, 14.; Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, s. 16.

¹⁷⁴ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 7.

¹⁷⁵ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict” s. 9.

savunulmaktadır. Ancak ekonomik nedenlerle “misafir işçiler”in geri gönderilmesi çağrısı, adeta o toprakların “çocukları” olmayan herkesi kapsayacak şekilde genişletilebilir.¹⁷⁶ Peter Gatrell, iki dünya savaşı sonrasında yerinden edilen nüfus ile ilgili çalışmasında milyonlarca insanın zorla yerlerinden edildiğini belirtmektedir.¹⁷⁷ Bu transfer politikası çok çeşitli etkenlerle şekillenmiş olmakla birlikte, büyük ölçüde cezalandırıcı bir düşünce sisteminden etkilenmiştir. Gatrell de bu uygulamanın en başat nedenlerinden birinin ulusalcılık ve ulus devlet inşası olduğunu ancak, zorla yerinden edilmenin Bolşevik Rusya’da olduğu gibi ulusalcılığın ötesine geçtiğini belirtmektedir. Burada devrimci devlet inşası ile yerinden edilme ve ulusal güvenlik arasında açık bir bağ bulunmaktadır. Diğer bir neden olarak da ekonomik nedenleri belirtmekle birlikte, Gatrell cezalandırma amacının ana amaç olduğunu da vurgulamaktadır.¹⁷⁸

McGarry ve O’Leary, zorla kitlesel nüfus transferlerinin Yunanistan ve Türkiye arasında olduğu gibi anlaşmalı/mutabık nüfus mübadelelerinden ayırmak gerektiğini düşünmektedirler. Zorla kitlesel yerinden edinmede, tek taraflı ve zorunlu olarak gitme durumu vardır. Her ne kadar devletlerarasında yapılan “anlaşmalı mübadele” sonrası nüfusun ayrılması da asla “gönüllü” ayrılma olarak değerlendirilemezse de; bu şekilde göç edenlerin kaderi ile tek taraflı olarak göç ettirilenlerinki arasında fark bulunmaktadır.¹⁷⁹

Zorla kitlesel nüfus transfer uygulamaları, belki bazı grupları yerinden etme konusunda başarılı olabilir ancak etnik çatışmaları her zaman sonlandıramada başarılı

¹⁷⁶ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict” s. 10.

¹⁷⁷ Gatrell, iki dünya savaşı sonrası başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde pek çok zorla yerinden edinme vakiasının yaşandığını belirtmektedir. Mesela İkinci Dünya Savaşı sonrası 23 milyon insan yerinden edinmiştir. Dokuz milyon Alman, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan’dan sürgün edilmiştir. Peter Gatrell, “Trajectories of Population Displacement in the Aftermath of Two World Wars”, içinde *The Disentanglement of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Postwar Europe, 1944-49*, Ed. Jessica Reinisich / Elizabeth White, Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, s. 7.

¹⁷⁸ Gatrell, “Trajectories of Population Displacement in the Aftermath of Two World Wars”, s. 10-17.

¹⁷⁹ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict” s. 9.

olamamaktadır. Hatta bu tür stratejiler, daha büyük etnik kargaşalar da yaratabilir.¹⁸⁰ Zorla yerinden edilme uygulamaları, korunaksız nüfus üzerinde soykırımsal uygulamaları kolaylaştırmakta ve/ya kurbanların açlık ve kıtlıktan yok olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu tür uygulamalar insan hakları ve eşitlik felsefesinin en asgari değerlerine ve düşüncelerine dahi ters düşmektedir ve hiçbir etik değer ile bağdaşmamaktadır. İnsanlar kendi ana yurtlarının yerleşimciler tarafından kendilerinden alındığına veya çalındığına inandıklarında, onlara karşı kin ve intikam duyguları taşımaları – adil olmasa da - olasıdır.¹⁸¹ Dolayısıyla, zorla kitlesel nüfus transferlerinin yaratabileceği tarihsel kin, etnik topluluklar arası çatışmayı sonlandırmamakta aksine sonraki nesiller arasında tekrar çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

3. Asimilasyon

Latince “benzer” manasına gelen “similis” kelime kökeninden gelen asimilasyon (assimilation)¹⁸² terimi dilbilimsel olarak farklılık gösteren grupların benzer hale getirilmesi şeklinde bir anlama işaret etmektedir. Asimilasyon, grupların egemen olan topluma dahil edilme sürecinin yanı sıra bireylerin ve(ya) grupların dil, davranış ve değerler de dahil olmak üzere baskın toplum üzerindeki kültürü edinme sürecini ifade etmektedir.¹⁸³ Asimilasyonun çeşitli teori ve modelleri bulunmaktadır. Asimilasyon kuramları toplumdaki etnik ilişkilerin neticesinin, en nihayetinde farklı etnik grupların homojen bir toplum içinde uyumlu bir biçimde kaynaştırılması olan asimilasyon olduğunu ileri sürmektedirler. Klasik asimilasyon teorisi asimilasyonun bitim noktasını,

¹⁸⁰ McGarry ve O’Leary’e göre, Sovyetler Birliği’ndeki etnik kargaşa kısmen Lenin, Stalin ve halefleri tarafından yürütülen zorla kitlesel nüfus transferlerinin bir sonucudur. Benzer şekilde Kafkasya’daki şiddet de, kısmen, hem Çarlık hem de Osmanlı imparatorluğunun takip ettiği benzer politikaların sonucudur. Pek çok bölgede bu iki örneğe benzer örnekler bulunmaktadır. McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict” s. 9-10.

¹⁸¹ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict” s. 10-11.

¹⁸² Latince önek “ad-” ile “similis” kelimesinin birleşimi ve önekte bulunan “d” harfinin zamanla “s” harfine dönüşmesi sonrasında Latince Ortçağ İngilizcesine geçmiş olan asimilasyon terimi “benzer hale getirme” anlamında kullanılmıştır.

¹⁸³ Sharon Elise, “Assimilation Theories”, *Salem Press Encyclopedia*, January 2017.

ortak bir ‘‘insanlık’’ duygusu ve ‘‘onlar’’ın ‘‘bize’’ dönüşümü şeklinde daha az somut bir şey olarak betimlemektedir.¹⁸⁴ Bu bağlamda, Park ve Burgess asimilasyonu ‘‘kişilerin ve grupların, diğerlerinin hatıralarını, duygu ve düşüncelerini, tutumlarını edindikleri, onlarla yaygın bir kültürel hayatta birleşerek tecrübelerini ve tarihlerini paylaştıkları bir nüfuz etme, yayılma ve nihayet benzeşme süreci’’ olarak tanımlamaktadırlar.¹⁸⁵

Etnik çatışma yönetiminin bir metodu da ilgili etnik grupları yeni bir aşkın/yüce (transcendent) kimliğin içine koyarak devlet içindeki farklılıkları yok etmeye çalışma fikrine dayanmaktadır. Etnik farklılıkları yok etmeye yönelik böyle bir strateji, bazen birbiriyle karıştırılan ancak aralarında ince bir ayrım bulunan iki farklı kavram olan asimilasyon ve bütünleş(tir)me (integration) kavramlarını içermektedir. Bir cihette bu iki kavrama, farklılıkların ortadan kaldırılmasının iki farklı derecesi olarak da bakılabilir. Ayrı bir başlık altında incelenecek olan bütünleştirme ortak bir sivil, ulusal veya yurtsever kimlik oluşturmak için daha mütevazı amaçları barındırmakta iken; etnik asimilasyon ise farklılıkları karıştırarak ve ortadan kaldırarak ortak bir etnik kimlik oluşturma hedefini taşımaktadır.¹⁸⁶ Asimilasyon yaklaşımı hayatın her alanında homojenliği sağlamaya çalışırken, bütünleştirme yaklaşımı homojenliği ‘‘kamusal alan’’ ile sınırlı tutmaktadır.

Asimilasyoncular ortak bir kamu kimliğinin yaratılmasının yanı sıra vatandaşlar arasında bulunan özel kültürel ve diğer çeşitli farklılıkların aşınması için çabalamaktadırlar. Asimilasyon, gruplar arasında ya *kültürleşme (acculturation)* ya da *birleştirme (fusion)* yoluyla gerçekleşmektedir. Birleştirme/füzyon (fusion) yeni bir şey oluşturmak için iki veya daha fazla topluluğun karışımını kapsamaktadır ($A+B=C$). Kültürleşmede ise bir topluluk diğer bir topluluğun kültürünü edinmekte ve onun içine emilmektedir ($A+B=A$) ki bu durum genellikle azınlığın hakim olan etnik grubun

¹⁸⁴ Ariela Schachter, ‘‘From ‘Different’ to ‘Similar’: An Experimental Approach to Understanding Assimilation’’, *American Sociological Review*, Vol. 81, No. 5, 2016, s. 981.

¹⁸⁵ Aktaran; Mustafa Kemal Şen / İrfan Haşlak, ‘‘Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek’’, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, s. 34.

¹⁸⁶ McGarry / O’Leary, ‘‘Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict’’, s. 17.

kültürel değerlerini edinerek onların içinde erimesiyle olmaktadır. Dolayısıyla asimilasyon hem kamusal hem de özel alanda gruplar arası ve grup içi farklılıkları aşındırmak ve ortadan kaldırmaktadır.¹⁸⁷ Asimilasyon politikaları etnik kimliklerin ya hali hazırda kurulmuş ve var olan bir kimliğin içerisinde erimesini (örneğin bir Fransız kimliği gibi) ya da yeni bir kimlik yaratılarak onun içerisinde (örneğin bir Sovyet veya Yugoslavya kimliği gibi) yok olmasını desteklemektedirler. Asimilasyon sürecinin bir unsuru da etnik kimlikleri öncelikle bulandıracak ve daha sonra da yok etmesine neden olacak eski etnik sınırlararası büyük çaplı evliliklerdir.¹⁸⁸ Burada etnik miras kültürü anlamsızlaşmaya başlamaktadır. John Berry de, asimilasyonu eski etnik köken ve mirasın sağladığı kültürü, hüviyeti ve değerleri terk etmek ve “onay/kabul” almış kültür ve değerleri benimsemek ve sindirmek olarak tarif etmektedir.¹⁸⁹

Asimilasyonu destekleyenler sosyal dayanışma, istikrar, bölgesel birliktelik ve medeni kalkınma için fayda sağlayan ulus-inşa önerisini savunmaktadırlar. Asimilasyonun savunusunu hem sağ hem sol ideoloji içerisinde yapanlar bulunmaktadır. John Stuart Mill’in Basklılar için Fransa’ya asimile olmalarını savunan meşhur görüşü, bu çerçevede değerlendirilmektedir.¹⁹⁰ Sol görüşten de birçok kişi asimilasyonun bazı topluluklar için, Friedrich Engels’in tanımıyla “tarihsiz insanlar”¹⁹¹ için büyük faydalar sağladığını düşünmektedirler. Kozmopolit anlayışa sahip bazıları da asimilasyonun dar, bağnaz, küçük çaplı ve kısıtlayıcı kültürleri çözdüğünü ileri sürmektedirler. Ancak bu anlayışta asimilasyon kültürler arası bir anlam kazanmakta ve

¹⁸⁷ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 42.

¹⁸⁸ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 17.

¹⁸⁹ Seth J. Schwartz / Jennifer B. Unger ve diğerleri, “Rethinking the Concept of Acculturation: Implications for Theory and Research”, *American Sociological Association*, Vol. 65, No. 4, 2010, s. 238, 239; Bkz. John W. Berry, “Acculturation as varieties of adoption”, içinde *Acculturation: Theory, Models and Some New Findings*, Ed. A. M. Padille, Westview Press, Boulder (Colorado), 1980, ss. 9-25.

¹⁹⁰ John Stuart Mill, Basklılar için “daracak zihinsel yörelerinde dönüp durarak, geçmiş zamanların yarı vahşi kalıntıları gibi, kayalıklar üzerine somurtmak” yerine Fransa’ya asimile olmanın daha iyi olacağını iddia etmekteydi. Aktaran; Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 121.

¹⁹¹ Engels, 1848 Devrimi bağlamında bilinçli bir biçimde özellikle Slav uluslarına (Polonyalılar hariç) ve birçok Doğu Avrupa Halkına yönelik “tarihsiz”, “dik kafalı” gibi kavramları kılınmaktadır. Bkz. Roman Rosdolsky, *Engels and the “Nonhistoric” Peoples: The National Question in the Revolution of 1848*, Translated and Edited by John-Paul Himka, Critique Books, London, 1986.

kültür hatlarını aşmaktadır. İki kültürel kimlik birleşerek yeni bir kimlik oluşturmakta ve bu yeni kimlik her iki kültürden de faydalanmış olmaktadır. Liberteryenlerin bazıları da asimilasyonun uzun vadede insanların seçimi olduğunu düşünmektedirler ve hükümetlerin ölmekte olan kültürleri yapay yollarla korumamaları gerektiğini ileri sürmektedirler.¹⁹²

Asimilasyon taraftarları, asimilasyonun azınlıklar için özellikle de yerli halklar (indigenous peoples) için faydalı olduğunu savunmaktadırlar. Aynı mantalite “yabancı” göçmenler için de ileri sürülmektedir. Asimilasyon, asimile edilmek istenen gruplar özellikle gönüllü olduklarında bazı durumlarda faydalı olabilmektedir. Gönüllü asimilasyonun da en nihayetinde ne kadar gönüllü olduğu veya olup olmadığı tartışmalı olmasına rağmen, genellikle ülkelerini gönüllü olarak terk edip yeni ülkeye gelen göçmenlere yönelik ileri sürülmektedir.¹⁹³ Asimilasyon gönüllü olduğunda, yani zora dayalı bir asimilasyon söz konusu olmadığında asimilasyon stratejisini savunmayan diğer yaklaşımlar özellikle bütünleştirme yaklaşımı da asimilasyona sıcak yaklaşmaktadır. Yani gönüllü asimilasyonun sağlayacağı varsayımsal faydalardan hareketle - zorla asimilasyona karşı çıktığı gibi - buna karşı çıkılmamaktadır. Ancak uzlaştırmaya veya güç-paylaşım yaklaşımı gibi diğer bazı yaklaşımlar ise gönüllü asimilasyona karşı çok açık fikir beyan etmezse de, bunun gerçekleşme olasılığının

¹⁹² McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 44.

¹⁹³ Bir göçmen ülkesi olan ABD’nin sonraki göçmenler için uygulanacak politikalara yönelik tartışmalarda, göçmenlerin bilinçli olarak kültürlerini terk edip Amerika’ya gelmeyi seçtiklerinde, gönüllü olarak ulusal kimlikleri ve beraberinde gelen ulusal haklarından da feragat etmiş oldukları ifade edilmekteydi. Dolayısıyla göçmenlerin asimile olmaları da kendiliğinden gerçekleşmektedir. Önde gelen Amerikalı sosyologlardan Nathan Glazer’a göre, göçmenler “bu ülkeye yabancı bir dili ve kültürü sürdürmek değil, mümkün olduğu kadar çabuk Amerikanlaşmak niyetiyle gelmişlerdi ve bu İngilizce dili ve Amerikan kültürü anlamına geliyordu. Günümüzün birçok göçmeninin yaptığı gibi, onlar da devlet okullarının sağladığı yeni bir dile ve kültüre girmek istiyordu ve kendilerinin ve çocuklarının yitirdiklerine sık sık özlem duysalar da bu dayatılmış bir şey değil, onların kendi seçimidir.” Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 111. ABD’nin “eritme potası” (melting pot) ve “Anglo-uyum” (Anglo-conformity) stratejilerinin asimilasyonun modelleri olduğu ileri sürülse de, zaman içerisindeki değişimleri ile bütünleştirme politikasına daha uygun olduğu düşünülmektedir. Diğer bir nokta ise, ABD’nin dünyadaki diğer birçok ülkeden farklı bir yapıda olduğu ve bir göçmen ülkesi olduğudur.

çok az olduğunu¹⁹⁴ ve bunun bir veya birkaç toplulukta yok olma korkusunu yaratacağından dolayı aslında büyük ihtimalle istikrarsızlığı ve çatışmayı doğuracağını düşünmektedirler.

Asimilasyon stratejisini savunanlar, devlet içinde etnik, ulusal veya dinsel azınlıkların varlığını kabul etmemektedirler. Onlara, devlet içinde sadece “siyasal” azınlıkların yani seçimi kazanmayan azınlıkların olduğunu ve seçim de çoğunluğu kazanma durumlarında hükümet olabileceklerini ısrarla ifade etmektedirler. Homojenliği sağlamak için etnik, dinsel, dilsel veya ulusal azınlıklara dayanan siyasal parti oluşumunu yasaklamakta ve program ve ilke esaslı “ulusal partiler”in kurulmasını desteklemektedir.¹⁹⁵ Ancak özellikle anavatanında yaşayan etnik topluluklar kendi etnik grubunun temsiliyetini sağlayacak “etnik partiler”in olmasını savunmakta ve otonom gibi statüsel taleplerde bulunmaktadır. Burada etnik topluluklar ile devlet politikası arasında çelişkiler meydana gelmektedir. Etnik, dinsel, dilsel veya ulusal azınlıkları kabul etmeyen asimilasyonist devletler, asimilasyon politikalarını özellikle eğitim politikaları ile perçinlemektedirler. Gerçek ve(ya) hayali üretimlerle çocuklara aynı atadan geldikleri ve aynı soy tarihi paylaştıkları gibi çeşitli “mitler”e dayalı olarak okullardaki programları düzenleyerek ve bu çerçevede eğitim müfredatını oluşturarak asimilasyon politikaları uygulanmaktadır.¹⁹⁶ Eğitimin yanı sıra devletin bütün ideolojik aygıtları,¹⁹⁷ asimilasyon politikalarını geçerli kılmak için seferber edilmektedirler. Zora dayalı bir asimilasyonist devlet, yönetim birimlerinin hiçbir şekilde etnik, dinsel, dilsel veya ulusal kimliklere “saygı duymadığını” adeta garantiye almak ve bundan emin olmak istemektedir. Ancak grupların kimlikleri tanınmadığında veya onlara karşı saygı

¹⁹⁴ Lionel Wee, dil örneğinden hareketle gönüllü olarak insanların kendi kültür ve dillerini terk etmesinin pek mümkün olmadığını; illa arkasında pek de “adil” olmayan nedenler olduğunu belirtmektedir. Ona göre, nasıl ki intihar dayanılmaz fiziksel bir hastalığın ve(ya) ruhsal bir stresin sonucunda gerçekleşmekte ise bunun gibi hiç kimse “iyi bir sebep”e sahip olmaksızın kendi dilini terk etmez. Lionel Wee, *Language without Rights*, Oxford University Press, New York, 2011, s. 53-54.

¹⁹⁵ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 16.

¹⁹⁶ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 44.

¹⁹⁷ Devletin ideolojik aygıtları için bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.

duyulmadığında, özellikle grup etnik bilince sahip ise çok şiddetli çatışmalara neden olabilmektedir.

Atalarının topraklarında yani kendi “anavatanlarında” yaşayan etnik topluluklar ve yerli halklar çoğunlukla asimilasyona karşı direnmektedirler. Özellikle yerli halklar zora dayalı asimilasyonu, üyelerinin fiziksel olarak yok edilmesinden ziyade bir halkın kültürünün tahrip edilmesi olarak görmekte ve kültürel soykırım şeklinde nitelermektedirler.¹⁹⁸ Kültürlerin öldürülmesi olan “kültürel soykırım (cultural genocide)” ve “etnosit (ethnocide)”¹⁹⁹, dillerin öldürülmesi olan dilsel soykırım ve belirli dini kültürlerin kasıtlı olarak öldürülmesi olan dinsel soykırım formlarının hepsi de zorla asimilasyon politikasında görülmektedir. Dilsel soykırım dillerin homojenleştirilmesi ve standardize edilmesinin bir şekli olarak ortaya çıkabilmekte ki, bu durumda farklı dil ve diyalektler ölüme mahkum edilmektedir. Yaşanmış birçok dilsel soykırım örneği bulunmaktadır.²⁰⁰ Din konusunda da devletlerin kilise vb. dini

¹⁹⁸ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 19. 2007’de BM Genel Kurulunda kabul edilen Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisi Madde 8, devletlerin yerli halklara yönelik zorla asimilasyona yönelik eylemleri önlemesini ifade etmektedir. Madde 8: “1. Yerli halklar ve bireyler asimilasyona zorlanmama veya kültürlerinin yok edilmesine maruz kalmama hakkına sahiptir.

2. Devletler aşağıdaki hususların önlenmesi ve tazmini için etkin çözümler bulmalıdır:

- (a) Yerli halkları, ayrı bir halk olma bütünlüklerinden veya kültürel değerleri veya etnik kimliklerinden mahrum edecek her türlü hareket;
- (b) Yerli halkları toprakları, bölgeleri veya kaynaklarından ayırmayı amaçlayan veya hedefleyen her türlü hareket;
- (c) Yerli halkların haklarını ihlal etme amacı veya gayesiyle büyük nüfus gruplarının yer değiştirmeye zorlanması;
- (d) Asimilasyon ve entegrasyona zorlayan her türlü hareket;
- (e) Yerli halklara karşı ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığı körükleyecek her türlü propaganda.” 1994 Yerli Halkların Haklarına Dair *Taslak* Bildirisi Madde 7 ise; önlenmesi gerektiği sayılan bu eylemleri, yerli halkların etnosit ve kültürel soykırıma maruz kalmamaları gerekçesiyle önlenmesini beyan etmekteydi.

¹⁹⁹ Literatürde “kültürel soykırım” kavramı ile “etnosit” kavramı, bir birine yakın anlamlarda bazen aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak aynı anlamdaki kullanıma yönelik olarak, etnisite ile kültürü aynılaştırma riskini doğuracağı şeklinde eleştirilmektedir.

²⁰⁰ Bkz. Tove Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Routledge Press, New York, 2008. Tahminlere göre son beş yüzyıl içerisinde neredeyse

kurumlar yoluyla dini standardize etmesi ve diğer inanç biçimlerini yasaklaması ve illegal ilan etmesi, dinsel soykırıma neden olabilmektedir. Dinsel soykırımın bir örneği Britanya'nın İrlanda'da Katolik Roma Kilisesini yasaklamasıdır.²⁰¹ “Tarihsel standardizasyon” da asimilasyon politikalarına işaret etmektedir. Toplulukların tarihsel hafızalarını şekillendirmek ve bu toplulukları “makbul” kimliğe asimile etmek için tarih gerçek ve(ya) hayali olgu ve olaylar üzerinde tekrar “icat” edilmektedir.

Birçok etnik çatışmanın arka nedenini, etnik ve kültürel olarak tanınmama ve asimilasyon oluşturmaktadır. Aslında istenmeyen asimilasyon politikalarına karşı çok yüksek bir direnç bulunmaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi, asimilasyona tepki olarak etnik canlanmalar ve ayrılmalar meydana gelebilmektedir.²⁰² Asimilasyon stratejileri kültürel olarak başarılı olsa bile, etnik kimliği geri dönüşü olmayacak şekilde uzun vadede asimile etmesi o denli başarılı olmamaktadır.²⁰³ Asimilasyon bilhassa kendi etnik kimliğini korumak isteyen topluluklara yönelik olduğunda daha fazla çatışmaya neden olabilmektedir. Asimilasyon stratejisi, (gönüllü göçmenler gibi) yeni bir kimlik edinmek ve etnik kimliğini değiştirmek isteyen gruplara yönelik değilse, etnik çatışmaları meydana getirmektedir. Dolayısıyla asimilasyon bir etnik çatışma yönetimi olmak bir yana; birlikte yaşamın bir formu dahi olamamakta ve çoğu kez birlikte olmanın şartlarını azaltmaktadır. Gruplar asimilasyona direndiklerinde birlikteliğin başka formları çözüm olarak aranmaktadır.

günümüzde yaşayan dil sayısı kadar dil ölmüştür. Bu dil ölümleri doğrudan veya dolaylı olarak uygulanan dil politikalarının bir sonucudur. Bugün dünyada konuşulan dil sayısı ile ilgili farklı rakamlar ifade edilmekle birlikte, bu rakamlar genellikle 6000 ile 8000 arasında değişmektedir. Konuşulan bu dillerin birçoğu da can çekişmektedir. Stephen May'a göre, dünyada konuşulan 6800 dilin yüzde 20 ile 50 arası 21. yüzyılın sonunda tahminlere göre yok olacaktır. Stephen May, “Language Policy and Minority Rights”, içinde *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed. Thomas Ricento, Blackwell Publishing, Oxford, 2006, s. 258.

²⁰¹ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 43.

²⁰² Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 567-568.

²⁰³ “Asimilasyon geri dönüşü olmayan bir süreç değildir. Kısa vadede başarılı gözükse bile, uzun vadede etnik kimliğin veya ulus kimliğinin tekrar canlanarak otonomi veya bağımsızlık aramasına engel olamaz.” İskoçya'da İngiliz asimilasyonu dinsel olarak başarılı olmasına rağmen, İskoçların kimlik ve otonomi ve bağımsızlıklarını ortadan kaldıramamıştır. Gülboy, *Sömürge Ulus Devlete*, s. 60.

4. Hegemonik Kontrol

Hegemonik kontrol, dünya tarihi boyunca çok etnikli toplumların yönetiminde kullanılan en yaygın yöntemlerden biri olmuştur. Özellikle emperyal ve(ya) otoriter rejimler bu yöntem ile toprakları içindeki birden fazla kültürü kontrol altına almışlardır.²⁰⁴ Ian Lustick'in derince bölünmüş toplumlarda istikrar sorununa yönelik çalışmasında iki alternatif stratejilerden biri için kullanmış olduğu "kontrol" kavramı, daha sonra McGarry ve O'Leary tarafından "hegemonik kontrol" şeklinde kullanılmıştır. Lustick, derince bölünmüş toplumlarda²⁰⁵ siyasi istikrar sorununu doğrudan ele alan iki teorik yaklaşımın ortaklıkçılık ve kontrol yaklaşımı olduğunu belirtmekte ve bu iki yaklaşımı yedi önemli açıdan karşılaştırmaktadır. Lustick; ortaklıkçılık ile kontrol yaklaşımının hareket noktasının aynı olduğunu, yani her ikisinin de incelenen toplumlardaki derin bölünmüşlüğü devamını kendi hareket noktası olarak kabul ettiğini ve dolayısıyla ortaklıkçılık ve kontrol derince bölünmüş toplumlarda istikrar için alternatif yöntemler olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda ortaklıkçılık, farklı alt grupların elitlerinin nihai olarak karşılıklı işbirliği olarak değerlendirilmekteyken; hegemonik kontrol, toplumsal gruplardan üstün güce sahip olanın diğer grupların siyasal alanlarını kısıtlaması olarak tanımlanmaktadır. Lustick'in ifadesiyle kontrol yaklaşımı "istikrarı sağlamak için toplumsal segmentlerden birinin üstün gücünün diğer segment veya segmentlerin siyasi eylem ve fırsatlarını kısıtlayarak

²⁰⁴ McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", s. 23.

²⁰⁵ Lustick kullanmış olduğu "*dikey olarak bölünmüş*" (vertically segmented) toplumlar kavramı ile Nordlinger'in kullanmış olduğu "*derince bölünmüş*" (deeply divided) toplumlar kavramının aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Lustick, grupların atfedici bağları önemli bir süre ve çeşitli konular üzerinden süren yüksek politik belirtiler ile kimliklere dayalı toplumun düşmanca bölünmesini sağlamaktaysa, o toplumu derince bölünmüş olarak ele aldığını belirtmektedir. "İstikrar" veya "siyasi istikrar" teriminin ise, illegal şiddet kullanımı dışında, belirli politik davranış biçimlerinin devam etmesini ve kamuoyunda öngörülebilir gelecekte bu davranış biçimlerinin bozulmadan kalacağı beklentisini ifade ettiğini aktarmaktadır. Ian Lustick, "Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control", *World Politics*, Vol: 31, No: 3, April 1979, s. 325.

harekete geçirildiği durumdaki bir ilişkinin ortaya çıkışına ve sürdürülmesine’’²⁰⁶ odaklanmaktadır.

Otoriter rejimlerle kıyaslandığında liberal demokrasilerde hegemonik kontrol sistemi daha az mümkün olmakla birlikte; hegemonik kontrol veya etnik hakimiyet, resmi liberal demokratik devletlerde de inşa edilebilmektedir. Hegemonik kontrol, sistemi genellikle toplumdaki çoğunluk grubuna dayanmakla birlikte; bazen azınlık grubuna da dayanmaktadır. Özellikle otoriter rejimlerdeki hegemonik kontrol toplumdaki en geniş veya en güçlü etnik grubun desteğine yaslanmak zorunda değildir. Burada önemli olan güvenlik ve polis sistemleri gibi gerekli zorlayıcı vasıtaların kontrolüdür. Bu durumu gösteren birçok tarihsel örnek bulunmaktadır.²⁰⁷ Demokratik sistemlerde de, buna benzer olarak, bir azınlık grubu liberal demokratik kurumları tekeline aldığı anda, diğer gruplar üzerinde kontrol sağlayabilmektedir. Mesela Güney Afrika’daki beyazlar kendi toplulukları için liberal demokratik kuralları korurken, diğer etnik topluluklar üzerine bir kontrol sistemini kurmuşlardı. Ancak demokratik sistemlerde genellikle çoğunluk grubunun kontrolünden bahsetmek mümkündür.

Demokrasi en ilkel anlamıyla “çoğunluk yönetimi” olarak anlaşılmaktadır. İnsanların gündelik siyasi konular veya temel politikalar üzerine fikirlerinin değiştiği ve buna bağlı olarak siyasal “çoğunlukların” mütemadiyen değiştiği normal toplumlarda çoğunluk yönetimi mantıklı bir karar alma yönetimidir. Dolayısıyla çoğunluk yönetimi; imparatorlar, askeri diktatörler veya tek parti rejimi tarafından uygulanan azınlık yönetimlerine kesinlikle tercih edilmektedir. Ancak, “çoğunluk yönetimi” derince bölünmüş toplumlarda hegemonik kontrolün bir vasıtası haline gelebilmektedir. İlgili etnik toplulukların temel kurumlar ve politikalar üzerine anlaşmadığı ve de toplulukların kendi içlerinde temel politikalar üzerine grup içi ayrılıkların olmadığı yerlerde çoğunluk yönetimi, hegemonik kontrol sisteminin ortaya çıkmasına neden

²⁰⁶ Lustick, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, s. 328.

²⁰⁷ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 23.

olmaktadır.²⁰⁸ Demokrasinin çoğunluk yönetimi ilkesi ile iktidara gelmiş ilgili çoğunluk grubu; güvenlik ve yargı sistemini de tekeline alarak azınlık grupları üzerine ekonomik, kültürel ve eğitim alanları gibi çok çeşitli veya boyutlu kontrol ile hegemonik kontrol sağlayabilmektedir. Çoğunlukçu demokrasi sisteminde çoğunluk grubu, istihdamda ve kamu kaynaklarının paylaşımında azınlıklık gruplarına karşı ekonomik ayrımcılık yapma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca böyle bir durumda çoğunluk grubu, kültür ve eğitim sisteminde de azınlıkların kültür ve eğitimlerine yönelik kurumsal ayrımcılık yapabilmektedir.²⁰⁹ 1920 ile 1972 arası Kuzey İrlanda ve 1964'e kadar ABD'nin aşağı güney bölgesi resmi çoğunluk sistemi ile azınlıklar üzerine hegemonik kontrol sisteminin bir arada var olduğu liberal demokratik devletlerdeki örnek bölgelerdir.

Lustick, ortaklıkçılık ile kontrol sistemlerini karşılaştırdığı çalışmasında derince bölünmüş toplumlardan hiçbirinin bu sistemlerin “saf/pür” örneğini sergilemediğini belirtmektedir. Hatta bazı toplumlar farklı alt grupların ilişkisinde her iki sistemi de içerebilirler. Yani bir toplumdaki iki grup arasındaki ilişki ortaklıkçılık esaslı olurken, bu iki grubun diğer üçüncü bir grup ile ilişkisi kontrol esaslı olabilmektedir.²¹⁰ Bununla birlikte, ampirik olarak kontrol sistemini kullanan pek çok bölünmüş toplumun istikrara sahip olduğunu örneklemektedir. Güney Afrika'daki apartheid sistemi, II. Dünya Savaşı öncesi ABD'nin güneyindeki siyah beyaz ilişkileri, İsrail'deki Araplar ve Yahudiler, 1975 sonrası Iraktaki Araplar ve Kürtler, Sovyetler Birliğindeki Ruslar ve diğer uluslar, Burundi'deki Tutsiler ile Hutular arasındaki ilişki gibi birçok durum, kontrol sistemine örnek teşkil etmektedir.²¹¹ Verilen bu örneklerin çoğunun tarih sayfalarına geçtiği ve İsrail gibi devam eden örneklerin de çok ciddi biçimde eleştirildiği, istikrar sağlamadığı ve çatışma zeminini taşıdığı gerekçesiyle kontrol sisteminin ampirik olarak derin

²⁰⁸ McGarry / O'Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 24-25. Hegemonik kontrol, “sıfır toplam bir oyun” şeklinde siyasal bir düşünceyi gerektirdiğinden dolayı hegemonik kontrol sisteminde grup içi muhalefettin oluşmaması da önem arz etmektedir.

²⁰⁹ McGarry & O'Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 25.

²¹⁰ Bu durumun en açık örneği olan İsrail'de Yahudi alt siyasal ve dini kültürel gruplar arasında siyasal istikrar için ortaklıkçılık sistemi kullanılırken, diğer yandan ise İsrail'deki Yahudi ve Araplar arasında kontrol sistemi işletilmektedir. Lustick, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, s. 336.

²¹¹ Lustick, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, s. 330.

bölünmüş toplumlarda istikrar sağladığını iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Tam aksine iktidarı elde edecek olan grup her şeyin kontrolünü de elde edeceğinden etnik rekabetin olduğu toplumlarda bizatihi sıfır toplamı bir çatışmaya neden olacaktır.

Hegemonik kontrol sisteminin normatif olarak savunulabileceği de iddia edilmektedir. Lustick, Lübnan iç savaşını (1976 sonrası) örnek göstererek ortaklıkçılık tekniklerinin başarılı bir biçimde işlemediği veya işleyemediği derince bölünmüş toplumlarda kontrol sisteminin iç savaş veya sürgün gibi diğer seçeneklere tercih edilecek bir çözüm olduğunu belirtmektedir. Hatta belirli bazı durumlarda ve sınırlı zaman periyodu için, kontrol sisteminin bazı formlarının devam eden savaşa ve kaosa tek alternatif çözüm sunduğunu ileri sürmektedir.²¹² Ancak Lustick'in herhangi bir devlet devletsizlikten iyidir gibi Hobbes tarzı muhakeme yürütmüş olması kuşku bir yaklaşımdır. Ayrıca Lustick'in hegemonik kontrol için sınırlı savunusunu evrenselleştirmek, bu savunuyu çok daha fazla sorunlu hale getirmektedir. Bu bağlamda birçok karşı düşünce ileri sürülmektedir. Öncelikle herhangi bir etnik çatışmadaki seçenekler, çok nadiren sadece kontrol ve sürekli etnik savaş seçenekleri arasındadır. İkincisi, herhangi bir kontrol sistemi rahatlıkla soykırım, zorla kitlesel nüfus transferlerinin gerçekleşebileceği ve diğer insan haklarının ihlal edileceği bir sisteme dönüşebilirken; federalizm, özerklik, ortaklıkçılık gibi diğer bazı seçenekler derince bölünmüş toplumları liberal demokratik normlarla uyumlu bir şekilde istikrara kavuşturma konusunda daha başarılı kayıtları bulunmaktadır. Üçüncüsü, bölünme veya ayrılıkçı seçenekler neredeyse her zaman kontrol sisteminin dayatılmasından daha caziptirler. Dördüncüsü, kontrol sisteminin altındaki "tabi" azınlık her zaman ilgili hegemon grup altındaki zor durumunu "uluslararasılaştırma" arayışında olacaktır ki, dolayısıyla uluslararası düzenin yanı sıra bu arayış ilgili rejimin istikrarını tehdit etmektedir. Beşincisi, bir kontrol sistemi en nihayetinde yıkıldığında ve çöktüğünde, onun uygulanışı da daha önce var olan etnik haksızlıklara eklenmiş olacaktır.²¹³ Yani kontrol sisteminin uygulanışı etnik kin ve intikamı çok daha fazla artırabilmektedir.

²¹² Lustick, "Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control", s. 336, 344.

²¹³ McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", s. 26.

5. Ayrılma ve(ya) Bölünme

Bölünme ve ayrılma, uyumsuzluk içinde bulunan topluluklardan her birinin dini, etnik veya başka gündemini yerine getirebileceği egemen bölgeleri ayırmak için kullanıma sokulmaktadır.²¹⁴ Yani, bölünme ve ayrılmanın arkasında bulunan temel normatif düşünce ulusların kendi kaderini tayin etme olarak ifade edilen ulusal self-determinasyondur.²¹⁵ Her ne kadar self-determinasyon fikri diğer yapılarla da uyumlu olabilse de; tam anlamıyla bir ulusal self-determinasyon, ayrılma veya bölünmeye tekabül etmektedir. Bu bağlamda self-determinasyon, egemen veya bağımsız bir ulusun kendini yönetme haklarını ifade eden politik bir ilkedir. Bu kendi kendini yönetme, diğer egemen olan uluslarla dış politikasının yanı sıra kendi iç politikasına karar verme özgürlüğünü de içermektedir.²¹⁶ Tarihsel olarak self-determinasyon fikrinin kökenleri, 18. yüzyılın sonları olan Amerika ve Fransız Devrimlerine kadar götürülmekle birlikte; ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası Paris Barış Konferansında özellikle ABD başkanı Woodrow Wilson'un desteğiyle savaşta yenilen ulusların vatandaşlarının kendi

²¹⁴ Eiki Berg / Guy Ben-Porat, "Introduction: Partition vs. Power-Sharing?", *Nations and Nationalism*, Vol. 14, No. 1, 2008, s. 29.

²¹⁵ McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", s. 12. *Self-determinasyon hakkı*, başta BM Antlaşması olmak üzere uluslararası birçok belgede düzenlenmiştir. Mesela, her ikisi de 1976'da yürürlüğe giren Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin birinci maddelerinde self-determinasyon hakkı şu şekilde yer edinmiştir: "Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler." Bu bağlamda, self-determinasyon hakkı üçüncü kuşak insan hakları arasında yer almaktadır. *Self determinasyon hakkı*, bir halkın kendi kaderini belirleme hakkıdır. Self-determinasyon ilkesi, özellikle bir halkın kendi siyasi statüsünü seçmesine ve kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim modelini belirlemesine izin vermektedir. Bu çerçevede, self-determinasyon hakkının uygulanması tam siyasi bağımsızlıktan bir devlette tam bütünleşmeye kadar çeşitli sonuçları doğurabilir. Dolayısıyla bir devlet içerisinde belirli bir gruba bir dereceye kadar sağlanacak kültürel, siyasi ve ekonomik özerklik de self-determinasyon hakkının bir boyutu olarak değerlendirilebilir. Ancak tam bir ulusal self-determinasyon hakkı, tam siyasi bağımsızlık olarak ayrılmaya denk gelmektedir. Bu başlıkta da yer yer kullanılan self-determinasyon, tamamen siyasi bağımsızlık anlamında ayrı bir devlete denk gelecek anlamda kullanılmaktadır.

²¹⁶ Michael Ruth, "Self-Determination (political Principle)", *Salem Press Encyclopedia*, January 2016, s. 1.

kaderini tayin hakkına yetkili olduklarına karar verilmiştir. Burada sadece savaşa katılmış olan uluslara, kendi kaderini tayin hakkı tanınmaktaydı. Sömürge bölgeleri bunun dışında tutulmuş ve bu konudaki gelişmeler ise ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur ki, BM halkların kendi kaderini tayin hakkını barışçıl uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi için ilan etmiştir.²¹⁷ Ulusların kendi kaderinin tayin hakkı olmasına rağmen, bir ulusun içinde bulunan etnik grupların kendi hükümetlerinden ayrılıp kendilerinin egemen oldukları bir devlet oluşturma hakları bulunmamaktadır.

Bugün uluslararası hukukta tanınan ulusların kendi kaderini tayin (self-determinasyon) hakkı, uygulamada daha geniş ulusal bir bölgenin içindeki tartışmalı etnik topraklar için değil; yalnızca sömürge (kolonyal) bölgeler için geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Hali hazırdaki legal doktrin, yasal olarak devletlerin “egemenlik” ilkesine karşı direnen bölgesel birimleri tanımamaktadır.²¹⁸ Böylece “egemenlik oyunu”, egemen devletlerarasındaki karşılıklı anlaşmalar dışında, ülke sınırlarını sabitlemekte ve değişimini yasaklamaktadır. Esasen uluslararası yapının yaklaşımında bir paradoks söz konusudur. Çünkü yeni bir ulusun self-determinasyon talebinde bulunması, var olan bir devletin egemenlik ilkesine dayalı olarak birliğini koruması ilkesine ters düşmektedir. Esasen uluslararası hukuk, yeni ulusal ayrılma dalgalarına nasıl bir karşılık verileceğine dair tutarlı bir rehberlik sağlamamaktadır. Bir yandan ne uluslararası hukuk doktrini ne de pratiği –1960’ların başlarında başlayan ve neredeyse tamamlanan kolonyal özgürlük çabalarının dışında– ayrılma hakkını tanımamaktadır. Ancak diğer yandan, uluslararası hukuk ayrılmaları engellemek için başarılı da olmamış ve aynı zamanda meşru ve gayri meşru ayrılma arasında ilkeli bir ayırım da sağlamamıştır.²¹⁹

²¹⁷ Ruth, “Self-Determination (political Principle)”, s. 2. BM’nin amaçlarının aktarıldığı BM Antlaşması’nın 1 maddesinin 2 fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir: “Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak”.

²¹⁸ Berg / Ben-Porat, “Introduction: Partition vs. Power-Sharing?”, s. 30.

²¹⁹ Allen Buchanan, “Democracy and Secession”, içinde *National Self-Determination and Secession*, Ed. Margaret Moore, Oxford University Press, New York, 1998, s. 15.

Birçok etnik çatışma ulusal topraklar ve “ana vatan” üzerine yapılmaktadır ki, dolayısıyla ulusalcı bir özellik ve ayrılıkçı bir boyut taşımaktadır. Etnik gruplar, özellikle toplumsal güvenlik sorunları söz konusu olduğunda ve tehlikeye girdiğinde merkezi otoritelerin meşruiyetini tanıma konusunda isteksiz davranabilmekte ve kendi topraklarını kontrol etmek için daha saldırgan (ümitsizlikten) olabilmektedirler.²²⁰

İnsanlar bağımsız devlet şeklinde tam bir ulusal self-determinasyon hakkını, yani kendi kaderini tayin etmeyi çeşitli nedenlerle istemektedirler. Kendi kendini yönetme dürtüsü etnik ayrımcılık, dışlanma ve aşağılanmaya karşı bir reaksiyon; yeni ulus-devletin daha büyük ekonomik ve siyasal özgürlük sağlayacağı şeklindeki pragmatik beklenti; ulusalcı elitlerin belirli bir etnik kültürü yok olmaktan kurtarma isteği veya iktidar ve prestij arzusu tarafından motive edilebilmektedir.²²¹ Ekonomik gerekçeler iki türlü olabilir; daha zengin bölgeler ayrılmak istedikleri gibi daha fakir bölgelerde ileride daha yüksek ve güçlü bir ekonomi için ayrılmak isteyebilirler.

Ayrıma, bölünme ve kendi kaderini tayin etme liberal demokratik kurumlarla (evrensel, periyodik ve yarışmacı seçim, yetki değişimi ve dönüşümü, yurttaşların ifade özgürlüğü, toplantı ve organizasyon özgürlüğü) uyumlu olduğundan dolayı, teoride prensip olarak devletler ayrılmaya izin verebilir ve demokratik kurumları muhafaza edebilirler. Bu bağlamda, hem modern sosyalizm hem de modern liberalizm bakış açısından kabul edilemeyen çirkin uygulamalar olarak soykırım ve zorla kitlesel nüfus transferlerinin tersine, ayrıma veya bölünme prensipte – eğer işleyebilir durumda ise - etnik toplulukların haklarına saygı göstermektedir.²²² Ancak ayrıma hakkının pek çok modern liberal demokratik anayasada yer alması pek olası görünmediği gibi, uluslararası hukukta da ayrılmaya pek olumlu yaklaşılmamaktadır.²²³ Bununla birlikte

²²⁰ Berg / Ben-Porat, “Introduction: Partition vs. Power-Sharing?”, s. 30.

²²¹ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 15.

²²² McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 11.

²²³ Bazı çok etnikli veya çok uluslu devletlerin anayasalarında, bölünme ve ayrıma ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler genellikle ileride ortaya çıkabilecek ayrıma ihtimallerinin hangi şartlar altında ve nasıl bir şekilde (mesela ne kadar sıklıkla bu isteğin referanduma götürülebileceği gibi) olabileceği ile ilgilidirler. Örneğin Kuzey İrlanda’nın hangi şartlar altında Birleşik Krallığa bağlı kalmaya

özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra, uluslararası yapının ayrılma ve bölünme fikrine karşı genel isteksizliğine rağmen, uluslararası bağlamın bunu özellikle acil durumlarda (acil veya tek çözüm) kabul etmesine yönelik gittikçe artan bir düşünce ve çağrı bulunmaktadır.²²⁴ Çünkü ayrılma ve bölünme bazen çok kanlı çatışmaların hızlı sonlanması için tek uygun ve(ya) acil çözüm sunabilmektedir.

Bazen gruplar arasındaki farklılıklar, çatışmalar ve bölünmeler o kadar derin olabilmektedir ki, bu durumda Bunchanan'ın ifadesiyle “grupları tek bir devlette yeniden bütünleştirmek için bütün girişimler başarısız olmaya mahkum”dur.²²⁵ Dolayısıyla böyle durumlar için ayrılma ve bölünme seçeneği devreye girmektedir. Donald Horowitz'e göre de, muhalif gruplar arasında uzlaşma arayışı bazı şartlarda – bu arayış kısa vadede çok sorunlu ve belirsiz ise ve bu konuda politika değişikliği üzerine çok kısıtlamalar bulunmakta ise – bir hata olabilmektedir. Heterojen bir devlette grupların birlikte yaşamaları imkansız ise, belki de birden fazla homojen devlette - bu durum nüfus transferlerini gerektirse bile – bir birinden ayrı yaşamak onlar için daha iyi bir seçenek olabilmektedir. Bu seçenek özellikle grupların coğrafik olarak yoğun bir bölgede yaşamaları durumunda tavsiye edilebilmektedir.²²⁶ Ancak Horowitz'in söylemiş olduğu bu şartları kesin olarak önceden tahmin edebilmek pek kolay olmadığı gibi; bu farazi şartların varlığı durumunda bile çözüm olarak önerilen bölünme ve ayrılma seçeneklerinin gerçekleşmesi birçok zorluğu barındırmaktadır.

Bölünme ve ayrılmayı etnik çatışmaların çözümü ve yönetimi için bir metot ve strateji olarak savunanlar, etnik çatışmanın niteliğine odaklanmaktadır. Etnik çatışmalar, güçlü ve “sabit” kimlikler tarafından şekillenmekte ve taraftarların seferberliğini güçlendirmek için acımasızlık abartılarının hızlıca yayıldığı dinamik bir özellik arz etmektedirler. Ayrıca bu çatışmalar bireysel tercih alanlarını sınırlamaktadır. Etnik çatışma başladıktan sonra etnik grubun bütün üyelerini, diğer etnik grupların

devam edeceği veya hangi belirli koşullarda ise ayrılıp İrlanda Cumhuriyeti'ne bağlanabileceği, Kuzey İrlanda barış sürecindeki temel antlaşma olan Belfast Antlaşması'nda düzenlenmiştir.

²²⁴ Berg / Ben-Porat, “Introduction: Partition vs. Power-Sharing?”, s. 32.

²²⁵ Buchanan, “Democracy and Secession”, s. 23.

²²⁶ Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 588-589.

kaçınılmaz bir şekilde onları düşman olarak göreceğinden dolayı, harekete geçirmektedir.²²⁷ Dolayısıyla da dinamik bir çatışma olan etnik savaşlarda grupların birbirlerine olan güvensizlikleri ve düşmanlıkları artarak devam edeceğinden, çözüm ancak grupların bir birinden ayrılmasıyla sağlanabilmektedir. Bu bağlamda, Chaim Kaufmann'ın “güvenlik ikilemi”²²⁸, bölünme ve ayrılma çözümünün temelinde yatmaktadır. Bu ikilem en saf haliyle, bir topluluk güvenmediği bir toplulukla karşılaştığında ve birinin kendi güvenliğini artırmak için gerçekleştirdiği eylemler diğerlerinin güvenliğini tehdit ettiği şeklinde algılandığında ortaya çıkmaktadır.²²⁹ Ancak bölünme ve ayrılmayı çözüm olarak savunanlar, bu konuda kendilerinin seçtikleri birkaç örnek olay dışında, etnik sivil savaş için sadece bölünme seçeneğinin inandırıcı ve değerli bir çözüm olduğuna dair pek bir delil sunamamaktadırlar. Çok sayıda sömürge bölgesinin bağımsızlığı (dekolonizasyon) hariç tutulduğunda 1948-1991 yılları arasında yalnızca bir tek devlet olarak Bangladeş, var olan bir devletten (Pakistan'dan) ayrılmış ve bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur.²³⁰ Ancak Etiyopya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonra ayrılma/bölünme, etnik çatışma çözümünün revaç bulan bir metodu olmuştur. Günümüzde de dünyanın muhtelif bölgelerinde birçok etnik ve ulusal grup ayrılma arayışı içerisinde ve ayrılmayı etno-ulusal çatışmanın yönetilmesinin en ideal yöntemi olarak ileri sürmektedir. Lakin; buldukları devletlerin bu ayrılıkçı hareketlere karşı mücadele etmeleri ve uluslararası camianın bu konudaki negatif tutumu, bu ayrılıkçı hareketlerin sorunsuz

²²⁷ Chaim Kaufmann, “Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars”, *International Security*, Vol. 20, No. 4, Spring 1996, s. 139-147.

²²⁸ Bkz. Chaim Kaufmann, “Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars”, *International Security* Vol. 20, No. 4, Spring 1996, ss. 136-175.; Chaim Kaufmann, “When All Else Fails”, *International Security*, Vol. 23, No. 2, Fall 1998, ss. 120-156.

²²⁹ Nicholas Sambanis, “Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature”, *World Politics*, Vol. 52, No. 4, July 2000, s. 438.

²³⁰ McGarry / O'Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 11. Buchanan ise, 1920'lerden 1989 tarihine kadar –Bangladeş hariç– ayrılıkçı herhangi bir hareketin başarılı olmadığını ileri sürmektedir. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte birçok ayrılıkçı hareket ortaya çıkmış ve yirminin üstünde yeni devlet kurulmuştur. Buchanan, “Democracy and Secession”, s. 14.

olarak hedeflerine varmalarına engel olmakta ve iddia ettikleri gibi yöntemi sorunlu hale getirmektedir.

Ayrılmaların ve bölünmelerin problemleri ve çatışmaları çözmediği; hatta bu tür sorunları daha yaygınlaştırdığı (hem zaman hem de mekan bakımından) iddia edilmektedir. Bu bağlamda, ayrılma ve bölünme seçeneği muhtemel problemler ve şiddetler üreten; nüfusun bir kısmının gönülsüz olarak yerinden edinmesine ve birçok katliamlara neden olabilecek bir seçenektir. Ayrılma ve bölünme; devletlere, etnik temizlik sürecini geçerli kılma ve böylece azınlıkları asimile veya göç etmeye zorlama olanağı sağlamaktadır.²³¹ Nüfus transferleri içeren bölünmeler veya belirlenen sınırları tartışmalı olan ayrılmalar; ahlaki gerekçelerle eleştirildikleri gibi, çatışma çözümü veya daha büyük ölçüde çatışma dönüşümü için faydalı olup olmadıkları noktasında da tartışılmakta ve sorgulanmaktadır. McGarry ve O’Leary, etnik çatışmayı ortadan kaldırmanın bir aracı olarak bölünme veya kendi kaderini tayin etme ilkesinin karmaşıklığına işaret etmek için dört temel soruyu sormaktadırlar: Ayrılmak isteyen halk (insanlar) kimdir?; Kendi kaderini tayin hakkını kullanacakları ilgili bölge birimi neresidir?; Çoğunluğu kim oluşturmaktadır?; Ayrılma, ayrılan bölgedeki azınlıkların da kendileri için self-determinasyon arayışına neden olacak bir domino etkisi ortaya çıkarır mı?²³² Bu sorular kendi kaderini tayin ilkesinin biraz karmaşık ve aslında net olmadığını göstermektedir. Kendi kaderini tayin edecek bir çoğunluğun oluşumu belirlenecek bölge sorusu ile de ilgilidir. Ivor Jennings, kendi kaderini tayin ilkesi halkın/insanların karar vermesine izin verdiği için görünüşte mantıklı olduğunu ancak hakikate ise halk/insanlar “birileri bu halkın kim olduğuna karar verinceye kadar” karar alamayacağından dolayı bu ilkenin “saçma” olduğunu belirtmektedir.²³³ Kendi kaderini tayin ilkesine dayanarak bölünme ve ayrılma, burada sorulan soruların nispeten

²³¹ Berg / Ben-Porat, “Introduction: Partition vs. Power-Sharing?”, s. 32.

²³² McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 12.

²³³ Ivor Jennings, mantıklı bir öneri olarak genişçe kabul edilmiş olan self-determinasyon ilkesinin aslında saçma olduğunu şöyle ifade etmektedir: “(Self-determinasyon) doktrini görünüşte mantıklı görünürdü: halkın/insanların karar vermesine müsaade etmek. (Ancak) birileri halkın kim olduğuna karar vermeye kadar bu halk karar veremeyeceğinden dolayı aslında saçmadır.” Ivor Jennings, *The Approach to Self-Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1956, s 56.

açık olduğu durumlarda dahi birçok zorluk barındırmaktadır ve bunların ötesinde bazı şartları gerektirmektedir. McGarry ve O’Leary, ayrılımların ve bölünmelerin gerçekleşebileceği şartlar ile ilgili; devletlerarası sistemin doğası (izin verici veya kısıtlayıcı mı), savaş sonrası (genellikle herhangi bir rıza göz önüne alınmadan toprak paylaşımına/ayrılımlara yol açmaktadır) ve imparatorlukların parçalanması şeklinde üç tane dış olguyu da saptamaktadırlar.²³⁴

Ayrılkçı teorinin temel hipotezleri; ayrılımların savaş sonrası demokratikleşmeyi kolaylaştıracağı ve hızlandıracağı, savaş ve çatışmaların tekrar ortaya çıkmasını engelleyeceği ve düşük seviyeli etnik şiddeti sonlandıracağı şeklindedir. Ancak Sambanis, II. Dünya Savaşı’ndan bu yana yaşanmış birçok etnik çatışma ve ayrılkçı savaş üzerine yapmış olduğu araştırmasında ayrılkçı teorinin bu öğretilerini test etmekte ve bu testin bu varsayımları reddetmesi sonucuna götürdüğünü ifade etmektedir.²³⁵ Bölünme ve ayrılmanın çok sınırlı bir çözüm olduğu ve savaş sonrası bile olsa etnik gruplar arası ortaklaşmacı bir çözümün daha iyi olabileceği; gelecek devletlerin kendi içindeki azınlıkları baskılayıp yeni etnik çatışmaları doğuracağı; dahası devlet içi olan bu çatışmanın devletlerarası bir savaşa dönüşebileceği ve bazı bölünmelerin ve ayrılımların uygun bulunması durumunda, başka bölgelerdeki ayrılkçı hareketleri teşvik edeceği ve yeni çatışmalara neden olacağı şeklinde eleştiriler

²³⁴ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 14. Saideman’a göre, bölünme ve ayrılma hem bazı devletlerin aktif desteğine hem de diğer devletlerin bu müdahaleyi kabul etmesine veya buna göz yummasına ihtiyaç duymaktadır. Dış aktörlere, toprak ve nüfusunun bir kısmından vazgeçmesi için ev sahibi devleti zorlamaları ve nüfusların güvenli transferi konusunda ihtiyaç duyulmaktadır. Burada önemli iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, devletler genellikle bir bütün olarak sadece bir tarafı tutmamaktadırlar. Yani devletlerin taraftarlığı farklılık göstermektedir. İkincisi, uluslararası ülkesel bütünlük ve egemenlik kuralları gereği devletlerin müdahalesi çok sınırlı şartlarda söz konusu olmaktadır. Stephen M. Saidman, “Overlooking the Obvious: Bringing International Politics Back into Ethnic Conflict Management”, *International Studies Review*, Vol. 3, Issue. 3, 2002, s. 76-77.

²³⁵ Sambanis, “Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature”, s. 439.

de bulunmaktadır.²³⁶ Ayrılıkçı teorinin, ayrılma sonrası oluşacak devletlerin sanki etnik olarak tamamen saf ve homojen olacağı faraziyesi gerçek dışı bir varsayımdır.

Bir halk, uluslararası belgelerde tanınan self-determinasyon ilkesine dayanarak elbette ayrılma talebinde bulunma hakkına sahiptir. Ancak uluslararası belgelerde tanınan bu hakkın hangi halklar için geçerli bir hak olduğu veya hangi durumlarda geçerli bir hak olmadığı konusunda bulunan muğlaklık, pratikte uluslararası camianın bu konudaki negatif tutumu ve devletlerin “egemenlik” ilkesinin daha egemen bir ilke olarak kabul görmesi gibi birçok durum, self-determinasyon ilkesine dayanarak ayrılma talebini sorunlu kılmaktadır. Bütün bunlarla birlikte; derince bölünmüş toplumlarda etno-ulusal grupların barış içerisinde birlikte yaşamasının bütün ihtimalleri tüketilmişse, nihai bir çözüm olarak ayrılma seçeneği demokratik bir seçenek olarak değerlendirilebilir.

6. Tahkim (Üçüncü Taraf Müdahalesi)

Tahkim (arbitration), tartışmalı ve çatışmalı bir konunun çatışmaya taraf olmayan “üçüncü taraf”ın müdahalesi ile çözüm ve yönetimini ifade etmektedir. Bir çatışma yönetimi olarak tahkim, literatürde –uluslararası ilişkiler literatürü hariç– genellikle çok incelenmeyen bir yöntemdir. Üçüncü taraf müdahalesi, çatışma ve mücadele içinde olan gruplar arasında çatışma çözümünü kolaylaştırabilmektedir.²³⁷ Ortak bazı özellikleri bulunan tahkim (arbitration) kavramı ile arabuluculuk (mediation) kavramı, bazen karıştırılmakta ve yanlış bir şekilde aynı anlamlarda

²³⁶ Sambanis, “Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature”, s. 440. Horowitz’e göre, bölünme ve ayrılma için bütün argümanların temeli ayrılma ve bölünmenin olası sonucu daha homojen devletler ve beraberinde daha düşük bir etnik çatışma seviyesi varsayımdır. Şayet bu varsayım doğru olsaydı sonuç onu takip ederdi. “Fakat bu varsayım yanlıştır: yalnızca ayrılma ve bölünmenin etnik açıdan homojen veya uyumlu devletleri meydana getirmesi muhtemel değildir.” Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 589.

²³⁷ William H. Ross / Donald E. Conlon, “Hybrid Forms of Third-Party Dispute Resolution: Theoretical Implications of Combining Mediation and Arbitration”, *Academy of Management Review*, Vol. 25, No. 2, 2000, s. 416.

kullanılmaktadır. Her ikisinde de “üçüncü taraf” faktörü öne çıkan bir özellik olsa da, farklı şeyleri ifade eden kavramlardır. *Arabuluculuk* (mediation), üçüncü tarafın yardımıyla çatışma içinde bulunan tarafların gönüllü bir anlaşmaya varmalarını sağlayan bir prosedürdür. *Tahkim*, tarafların sunmuş oldukları delilleri değerlendirdikten ve çatışmayla ilgili diğer bütün faktörleri dikkate aldıktan sonra üçüncü tarafın vermiş olduğu bir karar prosedürüdür.²³⁸ Diğer bir ifadeyle arabuluculuk, çatışma içinde olan tarafların karşılıklı kabul edilebilir bir anlaşmaya varmalarını sağlayacak taraflar arası iletişimi kolaylaştıran ve uzlaşmayı teşvik eden gönüllü bir süreç olarak tanımlanabilir.²³⁹ Tahkim ise, tartışmalı ve çatışmalı meselenin “tarafsız” kişi veya kişilere karar vermek üzere sunulması ve buna bağlı olarak karar süreci olarak tarif edilebilir. Bu bağlamda tahkim ile arabuluculuk arasındaki en temel fark, tahkimdeki hakem gerekli ve ilgili kararları alabilmesine karşın arabulucu sadece bu tür kararların alınmasını kolaylaştırabilmektedir.²⁴⁰ Dolayısıyla tahkim bir çatışma yönetim metodu

²³⁸ Ross / Conlon, “Hybrid Forms of Third-Party Dispute Resolution: Theoretical Implications of Combining Mediation and Arbitration”, s. 416.

²³⁹ Esra Çuhadar’ın ifadesiyle “çok farklı nitelikte kişilerce, farklı tarzlarda uygulanırsa da, arabuluculuk temelinde, bir üçüncü kişinin, çatışmaya taraf olanların birbiriyle iletişim kurmasına, birbirlerinin isteklerini ve ihtiyaçlarını anlamasına, kısacası sorunlarını çözmelerine yardımcı olması demektir.” Arabulucu, tarafların çatışmayı ve nedenlerini nasıl algıladıklarını dinler, çatışmanın arkasında yatan nedenleri tespit etmeye, çatışmanın taraflarda yol açtığı zararı belirlemeye ve tarafların karşılıklı olarak bunları anlamalarına yardımcı olmaya çalışır. Esra Çuhadar Gürkaynak, “Çatışma Ortamlarında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış”, içinde *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, Der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 132.

²⁴⁰ Thibaut ve Walker’ın *karar kontrolü* ve *süreç kontrolü* ile ilgili yaptıkları tanım çerçevesinden de arabuluculuk ve tahkim ayrımı anlaşılabilir. *Karar kontrolünü*, anlaşmazlığın sonucunu tek taraflı olarak belirleyebilme derecesine bağlı olarak tanımlamaktadırlar. Mesela üçüncü taraf, uygulanmak üzere tek başına bir çözüm kararı aldığı anda karar kontrolüne tamamen sahiptir. *Süreç kontrolü* ise, çatışmanın çözümünün temelini oluşturacak bilgilerin seçimi ve gelişimi üzerine olan kontrolü ifade etmektedir. John Thibaut / Laurens Walker, “A Theory of Procedure”, *California Law Review*, Vol. 66, Issue. 3, May 1978, s. 546. Ross ve Conlon’a göre hem tahkim hem de arabuluculuk süreç kontrolü çerçevesine yerleşmektedirler. Karar kontrolü bakımından farklılaşmaktadırlar. Arabuluculukta çatışan taraflar karar kontrolü üzerine hakimiyetleri çok yüksek iken (arabulucunun sunduğu herhangi bir anlaşmayı reddedebilirler), tahkimde ise karar kontrolü üzerine hakimiyetleri pek bulunmamaktadır (tahkimin kararını kabul etmek zorundadırlar). Ross / Conlon, “Hybrid Forms of Third-Party Dispute Resolution: Theoretical Implications of Combining Mediation and Arbitration”, s. 417.

iken, arabuluculuk bir çatışma yönetim metodu değil sadece bir unsurdur. Uygulamada arabuluculuğun sağladığı yardımlar ile taraflar arasında bir çatışma çözümü bulunmadığında, tedrici olarak²⁴¹ bir çatışma yönetim metodu olarak tahkimin devreye girdiği durumlar da bulunmaktadır.

McGarry ve O’Leary’e göre, tahkim “tarafsız” veya “çift/çok taraflı” yani her tarafa eşit bir otorite tarafından icra edilmelidir. “Mutabık” tahkimin ön şartı, tahkimdeki hakimin tarafsızlık iddiasının çatışan etnik gruplarca geniş bir kabul görmesidir.²⁴² Etnik çatışmalara yönelik tahkimin, her birisi çeşitli şahıs ve gruplar tarafından yerine getirilebilen, dahili ve harici tahkim olmak üzere iki yaygın modeli bulunmaktadır. Tahkimin öznesi olan üçüncü taraf (hakem) çeşitlilik arz etmektedir. Dahili tahkim, düşmanlık içinde olan temel etnik topluluklardan herhangi birisine mensup olmayan bir şahıs; kendi etnik kökenini aşmış ahlaki otorite kabul edilen bir devlet adamı; çatışma içinde olan etnik grupların her birisiyle bağlantı içinde olan birileri tarafından yürütülebilir. Ayrıca, şahıs aktörlerinin aksine yüksek mahkeme, bir biriminde bulunan çatışma için federal hükümet ve en nihayetinde bir sivil toplum kuruluşu ve bir siyasal parti tarafından da sürdürülebilir.²⁴³ Ancak, ampirik veriler siyasal partilerin bu konuda pek fazla başarı sağlayamadıklarını göstermektedirler. Mesela Kuzey İrlanda İttifak Partisi uzun bir süre boyunca böyle bir rol üstlenmek için arayış içinde olsa da başarılı olamamıştır.

Harici tahkim ise, genellikle etnik çatışmalar ilgili siyasal sistem içerisinde başarılı olarak yönetilemediğinde devreye girmektedir. Harici tahkim, tek bir dış aktör

²⁴¹ Arabuluculuk ile tahkimin birleştiği prosedürler için bkz. Roberto Belloni, “‘Meditation’ and ‘Arbitration’ in Intractable Conflicts”, *Ethnopolitics*, Vol. 8, No. 2, June 2009, ss. 247-248.

²⁴² “Tarafsızlık” öncelikle retorik olarak taraftarlıktan üstün olduğundan ve hem yurtiçi hem de uluslararası kullanım için faydalı olduğundan, üçüncü tarafın kendiliğinden hakem rolünü alması şüpheyle karşılanmalıdır. Suriye’nin Lübnan’a müdahalesi, Sovyetlerin Dağlık Karabağ’a müdahalesi gibi tarihi pek çok müdahale tarafsızlık iddiasına rağmen, taraflı olarak eleştirilmişlerdir. İrlanda Ulusalıcaları (Kuzey İrlanda çatışmasının bir tarafıdır), 1972 sonrası Britanya’yı tarafsız bir hakem olarak değerlendirmemişlerdir. Bundan dolayı da Britanya hükümeti, bu gerçeği kabul edip Kuzey İrlanda barış sürecinde İrlanda Cumhuriyetine de rol sağlamıştır. McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 28.

²⁴³ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 28-29.

veya devlet tarafından icra edilebildiği gibi, iki taraflı bir otorite veya çok taraflı bir güç tarafından da yerine getirilebilir. Çok taraflı tahkim veya ortak “uluslararasılaşma”, aslında BM’nin barış güçleri için tasarlanmış, fasılalı da olsa (Kıbrıs gibi) bazı başarılar göstermiştir. BM’nin barış güçleri gibi harici bir tahkim, genellikle ilgili etnik çatışma çözülemez bir sorun olarak ele alındığı ve tüm devletler kümesinin güvenliğine tehdit olarak görüldüğü zaman devreye girmektedir.²⁴⁴ Bununla birlikte Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi hukuki kurumlar, etnik çatışmanın çok taraflı tahkimi için daha güven verici bir yapı sunmaktadırlar.

Teorik olarak tahkim; çatışma içindeki toplulukların güç-paylaşımı, ayrılma, bölünme, bütünleşme ve hatta barışçıl ve gönüllü asimilasyon gibi uzun vadeli veya daha demokratik çatışma yönetim metodlarının şartlarını inşa edebilir.²⁴⁵ Mesela dekolonizasyon sürecinde harici tahkim potansiyel olarak faydalı bir etnik çatışma yönetimi olabilmektedir. Ancak tahkimin bizatihi kendisi, uzun vadeli bir etnik çatışma yönetimi olamaz. Ayrıca tahkim, daha önceden var olan bir etnik kontrol sistemini yeniden canlandırabileceği gibi, yeni bir kontrol sistemini de inşa edebilir. Dolayısıyla devreye girecek bir kontrol sistemi uzun vadede etnik çatışma çözümü olamadığı gibi, etnik çatışma nedeni olabilir. Britanya’nın Kuzey İrlanda bölgesini Ulster Birlikçi Parti’ye (Kuzey İrlanda’daki Britanya taraftarlarıdır) teslim ettiği gibi.

II. Demokratik Devletler Tarafından Yaygın Kabul Gören Yaklaşım ve Stratejiler

Etno-kültürel ve ulusal olarak derince bölünmüş toplumlarda, şayet bu hatlar üzerinden ülkesel bölünme/ayrılma söz konusu olmayıp devletlerin toprak/teritoryal birliği ve bütünlüğü devam etmekteyse etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğe ve çatışmalara yönelik birçok strateji ihtimali devreye girmektedir. Bu strateji ihtimallerinden soykırım, zorla asimilasyon, kitlesel nüfus transferleri ve bölgesel kaydırmalar veya

²⁴⁴ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 29-30.

²⁴⁵ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 28.

hegemonik kontrol gibi şiddet içerikli radikal politikaların hem etik değerler açısından kabul edilmeyen ve meşru görülmeyen “uç” stratejiler oldukları hem de değerlerden bağımsız olarak uzun vadede rasyonel çözüm noktasından da elverişli olmadıkları yukarıda belirtilmektedir. Ancak bu tür radikal uygulamaların dışında etno-kültürel çeşitliliğe ve çatışmalara daha “mutedil” yaklaşım gösteren çeşitli politikalar da bulunmaktadır. Demokratik devletlerin etnik, ulusal ve toplumsal çeşitliliğin yönetilmesi için, kendi içlerinde farklı yorum ve yaklaşımlar taşımakla birlikte, *bütünleştirme (integration)* ve *uzlaştırma (accommodation)* olarak iki yaygın yaklaşım ve kamu politikası bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar arasındaki ana farklılık, bütünleştirme yaklaşımı ülke sınırlarına denk gelecek yalnız tek bir kamu kimliğini önerirken; uzlaştırma yaklaşımı ise birden fazla (en az iki veya daha fazla) kamu kimliğini desteklemektedir.²⁴⁶ Aslında bütünleştirme ile uzlaştırma yaklaşımlarının alt stratejileri, bir tarafı asimilasyon diğer tarafı ayrılma/bölünme olan bir hattın iki ucu arasında kalan politikalarlardır. Mesela bütünleştirme yaklaşımının cumhuriyetçi versiyonu, asimilasyona en yakın duran bir strateji iken; uzlaştırma yaklaşımının bölgesel çoğulculuk altındaki çok-uluslu federasyon sistemi ise, ayrılma/bölünmeye en yakın duran bir politikadır. Bu başlık altında etno-kültürel çeşitliliğe ve çatışmalara yönelik demokratik devletler tarafından yaygın olarak kabul gören bütünleştirme ve uzlaştırma yaklaşımı ve bu yaklaşımların alt stratejileri ele alınmaktadır.

1. Bütünleştirme Yaklaşımı: Kamusal Tek Kimliklilik

Demokratik devletlerin etnik, ulusal ve toplumsal çeşitliliğin yönetilmesine yönelik yaklaşım stratejilerinden ve politikalarından birini, devletlerin (çoğunun) geleneksel aklını temsil eden bütünleştirme politikaları oluşturmaktadır. Bütünleştirme (integration) politikaları, ülke sınırları içerisinde yalnızca tek bir ortak kamu kimliğinin düzenlenmesini önermekte ve desteklemektedir. Bütünleştirme yaklaşımı; ortak bir yurttaşlığa dayalı paylaşılan ulusal (ve/ya yurtsever) bir kimliği, ortak bir halk dilini ve

²⁴⁶ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation”, s. 41.

halkın müşterek sembollerini esas alacak bir kamu politikasını savunmaktadır.²⁴⁷ Ortak bir kamu kimliğini esas alan diğer bir yaklaşım olan asimilasyon (assimilation) ile bütünleştirme (integration) - uygulamada benzeştikleri ve(ya) kesiştikleri noktalar olmakla birlikte - teorik olarak birbirinden farklı yaklaşımlar ve stratejilerdir. Bu gerekçeyle, bütünleştirme ile asimilasyonun aynı olduğu düşüncesi temel bir yanılgıdır. Yukarıda asimilasyon başlığında denildiği gibi; asimilasyon, hayatın her alanında (hem özel alanda hem de kamusal alanda) homojenliği ve türdeşliği aramaktadır. Asimilasyon, ortak bir kamu kimliğinin oluşturulmasının yanı sıra özel kültürel farklılıkların da aşınmasını ve benzeşmesini hedeflemektedir. Bunun aksine bütünleştirme ise, ortak bir kamu kimliğini düzenlemek ve desteklemekle birlikte, kültürel olarak tamamen homojenliği hedeflemektedir. Yani bütünleştirme stratejisi, kültürel farklılıkların varlığını özel alanda sürdürmelerine karışmamaktadır. Bütünleştirme yaklaşımı kültürel çeşitliliğe özel alanda saygı göstermekle birlikte, kamusal alanda ortak bir kimlik vurgusunu esas almaktadır.²⁴⁸ Bütünleştirme stratejisi, homojenliği ve türdeşliği “kamusal alan” ile sınırlı tutmaktadır. Asimilasyoncu yaklaşım etnik farklılıklar etrafında siyasal hareketliliği imkansız hale getirecek etno-kültürel asimilasyon denebilecek bir siyasal bütünleşmeyi esas almaktadır. Buna bağlı olarak gerektiğinde asimilasyonu sağlamak için zorlayıcı politikalara başvurmaktadır.

²⁴⁷ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 41; McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro – Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 17; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 17.

²⁴⁸ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 42; McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro – Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 17; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 17. Bütünleştirme, zora dayalı bir asimilasyon stratejisine karşı olmakla birlikte; asimilasyonun azınlık grupları için farazi bazı faydalarından dolayı “gönüllü” asimilasyona karşı olmadığı gibi, böyle bir asimilasyonun meydana gelmesini arzulamaktadır. McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 44. Ancak gönüllü bir asimilasyonun, özellikle otantik gruplar için, ne kadar mümkün olduğu yani ne denli “gönüllü” olduğu tartışmalı bir durumdur ve ciddi kuşkular barındırmaktadır. Gönüllü görünen asimilasyonun da aslında ekonomik, sosyal-siyasal eşitsizliklerden kaynaklı olduğu yani eşit haklara sahip herhangi bir etnik veya ulusal grubun diğer bir gruba asimile olmayacağı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte özellikle göçmen gruplar için gönüllü asimilasyonun mümkün olabileceği de kabul edilmektedir. Ancak asimilasyoncu strateji/yaklaşım, etno-kültürel farklılıkların bertaraf olması için gerektiğinde güç dahi kullanan veya zorlayıcı girişimlerde bulunan çeşitli kamu politikalarını savunmaktadır.

Bunun aksine bütünleştirmeci yaklaşım, grupsal ve(ya) özel hayat içinde etno-kültürel birliği ve homojenliği gerektirmeksizin ortak kamusal kimliği üretecek bir anayasal düzeni desteklemektedir.²⁴⁹

Özel alanda kolektif çoğulculuğu kabul eden bütünleştirme yaklaşımının kamusal alanda grup kimliklerini kabul etmemesinin gerekçesi, eşit yurttaşlık amacına dayanmaktadır. Öncelikli olarak bütün vatandaşların hukuk önünde ve kamu kurumlarında bireysel eşitliği aranmaktadır. Bundan dolayı bütünleştirme yaklaşımı, farklılıklara karşı duyarsız veya gözlerini kapatarak “kör” bir yaklaşım sergilemektedir.²⁵⁰ Bütünleştirmeciler, ortak kamu kimliği çerçevesinden oluşan kamu çıkarlarından eşitçe faydalanmaları, diğer bir ifadeyle eşit vatandaşlık haklarını elde etmeleri için “azınlıkların” kamusal hayat içine girmelerini teşvik etmektedir. Bütünleştirme yaklaşımı, azınlıkları kendi kültürel kimliklerini terk etmeleri konusunda zorlamamakla birlikte; azınlıkların kendi kültürlerini kamusal alanın kapısında bırakmalarını, orada kültürlerinden ayrılmalarını beklemektedir.²⁵¹ Bütünleştirme politikasının taraftarları, kamu alanında eşitliğin sağlanması için etnik topluluklar arasında farkın azalmasını, bu toplulukların (potansiyel olarak rekabet edebilecek) çocuklarının aynı okula gitmelerini, aynı dil ile sosyalleşmelerini, aynı ortamı paylaşmalarını sağlayacak kamu politikalarının uygulanmasını savunmaktadırlar.²⁵² Bu tür politikaların, etnik grupları bir üst kimlik olan ortak kimlik çerçevesinde bütünleştireceği ve etnik bölünmüşlüğü engelleyeceği beklenmektedir. Bu beklenti, bütünleştirmenin etno-kültürel kimlikleri değişmez, katı ve sabit olgular olarak görmekten ziyade, daha yumuşak ve değişebilen/dönüşebilen özelliklere sahip olgular olarak değerlendirmesinin de bir sonucudur.

Bütünleştirme yaklaşımı, siyasal istikrarsızlığın ve çatışmanın kamusal alana yansıyan farklı kimliklerden ve buna bağlı olarak kamu kurumlarındaki grupsal taraftarlıktan doğduğunu düşündüğünden, etnik kimliklerin politik farklılıklara

²⁴⁹ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 27.

²⁵⁰ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 45.

²⁵¹ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 17.

²⁵² McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro – Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 17.

dönüşmesini engelleyerek ve etnik temelli politikalara karşı durarak etnik kimliklerin kamusal alanda görünmemesini önermektedir. Devlet; bir veya birkaç etnik, ulusal, dinsel veya dilsel grubu kamusal alanda görünür kıldığında ve kamu hizmetlerini onların kimlikleri/çıkarları ekseninde sunduğunda, dışarıda kalan grupların bu duruma karşı harekete geçmelerine ve düşmanlıklarına katkıda bulunacaktır. Böyle bir durum beraberinde gruplararası çatışmayı getirecektir.²⁵³ Bütünleşirmeciler böyle etnik temelli bir çatışmadan sakınmak için, etnik temelli siyasi parti ve sivil toplum örgütlenmelerin oluşmasına karşıdır. Tercih ettikleri partiler, ABD'deki cumhuriyetçiler ve demokratlar veya Büyük Britanya'daki İşçi, Muhafazakar ve Liberal partiler gibi resmen etnik gündemleri olmayan (etnik temele dayanmayan) siyasi partilerdir. Çünkü bu partiler etnik ve dinsel dizilişleri çapraz olarak kesmektedir. Bütünleşirmede siyasal partilerin, etnik grup merkezli değil, bütün etnik grupları içene alacak “kitle partileri” olmaları istenmektedir. Bu bağlamda, tercih edilen seçim sistemi de etnik farklılıkların etrafında hareketlenecek siyasi partilerin olmasına ve(ya) kazanmasına engel olacak bir sistemdir. Aynı mantıktan hareketle bütünleşirmeciler, etnik, dinsel ve dilsel grupların üstünde bulunan adayları destekleyen yönetim sistemlerini benimsemektedirler.²⁵⁴ Bütünleşirmede bir bütün olarak sistemin gruplar üstü olması, kamusal alanda bütün vatandaşların “bireysel eşitliği” ilkesinden ileri gelmektedir. Devletin temel anayasal kurumları, bütün alt kimliklerden soyutlanmış ve tüm vatandaşları kapsayacak ortak bir kimliğe dayanmaktadır. Bütünleşirmeciler, etno-kültürel farklılığın aleniyet kazandığı bölünmüş toplumlar için bile, ortak bir kamu kimliğinin sağlanabileceğini ileri sürmektedirler.

Bütünleşirmenin mümkün olabildiğince devleti alt kalıtsal kültürlerden soyutlama ve boşaltma arayışı (ancak sınırlı olabilmekte), Ortaçağ sonrası Avrupa'daki din farklılıklarının yönetimine yönelik geliştirilmiş politik stratejilere benzemektedir. Din çeşitliliğine yönelik dinlerin kamusal alandan çıkarılıp özel alana itilmesi şeklinde bulunan çözümün diğer etnik, dilsel ve kültürel farklılıklar için de bir çözüm olduğu düşünülmektedir. Mesela, bütünleşirmenin güçlü savunucularından biri olan Brian

²⁵³ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 45.

²⁵⁴ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 46.

Barry, dinlerin özel alana itilmesi gibi ulusal, etnik ve kültürel farklılıkların da özel alana indirgenmesi şeklinde liberal bütünleştirme felsefesini bir çözüm olarak esas almaktadır.²⁵⁵ Yani din ve mezhep farklılıkları ortasındaki savaşlardan sonra bulunan çözüm stratejilerinin, demokratik devlerde bulunan diğer kolektif kültürel kimlikler için de uygun olduğu düşünülmektedir. Mesela herhangi bir dini okulun resmi olarak desteklenmesi, bu anlayış içerisinde uygun görülmemektedir. Dinsel çeşitliliğe yönelik, devletin dinsel genlerden soyutlanması teorik olarak mümkündür. Ancak dilsel çeşitlilik için böyle bir strateji çözüm sunmamaktadır. Çünkü devletin “zorunlu olarak” bazı fonksiyonları dil üzerinden gerçekleşmekte ve dil ile zorunlu bir ilişkisi bulunmaktadır.

Bütünleştirilmecilere göre, kamusal alanda farklı kimliklerin varoluşu toplumsal bölünmüşlüğü artıracığı için, kimlik ve grup temelli herhangi resmi bir imtiyazın ve özerkliğin olmaması gerekmektedir. Grupsal tanınmanın ve söz konusu gruplara kamu desteğinin, bazı dinlerde kadınlara karşı yapılan baskı ve ayrımcılık gibi mezkur grupların kendi üyelerini baskılamaya neden olabileceği iddia edilmektedir.²⁵⁶ Ancak bu iddia devlet genelindeki çoğunluğun da bunu yapabileceğini göz ardı etmektedir. Kimlik esaslı düzenlemelerin; “kapalı” kimlikleri (etnik) daha da pekiştireceği, toplumu etnik hatlar üzerinden böleceği özellikle bölünmüş toplumları daha derin böleceği, vatandaşlar arasında eşit ve adil olmayan hiyerarşik bir ilişki inşa edeceği ileri sürülmektedir.²⁵⁷ Bu bağlamda, etnik temelli bir federasyon veya bölgesel özerklik

²⁵⁵ Brain Barry, çokkültürcülüğün çeşitlilik için bir çözüm olamayacağını düşünmektedir. Dinler ve mezhepler arası savaş ve çatışmalara bir çözüm olarak geliştirilmiş olan tarafsızlık ve dinlerin özel alana itilmesi (özelleştirilmesi) formülünün güncellenerek günümüz çeşitliliğine de bir çözüm olabileceğini ileri sürmektedir. “Farklılıkların depolitizasyonu için liberal formül ilk olarak Reformasyonun neden olduğu Protestanlar ile Roma Katolikleri arasındaki çekişme ile baş etmenin yolu olarak ortaya çıktı ve önemli bir referans noktası olmayı sürdürmektedir.” Brian Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, 2001, s. 25.

²⁵⁶ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 35. Grup farkına dayalı sağlanan hakların, grup içi kısıtlamalara yol açacağı endişesi bulunmaktadır. Kymlicka’nın ifadesiyle; “‘mantıksal uçlarına çekilen çökkültürcülüğün’ her etnik grubun üyelerine kendi meşru geleneklerini, bu ilkeler temel insan hakları ve anayasal ilkelerle çeliştiğinde bile, dayatmasına izin vermeyi haklı çıkarabileceği korkusu vardır.” Ancak Kymlicka, bu korkunun esasen geçersiz ve yersiz olduğunu; grup farkına dayalı hakların, gruplara “dış koruma” sağladığı belirtmektedir. Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 80 vd.

²⁵⁷ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 35.

sisteminin, o bölgedeki azınlıklara karşı ayrımcılık veya baskı doğuracağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu tür bölgesel düzenlemeler, devletin ortak kaynak ve varlıklarının eşit dağıtımına engel olduğunda, normatif olarak adil olmayan bir sistem niteliğine maruz kalmaktadır. Bundan dolayı bütünleşirmeciler, genellikle üniter bir sistem taraftarıdır. Federasyon sistemini ise etnik temelli olmayan coğrafik bir düzlemde kabul etmektedirler.

Etnik, ulusal ve dinsel çeşitliliğe yönelik bütünleşirme sistemi de ‘‘yeknesak’’ olmayıp kendi içinde çeşitli alt gruplara ayrılabilir. Bu alt grupların her birisinin anayasal düzenlemeler konusunda birbirinden farklı yaklaşım ve önerileri bulunmaktadır. McGarry, O’Leary ve Simeon, bütünleşirmecileri cumhuriyetçiler, sosyalistler ve liberaller olarak üç ana gruba ayırmaktadır.²⁵⁸ Her ne kadar cumhuriyetçi, sosyalist ve liberal gelenekten gelen herkes bütünleşirmeyi savunmasa da, her üç okul geleneğinde de bütünleşirme politikalarının dayanakları bulunmaktadır. Bu üç okulun etnik, ulusal, dilsel ve dinsel çeşitliliğe yönelik önerdikleri bütünleşirme politikalarının dayanakları farklılık arz ettiği gibi, sağladıkları anayasal ve kurumsal düzenlemeler de farklılık göstermektedir. Mesela cumhuriyetçi bütünleşirmeciler, ulusun egemenliğini ve bölünmezliğini zayıflatacağı anayasal teori temelinden hareketle politik adem-i merkeziyetçiliğe ve federalizme karşıdır. Bunun aksine liberal bütünleşirmeciler ise; azınlık ulusçuluğunu uzlaştırmak ve kabul etmek için değil, özgürlüğü koruyacağı ve demokratik vatandaşlık için fırsatları genişleteceği için federalizmi desteklemektedirler.

²⁵⁸ McGarry / O’Leary / Simeon, ‘‘Integration or Accommodation?’’, s. 46.

A. Bütünleştirme Yaklaşımının Çeşitleri

a. Cumhuriyetçi Bütünleştirme

N. Machiavelli, James Harrington, J.J. Rousseau, Thomas Jefferson gibi bir dizi siyasal düşünür, cumhuriyetçilere ilham kaynağı olmuştur.²⁵⁹ Bu anlayışa göre, vatandaşlar arasındaki sivil erdem, en iyi şekilde ortak ve “katılımcı” bir kamu kültürü vasıtasıyla sağlanabilmektedir. Bu bağlamda, cumhuriyetin içinde paylaşılan bir vatandaşlık, ortak bir dil, din, eğitim ve askerlik hizmetinin bütünü devletin bütünleşmesine/birliğine yaramaktadır.²⁶⁰ Bu tür cumhuriyetçiler, zaman içinde (modern zamanlarda) “türdeş ulusçuluk” fikrine; bireylerden müteşekkil “homojen” bir “ulus” oluşturma düşüncesine doğru evrildiler. Adeta veya bir nevi asimilasyonun bir başlangıcı olarak “bütünleştirme” yaklaşımını savunan cumhuriyetçi tutumu, diğer bütünleştirme tutumlarıyla kıyaslandığında asimilasyon politikasına en yakın duran tutum olarak nitelemek mümkündür. Bu tür cumhuriyetçiliğin en iyi örnekleri modern Türkiye’deki ve Fransa’daki cumhuriyetçiliktir. McGarry, O’Leary ve Simeon; Fransa’daki Jakobenzmi ve Türkiye’deki Kemalizmi, “asimilasyonun yakın bütünleştirme dostları” olarak nitelemektedirler.²⁶¹ Cumhuriyetçi bütünleştirme, yurttaşlık esaslı bir “ulus-devlet” sistemini model olarak önermektedirler. Kamusal alandaki homojenlik anlayışları oldukça katıdır. Fransa ve Türkiye’deki cumhuriyetçi bütünleştirme, dinden uzak kamu alanının yaratılması için okullarda dinsel sembol ve giysileri yasaklamaları gibi sert ve keskin laiklik anlayışları ile etnik azınlıklara bakışları buna örneklik teşkil etmektedir.

Cumhuriyetçi bütünleştirme, asimilasyoncu bir istikamete yönelmiş; yer yer asimilasyoncu bir tutum almıştır. Cumhuriyetçiler, üniter bir devleti ve ulusun sahip

²⁵⁹ Bu düşünürlerin fikirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay (Der.), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 2/ Yeni Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.

²⁶⁰ Bkz. Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, IX. Baskı, İstanbul, 2012.

²⁶¹ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 46.

olduğu egemenliğin tekçi bir anlayışını desteklemektedirler.²⁶² Bu bağlamda, genellikle *çoğunlukçu* bir sistemi savunmaktadırlar. Tekçi egemenlik ve üniter sistem anlayışlarının sonucu olarak, merkeziyetçi bir politikayı savunmakta ve politik bir “adem-i merkeziyetçilik” yerine “yetki dağılımını” tercih etmektedirler.²⁶³ Cumhuriyetçiler halkı yekpare ve homojen olarak algıladıklarından veya tahayyül ettiklerinden, ulusal veya çoğulcu her türlü federasyonun “halkı kısıtladığını” ve halkın bölünmezliğine zarar verdiğini düşünmektedirler. Cumhuriyetçiler tarafından hazırlanan anayasalar çoğunlukla devleti, “bir ve bölünmez” ulus-devlet olarak ifade etmekte ve ulusun egemenliğini böleceğinden federalizmi yasaklamaktadır.²⁶⁴ Bazı cumhuriyetçi anayasaların devletin hükümlerlik alanının değişimi gibi bazı değişiklikleri halk iradesinin ötesinde görmesine rağmen,²⁶⁵ cumhuriyetçiler genellikle egemen halkın iradesi üzerine kısıtlamaları kabul etmemektedirler. Ayrıca, ister direk halk tarafından seçilen ve gruplar üstü birleştirici bir figür olan bir başkan isterse parlamentonun çoğunluğu tarafından desteklenmiş aynı niteliklere sahip bir başbakan olsun, yürütmenin bir ulus-inşa niteliğinde olması taraftarıdır. Bölgesel, etnik veya dilsel partilerin ötesine; “ulusal” ve “devlet” çapında siyasi partiler savunulmaktadır. Dahası bu gelenek içinde, resmi olarak etnik topluluklar arasındaki farklılıkları gösteren ve

²⁶² Rousseau, devletin ve egemen varlığın ortaya çıkışını sosyal sözleşme ile açıklamaktadır. Rousseau’ya göre; egemenlik, siyasal bütünü veya cumhuriyeti meydana getiren bütün vatandaşların *genel iradesine* denk gelmektedir. Genel iradenin veya halkoyununun kullanılması olan egemenlik *bölünmez, devredilmez ve mutlaktır (yanılmaz)*. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 23-27. Rousseau’dan daha önce modern anlamda egemenliğin ilk tanımı, Jean Bodin tarafından yapılmaktadır. Bodin’e göre, “bir devlette egemenlik, yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en yüksek, mutlak ve en sürekli güçtür.” Bodin, egemenliğin mutlak, sürekli ve bölünmez nitelikte olduğunu ifade etmekte ve bu egemenliğe en uygun sistemin ise monarşi olduğunu belirtmektedir. Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 2 / Yeni Çağ*, s. 183.

²⁶³ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 48.

²⁶⁴ Bu anlayış, cumhuriyetçiliğin prototip örnekleri olan Fransa ve Türkiye anayasalarında tam anlamıyla yer bulmuştur. *1958 Fransa Anayasası Madde 1*: “Fransa, bölünmez, laik, demokratik sosyal bir cumhuriyettir”. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 3*: “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür.”

²⁶⁵ Cumhuriyetçi bütünleştirme anlayışının hakim olduğu anaysal gelenekte, “halkın iradesini” önceden sınırlayan istisnai duruma Türkiye’nin anayasasının 4’üncü maddesi örnek teşkil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının “Değiştirilemeyecek Hükümler” başlığı taşıyan Madde 4: “Anayasanın 1 inci maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile, 2 nci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3 üncü maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.”

etnik temelli siyasi partilerin kanunen yasaklanması esas alınmaktadır. Bu bağlamda cumhuriyetçilik geleneğinin olduğu yerlerde “milletin bölünmez bütünlüğünü” bozduğu ve etnik azınlık yarattığı gerekçesiyle birçok siyasi partinin kapatıldığı görülmüştür.

b. Sosyalist Bütünleştirme

Sosyalist bütünleştirme, toplumsal/sosyal sınıfları, toplumsal düşünce ve pratiğin ana bileşeni veya anahtar kavramı olarak görmek; bu çerçevede dağıtıcı adaletin kurulmasını da, halkın ve kamunun önceliği olarak değerlendirmektedirler. Bu bağlamda, sosyal demokratlar dağıtıcı adaletin gerçekleşmesinin en iyi aracı olarak “anamlı bir sosyal vatandaşlığı” kabul etmektedirler. Bu yaklaşımda ulus, etnisite, din veya dil kullanımına dayanan politikalar, sınıf politikalarının “doğru” çalışmasına engel olarak görülmektedir. Klasik sosyalist perspektifte, çatışmanın temel kaynağı kapitalist üretim biçimine bağlanmaktadır. Dolayısıyla ulusal, etnik, dinsel ve dilsel gruplar arasındaki bölünmelerin teşvik edilmesinden ve bu toplulukların üyelerinin objektif olarak benzer sınıfsal çıkarlara sahip oldukları gerçeğinin gizlenmesinden kar elde edenler - müştereken ve münferiden - sorumludurlar.²⁶⁶ Bu tür topluluklar arasındaki çatışma nedenleri maddi nedenlere bağlanabilir.

Sosyalist bütünleştirme, etnik ve diğer kolektif kimliklerin varsayılan “maddi esaslı” sorunları ile baş etmek için yoksul bölgelerde kamu yatırımı ve yeniden dağıtım ile güçlü bir refah devletini savunmaktadır. Cumhuriyetçilere nazaran sosyalistlerin “ulusları” sosyal dayanışmanın kilit birimi olarak görmeleri pek olası değildir.²⁶⁷

²⁶⁶ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 47.

²⁶⁷ Sosyalistler, ulus-devlet konusunda iki gruba ayrılmaktadırlar. Bazıları ulus-devleti küresel bir sosyalist medeniyetin yaratılmasına karşı bir engel olarak görürken; diğer bazıları ise ulus-devletleri küresel kapitalist düzene karşı bir savunma kalesi olarak görmektedir. Lenin, “ulusların kaderini tayin hakkını” desteklemektedir. Lenin’e göre, ulus meselesi dünya toplumlarını ve özellikle de sömürge halklarını ilgilendiren evrensel bir sorun olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bütün sömürge halklarının emperyalist ve kapitalist devletlerden ayrılmaya ve bir devlet kurma hakları olacaktır. Sömürge halklarının başlatacakları bağımsızlık mücadelesinin devrimci bir niteliği olacak, emperyalizmi

Doğrusu bazı sosyalistler, “sivil” yani yurttaşlık esaslı bir ulusçuluk olduğunda bile, ulusçuluktan ziyade “anayasal yurtseverlik” kavramını kullanmayı tercih etmektedirler.²⁶⁸ Bununla birlikte sosyalistler, topluluklar arasındaki eşitsizliğe karşı da –liberaller gibi- duyarsız değiller; topluluklar arası eşitliği yaratacak geçici pozitif ayrımcı eylem ve politikalara taraftardır. Burada uygulanan pozitif ayrımcı eylemler bütünleştirmenin eşit bir temelde tam sağlanmasını hedeflemektedir.²⁶⁹ Mesela apartheid sonrasında Güney Afrika’da hükümete hakim olan bütünleştirmeci Afrika Ulusal Kongresi (ANC), tam bir bütünleştirme beklentisiyle pozitif ayrımcı politikaları destekler bir tutum içinde olmuştur. Buna karşılık pozitif ayrımcılığa taraftar olmayan bazı sosyalistler ise, belirli ekonomik, ırksal, etnik ve dini kategorileri hedeflemeyen ve evrensel olan sosyal politikalarda ısrar etmektedirler. Sol bütünleştirmeciler grupların elitlerine güvenmek yerine, etnik, ulusal, dinsel veya dilsel çatışmalar için bir çözümleyici olarak alttan gelen kitlesel hareketlerin daha güvenilir olduklarını düşünmektedirler. Bu bağlamda sosyalist gelenekte, toplulukların elit ve seçkinlerinin tutumlarından ziyade; sivil toplumun, sivil toplum örgütleri olarak özellikle sendikaların ve etnik, ulusal ve(ya) dinsel toplulukları kapsayan siyasi partilerin gerekli olduğuna inanılmaktadır. Sosyalist bütünleştirmeciler, grup esaslı ayrılmış okul, işyeri veya

zayıflatacaktır. Bkz. Viladimir İlyiç Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. Müzaffer Ardos, Sol Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1979. Ayrıca sosyalist gelenek içinde Karl Renner ve Otto Bauer gibi Austro-Marksistler de çokkültürcülük stratejisine denk olarak bir siyasal birim içinde farklı etnik ve ulusal kimliklerin temsil edilmesi ve tanınmasını savunmaktadırlar. Bunların tersi bir yaklaşımı sahip olan Friedrich Engels’in ulus yaklaşımı için bkz. Roman Rosdolsky, *Engels and the “Nonhistoric” Peoples: The National Question in the Revolution of 1848*, Translated and Edited by John-Paul Himka, Critique Books, London, 1986.

²⁶⁸ “Anayasal Yurtseverlik” kavramı ilk olarak Almanya bağlamında Alman siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından kullanılmıştır. Almanya’nın birliğinin devamı “ulus” kavramı yerine adeta “sivil bir din” gibi anayasada belirlenecek temel değerlerin benimsenmesi ile mümkün olabileceği belirtilmekteydi. Anayasal yurtseverlik kavramı, daha sonraki süreçte özellikle Jürgen Habermas tarafından Avrupa Birliği’nde bütünleşmeye doğru ilerleme sürecinde Avrupa vatandaşlığı bağlamında ele alınıp geliştirilmiştir. Bkz. Jan-Werner Müller, *Anayasal Yurtseverlik*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012; Jürgen Habermas, “The European Nation State. Its Achievements and Its Limitations. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”, *Ratio Juris*, Vol: 9, Issue: 2, 1996, ss. 125-137; Jürgen Habermas, “Address: Multiculturalism and the Liberal State”, *Stanford Law Review*, Vol. 47, No. 5. (May, 1995), ss. 849-853.

²⁶⁹ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 50.

yerleşim alanına karşı durmakta; toplulukların bir birine karışmasının toplumsal dayanışmayı üreteceğine inanmaktadırlar.

c. Liberal Bütünleştirme

Liberal bütünleştirmenin temel dayanağını “birey” kavramı oluşturmaktadır. Liberal bütünleştirme, cumhuriyetçilik gibi güçlü toplumu ve devleti değil; güçlü bireyleri mümkün kılan koşulları geliştirmektedir. Bu bağlamda bireysel seçim ve özgürlük değerleri çok önem arz etmektedir. Bu anlayış, herkesi kendi köken kültürünün potansiyel olarak negatif basmakalıp ve önyargılı özelliklerinden azade kılmaya çalışmaktadır. Liberaller, asimilasyon ile zorla sağlanacak bir toplumsal dayanışmaya karşı mücadele ettikleri gibi; bireysel eşitliği esas alarak, kültürel kökene dayalı yapılacak herhangi bir ayrımcılığa da tamamen karşı durmaktadırlar. Esas olan bireylerin kültürel kökenleri değil, kabiliyet ve “ahlaki değerleridir.”²⁷⁰ Liberaller, bireyselliğin gelişimini kolaylaştıracak siyasal rekabeti, serbest pazarı ve yeteneklere açık meslek/kariyer fikrini savunmaktadırlar. Onlara göre, toplumsal çeşitlilik içinde yaşanan grupsal çatışmalar devlet otoritesinin grup temelli ayrımcı uygulamaları ve kendi dar çıkarları için grup/topluluk merkezli stratejileri takip eden demogogların veya grup liderlerinin manipülasyonlarından ileri gelmektedir.

Liberal bütünleştirmeci tutum, temsili demokrasilerde yasama ve yürütme görevlerini üstlenmek için siyasi rekabeti - seçim mücadelesi gibi - önemli bir değer olarak görmektedir. Seçim rekabeti veya rekabete açık seçimler, iktidarın gücü ve iktidarı suistimal etmesine engel olacak ve iktidarın hesap verebilirliğini sağlayacaktır. Çünkü siyasal iktidar, güç ve iktidarı suistimal ettiğinde seçmenlerin kendilerini cezalandıracaklarından çekinecektir. Ancak diğer taraftan ise liberaller, yasama ve yürütme dışındaki bürokratik kurumlara yönelik; polis ve ordu dahil diğer kamu hizmetlerine ve alanlarına yönelik kamusal tarafsızlık değerlerini, profesyonellik ve

²⁷⁰ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 47.

meritokratik kariyer yapılarını savunmaktadırlar.²⁷¹ Cumhuriyetçilerin halk egemenliğinin “sınırsızlığı” düşüncesini paylaşmadıklarından ve seçilmişlere güvenmediklerinden liberaller, “insan hakları” argümanlarını ve değerlerini önemsemektedirler. Liberal bütünleşmecilik, yasama faaliyetlerini ve diğer bütün kamu kurumlarını, bağımsız yargı tarafından desteklenmiş insan hakları bildireleri ile sınırlandırmaktadır. Yasama ne kadar güçlü çoğunluğa sahip olursa olsun, insan haklarına aykırı kanunlar yapamamaktadır.

Liberal gelenek, gücün ve iktidarın bölünmesi, ayrılması ve kontrol edilmesi ile tiranlığı ve istibdadı engellemeyi hedeflemektedir. Bu gelenek, özellikle Locke ve Montesquie'nün fikirlerinden etkilenen James Madison'un bir anlamda fikir babası olarak tanındığı Amerika Anayasasında somutlaşmaktadır.²⁷² Özgürlüğün kuvvetler ayrılığı yoluyla daha iyi korunduğunu düşündüklerinden dolayı, yatay kuvvetler ayrılığının yanı sıra dikey kuvvetler ayrılığını da savunarak ülkesel yönetimde federasyonu üniter devlete tercih etmektedirler. Federasyon sisteminin (özellikle ABD örneğinden hareket edilmekte) bireyleri popülist çoğunluğa karşı koruduğu ileri sürülmektedir. Etnik veya dinsel çoğunluğun tahakkümüne engel olunması için de kullanılmaktadır. İşlevlerinin uygun bir şekilde ayrılması koşuluyla bir federasyon, etnik veya dinsel çoğunluğun tiranlığını engelleyebilir. Burada dikkate değer bir diğer nokta ise, “etnik federalizm” olarak adlandırdıkları federalizm sistemine karşı olmalarıdır. Etnik federalizmde siyasal sınırlar etnik azınlıkların bazı federe birimlerde bölgesel olarak çoğunluk olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmektedir. Onlara göre, etnik federalizm sistemi bölgesel tiranlıklar üretebilmekte ve ayrılmayı teşvik etmektedir. Birçok federe birimi bütünleştirici bir federasyona dönüştüren (e pluribus

²⁷¹ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 48.

²⁷² James Madison, 1787'de Philadelphia'da toplanan Anayasa Kongresi'nde liberal kuvvetler ayrılığı anlayışının hazırlanan anayasaya girmesini sağlamıştır. Philadelphia Kongresinin hazırladığı Federal Anayasa tasarısı üzerine, James Madison, Alexander Hamilton ve John Jay tarafından “Publius” imzasıyla anayasayı savunan ve Federalistlerin Yazıları olarak bilinen çeşitli makaleler yayınlamışlardır. *Federalistlerin Yazıları*'ndan bazı parçaların çevirisi için bkz. Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2 / Yeni Çağ*, s. 476-492.

unum; çoktan tek) “ulusal federalizm” dedikleri federalizmi desteklemektedirler.²⁷³ Ulusal federalizm sisteminde, güç-paylaşımı ve dağılımı etnik, ulusal topluluklar arasında değil; bölgeler arasında yapılmaktadır.

Tartışmaya açık baskın bir amaç olan bütünleştirme uzun süredir yerleşik demokrasilerde çatışma yönetimine ve çözümüne ilişkin geçerli bir aklı içermektedir. Benzer şekilde Kymlicka'nın da belirttiği gibi birçok uluslararası kurum da genellikle bütünleştirme yaklaşımını ve politikalarını savunmaktadırlar.²⁷⁴ Hali hazırda hem ulusal hem de uluslararası alanda öne çıkan bütünleştirme politikaları, her ne kadar çeşitlilik arz etse de, genel olarak klasik demokrasinin argümanları olan anayasacılık, buna bağlı olarak kuvvetler ayrılığı, iktidar için seçime bağlı yarış/rekabet (iktidar yarışı) ve haklar bildirgesi argümanlarına dayanmaktadırlar. Klasik liberal demokratik yaklaşım, “anayasacılık” ilkeleri çerçevesinde iyi tasarlanmış bir sistemin etnik, dinsel veya dilsel olarak bölünmüş toplumlar için de çözüm olacağını düşünmektedir.

²⁷³ John McGarry / Brendan O'Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, içinde *From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen's University Press, Montreal / Kingston, 2005, s. 268-296.

²⁷⁴ Kymlicka'ya göre, “uluslararası topluluk” tek bir tutum ile yekpare bir aktör olmamakla birlikte; Batılı devletlerin ve Birleşmiş Milletler gibi resmi uluslararası organizasyonların çeşitliliğin yönetilmesi için bütünleştirme stratejilerini tercih ettikleri bir genelleme olarak az çok doğrudur. Uluslararası yapı, devlete egemen olmayan etno-kültürel grupları, “yerli halklar” ve “azınlıklar” gibi çeşitli tasniflere ayırarak bu gruplara farklı haklar tanımaktadır. Esasen uluslararası yapının yaklaşımı biraz komplike bir durum göstermektedir. Ancak uluslararası hukuki çerçeve, dünya genelindeki etnik ilişkilerin gerçek ve fiili sorunlarıyla baş etmek için tam anlamıyla yeterli değildir. Uluslararası yapının genel olarak yasal yaklaşımı, azınlıklara çeşitli haklar tanımaya rağmen bütünleştirme taraftarıdır. Örneğin azınlıklar barışçıl ve demokratik bir şekilde özerklik talebi etrafında harekete geçtiklerinde genellikle uluslararası topluluk destek vermemektedir. Uluslararası topluluğun bu tür taleplere karşılık bütünleştirme stratejisi yerine uzlaştırma stratejisini tercih ettiği durumlar, genellikle şiddetli çatışmalar başladıktan sonra “olay odaklı” çatışma çözümlerinde söz konusu olmaktadır. Uluslararası yapının bu *ad hoc* ve planlı olmayan uzlaştırma girişimleri, beraberinde uluslararası yasal sistemde azınlıklara yönelik uzlaştırma stratejisinin gelişimine de olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar uluslararası yapıya bütünleştirme yaklaşımı hakim ise de, gittikçe uzlaştırma yaklaşımının bu yapı içerisinde daha fazla kabul göreceğine dair emareler bulunmaktadır. Will Kymlicka, “The Internationalization of Minority Rights”, içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, ss. 111-140. Ayrıca bkz. Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating The New International Politics of Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

B. Bütünleştirme Yaklaşımının Argümanları: Klasik Anayasacılık İlkeleri

“Ham” bir demokrasi, çoğunluğun tahakkümü ve/ya inhisarcı/tekelci bir grubun diktası olarak işleyebilir. Alexis de Tocqueville ve John Stuart Mill gibi düşünürler, demokrasinin “çoğunluğun tiranlığı” olan bir tahakküm yönetimine dönüşme tehlikesi ile ilgilenmiş ve bu bağlamda çeşitli çözümler ileri sürmüşlerdir.²⁷⁵ Bu tür tiranlık korkularına karşı cevap olarak, iyi tasarlanmış “anayasacılık” ileri sürülmektedir. Anayasacılık, çoğunluğun veya bir grubun yönetiminden gelebilecek potansiyel ihlallerden ve saldırılardan vatandaşları bazı temel haklar ile koruyarak bu tür tiranlıkları engelleyecektir. Dahası anayasacılık, kamu otoritesini çeşitli kurumlar arasında dağıtarak ve bölerek de gücün/iktidarın tekelleşmesini önlemektedir. Bu bağlamda çoğunluğun veya bir grubun tiranlığına dönüşebilecek “ham” bir demokrasi, bölünmüş toplumlardaki mücadele içinde olan insanlar arasındaki toplumsallığı ve sivilliği daha da kötüleştirebilir. Bu çerçevede bir grubun tekelciliğine engel olan anayasacılık ilkelerinin iyi düzenlenmesi, bölünmüş toplumlarda da etnik, dinsel, dilsel veya ulusal bir grubun diğer gruplar üzerinde tahakkümünü bloke edeceğinden iyi bir çözüm olduğu ileri sürülmektedir. Bütünleştirmeçiler genellikle bölünmüş toplumlara çözüm olarak anayasacılık ilkelerini ileri sürmektedirler.

Anayasacılık kural olarak bir kişinin, grubun veya partinin güç ve iktidarı tekelci bir şekilde kullanma otoritesini sınırlamaktadır. Ancak bu iktidar sınırlaması, bölünmüş toplumlar için bir çözüm sunamayabilir. Çünkü bir anayasa vatandaşlık için temel nitelik olarak yalnızca bir etnisiteyi, bir dili, bir dini veya bir ulusu şart koşabilir. Benzer şekilde anayasa ülkenin bölünmezliği şartını koyarak, federal bölgelerin oluşumuna engel olabilir. Anayasada bazı kimlikler diğer kimliklerin rağmına

²⁷⁵ Demokrasinin çoğunluğun diktatörlüğüne dönüşme tehlikesine yönelik bu düşünürlerin endişeleri, diktatörlüğün etnik, dinsel veya ulusal azınlıklar üzerindeki etkisinden ziyade bireysel özgürlük ve mülkiyete etkisine yöneliktir. Tocqueville çoğunluğun baskısına karşı, başta adem-i merkeziyet olmak üzere dernek kurma ve basın özgürlüğü gibi kurumlar önermektedir. Bkz. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Trans. Henry Reeve, Pennsylvania State University Electronic Classics Series Publication, 2002.

güçlendirilebilir.²⁷⁶ Anayasacılık ilkeleri, homojen bir toplumda bireysel hakların korunması için çok önemli ilkeler olmakla birlikte, bölünmüş toplumlarda toplulukların/azınlıkların kolektif hakları için yeterli olmayabilirler. Anayasacılık haddi zatında kültürel homojenliğin devletin ve siyasetin niteliği haline gelmesini önlememektedir.²⁷⁷ Mesela bölünmüş toplumlarda klasik anayasacılığın gereği olarak yapılacak düzenli seçimler, hakim olan etnik, dilsel, dinsel veya ulusal grubun egemenliğini pekiştirmesinin ötesine geçemez. Bu tür seçimler periyodik olarak azınlık grupların iktidardan dışlanmasına ve dolayısıyla da daha derin toplumsal bölünmüşlüklere ve çatışmalara neden olma kapasitesini taşımaktadır. Liberal bütünleştirmenin bölünmüş toplumlar için iyi tasarlanmış klasik anayasacılığın ilkelerine yönelik eleştiriler, bu ilkelerin yanlışlığına yönelik olmayıp eksikliklerine yöneliktir. Bu eleştiriler, anayasacılığı bir şart olarak kabul etmekle birlikte yeterli görmemektedirler. Liberal bütünleştirme anlayışına göre, bölünmüş toplumlarda anayasal düzenleme anayasacılık ilkeleri çerçevesinde olmalıdır. Bu yaklaşıma göre; esas olarak kuvvetler ayrılığı, iktidar için adil rekabet ve temel hakları içeren bir anayasal düzenleme, bölünmüş toplumlardaki etno-kültürel çatışmaların oluşturduğu sorunların üstesinde gelebilir.

a. Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı düşüncesi anayasacılığın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Modern çağda kuvvetler ayrılığı teorisi ilke olarak J. Locke tarafından ortaya atılmakla birlikte, esas olarak Montesquieu tarafından “Kanunların Ruhü” adlı eserinde geliştirilmiştir.²⁷⁸ Montesquieu ve James Madison’un düşüncelerinden etkilenmiş ve Amerika federalizminde güçlü bir şekilde mevcut olan liberal siyasi gelenekte,

²⁷⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası bu tür özelliklerin çoğunu taşımaktadır. O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 8-9.

²⁷⁷ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 10.

²⁷⁸ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 13.

kuvvetler ayrılığı çok önemli bir yer tutmaktadır.²⁷⁹ Bu temel düşünce 1789 *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin 16'ncı maddesinde “kuvvetler ayrılığının belirtilmediği toplumlar”ın anayasaya sahip olmadıkları şeklinde belirtilmiştir. Bu anlayışta, devletteki güç temerküzünü ve despotizmi engellemek için, siyasal gücün ve iktidarın dağıtılması kritik bir önemde görülmektedir. Kuvvetler ayrılığı, yasama, yürütme ve yargı kurumlarının birbirinden ayrılması ve birbirini dengelemesini bildirmektedir. Bu düşüncenin temeli, iktidarın tekelleşmesini engelleyerek despotizmden kaçınmaktır. Sivil gücün askeri güçten, seçilmenin atamadan, polis güçlerinin sorgulamasının mahkeme güçlerinin kavuşturmasından, eyalet hükümetlerinin federal hükümetlerden veya bölgesel hükümetlerin merkezi hükümetlerden ayrılması da daha az bilinen ama aynı mantığın önemli parçaları ve ürünleridir.²⁸⁰ Gücün ve iktidarın dağıtılması suiistimal edilmesini önlemeyi amaçlamaktadır. “İhtiras ihtirası yatıştırılmaktadır.”²⁸¹

Bazılarına göre; derince bölünmüş yerlerde ve toplumlarda önemli olan konu, güç temerküzünü önlemek için kuvvetler ayrılığının uygun şekilde tanzim edilmesidir.²⁸² İyi yapılandırılmış bir kuvvetler ayrılığı etnik, dinsel, ulusal veya

²⁷⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhunu* adlı eserinin “İngiliz Anayasası” başlığı altında bir yandan dönemin İngiliz kamu sistemini aktarırken diğer yandan kuvvetler ayrılığı teorisini ifade etmektedir. Montesquieu'ye göre, “her devlette üç çeşit erk vardır: Bir, yasama erki; iki, devletler hukukuna bağlı şeyleri uygulama erki; üç, toplumsal hukuka bağlı şeyleri uygulama erki.” İfade edilen bu üç kuvvet/erk yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerine denk gelmektedir. Bu kuvvetlerin görevlerini detaylı aktarmakta ve özgürlüğün ancak bu kuvvetlerin ayrı olmasıyla mümkün olduğunu belirtmektedir. “Yasama erkiyle uygulama ya da yürütme erki aynı kişi ya da aynı memur görevliler topluluğuna verilirse, ortada özgürlük diye bir şey kalmaz... Yargılama yetkisi, yasama erkiyle uygulama erkinden ayrılmazsa ortada yine özgürlük diye bir şey kalmaz.” Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2 / Yeni Çağ*, s. 330. Ayrıca bkz. Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa, 2009, s. 194-196.

²⁸⁰ O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 10.

²⁸¹ “Ambition tempers ambition.” O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 10.

²⁸² Philip G. Roeder, kuvvetler ayrılığının evrenselcilik vasıtası ile; özel ve ilişkili yaşam alanlarında hükümet tarafından yapılacak ihlallere karşı bireysel özgürlükler yolu ile etnik ve diğer grupların haklarını teminat altına aldığını belirtmektedir. Bu haklar, ister azınlık mensubu ister çoğunluk mensubu olsun ve ister etnik grup üyesi olsun veya olmasın bütün vatandaşlar için garanti altına alınmaktadır. Kuvvetler ayrılığının kurumları, denge ve fren vasıtasıyla etnik veya diğer kimliklere dayalı bütün azınlıkların haklarına yönelik daha güvenilir taahhütler sağlamaktadır. Dolayısıyla Roeder'e göre,

toplumsal çoğunluk (veya azınlık) gruplarının, diğer gruplar üzerine tahakkümünü engelleyeceği ileri sürülmektedir. Bu yöntemle bir çoğunluk yerine, birden çok çoğunluk veya hiçbir çoğunluğun olmaması inşa edilebilir. Kilit görev yerlerini doldurmak için gücün farklı kurumlar arasında dağıtılması ile farklı kurumlardaki farklı kişiler ve gruplar birbirlerini dengelemektedir. Dolayısıyla da bir grubun diğer gruplar üzerine tahakküm etme koşullarının ortadan kalkmış olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu iddianın etnik, dinsel, dilsel veya ulusal olarak derince bölünmüş toplumlardaki geçerliliği tartışmalıdır. Çünkü kuvvetler ayrılığı ilkesi, gücü ve iktidarı farklı etnik, dilsel veya dinsel gruplar arasında dağıtmamaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin tam manasıyla uygulandığı bir yerde, farklı iktidar erklerinde aynı etnik, dinsel veya dilsel grup(lar)ın hakimiyetleri söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bölünmüş toplumlarda anayasal düzenlemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yanı sıra, etnik grupların dahiliyetini sağlayacak başka ilkeleri de düzenlemeleri gerekmektedir.

b. İktidar Yarışı/Rekabeti

Liberal gelenekte ve onun “anayasacılık” kanadında, yasama, yürütme, yargı veya bürokrasi gibi kamu görevlerinin nasıl elde edileceği konusu önemli bir noktadır. Yasama ve yürütme pozisyonlarının kazanılmasına yönelik yarışmacı seçimler, bu pozisyonların inhisar/tekel altına alınmasına engel bir yol olarak görülmektedir. Temsili hükümetin minimum tanımı, yetkili pozisyonlar elde etmek için adil ve özgür seçimler ile adayların yarıştığı siyasal bir sistemi ifade etmektedir. Demokratik hükümetin olmazsa olmazı olan seçimler, iktidarın ve gücün suiistimal edilmesini engellemektedir. Liberaller, yargısal ve “bürokratik” pozisyonların ise denetlenebilir, şeffaf prosedürler ve profesyonel yeterlilik ile meritokratik (liyakate dayalı) atamaların yapılmasına taraftardır.

kuvvetler ayrılığı etnik olarak bölünmüş toplumlarda güçlü bir dahili uzlaşma sağlamaktadır. Azınlıkların haklarını sağlama ve etnik çatışmaları durdurma konularında, güç-paylaşımına nazaren kuvvetler ayrılığının daha başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Philip G. Roeder, “Power Dividing as Alternative to Ethnic Power Sharing”, içinde *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars*, Ed. Philip G. Roeder / Donald Rotchild, Cornell University Press, New York, 2005, s. 52.

Bütünleştirmeciler genellikle bireylerden oluşan bir ulusun var olduğu veya inşa edilmesi gerektiği varsayımından hareketle, kuvvetler ayrılığı ilkesi gibi iktidar yarışını da çözüm olarak öngörmektedirler. Ancak bu çözüm, birçok devletin çok etnikli ve/ya çok uluslu yapısını es geçmekte ve özellikle bu hatlar üzerinden bölünmüş toplumların özelliklerini göz ardı etmektedir. İktidar yarışı (kuvvetler ayrılığı olsun veya olmasın), derince bölünmüş toplumlar için hakiki bir çözüm sunmamaktadır. Mesela Sri Lanka veya Kuzey İrlanda gibi derince bölünmüş yerlerin ihtiyacı veya talebi, kuvvetler ayrılığı veya iktidar yarışı (seçimler) değildir.²⁸³ Zaten klasik manada seçimler yapılmaktadır. İktidar yarışı da kuvvetler ayrılığı gibi, maharetle kurulmuş demokratik bir ilkedir. Ancak bu ilke, derince bölünmüş yerlerde, bölünmüşlüğü yatıştırmamakta ve hatta bazen bizzat çatışmalara neden olabilmektedir. Dahası etnik, dinsel, dilsel veya ulusal çoğunluk grubunun diktasına dahi yol açabilmektedir. Demokratik politikaların yarışmacı paradigması, muhalefet partilerinin en nihayetinde iktidara katılacağı ve çoğunluk koalisyonlarının değişken doğasından dolayı iktidar partilerinin güçlerini suiistimal etmeyecekleri varsayımlarına dayanmaktadır. Lijphart, bu mantığın yani yarışmacı demokrasinin dayandığı bu temel iki faraziyenin bölünmüş toplumlarda geçerli ol(a)mayacağını belirtmektedir.²⁸⁴ Bölünmüş toplumlarda siyasal ayrışma hatları karşılıklı olarak birbirini beslemekte; din, dil, etnisite gibi sosyal farklılıklar hattında ayrışmalar yaşanmaktadır. Dolayısıyla karşılıklı olarak aşırılıkların üretildiği bu tür bölünmüşlüğün olduğu toplumlarda, klasik yarışmacı politikalar birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu şartlar altında demokrasi, ortalama seçmenler için klasik bir yarışmaya neden olmamakta; etnik partiler ekseninde adeta bir nüfus konsolidasyonuna yol açmaktadır.²⁸⁵ Bölünmüş bir toplumda bir grup açıkça çoğunluk durumundaysa ve geçici olarak dahi azınlık durumuna düşmeyecekse, bu grup sürekli iktidarda kalacak; azınlık grubu ise daimi olarak siyasi makamların dışında ve muhalefet pozisyonunda bulunacaktır.²⁸⁶ Yarışmacı demokrasinin, azınlığın bir gün çoğunluk olup iktidar olacağı ve çoğunluğun iktidarını kötüye kullanmayacağı temel faraziyeleri işlemeyecektir.

²⁸³ O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places", s. 13.

²⁸⁴ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 3.

²⁸⁵ Horowitz, "Ethnic Conflict Management for Policymakers", s. 116.

²⁸⁶ Choudhry, "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law", s. 17.

Bölünmüş toplumlarda yarışmacı demokrasi ile seçimi kazanan ve iktidarı elde eden çoğunluk grubunun, kendi taraftarlarının lehine kamu makamlarını dağıtmaları ve ayrımcılık yapmaları ile bir “çoğunluk diktatörlüğü”²⁸⁷ tehlikesinin ortaya çıkabilme olasılığı bulunmaktadır. Bölünmüş toplumların niteliğine bakıldığında bu olasılığın düşük bir olasılık da olmadığı görülmektedir. Açıkça bir çoğunluk grubunun olmadığı durumlarda da azınlıkların koalisyonları da aynı etkiyi gösterebilir. İktidarı yönetme durumu olmayan ve sürekli kaybeden azınlıkları müzakere etmeye ve uzlaşmaya yönlendirecek ciddi bir neden bulunmadığından dolayı, bu azınlıklar en nihayetinde siyasetin dışına çıkabilir ve şiddete dönebilirler.²⁸⁸ Böyle bir durumda azınlık grubu “ulusal bir azınlık” ise, ayrılma ve bölünmeye dahi kalkışabilir. Ancak her durumda sonuç siyasal bölünmüşlük olacaktır.

c. Haklar Bildirgesi (İnsan Hakları Beyannamesi)

Etno-kültürel kimlikler etrafında siyasal şekillenmelerin/ayrışmaların yaşandığı bölünmüş toplumlardaki problemlere karşılık nasıl bir anayasal düzenleme ile cevap verilmesi gerektiği sorununa, klasik liberal bütünleştirme yaklaşımının bir diğer cevabi argümanı “haklar bildirgesi” veya “insan hakları beyannamesi”ne dayanmaktadır. Bölünmüş birçok toplumda etnik, dinsel veya dilsel statü; özgürlükler, fırsatlar, gelir ve zenginlikler gibi sosyal “değerlerin” ve “malların” adaletsiz dağıtılmasının temelini oluşturmaktadır. Bu adaletsizlik Kuzey İrlanda gibi bazı yerlerde çoğunluk vasıtasıyla, Güney Afrika gibi bazı yerlerde ise azınlık vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Haklar bildirgesi, bu tür suiistimallerin oluşmayacağını garantilemek için siyasal iktidar üzerine sert sınırlamalar olarak işlev görmektedir. Aynı zamanda grupların yeni anayasal düzene katılmaları ve kabul etmeleri noktasında da siyasi teşvik sağlamaktadır.²⁸⁹ Ancak bir haklar bildirgesi, kendilerini anayasal hakların eşit taşıyıcısı olarak gören ve

²⁸⁷ Tocqueville ve Mill’in bireysel özgürlükler ve haklar bağlamında endişe duyduğu demokrasinin “çoğunluğun diktatörlüğüne” dönüşme tehlikesi, bölünmüş toplumlarda etnik, dinsel veya ulusal azınlık grupları bağlamında ortaya çıkabilir.

²⁸⁸ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 18.

²⁸⁹ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. s. 10.

etnik, dilsel, dinsel ve ırksal farklılıklardan ayrı ve soyut olan vatandaşlar gerektirmektedir. Yani klasik insan hakları birey merkezli haklardır. Ayrıca hakların icra edilmesi, bağımsız ve tarafsız yargısal kurumlar gerektirmektedir. Temel haklar beyannameleri, bölünmüş toplumlarda anayasal düzenlemelerin haklı olarak sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Bölünmüş toplumlarda yargısal atamaların manipülasyonu (genellikle böyle yapılmakta), bir haklar bildirgesinin insan haklarını koruma ve etno-kültürel çatışmaların çıkmasına neden olan istismalarını önleme hüner ve yeterliliğini zayıflatabilir. Örneğin Sri Lanka'da Sinhala'luların çoğunlukta olduğu Yüksek Mahkeme, Sinhal milliyetçiliğinin bağımlısı olarak görülmektedir.

Klasik insan hakları bildirgeleri, bölünmüş toplumlar için kısıtlı bir çözümün ötesine geçemeyebilir. Etno-kültürel çatışmalara esas bir çözüm olarak hak temelli anayasacılık çeşitli kısıtlamalar taşımaktadır. Temel haklar bildirgesi ex post (olay sonrası gerçekleşen) bir kontrol biçimidir; hak ihlalleri yaşandıktan uzun bir süre sonra ve bu ihlalleri “yeterince” gideremeyecek dava yoluyla gerçekleşen bir kontroldür.²⁹⁰ Bu kontrol biçiminin berberinde getirmiş olduğu diğer bir konu da, temel haklar bildirgelerinin uygulamada inşa edeceği sorunlardır. Bu sorunlar soyut anayasal metin hükümleri ile mahkemelerin bu hükümleri uygulamak için geliştirdikleri doktriner çözümler arasındaki boşluktan kaynaklanmaktadır.

Etnik çeşitliliğin siyasal bölünmüşlüğe dönüşmesine engel bir strateji olarak varsayılan temel haklar bildirgesi, liberal tarafsızlık ilkesine dayanmaktadır. Tarafsızlık ilkesinin bizatihi kendisi her durumda geçerli değildir. Esasen bu fikir, çatışan dini öğretiler arasında devleti tarafsız hale getirerek ve şahsi ibadetleri gerçekleştirme hakkını koruyarak, dini inançların özel alanla sınırlı kılınması içindir.²⁹¹ Din ve ırk gibi kimliksel sorunlara yönelik devletin tarafsız olması mümkün olsa da, atfedici her kimlik tipine (dilsel kimlik gibi) yönelik tarafsızlık mümkün değildir. Devlet bazı işlevlerini (yasama, yürütme ve yargıda kullanılan dil, eğitim vb. kamu hizmetlerinin dili) dil

²⁹⁰ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. s. 11.

²⁹¹ Brian Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, 2001.

vasıtasıyla gerçekleştirdiğinden dolayı, “zorunlu” olarak bir ya da birkaç dil düzenlemektedir. Dilsel olarak çeşitlilik gösteren toplumlarda ana politik çatışma konusu, resmi dil üzerine yaşanmaktadır. Böyle bir durum için “tarafsızlık” bir çözüm seçeneği olamamaktadır.

Bölünmüş toplumdaki anayasal düzenlemeler için temel haklar bildirgesi çok önemli olmakla birlikte, kesinlikle tek başına yeterli bir unsur olamamaktadır. İnsan haklarının korunması, bölünmüş toplumdaki anayasal politikalar için önemli bir konu olmakla birlikte; kesinlikle masada bulunan (listede olan) tek konu değildir. Aslında bölünmüş toplumlarda insan haklarının korunmasına yönelik anayasal politikanın tam olarak idrak edilmesi, bölünmüş toplumlar için anayasal düzenlemenin diğer özellikleri ile mümkündür.²⁹² Aksi takdirde salt klasik insan hakları temelindeki bir anayasa, insan haklarını tam bir güvence altına alamamaktadır. Örneğin Bosna-Hersek’in anayasası olan Dayton Barış Antlaşması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve onun protokollerini iç hukuk bünyesine derç etmekle birlikte; ek düzenlemeler de içermektedir.

C. Bütünleştirme Politikalarının Uygulanabilirliği

Etnik, dinsel, dilsel ve ulusal çeşitliliğin yönetilmesine yönelik demokratik devletlerin geleneksel aklı, bütünleştirme yaklaşımına dayanmaktadır. Liberal demokratik devletlerde, bütünleştirme hala en çok tercih edilen kamusal ve anayasal yaklaşımdır. Bu devletlerin kamusal ve anayasal düzenlemeleri, özellikle anayasanın kamusal kimliğe yönelik kuralları, bütünleştirme ekseninde şekillenmektedir. Bütünleştirme stratejilerinin uygunluğu ve başarısı, uygulandığı toplumların tarihi ve demografik yapısına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Bütünleştirme yaklaşımının; etnik, dinsel, dilsel ve/ya ulusal hatlar üzerinden derin bir şekilde bölünmemiş toplumlarda ve toplumsal olarak geniş çaplı iç içe geçmişliğin, melezlik ve heterojenliğin daha önceden var olduğu yerlerde hedefine ulaşması mümkündür. Bir devlet içindeki toplumsal bölünmüşlüklerin birbirini

²⁹² Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. s. 12.

pekiştirdiği yerlerden ziyade birbirleriyle çapraz bir biçimde kesiştiği yerler, tek bir kimlik içinde veya ekseninde bütünleştirmenin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır.²⁹³ Ayrıca bütünleştirme, azınlıkların sayıca az ve dağınık (diğerlerinin arasına dağılmış) olarak buldukları yerlerde başarı gösterebilmektedir. Çünkü küçük ve dağınık olan bir azınlık genellikle, reel olarak bölgesel özerklik veya ortaklıkçılık vasıtasıyla kamusal olarak tanınırlığı hedefleyememektedir. Teknoloji ve medya devrimleri daha önce hiç olmayacak derecede kolaylaştırmış olmasına rağmen, diğer topluluklara nazaran coğrafik olarak dağınık olan toplulukların kendi kültürlerini korumaları ve sürdürmeleri kolay değildir. Azınlıklara yönelik bütünleştirmenin başarılı olabildiği diğer bir durum ise, özellikle azınlıklar kendi tarihsel “anayurtları”nda yaşamadıklarında söz konusu olabilmektedir.²⁹⁴ Çünkü bu tür toplulukların kendilerini belirli bir özerklik formuna sahip ulusal topluluklar olarak görme ihtimalleri pek muhtemel değildir. Elbette böyle bir yaklaşım, bütün göçmen gruplarının bütünleştirme konusunda aynı potansiyele sahip oldukları anlamına gelmemektedir.²⁹⁵ Son olarak; devlet, egemen bir topluluğa sahip değilse ve bunun bir sonucu olarak onun tek kamu

²⁹³ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 85.; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 39.

²⁹⁴ Kendi “anayurtlarında” (homeland) yaşayan gruplar, bütünleştirmeyi kültürlerinin ölmesine “ruhsat veren” bir yöntem olarak görüp kabul etmeye pek yanaşmamaktadırlar. Anayurtlarında yaşayan gruplar, bütünleştirmeden ziyade kendi kültürlerinin devamını “garanti eden” farklı yöntemleri talep etmektedirler. Mesela bölgesel olarak yoğunlaşmış gruplar (bölgesel olarak sadece geniş bir alana yayılan gruplar değil, daha küçük gruplar da), bölgesel özerklik talebinde bulunmaktadır. Elbette sadece bölgesel özerklik değil, aynı zamanda merkezi hükümette de güç-paylaşımı gibi kendilerine güvence sağlayan yöntemlerde ısrar etmektedirler.

²⁹⁵ Göçmen gruplarının bütünleşme konusunda birbirlerinden farklı potansiyele sahip olmaları; grupların demografik ve kültür yapıları, göç ettikleri vatanlarıyla ilişki biçimleri, sosyo-ekonomik durumları, kolektif kimlik bilinç düzeyleri gibi birçok faktöre bağlıdır. Örneğin dinsel gruplara bakıldığında dini uygulamaları kamusal alana yansımaya gerektiren bir dinin, bunu gerektirmeyen bir dine göre bütünleşmesi daha zordur. Özellikle gelinen ülkede kamusal alan açık veya örtülü bir şekilde başka bir din tarafından şekillendirilmiş ise böyle bir dinsel grubun bütünleşmesi daha da zor olmaktadır. 19’uncu yüzyıldaki ve 20’nci yüzyılın başlarındaki Avrupalı göçmenlerin Kanada, ABD, Arjantin ve Avustralya’da daha kolay entegre olduklarına dair çeşitli veriler bulunmaktadır. Zengin demokrasilerdeki çağdaş göçmenlerin çoğu, yüksek bir eğitim sahibi olduğundan dolayı kendi köken kültürünü sürdürme imkanına daha fazla sahipler. McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 85-86.; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 39.

kimliği gerçek olarak kültürlerin karışımından meydana gelmişse, bütünleştirme sağlanabilir. Örneğin, Tanzania gibi çok çeşitli gruplara sahip olan ve egemen grubu bulunmayan ülkelerde bütünleştirme politikalarını düzenlemek, Irak veya Nijerya gibi iki veya üç büyük topluluğa sahip ülkelerde düzenlemekten daha kolaydır.²⁹⁶ Sosyolojik, tarihsel ve demografik olarak belirtilen özelliklere sahip olmayan; etnik, dinsel, dilsel ve/ya ulusal olarak derin bir biçimde bölünmüş toplumlarda, ortak bir kimlik ekseninde bütünleştirmenin sağlanması mümkün görünmemektedir.

Derince bölünmüş toplumlarda, alt gruplar kendi topluluk kimliklerini ısrarla korumak istediklerinden dolayı; bir kimlik içine bütünleştirme girişimleri ters tepmekte ve bölünmüşlüğü daha da derinleştirebilmektedir. Böyle toplumlar için bütünleştirme yaklaşımına dayalı bir anayasal düzenleme, çatışma yönetimi olmaktan ziyade; bizatihi çatışma nedeni olabilmektedir. Bütünleştirme yaklaşımı, hali hazırda alt gruplar arasında var olan haksızlıkları gidermekten ziyade görünmez kılmaya çalıştığı ve uzun vadede asimilasyonu doğuracağı şeklinde eleştirilmektedir.²⁹⁷ Lijphart'a göre, "eşitliliğe sahip bir toplum tarafından ortaya çıkarılmış problemlere yönelik grupsal bağlılık yerine ortak bir ulusal bağlılığın ikamesi mantıklı bir cevap olarak görünmesine rağmen, buna teşebbüs etmek son derece tehlikelidir."²⁹⁸ Bölünmüş toplumlarda grupsal sadakati değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerin özellikle kısa vadede başarılı olma şansı olmadığı gibi; "tam tersi bir etki yaratarak ulusal bağlılıktan ziyade alt grupsal bağlılığın artmasına ve gruplar arası şiddetin oluşmasına neden olabilir."²⁹⁹ Bütünleştirme politikalarının yürütülemediği ve başarılı olamadığı bölünmüş toplumlar için çatışma yönetimini sağlayacak ve topluluklar arası uzlaşıyı temin edecek daha farklı demokratik yaklaşımların ve politikaların devreye girmesi gerekmektedir. Bütünleştirme politikalarının uygun olamadığı derince bölünmüş toplumlar için uzlaştırma/güç paylaşım politikaları; demokratik devletlerin etnik, dinsel,

²⁹⁶ McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 86.; O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places", s. 39.

²⁹⁷ Coakley, "Ethnic Conflict Resolution: Routes Towards Settlement", s. 478-479

²⁹⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 24.

²⁹⁹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 24.

dinsel ve(ya) ulusal çeşitliliğin yönetimine yönelik başvurabilecekleri alternatif politikalarıdır.

Bütünleştirme yaklaşımının aksine uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımının, ülke sınırları içerisinde birden çok (iki veya daha fazla) kamusal kimlik önerisi bulunmaktadır. Uzlaştırmacılar, bütünleştirmecilerin argüman olarak kullanmış oldukları klasik anayasacılığın ilkelerine karşı durmamakta; ancak bu ilkeler çerçevesinde şekillenmiş anayasal düzenlemelerin, bölünmüş toplumlar için yeterli olamayacağını düşünmektedirler. Uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımı, bu ilkelerin eksikliklerini giderecek ek politik ilkeler önermektedir.

2. Uzlaştırma/Güç Paylaşım Yaklaşımı: Kamusal Çok Kimliklilik

Demokratik devletlerin etnik, dinsel, dinsel ve/ya ulusal çeşitliliğin ve bu hatlar üzerinden bölünmüş toplumların yönetilmesine yönelik yaklaşım stratejilerinden ve kamu politikalarından biri de uzlaştırma politikalarıdır. *Uzlaştırma (accommodation)*, farklı grupların hususi ihtiyaçlarının ve çıkarlarının *uyumlu kılınmasını* ifade etmektedir. Bu bağlamda uzlaştırma, birden fazla kamusal kimlik düzenlemekte ve farklılıklara kamusal saygı ile eşitliği savunmaktadır.³⁰⁰ Uzlaştırma politikaları, devlet içinde minimum olarak birden fazla etnik, dinsel, dinsel veya ulusal topluluğun tanınmasını talep etmektedir.³⁰¹ Derin çeşitliliğe yönelik tek bir vatandaşlık anlayışından kaçınılmakta; yani birden fazla “aidiyet biçiminin” aynı siyasal birim içerisinde bir arada bulunabileceği düşüncesi esas alınmaktadır.³⁰² Uzlaştırma politikaları, aynı devlet içerisindeki farklı toplulukların barış içerisinde bir arada var olmalarının ve yaşamalarının güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

Uzlaştırma perspektifinde; bütünleştirme politikalarının genel olarak ülke sınırlarına denk gelecek yalnızca bir tek kamusal kimlik temelli düzenlemeleri, etnik,

³⁰⁰ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 41.

³⁰¹ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 52.

³⁰² Alex Schwartz, “Patriotism or Integrity? Constitutional Community in Divided Societies”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 31, No. 3, 2011, s. 503-504.

dinsel, dilsel veya ulusal hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlar için bir çözüm olarak görülmemektedir. Uzlaştırıcılar, bu tür toplumlarda bütünleştirme politikalarının istikrarlı ve mantıklı bir dengede duramayacağını düşünmektedirler.³⁰³ Uzlaştırma bir çözüm olarak görülmediğinde bütünleştirme ya asimilasyona ya da grupların ayrılmasına neden olacaktır. Gücsüz kültürler veya topluluklar ya asimile olacaklar ya da kendilerini korumak için ters tepki vereceklerdir. Hatta bazen bu tepkiler çoğunluk durumundaki (Hindistan'daki Hindular gibi) topluluklardan da gelebilmektedir. Bu çerçevede bütünleştirme politikalarının sıklıkla kullandığı tarafsızlık ve nötrlük retoriği, hakim topluluğun çıkarlarını esas almakta ve kültürel hakimiyetini sürdürmektedir. Derince bölünmüş toplumlarda bütünleştirme girişimi, bir topluluğun (genellikle en büyük topluluğun) lehine siyasal bir tercih anlamına geldiğinden dolayı, hem adil değil hem de başarısız olma ihtimali çok yüksektir.³⁰⁴ Uzlaştırma ve bütünleştirme yaklaşımı arasındaki temel fark, kimliklerin yapısı ve buna bağlı olarak önerdikleri anayasal düzenlemeler konusundadır. Sujit Choudhry'in ifadesiyle, “etno-kültürel kimliklerin dayanıklılığı üzerine farklı algılar, bölünmüş toplumlar için anayasal düzenlemeleri”³⁰⁵ nin çerçevesini şekillendirmesi, uzlaştırma ve bütünleştirme arasındaki farkı da belirlemektedir. Bütünleştirmeçilerin kimlikleri dönüştürülebilir görüşlerinin tersine; uzlaştırıcılar, “belli bağlamlarda ulusal, etnik, dinsel ve dilsel kimliklerin ve bölünmüşlüklerin dönüştürülebilir, yumuşak, akıcı veya uysal olmaktan ziyade daha sert, dayanıklı, katı ve direngen olduklarını”³⁰⁶ düşünmektedirler. Tam da böyle bir nedenden ötürü uzlaştırma yaklaşımı, atfedici kimliklere yönelik birden fazla kamusal kimlik önerisinde bulunmaktadır.

Uzlaştırma stratejileri ile *güç-paylaşım (power-sharing)*³⁰⁷ stratejileri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.³⁰⁸ Bazen uzlaştırma kavramı bazen de güç-paylaşım kavramı

³⁰³ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 73.

³⁰⁴ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 53.

³⁰⁵ Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 27.

³⁰⁶ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 52-53.

³⁰⁷ Güç-paylaşım kavramı, bazen güç paylaşımının alt stratejilerinden ve politikalarından birinin (özellikle ortaklıkçılık stratejisi) yerine kullanılmakla birlikte; aşağıda inceleneceği gibi çeşitli alt strateji ve politikaları içeren bir kavramdır. *Güç-paylaşım* kavramının genel kullanımı sıklıkla güç-paylaşımının alt

tercih edilmektedir. O’Leray ve McGarry, bu iki kavram altındaki politikaları aynı politikalar olarak belirtmektedirler.³⁰⁹ Bu gerekçeyle, bu çalışmada da her iki kavram aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Güç paylaşımı, en genel anlamıyla güç ve iktidarın tekelleşmemesini ve daha fazla kişi tarafından paylaşılmasını ifade etmektedir.³¹⁰ Güç paylaşımının zıddı, güç ve iktidarın bir parti, grup, organizasyon, fraksiyon veya kişi tarafından tekelleşmesidir. Güç tekel(leri); en azından şeklen, tiranlıklarda, diktatörlüklerde, askeri otoritelerde, teokrasilerde, monarşilerde veya tek parti iktidarlarında var olmaktadır.³¹¹ Ancak demokrasilerde dahi böyle durumlar ortaya çıkmaktadır. Demokrasi, Alexis de Tocqueville ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin vurguladığı “çoğunluğun tiranlığı/diktatörlüğü”³¹² olan bir tahakküme yol açabilmektedir. Ayrıca seçimler arasında önemli siyasi makamlar, iktidar olan kişi ve gruplar tarafından tekelleştirilebilir. Bu hakimiyet geçici bir hakimiyet olsa dahi yine de bir hakimiyettir ve seçilmiş liderlere kendi topluluklarını halkın genel tercihine karşı hakim kılma imkanı vermektedir.³¹³ Demokrasilerde, güç ve iktidarın bir kişi, grup veya parti tarafından tekel altına alınmaması için anayasacılık ilkeleri ileri sürülmektedir.

politikalarından/metotlarından biri olan ortaklıkçılığın bir unsuru olan *yürütmedeki güç-paylaşımı* ile yanlış bir biçimde karıştırılmaktadır.

³⁰⁸ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 19.

³⁰⁹ McGarry, O’Leary ve Simeon’a göre, demokratik güç paylaşımının (uzlaştırmanın) *merkezcilik* (centripetalism), *çokkültürcülük* (multiculturalism), *ortaklıkçılık* (consociation/alism) ve *bölgesel çoğulculuk* (territorial pluralism) olarak dört farklı biçimi bulunmaktadır. McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 53; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 19; Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 28.

³¹⁰ *Güç-Paylaşım* kavramı, İngilizcedeki *Power-Sharing* teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Güç/iktidar (power), bir şeyi yapabilme kabiliyeti veya istenilen bir etkinin ortaya çıkmasını sağlayabilme yeterliliğidir. Güç Paylaşımı ise, bu yapabilme kapasitesinin yayılmasını önermektedir. Güç/iktidar, zorlama, yönlendirme, razı etme vb. kapasitelerinin yanı sıra aynı zamanda otorite, yargılama, kontrol, yönetme veya egemenlik anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, en temel anlamıyla Güç Paylaşımı aynı yetki ve yönetmeye daha fazla kişi ve grupların dahil olmasını sağlamaktadır. O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 1. Güç/iktidar ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bertrand Russel, *Power: A New Social Analysis*, Routledge Classics, London/New York, 2004.

³¹¹ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 2.

³¹² De Tocqueville, *Democracy in America*, s. 287 vd. (II. Cilt; özellikle 7. Bölüm).

³¹³ Ayrıca bkz Eric A. Nordlinger, *On the Autonomy of the Democratic State*, Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts, 1982.

Uzlaştırma yaklaşımı, güç ve iktidarın tekelleşmesine engel olmak için bölünmüş toplumlarda klasik anayasacılık ilkelerine ek olarak güç paylaşım sistemini önermektedirler.

Güç-Paylaşımının kapsamlı bir tanımına yönelik; bir aktörün veya örgütlü kolektif bir aktörün/yapının bütün önemli güç ve makamları – geçici veya daimi olarak – elinde bulundurmasını engelleyecek bir takım antlaşmalar ve düzenlemeler şeklinde bir izah yapılmaktadır.³¹⁴ Bütünleştirmecilere göre, kuvvetler ayrılığı ilkesi de esasen iktidar ve güç temerküzünü önlemeyi hedeflediğinden, bu ilkenin diğer anayasacılık ilkeleriyle birlikte hakkıyla tanzimi bölünmüş toplumlar için yeterli bir çözümdür.³¹⁵ Hatta bazıları ise, yanıltıcı olarak “güç paylaşımı” ile “kuvvetler/güçler ayrılığı” aynı anlamı ifade eden iki kavram olarak algılamaktadır. Bu iki kavram arasında etimolojik ve filolojik benzerlikler ve de potansiyel olarak kesişmeler olmakla birlikte, birbirinden farklı kavramlardır. Güç-paylaşımı, karar alma sürecine dinsel, dilsel etnik ve ulusal grupların temsil edilmesi ile gücün onlar arasında dağıtımını ifade etmektedir. Bu bağlamda güç-paylaşımı, ortak karar oluşturma sürecindeki müştereklik ile grupsal/bölgesel karar alma sürecindeki özerkliği eşgüdümlü olarak gerektirmektedir. Bunun tersi olarak kuvvetler ayrılığında eş güdümlü bir politika oluşturma sistemi bulunmamaktadır. Kuvvetler ayrılığında politikaların, farklı kurumlar arasında dağıtılan kuvvetlerin çarpışması sonucu oluşması beklenmektedir.³¹⁶ Güç paylaşımı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin alternatifi değil; bölünmüş toplumlarda anayasacılık ilkelerinin eksikliklerini tamamlayan ve onlara eklenen bir ek düzenleme olarak düşünülmüştür. Yani anayasacılık, güç-paylaşımı için zorunlu bir şarttır; ancak kesinlikle yeterli değildir.

Güç-paylaşım sisteminin eski tarihsel örnekleri³¹⁷ bulunmakla birlikte, güç-paylaşım kavramının kendisi yeni olup³¹⁸ çağdaş siyaset biliminde tarihsel örneklerden

³¹⁴ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 3.

³¹⁵ Roeder, “Power Dividing as Alternative to Ethnic Power Sharing”, s. 52.

³¹⁶ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 11-12.

³¹⁷ Güç Paylaşımının geniş tanımının içerisine antik döneme kadar gidebilecek çeşitli tarihsel örnekler dahil edilebilir. İki konsolun yıllık seçimine dayalı olan Roma Cumhuriyetinin yönetimi ve Antik

farklı bir sistemi öngörmektedir. Güç-paylaşım sisteminin amacı, yasama, yürütme, yargı yetkisinin, askeri ve bürokratik veya ‘‘kültürel gücün’’ tekeline (geçici veya daimi) engelleyecek politik kurumların düzenlenmesidir.³¹⁹ Modern güç-paylaşım sisteminin özgünlüğü ve aynı zamanda önemi, özellikle *kültürel hegemonyayı* önleyecek ve ‘‘kültürel çoğulculuğu’’ sürdürecektir düzenlemeler ve politikalar öne sürmesidir. ‘‘Kültür’’ kavramının³²⁰ içeriği oldukça tartışmalı olmakla birlikte, buradaki kullanımı insanların inançları, yaşam felsefeleri ve dinleri, etnik ve ulusal gelenekleri ve dillerini kapsamaktadır. Kültürel çoğulculuğun korunması, ‘‘kültürel korumacılık’’ olarak da adlandırılabilmiştir. Buradan hareketle uzlaştırma/güç paylaşım politikalarına yönelik, etnik, dinsel, dilsel ve ulusal kimliklerin çok eski tarihlerden beri var olduğunu ve siyasal olarak hep böyle kalacağını düşünen primordializm (ilkçilik) eleştirisi yapılmaktadır. Ancak uzlaştırma/güç paylaşım stratejilerini savunanlar, belirli kimlik ve kültürlerin doğal olarak bütünsel, statik, homojen, tamamen antik zamandan beri değişmemiş ve gerçek olduğunu varsaymamaktadırlar. Yani primordialist olmadıklarını belirtmektedirler.³²¹ Ancak bölünmüş toplumlarda *kültürel* kimlikler, kendilerini tehdit altında hissettiklerinden dolayı daha katılaşmakta ve direngen olmaktadır. Çağdaş güç-paylaşımı/uzlaştırma sistemleri en azından bazı kültürlerin ve kültürel kimliklerin

Sparta'nın ikili krallığı, güç ve iktidarın tekelleşmesine engel olacak tarihsel güç paylaşımına örnek verilebilirler. Eski Romalılar monarşi yönetimine son verdikten sonra, krallarının eski güç ve yetkilerini bir yıllık görevde kalacak iki konsolun (hakimin) eline verdiler. Sparta'nın senatörler ve yargıçlar konseyi tarafından kontrol edilen çift krallığı da iktidarın yozlaşmasını ve tekelleşmesini engellemek için planlanan tarihsel başka bir örnektir. O'Leary, ‘‘Power Sharing in Deeply Divided Places’’, s. 51. Ancak bu örneklerin hiç birisi, çağdaş güç paylaşım sisteminin hedeflediği *kültürel gruplar arası güç paylaşımını* sağlama niyetinde değildir.

³¹⁸ *Oxford İngilizce Sözlüğüne* göre, güç-paylaşım terimi Kuzey İrlanda'daki kısa ömürlü barış antlaşması ile 1972'de dile girmiştir. Donald Rothchild / Philip G. Roeder, ‘‘Power Sharing as an Impediment to Peace and Democracy’’, içinde *Sustainable Peace: Power and Democracy after Civil Wars*, Ed: Philip G. Roeder / Donald Rothchild, Cornell University Press, Ithaca / London, 2005, s. 30.

³¹⁹ O'Leary, ‘‘Power Sharing in Deeply Divided Places’’, s. 4.

³²⁰ Kültür kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Adam Kuper, *Culture: The Anthropologists' Account*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) / London, 1999.

³²¹ O'Leary, ‘‘Power Sharing in Deeply Divided Places’’, s. 5, 19; McGarry / O'Leary / Simeon, ‘‘Integration or Accommodation?’’, s. 52-53. Primordialistler, etnik, dinsel, dilsel ve ulusal grupların hatırlanması zor olan çok eski tarihlerden beri var olduklarını düşünmektedirler.

bir arada yaşamasını sağlamaktadır. Bu fikir, kısmen “çok kültürlülük” dilinde ifade bulunmaktadır.³²² Bu politikalar, kültürleri sabit olgular halinde tutmamakta; ancak çeşitli mekanizmalarla belirlenmiş gruplara, kendi kültürel evrim ve değişimini kontrol etme izni verilmektedir.

Savunucularına göre, uzlaştırma/güç paylaşımı sadece etnik çatışmaların ve sivil savaşların şiddetini değil, aynı zamanda “devletlerin şiddetini” de kontrol altına alabilmenin bir yoludur. Toplumsal barışın ve güvenliğin sağlanması için bir “düzen” gerekmektedir. Hobbes, yaşanılabilir insani bir hayat için “düzen/devlet”in zorunluluğunu vurgulamaktadır. Hobbes’e göre, devlet olmadıkça “herkes herkese daima savaş halinde”³²³ olacaktır. “Herkesin herkese karşı savaş”ından kurtulmanın yolu olarak, “insanlar(ın) hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç”³²⁴ önerisinde bulunmaktadır. Bu güç, şiddet tekeline sahip modern devlettir.³²⁵ Toplumsal barışın ve güvenliğin sağlayıcısı olarak görülen şiddet tekeline sahip modern devletin kendisi, yapısal ve potansiyel olarak “toplumsal barışı ve güvenliği” tehdit edecek daha büyük “şiddet” imkanına sahip olmuştur.³²⁶ Artık devletler, iddia edilen “insanın

³²² Bazı yüzeysel ve yanlış eleştirilerin aksine; çağdaş güç paylaşımı/uzlaştırma bütün kültürleri korumamaktadır. Örneğin kelle avcılığı, kabilesel dağlama, jenital sünnet veya Çin kültüründeki demir ayakkabı gibi bireysel hakları ihlal eden kültürler hiçbir şekilde “çokkültürlülük” değerleri içerisinde kabul görmemektedirler. O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 5. Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 81-83.

³²³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2007, s. 94.

³²⁴ Hobbes, güvenliği sağlayacak böyle bir düzen gücünün ve otoritenin olmamasının çok daha kötü olacağını belirtmektedir: “Böyle bir ortamda, çalışmaya yer yoktur; çünkü çalışmanın karşılığı belirsizdir. Ve dolayısıyla toprağın işlenmesine de yer yoktur; ne denizcilik, ne deniz yoluyla ithal edilebilecek malların kullanılması, ne rahat yapılar, ne fazla güç gerektiren şeyleri kaldırmak ve taşımak için gereken şeyler, ne zaman hesabı, ne sanat, ne yazı ne de toplum vardır. Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer.” Hobbes, *Leviathan*, s. 94-95.

³²⁵ Max Weber, şiddet tekeline modern devletin en temel özelliği olarak şu şekilde ifade etmektedir: “Modern devlet, bütün siyasal birlikler gibi, sosyolojik olarak ancak kendine özgü somut araçları açısından tanımlanabilir: O da fiziksel güç ve şiddet kullanımınıdır.” Bu bağlamda modern “devlet, belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğudur.” Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2004, s. 131.

³²⁶ Sancar, şiddet tekelinin devlete verilmesi *Leviathan* kadar güçlü ve baskıcı bir devletin kurulmasına potansiyel imkan hazırladığını ifade etmektedir. Bu durumda “modern devlet, sona erdirmekle

insana karşı savaş’’ından çok daha fazla ölümcül veya öldürücü bir varlık haline gelmiştir. Devletler, insanlık tarihindeki en büyük veya en fazla potansiyele sahip ‘‘katiller’’ olarak yerini almış; birçok devlet kurucusu ve ulus-inşacısı da insanların ve ulusların katili olarak nitelendirilmiştir.³²⁷

Rudolf Rummel, 20’nci yüzyılda (1900-1987 arası; ilk 88 yılı) devletlerin kendi sınırları içerisinde yaklaşık olarak 170 milyon insanı öldürdüğünü hesaplamıştır.³²⁸ Rummel, devletlerin uygulamış olduğu bu şiddeti tanımlamak için soykırım, siyasi kırım ve toplu katliamları içeren bir kavram olarak *halk kırım (democide)* kavramını³²⁹ kullanmaktadır. Halk kırımını (democide) önleme stratejisini de dahili özgürlüklerin geliştirilmesi ile devletin güç ve iktidarının sınırlandırılması ve denetlenmesi olarak belirtmektedir.³³⁰ Modern devletin bu şiddetini önlemek için devlet kudretini sınırlandıracak ve denetleyecek çeşitli mekanizmalar (anayasacılık ilkeleri; demokratik hukuk devleti) geliştirilmiştir. Uzlaştırma/güç paylaşımı da, bölünmüş toplumlarda toplulukların birbirlerine karşı şiddetini engellemenin yanı sıra devletin de *Leviathan* (canavar) olmasını önleyecek ek bir mekanizmadır. Ayrıca hükümetler sistematik ayrımcılık vasıtasıyla egemen olan etnik, dinsel, dilsel veya ulusal grupları organize etmekte ve diğerlerini de dağınık hale getirmekte ve tabi kılmaktadırlar. Yani modern devlet, uygulamada bazı grupları ‘‘dışlamaktadır’’ veya ‘‘yok etmektedir.’’³³¹

görevlendirildiği toplumsal şiddeti tek yanlı teröre dönüştürüp kapsamlı ve imha edici bir baskı aygıtı ve pratiği geliştirebilir. Modern devletlerin yirminci yüzyıldaki serüveni, bunun salt teorik bir ihtimal olmadığını gösteren sayısız acı tecrübeyle doludur.’’ Mithat Sancar, ‘‘Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti’’, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı 13, 2001, s. 33.

³²⁷ O’Leary, ‘‘Power Sharing in Deeply Divided Places’’, s. 7.

³²⁸ Rudolph J. Rummel, *Death by Government, with a Foreword by Irving Louis Horowitz*, 7. Printing, Transaction Publisher, New Brunswick / London, 2009, s. 4, 9.

³²⁹ *Democide* kavramı ‘‘demos (halk)’’ ve ‘‘cide (öldürme)’’ kelimelerinin birleşiminde meydana gelmektedir. Rummel *democide (halk kırım)* kavramını ‘‘soykırım, siyasi kırım ve toplu katliam da dahil olmak üzere herhangi bir kişinin ve halkın bir hükümet tarafından öldürülmesi’’ olarak tanımlamaktadır. Rummel, *Death by Government*, s. 31.

³³⁰ Rummel, *Death by Government*, s. 22, 27.

³³¹ Zygmunt Bauman, ‘‘yabani otları’’ veya ‘‘zararlı otları’’ temizleyen bahçecilik metaforu üzerinden modern devleti tanımlamakta; bu şekilde nitelenecek grupların toplumdan temizlenmesi de modernliğin ruhunda var olduğunu belirtmektedir. ‘‘Modern soykırım, duyguların denetlenemeyen bir patlaması ve

Uzlaştırma/güç paylaşımı, devletin dahili şiddetini ve insani ilişkilerdeki çatışmayı azaltacağı iddia edilen çeşitli mekanizmalar öne sürmektedir.³³² Bu stratejilerin ütöpik olmadığı; gerçekçi politikalar olduğu da eklenmektedir. Buradan hareketle Jean-Jocques Rousseau'nun *Sosyal Sözleşme*'de belirttiği “insanları oldukları gibi, kanunları olabilecekleri gibi”³³³ metodunu, uzlaştırma/güç paylaşımı taraftarları da takip etmektedirler. Ancak Rousseau'nun bölünemez, devredilemez ve mutlak (yanılmaz) egemenlik anlayışını kabul etmemektedirler.³³⁴ Uzlaştırma/güç paylaşım yaklaşımı, birleşik veya birleştirilmiş insanlar arasında değil; bölünmüş toplumlarda topluluklar/gruplar arasındaki sosyallik için sosyal sözleşme arayışı içindedir.

Uzlaştırma/güç paylaşım stratejilerine yönelik çeşitli tasnifler yapılmıştır. McGarry, O'Leary ve Simeon'a göre, demokratik güç paylaşımının/uzlaştırmanın başlıca dört farklı çeşidi bulunmaktadır: Merkezçilik (centripetalism), çokkültürcülük (multiculturalism), ortaklıkçılık (consociation/alism), bölgesel çoğulculuk (territorial pluralism).³³⁵ Derince bölünmüş toplumlarda istikrar, adalet ve demokrasi gibi temel değerlerin gelişimine katkı sağlayacak anayasal düzenlemelere yönelik tartışmalar, sadece iki temel yaklaşım olarak bütünleştirme ve uzlaştırma/güç paylaşımı arasında

neredeyse amaçsızca yapılan, tamamen irrasyonel bir eylem değildir. Bunun aksine, karmaşık ve mat olan toplumsal gerçekliğin yaratamadığı müphemlikten arınmış homojenliği yapay araçlarla gerçekleştirmeye çalışan, rasyonel bir toplum mühendisliği uygulamasıdır.” Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003, s. 55.

³³² O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 14.

³³³ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 3.

³³⁴ O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 14. Rousseau'ya göre, “toplum sözleşmesi şöyle özetlenebilir: Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel iradenin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz.” Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 15. Egemenlik genel iradenin kullanılması anlamına gelmektedir. Egemenlik veya genel irade, başkasına devredilemez. Yalnız genel irade devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir. Egemenlik, halkoyunun yürütülmesinden başka bir şey olmadığı için, hiçbir zaman başkasına geçirilemez. Genel iradenin başkasına geçirilmesi söz konusu olmayacağı gibi temsil edilmesi de imkansızdır. Diğer bir nokta genel irade, yani egemenlik bölünmezdir. Çünkü irade ya geneldir, ya özeldir. Genel iradenin diğer bir özelliği her zaman doğru ve kamu yararına yöneliktir. Dolayısıyla egemenlik mutlak ve yanılmazdır. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 23-27.

³³⁵ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 53; O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 19.

yapılmamaktadır; aynı zamanda bu yaklaşımların alt perspektifleri arasında da yaşanmaktadır. Uzlaştırma stratejilerinden özellikle merkezcilik ile ortaklıkçılık arasında çok yoğun bir tartışma bulunmaktadır.³³⁶ Bundan dolayı da, bölünmüş toplumlara yönelik en uygun anayasal düzenlemenin ne olabileceği sorunsalına dair son dönem tartışmalara, özellikle merkezcilik (D. Horowitz) ile ortaklıkçılık (Arend Lijphart) arasındaki tartışmalar damga vurmuştur.

Timothy D. Sisk; bölünmüş toplumlarda “etnik grupların farklılıklarını ortak demokratik bir devletin meşru kurumları vasıtasıyla bir araya getirebilmelerini sağlayacak”³³⁷ uygulamaların neler olabileceğine karşılık olarak, güç paylaşımının temel iki yaklaşımı olan ortaklıkçı (consociational) ve bütünleştirici (integrative) yaklaşımların bulunduğunu belirtmektedir. Sisk, burada bütünleştirici (integrative) olarak belirttiği yaklaşım ile esasen D. Horowitz’in merkezcilik (centripetalism) yaklaşımını kastetmektedir.

Aşağıda incelenecek olan uzlaştırma/güç paylaşımı yaklaşım ve stratejileri arasında çeşitli farklılıklar ve anlaşmazlıklar bulunmakla birlikte; bütün bu yaklaşımların ve stratejilerin bir araya geldiği ve anlaştıkları nokta ise, devlet-altı etnik, dinsel, dilsel veya ulusal grupların özel ve kamusal alanda tanınmasıdır. Özellikle geniş azınlık grupları tarafından istenen güç paylaşım/uzlaştırma politikaları, meşru olarak kabul edilmeyen uygulamaların alternatifi olduğu gibi demokratik devletlerin çoğunun başvurduğu bütünleştirme politikalarının da alternatifi politikalardır. Uzlaştırma taraftarları, bölünmüş toplumlarda bütünleştirme girişimlerinin hem adil olmadıkları hem de kolay olmadıklarını; özellikle asimilasyona varacak bütünleştirme politikalarının da çok “kanlı” olabileceklerini ileri sürmektedirler.

³³⁶ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 69; Choudhry, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 15-17.

³³⁷ Timothy D. Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace, Washington DC., 1996, s. 33.

Bu çalışmada ayrı bir bölüm olarak ele alınacak olan ortaklıkçılık stratejisi merkeze alınarak uzlaştırma/güç paylaşım stratejileri sırasıyla çokkültürcülük, bölgesel çoğulculuk, merkezilik ve ortaklıkçılık şeklinde incelenecektir.

A. Çokkültürcülük

Çokkültürcülük (multiculturalism) kavramı,³³⁸ esasen kelimenin tam anlamıyla ele alındığında, uzlaştırma/güç paylaşım politikaları anlamına gelmektedir. Yani hem özel hem de kamusal alanda birden fazla topluluğun korunması ve bir arada yaşamasını gerektirmektedir. Bu bağlamda çokkültürcülük, uzlaştırma/güç paylaşımı ile eşanlama gelmekte ve bütün politikalarını içermektedir. Diğer bir ifadeyle uzlaştırma/güç paylaşım politikaları, çokkültürcü politikalar olarak da adlandırılmaktadır. Çokkültürcülük, farklı kültürel kimliklerin eşit olarak tanınmasını gerektirmektedir.³³⁹ Farklı kültürel kimliklerin eşit olarak tanınması, farklı toplumsal grupların özel haklarla desteklenmesini öngören politikalarla mümkün olabilmektedir. Kymlicka, çokkültürcülük politikalarının merkezine “çokkültürlü yurttaşlık” kavramını³⁴⁰ yerleştirmekte; bazı kültürel farklılık biçimlerinin özel yasal veya anayasal

³³⁸ *Multiculturalism* kavramı, Türkçeye *çokkültürlülük* ve *çokkültürcülük* olarak iki şekilde tercüme edilmiştir. Bir politika ve strateji olarak bir toplumdaki farklı kültürlerin bir arada yaşamasını ve kamusal olarak da tanınmasını sağlayan bir tutumu yansıttığından dolayı, burada *çokkültürcülük* kavramı tercih edilmiştir. *Çokkültürlülük* kavramı ise, bir strateji ve politik tutumdan ziyade toplumsal olarak öyle olma durumunu anlatma görüntüsü vermektedir.

³³⁹ Charles Taylor’a göre, kimlik, modern insanın bir gereksinimidir ve temelde diyalojik bir niteliktedir. Bu özelliği gereği, eşit olarak tanınması gerekmektedir. Herkesin keline özgü veya eşsiz kimliğinin tanınması olarak *eşit tanınma politikası* ya da *farklılıklar politikası*, çokkültürcülük politikasına denk gelmektedir. Eşit tanınma, sağlıklı bir demokratik toplum için benimsenecek uygun bir yol olduğu gibi; tersi olarak tanınmanın reddedilmesi ise, kurbanlarına ciddi zararlar vererek aşağılayıcı bir öz-imaaj vermektedir. Tanınmama, adeta kendinden nefret yaratan bir kimlik yaralamasıdır. Charles Taylor, “Tanınma Politikası”, içinde *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Haz. Amy Gutmann, Çev. Yurdanur Salman, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 46-93. Ayrıca bkz. Nancy Fraser, “Rethinking Recognition”, *New Left Review*, No. 3, May/June 2000, s. 109-110.

³⁴⁰ Kymlicka’nın *çokkültürlü yurttaşlık* kavramından önce; Iris Marion Young, aynı anlama denk gelecek ve grup farkına dayalı hakları (group-differentiated rights) sağlayacak “*farklılaştırılmış yurttaşlık*” (differentiated citizenship) kavramını kullanmaktadır. Iris Marion Young, “Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship”, *Ethics*, Vol: 99, No: 2, 1989, s. 258.

düzenlemeler ve önlemler ile çözüme kavuşabileceğini belirtmektedir.³⁴¹ Ulusal, etnik ve kültürel farklılıkların pratikte eşit olarak tanınmasını sağlayacak çeşitli stratejiler ve bu bağlamda gruplara özgü farklı hak biçimleri bulunmaktadır. Kymlicka, gruplara özgü hak biçimlerinin, özyönetim hakları, çoketniklilik hakları ve özel temsil hakları olarak en az üç çeşit olduğunu belirtmektedir.³⁴² Bütün bu haklar, çokkültürcülük politikalarının muhtelif bağlamlarda uygulanmasının gereksinimi ve sonucudur.

Kavramsal anlamıyla çokkültürcülük politikaları, uzlaştırma/güç paylaşım politikaları anlamına denk gelmesine rağmen; McGarry, O’Leary ve Simeon tarafından çokkültürcülük, uzlaştırma/güç paylaşım politikalarının bir alt politikası veya stratejisi olarak belirtilmiştir. Ancak burada özellikle uzlaştırmanın bir alt stratejisi olarak tasnif edilmesinden kasıt, uzlaştırmanın diğer üç stratejisi olan merkezilik, ortaklıkçılık ve bölgesel çoğulculuğun içerisine tam olarak yerleşmeyen çokkültürcü politikalar kastedilmektedir. Çünkü belirtilen diğer üç stratejinin altına giremeyen çeşitli çokkültürcü politikalar bulunmaktadır. Burada çokkültürcülük, merkeziliğe nazaran daha uzlaştırmacı ve çoğulcu olan; ancak ortaklıkçılık ile bölgesel çoğulculuğa nazaran daha bütünleşirmeci ve daha az çoğulcu olan bir çokkültürcü politikadır.³⁴³ Çokkültürcülük, azınlıkların talep ve isteklerini karşılamaya yönelmektedir. Çokkültürcülük, Avrupa’nın ve Kuzey Amerika’nın çoğunda tam anlamıyla veya yaygın olarak uygulanmamaktadır. Çokkültürcü bir politika, göçmenler dahil bütün kültürel azınlıklara kendi dillerinde kamu okullarının açılmasını; bu okul programlarının, azınlıkların kendi dillerini ve kökenlerini sürdürmelerine sağlayacak şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir.³⁴⁴ Benzer olarak günümüzde sınırlı bir şekilde Rusya, Estonya ve Macaristan’da düzenlenen ve Karl Renner ve Otto Bauer gibi

³⁴¹ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 61.

³⁴² Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 33, 61.

³⁴³ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 69; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 18-21.

³⁴⁴ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 56; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 24.

Austro-Marksistler tarafından savunulan diğer kültürel özerklikleri de içermektedir.³⁴⁵ Ancak, sözde çokkültürcülük politikasını takip eden birçok devlet, böyle bir çokkültürcülüğten uzaktır. Bu manada Batı çokkültürcülüğü de, gerçek olmayan bir çokkültürcülük politikasıdır.

Avrupa’da çokkültürcülük olarak sunulan birçok politika, azınlık kültürlerine yönelik hakiki bir çokkültürcülük politikasından ziyade; farklılıklara “hoşgörü” ile yaklaşan, “pasif” bir liberal bütünleştirme politikasıdır. O’Leary’e göre, adeta liberal bütünleştirmenin maske takmış hali olan böyle bir çokkültürcülük, belirli ve sınırlı koşullar altında kötü bir seçenek değildir.³⁴⁶ Mesela bu tür bir çokkültürcülük, göçmenlerin kamuya açık olarak siyasette kendi ayrı kurumlarını sürdürmelerini desteklememekte; sadece özel alanda bu farklılıklara tolerans göstermektedir. Müslüman kızların kamu okulunda başörtü takmalarını hoş görebilmektedir. Ancak Avrupa’da Müslüman göçmenler için cami fonlama veya İrlanda’da Polonya göçmenleri için kendi dillerinde okullar gibi, kültürel toplulukların uzun vadede ayrı kalmaları için kamu desteği savunulmamaktadır.³⁴⁷ Ancak gerçek bir çokkültürcülük, farklılıkların eşit tanınmasını sağlayacak çeşitli düzenlemeler yapmakta ve kamu destekleri sunmaktadır.

Gerçek bir çokkültürcülük; etnisite, dil veya din temelli siyasi partilerin ve kurumların serbest olmasını sağlayacak ve asgari olarak bazı kamu desteklerini gerekli kılacak çeşitli düzenlemelerde ısrar etmektedir. McGarry, O’Leary ve Simeon’a göre, etnik, ulusal, dinsel veya dilsel olarak çeşitlilik gösteren toplumların bu çeşitliliğini koruyacak ve sürdüreceği “hakiki” bir çokkültürcülük politikasının minimum düzeyi,

³⁴⁵ Şayet modern anlamda çokkültürcülük, bir siyasal birim içindeki etnik olarak çeşitli sosyal kesimlerin dahil edilmesi, tanınması ve temsil edilmesine ilişkin ise; Karl Renner ve Otto Bauer’i çokkültürcülüğün öncüleri olarak görmek kesinlikle yanlış olmayacaktır. Ancak Renner ve Bauer’in argümanları, çokkültürcülüğün birçok çağdaş liberal tartışmasından çok daha kapsayıcıdır. Otto Bauer, *The Question of Nationalities and Social Democracy*, Ed. Ephraim Nimni, Trans. Joseph O’Donnell, University of Minnesota Press, Minneapolis / London, 2000, s. xix.

³⁴⁶ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 25; McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 57.

³⁴⁷ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 57.

bu toplulukların tanınması ve orantısız olarak temsil edilmesidir.³⁴⁸ Toplulukların eşit olarak tanınması, bir topluluğun “özerkliğine”; yani topluluğun önemli olarak tanımladığı kendine ait hususlarda kendisinin karar alabilmesine, kamusal olarak saygı ve desteği gerektirmektedir. Bir boyutuyla toplulukların eşit tanınmasının bir diğer sonucu olarak orantılılık (proportionality), kayda değer bütün grupların temel/kilit kamu kurumlarında orantılı olarak temsil edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, çokkültürcülük “toplulukların özerkliği + orantılılık” olarak formüle edilmiştir.³⁴⁹ Bu formülün içindeki her iki ilke de, güç ve iktidar paylaşımının bir miktarına denk gelmektedir. Çokkültürcülük politikalarının özel bir stratejisi olan bu formülasyon, çeşitliliğin korunmasına ve sürdürülmesine; esasen farklılıkların barış içinde beraber yaşamalarına yönelik çok güçlü bir kamusal düzenleme getirmektedir. Etnik, ulusal, dinsel veya dilsel olarak çeşitlilik arz eden; ancak bu hatlar üzerinden çatışma ve derince bölünmüşlük yaşamamış olan toplumların bir arada var olmaları için bu minimum düzeydeki çokkültürcülük politikası bir çözüm potansiyeline sahiptir. Fakat bu hatlar üzerinden derince bölünmüş ve çatışma yaşamış toplumların uzlaştırılması için yetersiz olabilmektedir. Bu ilkelerin yanı sıra bunlara ek ilkeler içeren daha farklı anayasal düzenlemelerin olduğu başka bir çokkültürcü/uzlaştırma/güç paylaşım politikasının, derince bölünmüş toplumlar için daha fazla çözüm kapasitesi gösterebilmesi mümkündür.

B. Bölgesel Çoğulculuk: Federalizm ve(ya) Bölgesel Özerklik

Bölünmüş toplumlarda etnik, ulusal ve kültürel çeşitliliğin ve çatışmaların yönetilmesine yönelik uzlaştırma/güç paylaşım stratejilerinden biri de bölgesel çoğulculuk metodudur. Bölgesel çoğulculuk kavramı, bölgesel özyönetim (territorial self-governance) kavramına denk gelmekte ve farklı yasal formlar altında var olabilmektedir. Dolayısıyla bölgesel çoğulculuk veya bölgesel özyönetim kavramları,

³⁴⁸ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 57-58; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 25.

³⁴⁹ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 25.

farklı “özyönetim” biçimlerini kapsayan genel terimler olarak kullanılmaktadır.³⁵⁰ Bir çatışma yönetim stratejisi olarak bölgesel özyönetimin tanımlanmasına yönelik muhtelif açıklamalar bulunmaktadır.³⁵¹ Bu açıklamaların çeşitliliği, bir cihette özyönetim uygulamalarının farklılığından da kaynaklanmaktadır. Kapsam ve ayrıntılarına bakılmaksızın yapılan tanımlamaların hepsi, doğrudan veya dolaylı olarak bazı ortak özellikleri paylaşmaktadır. Wolff’a göre, paylaşılan bu ortak özellik, belirli bazı güç ve yetkilerin merkezi bir hükümetten özyönetime sahip birime devredilmesi ve bu birimin devredilen yetkiyi nispeten bağımsız olarak kullanmasıdır.³⁵² Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta yetki ve iktidarın sadece tek taraflı bir irade ile verilmediğidir. Yani sadece merkezi hükümetin tek taraflı iradesi söz konusu değildir ve özyönetim bölgesine müdahale durumu da sınırlıdır. Uygulamada bölgesel özyönetim düzenlemeleri, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini değişik derecelerde içermektedir.

Bölgesel özyönetim, idari özerklikten (sınırlı bir adem-i merkeziyetçilikten) “tam” bir özyönetime (federalizm) kadar çeşitli biçimlerde uygulanabilmektedir.³⁵³ Bölgesel özyönetimin alt türleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmakla birlikte, en çok bilinen formu federalizmdir. Federalizm, en az iki (merkezi ve bölgesel) hükümet biriminin olduğu ve yetkilerinin anayasal olarak paylaştırılmış ve ayrıştırılmış olduğu

³⁵⁰ “Özyönetim”in farklı düzenlemelerini ve çeşitlerini karşılayacak, tek tip bir kavram kullanımı bulunmamaktadır. Mesela Ghai özerklik (autonomy) kavramını; özyönetimin farklı formlarını içeren jenerik (genel/kapsayıcı) bir terim olarak kullanmaktadır. Ghai, “Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis”, s. 8.

³⁵¹ Genel/kapsayıcı bir kavram olarak “özerklik” veya “özyönetim” kavramlarına yönelik yapılan çeşitli tanımlamalar için bkz. Stefan Wolff / Marc Weller, “Self-determination and Autonomy: A Conceptual Introduction”, içinde *Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies*, Ed. Marc Weller / Stefan Wolff, Routledge Press, London / New York, 2005, s. 11-14. Ayrıca bkz. Thomas Benedikter, *Modern Özerklik Sistemleri: Dünya Özerklik Örnekleri*, Çev. Hülya Türker / Mehmet Salim ve diğerleri, Nika Yayınevi, Ankara, 2014, s. 37-45.

³⁵² Stefan Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 20, Issue 1, 2013, s. 32.

³⁵³ Wolff, bölgesel özyönetim çeşitlerini yetkisel olarak güç derecelerine göre sırasıyla *konfederasyon* (confederation), *federasyon* (federation), *özerklik* (autonomy), *yetki devri* (devolution) ve *yetki dağıtımı/adem-i merkeziyetçilik* (decentralisation) şeklinde beş çeşit belirtmektedir. Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance”, s. 32-33.

egemen bir devlet biçimidir.³⁵⁴ Bir federasyonda hem merkezi hükümet hem de bölgesel hükümet, vatandaşlarını doğrudan yönetmekle ve idare etmekle yetkilidir. İlgili vatandaşlar da her iki hükümetin en az bazı bileşenlerini doğrudan seçebilmektedirler. Bir federasyonda federal devlet, federe devlet ile arasındaki yatay yetki paylaşımını genellikle tek taraflı olarak değiştiremez; her iki tarafın yetkilerini etkileyen anayasal değişimler her iki tarafın rızasını gerektirmektedir. Dolayısıyla federasyon otomatik olarak yazılı ve kodifiye bir anayasa gerektirmektedir.³⁵⁵ Her bir hükümetin yetkisi, diğer bir hükümetten ziyade, bir anayasadan veya bir anlaşmadan ileri gelmektedir. Buradan hareketle federasyonların “muahede” (akde dayalı) özelliği de belirtilmektedir.³⁵⁶ Diğer bir nokta ise, federasyonlarda genellikle iki hükümet arasındaki çelişkileri gidermeye yetkili federal düzeyde bir yüksek mahkemenin de bulunmasıdır.

Federasyon uygulamaları çok çeşitlilik arz etmektedir. Bir yandan ABD, Avustralya, Brezilya gibi “ulusal federasyonlar”; diğer yandan Kanada, İsviçre ve Belçika gibi “çok-uluslu” veya “çok-etnikli” federasyonlar bulunmaktadır.³⁵⁷ Çok-uluslu veya çok-etnikli federasyonlarda bölge sınırları, ulusal veya etnik azınlıkların sınırlarına uygun olarak çizilmektedir; yani etnik veya ulusal azınlıkların (en azından bir kısmının) bölgeleri kontrol edeceği bir düzenleme söz konusudur. Böyle bir

³⁵⁴ John McGarry / Brendan O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, içinde *From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen’s University Press, Montreal / Kingston, 2005, s. 263. Oktay Uygun, federal devleti şu şekilde tanımlamaktadır: “Federal devlet, siyasi iktidarın biri ulusal, diğeri ulusaltı ölçekte olmak üzere çok sayıda iktidar merkezi arasında güvenceli şekilde bölündüğü ve ulusaltı birimlerin ulusal karar alma sürecine etkili biçimde katıldığı bir örgütlenme biçimidir”. Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 265.

³⁵⁵ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro – Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 33; McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 263.

³⁵⁶ Daniel J. Elazar, *Exploring Federalism*, University of Alabama Press, Alabama, 1987, s. 4-5, 33.

³⁵⁷ Farklı federal devletlerde federe birimler, çeşitli biçimlerde adlandırılmıştır. Mesela ABD, Hindistan ve Avustralya’da “devlet” (state); Almanya ve Avusturya’da “land/memleket” (länder); İsviçre’de “kanton” (canton); Kanada’da “eyalet” (province); Belçika’da “bölge” (region) olarak kullanılmaktadır. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 30; Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 152.

federasyonda; federasyonun kurucusu ve sahibi olarak bir tek “ulus”tan ziyade, diğer etnik ve ulusal azınlıklar da federasyonun kurucusu ve müşterek sahibi olarak tanınmaktadır. “Ulusal” federasyonlar ise, her hangi bir ulusal, etnik, dilsel veya dinsel olarak azınlık topluluğu bir birimi kontrol etmemektedir. Ulusal federasyonlar yalnızca bölgesel çeşitliliği esas almakta ve devletteki ulusal ve etnik azınlıklar her bir birimde azınlık olarak kalmaktadır.³⁵⁸ Burada federal sistem idari bir yönetim şeklidir. Ulusal federasyon sisteminde, federasyonun ardındaki niyet uluslaşma ve ulus-inşasıdır. Federalizmin temel fonksiyonu, “her ne kadar ortak bir dil ve kültürü paylaşmasalar da, farklı politik birimlerde yaşayan insanları birleştirmek” olarak görülmektedir.³⁵⁹ En tipik örneğini ABD oluşturmaktadır. Federasyon ulus-inşasının bir aracı olarak savunulmaktadır.

Donald Horowitz, ulusal federasyon olarak adlandırılan “homojen” federasyonların etnik çatışma yönetiminin amacı için faydalı olabileceğini düşünmektedir. Homojen bölgeler, gruplar arasında rekabetten ziyade grup içi rekabeti sağlayacağından dolayı, çatışma yönetimini kolaylaştırmaktadır.³⁶⁰ Horowitz, çok-uluslu veya çok-etnikli federasyona yönelik temkinli davranmakta ve bu tür federasyonların ayrılmanın bir yolu olabileceği uyarısını yapmaktadır. Etnik çatışma yönetimi ile ilgili çalışmalar yapan Amerikalı siyaset bilimcilerin en ilklerinden biri olan Eric Nordlinger ise, federalizmi etnik çatışma yönetiminin bir seçeneği ve azınlıkların uzlaştırılmasının bir aracı olarak görmemektedir. Nordlinger, federalizmi devletin dağılmasına ve etnik merkezci azınlıklar tarafından yetki ve gücün kötü kullanılmasına neden olacağı korkusuyla etnik çatışma yönetimi olarak belirtmemektedir.³⁶¹ Ancak bu düşüncelerin aksine Gurr, yakın geçmişteki tarihsel kayıtların çok-uluslu federasyon ve bölgesel özerklik düzenlemelerinin çatışmaları

³⁵⁸ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 264-65; McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 50.

³⁵⁹ Murray Forsyth, “Introduction”, içinde *Federalism and Nationalism*, Ed. Murray Forsyth, Leicester University Press, Leicester / London, 1989, s. 4.

³⁶⁰ Donald L. Horowitz, “The Many Uses of Federalism”, *Drake Law Review*, Vol. 55 (4), s. 960-966.

³⁶¹ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 31-32.

yönetmek için etkili birer araç olarak gösterdiğini iddia etmektedir.³⁶² Ghai, etnik ve ulusal çeşitliliği nispeten uzlaştıran eski iki federasyon olarak Kanada ve İsviçre gibi istisnalar hariç, geleneksel olarak federalizmin etnik çeşitlilik sorunları ve çatışmaları çözmek için bir yöntem olarak kullanılmadığını belirtmektedir.³⁶³ Yani Horowitz'in aksine, "ulusal" federasyon sisteminden ziyade çok-uluslu veya çok-etnikli (1848'de kurulan İsviçre ve 1867'de kurulan Kanada örnekleri gibi) federasyon sistemi, bir etnik çatışma yönetimi olarak görülmektedir. "Ulusal" federalizm, liberal bir bütünleşme anlayışıyla uyumla olmakla birlikte; uzlaştırma yaklaşımının öngördüğü birden fazla etnik, dinsel, dilsel veya ulusal kimliğin kamusal olarak kurumsallaşmasına ters düşmektedir. En tipik örneği olan Amerika federalizmi, tarihsel olarak (Afrikalı köleler hariç) "homojen" bir algı ve yapı üzerine var olmuştur.

Etnik, ulusal, dinsel veya dilsel toplulukların coğrafik olarak yoğunlaşmış/kümelenmiş oldukları durumlarda,³⁶⁴ bölgesel çoğulculuğun bir formu olarak çok-uluslu veya çok-etnikli federalizmin işlevsel bir çatışma yönetimi olabileceği ileri sürülmektedir. Bu tür federalizmde, birden fazla (en az iki) etnik ve/ya ulusal kültür korunmakta ve kurumsallaştırılmaktadır. Çok-uluslu ve çok-etnikli federalistler, federasyonu "kültürel ve dilsel farklılıkları belirgin derecede farklı olan, ancak ortak bir siyasal birlik üyeliğinin avantajlarını arayan insanları"³⁶⁵ uzlaştırmak için savunmaktadırlar. Çoğulcu federasyonlar, çok uluslu, çok etnikli veya İsviçre'deki gibi çok dilli temeller üzerine kurulabilmektedir. Çoğulcu federasyonlar, çoğulculuğuna göre değişebilmektedir. "Tam" olarak çoğulcu bir biçimde tasarlanmış az sayıda federal anayasa örneği bulunmaktadır.³⁶⁶ Örneğin Irak 2005 Anayasası, tam çoğulcu bir çok-

³⁶² Ted Rober Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institutes of Peace Press, Washington, DC, 1993, s. 301.

³⁶³ Ghai, "Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis", s. 8.

³⁶⁴ Coğrafik olarak kümelenmiş toplulukların çok-etnikli federasyonları seçmiş olmalarının çeşitli nedenleri için bkz. McGarry / O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", s. 33-34.

³⁶⁵ McGarry / O'Leary, "Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation", s. 272.

³⁶⁶ McGarry, O'Leary ve Simeon'a göre; "tam" çoğulcu bir federasyon, esas olarak çok-uluslu bir federasyondur. Bu tür federasyonlar, "tekçi/monistik" bir egemenlik anlayışından ziyade, "çoğul/birden çok" bir egemenlik anlayışını kabul etmektedirler. Federasyonun çok-uluslu özelliği devletin temel

uluslu federasyon öngörmektedir. Anayasanın 3. maddesi Irak'ı “ulusların/milletlerin ülkesi” olarak nitelemekte; 4. maddesi Arapça ve Kürtçeyi resmi dil olarak belirtmektedir.³⁶⁷ Ancak Irak, geleceği belirsiz ve tamamlanmamış bir örnektir.

Federalizm, bir veya daha fazla bölgeye diğer bölgelere verilmeyen özel yetkilerin verildiği; bazı bölgelerin diğer bölgelere göre daha farklı bir statüye sahip olduğu “asimetrik” bir şekilde de düzenlenebilir.³⁶⁸ Örneğin, Kanada’da Quebec eyaleti diğer eyaletlere göre daha geniş yetkilere sahiptir. Bölgelere verilen asimetrik “özyönetim” yetkisi, federal sistemde olduğu gibi federal olmayan bir sistemde de mümkündür.

Bölgesel çoğulculuk, federasyon şeklinde olmak zorunda değil; federasyon sisteminin ötesine geçmekte ve farklı formlar içermektedir. “Bölgesel özerklik” veya “federacy” olarak anılan bu tür bölgesel özyönetimler de doğaları gereği esasen asimetriklerdir.³⁶⁹ Bu durumlarda, azınlığın bir çoğunluk oluşturduğu ülkenin yalnızca bir veya birkaç bölgesine özel yetkiler verilmektedir. Genelde çok önemli yetkiler verilmekte ve bu yetkiler bölgesel kurumlar tarafından kullanılmaktadır. Bununla birlikte federasyonun tersine özerk bölge, ulusal hükümette ve kurumlarında nispeten daha az bir rolü ve payı bulunmaktadır.³⁷⁰ Özyönetim kurumları, federasyonlarda ayrı

belgesi olan anayasasında tanınmakta ve belirtilmektedir. Çok-uluslu bir yapıya uygun, resmi çok-dillilik hakimdir. Devletin bayrak ve sembolleri, farklı ulusları yansıtmakta; federasyon, farklı ulusların bir nevi ortaklığıdır ve “birden çok anavatanın” bir birliğidir. McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 64.

³⁶⁷ Irak Anayasasının 12. maddesi de çoğulculuğu belirten başka bir madde örneğidir: “Irak’ın bayrağı, sembolü ve milli marşı Irak’ın bileşenlerini yansıtmak üzere yasayla belirlenir.”

³⁶⁸ Ghai, “Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis”, s. 9.

³⁶⁹ Elazer, “bölgesel özerklik” için “federacy” kavramını kullanmaktadır. “Federacy”i federasyondan ayırmakla birlikte, federal prensibin “post-modern uygulaması” olarak nitelemektedir. Bir *federacy* düzenlemesinde, bölge çok önemli “özerklik” yetkilerine sahip olmakla birlikte; federasyonun aksine merkezi hükümette çok büyük bir role sahip değildir. Elazar, *Exploring Federalism*, s. 7. McGarry, bölgesel özerklikteki asimetrik ilişkinin azınlıkların özyönetimde ısrar etmelerinin yanında çoğunluğun da devletin merkezi otoritesine hükmetmekten memnun olmasının sonucu olabileceğini belirtmektedir. John McGary, “Asymmetry in Federations, Federacies and Unitary States”, *Ethnopolitics*, Vol. 6, No. 1, 2007, s. 105 vd.

³⁷⁰ Ghai, “Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis”, s. 9.

siyasi birimlere bölünmüş devletin bütün topraklarında bulunmakta iken; bölgesel özerkliklerde (federacy) ise sadece ilgili bölgede var olmaktadır. Hem federalizm hem de bölgesel özerklik anayasal olarak korunmaktadır.³⁷¹ Bölgesel özerklik, ister anayasa ister uluslararası bir antlaşma ile kurulmuş olsun, esasen devlet ile federal bir ilişki (devletin federasyon olması şart değildir) içerisindedir.³⁷² Dolayısıyla bölgesel özerklik (federacy) sisteminde, bir taraf tek taraflı olarak diğerinin yetkilerini değiştiremez. Yetkilerin bölgesel devri, “anayasal” olarak veya o düzeyde korunmamış ve tek taraflı olarak değiştirile biliniyorsa bölgesel özerklik değil; yetki devri (devolution) veya yetki dağıtımı/adem-i merkeziyetçilik (decentralisation) şeklinde anılabilir.

Bölünmüş toplumlarda bir uzlaştırma stratejisi olarak bölgesel çoğulculuğun, nasıl isimlendirildiğinden ziyade içeriği önem arz etmektedir. Bazı federasyonlardaki federe birimlerin yetkileri, federal olmayan diğer bazı devletlerdeki özerk bölgelerin yetkilerinden daha az olabilmektedir.³⁷³ Federal olmayan ve anayasal geleneğin merkezi bir egemenliğe “imtiyaz” tanıdığı İspanya Krallığı, Birleşik Krallık ve Danimarka Krallığı gibi “birlik” devletler, “tarihsel ulusları” ve onların sınırlarını tanımaktadır. Her ne kadar her birisinin şekli olarak anayasal özerkliği farklı olsa da, bu “birlik” devletlerin hepsi tarihsel uluslara geniş özerklik yetkileri devretmektedirler.³⁷⁴ Örneğin anayasal olarak federal bir devlet olmayan İspanya, belki de dünyada tek örneği olan bir “özerk topluluklar” devleti olarak farklı etnik-dilsel “halklar”ın hakkını tanımaktadır. Bu bağlamda Katalonya, Bask Ülkesi, Galiçya ve Endülüs, İspanyadaki diğer özerk birimlere nazaran daha geniş haklara sahip özerk bölgelerdir.³⁷⁵

Coğrafik olarak belirli bölgelerde yoğunlaşmış ve nispeten bir çoğunluğa sahip etnik, dinsel, dilsel veya ulusal toplulukların, bölgesel olarak daha fazla özerklik ve

³⁷¹ Ghai, “Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis”, s. 9.

³⁷² Elazar, *Exploring Federalism*, s. 7.

³⁷³ Dünya özerklik örneklerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Benedikter, *Modern Özerklik Sistemleri: Dünya Özerklik Örnekleri*.

³⁷⁴ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 65.

³⁷⁵ M. K. Flynn, “Between Autonomy and Federalism: Spain”, içinde *Managing and Settling Ethnic Conflicts: Perspectives on Successes and Failures in Europa, Africa and Asia*, Ed. Ulrich Schneckener / Stefan Wolff, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 147.

siyasal kontrole yönelik bir hayli yüksek talepleri bulunmaktadır.³⁷⁶ Bu gerekçeyle birçok etnik çatışma yaşanmaktadır. Bu bağlamda bölünmüş toplumlar için hakiki ve demokratik bir bölgesel çoğulculuk (çok-uluslu veya çok etnikli federalizm, bölgesel özerklik gibi), başarılı bir çatışma yönetimi ve uzlaştırma stratejisi olarak görülmektedir. Bununla birlikte, bölünmüş toplumlarda çatışma yönetimine yönelik bölgesel özyönetim yaklaşımlarının kusursuz ve lekesiz bir geçmiş performansa sahip oldukları ileri sürülemez.³⁷⁷ Ampirik olarak dağılan, başarısız olan birçok bölgesel özyönetimin yanı sıra istikrarlı barışı sağlayan birçok bölgesel özyönetim vakası da bulunmaktadır.

Çok-uluslu veya çok-etnikli federasyonlara yönelik eleştirilerden biri, bu tür federasyonların geçmişte başarı göstermedikleri noktasındadır. Çoğulcu federasyonlara yönelik Snyder'in “geçmişteki berbat performans”³⁷⁸ şeklinde ifade ettiği eleştirel argümanlar için kayda değer tarihsel örnekler bulunmaktadır. Çok-uluslu federasyon karşıtlarının örnek olarak kullanmış oldukları SSCB ve Yugoslavya gibi dağılmış ve başarısız olmuş federasyonlar, esasen gerçek ve demokratik çok-uluslu örnekler olmadıkları vurgulanmaktadır. McGarry ve O’Leary, her ne kadar çok-uluslu federasyonlar sayıca az olsalar bile henüz demokratik çok-uluslu bir federasyonun - özellikle Kanada (1867) ve İsviçre (1848) örneklerini vererek - başarısızlık kaydının bulunmadığını belirtmektedirler.³⁷⁹ Bundan hareketle, çok-uluslu federasyonların kötü sicili için verilen örneklerin yanlış örnekler olduğunu belirtmektedirler. Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi dağılmış başlıca “komünist” federasyonlar, önemli bir boyutta federasyon taklidi yapan, sahte ve ulusal toplulukların haklarını vermeyen federasyonlardır. Dolayısıyla, çok-uluslu federasyonlara örnek

³⁷⁶ Federalizm, coğrafik olarak dağınık veya sayıca az olmalarından dolayı federe birimleri kontrol edemeyen topluluklar (Kanada Quebec’te İngilizce konuşanlar veya Quebec dışında Fransızca konuşanlar; Belçika Valon bölgesinde Falamanca konuşanlar gibi) için pek arzu edilmemektedir. McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro – Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 33.

³⁷⁷ Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance”, s. 49.

³⁷⁸ Jack Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, W.W. Norton & Company, New York, 2000, s. 327.

³⁷⁹ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 285-286.

gösterilemezler. Diğer örnekler ise, sömürgelerde gelişi güzel oluşturulmuş adeta “yapay” federasyonlardır veya vatandaşlar ve azınlıklar için mantıklı veya gelişmiş standartlarda bir yaşam sağlayacak kapasitede olmayan ve ekonomik sistemlerde sıkıntı çeken federasyonlar.³⁸⁰ Eleştirel bir sav olarak ulusal azınlıkların uzlaştırılmasının gereksiz olduğu ve çok-uluslu federasyonun alternatiflerinin daha iyi işleyeceği girişimleri de çok-uluslu federasyonların dağılmasına neden olabilmektedir. Çok-uluslu veya çok-etnikli federasyonların dağılmasını, bölgesel çoğulculuğun doğasından değil başka nedenlerden kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür.

Federalizm ve bölgesel özerkliğin, sivil savaşa ve ayrılmaya neden olacağı iddia edilmektedir. Cornell, Kafkasya çatışmalarını analiz eden çalışmasında “özerk bölgelerin kurulması ayrılıkçılığa yol açmaktadır”³⁸¹ iddiasında bulunmaktadır. Bölgesel çoğulculuk taraftarlarına göre, bu iddialar ancak iki şarta bağlı olarak ileri sürülebilir: Federalizm olmazsa hiçbir şekilde ayrılma isteğinin olmayacağı ve etnik çatışmanın alternatif demokratik yöntemlerle adil bir şekilde yönetilemeyeceği şartı; ayrılmak isteyen birim kendi kontrolü altında bulunan azınlıklara hegemonik kontrol sistemi ile yaklaşacağı koşulu altında söylenen iddialar ileri sürülebilir.³⁸² Ayrıca çok-uluslu/etnikli federalizm taraftarları, bölgesel özyönetime sahip olan her etnik grubun mutlaka ayrılmak isteyeceği düşüncesinin doğru olmadığını; birden fazla kimliğe (hem bölgesel hem ulusal) sadakat göstermenin de mümkün olabileceğini ifade etmektedirler.

Çok-uluslu/etnikli federasyonun veya bölgesel özerkliğin daha istikrarlı ve uzun ömürlü olması bazı koşullar altında daha olasıdır. Demokratik ve gerçek çok-uluslu federasyonların, görünüşte çok-uluslu olan ama hakikatte çoğulcu olmayan ve demokratik nitelik taşımayan federasyonlara göre başarılı olma olasılıkları daha

³⁸⁰ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 275-277.

³⁸¹ Svante E. Cornell, “Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective”, *World Politics*, Vol. 54, No. 2, 2002, s. 252. Nordlinger’e göre, “bölgesel olarak özgün gruplar ile federalizmin kısmi özerklik tanınmasının birleştirilmesi, bazen daha büyük özerklik taleplerine ek bir güç/ivme kazandırmakta”; bu talepler merkezi durumda veya merkezci çatışma grubu tarafından reddedildiğinde, ayrılma ve sivil savaş çıkabilmektedir. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 32.

³⁸² McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro – Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 35.

fazladır. Demokratik çok-uluslu bir federasyon; her bir ulusal topluluğun taleplerinin uzlaşısına kapı açacak müzakereler temin ederek, her bir grubun temsil edilmesini sağlamakta, bireysel ve grupsal hakların sistematik olarak ihlal edilmesini engellemektedir.³⁸³ Mesela komünist federasyonları geliştirecek demokratik mekanizmalar bulunmamaktaydı ve gerçek güç Komünist Partilerde toplanmıştı/birikmişti. Yugoslavya’da olduğu gibi belli grupların federasyonu merkezileştirme ve çok-uluslu federasyonu ruhundan uzaklaştırma girişimleri, ayrılma ve şiddete neden olduğu ileri sürülmektedir. Yugoslavya’nın dağılması, Yugoslavya cumhuriyetlerinin özerkliklerinin aleyhinde birbirini takip eden Sırp egemen hareketlerden sonra olmuştur.³⁸⁴ O’Leary’e göre, çok-uluslu bir federasyonda çoğunluk ve egemen bir ulusal topluluk yani *staatsvolk* (*devlet halkı*) olması, federasyonun daha istikrarlı olmasını sağlamaktadır. Çünkü bir *staatsvolk*un varlığı, çok-uluslu/etnikli federasyona ve içindeki çoğunluk grubuna güven vermektedir. Diğer bütün şeyler sabitken (*seteris paribus*) bu demografik yapı, azınlık ulusçularının ayrılmasına izin vermediğinden; azınlıklara verilecek özerklik ve haklar konusu federasyon için herhangi bir tehde dönüşmediği düşünülmektedir.³⁸⁵ *Staatsvolk* bir grubun olmadığı çok-uluslu/etnikli federasyonların; istikrarsız olma olasılıkları, ayrılma veya dağılma ile yüzleşme durumları daha yüksektir. *Staatsvolk* bir topluluğa sahip olmayan çok-uluslu federasyonlar, demokratik bir birim olarak istikrarlı bir biçimde var olmak için içerdikleri bütün etnik ve ulusal toplulukların çıkar ve isteklerini koruyacak ve uzlaştıracak daha paylaşımcı bir model olarak *ortaklıkçılık* (*consociationalis*) pratiğini geliştirmeleri gerekmektedir.³⁸⁶ Bir topluluğun çoğunluk olmaması durumunda, belki bir birine denk birçok topluluk olacağından; bu toplulukların uzlaştırılması, merkezi iktidar ve yetkilerin de bu topluluklar arasında daha çok paylaşılmasını sağlayacak

³⁸³ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 278.

³⁸⁴ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 285-286.

³⁸⁵ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 281; Ayrıca bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Brendan O’Leary, “An iron law of nationalism and federation?: A (neo-Diceyan) theory of the necessity of a federal *Staatsvolk*, and of consociational rescue”, *Nations and Nationalism*, Vol. 7, No. 3, 2001, ss. 273-296.

³⁸⁶ O’Leary, “An iron law of nationalism and federation?”, s. 291; McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 281-282.

ortaklıkçılık ilkeleri ile çok daha mümkün olabilmektedir. Ayrıca azınlıklar, bölgesel özerkliğin sağladığı bölgesel yetki ve güçlerin yanı sıra merkezi/federal birimlerde de temsil edilmek istemektedirler. Bu bağlamda, uygulamada istikrarlı ve demokratik çok-uluslu federasyonların birçoğunun, ortaklıkçı bir demokrasi modelini uygulamaları sürpriz değildir. Çok-uluslu federasyonun istikrarı ve devamı ile ilgili diğer bir nokta ise, federasyondaki tarafların istekliliğidir. Elitlerin müzakere ve pazarlıkları sonucu oluşan “gönüllü” federasyonlar, zoraki oluşturulanlara nazaran daha istikrarlıdır.³⁸⁷ Çünkü elitlerin müzakeresiyle kurulmuş bir federasyon, vatandaşları tarafından daha meşru görüleceğinden daha fazla yaşama olasılığını içermektedir.

Bölünmüş toplumlarda bir çatışma yönetim stratejisi olarak çok-uluslu/etnikli federasyona veya bölgesel özerliğe dayalı bir bölgesel çoğulculuk politikası, etnik, dinsel, dilsel veya ulusal toplulukların uzlaştırılması ve birlikte barış içerisinde yaşamasını sağlayacak bir işleve sahiptir. Bölgesel çoğulculuk, etnik, dinsel, dilsel veya ulusal toplulukların coğrafik olarak yoğunlaşmış ve kümelenmiş oldukları durumlarda bu işlevi yerine getirebilir. Ayrıca böyle durumlarda dahi istikrarlı bir strateji olabilmesi, gerçek demokratik değerler içermesi ve toplulukların haklarını ve temsil edilmelerini güvence altına alacak şekilde düzenlenmesine bağlıdır. Gerçek bir bölgesel çoğulculuk, ayrı bir uzlaştırma ve güç paylaşım stratejisi olan ortaklıkçılık ilkelerine dayanarak demokratik nitelik kazanır ve istikrara kavuşur. Etnik, ulusal, dinsel veya dilsel hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlar için bir uzlaştırma ve güç paylaşım stratejisi olarak ortaklıkçılık, bölgesel çoğulculuk ile birlikte uygulanabildiği gibi tek başına da uygulanabilmektedir. Küçük, dağınık veya iç içe yaşayan topluluklar için bölgesel özyönetim, uygulanabilir veya istenebilir bir çözüm değildir. Derince bölünmüş toplumlarda bu tür grupların uzlaştırılması ve barış içerisinde bir arada yaşaması, ortaklıkçılık ilkeleri ile mümkündür. Dolayısıyla derince bölünmüş toplumlardaki sorunlar için ortaklıkçılığın, çözüm üretme potansiyeli çok daha mümkündür.

³⁸⁷ McGarry / O’Leary, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, s. 286.

C. Merkezilik (Centripetalism)

Derince bölünmüş toplumlarda etnik, dinsel, dilsel veya ulusal çeşitliliğin ve çatışmaların yönetilmesine ve siyasi istikrarın sağlanmasına yönelik önerilen bir diğer kamu politikası ve stratejisi ise, bazen bütünleşmeci (integrative)³⁸⁸ veya özendirici yaklaşım olarak da adlandırılan *merkezcilik (centripetalism)*³⁸⁹ yaklaşımıdır. Amerikan siyaset bilimcisi ve avukat Donald L. Horowitz tarafından savunulan ve geliştirilen merkezcilik, gruplar arası uzlaşmayı sağlamaya ve çatışmaları yatıştırmaya yönelik “ılımlı” siyaset ortamını geliştirecek kurumsal düzenlemeleri önermektedir. Merkezilik yaklaşımında seçim sistemi, en önemli kurumsal düzenleme olarak görülmektedir. Horowitz, seçim sistemini “derince bölünmüş toplumlarda uyum ve uzlaştırma için anayasal mühendisliğin en güçlü kaldıracı”³⁹⁰ olarak nitelemektedir. Merkezilik, politik liderlerin seçilmek için etnik topluluklar arası veya topluluklar üstü politikalara başvurmasını gerektirecek seçim sistemlerinin kullanılmasını önermektedir.³⁹¹ Sadece kendi etnik grubunun oyu ile seçilemeyecek siyasetçilerin, diğer etnik gruplardan oy alabilmek için daha “ılımlı” ve kapsayıcı bir söylem ve politika yürüteceği ve bu ılımlı siyasetin de gruplar arası çatışmayı yatıştırarak uzlaşmayı sağlayacağı varsayılmaktadır.

Yeni ve “özgün” bir strateji olan merkezcilik, sıklıkla etnik çatışma yönetimine yönelik baskın bir yaklaşım olarak düşünülen başka bir güç-paylaşım modeli olan

³⁸⁸ Sisk, derince bölünmüş toplumlarda gruplar arası uzlaşmayı sağlayan güç-paylaşımın iki alt modelini Lijphart’ın çalışmaları ile ilişkili olan ortaklıkçılık ve Horowitz’in çalışmaları ile ilişkili olan bütünleşmeci yaklaşım olarak belirtmektedir. Horowitz’in merkezcilik yaklaşımını, *bütünleşmeci yaklaşım (integrative approach)* olarak isimlendirmektedir. Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 34.

³⁸⁹ Kelime olarak merkeze doğru hareket veya eğilim anlamına gelen *merkezcilik (centri+petal+ism)* kavramı, bir noktada birleşme, bir araya getirme veya orta bir pozisyonda durmayı vurgulamaktadır.

³⁹⁰ Donald L. Horowitz, *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*, University of California Press, Berkeley, 1991, s. 163.

³⁹¹ Allison McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, Routledge Press, Abington Oxon / New York, 2014, s. 5, 20; Allison McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, *Ethnopolitics*, Vol. 12, No. 2, 2013, s. 112.

ortaklıkçılık ile karşılaştırılmaktadır.³⁹² Ortaklıkçılık stratejisinin bazı taraftarları, özellikle Lijphart, yalnızca ortaklıkçılık modelini güç-paylaşımı ile özdeş tutma ve merkezcilik modelini güç-paylaşımının dışında değerlendirme eğilimindedir.³⁹³ McGarry, O’Leary gibi ortaklıkçılık taraftarları ise, güç-paylaşımının yalnızca ortaklıkçılık ile sınırlı bir yaklaşım olmadığını; diğer bir alt formunun da merkezcilik olduğunu belirtmektedirler.³⁹⁴ Sisk ise, ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımları olarak güç-paylaşımının esasen iki alt yaklaşımı bulunduğunu bildirmektedir. McCulloch’a göre, farklı etnik topluluklardan “ılımlı” partilerin bir koalisyonunu içerdiğinde merkezcilik doğrudan güç-paylaşımı olarak anlaşılabilirken; merkezci bir seçim ile devlet başkanlığı seçimini kapsadığında merkezcilik güç-paylaşımının dolaylı bir biçimi olarak anlaşılabilir.³⁹⁵ Horowitz, kültürel çeşitliliği özel alana indirgeyen bütünleştirme yaklaşımının (demokratik iki ana yaklaşımdan biri) sosyal mühendisliğini uygun görmemekte; çok dilliliği veya farklı bağlamlarda azınlık hakları için kamusal desteğin değişik biçimlerini savunmaktadır. Ayrıca, bütünleştirmecilerin aksine diğer uzlaştırmacılar gibi, etnik bölünmüşlüklerin “dayanıklılık” özelliklerini açıkça vurgulamakta ve “kitle” partileri veya sivil kuruluşların kolayca etnik emsallerinin yerine alabileceklerini kabul etmemektedir.³⁹⁶ Dolayısıyla, merkezcilik stratejisi iki ana yaklaşımdan bütünleştirmeden ziyade güç-paylaşım/uzlaştırma yaklaşımının içerisinde değerlendirilmektedir.

Horowitz, güç-paylaşımının tümü ile ortaklıkçılığı birleştirmenin tamamen temelsiz bir görüş olduğunu ileri sürmektedir. Yani, güç-paylaşımının ortaklıkçılık inhisarı altına alınamayacağını; alternatif bir perspektif önerdiğini ifade etmektedir.³⁹⁷ Derince bölünmüş toplumlarda anayasal düzenlemeler bağlamında yapılan

³⁹² McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 112.

³⁹³ Arend Lijphart, “Definitions, Evidence, and Policy: A Response to Matthijs Bogaards’ Critique”, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, Issue. 4, 2000, s. 427.

³⁹⁴ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 53. O’Leary, merkezçiliği bütünleştirme stratejilerine en yakın duran güç-paylaşım stratejisi olarak nitelermektedir.

³⁹⁵ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 5.

³⁹⁶ Horowitz, *A Democratic South Africa?*, s. 28-30; Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 334-342.

³⁹⁷ Horowitz, “Constitutional Design: Proposals Versus Processes”,

karşılaştırmalar ve bu toplumların güç-paylaşım yoluyla uzlaştırılması konusunda son dönemde yapılan tartışmalar, aslında Arend Jijphart (ortaklıkçılık) ile Donald Horowitz (merkezcilik) arasında ve öncülüğünde yapılmaktadır. Güç-paylaşım formlarının McGarry ve O’Leary tarafından yapılan sınıflandırmasında ortaklıkçılık, çokkültürcülük ve bölgesel çoğulculuk stratejileri ile genel olarak uyum içerisindedir. Yapılan bu sınıflandırmada esas fark, ortaklıkçılık ile merkezcilik arasındadır. Bu çalışmada ana bir başlık olarak ele alınan ortaklıkçılık stratejisine yönelik en fazla eleştiri, bütünleştirme yaklaşımının yanı sıra, başka bir güç-paylaşım stratejisi olan merkezcilik tarafından yapılmaktadır. Esasen derince bölünmüş toplumların uzlaştırılması için alternatif stratejilere yönelik tartışma, merkezcilik ile ortaklıkçılık arasında yoğunlaşmaktadır.

Merkezciliğin temel iddiası, bölünmüş toplumlarda “siyasi istikrara, en iyi şekilde, topluluklar arası karşılıklı ilişkiler inşa edilerek ve etnik olarak ihtilaf çıkaran konularda siyasi ılımlılık geliştirilerek erişilir”³⁹⁸ tezine dayanmaktadır. Siyasi istikrar kavramının kendisi “kaygan” ve “tarifi zor” bir terim olmakla birlikte; buradaki bağlamda siyasi istikrar ile şiddetin yokluğu, anayasal rejimin meşruiyeti, demokratik kurumların devamlılığı kastedilmektedir.³⁹⁹ Siyasi istikrarın bağlı olduğu topluluklar arası karşılıklı ilişkinin ve ılımlılık siyasetinin geliştirilmesi ise, etnik toplulukların yönetime dahil edilmesiyle mümkündür. Horowitz’e göre, bölünmüş toplumlarda yaşayan birçok azınlık grubu için hükümetin dışında kalmak, daha geniş siyasette ve devlet yönetiminde dışlanmak olarak anlaşılmaktadır. Etnik olarak bölünmüş toplumlarda bir grubun dışlanmışlık hissini büyüten seçim sonuçları, etnik çatışmaları daha da kızıştırabilmektedir. Bu bağlamda, şaşırtıcı olmayan bir şekilde çok sayıda şiddet içerikli çatışma bu türden seçimle ilgili dışlanmışlıktan sonra gelmektedir.⁴⁰⁰ Merkezcilik, bu dışlanmışlık hissini minimize etmek ve çatışmaları yatıştırmak için çeşitli kurumsal düzenlemeler yapmaktadır. Bu kurumsal düzenlemeler, ılımlılık

³⁹⁸ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 92.

³⁹⁹ Lijphart’a göre istikrarlı bir demokratik rejim, politik şiddet tehdidi ve olasılığının olmadığı veya çok düşük olduğu yerlerde demokrasinin devam ettiği veya demokrasiyi sürdürme ihtimalinin çok yüksek olduğu bir rejimdir. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 4.

⁴⁰⁰ Donald L. Horowitz, “Conciliatory Institutions and Constitutional Processes in Post-conflict States”, *William and Mary Law Review*, Vol. 49, Issue. 4, 2008, s. 1215.

siyasetini geliştirecek; çoğunluğun karar alımında azınlığın etkisini teşvik edecek şekilde olması gerekmektedir.

Merkezcilik yaklaşımına göre, bölünmüş bir toplumda etkili demokratik bir yönetim için adeta “ılımlılar ödüllendirilmeli”, “aşırılıkılara/radikallere müeyyide uygulanmalıdır.” Seçilebilmek için kendi etnik grubunun dışındaki grupların oylarına ihtiyaç duyan yani topluluklar arası destekle seçilen siyasetçiler, yalnızca kendi gruplarının değil bütün grupların endişe ve önceliklerini göz önünde bulunduracak ılımlı bir söylem ve politikaya ihtiyaç duyacaklardır.⁴⁰¹ Aslında rasyonel bir mantığa dayalı olarak bölünmüş toplumlardaki siyasetçilere yönelik “merkezcil bir döngü” sağlamayı amaçlamaktadır. Geniş tabanlı ılımlı siyasi liderlere seçim ile ilgili teşvikler vermektedir.⁴⁰² Rasyonel mantığı, siyasetçinin her daim seçilmek isteğine; yani siyasetçinin seçimle ilgili rasyonel aktör olmalarına dayanmaktadır. Bu mantık çerçevesinde, seçmenler orta yollu ve ılımlı partileri destekleyecek ve radikal/aşırı uçlarda kalan partilerin siyasi şansları azalacaktır.⁴⁰³ Merkezcilik sistemi azınlıkların kendi topluluk yeleri tarafından temsil edilmesinden ziyade, seçilecek kişinin azınlık seçmenlerine bağlı olmasından dolayı azınlıkların seçilecekler (oğunluk) zerine nüfuz ve tesir sahibi olmasını öngörmektedir.⁴⁰⁴ Azınlık çıkarlarını korumak için, azınlık üyelerinin oylarının önem arz edeeği bir seçim sistemi gerekmektedir. Seçim sistemi merkezcilik için kilit bir öneme sahiptir.

Merkezcilik modelinin kurumsal tezahürüne ilişkin bazı serbestlikler ve buna bağlı farklı tasnifler bulunmakla birlikte, ılımlılığı geliştirecek en az dört uygulama öngörülmektedir: Alternatif oy gibi (oğunluku) tercihli oy sistemi; merkezcil (orta yolcu) koalisyonun oluşumu; başkanlık sistemi ve idari federalizm.⁴⁰⁵ Horowitz özellikle alternatif oy sistemini savunmaktadır. Genellikle tek üyeli seçim bölgelerinde

⁴⁰¹ Horowitz, *A Democratic South Africa?*, s. 197.

⁴⁰² Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 41.

⁴⁰³ Benjamin Reilly, “Centripetalism”, içinde *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, Ed. Karl Cordell / Stefan Wolff, Routledge Press, London, 2011, s. 291.

⁴⁰⁴ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 42.

⁴⁰⁵ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 21, 92.

kullanılan alternatif oy sistemi, kazanacak adayın geçerli bütün oyların çoğunluğunu elde etmesini gerektirmektedir. *Alternatif oy* seçim sisteminde seçmenlerden adaylarını tercihlerine göre sıralamaları (1,2,3, vb.) istenmektedir. İlk sayımda bir çoğunluk elde edilmezse, en az oyu alan adaylar elenmekte ve ikinci sayım için oyları diğer adaylara dağıtılmaktadır. Bir aday oyların %50+1'ini elde edene kadar bu sayım devam etmektedir.⁴⁰⁶ Seçilebilme eşiğinin bu denli yüksek (%50+1) olmasından dolayı siyasetçiler, kendi gruplarının dışındaki gruplardan oy almaya çalışmaktadırlar. Diğer gruplardan az oy alan üyelerin oylarını ikinci sayımda elde etmek için, mecburen kendi grubunun dışındaki grupları da ikna edecek ve kendine çekecek daha ılımlı söylemler ve politikalar üreteceklerdir. Azınlıklar, azınlık grubuna mensup seçmenlerin oy tercihleri ile çoğunluğun adayının seçimi üzerine etkili olmaktadır. Reilly, merkezilik modelinin hedeflediği ılımlılık ve uzlaşa için *devredilebilir tek oy* (single transferable vote) sistemini önermektedir.⁴⁰⁷ Çok listeli veya geniş bölge seçim çevresinde kullanılan devredilebilir tek oy sisteminde, seçmenlerin kendi tercihlerine göre sıraladıkları adaylar belirli bir kotaya ulaştıklarında seçilmektedirler. Seçildikten sonra seçilen adayın geriye kalan oyları seçmenin iki numara olarak numaralandırdığı ikinci sıradaki adaya devredilmektedir.⁴⁰⁸

Merkezilik modelinin seçim sistemi aynı zamanda beraberinde, farklı etnik grupların çok-etnikli bir merkezde birleşeceği “merkezci/orta” koalisyonlar yaratmaktadır. Koalisyona taraftar olacak partiler, kendi grubunun dışındaki oylar için

⁴⁰⁶ Bu seçim sistemi Avustralya, Papua Yeni Gine, Fiji’de milletvekili seçiminde kullanıldığı gibi bu sistemin farklı varyasyonları da Sri Lanka’da başkanlık seçiminde olduğu gibi bazı yerlerde kullanılmaktadır. Alternatif oy sistemi ve bir örneği olan Papua Yeni Gine için bkz. Andrew Reynolds / Ben Reilly / Andrew Ellis (Ed.), *Electoral System Design: The International IDEA Handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2008, s. 47-51.

⁴⁰⁷ Benjamin Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

⁴⁰⁸ Bir kısım siyaset bilimci tarafından uzun zamandan beri en cazibeli seçim sistemlerinden biri olarak savunulan devredilebilir tek oy sisteminin uygulamada örnekleri pek sınırlıdır. 1921’den bu yana İrlanda Cumhuriyeti, 1947’den beri Malta’da milletvekili seçimlerinde bu sistem uygulanmaktadır. Kuzey İrlanda bölgesel seçiminde de kullanılmaktadır. Reynolds / Reilly / Ellis (Ed.), *Electoral System Design: The International IDEA Handbook*, s. 71.

kampanya yürütmeyen partilerden ziyade; oy toplamak için seçim öncesi diğer etnik gruptaki partiler ile ittifak yapmak isteyen ve böylece etnik gruplar arası işbirliğine taraftar olan daha ılımlı partilerdir.⁴⁰⁹ Farklı etnik gruplardan ılımlı partilerin kendi aralarında paktlar kurmaları, beraberinde etnik radikal partilerin erimesine neden olacaktır. Radikal partiler de oy almak için ılımlı bir hatta doğru evirileceklerdir. Bu tür seçim sistemlerinden dolayı karşılıklı birbirine bağımlı olarak bir araya getirilen koalisyonlar zamanla daha istikrarlı hale gelmektedirler.

Merkezcilik stratejisinin öngördüğü diğer bir kamusal düzenleme ise “idari” federalizmin bazı şekilleridir. Horowitz, bölünmüş toplumlarda “federalizmin uzlaştırıcı potansiyeli”⁴¹⁰ bulunduğunu düşünmektedir. Merkezciliğin savunduğu federal sistemde bir federasyonun kurucu/alt birimleri, çatışma içinde yer alan etnik, dinsel, dilsel veya ulusal grupların sınırlarına denk gelecek çerçevede oluşturulmamakta; bunun aksine, grupların birbirine karışmış olduğu heterojen birimler etrafında oluşturulmaktadır. Federalizmin bölünmüş toplumlarda uzlaşıya yönelik önemli amaçlara imkan tanıdığı ileri sürülmektedir. Merkezcilik taraftarlarına göre, James Madison’un⁴¹¹ dikey kuvvetler ayrılığındaki mantık örgüsünde olduğu gibi federalizm, merkezden gücü ve iktidarı dağıtarak otoriterizmi engellemektedir. Federalizm, çatışmaları bölge sınırları içerisinde adeta “karantina” altına almakta ve yayılmasını önlemektedir. Bölgesel bazı sorunlar bölgesel düzeyde çözülmektedir. Kuzey Nijerya bölgesindeki Müslümanlar ile Hristiyanların şeriat konusundaki ihtilaflarının bölge dışına yayılmamasında olduğu gibi çatışmalar coğrafik olarak sınırlanabilmektedir.⁴¹² Bölünmüş toplumlarda etnik çatışmalara yönelik federalizmin bir etkisi de, federe birim içinde farklı gruplardan politikacıların merkez ve ulusal hükümet düzeyine varmadan önce birbirleriyle karşılaşmalarını, birbirine aşına olmalarını ve etnik müzakereler ile diğer grupların istek ve ihtiyaçlarını öğrenmelerini

⁴⁰⁹ Horowitz, “Conciliatory Institutions and Constitutional Processes in Post-conflict States”, s. 1217.

⁴¹⁰ Horowitz, *A Democratic South Africa?*, s. 214.

⁴¹¹ James Madison’un görüşleri için bkz. Tuncay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 2/ Yeni Çağ*, s. 476-492.

⁴¹² Horowitz, “The Many Uses of Federalism”, s. 959.

sağlamaktadır.⁴¹³ Alt bölgeler, merkezi düzeydeki siyaset için adeta bir eğitim zemini olarak hizmet etmektedirler.

Federalizmin bölünmüş toplumlarda etnik gruplar arası veya etnik grupları aşkın işbirliklerini geliştireceği iddia edilmektedir. Özellikle önerilen seçim sistemi ile birleştiğinde federalizm, gruplar arası uzlaşma ve koalisyon yapılarına vesile olacak partilerin çoğalmasını geliştirecektir.⁴¹⁴ Bir ülkenin alt birimlere ayrılması, siyasi aktörlerin rekabeti etnik gruplar arasından ziyade bu alt birimler arasında görmelerini teşvik edebilmektedir. Bu durum, farklı etnik gruplardan gelenlerin bölgesel çıkarlar üzerine ittifaklar kurmalarını sağlayabilmektedir.

Merkezcilik stratejisinin bölünmüş toplumlarda ılımlılığı ve uzlaşmayı sağlamaya yönelik önerdiği diğer bir kurumsal düzenleme ve uygulama, genel oyların çoğunluğunun yanı sıra oyların “bölgesel dağılımın” çoğunluğu ile seçilebilecek bir başkanlık sistemidir.⁴¹⁵ Böyle bir sistemde, başkanlık seçimini kazanacak adayın ülke genelindeki oyların çoğunluğunu alması ve bölgeler için önceden belirlenmiş seçim barajını aşması gerekmektedir. Seçilebilmek için adayların kendi etnik gruplarının ötesine adeta pan-etnik bir yöne evrilmeleri gerekmektedir. Horowitz’in öngördüğü bu sistemin ilham kaynağı 1979 Nijerya Anayasasıdır. 1979 Nijerya Anayasasına göre başkan seçilebilmek için, sadece ulusal düzeydeki oyların çoğunluğu değil aynı zamanda federe birimlerin en az 2/3’ündeki oyların da minimum %25’ini de elde etmek gerekmekeydi.⁴¹⁶ Bu bağlamda bir başkanlık sisteminin bölünmüş toplumlarda uzlaşmaya yönelik önemli işlevleri bulunmaktadır.

⁴¹³ Horowitz, “The Many Uses of Federalism”, s. 960.

⁴¹⁴ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 42. Merkezcilik stratejisini savunanların federalizmin bölünmüş toplumlardaki etkisine yönelik daha ayrıntılı bilgi için bkz. Horowitz, “The Many Uses of Federalism”, s. 958-962.

⁴¹⁵ Horowitz, “Conciliatory Institutions and Constitutional Processes in Post-conflict States”, s. 1217.

⁴¹⁶ Horowitz, *A Democratic South Africa?*, s. 184. Kenya ve Endonezya’daki başkanlık seçimleri de benzer şekilde oyların “bölgesel dağılım” desteğini gerektirmektedir. 1992 ile 2007 arasında Kenya’daki sekiz bölgeden en az beşindeki oyların minimum %25’i gerekmekeydi. Endonezya’da ise başkanlık seçimleri için ülkedeki oyların en az çoğunluğu ve bölgelerin en az yarısındaki oyların minimum %20’si gerekmektedir. McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 24.

Bölünmüş toplumlarda başkanlık sisteminin iki önemli faydası olduğu ileri sürülmektedir. Birincisi, bu sistem “tek bir grubun temsilcilerinin parlamentoda çoğunluğu temin ederek bütün devleti ele geçirmelerini zorlaştırmaktadır”.⁴¹⁷ İkincisi ise, kazanacak aday seçim şartlarını karşılamak için adayın kendisini *panetnik* olarak sunması gerektiğinden dolayı gruplar arası uzlaşısı için önemli bir fırsat sağlamaktadır.⁴¹⁸ Rasyonel bir aktör olarak seçilen başkan, kendisini seçen kitleyi görmemezlikten gelmeyeceğinden dolayı seçim sonrasında da etnik gruplar arası dengede duracaktır.

Merkezciliğin öngördüğü bütün kurumsal düzenlemeler benzer bir mantık tarafından düzenlenmiştir. Zaten bütün bu düzenlemeler yapısal bir “paket” olarak düşünülmüştür.⁴¹⁹ Bu düzenlemeler, seçmenlerin ılımlı siyasi parti ve aktörlere taraftar olacağı düşünülerek siyasi aktörleri ılımlılığa doğru yönlendirmek adeta “radikallere karşı ılımlıları” desteklemek ile uzlaşısı ve istikrar sağlamayı hedeflemektedir. Bölünmüş toplumlarda etnik çatışma yönetimine yönelik merkezcilik stratejisinin öngördüğü düzenlemelerin, hedeflenen ılımlılık ve uzlaşısı sağlayamadığına yönelik çeşitli eleştiriler bulunmaktadır.

Merkezciliğin önerilen seçim sistemi sayesinde siyasi partilerin ılımlı bir siyasete bağlı kalacakları ve seçmenlerin de bu ılımlı partileri seçeceği varsayımı, her zaman işleyememektedir. Merkezciliğin ılımlı partilerin seçileceği ve beraberinde istikrar ve uzlaşısı sağlayacakları faraziyesi beraberinde ardıl iki soruyu ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, merkezcilik stratejisinin öngördüğü gibi “ılımlı” partiler seçilecekler mi? İkincisi ise, birinci sorunun cevabı “evet” olduğunda seçilen ılımlı partiler bölünmüş toplumlarda istikrar ve uzlaşısı imkanlarını daha geliştirecekler mi?⁴²⁰ Derince bölünmüş toplumlarda siyasi partiler, siyasi bir değer olarak etnik siyaseti öne çıkarmaktadırlar. Siyasi partilerin teşekkülü için teşkilata ait birincil ilkesini etnisitenin bazı kavramları oluşturmaktadır; yani etnik partiler hakim durumdadırlar. Bölünmüş toplumlarda etnik partiler, evrenselci bir düzlemden ziyade kendi etnik grubunun

⁴¹⁷ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 24.

⁴¹⁸ Horowitz, *A Democratic South Africa?*, s. 205.

⁴¹⁹ Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 651.

⁴²⁰ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 112.

korunmasını, ekonomik, kültürel ve siyasi güvenliğini amaç edinmektedirler. Siyasi bir parti, genellikle kendi etnik grubunun takdirini kazanmaya çalışmakta ve onların istekleri çerçevesinde organize olmaktadır. Genel bir tasnif ile partiler, “ılımlı” ve “aşırılıkçı/radikal” olarak sınıflandırılmakla birlikte; derince bölünmüş toplumlarda “ılımlı” partiler de etnik siyasetten ziyade evrenselci ve ortak değerleri esas alan bir siyaset yürütmekten çekinmektedirler. Daha radikal partiler, genellikle diğer gruplarla işbirliğini reddetmeyi, diğer grupları yermeyi ve kendi gruplarının çıkarlarını öncelemeyi seçim stratejisi olarak kullanmaktadırlar.⁴²¹ Aşırılıkçı partiler, çoğunlukla kendi grubunu konsolide etmek ve oylarını artırmak için daha ılımlı olan partileri ihanetle ve kendi grubunu satmakla itham etmektedirler. Bu tür durumlarda ılımlı partiler ise, zemin kaybetmemek için etnik vurguları artırabilmektedirler. Dolayısıyla derince bölünmüş toplumlarda seçim öncesi ılımlı partilerin ittifak ve koalisyon imkanları mümkün olmayabilmektedir.

Merkezcilik, ılımlı siyasi aktörleri teşvik etmenin yanı sıra seçmenlerin de bu partileri destekleyeceğini varsaymaktadır. Doğrusu ılımlı partilerin başarı şansı, seçmenler düzeyinde bir ılımlılığın varlığına bağlıdır. Reilly’e göre, merkezcilik yaklaşımı ılımlılığın itici gücü olarak siyasi seçkinlerin faaliyetlerinden çok kitlelere bağımlıdır. Siyasi adaylar arasında yapılan “oy-havuzu/birliği” antlaşmaları gibi stratejilerin nihai başarısı, destekçilerinin tutumlarına dayanmaktadır.⁴²² Fakat derince bölünmüş toplumlarda, özellikle çatışmanın olduğu veya çatışma izlerinin hala var olduğu çatışma sonrası dönemlerde etnik gruplar arasında güven duygusu bulunmadığından seçmenlerin beklenen tercihte bulunmaları pek mümkün görünmemektedir.⁴²³ Merkezciliğin öneri ve reçeteleri, bölünmüş toplumlarda gruplar arası ilişkilerin güvensiz olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Merkezcilik güç-paylaşım sistemi, azınlıklara kendilerini doğrudan temsil etme imkanından ziyade çoğunluk grubundan gelen siyasetçilere “etki etme” ve böylece

⁴²¹ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 115-116.

⁴²² Reilly, *Democracy in Divided Societies*, s. 176.

⁴²³ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 125.

kendi isteklerinin onlar tarafından her daim göz önünde bulundurma imkanı sağlamaktadır. Ancak derince bölünmüş toplumlarda azınlıklar, özellikle kendi grubu tarafından temsil edilmek istemektedirler. Lijphart, “azınlıkların, kendilerine kendi liderleri tarafından temsil edilme imkanı sunmayan ancak yalnızca çoğunluğun veya daha geniş grupların daha ılımlı liderleri tarafından temsil edilme imkanını veren bir sistemi kabul etmeye istekli olacaklarını”⁴²⁴ hayal etmenin zor olduğunu belirtmektedir. Reilly, bir grubun seçmenlerinin diğer grubun adayına oy vermesi için gerekli olan ılımlılık türünün derince bölünmüş toplumlarda pek mümkün olmadığını ifade etmektedir. Derince bölünmüş toplumlarda bir grubun seçmenlerinin diğer grubun adaylarına oy verme şartlarını önceden oluşturmak çok zordur.⁴²⁵ Dolayısıyla ancak gruplar arası daha önceden var olan bir ılımlılık ortamında etnik gruplar arası oy kaymaları söz konusu olabilmektedir. Yoksa derin bir bölünmenin ve kutuplaşmanın olduğu bir yerde (yani ılımlılığın hiç olmadığı bir yerde) merkeziliğin bu ılımlı ortamı icat etmesi mümkün görünmemektedir. Bu mantık çerçevesinde merkezilik siyasi istikrar ve uzlaşmayı sağlamak için önceden var olan bir ılımlılık gerektirdiğinden dolayı, bu ılımlı ortamın henüz olmadığı derince bölünmüş toplumlar için etkin bir strateji olmayabilir.

Merkeziliğin bir bütün olarak ılımlılığı ve siyasi istikrarı sağladığına yönelik iddiaları destekleyen yeterli ampirik veriler bulunmamaktadır. Ayrıca merkeziliğin bütün düzenlemelerini içeren örneklerin eksikliği de bulunmaktadır. Allison McCulloch, sekiz derince bölünmüş toplumda (Nijerya, Sri Lanka, Fiji, Papua Yeni Gine, Bosna-Hersek, Endonezya, Kenya, Kuzey İrlanda) toplam 24 seçim periyodunu inceleyerek merkezilik düzenlemelerinin hem ılımlılık hem de siyasi istikrar bakımından merkeziliğin beklediği sonuçları doğurmadığını belirtmektedir. İncelenen 24 seçimden sadece 4 tanesi ılımlı partilerin seçilmesini ve daha fazla istikrarı sağlamış; 9 tanesi ise ılımlı partilerin seçilmesini sağlamış ancak bunu siyasal bir istikrar ve uzlaşmaya dönüştürememiştir. Diğer 11 seçim ise, aşırılıkçı/radikal partilerin zaferlerini

⁴²⁴ Arend Lijphart, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, Routledge Press, London / New York, 2008, s. 279.

⁴²⁵ Reilly, *Democracy in Divided Societies*, s. 176.

siyasi istikrarla birleştiren bir sonuç vermiştir.⁴²⁶ Bu incelemede görüldüğü gibi bazı seçimlerde ılımlı partiler kazanmalarına rağmen siyasi istikrar ve uzlaşmayı beraberinde getirmemişler. Seçim öncesi topluluklar arası oluşan işbirliği kısa bir süre sonra yerini kutuplaşmaya hatta şiddetli çatışmalara bırakmıştır. Dolayısıyla derince bölünmüş toplumlarda aşırılıkçı/radikal grupları dışarıda tutacak bir toplumsal uzlaşma ve çatışma yönetim stratejisinin (merkezcilik gibi) başarılı olma imkanı oldukça sınırlıdır.

Merkezcilik düzenlemelerinin uygulanabilirliğinin yüksek derecede bağlı olduğu diğer bir nokta ise demografik şartlardır. Toplumsal çeşitliliğin nüfus bakımından oransal ve coğrafik dağılımı, gruplar arası oy ihtiyacı ve “oy-havuzu/birliği” için uygun olmalıdır. Bir etnik parti, gerekli olan çoğunluk oyunu ilk sayımda kendi etnik grubunun oyuyla elde edebildiği bir yerde, etnik gruplar arası oy-havuzu gereksiz olarak görülecektir.⁴²⁷ Dolayısıyla seçim çevreleri, tek etnik grubun hakim olmadığı daha heterojen olduğu durumlarda etnik gruplar arası ılımlılığın oluşması daha olasıdır. Reilly’e göre, “merkezcil yöntemler, yalnızca seçim bölgeleri etnik olarak heterojen bölgeler oluşturacak şekilde çizilebildiğinde etnik gruplar arası uzlaştırmayı teşvik edebilir”.⁴²⁸ Horowitz de, seçim bölgelerinin heterojen olmasının çok önemli olduğunu belirtmektedir. Hatta başkanlık seçimlerinde alt bölgeler, Sri Lanka ve Nijerya gibi yerlerdeki başkanlık seçimlerinde olduğu gibi homojen olduklarında bütün ülkenin heterojen bir seçim çevresi sayılmasını önermektedir. Merkezcilik, demografik olarak hakim bir çoğunluk grubunun olmadığı ve bölgesel olarak dağınık çok sayıda grubun olduğu durumlarda işleyebilme olasılığı daha yüksek bir güç-paylaşım stratejisidir.

İlk bakışta merkezcilik düzenlemelerinin uygulandığında ılımlılık politikası ve buna bağlı siyasi istikrar ve toplumsal uzlaşmanın sağlanacağı beklentisi, ampirik olarak desteklenmemektedir. Uygulandığı birçok toplumda aşırılıkçı/radikal grupların seçilmiş olması veya ılımlılar seçildiklerinde de siyasi istikrarın sağlanmamış olmasından hareketle; McCulloch’a göre, merkezcilik derince bölünmüş toplumlardan ziyade daha

⁴²⁶ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 113.

⁴²⁷ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 125.

⁴²⁸ Reilly, *Democracy in Divided Societies*, s. 165.

“ılımlı” (mild) ve sathi bölünmüşlüğü olduğu toplumlar için daha uygun bir stratejidir. McCulloch, merkezilik stratejisinin uygulanabilirlik koşullarını önceden var olan ılımlılık ve demografik heterojenlik olarak belirtmektedir.⁴²⁹

Merkezcilik stratejisinin, çatışma sürecinde veya hemen çatışma sonrası derince bölünmüş toplumlarda uzlaştırma stratejisi olarak uygulanmaktan ziyade; çatışma öncesi önleyici bir strateji olarak daha kullanılabilir bir strateji olduğu ileri sürülmektedir. Diğer bir nokta ise, ancak ortaklıkçılık gibi başka bir güç-paylaşım stratejisinin uygulanmasından sonra oluşacak bir uzlaşma ve ılımlılık ortamında merkezilik stratejisinin uygulanması “uzun vadeli” bir çatışma yönetim stratejisi olarak etkili olabilir.⁴³⁰ Dolayısıyla derince bölünmüş toplumlarda bir çatışma yönetim ve toplumsal uzlaştırma stratejisi olarak merkezilik stratejisine başvurmak etkili bir sonuç vermemektedir.

Andrew Reynolds’a göre, “bölünmüş bir toplumda istikrar inşa etmenin iki unsuru bulunmaktadır: İlk olarak; her bir önemli grubun, devletin işleyişine dahil edildiğini ve kabul edildiğini hissetmesi gerekmektedir. İkinci olarak, daha zayıf grupların ve bireylerin (çoğunluk ve azınlık) korunması gerekmektedir.”⁴³¹ Reynolds’un belirtmiş olduğu şartlar çerçevesinden bakıldığında derince bölünmüş bir toplumda istikrar ve uzlaşmayı merkezilik stratejisinden ziyade sonraki başlık altında incelenecek olan ortaklıkçılık stratejisinin sağlaması daha mümkündür.

D. Ortaklıkçılık (Consociationalism)

Ortaklıkçılık (consociationalism);⁴³² belirli bir tür güç paylaşımını düzenleyerek etnik, dinsel, dilsel veya ulusal hatlar üzerinden bölünmüş ve(ya) çatışmış toplumlara

⁴²⁹ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 128-129.

⁴³⁰ McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, s. 128.

⁴³¹ Andrew Reynolds, *Designing Democracy in a Dangerous World*, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 11.

⁴³² Oxford İngilizce Sözlüğü, “*consociation-al-ism*” teriminin 16’ncı yüzyılın sonlarında Latince’den (“*consociare*” fiilinden türeyen “*consociatio*” kavramından) İngilizceye geçtiğini belirtmektedir.

yönelik demokratik bir çözüm ve uzlaşma vazetmektedir. Büyük ölçüde Hollanda kökenli Amerikalı siyaset bilimci Arend Lijphart'ın çalışmaları ile şekillenmiş ve gelişmiş olan ortaklıkçılık, “etnik olarak bölünmüş toplumları yönetmenin başat modellerinden” biri olarak günümüzde kabul görmektedir.⁴³³ Ortaklıkçılık taraftarları, derince bölünmüş toplumlar için pratik bir çözüm olarak önerilen ortaklıkçılığın, diğer alternatif çözümler arasında en demokratik ve uygulanabilir çözüm olduğunu iddia etmektedirler. Hatta ortaklıkçı teorinin özdeşleştiği Lijphart, bölünmüş toplumlarda tercihin ya “ortaklıkçı demokrasi ya da hiç demokrasi olmayan”⁴³⁴ seçenekler olduğunu ileri sürmektedir. Bölünmüş toplumlar için demokrasinin en iyi formu ortaklıkçı demokrasidir. Bölünmüş toplumlarda yalnızca ortaklıkçı stratejinin, demokratik ve pratik bir çözüm sağlayacağı savına yönelik çeşitli eleştiriler yapılmış ve bu savın antitezi olarak aksi iddialar ileri

Latince “con-” (birlikte) ile “sociare” (ortak olmak, birliktelik kurmak) terimlerinin birleşimi, kavramın kökenini oluşturmaktadır. Ayrıca “sociare” de “socius” (yoldaş, meslektaş, koldaş, dost) teriminden gelmektedir. Ayrıca Oxford İngilizce sözlüğü “consociation” kavramını, “ortak iktidar/güç temelinde farklı, özellikle de düşman sosyal grupların işbirliğinden oluşan bir siyasal sistem” şeklinde tanımlamaktadır. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/consociation> (Erişim: 10.01.2018).

Literatürde “ortaklıkçı demokrasi” (consociational democracy) veya “ortaklıkçı teori” (consociational theory) olarak da kullanılan “ortaklıkçılık” kavramı, İngilizcedeki “consociational-ism” kavramına karşılık olarak kullanılmaktadır. “Consociationalism” kavramını, “oydaşmacılık” ve “eş-toplumsalcılık” şeklinde Türkçeye tercüme edenler olmakla birlikte; ortaklıkçılık olarak tercüme edenlerin daha isabetli bir çeviri yaptığını ileri sürmek mümkündür. Bu kavram, Andrew Heywood’un *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* kitabının Fahri Bakırcı tarafından yapılan Türkçe çevirisinde “oydaşmacılık” olarak çevrilmiştir. Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev. Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara, 2016, s. 224. “Eş-toplumsalcılık” çevirisi için bkz. Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çev. Hayrettin Özler, Adres Yayınları, 2012, s. 230. “Oydaşmacılık” veya “oydaşmacı demokrasi” kavramı, “consensus democracy” kavramına karşılık olarak kullanılmaktadır ve “consociational democracy” teriminin yerine kullanılması yanlıştır. Çünkü, ileride inceleneceği gibi, *oydaşmacı demokrasi* ile *ortaklıkçı demokrasi* - birbiriyle yakından ilişkili olmakla birlikte – birbirinden farklı iki demokrasiyi ifade etmektedirler. Buradan hareketle bu çalışmada; “consociational” kavramına karşılık “ortaklıkçı” terimi, “consociationalism”e karşılık olarak da “ortaklıkçılık” kullanılacaktır. Kavramın Türkçe “ortaklıkçı” ve “ortaklıkçılık” şeklinde tercüme kullanımı için bkz. Ergun Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 94. Ayrıca bkz. Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, s. 89 vd.

⁴³³ Rupert Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, içinde *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and Northern Ireland*, Ed. Rupert Taylor, Routledge Press, London / New York, s. 1.

⁴³⁴ Arend Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, University of California Press, Berkeley, 1985, s. 109.

sürülmüştür. Bütün bu iddialar çerçevesinde; derince bölünmüş toplumlarda başarılı çatışma yönetiminin temel niteliği olarak “elit işbirliğine” dayanan ortaklıkçılığın,⁴³⁵ 1970’lerden bu yana karşılaştırmalı siyaset bilimine ve anayasa çalışmalarını büyük bir etkisi olmuştur.

Geniş akademik tartışmaların yanı sıra çok farklı zamanlarda ve coğrafyalarda yürürlüğe konulan ortaklıkçılık, her bir örnekte adeta yeniden icat edilmiş ve geliştirilmiştir. Lijphart, ortaklıkçılığın birbirinden bağımsız farklı zamanlardaki ve yerlerdeki birçok uygulamasını delil göstererek ortaklıkçılığı “gerçek veya potansiyel sivil çatışma durumunda yapılacak en rasyonel seçim”⁴³⁶ olarak nitelemektedir. Ortaklıkçılığın bütün muhtelif uygulamaları – farklı önem derecesiyle - Lijphart’ın orijinal tasarımındaki temel ilkeleri barındırmaktadır. Lijphart’ın orijinal tasarımında ortaklıkçı demokrasinin dört temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, toplumdaki belli başlı (önemli) tüm grupların temsilcilerini kapsayan bir *büyük koalisyon* (grand coalition) veya *yürütme-içi iktidar paylaşımı* (executive power-sharing). *Orantılılık* (proportionality) olarak ifade edilen ortaklıkçılığın ikinci ilkesi; alt grupların sadece yürütmede değil, aynı zamanda parlamentoda, yüksek yargıda, polis ve ordu dahil bürokrasinin yüksek seviyeleri gibi kamu sektöründe orantılı temsil edilmelerini ifade etmektedir. Üçüncü ilke olan *özerklik* (autonomy) ise, toplulukların kendi iç işlerinde yüksek derecede bağımsız olmalarını ifade etmektedir. Özerklik ilkesi, hem bölgesel özyönetim formunda hem de eğitim ve kültür gibi etnik kimlikle ilgili politik alanlara ilişkin olarak bölgesel olmayan bir biçimde de olabilmektedir. Son ilke ise, ortaklıkçılığa dahil alt gruplar için hayati öneme sahip temel konularda yapılacak yasal veya anayasal değişikliklerde *veto hakkının* (veto rights) tanınmasıdır.⁴³⁷ Lijphart daha sonraki çalışmalarında ortaklıkçılığın bu dört temel ilkesi arasında bir ayrıma gitmektedir. Daha basit bir sınıflandırma yaparak iki temel ilkenin birincil öneme sahip olduğunu belirtmektedir: Politik karar alma sürecine, özellikle yürütmeye, belli başlı toplulukların tamamından oluşan *güç-paylaşımı* (yürütmede güç-paylaşımı) ilkesi;

⁴³⁵ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 34.

⁴³⁶ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 278.

⁴³⁷ Bkz. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*.

özellikle eğitim ve kültür gibi konularda grupların kendileriyle ilgili karar alabilmeleri olan grupsal *özerklik* ilkesi.⁴³⁸ Bu iki birincil ilkeyi pekiştiren orantılılık ve veto hakkı (azınlık veya karşılıklı) ise, daha ikinci özellikler olarak değerlendirilmektedir.

Lijphart'ın ortaklıkçılık ile uzlaştırma / güç paylaşımını eş tutmanın aksine McGarry ve O'Leary; ortaklıkçılık stratejisini, uzlaştırma/güç paylaşım yaklaşımının dört stratejisinden biri olarak tasnif etmektedirler. Bu bağlamda ortaklıkçılık, yukarıda detaylı olarak ifade edilen diğer bir uzlaştırma/güç paylaşım stratejisi olan çokkültürcülük stratejisiyle nispi bir uyumluluk içerisindedir. Ortaklıkçılık, derince bölünmüş toplumlarda çeşitliliği korumak ve topluluklar arası uzlaşmayı sağlamak için çokkültürcülük stratejisinin ilkelerine ek ilke ve unsurlar ilave etmektedir. Etnik toplulukların coğrafik olarak belirli bölgelerde yoğunlaştığı durumlarda ortaklıkçılık, bölgesel çoğulculuk politikası (federalizm ve bölgesel özerklik) ile beraber uygulanabilmektedir. Derince bölünmüş toplumlarda federasyon sisteminin başarı derecesi, ortaklıkçı nitelikler taşıması nispetindedir. Uzlaştırma/güç paylaşım yaklaşımının bir diğer stratejisi olan ve derince bölünmüş toplumlara yönelik “özgün” önerileri bulunan merkezilik ise, ortaklıkçılık metodunun çözüm önerilerine yönelik yoğun eleştiriler yapmaktadır. Yani derince bölünmüş toplumlarda uzlaşma sağlamaya yönelik ortaklıkçılık metodu ile merkezilik metodunun önerileri arasında bir örtüşme bulunmamaktadır. Hatta merkezilik metodunun gelişimi, ortaklıkçılığın bir anti tezi olduğunu ifade etmek pek de yanlış olmayacaktır.

Uzlaştırma / güç paylaşım stratejilerinden biri olan ortaklıkçılık, çeşitli kurumsal düzenlemeler ile derince bölünmüş toplumların barış içinde bir arada yaşamalarını sağlama kapasitesine sahiptir. O'Leary'nin belirttiği gibi bir ortaklıkçılık; çeşitli grupların hiçbirinin kurumsal olarak diğerlerinden üstün olmaması ile barış içinde birlikte yaşadığı ve ilgili toplulukların özerklik ve ortak hükümet vasıtasıyla politik

⁴³⁸ Arend Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2, 2004, ss. 96-109; Arend, Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford / New York, 2002, ss. 37-54.

olarak işbirliği yaptığı bir yönetim biçimi olarak görülebilir.⁴³⁹ Derince bölünmüş toplumlarda ortaklıkçılığın uygulanmasını kolaylaştıran ancak zorunlu olmayan çeşitli şartlar da bulunmaktadır. Bir sonraki bölümde derince bölünmüş toplumlarda bir uzlaştırma politikası ve stratejisi olarak ortaklıkçılık detaylı bir biçimde incelenecektir.

⁴³⁹ Bkz. Brendan O'Leary, "Foreword: The Realism of Power-Sharing", içinde *Imposing Power-Sharing: Conflict and Coexistence in Northern Ireland and Lebanon*, Ed. Michael Kerr, Irish Academic Press, Dublin, 2006.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLÜNÜMÜŞ TOPLUMLARDA ANAYASAL BİR UZLAŞTIRMA YAKLAŞIMI VE STRATEJİSİ OLARAK ORTAKLIKÇILIK

I. Ortaklıkçı Teorinin Gelişimi

Ortaklıkçı teori (consociational theory);⁴⁴⁰ etnik, dinsel, dilsel ve ulusal hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlara yönelik çeşitli kurumsal düzenlemeler ile demokratik bir çözüm vadeden “ampirik olarak normatif temelli bir teoridir.”⁴⁴¹ O’Leary, ortaklıkçı teorinin uzun bir soy-köke sahip olduğunu belirtmekte ve bu teorinin kök izini 1557-1638 yılları arasında yaşamış Protestan filozof Johannes Althusius’a kadar götürmektedir. Daha sonra 20’inci yüzyılın erken döneminde Avusturyalı Marksistler Karl Renner ve Otto Bauer’i ortaklıkçı teorinin düşünürleri arasında değerlendirmektedir. Ancak çağdaş anlamda ortaklıkçılığın Arend Lijphart’ın çalışmaları sayesinde anlam kazandığını ve onun adıyla özdeşleştiğini belirtmektedir.⁴⁴² Lijphart da “*ortaklıkçı*” (consociation) teriminin geçmişini 17’nci yüzyılın başlarına kadar götürüp Althusius’a dayandırmakla birlikte⁴⁴³, Althusius’u ortaklıkçı olarak görmemektedir. Althusius esas olarak federalizme yoğunlaşmaktadır. Lijphart,

⁴⁴⁰ Ortaklıkçılık (consociationalism) ile ilgili genel araştırmalarda ve literatürde en çok rastlanılan *ortaklıkçı demokrasi* (consociational democracy) ve *ortaklıkçı teori* (consociational theory) kavramlarının yanı sıra, *ortaklıkçı yaklaşım* (consociational approach) ve *ortaklıkçı sistem* (consociational system) gibi kavramlar da sık kullanılmaktadır.

⁴⁴¹ Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 1. Lijphart; ortaklıkçılık kavramının, bölünmüş toplumlarda istikrarlı demokrasinin mümkün olduğu bir dizi “normalden sapan” vakianın analizinden ortaya çıktığını belirtmektedir. Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6.

⁴⁴² Brendan O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, içinde *From Power-Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen’s University Press, Montreal / Kingston, 2005, s. 3.

⁴⁴³ Althusius, 17’inci yüzyılda ortaklıkçı (consociation) teriminin Latince kökeni olan *consociatio* terimini kullanmaktadır. Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 3.

Althusius'un esas olarak “erken dönem federalist bir düşünür” olduğunu, ancak bir ortaklıkçı olarak nitelenemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁴⁴

Ortaklıkçı teorinin çalışmalarıyla çağdaş bir anlam ve sistem kazandığı Arend Lijphart bu fikirlerini ilk olarak, Hollanda'nın siyaset sistemini tasvir ettiği 1968 tarihli “*The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*” adlı kitabında ileri sürmüştür. “Ortaklıkçı” (consociational) kavramını David Apter'in 1961 tarihli Uganda üzerine olan çalışmasından alıntılıdığını belirtin Lijphart⁴⁴⁵, kavramı ilk kez yine 1968'de yayımlanan demokratik sistemin tipolojileri üzerine olan başka bir çalışmada kullanmaktadır.⁴⁴⁶ Kendi teorisini ampirik örnekler üzerinden keşfedip geliştirmiş olan Lijphart'a göre, kendisinden önce ortaklıkçı teorinin ilk modern anlatımı Sir Arthur Lewis'in Batı Afrika'ya yönelik 1965'teki “*Politics in West Africa*” adlı eseridir. Lijphart, rasyonel bir şekilde icat edilmiş bir model olarak ortaklıkçı demokrasinin Lewis'in eserinde bulunabildiğini belirtmekte ve Lewis'i “demokrasinin ortaklıkçı modelini tanımlayan ilk modern bilim adamı” olarak nitelemektedir.⁴⁴⁷ Ortaklıkçı teoriye yönelik asıl ilgi ve yoğun tartışmalar esasen Arend Lijphart'ın

⁴⁴⁴ Arend Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination of Ethnic Minorities in Power-Sharing Systems”, içinde *The Rights of Minority Culturs*, Ed. Will Kymlicka, Oxford University Press, Oxford, 1995, s. 278.

⁴⁴⁵ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 3.

⁴⁴⁶ Bkz. Arend Lijphart, “Typologies of Democratic Systems”, *Comparative Political Studies*, Vol. 1, No: 1, April 1968, ss. 3-44.

⁴⁴⁷ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 4, 278-279. Bir ekonomist olan ve 1979 Nobel Ekonomi Ödülünü alan Sir Arthur Lewis, 1953-1965 arası Batı Afrika'da birçok hükümete ekonomik danışman olarak hizmet etmiş ve Batı Afrika'daki birçok ülkede demokrasinin yıkımını gözlemlemiştir. Ona göre bu demokrasilerin çökme nedeni, etnik olarak bölünmüş Batı Afrika ülkelerinin “doğru” bir demokrasi türünü kabul etmemiş olmalarıdır. Bu ülkelerin etnik gruplar arası geniş koalisyonlara ve etnik grupların özerkliğine ihtiyaçlarının olduğunu ileri sürmektedir. Burada herhangi bir ortaklıkçı örnekten de bahsetmeyip adeta ortaklıkçı teoriyi icat etmektedir. Ayrıca Bkz. William Arthur Lewis, *Politics in West Africa*, Oxford University Press, Toronto / New York, 1965. Hans Daalder ise, “ortaklıkçılık” teriminin modern sosyal bilimlerde ilk olarak David Apter tarafından kullanıldığını ve daha sonra Lijphart'ın çalışmaları ile çok daha detaylandırıldığını belirtmektedir. Hans Daalder, *State Formation, Parties and Democracy: Studies in Comparative European Politics*, ECPR Press, 2011, s. 193. Ayrıca bkz. David Apter, *The Political Kingdom in Uganda: A Study in Bureaucratic Nationalism*, Princeton University Press, 1961, s. 24-25.

çalışmaları, özellikle de 1977 tarihinde yayımlanan “*Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*” adlı çalışması ile yoğunluk kazanmıştır. 1970’lerden bu yana ortaklıkçı teori, özellikle karşılaştırmalı siyaset bilimi (nispeten anayasa hukuku) alanında en fazla etkiye sahip olan teorilerden biri olmuş ve bu konuda çok geniş bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan ortaklıkçılığın farklı örnek uygulamaları ve yapılan akademik çalışma ve eleştiriler sayesinde Lijphart kendi teorisini yeniden betimlemiş ve daha da geliştirmiştir. Ortaklıkçılık, Lijphart’ın yanı sıra birçok bilim insanı tarafından ele alınmış ve geliştirilmiştir.⁴⁴⁸ Bu bağlamda, özellikle Kuzey İrlanda örneği üzerine yoğun çalışmalar yapan, yeni nesil ve revizyonist ortaklıkçılar olarak da nitelenen John McGarry ve Brendan O’Leary, ortaklıkçı teoriyi adeta yeniden şekillendirerek, güncelleyerek çok daha çağdaş hale getirmişlerdir.

Ortaklıkçılık, bölünmüş toplumlarda gruplar arası uzlaşısı ve demokratik bir istikrar arayışında en öne çıkan teorilerden birini temsil etmektedir. Rene Lemarchand’a göre, “demokratik yönetimin uygulayıcılarının ve analistlerinin düşünceleri üzerine çok az teori ortaklıkçı modelden daha fazla etkiye sahip olmuştur.”⁴⁴⁹ Etki derecesi bu denli yüksek olan ortaklıkçı demokrasinin arkasındaki temel saik; iktidar gücünü paylaşmak, yaymak, dağıtmak, bölmek, adem-i merkezi hale getirmek ve sınırlamaktır.⁴⁵⁰ Ortaklıkçılığın çağdaş öncüsü olan Lijphart, esaslı siyasal iktidarın çoğunluğun elinde temerküzü olan çoğunlukçu (Westminster modeli) demokrasinin aksine; ortaklıkçı

⁴⁴⁸ Ortaklıkçı teoriye katkıda bulunmuş Hans Daalder, Gerhard Lehbruch, Jürg Steiner, Kenneth McRae, Sid Noel, Eric Nordlinger, G. Bingham Powell gibi öne çıkan diğer birçok bilim insanı bulunmaktadır. Örneğin bkz. Hans Daalder, “On Building Consociational Nations: The Cases of Netherlands and Switzerland”, *International Social Science Journal*, Vol. 23, No: 3, 1971, ss. 355-370; Gerhard Lehbruch, “Consociational Democracy in The International System”, *European Journal of Political Research*, Vol. 3, Issue. 4, December 1975, ss. 377-391; Kenneth McRae, *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Switzerland*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo (ON), 1984; Eric A. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, Harvard University Press, USA, 1972.

⁴⁴⁹ Rene Lemarchand, “Consociationalism and Power Sharing in Africa: Rwanda, Burundi, and the Democratic Republic of the Congo”, *African Affairs*, Vol. 106, Issue. 422, s. 1.

⁴⁵⁰ Choudhry, “Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 18; Arend Lijphart, “Consociation: The Model and its Applications in Divided Societies”, içinde *Political Co-operation in Divided Societies*, Ed. Desmond Rea, Gill and Macmillan, Dublin, 1982, s. 168.

demokrasinin çoğunlukçu-olmayan bir niteliğe ve forma sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁵¹ Bu bağlamda Lijphart, “güç/iktidar paylaşım” kavramını en çok ortaklıkçı demokrasi ile eş anlamda kullanmakla birlikte; aynı zamanda “oydaşmacı demokrasi” (consensus democracy) kavramı için de kullanmaktadır. Demokrasinin “çoğunlukçu-olmayan” (non-majoritarian) bir formu olan oydaşmacı demokrasi ile yine çoğunlukçu-olmayan ortaklıkçı demokrasi arasında, benzeşen ve kesişen özellikler olmakla birlikte, çeşitli farklılıklar bulunmaktadır.

Ortaklıkçılığın niteliklerinin tam anlaşılması için, ortaklıkçı demokrasi ile kendisi gibi çoğunlukçu demokrasinin karşıtı niteliklere sahip olan oydaşmacı demokrasi arasındaki ilişkinin açıklık kazanması önem arz etmektedir. Lijphart, özel olarak etnik hatlar üzerinden bölünmüş toplumlar için değil; genel olarak ampirik bir inceleme ile demokrasiyi *çoğunlukçu* ve *oydaşmacı* demokrasi biçiminde iki tür olarak belirtmektedir.⁴⁵² İngiltere’yi prototip örneği olarak kullandığından dolayı Westminster modeli olarak da adlandırdığı *çoğunlukçu demokrasinin* “özü çoğunluk hakimiyetidir. [...] Yönetimi kim yapacaktır ve halk anlaşmazlık içinde ve çelişen tercihlere sahip ise, hükümet kimin çıkarlarına hizmet edecektir? Bu sorunun bir cevabı, ‘halkın çoğunluğu’ olabilir. Bunun en büyük meziyeti, herhangi başka bir cevabın, mesela oy birliği veya nitelikli çoğunluğun, azınlığın yönetmesi veya veto hakkına sahip olması sonucunu doğurabilmesidir. Çoğunluk yönetimi ve çoğunluğun arzularına göre yönetim, demokratik ideale, azınlığın arzusuna cevap veren bir yönetimden çok daha fazla yaklaşmış olur. Bu dilemmaya alternatif bir cevap, ‘mümkün olduğunca çok kişinin çıkarına’ olabilir. Bu oydaşma modelinin özüdür.”⁴⁵³ *Oydaşmacı demokrasi*, çoğunluk

⁴⁵¹ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6.

⁴⁵² Bkz. Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, Çev. Ergun Özbudun / Esin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995; Arend Lijphart, *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*, Çev. Güneş Ayas / Utku Umut, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴⁵³ Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 13-14. Çoğunlukçu demokrasinin on karakteristik özelliği şu şekilde belirtilmektedir: 1) Yürütme gücünün tek partili ve dar çoğunluk hükümetlerinde toplanması, 2) Hükümet üstünlüğü, 3) İki partili sistem, 4) Çoğunlukçu ve gayri-nispi seçim sistemi, 5) Çıkar grubu çoğulculuğu, 6) Üniter ve merkezîyetçi hükümet, 7) Yasama gücünün tek meclisli bir yasama organında

yönetimin azınlık yönetiminden daha iyi olduğunu benimseme konusunda çoğunlukçu demokrasi modelinden farklı değildir. Ancak çoğunluk yönetimini *sadece asgari bir gereklilik* olarak benimsemektedir.⁴⁵⁴ Dahası demokrasinin oydaşmacı modeli, gücü ve iktidarı çoğunluğun elinde toplamak yerine, bir dizi yoldan paylaştırmak, dağıtmak ve sınırlandırmaktadır.

Derince bölünmüş toplumlarda çoğunlukçu demokrasinin dayanağı olan çoğunluk egemenliği; demokrasiden ziyade, çoğunluk diktatörlüğü ve iç kargaşa anlamına gelebilmektedir. “Her biri kendi siyasi partilerine, çıkar gruplarına ve kitle iletişim araçların sahip dinsel, ideolojik, dilsel, kültürel, etnik ve ırksal ayrımlarla keskin biçimde alt-toplumlara bölünmüş çoğul (plural) bir toplumda çoğunlukçu demokrasi için gereken esneklik genellikle bulunmamaktadır. Bu şartlar altında, çoğunluk egemenliği yalnız anti-demokratik olmakla kalmaz aynı zamanda tehlikelidir de.”⁴⁵⁵ Çünkü çoğunlukçu demokraside iktidara gelme imkanları olmayan azınlıklar, kendilerini dışlanmış ve ayrımcılığa uğramış hissedecekler ve buna karşı şiddete bile başvurabileceklerdir. Yani, homojen toplumlar için demokratik bir sistem sağlama imkanı olan çoğunlukçu demokrasinin, daha az homojen toplumlar, özellikle bölünmüş toplumlar için bu potansiyeli azalmakta veya kalmamaktadır. Dolayısıyla etnik ve kültürel olarak heterojen veya bu hatlar üzerinden bölünmüş toplumlar için demokratik bir sistem demokrasinin diğer modelleri ile mümkün olabilmektedir.

Etnik ve kültürel açıdan heterojen olarak nitelenebilecek toplumlar için çoğunlukçu demokrasiye nazaran oydaşmacı demokrasi daha uygun bir modeldir. Ancak etnik, dinsel, dilsel veya ulusal olarak sadece heterojen olmayıp aynı zamanda bu hatlar üzerinden bölünmüş toplumlar için oydaşmacı demokrasi de yeterli olmayabilir. Lijphart, derince bölünmüş toplumlar için oydaşmacı demokrasi ile yakından ilişkili olan ortaklıkçı demokrasinin en uygun bir model olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, her ikisi de demokrasinin çoğunlukçu-olmayan modeli olmaları bakımından

toplanması, 8) Anayasal esneklik, 9) Yargısal yorumun olmaması, 10) Yürütme tarafından kontrol edilen bir merkez bankası. Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 26-38.

⁴⁵⁴ Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 16.

⁴⁵⁵ Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 55.

oydaşmacı demokrasi ile ortaklıkçı demokrasi bir biriyle yakından ilişkili olduklarını; aralarındaki farkların ise, büyük ölçüde, nasıl türediğiyle açıklanabildiğini belirtmektedir.⁴⁵⁶ “Ortaklıkçılık kavramı, bölünmüş toplumlarda istikrarlı demokrasinin mümkün olduğu bir takım istisnai örneğin analizinden ortaya çıkmıştı ve bu olgunun açıklanması, hepsi açıkça çoğunlukçu ilkeler ile çatışan ve ortaklıkçı demokrasinin dört tanımlayıcı özelliği olan büyük koalisyon, özerklik, orantılılık ve azınlık vetosu ilkelerinin uygulanmasıdır.”⁴⁵⁷ Lijphart, ortaklıkçı model ile oydaşmacı model arasındaki belirgin bir farkın da ortaklıkçılığın dört; oydaşmacı modelin ise, on ayırt edici özelliği bulunduğunu belirtmektedir. Ortaklıkçılığın ilkeleri, oydaşmacı demokrasinin on özelliğinden daha geniş olduğunu da eklemektedir.⁴⁵⁸ Lijphart kısaca bu iki model arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır: “Ortaklıkçı ve Oydaşmacı demokrasinin örtüştüğü geniş bir alan bulunmaktadır, ancak biri diğerini tamamen kapsamaz. Bu da, ortaklıkçı demokrasinin, oydaşmacı demokrasinin özel bir formu olarak görülemeyeceği anlamına gelmektedir. [...] Nihayet, her ne kadar hem ortaklıkçı hem de oydaşmacı demokrasi bölünmüş toplumlar için ziyadesiyle uygun olmakla beraber, ortaklıkçılık daha güçlü bir devadır. Mesela oydaşmacı demokrasi kapsamlı güç paylaşımı için birçok teşvik sağlamasına karşın, ortaklıkçılık bunu şart koşturma ve bütün önemli grupların buna dahil edilmesini buyurmaktadır. Benzer şekilde, oydaşmacı demokrasi grup özerkliğini kolaylaştırmaktadır, ama ortaklıkçı demokrasi bunu zorunlu

⁴⁵⁶ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6.

⁴⁵⁷ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 7.

⁴⁵⁸ Oydaşmacı demokrasi modelinin on temel özelliği şöyle sıralanmaktadır: 1) Yürütme gücünün geniş koalisyon hükümetleri tarafından paylaşılması; 2) Yasama ve yürütme arasında güçler dengesi; 3) Çok partili sistem, 4) Nispi temsil, 5) Çıkar grupları korporatizmi, 6) Federal ve adem-i merkeziyetçi yönetim, 7) Güçlü iki meclislilik, 8) Katı anayasa, 9) Yargısal yorum, 10) Merkez bankası bağımsızlığı. Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 57-64. Mesela bir ortaklıkçı büyük koalisyon, oydaşmacı bir koalisyonu da kapsamaktadır. Dahası ortaklıkçı demokrasi, sadece önemli partilerden ziyade toplumdaki farklı bütün grupları içermektedir. Veya ortaklıkçılık açısından grup özerkliği için federalizm dışında da yollar bulunmaktadır. Ancak oydaşmacı demokrasinin güçlü iki meclislilik, merkez bankası bağımsızlığı gibi bazı özellikleri de ortaklıkçı demokrasinin parçaları değildirdir. Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 8.

kılmaktadır.’’⁴⁵⁹ Buradan hareketle Lijphart, derince bölünmüş toplumlar için oydaşmacı demokrasiden ortaklıkçılığı önermektedir.

Lijphart, oydaşmacı demokrasi ile ortaklıkçılık arasındaki farklılıkların birbiriyle çatışmadığını ve bu ikisinin birbiriyle mükemmelen uyumlu olduklarını belirtmenin yanı sıra; bölünmüş toplumlar için ayrıntılı anayasal düzenleme önerisinde bulunduğu çalışmasında, oydaşmacı demokrasinin ortaklıkçılık ile uyumlu olan özelliklerini de eklemektedir.⁴⁶⁰ Lijphart’ın bu açıklamalarından hareketle Ergun Özbudun, ‘‘ortaklıkçı demokrasi, oydaşmacı demokrasinin bölünmüş toplumlara özgü bir alt-tipi olarak kabul edilebileceğini’’⁴⁶¹ ileri sürmektedir. Lijphart ise, oydaşmacı demokrasi ile ortaklıkçı demokrasiyi ‘‘güç paylaşım demokrasisi’’nin iki alt-tipi olarak nitelemektedir.⁴⁶² İster oydaşmacı demokrasiden farklı bir teori ve demokrasi ister oydaşmacı demokrasininin bir alt-tipi olarak değerlendirilmesi, ortaklıkçılığın öngördüğü düzenlemeler açısından bir farklılık yaratmamaktadır. Ortaklıkçılık, esasen bölünmüş toplumlar için çeşitli düzenlemeler içeren demokratik ve anayasal bir sistem öngörmektedir.

Ortaklıkçılık, ‘‘ampirik’’ ve ‘‘normatif’’ olarak iki zemin üzerinden tekamül etmiştir. Diğer bir ifadeyle ortaklıkçılık, hem ortaklıkçı demokrasiyi tecrübe eden örneklerin ‘‘betimlemesi’’ hem de bölünmüş toplumlara yönelik olması gereken demokratik çözümün ‘‘reçetesi’’ şeklinde bir gelişim sürecine sahiptir.⁴⁶³ Ortaklıkçı teori ilk olarak Hollanda, İsviçre, Avusturya, Belçika gibi birtakım küçük Avrupa

⁴⁵⁹ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 8.

⁴⁶⁰ Lijphart, ‘‘Constitutional Design for Divided Societies’’, s. 96-109.

⁴⁶¹ Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, s. 95.

⁴⁶² Lijphart; ‘‘güç paylaşım demokrasisi’’nin her iki alt türü olarak hem oydaşmacı demokrasinin hem de ortaklıkçı demokrasinin, ‘‘genellikle çoğunlukçu-olmayan ve hatta anti-çoğunlukçu veya çoğunlukçu karşıtı’’ olarak nitelendiklerini belirtmektedir. Ancak bu nitelemenin, güç paylaşım demokrasisinin ‘‘çoğunluk yönetimi’’ temel ilkesinden saptığı anlamına gelmektedir. ‘‘Çoğunluk yönetimi’’nin ‘‘azınlık yönetiminden’’ daha üstün olduğunu kabul etmekte; ancak çoğunluk yönetimini yalnızca minimum bir gereklilik olarak kabul etmektedir. Karar alan çoğunluğu maksimize etme arayışındadır. Temel farklılık, çoğunlukçu veya çoğunlukçu-olmayan arasında değil; demokrasinin daha ‘‘geniş-çoğunluk’’ modeli ile ‘‘yalın-çoğunluk’’ modeli arasında bulunmaktadır. Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 12.

⁴⁶³ Taylor, ‘‘Introduction: The Promise of Consociational Theory’’, s. 2; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 269.

demokrasilerinin siyasi istikrarını açıklayan karşılaştırmalı siyaset biliminin bir ampirik teorisi olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁴ Ancak ortaklıkçılık zamanla değişerek ve gelişerek sadece “keşfetme” değil, aynı zamanda “öngören” bir nitelik kazanmıştır. Ortaklıkçı teorinin, örnekler üzerinden ne olduğu arayışından ne olması gerektiği öneriye doğru taşınmasını Lustick’in “epistemolojik değişim” olarak nitelemektedir.⁴⁶⁵ Artık ortaklıkçılık taraftarları, derince bölünmüş toplumlarda anayasal düzenleme için adeta “ideal tip” bir ortaklıkçı demokrasi ve sistem önerisini savunmaktadırlar. Derince bölünmüş toplumlarda uzlaşa ve istikrarın ancak ortaklıkçılık ile sağlanacağı iddia edilmektedir. Daha önce demokrasi ile ilgili umutların olmadığı bölünmüş toplumlarda, “normatif bir teori olarak ortaklıkçılık, demokratik istikrar yaratmayı vadetmektedir.”⁴⁶⁶ Bölünmüş toplumdaki çatışmalara yönelik, ortaklıkçılığın alternatifleri arasında en reel ve pratik çözüm seçeneği olduğu düşünülmektedir. Bu mantığa göre; herhangi bir bütünleştirme veya çoğunlukçu alternatif, bölünmüş toplumlar için hakiki bir çözüm sunamamaktadır.

Ortaklıkçılık; etnik, dinsel, dilsel veya ulusal olarak bölünmüş birçok toplum için bir çatışma yönetim ve uzlaşa stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ortaklıkçı demokrasi, zaman içerisinde ampirik olarak kendi köken bölgesinden uzaklaşarak çok farklı bölgelerde düzenlenmiştir.⁴⁶⁷ Ortaklıkçılık, düzenlendiği ve uygulandığı her bir örnek ile değişim ve gelişim göstermiştir. Ortaklıkçılığın değişim ve gelişimi sadece ampirik örnekler üzerinden ilerlememiş; aynı zamanda “normatif” bir nitelik kazanan teori üzerinden de gelişmiştir. Ortaklıkçılığın gelişimine katkı sağlama konusunda en öne çıkan ampirik örnek Kuzey İrlanda olmuştur. Ortaklıkçı teori ve Kuzey İrlanda üzerine çalışmalarıyla bilinen, yeni nesil ve revizyonist ortaklıkçılar

⁴⁶⁴ Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 3.

⁴⁶⁵ Ian S. Lustick, “Lijphart, Lakatos, and Consociationalism”, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, Oct. 1997, s. 108. (ss. 88-117).

⁴⁶⁶ Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 4.

⁴⁶⁷ Taylor, güçlü ortaklıkçılık örneklerini “klasik”, “geçmiş”, “çağdaş” ve “yeni dalga” olarak dört farklı kategoriye ayırmaktadır. Ortaklıkçılık örneklerine yönelik yapılan çalışma ve araştırmaların İsviçre, Belçika, Hollanda ve Avusturya gibi klasik örneklerle değil; özellikle Kuzey İrlanda örneğine yoğunlaştığını da belirtmektedir. Bu bağlamda ortaklıkçılık denildiğinin ilk akla gelen örnek artık Kuzey İrlanda örneğidir. Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 6, 8.

olarak da nitelendirilen John McGarry ve Brendan O’Leary, ortaklıkçılığın temel ilkelerini çeşitli açılardan geliştirmenin yanı sıra ortaklıkçı teoriye de yeni boyutlar kazandırmışlardır. McGarry ve O’Leary; Lijphart’ın geliştirmiş olduğu ortaklıkçı teorinin temel kurumsal düzenlemeler konusunda noksanlıklar taşıdığını veya dar olduğunu düşünerek, ortaklıkçı teoriye çeşitli eklemeler yapmış; adeta ortaklıkçılığı “yeniden oluşturmuşlardır.”⁴⁶⁸ Mesela Lijphart’ın modelinde, ortaklıkçı antlaşma sürecinde dış müdahalenin olumlu rolü ve uluslararası kurumların yatıştırma potansiyeli ihmal edilmiştir. Bu ihmal, teorik olarak McGarry ve O’Leary tarafından giderilmiştir. Bu bağlamda, McGarry ve O’Leary’nin ortaklıkçılığa yönelik esas olarak temel katkıları uluslararası müdahalenin rolüne ve(ya) ortaklıkçı teorinin uluslararasılaşmasına vurguları, ortaklıkçılığın liberal ve kurumsal (corporate) varyasyonları arasındaki farkı belirmeleri ve “kompleks ortaklıkçılık” saptamaları olarak belirtilebilir.⁴⁶⁹ Ortaklıkçı teorinin çeşitli eksikliklerinin izale edilmesine yönelik yapılan bu değişiklikler ve eklemeler, ortaklıkçı teorinin yeniden şekillenmesine ve derince bölünmüş toplumlar için bir uzlaşma stratejisi olarak daha cazip bir metot olarak görülmesine neden olmuştur.

Sıklıkla çoğunlukçu-olmayan ve hatta anti-çoğunlukçu olarak nitelenen ortaklıkçı demokrasi, güç ve iktidarın bir grubun (çoğunluk olsa dahi) elinde temerküz

⁴⁶⁸ Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 9.

⁴⁶⁹ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 18; O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 33-34. McGarry ve O’Leary’nin ortaklıkçılığa yönelik katkıları sadece bu üç önemli katkıdan ibaret olmayıp birçok noktada olmuştur. Ortaklıkçılığın dört temel ilkesinin sağlanmasına yönelik Lijphart’ın önerdiği bazı kurumsal düzenlemelere karşı çıkarak veya onlara ek olarak farklı kurumsal düzenlemeler de önermişlerdir. Mesela Lijphart’ın seçim sistemi olan nispi temsil sisteminin kapalı liste modeli yerine devredilebilir tek oy modelini önermekte veya parlamenter sistemin yanına İsviçre tarzı kolektif bir başkanlık sisteminin de eklemektedirler. Revizyonist ortaklıkçıların, geleneksel ortaklıkçılığın eksikliklerini gideren ve ortaklıkçılığı geliştiren katkıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John McGarry / Brendan O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, içinde *The Northern Ireland Conflict: Consociational Engagement*, Ed. John McGarry / Brendan O’Leary, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 1-60. Ayrıca bkz. McGarry John / O’Leary Brendan, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, *Government and Opposition*, Vol. 41, Issue 1, 2006, ss. 43-63.

etmesini engelleyecek çeşitli düzenlemeler ile bölünmüş toplumlarda güç ve iktidarı alt gruplar arasında paylaştırarak; özellikle kimlik, kültür ve eğitim gibi çeşitli konularda alt gruplara yüksek derecede özerk yetkiler vererek, grupların barış içinde bir arada yaşamasını temin etmeyi hedeflemektedir.

II. Ortaklıkçılığın Temel İlkeleri/Unsurları

Derince bölünmüş toplumlarda demokrasi, istikrar ve barışı sağlamayı hedefleyen ortaklıkçılığın birbiriyle ilintili dört temel ilkesi bulunmaktadır. Lijphart'ın ilk dönem çalışmalarında aynı önemde gördüğü bu ilkeler, bütün önemli grupların siyasi karar alma mekanizmalarına, özellikle de yürütmeye dahil edildiği *yürütmede güç-paylaşımı* (executive power-sharing) veya *büyük koalisyon*; siyasi temsilde, kamu istihdamında ve mali kaynakların tahsis edilmesinde toplumdaki grupların genel büyüklükleriyle orantılı bir şekilde temsil edilmesi ve faydalanması olan *orantılılık* (proportionality); toplulukların kendi iç işlerinde (özellikle kültür ve eğitim alanlarında) yetkili oldukları *özerklik*; gruplar için hayati öneme sahip temel konularda yapılacak yasal değişikliklerde grupların *veto* yetkisinden oluşmaktadır.⁴⁷⁰ Lijphart, daha sonraki çalışmalarında bu dört özelliği aynı derecede önemli görmemektedir. Yürütmede güç-paylaşımı ile özerklik ilkelerini ortaklıkçı demokrasinin “birinci/temel özellikleri” olarak nitelerken; orantılılık ile veto yetkisini ise “ikincil özellikleri” olarak betimlemektedir.⁴⁷¹ Orantılılık ve grupların veto hakkı ilkeleri, sırasıyla yürütmede güç-paylaşımı ve özerkliği güçlendirebilecek adeta ikincil veya ilave iki madde olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar orantılılık ve veto yetkisi ilkeleri sırasıyla yürütmede güç-paylaşımı ve özerklik ilkeleri ile doğrudan ilintili olsa da; ortaklıkçılığın bütün ilkeleri, birbiriyle ilintili olup bölünmüş toplumlarda güç ve iktidarı alt gruplar arasında

⁴⁷⁰ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 25-44; Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 36-38.

⁴⁷¹ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 39; Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 97; Ayrıca bkz. Arend Lijphart, “Multiethnic Democracy”, içinde *The Encyclopedia of Democracy Vol. III*, Ed. Seymour Martin Lipset, Congressional Quarterly, Washington, DC., 1995, s. 859.

paylaştırarak istikrarlı demokratik bir düzen ile bu grupların barış içinde bir arada yaşamalarını sağlamaya yöneliktirler. Bu dört ilke, ortaklıkçılığın esas ilkeleri olarak (önem dereceleri farklılık gösterse de) kabul edilmektedir. Ortaklıkçılık taraftarları, derince bölünmüş toplumlarda demokrasi ve uzlaşının en iyi bu ilkelerle sağlanacağını düşünmektedirler. Bu temel ilkeler, farklı bağlamlarda çeşitli biçimler alabilmektedirler.

1. Büyük Koalisyon ve(ya) Yürütmede Güç-Paylaşımı

Ortaklıkçı bir sistemde en temel ilke ve düzenleme, farklı topluluklardan gelen temsilci seçkinlerin bulunduğu “büyük bir koalisyon” veya “yürütmede gruplar arası bir güç-paylaşımıdır.” McCulloch’un ifadesiyle “ortaklıkçılığın esas ve belki de en tanınabilen özelliği, yürütme içinde karar-alma sürecine belli başlı (başlıca) grupların katılımını gerektiren büyük koalisyonudur.”⁴⁷² Büyük bir koalisyonda veya onun başka bir varyantında yürütmede güç/iktidar paylaşımı, azınlığın kalıcı bir şekilde siyasal iktidardan ve güçten dışlanmamasını garantiye almaktadır.⁴⁷³ Bir büyük koalisyonda toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden siyasi elitler, bir ortak karara ve fikir birliğine varmak için kendi farklılıklarını tartışarak çözüme kavuşturmaktadırlar. Burada önem arz eden durum, karar almanın sosyal grupları temsil eden seçkinler arasında ortaklaşa ve birlikte gerçekleşmesidir. Lijphart, aslında büyük bir koalisyonu bütün toplumsal grupların temsilcilerinin yürütmede ve karar alma sürecinde yer alması olarak belirlemektedir.⁴⁷⁴ Bütün toplumsal grupların büyük bir koalisyonda temsil edilmesi adeta ortaklıkçılığın göstergesi olarak değerlendirmektedir. Ancak McGarry ve O’Leary ise, ortaklıkçılık için toplumdaki bütün gruplar arasından ziyade; önemli olan toplumdaki dikkate değer gruplar arası yürütme hükümetinde “müşterekliğin” bazı unsurlarının gerçekleşmiş olmasının yeterli olduğunu belirtmektedirler.⁴⁷⁵ Lijphart da daha sonraki dönemlerde “büyük koalisyon” kavramından ziyade “yürütmede güç-

⁴⁷² McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 11.

⁴⁷³ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 36.

⁴⁷⁴ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 31-36.

⁴⁷⁵ John McGarry / Brendan O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 15; O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12-13.

paylaşım’’ kavramını kullanmaktadır. Ancak yine de bütün grupların politik karar alma sürecinde özellikle yürütme düzeyinde temsili katılımı Lijphart’ın çalışmalarında vurgulanmaktadır.⁴⁷⁶

Büyük koalisyon ‘‘genellikle parlamenter bir sistemde çok partili bir kabinenin oluşturulmasıyla ilişkili olarak’’⁴⁷⁷ değerlendirilmektedir. Lijphart’a göre, parlamenter sistemlere dayalı hükümetler yürütme-içi güç ve iktidarın paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Parlamenter sistemlerde belirli toplumsal grupları temsil eden partilerin, hükümet koalisyonlarına dahil olma imkanları ve dolayısıyla yürütme gücünü paylaşma imkan ve fırsatları bulunmaktadır. Bundan dolayı da Lijphart, bölünmüş toplumlarda ortaklıkçı sistem için çok açık bir şekilde parlamenter sistem tercihini belirtmektedir.⁴⁷⁸ Güç-paylaşımının sağlanması noktasında parlamenter sistem, başkanlık sisteminden daha elverişlidir. Çünkü başkanlık sisteminde seçimler, ‘‘kazananın her şeyi kazandığı’’ (winner-takes-all) bir yarışma niteliğinde olup sıfır toplamı bir oyun (zero-sum game) gibidir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla ‘‘bir parlamenter sisteme göre bir başkanlık sisteminde bütün önemli grupların temsilcilerinin büyük koalisyonlarını oluşturmak çok daha zordur.’’⁴⁸⁰ Parlamenter bir sistemde yürütme, eşit yetkiye sahip bir bakanlar kurulundan oluşmakta ilken; başkanlık sisteminde ise yürütme, ortak karar almadan ziyade daha çok başkan için danışmanlardan oluşan bir kabine ile doğrudan veya dolaylı olarak seçmenler tarafından seçilmiş bir başkandan oluşmaktadır. Başkanlık sisteminde asıl yetkiler tek kişi olarak başkanın tekelinde bulunmaktadır. Dolayısıyla başkanlık sistemi, özellikle tek kişilik başkanlık sistemi, doğası gereği

⁴⁷⁶ Lijphart, ‘‘The Wave of Power-Sharing Democracy’’, s. 39.

⁴⁷⁷ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 11.

⁴⁷⁸ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 80-81; Lijphart, ‘‘The Wave of Power-Sharing Democracy’’, s. 49.

⁴⁷⁹ Juan J. Linz, başkanlık sistemini şu şekilde eleştirmektedir: ‘‘Başkanlık sisteminin belki de en önemli çıkarımı (anlamı), ‘kazananın her şeyi kazandığı’ sonucuna yönelik kurullarla demokratik siyasette sıfır toplamı oyunun güçlü bir unsurunu ortaya çıkarmasıdır.’’ Juan J. Linz, ‘‘Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?’’, içinde *The Failure of Presidential Democracy*, Ed. Juan J. Linz / Arturo Valenzuela, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, s. 18.

⁴⁸⁰ Lijphart, ‘‘The Wave of Power-Sharing Democracy’’, s. 49; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 80-81.

çoğunlukçu bir sistemdir. Bir parlamenter sistemdeki bakanlar kurulunun eşit oranda yetkiye sahip olma yapısı, daha geniş bir yürütme gücünün paylaşımını sağlamaktadır.⁴⁸¹ Toplumsal gruplardan birinin hakim konumda olduğu bir durumda tek kişilik başkanlık sisteminin uygulanması, hakim çoğunluk grubuna mensup başkan adayının her daim seçileceği ve azınlık grubuna mensup adayın ise hiçbir zaman seçilemeyeceği anlamına gelmektedir. Derince bölünmüş toplumlarda böyle bir sistem, uzlaşıdan ziyade daha fazla ayrışmaya neden olabilmektedir. Benzer gerekçelerle Lijphart, parlamenter bir sistemde devlet başkanının halk tarafından değil, parlamento tarafından seçilmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca devlet başkanlık makamının çok sınırlı yetkilerle esasen seremoni şeklinde bir makam olmasını önermektedir.⁴⁸² Bu bağlamda, 1917-1967 arası Hollanda ve 1945-1966 Avusturya dahil ilk dönem ortaklıkçı sistemler örnek olarak düşünülebilir. Avusturya düzeni Katolikler ile sosyalistler arasında hassas bir denge sağlarken; Hollanda hükümet koalisyonları, Hollanda'daki siyasetin dört önemli grubunun (Katolik, Kalvinist, sosyalist ve liberal) farklı düzeylerden katılımını içermekteydi.⁴⁸³

Yürütme-içi güç ve iktidar paylaşımı için Lijphart'ın kurumsal düzenleme olarak aleni bir biçimde parlamenter sistemi öngörmesinin yanı sıra, yürütme-içi güç-paylaşımının başkanlık sistemi ile de mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Yani yürütme-içi güç-paylaşımı için parlamenter sistem “mutlak bir seçenek” değil; uygun bir başkanlık sistemi de seçenek olabilmektedir. Yürütme-içi güç-paylaşımının sağlanması ancak birden çok kişinin yürütmedeki karar alma mekanizmasına dahil olması ile mümkün olmaktadır. Parlamenter sistem buna daha elverişli olmakla birlikte yegane bir sistem değildir. O’Leary, farklı dilsel ve bölgesel grupların temsilcilerinden

⁴⁸¹ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 49; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 80-81.

⁴⁸² Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 83. Cumhurbaşkanlığı makamının daha az politik ve daha çok sembolik olması önerilmektedir. Bu mantığın devamı olarak cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmemesi tavsiye edilmektedir. Halkoyuyla seçildiğinde cumhurbaşkanı daha çok politikaya karışır ve sistemi parlamenter sistemden ayırarak yarı-başkanlık sistemine dönüştürebilir. Dolayısıyla cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçilmesi tercih edilmektedir. Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 104.

⁴⁸³ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 12.

oluşan yedi kişilik İsviçre Federal Konseyi'ni örnek göstererek kolektif bir başkanlık sisteminin de yürütmede güç ve iktidarın paylaşılmasına uygun bir kurumsal düzenleme olabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla da güç-paylaşım taraftarlarının başkanlık sisteminden ziyade sadece parlamenter sisteme dayalı bir hükümet ve yürütmeye bağlı olmaları gerekmediğini de belirtmektedir.⁴⁸⁴ Çeşitli ortaklıkçı vakıaları (Belçika, Güney Tirol, Kıbrıs, Kuzey İrlanda, Bosna-Hersek) olgusal olarak inceleyen Ulrich Schneckene de, yürütme içi güç ve iktidar paylaşımının temel olarak hem parlamenter hem de başkanlık sistemine göre düzenlenebileceğini belirtmektedir.⁴⁸⁵ Yürütme içi güç ve iktidar paylaşımını sağlayacak başkanlık sistemi; İsviçre Federal Konseyi veya Lübnan Ulusal Pakt sürecinde (1943-1975) adeta bir başkanlık koalisyonu şeklinde olabildiği gibi, Bosna-Hersek'teki gibi orta veya ayrı platformlardan seçilen çok üyeli başkanlık şeklinde de olabilmektedir.⁴⁸⁶ Bosna-Hersek'te üç kurucu halkın (Boşnaklar, Bosnalı Sırp ve Hırvatlar) her birisi için ayrılmış bir koltuk ile üç kişilik bir başkanlık sistemi mevcuttur. Her bir üye mensubu olduğu topluluğu temsil etmek için onlar tarafından ayrı bir platform ile seçilmektedir.

Yürütmede güç ve iktidar paylaşımı ister parlamenter ister başkanlık sistemine dayalı kurumsal düzenlemeler ile sağlansın, her bir vakıanın kendi koşulları çerçevesinde oluşmaktadır. Bu bağlamda hem başkanlık sisteminin hem de parlamenter sistemin uygulandığı her bir ülkenin yürütmede güç-paylaşımına yönelik düzenlemeleri

⁴⁸⁴ Brendan O'Leary, "Power Sharing: An Advocate's Conclusion", içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O'Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 389. Ayrıca bkz. Brendan O'Leary, "Consociation: Refining the Theory and a Defence", *International Journal of Diversity in Organizations, Communities and Nations*, 3, 2003, ss. 693-755. İsviçre yürütme organı olan İsviçre Federal Konseyi, yedi kişiden oluşmaktadır ve aynı zamanda ortaklıkçı yürütmenin de tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Üç büyük parti olan Hristiyan Demokratlar, Sosyal Demokratlar ve Radikal Demokratlar (her biri) yasama meclisindeki sandalyelerin yaklaşık dörtte birine, İsviçre Halk Partisi de sandalyelerin yaklaşık sekizde birine sahiptir. Bu partiler, 1959'da oluşturulan ve sihirli formül olarak adlandırılan (2:2:2:1) düzenleme uyarınca yürütme organındaki yedi makamı aralarında orantılı olarak paylaşmaktadırlar. Bu formül resmi olmayan bir kuraldır, ancak ona katı bir şekilde uyulmaktadır. Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 57-58.

⁴⁸⁵ Ulrich Schneckener, "Making Power-Sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation", *Journal of Peace Research*, Vol. 39, No. 2, Mar. 2002, s. 219-220.

⁴⁸⁶ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 12.

diğer ülkeninkinden farklılık arz edebilmektedir. Örneğin Belçika’da Fransızca konuşanlar ile Flemenkçe konuşanların eşit sayıda yürütmeyi oluşturacakları anayasal garanti altına alınmışken; kısa süreli (1960-1963) Kıbrıs ortaklıkçılığında ise Yunan ve Türk toplulukları için sırasıyla yedi ve üç oranında yürütmeye dahil olmaları düzenlenmişti.⁴⁸⁷ Diğer bir örnek ise Güney Afrika’da (1994 anayasasında) parlamentodaki koltuklardan minimum %5’ini elde eden siyasal partinin hükümete ve yürütmedeki karar alma sürecine katılması garanti altına alınmıştı.⁴⁸⁸ Yürütme içi güç ve iktidar paylaşımının her bir örnekte farklı kurumsal düzenleme ile olmuş olması, önemli olanın bu güç-paylaşımının kendisi olduğu anlamına gelmektedir. Yürütmede güç-paylaşımının temel anahtarı, spesifik kurumsal düzenlemelerden ziyade alt topluluklar arası katılımı içermesidir.

Ortaklıkçılık ile ilgili birçok konuda yeni açılımlar getiren ve yeni nesil ortaklıkçılar olarak da nitelenen McGarry ile O’Leary, ortaklıkçılığın en belirgin bir özelliği olan yürütme-içi güç ve iktidar paylaşımı konusuna da daha esnek bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Lijphart’ın bütün etnik grupları kapsayacak bir “büyük koalisyon” şeklindeki yönetime yönelik ilk baştaki düşüncesine karşın McGarry ve O’Leary, toplumdaki önemli gruplar arasında hükümette “müştereklik” (jointness) anlayışının önemli olduğu düşüncesini vurgulamaktadırlar.⁴⁸⁹ McGarry ve O’Leary’ın yaklaşımında, ortaklıkçılık için bütün grupları kapsayan büyük bir koalisyona gerek duyulmamakta; toplumdaki temel grupların yürütme gücünü paylaşmaları yeterli görülmektedir. Bu noktada O’Leary; ortaklıkçılığı, toplumdaki grupların yürütmeye

⁴⁸⁷ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 12.

⁴⁸⁸ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 81-82. Lijphart’e göre parlamenter bir sistemde “büyük bir koalisyon, kabinenin parlamentoda belirlenmiş minimum büyüklükteki bütün partilerden oluşmasını gerekli kılarak tayin edebilir.” Bu partiler grupsal partiler olacağından dolayı, kabine otomatik olarak gruplar arası büyük bir koalisyon olmuş olacaktır. Arend Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 282.

⁴⁸⁹ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 58; O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12-13.

dahil oranları açısından tam, kesişen ve zayıf ortaklıkçı yürütme olarak tasnif etmektedir.⁴⁹⁰

A. Tam Ortaklıkçı Yürütme

Tam bir ortaklıkçı yürütmede, “etnik olarak ayırt edilen bir bölgenin önemli bütün kesimlerinin liderleri temsil edilmektedir.”⁴⁹¹ “Tam ortaklıkçı yürütme”, esas olarak Lijphart’ın “büyük koalisyon” tarifine denk düşmektedir. Örneğin bir toplumda A ve B olarak iki etnik grup bulunmakta ve her bir etnik grubun oyları da iki ayrı siyasi parti ekseninde ayrılmaktadır. Dolayısıyla A grubu tarafından desteklenen A1 ve A2 ile B grubu tarafından desteklenen B1 ve B2 partileri olarak toplam dört siyasi parti bulunmaktadır. Tam bir ortaklıkçı yürütmede, toplumdaki bu dört siyasi partinin yürütmede temsil edilmesi söz konusudur. Esasen verilen bu örnek senaryo, Lijphart’ın “büyük koalisyon” fikrine denk gelmektedir. Ancak Lijphart’ın ortaklıkçılığın bir bölgedeki veya devletteki bütün önemli etnik grupların tüm siyasi liderlerinin büyük bir koalisyonunu gerektirdiğini koşul olarak bazen belirtmesi, var olan birçok demokratik ortaklıkçı örneğini sorgulamaya neden olmaktadır. Hatta “her kesimin temsilcilerini içeren büyük bir koalisyonun hükümet düzeyinde hiç olmadığı”⁴⁹² dahi ileri sürülmüştür.

O’Leary, Lijphart’ın “büyük koalisyon” ifadesindeki “büyük” (grand) kelimesinin “topyekün” ve “tümünü kapsayan” anlamlarında kullanılmasının

⁴⁹⁰ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12-13; McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 58-59.

⁴⁹¹ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12. Bosna-Hersek, başkanlık makamında büyük bir koalisyon yapısını düzenleyerek tam bir ortaklıkçı yürütmeye örnek teşkil etmektedir. Bosna-Hersek’in siyasi yapısı, 1995 tarihli Dayton Anlaşması olarak da bilinen Bosna-Hersek’te Barış İçin Genel Çerçeve Anlaşması çerçevesinde şekillenmiştir. Bosna-Hersek Anayasası da bu anlaşma bünyesinde (4 nolu ek) kabul edilmiştir. Bosna-Hersek anayasası, devlet başkanlığını üç kişilik (her biri; üç kurucu halk olarak Boşnak, Sırp ve Hırvat topluluklarından birine mensup) bir başkanlık makamı olarak Üçlü Başkanlık Konseyi şeklinde düzenlemiştir.

⁴⁹² Rudy B. Andeweg, “Consociational Democracy”, *Annual Review of Political Science*, Vol.3, Issue 1, s. 518.

zorluklara neden olacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Lijphart “büyük koalisyon” kavramını kullanmakla birlikte, bütün önemli toplumsal kesimlerin bütün politik liderlerinin dahil olduğu bir ortaklıkçı yürütme biçimini kastetmemiştir.⁴⁹³ Halpern; büyük koalisyon kavramının grupların seçkinleri (ister blok temsilciler olarak veya değil) tarafından izlenen herhangi bir “ortak” hükümet faaliyetini açıklayan kapsayıcı bir kavram olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁴ Bu bağlamda, ortaklıkçı bir yürütme için önemli olan yürütmede topluluklar arası “ortak” (joint) ve birlikte karar alma sürecidir. Buradan hareketle, yürütmede ortak karar almaya denk gelecek ortaklıkçı yürütmenin farklı türleri ortaya çıkabilmektedir. Yani ortaklıkçı yürütme, sadece büyük koalisyon veya tam ortaklıkçı yürütme ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda kesişen ve zayıf ortaklıkçı yürütmeyi de kapsamaktadır.

B. Kesişen Ortaklıkçı Yürütme

Ortaklıkçılık; ne bütün toplumsal grupların hükümette temsil edilmesini gerektirmekte ne de temsil edilen grupların tüm partilerinin hükümette yer almasını gerektirmektedir.⁴⁹⁵ Tam ortaklıkçı bir yürütmenin aksine; kesişen ortaklıkçı bir yürütme, önemli her bir toplumsal grubun kendi seçmenlerinin *yarısından fazlasının* desteğini almış partilerin hükümette yer almasıdır. Kesişen ortaklıkçı yürütmede, önemli (belli başlı) her bir etnik grup yürütmede temsil edilmekte ve yürütme de önemli her bir grubun en az çoğunluğu (majority) tarafından desteklenmektedir.⁴⁹⁶ Yani kesişen ortaklıkçı yürütmede, “temel grupların her birindeki çoğunluğun temsilcileri hükümette”⁴⁹⁷ yer almaktadır. Yukarıda kullanılan farazi örnekten hareketle A ve B etnik grubunun temsilcileri olan A1 ve B1 siyasi partilerinden her birisi, kendi grubunun

⁴⁹³ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12.

⁴⁹⁴ Sue M. Halpern, “The Disorderly Universe of Consociational Democracy”, *West European Politics*, Vol. 9, Issue 2, 1986, s. 190.

⁴⁹⁵ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 58; O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 13.

⁴⁹⁶ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 13.

⁴⁹⁷ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 58.

çoğunluğunun desteğini alarak yürütmede güç-paylaşımına dahil olduklarında, kesişen ortaklıkçı bir yürütmeden bahsedilmektedir. Tam ortaklıkçı bir yürütmede bütün partilerin temsil edilmesi söz konusu iken, kesişen ortaklıkçı bir yürütmede sadece çoğunluğun desteğine sahip partilerin temsil edilmesi söz konusudur. Kesişen ortaklıkçı yürütme için Kuzey İrlanda Bölgesel Hükümeti sisteminde var olan iki başbakanın seçilmesi örnek verilebilir. Kuzey İrlanda Meclisi, Kuzey İrlanda'nın iki başbakanını seçmek için sırasıyla her iki gruba kayıtlı meclis üyelerinin kesişen çoğunluğuna ihtiyaç duymaktadır.⁴⁹⁸

C. Zayıf Ortaklıkçı Yürütme

Zayıf ortaklıkçı bir yürütme, önemli toplumsal grupların her birisinin rekabetçi bir şekilde seçilen temsilcilerini içermektedir. Ancak yürütmede yer alan ilgili partilerden en az birisi, kendi grubunun oylarının yarısından fazlası anlamında bir çoğunluk oyu (majority) ile değil, sadece en çok oyu almış (plurality) olması ile seçilmiş bir durumdadır.⁴⁹⁹ Yine yukarıdaki farazi örnek üzerinden hareketle hükümet, A ve B topluluklarının temsilcileri olan A1 ve B1 partilerinden oluşmaktadır. Hükümette yer alan A1 ve B1 siyasi partilerinin her birisi kendi topluluğunun en büyük partisi olmakla birlikte, bu partilerden en az birisi kendi grubunun oylarının (çoğunluğunu -%50- alan değil) sadece en çoğunu almaktadır. Yani kendi grubunun oylarını yarısından fazla oy almamış olması gerekmektedir. Bu durumda doğal olarak her bir grup içinde, bu büyük partilere muhalefet edecek küçük partiler de bulunmaktadır.

⁴⁹⁸ McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 59.

⁴⁹⁹ O'Leary, "Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments", s. 13. Kuzey İrlanda'nın anayasası hükmünde olan Belfast Antlaşması'nın "Kuzey İrlanda'da Demokratik Kurumlar" başlıklı bölüm; kilit kararların topluluklar arası bir temel üzerinde alınacağını ve Kuzey İrlanda'nın yürütmesinin de ya meclisteki her iki topluluğa kayıtlı üyelerin çoğunluğunun oyu ile ya da bir grubun %40 dahil toplam üyelerin %60 desteği ile sağlanacağı belirtmektedir. Dolayısıyla bir grubun mutlak çoğunluğu olmaksızın da yürütme işlevsel olabilmektedir. "The Belfast Agreement", https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/136652/agreement.pdf. (Erişim: 05.02.2018).

Yürütmede güç-paylaşımına yönelik yapılan bu tasnif, demokratik bir ortaklıkçılık için yürütmede herkesi kapsayan büyük bir koalisyon veya tam bir ortaklıkçı yürütmenin şart olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla topluluklar arası anlamlı bir yürütme-içi güç-paylaşımında önemli olan, hükümette temsil edilen önemli her bir topluluğun temsilcilerinin kendi grubundan en çok oyu alan bir derece ile desteklenmiş olmasıdır.⁵⁰⁰ Diğer bir ifadeyle ortaklıkçılığın en temel ilkelerinden biri olan yürütmede gruplar arası güç-paylaşımı, esasen toplumdaki önemli grupların yürütmedeki karar alma sürecine katılımına dayanmaktadır. Bu bağlamda, yürütmede güç-paylaşımı için O’Leary tarafından yapılan bu sınıflandırma Lijphart’ın “büyük koalisyonuna” yönelik anlaşmazlıkları gidermekte ve yanlış anlamaları tashih etmektedir. Kısaca ortaklıkçı bir yürütme, herkesi içeren büyük koalisyon şeklinde olmak zorunda değildir. Ortaklıkçı yürütmenin oluşturulmasında grup içi katılım ve gruplar arası katılım oranlarının yüksek olması yürütmenin daha demokratik bir nitelik kazanmasına etki etmekle birlikte; yürütmeye bütün toplumsal grupları ve her bir grubun bütün partilerini dahil etmek mümkün değildir.

O’Leary; çok sayıda küçük etnik grubun bulunduğu ve herhangi bir ortaklıkçılık düzenlemesinde demografik veya politik olarak yeterince önemli olmayan kategorilerin var olduğu geniş ve karmaşık devletlerde veya bölgelerde, ortaklıkçılığın bütün toplumsal grupları içermeyebildiğini belirtmektedir.⁵⁰¹ Mesela son dönem göçmen gruplarının ortaklıkçı düzenlemede temsil edilmemeleri, ortaklıkçı bir yürütmenin var olmadığı anlamına gelmemektedir. Seçim ile ilgili olarak yetersiz kalan topluluklar da, ortaklıkçı bir yürütmede temsil edilmeyebilirler. Güney Afrika geçici ortaklıkçı

⁵⁰⁰ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 13.

⁵⁰¹ O’Leary, demografik veya politik olarak önemli bir veya birden fazla etnik grubun katılımı olmaksızın dahi ortaklıkçı uygulamaların olabileceğine değinmektedir. Bunun iki şekilde olabileceğini belirtmektedir. Birincisi, hakim bir etnik topluluk bilinçli bir şekilde önemli diğer bir etnik topluluğu dahil etmemektedir. Burada ortaklıkçılık ile kontrol sistemi birlikte bulunmaktadır. İsrail’de Yahudi grupları arasında kesişen ortaklıkçı yürütme var iken, hükümet Filistinlilere karşı kontrol sistemi uygulamaktadır. İkincisi, bir etnik grubun tamamı veya çoğunluğu bilinçli bir şekilde ortaklıkçı düzenlemeye katılmayı reddetmektedir. Kuzey İrlanda’da 1976 ile 1998 arasında ulusalcı grubun çoğunluğu İrlanda Cumhuriyeti’nin olmadığı sadece dahili bir güç-paylaşımını kabul etmemekteydiler. O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 13-14.

düzenlemede olduğu gibi ortaklıkçı yürütme, seçim ile ilgili bir barajı geçmeyi gerektirecek resmi kurallara sahip olabilir. Güney Afrika ortaklıkçı düzenlemesinde, bir siyasi partinin hükümete dahil olması ancak oyların %5'ini alması ile mümkündür. Bir yürütmenin ortaklıkçılık ölçüsü, toplumsal grupları içerme oranına göredir. Diğer bir ifadeyle; bir yürütme, kapsadığı toplumsal kesimlere göre ortaklıkçıdır veya dışladığı toplumsal kesimlere göre ortaklıkçı değildir. Bu noktada demokratik bir ortaklıkçılık için seçim barajının yüksek olmaması önerilmektedir. Lijphart, ortaklıkçı yürütme için ideal kurumsal düzenlemenin parlamenter sistem olduğunu ve parlamentonun da kapsayıcılığı için ideal seçim sisteminin nispi temsil sisteminde kapalı liste usulü olduğunu belirtmektedir. Öncelikle grupların orantılı olarak temsil edilmesini sağlamak ve buna bağlı olarak da ortaklıkçı yürütmenin kapsayıcı bir nitelikte olmasını temin etmek için ideal seçim barajının %3'ü geçmeyecek bir oranda olmasını tavsiye etmektedir.⁵⁰² Ortaklıkçılık açısından seçim sistemleri, yürütmede güç-paylaşımı ile ilintili ortaklıkçılığın başka bir ilke ve unsuru olan *orantılılık* için doğrudan önem arz etmektedir. Ortaklıkçılığın esas unsurlarından biri olarak orantılılık ilkesi ile toplumsal grupların nüfus oranlarına göre yürütmenin yanı sıra yasama, yargı ve yüksek bürokratik seviyelerde yani kamu sektörünün kritik noktalarının tamamında temsil edilmeleri istenmektedir. Ortaklıkçılık, bütün belirgin politik kurumlarda “temsil edilebilirlik” üzerine ısrar etmektedir.

2. Orantılılık

Ortaklıkçılığın temel unsurlarından biri olan orantılılık ilkesi, toplumsal grupların nüfusları nispetinde başta yasama ve yürütme gibi siyasi temsil niteliğine sahip yapılarda olmak üzere kayda değer bütün politik kamu kurumlarında temsil edilmelerini ve kamusal fonlardan faydalanmalarını ifade etmektedir. Her ne kadar yürütmede güç-paylaşım ilkesi ile ilintili bir ilke olsa da orantılılık ilkesi, ortaklıkçı bir sistemde sadece yürütmede değil bütün önemli siyasi kurumlarda geçerlidir. Sisk'in ifadesiyle, “orantılılık ilkesi, siyasi yaşamın her alanında ortaklıkçılık uygulamalarının

⁵⁰² Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 53.

arkasında yatmaktadır.”⁵⁰³ Lijphart da, ortaklıkçı demokrasinin temel bir ilkesi olarak orantılılığın sadece seçimle ilgili kurumlarda değil aynı zamanda kamu hizmetlerinin oluşturulmasında ve kamusal kaynakların paylaşılmasında da geçerli bir ilke olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁴ Sisk, orantılılık ilkesinin iki yöntem ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Birincisi, toplumsal grupların demografik güçlerini parlamentoda orantılı bir şekilde temsil edilmeye dönüştürmek için orantılılık, seçim sistemi vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Partilere, seçimde elde ettikleri oylarla orantılı olarak parlamentoda sandalye verilmektedir. İkincisi, kamu görevlilerin atanması ve kamu harcamaları dahil olmak üzere kaynakların devlet tarafından paylaşımının orantılılık ilkesine göre gerçekleşmesidir.⁵⁰⁵

Esasen orantılılık ilkesi, toplumdaki genel büyüklükleri ile orantılı bir şekilde özellikle azınlık gruplarına güç, katılım ve etkileme olanağını sağlamak için her düzeydeki (merkezi, bölgesel, yerel) hükümet karar-alma mekanizmasında uygulanmaktadır. McCulloch’a göre; “siyasi temsilde, kamu hizmeti atamalarında ve mali kaynakların tahsis edilmesinde orantılılık, hükümetin her düzeyine bütün grupların dahil edilmesini kolaylaştırmayı amaçlayan ortaklıkçılığın başka bir kilit unsurudur.”⁵⁰⁶ Lijphart, bölünmüş toplumlarda geniş orantılı temsil edilmenin parlamento ve kabinenin yanı sıra kamu istihdamında, yüksek yargıda, polis ve askeriyede de olması gerektiğini; ancak bunun çok katı bir biçimde olması gerektiğini de belirtmektedir. Orantılı bir şekilde oluşturulmuş parlamento ve kabinede güç-paylaşımına dayalı anayasada geniş

⁵⁰³ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 37.

⁵⁰⁴ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 52; Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 38-39.

⁵⁰⁵ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 37. Ortaklıkçılık taraftarlarının hem seçime dayalı hem de seçim-dışı bütün siyasi kurumlarda grupların temsil edilebilirliğine yaptıkları vurgu, özellikle profesyonellik ve liyakate dayalı tarafsızlık argümanları ile eleştirilmektedir. Fakat ortaklıkçı sistemi savunanlar, derince bölünmüş toplumlarda grupların temsil edilebilirlik talepleri karşılandıktan sonra ancak profesyonelliğin ve tarafsızlığın meydana geleceğini ve meşru olacağını ileri sürmektedirler. McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 59; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 27.

⁵⁰⁶ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 12.

orantılı temsil edilmenin sağlanacağı lehine açıkça bir hükmün bulunması yeterlidir.⁵⁰⁷ Orantılı temsil, devletin bütün işleyişinde uygulanması gereken bir zorunluktan ziyade özellikle siyasal temsil niteliği olan parlamento gibi kurumlar için esas bir ilkedir. Orantılılık ilkesi, özellikle siyasal iktidar ve temsilde toplumsal grupların demografik yapısını yansıtmayı amaçlamaktadır.

Ortaklıkçılığın temel bir unsuru olan orantılılık ilkesi için en önemli kurumsal düzenleme seçim sistemidir. Parlamento ile ilgili orantılılığı sağlamak için nispi temsil seçim sistemi önerilmektedir.⁵⁰⁸ Çoğunlukçu demokrasinin aracı olan çoğunlukçu seçim sistemlerinin, çoğunlukçu-olmayan ve hatta anti-çoğunlukçu olarak nitelenen ortaklıkçılık için uygun değildir. Çoğunlukçu seçim sistemleri, azınlık gruplarının (azınlık grubu özellikle ülkenin belli bir bölgesinde yoğunlaşmış olmayıp dağınık olduğunda), yetersiz temsil edilmelerine hatta hiç temsil edilmemelerine neden olabilmektedir.⁵⁰⁹ Çoğunlukçu seçim sistemlerinin aksine nispi temsil seçim sistemleri, bütün toplumsal grupların toplumdaki büyüklükleriyle orantılı bir şekilde parlamentoda temsil edilmelerine imkan vermesi açısından, ortaklıkçı sisteme daha uygundur. Ortaklıkçılığın dayalı olduğu bütün sistem aslında nispi temsil sistemini gerekli kıldığından dolayı ortaklıkçılık taraftarları, bölünmüş toplumlar için nispi temsil sistemini tercih etme konusunda pek ihtilafa düşmemektedirler.⁵¹⁰ Yani nispi temsil

⁵⁰⁷ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 105-106; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 84.

⁵⁰⁸ Nispi temsil seçim sisteminin genel özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reynolds / Reilly / Ellis, (Ed), *Electoral System Design: The International IDEA Handbook*, s. 57-59.

⁵⁰⁹ Derince bölünmüş toplumlar için çoğunlukçu seçim sisteminin uygun olmadığını ve bazı grupların dışlanmasına neden olabileceğini Larry Diamond şöyle ifade etmektedir: “Derin etnik, dinsel veya diğer duygusal ve kutuplaştırıcı bölünmelerin olduğu ülkeler için çoğunlukçu sistem mahzurludur. Bölünmüş grupların keskin şekilde tanımlandığı ve grup kimliklerinin (ve gruplar-arası güvensizliklerin ve kuşkuların) derin biçimde hissedildiği yerlerde, başta gelen zorunluluk, önemli herhangi bir grubun iktidardan geniş ve süresi belirsiz bir biçimde dışlanmasından kaçınmaktır.” Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation*, John Hopkins University Press, Baltimore / London, 1999, s. 104.

⁵¹⁰ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 100-101; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 52-53; McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 59; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 27; McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 13.

sisteminin çoğunlukçu sisteme nazaran daha uygun olduğu konusunda nerdeyse bir ittifak bulunmaktadır. Ancak nispi temsil alt-tiplerinden hangisinin orantılılık ilkesini daha yüksek düzeyde sağlayacağı konusunda farklı düşünceler bulunmaktadır. Ayrıca nispi temsil sisteminin, çoğunlukları üretmek yerine insanların istedikleri kişilere oy vermelerine imkan sağlayarak daha samimi oylama ve seçim ihtimalini artırmaktadır. Bu bağlamda, nispi temsil sisteminin seçmenlere daha fazla seçim yapma özgürlüğü kazandırdığından yani demokratik niteliklerinden dolayı da tercih edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Lijphart, geniş ölçüde temsil edilmenin hayati önemde olduğu bölünmüş toplumlar için çoğunluk sisteminin uygun olmadığını ve nispi temsil sisteminin bunun en ideal yolu olduğunu belirtmektedir. Nispi temsil sistemi sadece azınlıkların geniş olarak temsil edilmelerini sağlamamakta aynı zamanda grupların kendi politik kimliklerini ifade etmelerine de izin verdiğinden dolayı etnik çatışma yönetimi perspektifinde, faydalı bir sistem olarak değerlendirilmektedir.⁵¹¹ Lijphart, nispi temsil sisteminin alt-tipleri arasında ise, yüksek düzeyde orantılı temsil edilebilirliği sağlayacak sistemin, kapalı liste nispi temsil sistemi olduğunu savunmaktadır. Dahası tam veya tama yakın bir orantılı temsili yakalamak için seçim barajının yüksek tutulmaması (%3 seçim barajından yüksek olmaması) ve seçim çevresinin de çok geniş olmaması gerekmektedir.⁵¹² Lijphart'ın savunduğu kapalı liste nispi temsil metodu,

⁵¹¹ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 13; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 79.

⁵¹² Seçim çevresi ve seçim barajı da toplumdaki oy tercihlerinin orantılı olarak meclise yansımaları konusunda önemli diğer faktörlerdir. Yani nispi temsil sistemi, seçim çevresinin genişlik boyutu ve (ya) seçim barajının yükseklik derecesine bağlı olarak değişmektedir. “Aynı madalyonun iki yüzü” olarak adlandırılan seçim çevresi ve seçim barajının dengeli ayarlanmadıklarında temsil edilebilmenin önünde engel oluşturabilmektedir. Bundan hareketle Lijphart, seçim çevresi ile temsilci arasındaki bağı ayırarak derecede geniş olmayan çok isimli geniş bir seçim çevresi ile düşük bir seçim barajını önermektedir. Lijphart, genel olarak seçim sistemlerinden nispi temsil sistemini; nispi temsilin alt-tiplerinden ise kapalı liste sistemini; çok geniş olmayan birden çok isimli seçim çevrelerini; düşük bir seçim barajını (uygun seçim barajının ülkedeki azınlıkların demografik yapısına bağlı olduğunu belirtmekle birlikte seçim barajının %3'ü geçmemesini önermektedir) tercih etmektedir. Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 9, 79-80; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 52-53; Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 100-101.

güçlü liderlere bağlı ve disiplinli partilerin oluşmasını sağlamak için parti organlarına adaylar üzerinde baskın bir yetki vermektedir. Bu nitelikler, parti liderlerine diğer grupların liderleriyle yaptıkları pazarlıklarda ve müzakerelerde daha fazla serbestlik ve uzlaşma imkanı sağlayarak bir çözüm ve fikir birliğine ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.⁵¹³ Ancak bu durumdan dolayı parti içi demokrasiyi ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Nispi temsil seçim sisteminin kapalı liste usulüne yönelik parti liderlerini fazla yetkili kıldığı şeklindeki eleştiriye Lijphart, esasen bu sorununun genel olarak temsili demokrasi ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Çünkü çoğunlukçu seçim sistemlerinde de parti liderlerinin seçileceklerin belirlenmesinde oldukça fazla yetkileri bulunmaktadır.⁵¹⁴

Seçim ile ilgili orantılılık yalnızca kapalı (blok) liste nispi temsil ile sağlanmamakta, aynı zamanda diğer nispi temsil sistemleri de orantılılığın daha yüksek düzeyde sağlanabileceği düşünülmektedir. Yeni nesil ortaklıkçılardan McGarry ve O'Leary, Lijphart'ın önerdiği gibi düşük bir seçim barajı ile uygulanacak olan nispi temsil seçim sisteminin liste yönteminin, ortaklıkçılık açısından bazı dezavantajlar taşıdığını ileri sürmektedirler. Lijphart'ın belirttiği olduğu sistem; çok sayıda küçük partinin ortaya çıkmasına, etnik grup-içi rekabete ve dolayısıyla her bir etnik gruba hakim bir partinin olmamasına neden olabilmektedir. Böyle bir sistem, çok aşırı uç çizgide bulunan radikal kişi ve grupların kendi partilerini kurmalarına ve herhangi bir oy kaybı olmaksızın kendi etnik gruplarından destek kazanmalarına imkan vermektedir. Böyle bir durumun, etnik grupların kendi içinde bölünmesine ve daha radikal olanların ortaklıkçı antlaşmaya zarar vermesine neden olma ihtimali söz konusudur. Dolayısıyla ortaklıkçı antlaşma için Lijphart'ın savunduğu sistem yerine McGarry ve O'Leary, seçmenlere adaylar için seçim şansı veren nispi temsil seçim sisteminin devredilebilir tek oy (single transferable vote) sistemini tercih etmektedirler.⁵¹⁵ Onlara göre, ortaklıkçı

⁵¹³ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 13.

⁵¹⁴ Lijphart, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 41.

⁵¹⁵ Devredilebilir tek oy (single transferable vote) seçim sistemi, nispi temsil sisteminin esas mantığını korumakla birlikte bu sisteme seçmenlerin tercihlerine göre adayları sıralayabilmeleri bakımından tercihli bir boyut eklemiştir. Bu sistem, birden çok isimli geniş seçim çevrelerinde (örneğin Kuzey İrlanda'da her seçim çevresi 6 kişi içindir) uygulanmaktadır. Adaylar oy pusulasındaki adayları tercih sıralarına göre

antlaşma için devredilebilir tek oy sistemi nispi temsilin liste versiyonlarından daha etkilidir. Çünkü bu sistem, orantılılık ilkesini muhafaza etmenin yanı sıra ortaklıkçılığı sürdürmeye taraftar olan parti ve adaylar lehine oy transferlerini de kolaylaştırmaktadır.⁵¹⁶ Nispi temsilin devredilebilir tek oy sisteminin orantılılık ilkesi ile partiler arası (farklı gruplardan) işbirliği ve uzlaşmayı bir araya getirme potansiyelinden dolayı bölünmüş toplumlar için daha uygun bir sistem olduğu düşünülmektedir.

Ortaklıkçılık taraftarları, alt-tiplerinde farklı düşünmekle birlikte genel olarak nispi temsil sisteminin yüksek derece orantılılığı sağladığı konusunda hemfikirdirler. Nispi temsil sistemi, grupların orantılı temsil edilmelerinin yanı sıra azınlık gruplarının parlamentoda kendi sembol ve pankartlarının altında olmalarına olanak sağlamakta ve geçici veya daimi olarak yönetimin dışında kalmalarını engellemektedir. Dolayısıyla bölünmüş toplumlarda çatışma ve ayrışmayı artırmaya neden olacak güç ve iktidarın bir grubun elinde tekelleşmesine mani olmaktadır. Burada seçim sisteminin önemi, orantılılık ilkesinden ileri gelmektedir. Orantılılık ise, seçim alanının ötesinde de önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi, grupların orantılı bir temelde temsil edilmeleri; yüksek yargı, kamu istihdamı ve güvenlik güçleri gibi “seçim-dışı” birimlerde de olmalıdır.

(1,2,3, vb.) dizmektedirler. Seçilmek için gerekli asgari oy kotasının (Droop kotası kullanılmaktadır. Droop kotası, seçim bölgesindeki toplam geçerli oyların milletvekili sayısına bir eklenerek bulunacak sayıya bölünmesiyle elde edilecek sayıya bir eklenerek bulunmaktadır.) elde etmiş olan adayların ihtiyacı olmayan artık oylar, o pusulalardaki ikinci tercihlere devredilmektedir. İkinci bir yöntem ise, en zayıf adayın elenerek onun da oylarının devredilmesidir. Bu işlem bütün adaylar seçilene kadar tekrarlanmaktadır. Devredilebilir tek oy sistemi, nispi temsil sisteminin orantılı sonuçlarını koruduğu gibi bir dereceye kadar partiler arası işbirliğine de olanak sağlamaktadır. Çünkü farklı partilerden de olabilecek bireysel adaylara oy verilmektedir. Reynolds / Reilly / Ellis, *Electoral System Design: The International IDEA Handbook*, s. 71-76; Ergun Özbudun, “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1-4, s. 524.

⁵¹⁶ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 59; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 27; McGarry / O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 13.

Orantılılık ilkesi, bir grubun diğer gruplara nazaran çok daha yüksek bir nüfusa sahip olduğu derince bölünmüş toplumlarda tartışma konusu olabilmektedir. Toplumsal gruplar, toplumdaki büyüklük oranlarına orantılı bir şekilde parlamentoda temsil edildiklerinde yüksek nüfusa sahip topluluk diğer grupların desteğine ihtiyaç duymaksızın bütün yasal değişiklikleri tek başına yapabilecek bir orana sahip olduğu bir durum, azınlık grupların aleyhine işleyebilmektedir. Dolayısıyla bölünmüş toplumlarda gruplar arası uzlaşmayı sağlayacak bir ortaklıkçı sistemin, orantılılık ilkesinin bu tehlikesini giderecek başka ilkeleri devreye girmelidir. O’Leary, tam da böyle bir durumda ortaklıkçılığın “özerklik” ilkesinin çok önemli bir anlam kazandığını belirtmektedir.⁵¹⁷ Ortaklıkçılığın özerklik ilkesi, toplumsal gruplar açısından orantılılık ile eşitlik prensibini denkleştirmekte ve bir arada tutmaktadır.

3. Grup Özerkliği

Ortaklıkçılığın temel ilkelerinden biri olan grup özerkliği; toplumdaki grupların, kendi iç işlerini (özellikle eğitim ve kültür alanlarında) yönetme yetkisine sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁵¹⁸ Diğer bir ifadeyle grup özerkliği, toplumdaki gruplardan sadece ilgili grubu ilgilendiren konularda o grubun özyönetim sahibi olmasını ifade etmektedir. Lijphart, grup özerkliğini “azınlığın münhasıran ilgili olduğu alan üzerinde kendisinin egemen olması”⁵¹⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Özerklik hükümleri, bölgesel (territorial) ve “bölgesel olmayan” (non-territorial) şekillerde uygulanabilmektedir.

Ortaklıkçılık ile federalizm ve bölgesel özerklik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu, ne bütün ortaklıkçı sistemlerin federal bir yapıda olduğu ne de bütün federal sistemlerin ortaklıkçı bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmektedir. Lijphart’a göre, bir federasyon yalnızca federal ilke ile ortaklıkçılığın diğer üç ilkesi

⁵¹⁷ Brendan O’Leary, “Power Sharing: An Advocate’s Conclusion”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 392.

⁵¹⁸ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 97; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 39; Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 41.

⁵¹⁹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 41.

birlikte uygulandığında ortaklıkçı olarak nitelenebilmektedir.⁵²⁰ Yani, federalizm ortaklıkçı özerkliğin çeşitli koşullarda uygulanabilen sadece “sınırlı bir” yoludur.⁵²¹ Eğer toplumsal gruplar, coğrafik olarak ülkenin belli bölgelerinde yoğunlaşmış iseler, grup özerkliğini temin etmenin en basit yolu bölgesel çoğulcu düzenlemeler olan federalizm ve(ya) bölgesel özerkliktir. Lijphart, “coğrafik olarak yoğunlaşmış toplumsal gruplar ile bölünmüş toplumlar için federal bir sistem, bu gruplara özerkliği sağlamanın şüphesiz en mükemmel yolu” olduğunu belirtmektedir.⁵²² Grup özerkliği için federalizm önerisi, İsviçre ve Belçika’da olduğu gibi federal bölgelerin sınırlarıyla etnik veya diğer grupların sınırlarının kesişmesini gerektirmektedir. Lijphart’ın ifadesiyle, ortaklıkçı özerklik için “federasyonun bileşen birimlerinin sınırları, mümkün olabildiğince grupların sınırlarını takip etmelidir.”⁵²³ Ortaklıkçı sistemin grup özerkliği için tercih ettiği federalizm; ABD, Brezilya ve Avustralya örneklerinde olduğu gibi toplumsal grupların sınırlarını dikkate almaksızın veya bu grupları “çapraz olarak bölen” federalizm ile çelişmektedir. Yani ortaklıkçı sistemin savunduğu özerklik, salt bir idari yönetim şekli olan federasyon sistemi ile sağlanması mümkün değildir.

Coğrafik veya bölgesel bir temelde grup özerkliğini sağlayacak “bölgesel çoğulculuk” sistemi, farklı yasal formlar altında uygulanabilmektedir. Bölgesel özerklik, idari özerklikten (sınırlı bir adem-i merkeziyetçilikten) “tam” bir özyönetime (federalizm) kadar çeşitli biçimlerde uygulanabilmektedir.⁵²⁴ Burada önemli olan nokta,

⁵²⁰ Arend Lijphart, “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3, 1979, s. 509.

⁵²¹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 41.

⁵²² Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 104; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 51.

⁵²³ Lijphart, “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, s. 505. Ayrıca Lijphart; federal birimlerin sınırları ile etnik grupların sınırlarını mümkün olabildikçe kesiştirmek için ortaklıkçı teorisinin nispeten çok sayıda küçük kurucu birimlerden oluşan bir federalizmi önerdiğini belirtmektedir. Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 51.

⁵²⁴ Wolff, özerkliğin bölgesel bir temelde gerçekleşmesini sağlayacak yetki bakımından güç dereceleri ve hukuki yapıları farklı beş çeşit bölgesel özyönetim formunu belirtmektedir. Ampirik olarak pek örnekleri bulunmayan konfederasyon (hiçbir zaman tamamıyla uygulanmayan 2003-2006 Anayasa şartlarına göre Sırbistan ve Karadağ; Bosna-Hersek devletini oluşturan Sırbistan Cumhuriyeti ile Bosna Hersek Federasyonu arasındaki ilişki de nispeten konfederal bir düzenlemeye benzemektedir); Federasyon

belirli bazı güç ve yetkilerin (farklı derecelere de olsa) merkezi bir hükümetten özyönetime sahip birime devredilmesi ve bu birimin devredilen yetkiyi nispeten bağımsız olarak kullanmasıdır.⁵²⁵ Bölgesel özerkliğin formları, özerkliği verecekleri birimlerin tasarımı için başlangıç noktası olarak grup farklılıklarının tanınmasını almaktadırlar. Azınlık gruplarını güçlendirmek ve bir dereceye kadar kendi kendisini yönetmesini sağlamak amaçlanmaktadır.⁵²⁶ Ortaklıkçılık açısından, bölgesel özerkliğin nasıl isimlendirildiğinden ziyade özerk yetkinin içeriği önem arz etmektedir. Hatta O’Leary, ortaklıkçılığın bu ilkesi için “topluluk öz-yönetimi” (community self-government) kavramının “özerklik” (autonomy) kavramından daha açıklayıcı olduğunu düşünmektedir.⁵²⁷ Daha önce “Bölgesel Çoğulculuk: Federalizm ve/ya Bölgesel Özerklik” başlığı altında, özerkliğin bölgesel (territorial) bir çerçevede gerçekleşmesiyle ilgili ayrıntılı inceleme yapıldığından dolayı, bu başlıkta sadece yukarıdaki gibi kısaca değinilmiştir. Bölgesel olmayan (non- territorial) özerklik ise, daha ayrıntılı incelenecektir.

(Kanada, Belçika ve İsviçre); Federacy (Aland Adaları/Finlandiya, Güney Tirol/İtalya, Gagavuzya/Moldova); Yetki Devri/Devolution (Kuzey İrlanda); Adem-i Merkeziyetçilik/Decentralization (2001 Ohrid Antlaşmasına göre Makedonya, 2008 Anayasasına göre Kosova). Stefan Wolff, “Consociationalism: Power-Sharing and Self-Governance”, içinde *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice*, Ed. Christalla Yakinthou / Stefan Wolff, Routledge Press, London / New York, s. 29-30; Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance”, s. 32-33. McGarry ve O’Leary; bölgesel temelli özerklik için belirtilen bu yöntemlerin dışında “sınır ötesi bölgesel düzenlemeler” (cross-border territorial arrangements) şeklinde ayrı bir yöntem daha belirtmektedirler. Bu yöntem, aynı zamanda bölgesel özerkliğin diğer yöntemlerinden herhangi biriyle birlikte uygulanabilmektedir. Ulusların uluslararası sınırlar ile kendi “ulusal akrabalarından” ayrıldıkları durumlarda, sınır ötesi düzenlemeler gerekebilmektedir. Özellikle Kuzey İrlanda’nın Belfast Antlaşması (1998) ile Kuzey İrlanda bölgesinin bir nevi *federacy* statüsüne ek olarak Kuzey İrlanda ile İrlanda Cumhuriyeti arasında politik kurumlar inşa edilmiştir. John McGarry / Brendan O’Leary, “Territorial Pluralism: Its Forms, Flaws, and Virtues”, içinde *Federalism, Plurinationality and Democratic Constitutionalism: Theory and Cases*, Ed. Ferran Requejo / Miquel Caminal, Routledge, Abingdon OX / New York, 2012, s. 25.

⁵²⁵ Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance”, s. 32; Wolff, “Consociationalism: Power-Sharing and Self-Governance”; s. 28.

⁵²⁶ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 17.

⁵²⁷ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 26.

Toplumsal grupların belli coğrafik bölgelerde toplanmış olmadıkları ve dağınık oldukları durumlarda grup özerkliği, bölgesel olmayan (non- territorial) bir temelde düzenlenebilmektedir. Genellikle “kültürel özerklik” olarak bilinen bölgesel olmayan özerklik kavramı, “nerede ikamet ettiklerine bakmaksızın eğitim ve kültür gibi kendi özel alanlarıyla ilgili konularda”⁵²⁸ toplumsal gruplara özerk yetkilerin verilmesi olarak tanımlanabilir. Kültürel özerklik ile bireysel özerkliği aynı anlamda kullanmakta olan Lapidoth’a göre; kültürel/bireysel özerklik, “ikamet yerlerine bakılmaksızın devlet içindeki belirli bir grubun bütün üyelerine uygulanmaktadır. Grubun dinsel, dilsel ve kültürel karakterlerini kendisi tarafından kurulan kurumlar vasıtasıyla koruma ve geliştirme hakkını”⁵²⁹ ifade etmektedir.

Marc Weller ve Stefan Wolff, ilkesel olarak kültürel özerkliğin sadece eğitimsel ve kültürel konularla sınırlı düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedirler. Özellikle de etnik gruplar arası gerginliğin yüksek olduğu bölgelerde bu konuların ötesinde etnik gruplara yetki transferi, gerilimin azaltılmasını ve giderilmesini kolaylaştırabilmektedir. Çünkü gruplar kendi meselelerini birbirinden daha bağımsız olarak yönetebilmektedirler ve böylece ortaya çıkan iktidar farklılıkları daha az etkili olacaktırlar.⁵³⁰ Dolayısıyla kültürel özerklik; toplumsal gruplar için ayrı ve müstakil öğrenim ve üniversite sistemi, kamusal olarak desteklenmiş ayrı medya gibi kurumsal yapıların yanı sıra, evlilik ve miras gibi bireysel konularda ayrı özel şahsi kanunlara da imkan vermekte olan işlevsel bir özerklik çeşididir. Bu tür bir özerklik, Osmanlı İmparatorluğu’nda “ehl-i kitap” olanların kendi evlilik, mülkiyet ve miras haklarını yönetmelerine izin vermekte olan dini yönetim sistemini yüzeysel bir benzerlik taşımaktadır. Ancak ortaklıkçı özerklik, İslam imparatorluklarındaki bir nevi “apartheid” ve “kontrol sistemlerinde” görüldüğü

⁵²⁸ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 16.

⁵²⁹ Ruth Lapidoth, *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, USA Institute of Peace Press, Washington DC., 1997, s. 175. McGarry ve O’Leary de, bölgesel olmayan özerkliğin bireysel özerklik, kültürel özerklik, ulusal kültürel özerklik, segmental ve korporatif özerklik gibi çeşitli şekillerde ifade edildiğini belirtmektedirler. McGarry / O’Leary, “Territorial Pluralism: Its Forms, Flaws, and Virtues”, s. 26.

⁵³⁰ Stefan Wolff / Marc Weller, “Self-determination and Autonomy: A Conceptual Introduction”, içinde *Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies*, Ed. Marc Weller / Stefan Wolff, Roudledge, London / New York, 2005, s. 15.

gibi kendi kendini kısmen yöneten grupların hiyerarşik sıralanmasını kabul etmemektedir.⁵³¹ Müslümanları “zimmiler” üzerinde imtiyazlı kılan “millet sisteminin” aksine; ortaklıkçı özerklik, “eşit ama farklı” olan paralel toplulukları kabul etmekte ve onaylamaktadır.

Kültürel özerklik kavramı, etnik çatışma yönetimine yönelik literatürde ne teorik düzeyde ne de pratikte –en azından bölgesel özerkliğe oranla- yoğun bir etki göstermemiş ve fazla bir ilgi görmemiştir. Modern anlamda kültürel özerklik, 20. yüzyılın başlarında özellikle Otto Bauer ve Karl Renner tarafından tartışılmış ve etnik sorunlar için bir çözüm olarak savunulmuştur. Kültürel özerklik, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte nispi bir yaygınlıkla uygulanmış ve daha sonra soğuk savaş (1991) sonrası dönemde özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da daha yoğun bir ilgi görmüş ve yeniden bir canlanma yaşamıştır.⁵³²

John Coakley, kültürel özerklik uygulamasının tarihsel kökeninin “geleneksel devlete” özgü bazı özelliklere dayandığını belirtmektedir. Ancak “modern devletin gelişimiyle bölgesel olmayan özerklik kavramı yeniden tanımlanmak zorunda kalmıştır.”⁵³³ Bu tür erken dönem kültürel özerklik uygulamalarının en bilinen örneklerinin başında Osmanlı’da uygulanan *millet sistemi* gelmektedir. Bu sistem, gayrimüslim cemaatlerin bölgesel olmayan bir temel üzerinden önemli ölçüde özerk davranmalarına izin vermekteydi. Gayrimüslim topluluklar; evlilik, boşanma ve miras

⁵³¹ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 60; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, s. 26. Benjamin Braude, günümüz geleneksel varsayımların aksine dinin Orta Doğu’da yaklaşık beş yüzyıl civarı siyasal bir uzlaştırma, bütünleştirme ve istikrar aracı olduğunu ileri sürmektedir. Bunun esas dayanağını ise, günümüz anlamıyla bir ortaklıkçı özerklik olmasa da dini toplulukların kendileriyle ilgili işlerde özerk oluşları olarak görmektedir. Benjamin Braude, “The Success of Religion as a Source for Comromise in Divided Empires: Ottoman and Safavid, Past and Present”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 176-197.

⁵³² Wolff, “Consociationalism: Power-Sharing and Self-Governance”; s. 26-27. Ayrıca bkz. Ephraim Nimni, “National Cultural Autonomy as an Alternative to Minority Territorial Nationalism”, *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, Ed. David Smith / Karl Cordell, Routledge, New York, 2008, ss. 9-28.

⁵³³ John Coakley, “Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-Territorial Autonomy”, *International Political Science Review*, Vol. 15, No. 3, 1994, s. 298.

gibi aile hukukuyla ilgili konular ile eğitim ve din alanlarındaki kendi meselelerini özerk olarak yönetmekteydiler.⁵³⁴ Gayrimüslim topluluklar “millet” olarak kabul edilmişlerdir, ancak unutulmaması gereken bir nokta ise Müslümanlarla eşit statüye sahip değillerdir. Eski Lehistan-Litvanya Birliği’ndeki 1764’e kadar Yahudi topluluğunun önemli derecede kendi iç işlerini yönetme yetkisine sahip olması da, bölgesel olmayan özerkliğin geleneksel devlette uygulanmasının bir diğer örneğidir. Yahudi topluluğun; dini meselelerin yanı sıra, aile, konut, ekonomik meseleler, vergi toplama ve Yahudi topluluğu ile merkezi hükümet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konularında da özerk yetkisi bulunmaktaydı.⁵³⁵ Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda da bu tür uygulamalara rastlanmaktadır.

Modern anlamda kültürel özerklik; ulusalcılığın yükselişiyle birlikte grupların “ulusların kendi kaderini tayin etme ilkesi” adına özerklik talep etmeye başlamaları ile zorunlu olarak tekrar değerlendirilmiş ve ele alınmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun karşılaşmış olduğu bu tür sorunlara çözüm arayışında kültürel özerklik çokça tartışılan çözümler arasında yer almıştır. Bu bağlamda Sosyal Demokrat Parti, ulusların ayrılmaz bir biçimde bir birine karıştığı yerler için olası bir çözüm olarak bölgesel olmayan özerklik fikrini ileri sürmüşlerdir. En ayrıntılı tasarı ise, partinin önde gelen figürlerinden ve gelecekte Avusturya başkanı olan Karl Renner tarafından tasarlanmıştır. Renner, yetkilerin merkezden hem bölgesel hem de bölgesel olmayan hatlar üzerinden devredileceği bir “çifte federalizm” sistemi önermekteydi. Bu sistemde bir yandan, uzun zamandan beri monarşinin temel taşlarını oluşturan bölgeler yetkilendirilmekte ve bölgesel federalizmin merkezi unsurları olarak kabul edilmektedirler. Diğer yandan ise, Avusturya nüfusunu oluşturan uluslara yetki devri yapılmaktadır. Bu ulusların hangi bölgede olduklarına bakılmaksızın her bir ulus için

⁵³⁴ Michael Walzer, Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanan sistemin farklı dinsel grupların birlikte yaşamasının koşullarını sağladığını belirtmektedir. Birlikte yaşamının, farklı grupların birbirini tolere etmeyi gerektirmektedir. Buradan hareketle ortaklıkçığın, birlikte yaşamayı sürdüren güçlü bir program olduğunu ifade etmektedir. Michael Walzer, *On Toleration*, Yale University Press, New Heaven, 1997, s. 22.

⁵³⁵ Coakley, “Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-Territorial Autonomy”, s. 299.

“ulusun” tüm birimlerinden seçilmiş temsilcilerinden oluşacak bir ulusal konsey; eğitim, kültür, sanat, bilim vb. alanlarda yetkili ve sorumludur.⁵³⁶ Bu sistem, Avusturya-Macaristan özelinde pek bir uygulama alanı bulmamış ve çok sınırlı kalmış olmakla birlikte; daha sonraki dönemlerde bu alanda yapılacak tartışmalarda çok önemli bir nokta teşkil etmiştir.

Çağdaş dünyada kültürel özerklik düzenlemeleri muhtelif biçimlerde çeşitli ülkeler tarafından kabul edilmektedir. Benedikter; Estonya, Macaristan, Slovenya ve Rusya'nın anayasalarında veya temel yasalarında azınlıklara atıfla kültürel özerkliği düzenleyen günümüz örnekleri olarak belirtmektedir.⁵³⁷ Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, bütün kültürel özerklik düzenlemelerinin ortaklıkçı bir özerklik düzenlemesi olmadığıdır. Bir özerklik düzenlemesi ancak ortaklıkçılığın diğer ilkeleri ile birlikte düzenlendiğinde ve(ya) uygulandığında ortaklıkçı bir nitelik kazanmaktadır.

Ortaklıkçı özerklik, hem bölgesel hem de bölgesel olmayan bir formda gerçekleşebilmektedir. Lijphart, ortaklıkçılığa yönelik fikirlerini ilk olarak Hollanda'nın siyaset sistemini tasvirinde beyan etmiştir. Lijphart'ın betimlediği 1960'ların ortalarına kadar geçerli olan Hollanda sistemi ise, bölgesel özerklikten ziyade kültürel özerliğe örnek teşkil etmektedir. Buradan hareketle ortaklıkçı teorinin özerklik kullanımı, münhasıran kültürel özerklik için olmamakla birlikte; genellikle bölgesel özerklikten ziyade birincil olarak kültürel özerklik olduğu ileri sürülmüştür.⁵³⁸ Hollanda'da temel toplumsal bölünme, dini mezhepler ve gruplar arasında yaşanmaktaydı. Önemli dini bölünmelerin olduğu durumlarda, farklı dini gruplar genellikle kendi okullarının kontrol ve yönetimini ellerinde tutmak istemektedirler. Hollanda'da dini grupların kendi okullarını kurma hakları bulunmaktadır; temel eğitim standartları sağlandığı sürece kamu ve özel tüm okullara eşit mali destek verilerek eğitim özerkliği sağlanmaktadır. Dini grupların okullarına eğitim desteğinin verilmesi, din-devlet ayrılığı ilkesine aykırı

⁵³⁶ Coakley, “Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-Territorial Autonomy”, s. 299-300; Lapidoth, *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, s. 38-39.

⁵³⁷ Benedikter, *Modern Özerklik Sistemleri: Dünya Özerklik Örnekleri*, s. 76.

⁵³⁸ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 16.

gibi görünse de, devletin eğitim konularında tamamen tarafsız olmasını olanaklı kılmaktadır.⁵³⁹ Ortaklıkçı sistemi esas alan birçok ülke, çeşitli şekillerde özerkliğin kültürel formuna başvurmuşlardır. Belçika ise, özerkliğin her iki formunu birlikte uygulamakta olan bir ortaklıkçı sisteme sahiptir.

Etnik ve dilsel hatlar üzerinden bölünmüş bir toplumsal yapıya sahip Belçika'nın 1970'ten beri bu gruplara yönelik uyguladığı sistem, bölgesel ve bölgesel olmayan özerklik yaklaşımlarının bileşiminin çağdaş bir örneğini göstermektedir. Belçika'da başlıca üç dilsel grup (Felemenkçe ve Fransızca konuşanlar ile az sayıda Almanca konuşanlar) için; eğitim, kültür ve dil alanlarında özerk yetkilere sahip kültürel konseyler oluşturulmuştur. Konseylere tanınmış bu kültürel özerklik, bölgesel federalizm ilkeleri ile birlikte uygulanmaktadır. Çünkü Belçika, aynı zamanda üç bölge (Flaman ve Valon Bölgeleri ile iki dilli Brüksel) federal bir sisteme sahiptir.⁵⁴⁰ Belçika'da bölgesel olarak tanımlanmamış üç dilsel topluluğun sahip olduğu kültürel özerklik ile üç bölgesel özerkliğin beraber uygulanmasını Coakley, “Avusturya İmparatorluğu için Renner'in orijinal tasarısının yakın bir kopyası” şeklinde nitelendirmektedir.⁵⁴¹ Belçika, kültürel özerklik ile bölgesel özerkliği son derece uyumlu bir şekilde gerçekleştirmektedir.

Ortaklıkçılık açısından grup özerkliği için oldukça önem arz eden kültürel özerkliğin çeşitli avantajları bulunmaktadır. Öncelikle kültürel özerklik hükümleri, bireylerin özgür iradesine bağlı olarak “gönüllü” olabilmektedirler. McGarry ve O'Leary'nin belirttikleri gibi; bir gruba üyelik duygusu hissetmeyen ve(ya) kültürel özerklik hükümlerine tabi olmak istemeyen bireyler, ilgili grup tarafından yönetilmek ve özerklik hükümlerine uymak zorunda değildirler. Diğer bir ifadeyle kültürel özerklik; özerk yetkiye sahip grubun, sadece o grup ile kendini tanımlayan ve onun tarafından

⁵³⁹ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 105; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 84; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 51.

⁵⁴⁰ Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 62; McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 17; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 70.

⁵⁴¹ Coakley, “Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-Territorial Autonomy”, s. 310.

idare edilmek isteyen kişileri yönetmesine imkan vermektedir.⁵⁴² Kültürel özerkliğin bu özelliği, grup-dışı politikaların gelişmesine de olanak sağlamaktadır.

Kültürel özerkliğin diğer bir avantajı da, “çoğunluk bölgelerinde yaşayan azınlıkların sorununu gidermesidir.”⁵⁴³ Kültürel özerklik sistemi sayesinde azınlıklar, çoğunluğun kültürel egemenliğine tabi olmadan kendi dinsel, dilsel ve kültürel işlerinde yetkili olabilmekte ve bu alanlarda özerk kurumlara sahip olabilmektedirler. Dolayısıyla azınlıklara karşı ayrımcılık yapacak bölgesel esaslı bir yönetimi önleyecek bir yöntem sunmaktadır. Bu aynı zamanda bölgesel özerkliğin eksikliklerini de gideren bir özelliktir.

Kültürel özerklik, toplumlar arası daha fazla anlaşma ve düzenleme yapılma olasılıklarını artırabilmektedir. Çünkü özerklik düzenlemeleri, gruplarda savunmadan ziyade güven duygusunu kolaylaştırmakta ve sağlamaktadır. Yani grubun kültürel alanı anayasal olarak kültürel özerklik ile güvence altına alındığından dolayı, diğer gruplarla yapılan anlaşmalar grubun kültürel alanını zayıflatmak olarak değerlendirilmemektedir.⁵⁴⁴

Büyük ve bölgesel olarak yoğunlaşmış ulusların, özellikle de geçmişte bölgesel özerklik tecrübesi yaşamışlarsa, kültürel özerklikten tatmin olma olasılıkları son derece düşüktür. Çünkü, “ekonomi, polis, nüfus akışları ve dil planı dahil olmak üzere bu tür ulusların peşinde koştuğu kamu yetkilerinin birçoğu bölge üzerinden kontrol gerektirmektedir.”⁵⁴⁵ Bu bağlamda bölgesel olmayan özerklik, harekete geçmiş ulusların anavatanlarıyla veya “ulusal topraklarıyla” sahip oldukları hayati ilişkiyi göz

⁵⁴² McGarry / O’Leary, “Territorial Pluralism: Its Forms, Flaws, and Virtues”, s. 28. Kültürel özerkliğin bu durumu, geleneksel liberal insan hakları teorisi ile de uyum içerisindedir. Kültürel özerklik, temelde bireylerin iradesine bağlı olmakla birlikte uygulamada bazı gruplar bu temelden ayrılabilirler. Lapidoth’un ifadesiyle, “prensip olarak her bir kişinin kendisi, azınlık grubuna ait olup olmadığına karar verebilmelidir. Ancak belli gruplar, özellikle de dini gruplar ve yerli halklar üyelik için şartlar oluşturma eğilimindedirler. Bu durumda belirli bir gruptan da ayrılmak zor olabilmektedir.” Lapidoth, *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, s. 38.

⁵⁴³ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 16.

⁵⁴⁴ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 16.

⁵⁴⁵ McGarry / O’Leary, “Territorial Pluralism: Its Forms, Flaws, and Virtues”, s. 29.

önünde bulundurmamaktadır. Birçok grup için “anavatan kavramı”, sembolik ve duygusal öneme sahip coğrafik bir alandır ki, sadece kültürel özerklik hükümleri ile elde edilememektedir. Ulusalcılar sadece bir özyönetim arayışında değiller; aynı zamanda kendi anavatanları üzerinde bir özyönetim peşindedirler. Böyle bir durumda, ulusal hatlar üzerinden bölünmüş toplumlarda, ortaklıkçılığın kültürel özerklik formu tek başına yeterli bir uzlaştırma aracı olmaktan yoksundur; bölgesel özerklik formu gerekmektedir. Bölgesel özerklik formu ise, tek başına uygulanabildiği gibi kültürel özerklik formu ile birlikte de uygulanabilmektedir.

Bölünmüş toplumdaki grupların coğrafik konumları ve demografik yapıları, beraberinde özerkliğin hangi modelinin daha etkili bir uzlaştırma yöntemi olduğunu da belirlemektedir. Bölgesel özerklik ile kültürel özerklik, ayrı iki sistem olmakla birlikte; birbirlerini dışlar mahiyette sistemler değillerdir. Tam aksine aynı mantık kurgusunun ürünü olduklarından birbirlerini tamamlar niteliktedirler. Azınlıkları yetkilendirerek haklarını korumayı amaçlayan her iki özerkliği madalyonun farklı yüzleri olarak değerlendirmek mümkündür. Ortaklıkçı sistemin özerklik ile hedeflemiş olduğu azınlıkların daha geniş kurumsal çerçeveye dahil edilmesi, bölgesel ve kültürel özerkliğin beraber uygulanması ile gerçekleşmesi daha olasıdır. Coğrafik olarak ülkenin belli bölgelerinde yoğunlaşmış ve o bölgede çoğunluk konumunda olan topluluklar için bölgesel özerklik; coğrafik olarak ülkenin belli bölgelerinde yoğunlaşmamış ve dağınık olan topluluklar için kültürel özerklik uygulanabilmektedir. Benzer şekilde bölgesel özerklik yetkisine sahip sadece bölgelerin içinde de kültürel özerklik uygulanabilmektedir. İkisinin birlikte uygulandığı Belçika ve Kanada bu konuda en belirgin örnek ülkelerdendir. Ortaklıkçılık için önemli olan elbette sadece özerkliğin bu iki formunun birlikte uygulanması değil, aynı zamanda bu iki modelin ortaklıkçılığın diğer ilkeleri ile birlikte uygulanmasıdır. Bu noktada ortaklıkçılığın özellikle azınlık vetosu veya karşılıklı veto ilkesi, adeta grup özerkliği ve yürütmeye güç-paylaşım ilkelerini tamamlar mahiyette başka bir ilkedir.

4. Azınlık Vetosu veya Karşılıklı Veto

Ortaklıkçılığın temel ilkelerinden olan azınlık vetosu veya karşılıklı veto; en genel anlamıyla derince bölünmüş toplumlarda ortaklıkçılığa dahil her bir grubun hayati öneme sahip temel çıkarlarını tehdit edecek yasal veya anayasal değişiklikleri önleyebilecek veto yetkisine sahip olmalarını ifade etmektedir. Bazen böyle bir veto yetkisi fiilen ortaklıkçılığın diğer ilkeleri tarafından da sağlanmaktadır. Mesela yürütmeye güç-paylaşımı ile orantılılık ilkelerinin kuralları bazen bütün temel topluluklara fiili veto yetkisi vermektedir. Böyle olmadığında ise, azınlıklar genellikle resmi veto haklarını talep etmektedirler. Benzer şekilde özerklik de bazen bir gruba verilen yetki alanı vasıtasıyla veto hükümlerini temin edebilmektedir.⁵⁴⁶ Ancak fiili olarak sağlanan bu yetkiler, çoğunluğun takip ettiği belirli politikalara engel olma kapasitesine sahip değildir. Burada önemli olan nokta, özellikle azınlıklar için, temel menfaatlerini ihlal edecek çoğunluğun takip ettiği politikaları durdurabilecek veto yetkisidir.

Veto yetkisi, yeni bir olgu olmayıp ta eski Roma'ya kadar geriye gidebilecek tarihsel politik bir uygulama olmakla birlikte; esasen modern politik sistemlerde demokratik kurumların kilit bir özelliğidir.⁵⁴⁷ Bu bağlamda özellikle demokratik anayasal rejimlerdeki kuvvetler ayrılığı sistemlerinde veto yetkileri, yasama ve yürütme arasındaki denge ve denetlemenin merkezi bir yönünü temin etmektedir. Ayrıca çağdaş demokrasilerde olağan kanunlara göre anayasa değişiklikleri, genellikle nitelikli

⁵⁴⁶ McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 60; O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction", s. 26.

⁵⁴⁷ Joanne McEvoy, "We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy", içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O'Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 255-256. "Veto" kavramı, Latince kökenli vetare (karşı çıkmak, yasaklamak) fiilinden türetilmiş olup tam olarak "karşıyım, yasaklıyorum" (I forbid!) anlamına gelmektedir. Veto, Roma'da halk tribünün meğistra veya senatonun faaliyetlerine direnme ve kararlarının icrasını engelleme hakkını tarif eden intercessio kavramına karşılık olarak kullanılmış teknik bir terimdir. Eski Roma'daki veto, daha sonraki Lehistan-Litvanya Birliği'ndeki liberum veto için adeta bir emsal olmuştur. Roma hukukunda veto hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford, 1999.

çoğunluk gibi yüksek oranlarla gerçekleşmekte ve çok daha zor olmaktadır. Anayasa değişikliğinin bu zorluğu da veto yetkisi bakımında önemli bir diğer noktadır. Bu konularda bir hayli zengin bir literatür bulunmaktadır. Ancak burada ele alınan veto yetkileri, bölünmüş toplumlarda daha önce çatışma içinde bulunmuş grupların hayati çıkarlarını korumaya yönelik özel bir durum için tasarlanmış bir düzenlemedir. Ortaklıkçı güç-paylaşımı; bölünmüş toplumlarda gruplar arası uzlaşma ve güveni sağlamak için, grupların kendi temel meseleleriyle ilgili karşılıklı veto hakkına sahip olmalarını, temel bir unsur olarak kabul etmektedir. Azınlık vetosu veya karşılıklı veto, her bir topluluğa “hayati menfaatleri söz konusu olduğunda dışlanmayacağına bir garantisini” vermektedir.⁵⁴⁸ Toplulukların rızası olmaksızın “hayati menfaatleriyle” ilgili konularda çoğunluğun iradesiyle yasal düzenlemelerin yapılması mümkün değildir. Bu durum için literatürde hem “azınlık vetosu” hem de “karşılıklı veto” kavramı kullanılmaktadır. Bu veto hakkının sadece azınlıklara verildiği, çoğunluğun fiili olarak zaten veto yetkisine sahip olduğu ileri sürülmektedir. Bu düşünce, çoğu zaman toplumsal durumlara denk düşmekle birlikte; her zaman böyle olmayabilir. Dolayısıyla her iki kavramın da doğru olduğu düşünülerek, burada aynı anlama karşılık olarak bazen azınlık vetosu bazen karşılıklı veto kavramı kullanılmaktadır.

Lijphart, ortaklıkçı güç-paylaşımında veto haklarını “azınlıkların hayati çıkarlarını korumak için ihtiyaç duydukları nihai silah”⁵⁴⁹ olarak nitelemektedir. Mesela yürütmede ve parlamentoda orantılı olarak temsil edilen bir azınlık grubu, hayati çıkarlarını tehdit edecek bir yasanın geçişini önleyecek yeterli sayısal güce sahip olmadığı durumda, veto hakkı ile bu yasanın geçişini durdurabilme yetkisini kazanmaktadır. Dolayısıyla veto hakkı olmadan, çoğunluk yönetimi ilkesi yürütmede-güç paylaşımında veya yasama meclisinde kolaylıkla yürürlüğe girebilmekte ve böylece ortaklıkçı demokrasinin amacının kaybolmasına neden olabilmektedir.⁵⁵⁰ Ancak Özbudun’un da belirttiği gibi, “azınlık vetosu, bütün ortaklıkçı demokrasi araçları

⁵⁴⁸ Arend Lijphart, “Majority Rule versus Democracy in Deeply Divided Societies”, *Politikon*, Vol. 4, No. 2, 1977, s. 118.

⁵⁴⁹ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 278.

⁵⁵⁰ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 15.

arasında, çoğunluk yönetimi ilkesiyle en radikal şekilde çatışandır.”⁵⁵¹ Nihayetle yürütmede güç-paylaşımı veya büyük koalisyon sisteminin uygulandığı durumlarda da, kararlar çoğunluk kararıyla alınmaktadır. Bu kararların bir azınlık kesiminin hayati çıkarlarını olumsuz etkilemesi ve tehdit etmesi söz konusu olduğunda, gruplar arası işbirliğini tehlikeye düşürmektedir. Çünkü böyle bir durum ve yenilgi, ilgili azınlık tarafından kabul edilemez olarak görülmektedir. Dolayısıyla “büyük koalisyon ilkesine bir azınlık vetosu da eklenmelidir. Ancak böyle bir veto, her gruba tam bir siyasal korunma garantisi verebilmektedir.”⁵⁵² Bu bağlamda “azınlık vetosu, ortaklıkçılığın somut güvencelerinin merkezinde yer almaktadır.”⁵⁵³ Bölünmüş toplumlarda grup temsilcilerinin, seçim öncesi veya seçim sonrası koalisyonlarda bir araya gelmesinin zorluk ve çıkmazları veto hakkının sağladığı garantiler ile aşılabilmektedir.

Lijphart, son dönem çalışmalarında her ne kadar orantılılık gibi azınlık vetosunu da ortaklıkçılığın diğer birincil özellikleri olan yürütmede-güç paylaşımı ve özerkliği güçlendiren ikincil özellikler olarak değerlendirse de⁵⁵⁴; veto hakkı, etnik grup liderleri arasında işbirliği geliştirme potansiyeli ile ortaklıkçı demokrasinin çok önemli bir unsuru olarak kabul görmektedir.⁵⁵⁵ Sujit Choudry’ye göre, özerklik ve karşılıklı veto ilkeleri, “etnik liderlerin politikaya katılmaları için ek teşvikler sağlamaktadır.”⁵⁵⁶ Çünkü bu ilkeler ile kendi temel çıkarlarının korunacağı güvenine dayanabilmektedirler. Esasen Lijphart’ın belirttiği gibi veto yetkisi, ortaklıkçılığın diğer ilkelerinin kurulmasını teşvik eden, sağlayan ve koruyan ikincil özelliği bulunan bir ilkedir. Ancak veto yetkisi, en az bir dereceye kadar, olmadan diğer ilkelerinin oluşmayacağı düşünüldüğünde ortaklıkçılığın temel bir ilkesi olarak ele alınması gerekmektedir.

Ulrich Schenckener’e göre; veto hakları sayesinde her bir grubun politik kararları engelleme imkanına sahip olmasının amacı, konsensüs oluşturmak ve uzlaş

⁵⁵¹ Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, s. 100.

⁵⁵² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 36-37.

⁵⁵³ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 36.

⁵⁵⁴ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 39; Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 97.

⁵⁵⁵ McEvoy, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, s. 257.

⁵⁵⁶ Choudhry, “Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law”, s. 19.

arayışlarını teşvik etmek ve geliştirmektir. Ancak “veto hakkı, sınırsız bir biçimde tüm kararlara (mutlak veto) uygulanabilir.”⁵⁵⁷ Böyle bir durumda veto hakkı, aynı zamanda her bir gruba siyasi kararları bloke etme ve dolayısıyla sistemi çıkmaza sokma imkanı da vermektedir. Benzer şekilde McCulloch, veto haklarının ilgilendikleri konularda “kısıtlayıcı” veya “izin verici” olabileceğini; kısıtlayıcı veto haklarının, veto kullanımını grupların “hayati menfaatlerini” etkileyen kararlar ile sınırladığını; diğer yandan izin verici yaklaşımın ise, bütün yasal değişiklikler üzerinde kullanıma izin verdiğini belirtmektedir. Kısıtlayıcı olmayan veto hakkının, “suiistimal etmeye kapı açtığını” ifade etmektedir.⁵⁵⁸ Çünkü siyasi liderlere, kendi topluluklarıyla ilgili olmayan başka siyasi gündemler için de, veto yetkisini kullanma fırsatı vermektedir. Tam bu noktada grupların veto yetkisi ile korudukları “hayati menfaatleri”nin (vital interests) neler olduğu konusu önem arz etmektedir. Grupların hayati menfaatlerinin sınırlarının belirlenmesi ile sistemin kilitlenmesi ve suiistimal edilmesi önlenmektedir.

Karar alma sürecinin kilitlenmemesi için veto haklarını sınırlandırmanın iyi bir düşünce olduğu konusunda, özellikle akademide, genel bir uzlaşma bulunmaktadır. Joanne McEvoy, derince bölünmüş toplumlarda veto haklarını düzenlemeye yönelik en uygun yöntemin ne olması ve veto hakkının nasıl sınırlandırılması gerektiği konusunda, ortaklıkçı sistemde karşılıklı vetonun üç unsurunu kapsayan analitik bir çerçeve sunmaktadır. Vetonun üç unsurunu; veto yetkilileri/oyuncuları (kim veto yetkisine sahip), veto konuları (ne veto edilebilecek), veto noktaları (nerede veto edilebilecek) oluşturmaktadır.⁵⁵⁹ Veto konuları olarak grupların “hayati menfaatleri”nin, çeşitli yöntemlerle belirlenebilmesi mümkündür. Burada politika yapıcılar için, bu konuların anayasada tam olarak sınırlarının belirlenip belirlenmediği gibi zorluklar bulunmaktadır. Burada önemli olan nokta, prosedür kullanımı ile ilgili anlaşmazlığı en aza indirmek için “gruplar veto kurullarına tabi olacak politika konuları üstünde anlaşmalarıdır.”⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Schneckener, “Making Power-Sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation”, s. 205.

⁵⁵⁸ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 15.

⁵⁵⁹ McEvoy, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, s. 258.

⁵⁶⁰ McEvoy, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, s. 260.

Temel çıkarlarını etkileyebilecek yasal alanlar üzerinde müzakereye katılan taraflar anlaşmaya varmalıdırlar. Bu bağlamda gruplar; dil, kültüre, sembol ve eğitim gibi konular dahil veto hakkına tabi olan alanların anayasada korunmasını isteyebilmektedirler. Bunların ötesinde özellikle parlamentodaki temel grupların desteğine bağlı alan bütçe gibi önemli konular da, veto konuları olabilmektedirler. McEvoy'a göre, esasen veto kurallarına tabi belli konular toplumsal bölünmüşlüklerin bağlamına ve yapısına bağlı olmakla birlikte; etnik, dini ve kültürel anlamda tanımlanmış grupların çıkarlarına doğrudan bir etkisi olmayan daha "sıradan" sosyoekonomik politika alanlarını içermemelidir. Etnik, dinsel, dilsel veya toplumsal bölünmüşlüğe neden olan grupların temel meseleleri önem arz etmektedir. McEvoy'un ifadesiyle, "gruplar kendi temel menfaatlerinin korunmasını güvene almak istediklerinde; veto konuları, mevzuatta açıkça tanımlanmalı ve siyasi partiler arasında kararlaştırılmalıdır. Bu tür konular; kimlik meseleleri, dil, kültür, eğitim, semboller, bütçe ve güvenlik ile sınırlandırılmalıdır."⁵⁶¹

Gruplar, belirlenmiş hayati menfaatleriyle ilgili meseleleri muhtelif yer ve makamlarda veto edebilmektedirler. Meclis ve yürütme makamları veto işlemlerinin en bilinen yerleridir. Yani veto işlemleri, yasama ve yürütme düzeyinde devreye girebilmektedir. Bu makamlarda işleyen veto prosedürleri çeşitlilik arz etmektedir. Mesela çift meclisli bir sistemde, tek meclis karşılıklı veto kanunlarına sahip olabildiği gibi her iki meclis de yetkili olabilmektedir. Benzer şekilde kolektif bir başkanlık sisteminde başkanlık üyelerine veto yetkisi verildiği gibi, kabine sisteminde kabine üyelerine de yetki verilebilmektedir.⁵⁶² Ancak karşılıklı veto hakkının, ortaklıkçılık mantığının amaçlarını sağlayabilmesi için çok uzun bir sürece ve alt düzey makamlara tanınmaması gerekmektedir. McEvoy'un belirttiği gibi, yeterli derece bir sınırlama ve açıklama olmaksızın politik süreçteki birçok makamda karmaşık birtakım veto yetkilerinin olması, etnik gruplar arası işbirliğini teşvik etmeyecektir. Dolayısıyla veto konuları gibi, veto yetkili makamlarının da sınırlandırılması; karmaşık ve uzun bir süreç olmaması gerekmektedir. "Veto prosedürleri; yürütmenin yanı sıra kolektif bir

⁵⁶¹ McEvoy, "We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy", s. 272.

⁵⁶² McEvoy, "We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy", s. 261.

başkanlıkta gerekli olabilmekle birlikte, çift meclisli sistemde bir mecliste toplanmalıdır.”⁵⁶³

Lijphart’ın da belirttiği gibi, azınlık vetosu, John Calhoun’ın “çakışan çoğunluk” (concurrent majority) kavramına denk gelmekte ve her bir gruba kendini koruma yetkisi vermektedir.⁵⁶⁴ Yani bölünmüş toplumlarda çatışma nedeni olan temel sorunların çözümü, her bir temel grubun çoğunluğunun rızasına/mutabık kalmasına bağlıdır. “Çakışan çoğunluk” kavramı, aslında veto yetkisinin kullanım yöntemine ilişkin bir durum olup, Schneckener’in bu konuda yaptığı ayırımı bir seçeneğe denk gelmektedir. Schneckener, veto yöntemlerine ilişkin kurumsal seçenekler çerçevesinde geciktirici veto, dolaylı veto ve doğrudan veto ayırımını yapmaktadır. Geciktirici veto, genellikle özel bir parlamento arabuluculuk yöntemini kullanarak veya anayasa mahkemesine başvurarak konuyu tekrar değerlendirmek için bir kararın gecikmesini sağlayarak gerçekleşmektedir. Dolaylı veto ise, mecliste yasanın çıkartılması her bir grubun çoğunluğunun onayı (çakışan çoğunluk) gibi belirli şartların varlığına bağlı olduğunda meydana gelmektedir. Her bir grubun çoğunluğunun onayı olmadığında yasa taslağının geçmesi mümkün değildir (çift çoğunluk ilkesi).⁵⁶⁵ Calhoun’un “çakışan çoğunluk” ilkesi de, bu veto çeşitleri arasında dolaylı vetoya denk gelmektedir. Belçika, dolaylı veto için en belirgin örneklerden biridir. Belçika’da topluluk ve bölgelerin örgütlenmesi ve yetkileriyle ilgili kanunların kabul edilmesinin ve değiştirilmesinin zor bir prosedürü bulunmaktadır. Bu tür dil grupların özerkliğiyle ilgili herhangi bir kanun

⁵⁶³ McEvoy, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, s. 272.

⁵⁶⁴ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 37; Lijphart, “Majority Rule versus Democracy in Deeply Divided Societies”, s. 19. “19.yüzyıl ortalarında özellikle Amerika’daki kölelik sorunu üzerine odaklanan Calhoun’a göre, anayasalar bir pazarlığın sonucudur. ‘Gerek Roma gerek Britanya anayasaları, hasım sınıflar veya kesimler arasındaki menfaat çatışmalarının doğurduğu baskı sonucunda ortaya çıkmışlardır.’ Ancak bütün taraflar, en çok değer verdikleri ‘nihai değerler’in, siyasal çatışma çamuruna sürüklenmeyeceğinden emin olmalıdır. Dolayısıyla Calhoun, bu nitelikte gördüğü kölelik sorununun ‘gömülmesi’ yani siyasetin gündeminden çıkarılması taraftarıdır. Bu tür sorunlar, ancak çatışan tarafların çoğunluklarının çakışması durumunda bir çözüme bağlanabilir.” Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, s. 100.

⁵⁶⁵ Schneckener, “Making Power-Sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation”, s. 221.

taslağının yasallaşması; yasama organının her iki meclisinin 2/3 çoğunluğunun onayına ek olarak aynı zamanda her iki dil grubunun çoğunluğunun onayına bağlıdır. Bu zorunlu usul, dil gruplarına etkin bir veto hakkı vermektedir.⁵⁶⁶ Belçika örneğine benzer dolaylı veto hakkını sağlayan başta Kuzey İrlanda ve Güney Tirol olmak üzere birçok örnek bulunmaktadır. Ampirik olarak bölünmüş toplumlarda da en başarılı olan veto yetkisinin dolaylı veto olduğu ortaklıkçı mantık çerçevesinde iddia edilebilir.

Son olarak doğrudan veto ise, “grupların bir meseleyi kendi ‘hayati menfaatleri’ ilan etmelerine ve kararı bloke etmelerine”⁵⁶⁷ imkan tanındığında söz konusu olmaktadır. Kıbrıs ortaklıkçı uygulamada başkanlığa ait veto hakkı, doğrudan veto yetkisinin en uç örneğidir. Rum başkan ile Türk başkan yardımcısı herhangi bir kararı bloke etme hakkına sahiptir.⁵⁶⁸ Bosna-Hersek vakıyası da Kıbrıs’a benzer bir örnektir. Bosna-Hersek’te devlet başkanlığının her birisi ayrı bir gruptan gelen üç üyesi de kendi ulusal “hayati menfaatler”iyle ilintili kararları veto edebilmektedirler. Başkanlık üyelerinin yanı sıra, Bosna-Hersek Halk Meclisi’nde de benzer veto yetkileri bulunmaktadır.⁵⁶⁹ Bu iki örnekte de veto yetkileri kötü kullanılmış ve sistem sorunlarına neden olmuştur. Doğrudan vetonun, sistemi kitleme potansiyeli bulunduğundan dolayı pek uygun bir yöntem değildir. Schneckener de; “veto haklarının, suiistimalini önlemek için daha da sınırlandırılması” gerektiğini belirtmekte ve bundan dolayı da doğrudan vetodan ziyade dolaylı ve geciktirici veto haklarının daha tercih edilebilir olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁰ Veto haklarının çok kullanılması, ciddi sistem krizlerine neden olduğu gibi aynı zamanda ciddi bir sistem sorununun varlığına da işaret etmektedir.

Ortaklıkçılığın temel ilkelerinden biri olan veto hakları, gereğine ve amacına uygun kullandıklarında bölünmüş toplumlarda etnik gruplar arası işbirliğini geliştirme potansiyeline sahiptir. Veto hakları, her bir toplumsal kesime kendi hayati menfaatlerini

⁵⁶⁶ Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 64.

⁵⁶⁷ McEvoy, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, s. 258.

⁵⁶⁸ Schneckener, “Making Power-Sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation”, s. 221.

⁵⁶⁹ McEvoy, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, s. 262-267.

⁵⁷⁰ Schneckener, “Making Power-Sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation”, s. 221.

koruma yetkisi tanıyarak tam bir siyasal korunma güvencesi sağlamaktadır. Böyle bir güvence ise, ortaklıkçılığın diğer ilkeleriyle birlikte, etnik grupların kendi araların anlaşmalarını ve bu siyasal sistemi desteklemelerini teşvik etmektedir. Florian Bieber’in belirttiği gibi, ortaklıkçılığın bir unsuru olan “büyük koalisyonun mahiyeti, yalnızca kurumsal tasarımcılar tarafından zorlukla karşılanabilecek belirli bir güçlük oluşturmaktadır. Çünkü işbirliği yapmaya istekli politik aktörler gerektirmektedir.”⁵⁷¹ Karşılıklı veto ilkesi, sistemin olumlu bir biçimde işlemesinin dayandığı elitlerin siyasal istekliliğini teşvik olanağını barındırmaktadır. Bölünmüş toplumlarda gruplar arası uzlaşının sağlanması ve sorunların çözümü için veto ilkesi, ortaklıkçı güç-paylaşımının diğer üç ilkesi olan yürütmede güç-paylaşımı, orantılılık ve özerklik ile birlikte uygulandığında büyük bir imkan sunmaktadır.

II. Ortaklıkçılık Çeşitleri

Ortaklıkçılık, en genel anlamda her biri çeşitli şekillerde uygulanabilecek temel dört ilke (yukarıda ifade edilen) üzerinden tanımlanan genel bir demokrasi tipini ifade etmektedir. Dolayısıyla ortaklıkçılık; “sabit” ve spesifik bir takım kurum ve kurallardan ziyade daha “esnek” bir yapıya sahip olup zaman ve mekan bağlamında yeniden şekillenebilmektedir. Her ne kadar tamamen ülkelerin özel niteliklerine bağlı olmayıp temel bazı ilkeleri taşımakla birlikte ortaklıkçılık, ülkelerin mahsus özelliklerine göre uyarlanabilmektedir.⁵⁷² Bundan dolayı da Horowitz’in ortaklıkçı güç-paylaşım modelini “herkese uygun tek beden”⁵⁷³ bir model şeklinde eleştirel olarak nitelemesinin aksine, uygulamada ortaklıkçılık muazzam bir çeşitlilik göstermektedir.

Ortaklıkçılık, derince bölünmüş toplumlarda bir çatışma yönetim teorisi olarak genişçe bir uygulama alanı bulmuş ve çok muhtelif biçimler almıştır. Rupert Taylor,

⁵⁷¹ Florian Bieber, “Power-Sharing After Yugoslav: Functionality and Dysfunctionality of Power-Sharing Institutions in Post-War Bosnia, Macedonia, and Kosova”, içinde *From Power-Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen’s University Press, Montreal / Kingston, 2005, s. 95.

⁵⁷² Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 99.

⁵⁷³ Horowitz, “Constitutional Design: Proposals Versus Processes”, s. 25.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaklıkçılığın yirmi dokuz “güçlü örneğini” listelemiştir. Bu 29 ortaklıkçılık örneğini de kendi içinde “klasik”, “geçmiş” ve “çağdaş” (ve çağdaş örneklerin bir kısmını da “yeni dalga”) ortaklıkçı vakıa olarak tasnif etmektedir.⁵⁷⁴ Bütün bu örnekler ve bunların farklı tasnifi, ortaklıkçılığın “tek tip” olarak uygulanmadığını muhtelif bağlamlarda çeşitlenebildiğini göstermektedir. Lijphart’ın belirttiği gibi, farklı yerlerde ve zamanlardaki örnekleri ile ortaklıkçılık “yeniden keşfedilmiş ve yeniden şekillenmiştir.”⁵⁷⁵

Ortaklıkçı düzenlemeler arasında en önemli farklılıklardan biri, bölünmüş toplumlarda ortaklıkçı güç-paylaşımına dahil olacak grupların belirlenme biçimiyle ilgilidir. Ortaklıkçı bir düzenlemede grupların nasıl belirleneceği konusunda, grupların önceden belirleneceği ve kendi kendini belirleyebileceği şeklinde esasen iki ayrı yöntem bulunmaktadır. Lijphart, bu iki ayrı yöntem için kendi kendini saptama anlamında self-determinasyon (self-determination) ve önceden-saptama/belirleme anlamında pre-determinasyon (pre-determination) kavramlarını kullanmaktadır.⁵⁷⁶ Geleneksel ortaklıkçı uygulama çoğunlukla pre-determinasyon yöntemine yaslanmakla birlikte; Lijphart, özellikle Güney Afrika’da demokratik ortaklıkçı bir güç-paylaşım sistemini kurma arayışlarının sonucunda self-determinasyon yönteminin kendisi için daha netleştiğini belirtmektedir. Güney Afrika’nın özel durum ve koşullarından dolayı

⁵⁷⁴ 29 örnek olayın 6 tanesi “klasik” (Hollanda, Belçika, İsviçre, Avusturya, Lüksemburg, Lihtenştayn), 13 tanesi “geçmiş” (Kıbrıs, Güney Afrika, Fiji, Çekoslovakya gibi örnekler), 10 tanesi “çağdaş” (Malezya, Güney Tirol, Lübnan, Bosna-Hersek, Kuzey İrlanda, Makedonya, Afganistan, Irak ve Kenya) örnekler olarak tasnif etmektedir. Çağdaş örneklerden altı tanesini de (Bosna-Hersek, Kuzey İrlanda, Makedonya, Afganistan, Irak ve Kenya) “yeni dalga” ortaklıkçı vakıa olarak nitelemektedir. Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 6.

⁵⁷⁵ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 276; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 278.

⁵⁷⁶ Lijphart; kullanmış olduğu bu iki kavrama yönelik hem yapılan eleştirileri izale etmek hem de bu kavramların benzer kavramlar ile karıştırılmaması için, benzerleriyle aralarındaki farkı açıklığa kavuşturmuştur. Kullandığı self-determinasyon kavramının, ulusların ayrı egemen devletler kurma hakkına sahip olmasını ifade eden yani “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” olan self-determinasyon kavramından farklı olduğunu altını özellikle çizmektedir. Ayrıca kullanmış olduğu önceden-saptama anlamındaki pre-determinasyon kavramının da, yüzeysel olarak benzerlik gösteren ve Tanrının kişinin hayatıyla ilgili her şeyi önceden-saptaması (predestination) kavramından alakasız olduğunu ısrarla belirtmektedir. Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 275-276.

ortaklıkçı bir güç-paylaşım sisteminin başarılı bir şekilde kurulması ve işlemesi için grupların kendi kendilerini saptamaları/belirlemeleri olan self-determinasyonun neredeyse tek bir yöntemdi.⁵⁷⁷ Ancak diğer bazı durumlarda, çoğunlukla, pre-determinasyon yöntemi ile ortaklıkçılığa dahil olacak gruplar tanınmakta ve saptanmaktadır.

Lijphart'ın pre-determinasyon ve self-determinasyon yöntemi dediği bu ayrım, daha sonra McGarry ile O'Leary tarafından daha da geliştirilerek korporatif (corporate) ve liberal yöntem olarak kavramsallaştırılmıştır. Esasen bu ayrım, iktidara ortak olacak ve gücü paylaşacak grupların anayasal olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı sorusu ile ilgili olup, bu grupların nasıl belirleneceğine ilişkindir.⁵⁷⁸ Korporatif yöntem, ortaklıkçı sistemde güç-paylaşım yetkisine sahip olacak grupları, etnik köken ve din gibi ölçüler çerçevesinde belirlemektedir. Ancak liberal yöntem ise, etnik köken ve din gibi ölçülerden ziyade demokratik bir seçimde belirginleşen bütün politik kimlikleri orantılı olarak güç ve iktidara dahil etmektedir.⁵⁷⁹ Ancak bu seçenekler “eşit derecede elverişli değiller ve uygulamada eşit ölçüde iyi çalışmazlar.”⁵⁸⁰

Uygulamada geleneksel korporatif veya pre-determinasyon ortaklıkçılık çok daha yaygın olmasına rağmen; akademik ve teorik düzelemde ise, liberal veya self-determinasyon ortaklıkçılığa yönelik çok daha güçlü bir tercih bulunmaktadır. Lijphart, liberal stratejinin birtakım mühim avantaja sahip olduğunu ve anayasal mühendisler tarafından daha fazla dikkate alınması gerektiğini belirtirken,⁵⁸¹ McGarry ve O'Leary ise daha doğrudan bir biçimde korporatif yöntemlerden kaçınmak ve liberal kuralları

⁵⁷⁷ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 280, 284.

⁵⁷⁸ Allison McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, *Democratization*, Vol. 21, No. 3, s. 502.

⁵⁷⁹ John McGarry / Brendan O'Leary, “Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription”, *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 5, No. 4, 2007, s. 675.

⁵⁸⁰ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 99.

⁵⁸¹ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 276.

tercih etmek gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁸² Bu durum, çağdaş ortaklıkçı sistemlerin geleneksel korporatif ortaklıktan daha liberal bir versiyona doğru yönelmesine neden olmakla birlikte, bütün ortaklık örneklerine bakıldığında uygulamada hala korporatif yöntemin ağır bastığı görülmektedir.

1. Korporatif Ortaklıçılık

Korporatif ortaklıçılık “grupları etnik köken ve din gibi doğuştan edinilen kıstaslara göre tanzim etmektedir.”⁵⁸³ Bu tür ortaklıçılık, grup kimliklerinin sabit olduğu ve grupların içerden homojen dışarıdan da sınırlandırmış olduğu varsayımı üzerinden hareket etmektedir. Korporatif veya pre-determinasyon yöntemde, “güç-paylaşımında bulunacak gruplar önceden belirlenmektedir.”⁵⁸⁴ Ortaklıçılığı kurmanın en basit ve kolay yolu gibi görünmekle birlikte, korporatif yöntem çeşitli problemleri ve dezavantajları beraberinde getirmektedir.

Korporatif ortaklıçılık, gruplar arası haksız karşılaştırmalara ve ayrımcı tutumlara neden olabilmektedir. Çünkü önceden “bir güç-paylaşım sisteminde hangi grupların tanınmış kesimler olduğuna karar vermek, zorunlu olarak hangi grupların tanınmayacağı kararını beraberinde getirmektedir.”⁵⁸⁵ Örneğin Lübnan’da alt grupların güç-paylaşım sistemine dahil olabilmesi için önceden belirlenmiş olan Hristiyan, Sünni ve Şii Müslüman gruplardan birine dahil olması gerekmektedir. Belirlenen bu grupların dışındaki gruplar güç-paylaşım sistemine temel bir grup olarak katılamadıkları için, onlara yönelik bir ayrımcılık söz konusu olabilmektedir. Potansiyel ayrımcılık sorunu, özellikle güç-paylaşım sistemine katılımcı olarak açıkça belirlenen iki veya daha fazla büyük grubun bulunduğu ve aynı zamanda bir veya birden fazla azınlık grubunun

⁵⁸² John McGarry / Brendan O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, içinde *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and Northern Ireland*, Ed. Rupert Taylor, Routledge Press, London / New York, 2009, s. 72.

⁵⁸³ McGarry / O’Leary, “Iraq’s Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription”, s. 675.

⁵⁸⁴ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 276.

⁵⁸⁵ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 284.

olduğu yerlerde vahim bir hal alabilmektedir. Bu azınlıkların ihmal ve göz ardı edilme veya daha kötü bir muamele görme riskleri vardır. Kıbrıs'taki ortaklıkçı güç-paylaşım sistemine dahil olan Türk ve Yunan iki başlıca topluluğun dışındaki küçük azınlık grubu olarak Ermeni ve Maroni topluluklarının göz ardı edilmesi, bu durumu gösteren en iyi örneklerden biridir.⁵⁸⁶

Pre-determinasyon veya korporatif yöntem, sadece etnik gruplara karşı potansiyel ayrımcılığa neden olmamakta aynı zamanda “özgür” bireylere karşı da ayrımcı bir ortam oluşturmaktadır. Bu yöntem, çoğunlukla bireyleri belirli gruplara tayin etmekte ve gruplarla etiketlemekte adeta bu gruplara “mahkum” etmektedir. Korporatif ortaklıkçı yöntemin öngördüğü gibi bireylerin resmi olarak etnik veya diğer grup üyeliklerine göre kaydedilme ilkesi, birçok vatandaş ve birey için tartışmalı ve hatta tamamen kabul edilemez olabilmektedir. Çünkü bireyler, önceden belirlenen bu etiketlemelere ve kriterlere karşı itiraz edebilmektedirler.⁵⁸⁷ Yani herhangi bir etnik kimlik etiketi üzerinden siyaset yapmadan daha farklı siyasetlerle var olmak ve iktidara ortak olmak isteyebilirler. Korporatif bir ortaklıkçılık sisteminde bireylerin bu tür bir siyaset yapma imkanları pek mümkün olmamaktadır.

Korporatif ortaklıkçık, grup temsilinin anayasal tahkimatına neden olmaktadır. Bu sistemde, gruplar için temsildeki nispi payları ve diğer ayrıcalıkları kalıcı veya yarı-kalıcı bir temel üzerine sabitlemeye yönelik bir durum bulunmaktadır. Burundi'de Hutular ve Tutsilerin parlamentoda 6/4, Belçika'da Fransızca ve Felemenkçe konuşanların kabinede 1/1, Kıbrıs'ta (1960-1963) Yunan ve Türk toplulukların mecliste ve kabinede sırasıyla 7/3 ve Lübnan'da Hristiyan ve Müslümanların parlamentoda 6/5 oranında temsil edilmeleri şeklindeki düzenlemeler buna örnektir.⁵⁸⁸ Ayrıca Korporatif kurallar, Bosna-Hersek ve Lübnan'daki gibi başka şekillerde de uygulanabilmektedir. Mesela Bosna'da başkanlık pozisyonu üç kurucu halk arasında paylaştırılmıştır, diğer

⁵⁸⁶ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 284.

⁵⁸⁷ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 284.

⁵⁸⁸ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 503; Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 285.

kişiler bu pozisyonu elde edememektedirler.⁵⁸⁹ Ancak bu tür sabit oransal düzenlemeler çok tartışmalıdır ve ortaklıkçılık sisteminin yıkılmasının nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Korporatif sistemlerde yürütmenin oluşması ve yasamanın karar vermesi sıklıkla uzun sürmekte, sürüncemeli ve müzmin meselelerdir. Grupları önceden belirleme ile düzenlenen anayasalar, genellikle sistemin kilitlemesine neden olabilecek sayısal olarak kesin hükümler içeren karmaşık belgelerdir. Bu durum hem hükümetin oluşması hem de yasaların geçmesi açısından söz konusudur. Mesela Bosna’da 2006-2010 yasama sürecinde teklif edilen yasaların sadece %30’u yasalasmıştır. Benzer şekilde hükümetin oluşması da çok zaman almıştır. 2010 seçiminden sonra bütün tarafların kabul ettiği bir bakanlar kurulunun oluşması 15 ay sürmüştür.⁵⁹⁰ Bu konuda örnek sadece Bosna-Hersek değil, birçok korporatif ortaklıkçı örnekte bu sorunlarla karşılaşmaktadır. Belçika, 2010 seçiminden sonra 541 günde ancak bir kabine oluşturarak hükümete en uzun süre ile dünya rekorunu kırmıştır.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ 2009’da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Bosna-Hersek’in anayasası niteliğinde olan Dayton Antlaşmasının özellikle başkanlık seçimlerinde seçim sisteminin “diğerlerini” mahrum bırakması gibi “ayırıcı hükümler” içerdiğine hükmetti. Bkz. Daniel Bochsler, “Non- Discriminatory Rules and Ethnic Representation: The Election of The Bosnian State Presidency”, *Ethnopolitics*, Vol. 11, No. 1, 2012, ss. 66-84.

⁵⁹⁰ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 507.

⁵⁹¹ 13 Haziran 2010’da Belçika federal parlamento seçimi, planlandığından daha erken bir tarihte yapıldı. Federal hükümetin, Felemenkçe konuşan ve Fransızca konuşanların partileri arasında Brüksel seçim çevresinin sınırları üzerine bir anlaşma sağlayamamasını müteakiben istifa etmesi, yeni seçim yapılmasını gerektirdi. Bu sorun, yeni federal koalisyon oluşması için müzakereler başlayınca, federal ve federe yapılar arasındaki güç dağılımı ve finansal eşitlik mekanizmaları ile birlikte masada kalmaya devam etti. Belçika’daki her iki dil topluluğunun partileri bütün bu konular üzerine derin bir anlaşmazlık içindeydiler. Bu anlaşmazlık 18 aydan daha fazla (tam olarak 541 gün) devam etti. Deschouwer ve Van Parij’e göre, 2010 seçimi sonrası ortaya çıkan çıkmaz, Belçika kurumlarının dilsel ve bölgesel farklılıklar noktasında kapasite bakımında bazı yanlışlıklar taşıdığını göstermektedir. Kris Deschouwer / Philippe Van Parij, “Electoral Engineering for a Stalled Federation”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 112-113.

Ortaklıkçılık için, giderilmeye çalışılan anlaşmazlıkları ve bölünmüşlükleri tahkim ettiği ve bir sonuç olarak istikrarsızlığın devam etmesine neden olduğu eleştirisi, esasen geleneksel korporatif ortaklıkçılık için söz konusu olmaktadır. Çünkü korporatif yöntemler, “anayasal olarak belirli grupların temsiline yetki vererek zaman içindeki belirli bir anı – doğrusu grupların en fazla kutuplaştığı anı – dondurmakta ve bu anı gelecek yönetim için bir temel olarak almaktadır.”⁵⁹² Bu yöntem iki açıdan sorun arz etmektedir. Birincisi, grup içi çeşitliliğin uzlaştırılmasının zorluğudur. Grubun bazı üyeleri daha ılımlı tutum sergilerken, diğerleri daha uzlaşmaz olabilmektedir. Yani gruptaki herkes gruba aidiyetini aynı yoğunluk derecesinde yaşamamaktadır ve hatta bazıları hiçbir şekilde kendi etnik grubu ile politik olarak tanımlanmak istemeyebilir. İkincisi, korporatif yöntemlerin doğal demografik değişimlere uyum sağlaması sorunludur. Çünkü belirli haklar verilen grupların bu hakları demografik değişim ile karşılaştıklarında bile terk etmeleri pek mümkün değildir.⁵⁹³ Yani gruplar başta verilen haklar ile sınırlandırılmış bulunmaktadır. Bu durumlarda gruplar arası bölünmüşlüğün daha da pekişeceği varsayılır. Bu varsayım temelsiz olmamakla birlikte, çoğunlukla meydana gelmiş vakıyalardan daha fazla ifade edilmektedir. Nitekim McGarry ve O’Leary, korporatif yöntemlerin bölünmüşlüğün temelini oluşturan mahfuz kimliklerin tasfiyesine karşı kurumsal engeller yaratabileceğini belirtmek birlikte; bu tür kurumların yokluğunda bu kimliklerin kaybolacağını da söylenemeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁹⁴ Doğrusu bölünmüşlüğün pekişeceği varsayımı, ampirik veriler tarafından yeterli derecede desteklenmemektedir.

McCulloch; ortaklıkçı sistemin hala uygulandığı çağdaş on iki örnekten beşinin (Belçika, Güney Tirol, Lübnan, Bosna-Hersek ve Burundi) korporatif, üçünün (Malezya, Afganistan ve Irak) liberal, diğer dördünün ise (İsviçre, Kuzey İrlanda,

⁵⁹² McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 508.

⁵⁹³ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 508.

⁵⁹⁴ John McGarry / Brendan O’Leary, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement 2. What Critics of Consociation Can Learn from Northern Ireland”, *Government and Opposition*, Vol. 41, No. 2, 2006, s. 271.

Makedonya ve Kenya) korporatif ve liberal yöntemlerin karışık olarak uygulandığını tespit etmektedir.⁵⁹⁵ Ortaklıkçılığın geçmiş örnekleri de göz önünde bulundurulduğunda, liberal yönetime nazaran korporatif yöntemin geçerli olduğu örnek sayısı bir hayli yüksek çıkmaktadır. Yani birtakım dezavantaja sahip olmasına ve eleştiri almasına rağmen korporatif kriterlerin kabul edilmesi daha yaygın görünmektedir. Esasen uygulamada bu denli yüksek olmasının çeşitli gerekçeleri de bulunmaktadır.

Korporatif ve liberal ortaklıkçı yöntemlerin seçimine etki eden çeşitli faktörler ve nedenler bulunmaktadır. McCulloch'a göre, dört temel faktörün korporatif veya liberal ortaklıkçılığın seçimine etki etmektedir: Bir grubun demografik yapısı; devletle olan ilişkisi ve devlete yaklaşım tarzı; gruptaki ılımlılar ile radikallerin konumu gibi grubun içsel dinamiği; müzakerede harici müdahalenin kapsam ve tarzı.⁵⁹⁶ Bu bağlamda, grup kimliklerin politik olarak çok öne çıktığı ve buna bağlı olarak grupların derin bir şekilde kutuplaştığı ve bölündüğü durumlarda yürütülen ortaklıkçılık müzakereleri, genellikle korporatif yöntemleri netice vermektedir. Derin bölünmüşlüğün yaratmış olduğu güvensizlik şartları altında seçimle ilgili beklentilere bakmaksızın grupların ve grup temsilcilerinin, güç-paylaşımındaki konumlarının sağlam bir garantisi dışında herhangi bir şey üzerine anlaşmaları pek mümkün görünmemektedir. Yani savaştan demokrasiye veya çoğunluk kontrolünden güç paylaşımına müzakere edilmiş geçişler, çok büyük olasılıkla korporatif ortaklıkçılığı ortaya çıkarmaktadır.

Toplumdaki grupların demografik yapıları çerçevesinden bakıldığında, azınlıklar genellikle korporatif ortaklıkçı yöntemlerin kabul edilmesini desteklerken; çoğunluklar ise, genellikle ortaklıkçı güç-paylaşımın kabul edilmesinde isteksizdirler. Azınlıklar için, ortaklıkçılık kendini korumanın bir mekanizması olarak görülmektedir. Korporatif yöntemler ile azınlıkların, güç ve iktidar paylaşımına dahil olabilmeleri garanti altına

⁵⁹⁵ McCulloch, "Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction", s. 507.

⁵⁹⁶ McCulloch, "Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction", s. 502, 511.

alınmaktadır. Çoğunluk grupları ise genellikle güç-paylaşımından ziyade çoğunlukçu bir sistemi tercih etmektedir. Ancak çoğunluk grupları; ekonomik olarak hayati öneme sahip azınlıklarla, komşu ülkelerde önemli güce sahip ortak yurttaş azınlıklarla veya yerli gruplarla veya küçük izole azınlıklarla karşılaştıklarında ortaklıkçılığa yönelebilmektedirler.⁵⁹⁷ Buradaki ortaklıkçılık, kendi güç payını maksimize etmek için bir girişim olarak çoğunluğun kendi çıkarı tarafından motive edilebilmektedir. Yani paylaşılan güç ve iktidarın kapsamı üzerine kendi kontrolünü sürdürmek için, korporatif yöntemleri benimseyebilirler.

Derince bölünmüş toplumlarda çoğunluk grubunun nihayetinde azınlık olmayla karşılaşma durumu söz konusu ise, çoğunluk grubu korporatif ortaklıkçılık arayışına girebilir. Çünkü korporatif yöntemler ile kendi avantajlı durumlarını koruyabilmektedir.⁵⁹⁸ Tersine bir durum olarak korporatif yöntemlerin benimsenmediğinde ileride azınlık durumuna düştüklerinde, dezavantajlı bir durumla karşılaşabilmektedirler. Dolayısıyla demografik olarak çoğunluğun azınlık olma olasılığı bulunmaktaysa, çoğunluk grubu korporatif bir ortaklıkçı düzenlemeye taraftardır.

Bir grubun devlete yönelik genel sadakati, gruba yönelik özel sadakati azalttığından dolayı ortaklıkçılığın kabulünü kolaylaştırmaktadır.⁵⁹⁹ Grubun devlete bağlılığının varlığı veya yokluğu, grupların korporatif veya liberal ortaklıkçı yöntemlere yönelik tercihlerini de etkilemektedir. Ayrılmak isteyen gruplar genellikle ortaklıkçı düzenlemeler ile yetinmemekle birlikte, kabul ettiklerinde de asimetrik bir yapıya daha elverişli olduğunda liberal yöntemleri daha çok tercih etmektedirler. Diğer bir nokta ise, bir grubun içindeki radikaller genellikle korporatif yöntemler arayışında olmaktadır.⁶⁰⁰ Yani grubun hakim sesi radikaller olduğunda, korporatif ortaklıkçılığın

⁵⁹⁷ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 511.

⁵⁹⁸ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 21.

⁵⁹⁹ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 52.

⁶⁰⁰ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 512.

kabul edilme olasılığı oldukça yüksektir. Hatta grup içindeki ılımlıların hakim olduğu durumlarda bile, radikal grupların varlığı onları korporatif ortaklıkçılığa yöneltmek zorunda bırakabilir.

Bu tür faktörlerin etkisiyle de ortaklıkçılığın geleneksel uygulaması olan korporatif ortaklıkçılık, daha yaygın olarak uygulanmaktadır. Uygulamada eğilim korporatif yöntemlere yönelik olmasına karşın; teoride liberal ortaklıkçılığın daha sorunsuz olduğu ve korporatif ortaklıkçılığın neden olduğu sorunları giderdiği kabul edilmektedir. Çeşitli koşullar altında liberal yöntemlerin tercih edilmesi gerektiği konusunda yaygın bir fikir birliği söz konusudur. Liberal ortaklıkçılığın, geleneksel ortaklıkçılığın sorunlarını gidermesi ve demokratik ilkelerle daha uyumlu olmasından dolayı uygulamada da gittikçe kabul görmektedir. Geçmişteki ortaklıkçılık örneklerine kıyasla çağdaş ortaklıkçılık örneklerine bakıldığında, liberal yöntemlerin daha yaygınlaştığı görülmektedir.

Stefan Wolff da, liberal ortaklıkçılığın gelişimini “ortaklıkçı teori hakkında önemli bir değişiklik”⁶⁰¹ olarak belirtmektedir. Ortaklıkçılığa yönelik temel ve ampirik olarak geçerli bir eleştiri olan ortaklıkçılığın daha önceden var olan ve çatışmanın sertleşmesine neden olan etnik kimlikleri daha da güçlendirdiği ve kurumsallaştırdığı ve böylece elitlerin ılımlılığı için teşvikleri azalttığı şeklindeki eleştiri, liberal ortaklıkçılık ile geçerliliğini kaybetmiştir.⁶⁰²

2. Liberal Ortaklıkçılık

Korporatif ortaklıkçılığın aksine liberal ortaklıkçılık, “ister etnik ister dini gruplara veya ister alt-grup ya da trans-grup kimliklerine dayalı olsun demokratik seçimlerde ortaya çıkan her türlü belirgin politik kimliğin karşılığını vermektedir.”⁶⁰³

⁶⁰¹ Stefan Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, *Third World Quarterly*, Vol. 32, No. 10, 2011, s. 1783.

⁶⁰² Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, s. 1783.

⁶⁰³ McGarry / O’Leary, “Iraq’s Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription”, s. 675.

McGarry ve O’Leary’inin liberal, Lijphart’ın ise self-determinasyon olarak isimlendirdiği ortaklıkçı metot; hangi grupların ortaklıkçı güç-paylaşımında asli katılımcı olarak tanımlanması gerektiği hakkında “aynı fikirde olmama” noktasında anlaşmaya izin vermektedir. Bundan dolayı Lijphart, self-determinasyon metodunun etnik köken ve bölünmüş toplumlara yönelik “agnostik” yaklaşım olarak da adlandırılabilceğini belirtmektedir.⁶⁰⁴ Liberal ortaklıkçılık, etnik veya etnik olmayan, dini veya dini olmayan herhangi bir politik kimliğin ortaya çıkmasına ve ortaklıkçı güç-paylaşımında temsil edilmesine izin verdiği gibi herhangi bir etnik ve dini partiye de taraf veya karşı değildir. Ayrıca, grupların yanı sıra bireylerin haklarının korunmasını da temin etmeye dikkat etmektedir.

Ortaklıkçılığın bütün ilkeleri self-determinasyon veya liberal bir temel üzerinden tesis edilebilir. Mesela büyük bir koalisyon, kabinenin parlamentoda belirli bir asgari büyüklükteki bütün partilerden oluşmasını gerektirmesiyle öngörülebilir. Böylece kabine otomatik bir biçimde gruplar arası bir koalisyon şeklinde oluşacaktır. Benzer şekilde kamu hizmetinin ve kamu harcamalarının orantılı paylaşımı da, birçok kesimin seçimlerde kendini gösterdiği, nispeten bir güce yetişenlere dayalı olarak dağıtılabilir. Bu durum aynı şekilde hem veto hakkı hem de kültürel özerklik ilkeleri için de geçerlidir. Dahili özerklik isteyen herhangi bir kültürel gruba, kamusal olarak tanınacak bir “kültürel konsey” kurma hakkı verilebilir.⁶⁰⁵ Yani grup özerliği de aynı hat çerçevesinde organize edilebilir.

Ortaklıkçı teori için çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilen liberal ortaklıkçılığın, korporatif ortaklıkçılık ile ilgili sorunları giderdiği ve daha avantajlı bir yöntem olduğu ifade edilmektedir. Lijphart’a göre; liberal ortaklıkçılık, etnik grupların gücünde ve büyüklüğünde meydana gelen herhangi bir değişikliğe karşılık olarak temsil ve gücün esnek bir şekilde ayarlanmasının yanı sıra daha uyumlu bir toplumun büyümesini, etnik ve dini olmayan partilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.⁶⁰⁶ Bu

⁶⁰⁴ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6.

⁶⁰⁵ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 282

⁶⁰⁶ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6.

bağlamda grupların değişikliğiyle uyum içinde olan liberal ortaklıkçılık “doğal olarak ve mütemadiyen kendi kendini ayarlayan”⁶⁰⁷ bir sistemdir. Çünkü liberal ortaklıkçılık, kültürel grupların üyeleri olarak kaydedilenlerin ve kaydedilmeyip farklı partileri destekleyenlerin sayısına dayandığından dolayı, tamamen esnek olma kapasitesine sahiptir. Liberal ortaklıkçılık, ortaklıkçı güç-paylaşımına dahil olacak grupları ve bu grupların oranlarını korporatif ortaklıkçılığın yaptığı gibi, önceden ve sabit bir şekilde belirlememektedir.

Liberal ortaklıkçı sistem, güç-paylaşımına dahil olacak ve temsil edilecek gruplar meselesini üyelerin kendi kendilerini saptamaları şekliyle seçmenlere bırakarak grupların anayasal olarak sabitlenmesinden ve tahkim edilmesinden sakınmaktadır. Ortaklıkçı güç-paylaşımında temsil edilecek grupların kriterleri belirlendiği için kimlerin olabileceği açık olmasına rağmen, bu gruplar önceden belirlenmemiştir.⁶⁰⁸ Liberal ortaklıkçılık böylelikle korporatif ortaklıkçılık için söz konusu olabilen gruplar arası “ayırıcı seçimler ve haksız karşılaştırmalar problemini” gidermektedir.⁶⁰⁹ Çünkü korporatif sistemdeki gibi önceden hangi grubun ortaklıkçı bir güç-paylaşımında bulunacağına karar vermek, beraberinde hangi grubun bulunmayacağı kararını da netice vermektedir. Ancak liberal sistemde ise, hangi grubun ortaklıkçı güç-paylaşımına dahil olacağı kararı, grupların kendilerine bırakılmakta; önceden herhangi bir grup belirlenmemektedir. Dolayısıyla herhangi bir grubun dışlanması problemi de söz konusu olmamaktadır. Bu noktada Lijphart’ın ifade ettiği gibi “self-determinasyon pre-determinasyon ile karşılaştırıldığında hiçbir dezavantajı bulunmamaktadır.”⁶¹⁰

⁶⁰⁷ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 285.

⁶⁰⁸ Liberal ortaklıkçı sistemde, ortaklıkçı güç paylaşım sistemine dahil edilecek grupların belirlenmesine yönelik çeşitli kriterler geliştirilmiştir. 1997-2006 arası Fiji’de %10 oy alan herhangi bir parti yürütmeye dahil edildiği gibi asgari bir seçim barajı veya Kuzey İrlanda’da Kabine üyelerinin mecliste bulunan partilerden d’Hondt yöntemi ile seçilmesi gibi bir kabine oluşturma sistemi şeklinde, çeşitli tekniklerle ortaklıkçı sisteme dahil olacak gruplar saptanabilmektedir. McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 503.

⁶⁰⁹ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 284.

⁶¹⁰ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 284.

Liberal ortaklıkçı sistem, aynı zamanda insanları gruplara yerleştirme sorununu ve bireysel durumlarda kararlar verme usullerini tesis etmeyle ilgili problemleri de gidermektedir. Liberal ortaklıkçılık, bölünmüş bir toplumda büyük veya küçük bütün etnik ve diğer gruplara eşit fırsatlar sağlamanın yanı sıra, toplumun grup temeline dayalı bir şekilde düzenlenmesi fikrini açıkça reddeden birey ve gruplara da eşit imkanlar sağlamaktadır. Yani politik olarak herhangi bir etnik kimlik ile kendini tanımlamayan kişi ve grupların, orantılı olarak ortaklıkçı güç-paylaşımında temsil edilme fırsatları, politik olarak etnik kimlikler üzerinden kendini tanımlayanlarıkiyle eşit düzeydedir. Liberal ortaklıkçı güç-paylaşımı; etnik veya daha önceden tanınmış herhangi bir kimliğe dayalı seçkinlerden ziyade, seçime dayalı seçkinlere dayanmakta ve böylece demokratik hesap verebilirliği desteklemekte, şeffaflığı ve kimin ortaklıkçı yönetime dahil olacağını seçmenlere bırakan kurumları savunmaktadır.⁶¹¹ Dolayısıyla liberal yöntemler, “ait oldukları etnik grubun tabiatı gereği kendileri için değerli olup olmadığına karar vermekte insanları özgür” bırakmaktadır.⁶¹² Bu bağlamda liberal ortaklıkçılık daha özgürlükçü ve demokratik olduğunu ifade etmek mümkündür.

Korporatif ortaklıkçılığa nazaran liberal ortaklıkçılığın birçok üstün niteliği bulunmaktadır. Lijphart, liberal ortaklıkçı sistemin sadece bazı durumlarda azınlıklar için bir tek dezavantajının oranlarından daha fazla temsil edilmelerine engel olabileceğini; ancak bunun da çok önemli bir şey olmadığını belirtmektedir. Kıbrıs ortaklıkçı örneğinde Türklerin Yunanlılar ile nüfus oranları 2/8 iken; korporatif yöntem ile Türklere 3/7 şeklinde yüksek bir temsil oranı sağlanmıştır. Fakat ortaklıkçı sistemde azınlıkların korunması fazla temsil oranından ziyade, yürütmede güç-paylaşımı, özerklik ve gerektiğinde veto hakları ile sağlanmaktadır.⁶¹³ Dolayısıyla azınlıkların oranlarından daha yüksek bir oranda temsil edilmemeleri, pek bir dezavantaj olarak değerlendirilemez.

⁶¹¹ Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, s. 1794.

⁶¹² O’Flynn, “Democratic Theory and Practice in Deeply Divided Societies”, s. 286.

⁶¹³ Lijphart, “Self-Determination versus Pre-Determination”, s. 286.

Liberal ortaklıkçılığın sahip olduğu birçok avantaja ve buna bağlı olarak teoride açıkça tercih edilmesine karşın; uygulamada henüz bu denli öne çıkmamıştır. Liberal ve korporatif yöntemleri kullanımları çerçevesinde mevcut ortaklıkçı örnekler bir tasnife tabi tutulduklarında, korporatif ortaklıkçılığa göre liberal ortaklıkçılığa yönelik daha az bir eğilimin varlığı göze çarpmaktadır.⁶¹⁴ Her ne kadar ortaklıkçılığın geçmişteki örnek uygulamalarına kıyasla, çağdaş örneklerde liberal yöntemlere başvuru konusunda artış olmakla birlikte; henüz korporatif ortaklıkçılık seviyesine ulaşmamıştır. Uygulamadaki bu durum, esasen ortaklıkçılık sistemine ihtiyaç duyulan sosyolojik ortam olarak derince bölünmüş toplumların yapısının beraberinde getirmiş olduğu atmosferin bir sonucudur. Ortaklıkçılık, genel olarak grupların birbirlerinin niyet ve amaçları hakkında son derece kuşkululu olduğu ve birbirlerine güvenmediği derince bölünmüş yerler için bir uzlaştırma stratejisidir. Tam da bu güvensizlik, liberal ortaklıkçı düzenlemelerin kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. O'Flynn'in belirttiği gibi liberal bir ortaklıkçı düzenleme, “etnik gruplara, önceden belirleme ile aynı düzeyde bir kesinlik sağlamamaktadır. Bundan dolayı, kabul etmeleri daha zor olabilmektedir.”⁶¹⁵

Bölünmüş toplumlarda grupların demografik yapısı, grubun devlete yaklaşımı yani grup ile devletin ilişki biçimi ve grup içi siyasal ortam gibi etkenler, liberal ve korporatif ortaklıkçı yöntemlerin seçimini etkileyebilmektedirler. Bu bağlamda bölünmüş toplumdaki çoğunluk grupları ile ileriki bir zamanda çoğunluk olma olasılığı bulunan azınlık grupları, genellikle liberal ortaklıkçılığı tercih etmektedirler. Çünkü kendi çıkarlarının en iyi liberal ortaklıkçılık ile sağlanabileceğini düşünmektedirler. Çoğunluk olan veya olma durumu olan grup, korporatif ortaklıkçılık ile güç-paylaşımı sistemindeki paylarını daha düşük bir oranda sabitlemek istememektedirler.⁶¹⁶ Mesela Kuzey İrlanda'daki İrlandalı Ulusalçılar, antlaşma

⁶¹⁴ Ortaklıkçılığın mevcut on iki örnekten sadece üçü (Malezya, Afganistan ve Irak) saf liberal yöntemleri; beşi ise (Belçika, Güney Tirol, Lübnan, Bosna-Hersek ve Burundi) korporatif yöntemleri; diğer dördü ise (İsviçre, Kuzey İrlanda, Makedonya ve Kenya) korporatif ve liberal yöntemleri kombine bir şekilde uygulamaktadır. McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 507.

⁶¹⁵ O'Flynn, “Democratic Theory and Practice in Deeply Divided Societies”, s. 287.

⁶¹⁶ O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 21.

sürecinde azınlık olmalarına rağmen, diğer grup olan Birlikçilere kıyasla nüfuslarındaki hızlı artıştan dolayı ileride çoğunluk olma olasılıkları bulunduğu için, korporatif yöntemlerden sakınıp liberal yöntemleri tercih etmişlerdir.

Bir grubun devlete yaklaşım biçimi de, grubun liberal veya korporatif tercihini etkileyebilmektedir. McCulloch'un ifadesiyle "bir grubun devletle bağlantılı olarak kendini nasıl gördüğü önemli bir rol oynayacaktır."⁶¹⁷ Ayrılıkçı gruplar genellikle ortaklıkçılık antlaşması ile tatmin olmamakla birlikte, bu antlaşmayı asimetrik bölgesel özyönetim formlarını da içeren daha geniş antlaşmaların bir parçası olarak kabul edebilmektedirler. Ayrılıkçı gruplar, geniş politik sistem içindeki diğer gruplarla pek alakadar değiller; kendi özerk otorite alanlarıyla daha fazla ilgilenmektedirler. Bu bağlamda güçlü bir özerklik veya sınır ötesi "soydaşlarla" bir bağ sağlanmışsa ayrılıkçı gruplar, merkezde liberal ortaklıkçı yöntemleri kabul etmektedirler. Bir diğer nokta ise, grup içindeki ılımlılar liberal ortaklıkçılığı tercih etmektedirler.⁶¹⁸ Grup içinde ılımlıların etki oranı yüksek olduğunda ve radikallerin de bu etkiyi bozma potansiyeli az olduğunda, büyük olasılıkla liberal ortaklıkçılık kabul edilmektedir.

Ortaklıkçılığın uygulandığı ülkenin özel koşulları, liberal ve korporatif yöntemin seçilmesini etkilemektedir. Teorik düzlemde liberal ortaklıkçılığın birçok avantajı bulunmasına rağmen, bazı durumlarda liberal ve korporatif ortaklıkçı yöntemlerin birlikte uygulanması daha uygun olabilmektedir. Lijphart'a göre, bölünmüş bir toplumun temel grupları tartışmasız ve tamamen net olduğunda ve bu gruplar "mümkün olduğunca resmi ve özel olarak tanınmak" istediklerinde, liberal ve korporatif sistemin bir kombinasyonunu kullanmak mantıklı olabilmektedir.⁶¹⁹ Buradaki kombinasyon çeşitli formüller ile sağlanabilmektedir. Liberal ve korporatif yöntemleri birlikte uygulayan İsviçre, Kuzey İrlanda, Makedonya ve Kenya'nın her birisi farklı şekillerde bu iki ortaklıkçı sistemi birleştirmişlerdir.

⁶¹⁷ McCulloch, "Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction", s. 512.

⁶¹⁸ McCulloch, "Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction", s. 512-13.

⁶¹⁹ Lijphart, "Self-Determination versus Pre-Determination", s. 286.

IV. Kompleks Ortaklıkçılık: Geleneksel Ortaklıkçılığın Ötesi Bir Ortaklıkçı Model

Geleneksel ortaklıkçı sistemin zaman içerisinde uygulandığı yeni bölünmüş toplumların ihtiyacı olan barış süreçlerinin ortaklıkçılığın temel kurumsal düzenlemelerinin yanı sıra başka kurumsal düzenlemeler ve özellikler taşıması, farklı ortaklıkçı modeller ortaya çıkarmıştır. Ortaklıkçılığın “yeni dalga”⁶²⁰ örnekleri, kurumsal olarak daha önceki düzenlemelerden çok daha karmaşık bir yapı arz etmektedirler. O’Leary, ortaklıkçılığın yeni uygulamalarının birçoğunun sahip olduğu bu durumu “kompleks ortaklıkçılık” olarak tanımlamaktadır.⁶²¹ Ortaklıkçı teori açısından çok önemli bir gelişme olan kompleks ortaklıkçılık, Lijphart tarafından formüle edilen geleneksel ortaklıkçılığın bir nevi eksikliklerini gideren bir model olmuştur. Bu bağlamda kompleks ortaklıkçılık; geleneksel ortaklıkçılığın unsurlarını geliştirmiş olduğu gibi, belirlenmiş klasik sınırlarını da genişletmiş yani ortaklıkçılığı sınırlarının ötesine taşımış çağdaş bir ortaklıkçı modeldir.

McGarry ve O’Leary’nin Kuzey İrlanda Barış Sürecine dair yaptıkları analiz, “geleneksel ortaklıkçı teorideki altı önemli zayıf tarafı vurgulamaktadır.”⁶²² McGarry ve O’Leary, geleneksel ortaklıkçılığın zayıf tarafları olarak belirtmiş oldukları noktaların bazıları ortaklıkçılığın temel unsurları ile ilgili iken diğer bazıları ise klasik ortaklıkçı teoride ele alınmamış durumlardır. Bundan dolayı da ortaklıkçılığın temel unsurlarını geliştirmenin ve detaylandırmanın yanı sıra onlara ilave özellikler de eklemişlerdir. Wolff’un ifadesiyle, geleneksel ortaklıkçılığın “bu zayıf yanlarıyla baş etmek için McGarry ve O’Leary, geleneksel ortaklıkçı teorinin hem geliştirilmesini hem de ıslah edilmesini önermektedirler.”⁶²³ Geleneksel ortaklıkçılığın eksikliklerini

⁶²⁰ Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, s. 6.

⁶²¹ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 33-34.

⁶²² McGarry / Brendan, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 5; McGarry / O’Leary, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, s. 48-63.

⁶²³ Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, s. 1783.

gidermeye yönelik yapılan bu geliştirmeler, ‘‘hem uzun süredir devam eden ortaklıkçılık eleştirilerine hem de ortaklıkçı teori ile çatışma çözümü uygulaması arasındaki bir boşluğa değindikleri için önemli bir adım’’⁶²⁴ olarak değerlendirilmektedir.

Ortaklıkçılığın temel unsurlarıyla ilgili olan geleneksek ortaklıkçı teorisinin zayıf noktalarına yönelik McGarry ve O’Leary tarafından yapılan geliştirmeler; ilgili bölümlerin altında detaylı olarak ifade edilmiş olduğundan dolayı, burada bunların detayına girilmeyecektir. Geleneksel ortaklıkçılığın bu tür zayıf ve eksik yönleri, esasen Lijphart’ın büyük koalisyon şartıyla ilgili terminolojik ve kavramsal yanlışlıklar; devredilebilir tek oy sistemi gibi orantılılığı daha iyi sağlayacak tercihli seçim sistemlerinin tercih edilmemiş olması; kabine pozisyonlarının dağıtımının Kuzey İrlanda rneğinde kullanılan d’Hondt sistemi gibi sıralı orantılılık yöntemleri vasıtasıyla dzenlenmemesidir. McGarry ve O’Leary; Lijphart’ın bütün etnik grupları kapsayacak bir ‘‘büyük koalisyon’’ şeklindeki yönetime yönelik ilk baştaki düşüncesine karşın, toplumdaki önemli gruplar arasında hükümette ‘‘müştereklik’’ (jointness) anlayışının önemli olduğu düşüncesini vurgulamaktadırlar ve ‘‘yürütmede güç-paylaşımı’’ kavramını tercih etmektedirler.⁶²⁵ Benzer şekilde Lijphart’ın nispi temsil seçim sisteminin yerine, ortaklıkçılığın amacına uygun olarak orantılılığı daha iyi sağlayacağından ve küçük partilerin çoğalmasına engel olacağından dolayı devredilebilir tek oy sistemini tavsiye etmektedirler. Bu tür konularda McGarry ve O’Leary tarafından yapılan bir diğer geliştirme ise, ‘‘ taraflar arasındaki srncemeli

⁶²⁴ Stefan Wolff, ‘‘Consociationalism, Power Sharing, and Politics at the Center’’, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2017, s. 7. <http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-65?rskey=CO6nMP&result=8>. (Erişim: 11.04.2018).

⁶²⁵ McGarry / O’Leary / Simeon, ‘‘Integration or Accommodation?’’, s. 58; O’Leary, ‘‘Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments’’, s. 12-13. McGarry ve O’Leary, Lijphart’ın ‘‘büyük koalisyon’’ şartının abartılı olduğunu düşünmekte ve ortaklıkçı bir yürütme için önemli olan yürütmede topluluklar arası ‘‘ortak’’ (joint) ve birlikte karar alma sürecinin varlığını belirtmektedirler. ‘‘Ortaklık’’ (jointness) vurgusu ile ‘‘ortaklıkçılığı uygulanabilir ve çalışır kılan, önemli topluluklar arası ortak (joint) rıza’’ olduğunu ifade etmektedirler. McGarry / O’Leary, ‘‘Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland’’, s. 15.

müzakerelerden kaçınmak ve tarafların toplumlararası koalisyonların bir parçası olarak kalmalarını teşvik etmek için kabine makamlarının paylaşımında d'Hondt mekanizması veya Sainte-Laguë yöntemi gibi sıralı orantılılık kurallarının⁶²⁶ daha elverişli olduğunun detaylandırılmasıdır.

Geleneksel ortaklıkçı teorinin diğer güçsüz yanları ise, uygulamadaki karmaşık barış süreçleri için gerekli olan bazı kurumsal düzenlemeleri ve unsurları ele almamış olması ile ilgili noktalardır. Bu tür zayıf noktalar, geleneksel ortaklıkçılığın temel unsurlarına ek unsurların eklenmesi ile giderilmektedir. Bunlar, dış aktörlerin rolünün ele alınmaması; bazı self-determinasyon anlaşmazlıkların devlet-ötesi yapısı ve bunlara yönelik gerekli kurumsal düzenlemelere değinilmemesi; çatışmaların karmaşık yapısından dolayı ortaklıkçılığın, “askerden arındırma ve polis örgütünün düzenlenmesi, sürgünlerin evlerine dönüşü, mahkumların idaresi, eğitim reformu, ekonomi politikası ve dil ve diğer grup haklarının tesisi”⁶²⁷ gibi konularla baş etmek için ihtiyaç duyduğu yardımcı mekanizmaların geleneksel teori içerisinde düzenlenmemesidir.⁶²⁸ Bu eksikliklerin giderilmesine yönelik ortaklıkçılığın temel unsurlarına yönelik “ilave” öge ve kurumların eklenmesi, yeni bir ortaklıkçılık modeli olan kompleks ortaklıkçılık tarifini gerekli kılmıştır.

O'Leary, kompleks ortaklıkçılık için örnek olarak gösterdiği Kuzey İrlanda, Bosna-Hersek ve Makedonya ortaklıkçı tecrübelerin hepsinin ortaklıkçılığın temel dört unsuru olarak yürütmede güç-paylaşımı, orantılılık, özerklik ve grupların veto haklarını dışında; ulusların self-determinasyon anlaşmazlıklarını çözmeye yönelik uluslararası çaba; arabuluculuk, tahkim, müzakere ve barış antlaşmalarının uygulanmasında uluslararası müdahale; ulusal azınlıklar için diğer devletlerdeki “akrabalarıyla” sınır-ötesi ilişkiler (bazen kurumlar) gibi başka ilkeler de içerdiklerini belirtmektedir.⁶²⁹ Bu örnekler geleneksel ortaklıkçı uygulamadan öte karakterler taşıdıklarından dolayı, klasik

⁶²⁶ Wolff, “Consociationalism, Power Sharing, and Politics at the Center”, s. 7.

⁶²⁷ McGarry / O'Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 13.

⁶²⁸ McGarry / O'Leary, “Consociational Theory, Northern Ireland's Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, s. 48-63.

⁶²⁹ O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34.

ortaklıkçı teorinin ötesi bir nitelendirme ile tanımlanmaları gerekmektedir. Tam bu noktada, geleneksel ortaklıkçılığın temel unsurlarına “artı” başka bazı özellikler de eklendiğinde, kompleks ortaklıkçılık nitelenmesi ortaya çıkmaktadır.

Ortaklıkçı teorinin temel dört unsuruna sahip olan bir ortaklıkçı tecrübe, ayrıca dört ek unsur vasıtasıyla kompleks ortaklıkçılık nitelenmesine mazhar olabilmektedir. McCulloch’un ifadesiyle, “kompleks ortaklıkçılık sadece geleneksel ortaklıkçılık kurumlarına değil; aynı zamanda karmaşıklıklarını artıran ek dört özelliğe de sahiptir.”⁶³⁰ Bir ortaklıkçı tecrübeyi kompleks ortaklıkçı yapan bu dört ilke veya unsur, esasen geleneksel ortaklıkçılığın eksiklikleri olarak belirtilen noktaları tamamlar nitelikteki özelliklerdir. Birincisi, ulusların kendi kaderini tayin (self-determinasyon) anlaşmazlıklarına yönelik bir düzenleme bulundurmeyen geleneksel ortaklıkçılığın aksine kompleks ortaklıkçılık, bu tür sorunları ele almaktadır. Çatışma yönetiminin diğer teorileri gibi geleneksel ortaklıkçı teori de (en azında erken modern formları), bir devletin sınırlarına denk gelecek kurumsal çözümlere odaklanmaktadır. Kısacası Lijphart’ın yaklaşımındaki geleneksel ortaklıkçılık “devletçi olmuştur.”⁶³¹ Ancak birçok çatışma yalnızca bir devletin sınırları içerisindeki etnik, dinsel veya dilsel bir mücadele ile ilgili olmaktan ziyade ulusal kendi kaderini tayin mücadelesi ile ilgilidir. Etnisite, azınlıkların ulusalcılığına katkı sağlamakla birlikte; ulusal çatışmalar ile etnik çatışmaları birbirlerinden ayırmak gerekmektedir. Lijphart, dağınık gruplara bölgesel olmayan kültürel özerkliğin yanı sıra belirli bir bölgede yoğunlaşmış gruplar için bölgesel özerklik önerisinde bulunmakla birlikte; bu öneri tam anlamıyla ulusal çatışmalara yönelik geleneksel ortaklıkçılık içerisinde bir çözüm sunmamaktadır. “Ulusalcı hareketler normalde eşsiz bir anavatan veya ‘ulusal topraklar’ ile çok hayati bir ilişkiye sahip” olduklarından dolayı, söz konusu topraklarda özyönetimi elde etme gayesi etrafında harekete geçmektedirler.⁶³² Irak Kürtleri, Katalanlar, Kanada Quebec’teki Fransızlar ve İrlandalı Ulusalcılar gibi gruplar, bu tür ulusal gruplardır. Azınlık ulusalcıları genellikle devletin resmi olarak bir “ulus-devlet” değil, “çok-

⁶³⁰ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 19.

⁶³¹ McGarry / O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 30.

⁶³² McGarry / O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 29.

uluslu” bir devlet şeklinde düzenlenmesini istemektedirler. Bu bağlamda ortaya çıkan çatışmalar, genellikle ayrılıkçı hareketler olup geleneksel ortaklıkçı kurumların ötesi ancak kurumsal düzenlemeler ve tanımlamalar ile çözüle bilmektedir. Burada kurumsal olarak birden fazla ulus ve toplumun tanınması ve birden fazla ulusun birlikte yaşayabileceği anayasal mimarinin sağlanması ile yani çok-uluslu bir sistemsal yapı ile, ulusal çatışmalara çözüm bulunabilmektedir.⁶³³ Bosna’daki gibi birden fazla kurucu halkın anayasal kabulü ile de yapılabilir.

Geleneksel ortaklıkçılığın ulusalcı hareketlere karşı yetersiz kaldığı önemli diğer bir nokta ise, ulusal toplulukların birden fazla devletin sınırları arasında bölünmüş olmalarıdır. Mevcut bir devlet içindeki ortaklıkçılık, “bu tür toplulukların çoğunun ulusal özyönetim arzularını tatmin etmeyecektir.”⁶³⁴ Burada ulusun sınırlarla bölünmüş kesimleri, tipik olarak devlet sınırının ötesindeki kendi “ulusu”/ulusdaşı ile politik ve diğer kurumsal bağlantılar kurma arayışında bulunmaktadır. Bunun en bilinen örneği Kuzey İrlanda’daki İrlandalı ulusalcılardır. İleriki bölümde detaylı olarak işleneceği gibi, Kuzey İrlanda ortaklıkçı barış antlaşmasının en temel unsurlarından bir de sınır ötesi kurumsal düzenlemelerdir. İrlandalı ulusalcılar; sadece Birleşik Krallık içinde sağlanacak ortaklıkçı bir güç paylaşımına karşı olup, İrlanda Cumhuriyeti ile bağlantı sağlayacak kurumsal düzenlemelerin de olmasında ısrar etmekteydiler. Kuzey İrlanda’daki ortaklıkçı sistemi sağlayan Belfast Antlaşması, ulusal self-determinasyon yolunu da kapatmamıştır.⁶³⁵ Ulusal self-determinasyon anlaşmazlıkların devlet-ötesi yapısı ve bunun için gerekli kurumsal düzenlemeler, kompleks ortaklıkçılığın bir özelliğini teşkil etmektedir.

Geleneksel ortaklıkçı teori içerisinde ele alınmayan ve McGarry ile O’Leary tarafından ortaklıkçılığın içerisine dahil edilen bir diğer konu ise, barış süreçlerinin diğer mekanizmalarıdır. Yani karmaşıklığın diğer bir elementi, çatışmayı sonlandırmak için tasarlanmış daha geniş bir barış sürecinin ilgili parçalarıdır. Barış süreçleri için

⁶³³ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34.

⁶³⁴ McGarry / O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 31.

⁶³⁵ McGarry / O’Leary, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, s. 54-58.

güvenlik sektörünün reformu, politik mahkumların idaresi, mültecilerin geri dönüşü gibi önemli politik kurumların düzenlenmesi ile ilgili Lijphart'ın modeli oldukça sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla bir barış süreci için önemli olan “askerden arındırma ve polis örgütünün düzenlenmesi, sürgünlerin evlerine dönüşü, mahkumların idaresi, eğitim reformu, ekonomi politikası, dil ve diğer grup haklarının tesisi”⁶³⁶ gibi konularla baş etmek için gerekli olan mekanizmalar, McGarry ve O’Leary tarafından ortaklıkçılığın içerisine alınmaktadır.⁶³⁷ Bu mekanizmalar, çatışmayı durdurmak ve gelecekteki muhtemel şiddet eylemlerini sonlandırmak amacıyla düzenlenmektedirler.

O’Leary, kompleks ortaklıkçı düzenlemeleri niteleyen üçüncü özellik olarak “ortaklıkçılıktan başka en az bir ek strateji içermek”⁶³⁸ şeklinde belirtmektedir. Burada sağlanan politik antlaşmalar, “pür” bir ortaklıkçı antlaşma olmayıp en az diğer bir çatışma yönetim stratejisini veya ilkesini de kurumsal düzenlemelerine dahil etmektedirler. Bunun pratikteki anlamı kompleks ortaklıkçılık; federasyon, tahkim, bütünleştirme ve belki “ayırılma/bölünme” gibi diğer stratejilerden⁶³⁹ bir veya birden çok strateji ile ortaklıkçılığı birlikte içermektedir. Mesela ortaklıkçılık; “partnerler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için tarafsız mahkemeler, komisyonlar, uluslararası yargıçlar veya uluslararası komisyonlar gibi tahkim mekanizmalarına sahip olabilir.”⁶⁴⁰ Benzer şekilde Kuzey İrlanda örneğinin gösterdiği gibi ortaklıkçı düzenlemeler, merkezi devletin “küçülmesine” veya ortaklıkçı yönetimin ilgili birimlerinin ayrılmasına yönelik prosedürler içerebilmektedir.

⁶³⁶ McGarry / O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 13; O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34; Ayrıca bkz. John McGarry, “Consociational Theory and Northern Ireland’s Good Friday Agreement”, içinde *European Yearbook of Minority Issues*, Kluwer Law International, The Hague, 2003, s. 284.

⁶³⁷ McGarry / O’Leary, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, s. 58-59.

⁶³⁸ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34.

⁶³⁹ Ortaklıkçılık ile birlikte uygulanacak olan diğer stratejiler, meşru kabul edilebilir niteliklere sahip stratejilerden olmalıdır. Aksi takdirde kompleks ortaklıkçılık; soykırım, kitlesel nüfus transferleri, hegemonik kontrol ve zorla asimilasyon gibi meşruiyeti olmayan ve hiçbir azınlık topluluğunun yöneticilerinin özgürce kabul ve onay vermeyeceği stratejileri içermemektedir. O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34.

⁶⁴⁰ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34.

Kompleks ortaklıkçılığın dördüncü unsuru ise, politik antlaşmaların ve düzenlemelerin yapılmasında, uygulamasında ve sürdürülmesinde uluslararası müdahaledir. Geleneksel ortaklıkçı teori, politik sistemleri dış aktörlerin ve güçlerin rolünden bağımsız olarak adeta kapalı yapılar şeklinde ele almaktadır.⁶⁴¹ Bu tutum, “hem ortaklıkçı antlaşmaların nasıl ortaya çıktığını açıklamada, hem de uluslararası siyasetteki desteklerini dikkate almada dış faktörlerin önemini küçümsemeye sebep olmuştur.”⁶⁴² Ancak McGarry ve O’Leary; ortaklıkçı güç-paylaşım antlaşmasının yapılmasında, onaylanmasında ve sürdürülmesinde dış aktörlerin rolünün önemine dikkat çekmekte ve ortaklıkçılığa dahil etmektedirler. Ortaklıkçı teoriye yönelik yapılan en önemli katkı ve gelişmelerden biri de, McGarry ve O’Leary’nin dış aktörlerin rolünün önemine yaptıkları vurgulardır. Bu vurgular, “ortaklıkçı teoriyi uluslararası ilişkilerde çatışma yönetimi ve çatışma sonrası devlet inşasında üçüncü tarafların rolü üzerine yerleşik bir tartışma ile aynı doğrultuya”⁶⁴³ getirmektedir. Uluslararası müdahale, bir çatışma yönetim stratejisi olarak ortaklıkçılığın işleminde çok önemli bir etkiye sahiptir.

Ortaklıkçı antlaşmanın yapılmasına ve işleminde etki edecek uluslararası müdahale, çok çeşitli aktörler tarafından ve biçimlerde yapılabilmektedir. Bu aktörler; “komşu devletler, bölgesel güçler, büyük devletler, Birleşmiş Milletler veya Avrupa

⁶⁴¹ Geleneksel ortaklıkçı teori, ortaklıkçı antlaşmaların sağlanmasında dış aktörlerin pek ele almamaktadır. Mesela ortaklıkçı bir antlaşmaya olanak sağlayan faktörler olarak Lijphart tarafından listelenen dokuz faktörden sekizi içsel niteliktedir. Dışsal olan ise olumsuz bir özellik olarak ele alınmaktadır. Lijphart’a göre; eğer bir devletin çekişen grupları ortak bir dış tehdit algısını taşırlarsa, bu durum onların dahili dayanışmalarının artmasına neden olacaktır. Esasen Lijphart’ın bu argümanı klasik ortaklıkçılık örnekleri olarak hepsinin en azında bir dönem ortaklıkçılık geçmişi olan ve daha geniş komşularının tehdidini algılayan Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya vakıalarına dayanmaktadır. Yani kısaca geleneksel ortaklıkçılık, dış aktörlere ve uluslararası müdahaleye ortaklıkçı antlaşmanın düzenlenmesinde pozitif bir anlam yüklememiştir. McGarry / O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 37-38; Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 55-103; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 119-126.

⁶⁴² McGarry / O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 37.

⁶⁴³ Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, s. 1783; Wolff, “Consociationalism, Power Sharing, and Politics at the Center”, s. 7.

Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği gibi bölgesel organizasyonlar’’⁶⁴⁴ şeklinde çok çeşitli olabilmektedir. Benzer şekilde uluslararası müdahale çok farklı seviyelerde ve aşamalarda olabilmektedir. Mesela; ateşkesin düzenlenmesinde ve gözlemlenmesinde, antlaşmaların yapımı için ortamın sağlanmasında veya düzenlemelerin uygulamasının planlanmasında uluslararası müdahale yapıcı rol alabilmektedir. Ayrıca müdahale biçimi, başta uluslararası birliklerin barış gücü olarak harekete geçmesi, hükümetin günlük işlerinde uluslararası organizasyonların katılması ve özellikle sınır-ötesi kurumlar şeklinde meydana gelebilmektedir.⁶⁴⁵ Bu noktada Kuzey İrlanda çok önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kuzey İrlanda için 1998 Belfast Antlaşması, geleneksel ortaklıkçı teorinin politik sistemleri adeta kapalı yapılar olarak ele almasının aksine, dış aktörleri ve sınır-ötesi kurumları ortaklıkçı antlaşma içerisinde çok net göstermektedir. Mesela Belfast Antlaşması, Kuzey-Güney Bakanlar Konseyi olarak adlandırılan İrlanda Cumhuriyeti ile Kuzey İrlanda yönetimi arasında işbirliğini biçimlendiren sınır-ötesi kurumlar oluşturmakta ve Britanya-İrlanda Hükümetler Arası Konferans ile Britanya-İrlanda hükümetleri arası işbirliğini yenilemektedir.

Geleneksel ortaklıkçı teoride ele alınmayan ve kompleks ortaklıkçılığın bir özelliği olan dış aktörler ve uluslararası müdahale, uygulama biçimine bağlı olarak ortaklıkçı antlaşmalar üzerine çok farklı etkiler gösterebilmiştir. Ortaklıkçı antlaşmada dış aktörlerin rolü, aşağıda ayrı bir başlık olarak tekrar ele alınacaktır.

Kısaca, muhalif ulusal self-determinasyon anlaşmazlığını ele alan; güvenlik sektörünün reformu, politik mahkumların yönetimi ve sürgünlerin evlerine dönmeleri

⁶⁴⁴ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 35. Makedonya’da ortaklıkçı sistemi sağlayan Ohri Antlaşması (2001), uygulamasını garanti altına alma konusunda AB, AGİT ve ABD’nin rolünü tanımaktadır. Ancak Ohri Antlaşması, Kuzey İrlanda’da Belfast Antlaşmasının sağladığı şekilde sınır-ötesi herhangi bir kurumu kabul etmemekte ve Makedonya sınırlarının içerisinde çatışma yönetimini vurgulamaktadır. Guiditta Fontana, *Education Policy and Power-Sharing in Post-Conflict Societies: Lebanon, Northern Ireland, and Macedonia*, Palgrave Macmillan, 2017, s. 35.

⁶⁴⁵ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 20.

gibi barış süreçleri için gerekli mekanizmaları ihtiva eden; bir veya birden fazla diğer çatışma yönetim stratejilerini içeren; ortaklıkçı antlaşmaların yapılmasında, uygulanmasında ve sürdürülmesinde uluslararası güçleri kaydeden politikaların, anayasal düzenlemelerin ve kurumların varlığı vasıtasıyla kompleks ortaklıkçılık fark edilebilir.⁶⁴⁶ Bu unsurlar, geleneksel ortaklıkçılık karşısında kompleks ortaklıkçılığı daha avantajlı kılmaktadır. Çünkü çözülmediklerinde çok ciddi istikrarsızlığa neden olan mevzulara yönelik düzenlemelerdir. Dolayısıyla kompleks ortaklıkçılığın, bölünmüş toplumlarda politik istikrarı sağlama konusunda daha fazla potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür.

V. Ortaklıkçı Sistemin Kurulmasını ve Sürdürülmesini Etkileyen Faktörler

Bölünmüş toplumlarda ortaklıkçı sistemin başarılı bir biçimde kurulmasını ve sürdürülmesini etkileyen çeşitli koşullar bulunmaktadır. Ortaklıkçı demokrasinin başarılı işlemesi için ne tür koşulların daha elverişli olduğu ve hangi faktörlerin olumlu etkide bulunacağı konusu, uzun süreden beri tartışılmaktadır. Bogaards'ın ifadesiyle, “ortaklıkçı demokrasinin tesis edilmesi ve sürdürülmesi için elverişli faktörler, ortaklıkçılığın en tartışmalı unsurları arasındadır.”⁶⁴⁷ Bu tartışma, faktörlerin kendileri ile ilgili olduğu gibi bu faktörlerin statüsüyle de ilgilidir. Ortaklıkçılık için elverişli olumlu faktörler, tümdengelim yöntemiyle ortaklıkçı teoriden türetilmemiş; bunun aksine, tümevarım yöntemiyle ortaklıkçı demokrasilerdeki deneyimlerden çıkarılmıştır. Böyle bir yöntem, ortaklıkçı demokrasiye olanak sağlayan faktörlerin değerlendirilmesi için, birden fazla ülkenin deneyiminin karşılaştırılmasını gerektirmektedir.⁶⁴⁸ Yıllar boyunca çeşitli ortaklıkçı rejimlerin deneyimlerinin karşılaştırılmasıyla elde edilen

⁶⁴⁶ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 35.

⁶⁴⁷ Matthijs Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, *European Journal of Political Research*, Vol. 33, Issue 4, 1998, s. 475.

⁶⁴⁸ Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 476; Muhammad, Mushtaq / Muhammad, Ayaz / Syed Khawja, Alqama, “Examining the Favourable Factors for Consociational Democracy in Pakistan”, *European Journal of Social Sciences*, Vol. 20, No. 2, 2011, s. 277.

faktörler, doğal olarak değişkenlik göstermektedir. Lijphart'ın çeşitli çalışmaları karşılaştırıldığında ortaklıkçılık için elverişli koşullar olarak belirtilen faktörler ile ilgili değişimi görmek mümkündür. Bu bağlamda, ortaklıkçı sistemin başarılı bir şekilde kurulması ve işlemesi için uygun koşullar ile ilgili, çeşitli faktörler ileri sürülmüştür. Bu faktörlerin neler olduğuna geçmeden önce, bunların zorunluluk derecelerine yönelik yapılan tartışmalara kısaca bakmak fayda sağlayacaktır.

Lijphart'a göre, ortaklıkçı demokrasinin başarısı için bu faktörler ne zorunlu ne de tek başlarına yeterli etkenlerdir. Yani ortaklıkçı demokrasinin kurulması ve işlemesi için bu faktörler zorunlu olmayıp olumlu etkileri olabilecek yardımcı faktörlerdir ve koşullardır. Dolayısıyla Lijphart'ın ifadesiyle, bu koşullar “ortaklıkçı demokrasinin başarısı için tek başlarına belirleyici değildir.”⁶⁴⁹ Lijphart, ortaklıkçı demokrasiye elverişli koşulları ortaklıkçılık için karşılanması gereken “mutlak önkoşullar” olarak değerlendiren yaklaşımları abartılı olarak değerlendirmekte ve bu koşulların da sadece “olumlu/uygun faktörler” (favorable factors) olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁰ Ortaklıkçılık için “uygun” koşulların hepsinin olmasına rağmen ortaklıkçı sistemin başarısız olma veya tam tersi hiçbirinin olmamasına rağmen başarılı olma durumu imkan dahilindedir.⁶⁵¹ “Elverişsiz faktörler ortaklıkçı demokrasiyi imkansız hale getirmemektedir ve elverişli faktörler de ortaklıkçı demokrasiyi mümkün veya daha olası hale getirmemektedir.”⁶⁵² Dolayısıyla ortaklıkçı sistemin seçilmesi ve kurulması için bu koşulların aranması zorunlu değildir. Aşağıda detaylı olarak incelenecek olan bu faktörlerin yokluğunda dahi derince bölünmüş toplumlar için ortaklıkçı sistem, çözüm sunma kapasitesine sahiptir ve tercih edildiğinde de beraberinde bu faktörleri oluşturarak sistemin devamına olumlu katkı sağlayacaktır.

⁶⁴⁹ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 127.

⁶⁵⁰ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 118.

⁶⁵¹ Lijphart'ın ifadesiyle, “bütün koşullar elverişsiz olduğunda bile ortaklıkçılık zor olsa da imkansız değildir. Tam tersine arka plan koşullarının tamamen elverişli bir yapısı ortaklıkçılık seçimini veya başarısını büyük ölçüde kolaylaştırmakta ama garanti altına almamaktadır.” Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 54; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 127.

⁶⁵² Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 491.

Ortaklıkçı teoride “uygun” faktörler, yardımcı koşullar olarak değerlendirilmektedir. Ortaklıkçı teori, ortaklıkçılığın koşulları bulunmadığında ortaklıkçılığın işleyemez olduğunu belirten determinist bir yaklaşımı kabul etmemektedir. Bu bağlamda ortaklıkçılık için “uygun koşullar” meselesi, temel bir unsur olarak ele alınmamakta ve teorinin bünyesine dahil edilmemektedir. Ancak bu konudaki teorik çalışmaların yanı sıra yapılan ampirik çalışmalar da çevresel faktörlerin ortaklıkçı güç-paylaşımı için önemli olduğunu göstermektedir. Yani ortaklıkçılığın temel bir unsuru olmamakla birlikte, uygulanmasını kolaylaştıran önemli yan koşullar olarak değerlendirilebilir. Burada önemli olan nokta bu faktörlerin veya koşulların neler olduğudur. Bu konuda ortak bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu faktörler, ortaklıkçı deneyimlerden türetilerek tespit edildikleri için aynı kişinin farklı zaman ve yerlerdeki çalışmalarında dahi farklılık gösterebilmektedir. Örneğin bu konuda Lijphart’ın 1968 ile 1985 yılları arasındaki dört çalışmasını karşılaştıran Bogaards, Lijphart’ın toplamda 14 uygun faktörden bahsettiğini ancak bu dört çalışmada sadece dört faktörün ortak olduğunu belirtmektedir.⁶⁵³ Belirtilen faktörlerin hem sayılarında hem de içeriklerinde değişiklik bulunduğunu beyan etmektedir. Bu değişikliğin nedeni, çalışmaların dayanağı olan dönemki örneklerdir. Ancak Bogaards’ın ortaklıkçılık için “teorik tutarlılığın eksikliği”⁶⁵⁴ olarak belirttiği faktörlere yönelik bu değişiklik, esasen belirttiği düzeyde bir değişiklik değildir. Lijphart’ın bu çalışmalarında uygun faktör olarak belirttiği bazı noktalar hariç, genel olarak uyumluluk daha fazla baskındır.

Lijphart’ın ilk dönem ortaklıkçı teoriye yönelik çalışmalarının dayanağını Hollanda, Avusturya, Belçika ve İsviçre olarak Batı Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Doğal olarak ilk başlarda ortaklıkçılık için uygun/elverişli faktörlerin belirlenmesinde bu örneklerin etkisi olmuştur. Ancak ortaklıkçı sistem, farklı zamanlarda ve Avrupa ötesi çok farklı ülkelerde tecrübe edildi. Bu örnekler de, çok tabii olarak, tümevarım yöntemiyle tespit edilen uygun koşulların belirlenmesini etkilemiştir. Ortaklıkçı demokrasiyi ilk olarak ayrıntılı bir biçimde ele aldığı 1977 çalışmada Lijphart, ortaklıkçı demokrasinin kurulmasına ve sürdürülmesine olumlu etki edecek koşulları şu

⁶⁵³ Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 476-78.

⁶⁵⁴ Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 476.

şekilde belirtmektedir: Topluluklar arası güçler dengesinin olması veya çoğunluk grubunun olmaması; *çok partili sistemin olması*; nüfusun az olması; (*uygun*) *bölünmelerin yapısı ve (enine) kesişen bölünmelerin olması*; kapsayıcı bağlılıkların olması; *temsili parti sisteminin olması*; toplulukların coğrafik olarak yoğunlaşması; elit uzlaşısı geleneğinin olması.⁶⁵⁵

Daha sonra Güney Afrika ve Hindistan örneklerini ele aldığı 1985 ve 1996 tarihli çalışmalarında ise bu koşulları şöyle belirtmektedir: Çoğunluk grubunun olmaması; nüfusun az olması; kapsayıcı bağlılıkların olması; toplulukların coğrafik olarak yoğunlaşması; elit uzlaşısı geleneğinin olması; *toplulukların aynı veya birbirlerine yakın büyüklükte olması*; *topluluk sayısının az olması*; *topluluklar arası sosyo-ekonomik eşitliğin varlığı*; *dış tehditlerin varlığı*.⁶⁵⁶ Ortaklıkçılık için uygun faktörler olarak belirlenen bu listeler arasında bazı ufak farklılıklar olmakla birlikte, çok temel ve birbirini cerh edecek nitelikte bir farklılık bulunmamaktadır. Hatta bunları farklılık olarak değerlendirmekten ziyade, birbirinin eksikliğini gideren noktalar olarak ele almak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca farklı zamanlarda belirlenen bu iki ayrı listelerden birisinde bulunup da diğerinde bulunmayan maddelerin bir kısmı esasen diğer listede başka bir maddenin altında incelenmiştir. Mesela daha sonraki listede ayrı bir madde olarak var olan *dış tehditler* meselesi, önceki listede *ülkenin veya nüfusun küçüklüğü* maddesinin altında incelenmiştir.

Lijphart'ın belirtmiş olduğu bu faktörlere yönelik çeşitli eleştiriler ve eklemeler yapıldığı gibi, bu bağlamda yeni listeler de oluşturulmuştur.⁶⁵⁷ Ancak ortaklıkçılığın

⁶⁵⁵ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 55-103.

⁶⁵⁶ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 119-126; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 51-52.

⁶⁵⁷ Ulrich Schneckener, “açıkçası başarılı bir güç-paylaşımı için uygun bazı koşulların yerine getirilmesi gerekmekte” olduğunu belirtmekte ve bunun için on bir faktör açıklamaktadır. Esasen bu faktörler Lijphart'ın belirtmiş olduğu faktörler uyum içerisinde olmakla birlikte; bunlara ek olarak baskın lider ve elitlerin olması, tarafların ortaklıkçı statüye saygısı ve ilgili tüm grupların müzakere sürecinde olması ve güç-paylaşımında temsil edilmesi maddelerini de belirtmektedir. Schneckener, “Making Power-Sharing Work”, s. 210-217. Başka bir örnek olarak Adriano Pappalardo da, yedi faktör belirtmekte ve bunlardan altısı Lijphart'ın belirtmiş oldukları faktörlere denk gelmektedir. Pappalardo, sadece lider ile takipçileri

kurulması ve de devamı için uygun koşullara ve faktörlere yönelik oluşturulan listeler arasında esas bir farklılık bulunmamaktadır. Bütün bu faktörleri ve koşulları yapı-odaklı ve aktör-odaklı faktörler şeklinde bir ayrıma tabi tutmak mümkündür.

1. Yapı-Odaklı Faktörler

Bölünmüş bir toplumda ortaklıkçı sistemin kurulmasını ve sürdürülmesini olumlu veya olumsuz olarak etkileyen o toplumdaki grupların demografik yapısı ve coğrafik dağılımı, gruplar arası güç dengesi ve sosyo-ekonomik ilişki, bölünmelerin yapısı ve yoğunluğu gibi birçok yapı-odaklı faktör bulunmaktadır. Bu bağlamda ortaklıkçılığın başarılı işlenmesini kolaylaştıran yapı-odaklı en önemli faktörlerden biri, bölünmüş toplumdaki kesimlerden hiçbirinin nüfusun mutlak çoğunluğuna sahip olmamasıdır. Çünkü “bir kesim açık bir çoğunluğa sahipse, onun liderleri rakip azınlıkla işbirliği yapmaktan ziyade hükmetmeye çalışabilirler.”⁶⁵⁸ Yani çoğunluk olan grup, ortaklıkçılığın tersi olarak çoğunlukçu yöntemlere yönelme eğiliminde olacaktır. Dolayısıyla bölünmüş toplumda “mutlak çoğunluk” bir grubun olmaması, ortaklıkçı demokrasinin işlenmesini kolaylaştıran bir faktör olacaktır. O’Leary de, Lijphart’ın bu tezini kabul etmekle birlikte nispi bir tadil gerektiğini belirtmektedir. Bazen demografik ve seçmenlere ait olarak çoğunluk ve hakim grubun içinde de ortaklıkçılığı destekleyen gruplar olabilmektedir. Özellikle azınlık grubunun elinde çeşitli açılardan güç bulunmaktaysa, çoğunluk grubu ortaklıkçılığa taraftar olabilmektedir. Böyle bir durumda azınlık grubu da elinde bulundurduğu güç ile ortaklıkçı güç-paylaşım taraftarı olabilir. Bunun en bilinen örneği Güney Afrika’daki ANC’nin ortaklıkçılığa taraftar olmasıdır. Başka bir durum ise, azınlık grubunun sayısal olarak hızlı bir nüfus artışına sahip olması ve ileride çoğunluk olma ihtimalinin olması durumunda çoğunluk grubu azınlık grubu ile bazı ortaklıkçı pratikleri gösterme eğiliminde olabilmektedir.⁶⁵⁹ Kuzey

arasındaki ilişkiyi ayrı bir madde olarak belirtmiştir. Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 480.

⁶⁵⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 55; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 119.

⁶⁵⁹ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, s. 511.

İrlanda'daki Katoliklerin ileride çoğunluk olma ihtimalinin bulunması ve çoğunluk grubu olan Protestanların ortaklıkçı düzenlemelere olumlu yaklaşması veya Makedonya'daki azınlık olan Arnavutların ileride çoğunluk olma olasılığının olması ve çoğunluk olan Slav Makedonyalıların ortaklıkçılığa taraftar olması, bu iddianın örneklerini oluşturmaktadırlar. Diğer bir nokta ise, demografik ve seçmenle ilgili olarak tamamen hakim çoğunlukta olan gruplar bazı ortaklıkçı pratiklerini bir ‘‘alicenaplık’’ (generosity) eylemi olarak kabul edebilirler. Özellikle yerli halkların taleplerine karşılık olarak verilen cevaplar buna örneklik oluşturmaktadır.⁶⁶⁰ O’Leary’e ait bu şerhlerle birlikte, bölünmüş toplumlarda bir çoğunluk grubunun olmaması ortaklıkçılık açısından olumlu bir faktördür. Bu faktörle ilintili diğer bir faktör de toplumdaki grup veya topluluk sayısıdır.

Bölünmüş bir toplumdaki grup sayısı da ortaklıkçılığın başarısını etkileyen diğer bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Lijphart’a göre, müzakerelerde katılımcı sayısı arttıkça görüşmenin daha karmaşık ve zor olacağından dolayı bir toplumun çok fazla gruba ayrılmaması ortaklıkçı sistemin başarısına olumlu etki edecektir. Bu bakış açısından, toplumda iki grubun olması ideal sayı olarak görünmektedir. Ancak toplum iki grup arasında bölünmesi, çoğunluk-azınlık ayırımına neden olabileceğinden dolayı ikiden fazla grubun olması ortaklıkçılık açısından daha elverişli bir yapı sunmaktadır.⁶⁶¹ Yaklaşık eşit büyüklükte iki gruba sahip bir toplumda, her iki grubun da liderleri çoğunluğu elde etmeyi umabilir ve dolayısıyla amaçlarını işbirliği yerine hegemonya ile gerçekleştirmeyi düşünebilir. Bölünmüş bir toplumda sadece iki grup veya iki alt kültür varsa, birisi için bir kazanım çok kolayca diğeri için bir kayıp olarak algılanabilir. Ancak birçok grubun olduğu bir durumda, birisinin kazanımının diğerininki kaybı olarak görülmesi bu denli net değildir.⁶⁶² Lijphart, ilk önce 3-4 olarak belirttiği⁶⁶³ ortaklıkçılık için toplumdaki grup sayısını daha sonraki çalışmasında İsviçre ve Malezya’daki gibi üç

⁶⁶⁰ O’Leary, ‘‘Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments’’, s. 20-22.

⁶⁶¹ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123.

⁶⁶² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 55-56.

⁶⁶³ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 56.

ile beş arasında olmasının daha ideal olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁴ Bölünmüş bir toplumda beşten fazla grubun varlığı ise fazla bölünmüşlük anlamına gelmekte ve müzakereleri daha da zorlaştırmakta olduğundan dolayı, ortaklıkçılığın işlemini zorlaştırmaktadır. Ancak bu durum hiçbir şekilde yönetilemez anlamına gelmemektedir.

Grup liderleri arasında müzakereyi kolaylaştıracağından dolayı toplumdaki bu grupların eşit büyüklükte olması da, ortaklıkçılık için ayrıca elverişlilik sağlayacaktır.⁶⁶⁵ Bir toplumda çoğunluk grubunun olmaması, doğrudan bütün grupların yaklaşık olarak eşit büyüklüğe sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla hem bir çoğunluğun olmaması hem de var olan gruplar arasında bir büyüklük ve güç dengesinin olması durumu, ortaklıkçılık açısından birbirini destekler durumlardır.

Grupların nüfus bakımında yaklaşık eşit olmalarının yanı sıra sosyo-ekonomik olarak da birbirlerine eşit olmaları, ortaklıkçı sistemin kurulmasını ve işlemini kolaylaştıran diğer bir faktördür. Schneckener'a göre, bölünmüş bir toplumdaki "gruplar arasındaki farklılıklar ne kadar küçük olursa ortaklıkçılık için koşullar da o kadar iyi olur. Hiçbir taraf ekonomik ve insan kaynakları bakımından ciddi bir biçimde dezavantajlı olmamalıdır; aksine, her bir grup, yaşam standardı, ortalama gelir, çalışan sayısı veya eğitim düzeyi bakımından benzer bir profile sahip olmalıdır."⁶⁶⁶ Çünkü gruplar arasında büyük sosyo-ekonomik farklılıklar varsa, "daha fakir kesimler muhtemelen ayrımcılığa maruz kalacaklarını ve daha müreffeh olanlar da kendilerini tehdit altında hissedeceklerdir. Sonuç olarak, bir ortaklıkçılığın yaşayabilirliğini tehlikeye atabilecek vahim gerilimler gelişebilir."⁶⁶⁷ Ancak ampirik olarak bakıldığında bölünmüş toplumlarda sosyo-ekonomik eşitsizlik yaygın görünen bir durumdur. Dolayısıyla ortaklıkçı sistem, bölünmüş birçok toplumda gruplar arasında sosyo-ekonomik farklılıklara rağmen sürdürülebilmiştir. Sosyo-ekonomik bakımdan gruplar

⁶⁶⁴ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123.

⁶⁶⁵ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123. Lijphart, gruplar arası çoklu bir "güç-dengesi" kavramını kullanmakta ve bu kavramın da en az iki ayrı unsuru içerdiğini belirtmektedir. Birincisi, gruplar arası bir denge veya yaklaşık olarak bir eşitliğin olması. İkincisi, en az üç farklı grubun var olması. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 56.

⁶⁶⁶ Schneckener, "Making Power-Sharing Work", s. 211.

⁶⁶⁷ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 124.

arası eşitsizliğin bulunduğu örneklerin başında Güney Afrika gelmektedir. Benzer bir eşitsizlik Kuzey İrlanda'daki İrlanda ulusalcıları ile Britanya birlikçileri arasında da göze çarpmaktadır. Esasen bu konuda olumlu örnekler çok az bulunmakta ve İsviçre bunların başında gelmektedir.

Ortaklıkçılığın işlenmesi için tartışılan olumlu faktörlerden biri de, ülkenin veya nüfusun küçük olması koşuludur. Bu faktörün ileri sürülmesinin nedeni, ortaklıkçı demokrasinin başlangıç örnekleri olan Hollanda, İsviçre, Belçika ve Avusturya'nın nispeten küçük bir nüfusa sahip olmalarından da kaynaklanmaktadır. Lijphart, buradan hareketle nüfusun küçük olmasını ortaklıkçı demokrasi için olumlu bir koşul olarak belirtmektedir. Lijphart'a göre, "küçük boyutun, ortaklıkçı demokrasinin kurulacağı ve başarılı olacağı olasılığı üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkileri vardır: İşbirliği ve uzlaşma ruhunu doğrudan geliştirmekte ve karar verme yükünü azaltarak böylece ülkenin yönetilmesini kolaylaştırarak dolaylı olarak ortaklıkçı demokrasinin şansını artırmaktadır."⁶⁶⁸ Küçüklüğün doğrudan ve dolaylı etkileri hem ülkelerin iç-yapılarından hem de dış-pozisyonlarından gelmektedir. Küçük ülkelerin ortaklıkçılık için elverişli niteliklerini Lijphart şöyle ifade etmektedir; "küçük ülkelerdeki politik liderlerin birbirlerini şahsen daha iyi tanıma olasılıkları büyük ülkelerinkinden daha fazladır; karar verme süreci daha az karmaşıktır ve bu tür ülkeler genellikle çok aktif bir dış politika yürütmezler."⁶⁶⁹ Bu bağlamda küçüklüğün doğrudan dahili etkisi politik seçkinlerin birbirlerini daha iyi tanımaları ve bunun da beraberinde uzlaşmayı getireceğidir. Bunlar birbirlerini tanıdıklarından dolayı politikayı sıfır-toplamlı bir oyun gibi değerlendirmeyecekleri ve böylece işbirliğini tercih edecekleri faraziyesi söz

⁶⁶⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 65.

⁶⁶⁹ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123. Lijphart, küçüklüğün ortaklıkçı demokrasi için elverişli olduğunu belirtmekle birlikte; çok küçük ülkelerin de siyasi kabiliyetlerinin çok sınırlı olabileceğinden dolayı ortaklıkçılık için çok elverişli olamayabileceğini de belirtmektedir. Yani adeta yalnızca belirli bir sınırdaki ve bir eşğin sütündeki küçüklüğün ortaklıkçılık için elverişli olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu eşğin ne olduğunu belirtmemektedir. Daha önce başarısız ortaklıkçılık tecrübesi olan Kıbrıs ve Kuzey İrlanda örneklerini bu eşği aşmayan örnekler olarak vermektedir. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 65-70, 139; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123. Kullandığı Kuzey İrlanda örneğinin bizzat kendisi Lijphart'ın bu vurgusunu çürütmektedir. Zira Kuzey İrlanda, uzun süreden beri (1998'den beri) ortaklıkçı sistemi uygulamaktadır.

konusudur. Dolaylı dahili etkisi ise, küçük ülkelerin daha az karmaşık olduğundan dolayı büyük ülkelere nazaran daha kolay yönetileceği mülhazası bulunmaktadır. Küçüklüğün bu dahili etkileri üzerine olan tezlere karşı çeşitli itirazlar da yapılmıştır. Mesela O’Leary’e göre, küçüklüğün dahilinde bu tür olumlu etkileri mesnetsizdir. Çünkü başarılı bir etkileşim ve işbirliği için psikolojik ve siyasal yakınlık, coğrafi mesafeden daha önemlidir. Ayrıca küçük devletlerin daha az karmaşık olduğu ve daha rahat yönetildiği meselesi de net değildir. Mesela Lübnan’ın yönetilmesi Fransa’nın yönetilmesinden daha ürkütücü görünmektedir.⁶⁷⁰

Küçüklüğün ortaklıkçılık için olumlu etkisinin birbiriyle ilintili iki dışsal boyutu olduğu belirtilmektedir. Birincisi, küçük bir devletin sınırlı gücünden dolayı uluslararası sahnede aktif bir siyaset yürütmeyeceği ve bunun sonucu olarak uluslararası alanda taraf tutmaktan kaçınacağından dolayı, dahildeki bölünmüşlük yapısını daha rahat yönetecektir. Çünkü dahili çatışma ve bölünme uluslararası sahneye taşındığında çok daha tehlikeli ve zor olmaktadır.⁶⁷¹ Ortaklıkçılık için küçüklük faktörünün dışsal ikinci ve çok daha doğrudan olan etkisi ise, küçük devletlerin daha geniş devletlerin dış tehdidini hissedeceklerini ve bu algının da dahili dayanışma ve uzlaşmayı artıracakı beklentisidir. Lijphart, bu koşulu bazen ülkenin veya nüfusun küçüklüğü altında belirtmekte bazen de dış tehditler şeklinde ayrı bir koşul olarak belirtmektedir. Dış tehdit algısının genellikle küçük devletler de söz konusu olabileceği iddia edilmektedir. Bu tür dış tehdit algısı, grupların kendi aralarındaki dayanışmaya neden olacağı ve bu durumun da ortaklıkçı sistemin işlemesine olumlu etki edeceği ileri sürülmektedir.⁶⁷² Bu şartın geçerliliği de bazı koşullara bağlıdır. Öncelikle bu tehdit algısının bütün gruplar tarafından söz konusu olması gerekmektedir. Ancak derince bölünmüş toplumlarda

⁶⁷⁰ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 31. O’Leary, kendi bu itirazına ampirik deliller de sunmaktadır. Mesela Güney Afrika yaklaşık 40 milyon nüfusuna rağmen, geçiş sürecinde (1993-1996) ortaklıkçılık uygulamasına sahiptir. Neredeyse dünyadaki en büyük nüfusa sahip Hindistan, 30 milyonu aşkın nüfusa sahip Kanada yarı-ortaklıkçı (semi-consociational) bir düzene sahiptir. AB, 450 milyon nüfusu ile ortaklıkçılık düzenine benzer düzenlemelere sahiptir. O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 32.

⁶⁷¹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 69.

⁶⁷² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 66; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123.

böyle bir tabloya sık rastlamak mümkün olmayabilir. Zira dış tehditler bütün gruplar tarafından tehdit olarak algılanmayabilir. Hatta bu durumda dış tehditler bazen dezavantaj da olabilmektedir. Özellikle bölünmüş toplumdaki gruplardan biri veya birkaçı, ulusal sınırların dışında komşu devletlerde egemen grupla bağlantılı ise bu komşu devletlerden gelen tehditler gruplar arası dayanışmayı artırmaktan ziyade bölünmüşlüğü artırmaktadır.⁶⁷³

Kapsayıcı bağlılıkların (overarching loyalties) varlığı da, ortaklıkçı sistemin işlemlerini olumlu etkileyen önemli bir faktördür. Lijphart; “kesimler arasındaki bölünmeler, bir araya ait olmanın kapsayıcı bir duygusu ile dengelenirse”⁶⁷⁴, kapsayıcı bağlılıkların ortaklıkçılık için destekleyici bir etkide bulunacağını ifade etmektedir. Burada grupların, kendi grup kimliklerinin yanı sıra, bir ulusa veya bölgeye ait olma ortak duygusunu taşıması söz konusudur. Bu bağlamda, kapsayıcı bağlılıklar için ortak bir ulus veya bölgesel kimlik belirgin bir örnek olabilir. Bu durumda hiçbir grup, açıkça diğerlerini dışlayarak yalnızca kendisini ulus kimliği ile bir tutmayacağından ve sadece kendisinin devletin “sahibi” olduğunu iddia etmeyeceğinden dolayı, diğer gruplarla işbirliğine daha yakın duracaktır.⁶⁷⁵ Ayrıca “kapsayıcı bağlılıklar, partikülaristik bağlılıkların gücünü azaltmakta”⁶⁷⁶ ve dolayısıyla gruplar arası uzlaşmaya katkı sağlamaktadır.

Gruplar arası bölünmelerin yapısı da ortaklıkçılığın işlemlerini etkileme potansiyeline sahiptir. İki veya daha fazla bölünmenin olduğu yerlerde, bu bölünmelerin birbiriyle ilişkisi çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Her ne kadar pratikte mükemmel bir biçimde bu ayrıma denk gelecek şekilde bölünmelerin meydana gelmesi çok nadir olsa da; bu bölünmeler, kesişen bölünmeler (crosscutting cleavages) ve örtüşen bölünmeler (coinciding cleavages) şeklinde tezahür edebilmektedir.⁶⁷⁷ Kesişen bölünmelerin varlığı,

⁶⁷³ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 124.

⁶⁷⁴ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 124.

⁶⁷⁵ Schneckener, “Making Power-Sharing Work”, s. 212-213.

⁶⁷⁶ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 52.

⁶⁷⁷ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 75. Schneckener’a göre, kesişen bölünmelerin olduğu durumda “nüfus toplam olarak, etno-ulusal veya dilsel hatları enine kesen politik (veya diğer) bölünmeler

ortaklıkçılığın işlenmesini olumlu etkileyen bir faktör olarak değerlendirilirken; örtüşen bölünmelerin varlığı ise, tam tersi olarak görülmektedir. Çünkü kesişen bölünmeler, gruplar arası ilişki ve iletişimi artırmakta ve de daha ılımlı tutuma yola açabilmektedir. Ancak örtüşen bölünmeler, gruplar arası geçişkenliği azaltmakta ve bölünmüşlüğü derinleştirmektedir. Mesela dinsel bölünmeler ile sınıfsal (ekonomik) bölünmeler enine keşiştiğinde, farklı dini gruplar kendilerini eşit hissedeceklerdir. Tam tersi olduğunda, yani sınıfsal bölünme ile dinsel bölünme örtüştüğünde gruplardan biri için dinsel kimliğin yanına alt sınıfa ait statüsü de eklenerek diğer gruba karşı nefreti artıracaktır.⁶⁷⁸ Mesela Hollanda’da dinsel bölünmeler ile sosyo-ekonomik temele dayalı sınıfsal bölünmeler kesişen bölünmelerdir. Hem Katolikler hem de Protestanlar arasında alt ve üst sınıfa mensup bireyler bulunmaktadır. Benzer şekilde İsviçre’deki dinsel bölünmeler dilsel sınırlarla örtüşmektense onları enine kesmektedir. Bu durum ise bölünmüşlüğü daha yönetilebilir kıldığından dolayı ortaklıkçılık için olumlu bir etki yapmaktadır. Aksi bir durum olduğunda, bölünmüşlük daha da keskinleşmekte ve gruplar arası uzlaşısı daha da zor olabilmektedir.

Lijphart, her ne kadar son dönemki çalışmalarında doğrudan belirtmemekle birlikte, ilk dönem çalışmalarında ortaklıkçılığı etkileyen faktörler arasında temsili parti sistemi ile çok partili sistemin varlığını da belirtmektedir. Serbest seçimlerin olduğu bölünmüş toplumlarda, belirgin toplumsal bölünmeler çoğunlukla politik bölünmelere dönüşmekte ve politik partiler de genellikle grupların politik göstergeleri olarak organize olmaktadır. Böyle çok partili bir yapının varlığı, ortaklıkçı demokrasi için olumlu bir faktördür. Çünkü kendi gruplarının siyasi temsilcileri olarak hareket edebilme kabiliyetini elde edebilirler ve ortaklıkçı güç-paylaşımına dahil olacak grup

tarafından nitelenmektedir. Bu, çakışan üyeliklere yol açmaktadır ve ‘homojen’ grupların oluşmasını engellemektedir.’’ Schneckener, “Making Power-Sharing Work”, s. 213.

⁶⁷⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 75. Lijphart, kesişen bölünmelerin varlığının olumlu etki yapacağını belirtmekle birlikte; ortaklıkçı demokrasi, bölünmüş toplumlardaki politik istikrarın temel bir açıklaması olarak kesişen bölünmelere dayanmadığını da vurgulamaktadır. Esasen bu vurgu ortaklıkçılık için elverişli koşullar olarak belirtilen diğer faktörler için de geçerlidir. Lijphart, ayrıca bu kesişen bölünmelerin yoğunluk derecesinin de ortaklıkçılığın başarısına etki edeceğini belirtmektedir. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 81.

liderlerinin seçimine yönelik iyi bir yöntem sağlamaktadırlar.⁶⁷⁹ Yani toplumsal bölünmelerin politik olarak temsil edilmesi, beraberinde bir işbirliğini geliştirebilme potansiyelini de geliştirebilmektedir.

Grupların birbirlerinden ayrı bir şekilde coğrafik olarak belirli bir bölgede yoğunlaşmalarının da ortaklıkçılığın işleyebilirliğine olumlu etki ettiği iddia edilmektedir. Lijphart'a göre, bölünmüş/“çoğul bir toplumun kesimleri arasındaki net sınırlar, karşılıklı temasları sınırlandırma avantajına ve sonuç olarak kadim potansiyel düşmanlıkların gerçek düşmanlığa dönüşme olanaklarını sınırlandırma avantajına sahiptir.”⁶⁸⁰ Ancak Lijphart'ın bu iddiası, farklı insanlar ve gruplar arasında karşılıklı temasın sağlanmasının karşılıklı bir anlayışı geliştireceği yaklaşımına ters düşmektedir.

Grupların bölgesel olarak birbirlerinden ayrılmış olmaları, ortaklıkçılığın bir unsuru olan grup özerkliğinin bölgesel temelde oluşması imkanını vermektedir. Bu bağlamda sağlanacak özerklik, federasyon şeklinde de olabilmektedir.⁶⁸¹ Bölünmüş toplumlar genellikle etnik bölünmeler ekseninde organize olmaktadır ki, bu da gruplar arasında bir iletişim ve temas eksikliğine neden olabilmektedir. Bu bağlamda ortaklıkçılığın grup özerkliği ilkesi de, her bir grubun içinde organizasyon ağlarının geliştirmektedir. Dolayısıyla grupların birbirinden ayrı olmalarını aynı zamanda ayrı politik ve sosyal organizasyonların bir sonucu olarak da görmek mümkündür. Ancak ortaklıkçılık için grupların birbirinden ayrı olmaları bir koşul olarak değerlendirilemez. Çünkü bölgesel temelde özerklik, sadece bir özerklik yöntemidir.

Ortaklıkçılık sisteminin kurulması ve sürdürülmesi için belirlenen bu faktörlerin ve koşulların etkileri, bağlamsal farklılıklara göre değişiklik gösterebilmektedir.

⁶⁷⁹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 61-62. Lijphart, çok partili sistemde bulunacak parti sayısının da çok fazla olmamasını belirtmektedir. Giovanni Sartori'nin siyasi parti tasnifi çerçevesinde “ılımlı çok parti” olarak üç dört veya en fazla beş yani ikiden fazla beşten az sayıda partinin olmasının daha olumlu olduğunu belirtmektedir. Sartori, sayılarına göre siyasi partileri basit çoğulculuk (iki parti), ılımlı çok parti ve aşırı çok parti olarak ayırmaktadır. Lijphart, ayrıca bu partilerin hepsinin azınlık olması ve dahası bu partilerin boyutları arasında çok eşitsizliğin olmaması durumunda ılımlı çok parti sisteminin olumlu etki edeceğini belirtmektedir. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 62-65.

⁶⁸⁰ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 88.

⁶⁸¹ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 126.

Bunların önem dereceleri arasında çok ciddi bir fark bulunmamaktadır. Ancak Lijphart, ortaklıkçılık için olumlu bir koşul olarak belirttiği aktör-odaklı olan elit uzlaşma geleneğinin önemini diğer koşullardan daha fazla olduğunu belirtmektedir.⁶⁸² Bu önemini fazla olması onu zorunlu bir şart haline getirmemektedir. Yani bu faktör de diğer faktörler gibi sadece etkisi daha fazla olan bir yan koşuldur. Lijphart, bu koşulların sadece kolaylaştırıcı etkilerinin olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Bütün olumlu koşullara rağmen ortaklıkçılığın başarılı olmama durumu ihtimal dahilinde olduğu gibi, belirtilen koşulların hiçbirisinin var olmadığı durum da dahi ortaklıkçı sistemin başarılı olma ihtimali bulunmaktadır.

2. Aktör-Odaklı Faktörler

Bölünmüş bir toplumda ortaklıkçı sistemi kuracak aktörlerle ilgili çeşitli faktörler, ortaklıkçılığın işlenmesini olumlu veya olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Mesela Lijphart, önceden elitler arası bir uzlaşma geleneğinin olması ortaklıkçı sistemin işlenmesini olumlu etkileyen bir faktör olarak belirtmektedir.⁶⁸³ Aktör olan liderlerin koşullarından önce, ortaklıkçılık açısından liderlerin veya siyasi elitlerin önemini belirlenmesi gerekmektedir. Esasen yapısal koşullarla karşılaştırıldığında aktör eksenli faktörler ortaklıkçılık için çok daha etkili faktörlerdir. Çünkü ortaklıkçılık temelde grup elitlerinin işbirliğine dayalı işlemektedir ki, bu noktadan dolayı birçok eleştiri de almaktadır. Lijphart'ın deyişiyle “elit işbirliği, ortaklıkçı demokrasinin temel ayırt edici özelliğidir.”⁶⁸⁴

Ortaklıkçı demokrasi, derince bölünmüş toplumlardaki grup liderleri tarafından yapılan bir işbirliğini gerektirmektedir. Sisk, “ortaklıkçılık, derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda çatışma yönetiminin temel özelliği olarak elit işbirliğine dayanmakta”⁶⁸⁵

⁶⁸² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 103.

⁶⁸³ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 99-103; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 126; Schneekener, “Making Power-Sharing Work”, 216.

⁶⁸⁴ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 1.

⁶⁸⁵ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 34.

olduğunu ifade etmektedir. Derin bölünmüş toplumlarda çatışma yönetimi için grup liderlerinin işbirliğinin çok önemli bir role sahip olduğu konusunda reel anlamda pek bir itiraz bulunmamaktadır. Bu bağlamda derin toplumsal farklılıklar ve bölünmüşlükler olsa bile kapsayıcı bir elitler işbirliği, çatışmayı yatıştırmak ve yönetmek için gerekli ve yeterli bir koşul olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁸⁶ Bölünmüş toplumların siyasi liderleri isterlerse ortaklıkçı sistemi inşa edebilir ve bölünmüş toplumlarda istikrarı sağlayabilirler. Ortaklıkçılık için politik liderlerin bu önemine binaen Lijphart, “liderliğin rolü ortaklıkçı demokraside açıkça çok önemli bir unsur”⁶⁸⁷ olduğunu ifade etmekte ve bu bağlamda liderlerin inisiyatifi ile inşa edilecek “ortaklıkçılık mühendisliği” savunmaktadır.⁶⁸⁸

Bölünmüş bir toplumda önceden elit uzlaşısı ve karşılıklı anlayış geleneğinin olması, ortaklıkçı sistemin sürdürülmesinin başarısına katkı sağlayan bir durumdur.⁶⁸⁹ Çünkü daha önceden var olan bu uzlaşısı geleneği veya çatışma yönetiminin tarihsel deneyimi; bugünün aktörlerinin uzlaşısı ve işbirliği için, bir referans noktası olarak hizmet görebilirler. Bu tarihsel uzlaşısı geleneği gruplar arası gerilimin azalmasına

⁶⁸⁶ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 34. “Olumlu bütün faktörler gerçekten olumlu olsa bile, politik elitler arzu etmedikçe, ortaklıkçılık meydana gelmeyecektir. Ortaklıkçılık, çevrenin bir ürünü değil; politik elitlerin iradesinin bir eylemidir.” Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 486.

⁶⁸⁷ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 53. Nordlinger de, incelemiş olduğu altı ortaklıkçı (Malezya, Belçika, Lübnan, Hollanda, Avusturya, İsviçre) örneğin çatışma yönetim pratiklerinin, çatışma yönetiminde çatışan grupların liderlerinin çok kritik bir rolünü gösterdiğini belirtmektedir. Hatta elit olmayan grup üyelerinin çatışma yönetimini düzenlemek ve yürütmek için sayıca çok fazla olduklarını, çok dağınık ve parçalanmış, ayrıca çok zayıf ve vasıfsız olduklarını belirtmektedir. Bu bağlamda yine de halk kitlelerinin etkisini tamamen inkar etmeyen Nordlinger’e göre, “çatışan grup liderleri tek başlarına, gerekli çatışma yönetim uygulamalarının geliştirilmesi ve uygulanmasına doğrudan ve olumlu bir katkıda bulunma yeterliliğindedirler.” Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 40, 118.

⁶⁸⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 223-230. O’Leary de, ortaklıkçı bir demokrasinin kasıtlı yaratılması ve sürdürülmesinde liderlik girişimleri olarak “ortaklıkçı mühendislik” kavramını genişletmektedir. Olumlu koşullar olmadığında da ortaklıkçılığın bir sosyal mühendislikle sağlanabileceğini ve yalnızca çatışma yönetimine yeterince motive olan elitler tarafından başarılabileceğini belirtmektedir. Brendan O’Leary, “The Limits to Coercive Consociationalism in Northern Ireland”, *Political Studies*, Vol. 37, Issue 4, s. 575.

⁶⁸⁹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 99-103; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 126.

yardımcı olabilir, ancak hiçbir şekilde sonraki nesiller arasında uzlaşa ve karşılıklı anlayış için bir güvence sunmamaktadır. Burada önemli olan bu uzlaşa geleneğinin, grupların hafızalarında yer edinmesi ve ortak bir siyasi kültürün parçası haline gelmesidir.⁶⁹⁰ Bu uzlaşa geleneği, barış ve uzlaşa için daha önce yapılan bütün tecrübelerin illa başarılı olması anlamına gelmemektedir. Daha önceki başarısız uzlaşa denemeleri de bir uzlaşa geleneğini beraberinde getirebilmektedir. Mesela Kuzey İrlanda'daki 1973-1974 ortaklıkçı deneyimi başarısız olmasına rağmen, oradaki iki grup arasındaki ilişkiler için olumlu bir dönüm noktası olarak işaretlenmiş ve 1998'deki ortaklıkçı antlaşma için önemli bir tecrübe sağlamıştır. Bölünmüş bir toplumda böyle bir uzlaşa geleneğinin olmaması, kesinlikle ortaklıkçı sistemin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu geleneğin olmamasına rağmen, liderler arası uzlaşayı teşvik eden etkenler bulunabilmektedir.

Nordlinger'e göre, çatışma yönetimi motivasyonunun varlığı elitlerin çatışmayı yönetme, işbirliği ve uzlaşa sağlayacak davranışları için yeterli bir açıklama oluşturmaktadır. Dış devletlerden gelen baskıyı durdurma ve savma, ekonomik refah düzeyini elde etme ve artırma, hükümet makamlarını elde etme veya elde tutma, liderlerin kendi grupları arasında kan dökülmesini önleme şeklinde belirtilen dört noktada güçlü isteğin olması, elitlerin çatışma yönetimine yönelik temel motivasyonları olarak belirtmektedir.⁶⁹¹ Belirli koşullar altında bu motivasyonların görünmeleri daha büyük olasılıktır. Mesela uluslararası güç merdiveninin alt ucundaki küçük ülkelerde, dış talep ve tehditleri uzaklaştırma isteğinin ortaya çıkması çok daha olasıdır dahilindedir. Benzer şekilde ülkede ekonomik değerlerin takibine adanan büyük bir ekonomik ve ticari sınıfın varlığında ekonomik motivasyonlar çok daha hissedilmekte ve ifade edilmektedir. Çatışan gruplardan hiçbirinin çoğunluk olmaması ve öngörülebilir gelecekte de bunun beklenmemesi durumunda yani gruplar arasında bir güç dengesinin olması halinde, elitlerin hükümet makamlarını ve yetkilerini işbirliği ile elde etme isteği, çok daha olası bir durumdur. Ayrıca kanlı çatışmalardan mağdur olmuş ve sıkıntı çekmiş toplumlarda grup liderleri, kendi topluluklarını korumak için kanlı

⁶⁹⁰ Schneckener, "Making Power-Sharing Work", s. 216.

⁶⁹¹ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 118.

çatışmalardan sakınmaktadırlar.⁶⁹² Şayet grup liderleri, savaşın “faydalarının” barışın “maliyetini” aştığına yani ondan daha fazla olduğuna inanırlarsa, ortaklıkçılığı bozulma durumu söz konusu olabilir.⁶⁹³ Nordlinger, elitlerin çatışma yönetimi için belirttiği bu dört motivasyondan birinin veya birden fazlasının bulunması gerektiğini belirtmektedir.

O’Leary de, ortaklıkçılığın elitler tarafından sağlandığını ve Nordlinger’in belirtmiş olduğu bu nedenleri kabul etmekle birlikte; farklı olarak bunların gerekli bir koşul olmaktan ziyade kolaylaştırıcı faktörler olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁴ Her bir grubun politik liderlerinin grup üyelerinin desteğine sahip olması, liderlerin ortaklıkçılığı sağlamalarını kolaylaştıran bir faktördür. Nordlinger’in “elitlerin elitler olmayanlar karşısında yapısal üstünlüğü”⁶⁹⁵ olarak ifade ettiği durum, elitlerin işbirliği yapmalarını kolaylaştırmaktadır. Lijphart da, ortaklıkçı işbirliğini yapacak grup

⁶⁹² Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 118. Yukarıda ortaklıkçılık için yapı-odaklı faktörler altında ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi Lijphart da; gruplardan hiçbirisinin mutlak çoğunluğa sahip olmaması ve aralarında bir güç dengesinin bulunmasını ortaklıkçılık için olumlu bir faktör olarak belirtmektedir. Aynı şekilde küçük ülkelerin dış tehditleri hissedeceklerini ve bunun da dahilinde bir dayanışma ve işbirliğini geliştireceği dolayısıyla ortaklıkçılık için olumlu bir koşul olduğunu ifade etmektedir. Lijphart’ın ortaklıkçılık için olumlu koşullar olarak belirttiği bu iki koşul, Nordlinger’in ifade ettiği dört koşuldan ikisine denk gelmektedir.

⁶⁹³ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 37.

⁶⁹⁴ O’Leary, ortaklıkçı demokrasi için üç “makul” koşul olarak çatışma yönetimine motive olmuş elitlerin varlığı, elitlerin yapısal hakimiyetinin varlığı ve grup-içi istikrarın varlığını belirtmektedir. Elitlerin çatışma yönetimine yönelik motivasyonlarını Nordlinger’in belirtmiş olduğu dış tehditleri defetme, ekonomik refahı sürdürme, savaştan kaçınma ve hükümet yetki ve makamlarını elde etme isteği olarak belirtmektedir. Elitleri çatışmaya yönlendirecek bu motivasyonların olmadığı, elit hakimiyetinin de eksik olduğu ve grup-içi istikrarın da bulunmadığı Kuzey İrlanda 1985 Anglo-İrlanda ortaklıkçı antlaşmasını “zorlayıcı ortaklıkçılık” (coercive consociationalism) olarak tanımlamaktadır. O’Leary, “The Limits to Coercive Consociationalism in Northern Ireland”, s. 575-579.

⁶⁹⁵ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 119. Nordlinger; elit olmayanların apolitik tutumu, politik olarak razı ve kabullenme durumu, ulusal düzeyde patron-müşteri ilişkisi ve geniş organizasyon yeteneklere sahip kitleler şeklinde belirtmiş olduğu dört koşuldan birinin veya birden fazlasının elitlerin yapısal hakimiyetlerini sağladığını belirtmektedir. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 119. O’Leary de bu dört koşuldan ilk üçünün, dünya genelindeki modernizasyondan dolayı pek ihtimal dahilinde olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla genellikle politik olarak kritik değişken olan kendinden emin ve güvenli liderlerle organize kitleler, ortaklıkçılık için önem arz etmektedir. O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 29.

liderlerinin kendi “takipçilerinin” desteğini ve sadakatini elde etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Lijphart ayrıca “takipçiler” kavramı ile kitle halkını ifade etmediğini de vurgulamaktadır. Çünkü kitle halkı, neredeyse her yerde oldukça pasif ve apolitik olma eğiliminde olduklarından dolayı, elit uzlaşının imkanlarına yönelik çok büyük bir tehlike arz etmemektedir. Ancak takipçiler kavramı, “daha spesifik olarak alt-elit siyasal eylemciler olarak tanımlanabilecek orta-seviye grubu”⁶⁹⁶ ifade etmektedir.

Takipçilerinin grup liderlerine desteği ve saygıyla riyeti (deference), ortaklıkçı işbirliği ve uzlaşma için onlara geniş bir manevra alanı sunmaktadır. Schneckener, liderlerin ve elitlerin takipçileri üzerindeki hakimiyetinin sağlanması için iki senaryonun muhtemel olduğunu belirtmektedir. Birincisi, takipçiler müzakere sırasında nispeten kendi liderlerine ve elitlere büyük bir manevra alanı bırakarak liderlerin ve elitlerin onlardan az çok bağımsız hareket edebilmeleri sağlanabilmektedir. Bu tür durumlarda genellikle büyük partiler ve daha büyük çıkar grupları biçiminde olan bu elitler karteli, çoğunlukla kapalı kapılar ardından görüşmeler yapar ve sonuçları birlikte uygularlar. İkincisi; karşılıklı bağımlılık ya da somut talimatlar ve platformlar yoluyla elitler, takipçilerine çok daha bağımlıdır. Takipçiler fiili olarak bir veto pozisyonunda olduklarından dolayı liderlerin müzakere odaları oldukça sınırlıdır. Böyle aşırı bağımlı şartlar altında, her bir adımın takipçiler tarafından veya en azından üyelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Bu ortamda liderler, iç direnişle karşılaşmamak veya üstesinden gelmek için takipçilerini ve izleyicilerini ikna etmeleri gerekmektedir.⁶⁹⁷ Elitlerin ve liderlerin önceden takipçileri üzerine bir hakimiyetleri veya takipçilerin onlara saygıyla riyetleri bulunmaktaysa, ikinci senaryonun “potansiyel” zorlukları ve ikna süreçleri söz konusu olmayacaktır. Ancak önceden var bulunmayan hakimiyet sonradan da kazanılabilir. Yani liderler yaptıkları ortaklıkçı antlaşmayı sürdürmek için kendilerini “kazanan” olarak sunmaları durumunda, kendi gruplarını ikna edebilirler.⁶⁹⁸ Yani liderlerin buradaki kararlılıkları önem arz etmektedir.

⁶⁹⁶ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 53.

⁶⁹⁷ Schneckener, “Making Power-Sharing Work”, s. 214-215.

⁶⁹⁸ Etnik grup liderleri, grupları için bazı kazanımlarının olduğunu sunamazlarsa “ihamet” ile suçlanma ihtimalleri bulunmaktadır. Bu ihtimali bertaraf etmek için her bir grubun lideri, ortaklıkçı antlaşmanın

Takipçilerinin desteği, ortaklıkçılığın kurulması ve sürdürülmesi için önemli bir noktadır. Dolayısıyla takipçilerin desteğine sahip “güçlü” liderlerin, diğer grupların liderleri ile işbirliği sağlayarak ortaklıkçılığı kurmaları ve sürdürmeleri daha kolaydır.

Ortaklıkçılığın sürdürülmesini kolaylaştıran diğer bir faktör ise, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin bir parçası olan veya olacak olan bütün tarafların, ortaklıkçı sistemin statüsünü kabul etmeleridir. Diğer bir ifadeyle ortaklıkçılığa dahil olmuş herhangi bir tarafın hegemonik kontrol veya ülkenin sınırlarını değiştirmek gibi bir hedefinin olmaması, ortaklıkçı sistemin devam etmesine olumlu katkı sunmaktadır.⁶⁹⁹ Şayet rekabet içindeki etnik gruplardan herhangi biri, yakın veya orta vadede diğer grupları asimile etmeyi veya hegemonik kontrolü sağlamayı ya da ayrılıp kendi ulus-devletlerini kurmayı hedeflemişse, ortaklıkçı sistemin sürdürülmesi çok daha zor olacaktır.⁷⁰⁰ Dolayısıyla etnik grupların liderleri, ayrılma ve bölünme veya hegemonik kontrol hedeflerinin olmaması ortaklıkçılık için olumlu bir faktördür.

VI. Ortaklıkçılığın Sağlanmasında Dış Aktörler ve Uluslararası Yaklaşım

Ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin kurulmasında, uygulanmasında ve sürdürülmesinde uluslararası müdahalenin ve dış aktörlerin çeşitli etkileri bulunabilmektedir. Ancak ilk dönem geleneksel ortaklıkçı teori; uluslararası müdahalenin veya dış aktörlerin bu etkilerini pek ele almamaktadır. Geleneksel ortaklıkçılık, devletleri ve bölgeleri, dış kuvvetlerden nispeten bağımsız kapalı yapılar olarak ele alma eğiliminde olup McGarry ve O’Leary’nin ifadesiyle oldukça “içsel” bir özelliğe sahiptir.⁷⁰¹ Geleneksel ortaklıkçı teorinin bu yaklaşımı, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin kurulmasında ve sürdürülmesinde dış faktörlerin önemini dikkate

getirisinin götürüsünden daha fazla olduğuna grubunu inandırmalıdır. McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 37.

⁶⁹⁹ Schneckener, “Making Power-Sharing Work”, s. 215.

⁷⁰⁰ McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 37.

⁷⁰¹ McGarry / O’Leary, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, s. 48; McGarry / O’Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 37-38.

alınmamasına neden olmuştur. Geleneksel ortaklıkçı teoriye göre, yukarıda ayrıntılı değinildiği gibi, dış faktörlerin ortaklıkçılığın düzenlenmesine ve sürdürülmesine olan etkisi sadece ortak tehdit oluşturduğunda söz konusu olmaktadır.⁷⁰² Yani bir politik sistemin dış ilişkileri ile onun ortaklıkçı sistemi benimsemesi ve sürdürmesi konusunda uluslararası normların ve müdahalenin olumlu etkisi göz ardı edilmiştir. Ancak son dönem birçok örnekte,⁷⁰³ ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin kurulmasında ve sürdürülmesinde dış aktörlerin ve uluslararası müdahalenin olumlu etkileri göze çarpmaktadır. Uluslararası toplum (sadece BM değil), birçok çağdaş vakıda iç savaşa müdahale etmiş ve bu çatışmaların ortaya çıkarmış olduğu karmaşık acil durumların pek çok yönünü yönetmeye yönelik daha geniş kapsamlı çabaların politik bir parçası olarak güç-paylaşım uygulamalarını savunmuştur.⁷⁰⁴ Bununla birlikte; uluslararası yapılar veya dış aktörler tarafından etnik çatışmaların yönetimine yönelik ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin sağlanması, henüz ilkesel bir politikaya dönüşmemiştir. Bu yaklaşım, genellikle önceden planlanmadan belirli bir duruma mahsus doğaçlama meydana gelmektedir.

Uluslararası normların ve eylemlerin (müdahalenin) tarihsel gelişimi çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Modern uluslararası sistemin temeli, devletlere kendi sınırları içerisinde mutlak bir egemenlik tanıyan 1648 Vestfalya Antlaşmasına dayanmaktadır.⁷⁰⁵ Ancak o günden günümüze uluslararası normlarda çok ciddi değişimler yaşanmıştır. En başarılı ve büyük değişim, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945'te Birleşmiş Milletlerin kurulmasından sonra meydana gelmiştir. Bu tarihten sonra

⁷⁰² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 66-67; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 123-124.

⁷⁰³ Bosna-Hersek, Makedonya, Kuzey İrlanda, Irak gibi son dönem ortaklıkçılık örneklerinde, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin kurulmasında ve sürdürülmesinde dış aktörlerin büyük bir rolü bulunmaktadır.

⁷⁰⁴ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 88.

⁷⁰⁵ Vestfalya sisteminin kabul edilmiş anlayışı, egemen devletlerin iç kültürel alanlarına diğerlerinin karışmamasıdır. Burada iç egemenlik anlayışı adeta mutlak bir biçimdedir. Diğer bir ifadeyle onların bu egemenlikleri, kendi sınırları içerisinde bulunan azınlıkların bütünleştirilmesi veya asimile edilmesi hakkını onlara vermekteydi. Vestfalya sisteminin bu okuması ve pratiği, engelsiz ve itirazsız kalmamıştır. Aslında Vestfalya Antlaşması, bazı dini azınlıkları ve dinsel güç-paylaşımını korumaktaydı. O'Leary, "Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments", s. 32.

insan hakları ve azınlık haklarına yönelik uluslararası hukukta çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Uluslararası hukukta yaşanan bu gelişmeler, azınlık gruplarına çeşitli korumalar sağlamış ve muhtelif haklar getirmiştir. Bu durum, azınlıkların özellikle dinsel, dilsel ve eğitim gibi bazı konularda özerk olma taleplerini veya yarı-ortaklıkçı uygulama isteklerini sürdürmelerine karşılık, nispi bir cevap vermiş ve bazı dışsal korumalar temin etmiştir.⁷⁰⁶ Ayrıca soykırım, zora dayalı kitlesel nüfus transferleri ve zorla asimilasyon gibi yöntemlerin uluslararası hukukta açık bir şekilde yasaklanması; demokratik devletlerin etnik, dinsel, dilsel veya ulusal çeşitliliğe karşı politikalarını da etkilemiş olduğu gibi, bu bağlamda yaşanan sorunlara karşı uluslararası toplumun tutumunu de etkilemiştir. Her ne kadar Kymlicka'nın belirttiği gibi “uluslararası toplum”, tek bir inanç veya tutum kümesine sahip yekpare bir aktör olmamakla birlikte;⁷⁰⁷ genellikle uluslararası insan hakları normlarına, demokrasi ilkelerine ve azınlık haklarına odaklanmakta ve grupların birlikte yaşamaları konusunda ısrar etmektedir.⁷⁰⁸ Son yıllarda, soğuk savaş sonrası dönemde, geleneksel uluslararası yaklaşımda nispi bir değişim olsa da, bu konuda temel paradigmatik bir değişim söz konusu değildir.

McGarry, O'Leary ve Simeon; etnik, dinsel, dilsel veya ulusal çeşitliğinin ve bu bağlamdaki çatışmaların yönetilmesine yönelik bütünleştirme ve uzlaştırma/güç-paylaşımı olarak temel iki demokratik yaklaşım ve politikanın bulunduğunu ve bu iki yaklaşımdan bütünleştirme yaklaşımının uluslararası tutuma hakim yaklaşım olduğunu belirtmektedirler.⁷⁰⁹ Uluslararası tutuma yönelik bu belirleme bir genelleme olarak az çok doğru bir tespittir. Ancak bazı durumlarda uluslararası yaklaşımın içinde, çeşitli uzlaştırma stratejilerini de görmek mümkündür. Esasen uluslararası yaklaşım, homojen olmayıp biraz komplike bir yapı arz etmektedir. Kymlicka; BM'nin devlete hakim olmayan etnik ve kültürel grupları “azınlıklar” ve “yerli halklar” gibi çeşitli sınıflara ayırarak, bu gruplara farklı yaklaşım sergilediğini belirtmektedir. Yerli halklara yönelik

⁷⁰⁶ O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 32-33.

⁷⁰⁷ Kymlicka, “The Internationalization of Minority Rights”, 112.

⁷⁰⁸ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 90-91.

⁷⁰⁹ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 41-88.

öz-yönetim ve çoğulcu kurumlar ekseninde daha uzlaştırmacı bir yaklaşım bulunurken; azınlıklara yönelik ise ayrımcılık yapmama ve insan hakları ekseninde daha bütünleştirme bir yaklaşım bulunmaktadır.⁷¹⁰ Uluslararası yapının genel yasal yaklaşımı ve uluslararası hukuki çerçeve, azınlıklara çeşitli haklar tanımaya rağmen hala özerklik veya ortaklıkçı bir güç-paylaşımı gibi uzlaştırma politikalarını sağlamaktan uzakta olup bütünleştirme ekseninde durmaktadır.

Uluslararası yapının bütünleştirme yaklaşımını esas olarak değiştirmemiş olsa da, 1990'larda özerklik gibi talepler ekseninde ortaya çıkan etnik çatışmalar uluslararası toplumun bu konuda daha aktif bir ilgisini çekmiştir. Ortaklıkçı güç-paylaşım ve bölgesel özerklik gibi taleplerin neden olduğu günümüz dünyasındaki etnik çatışmaları yönetmek için, uluslararası toplum “yasal normlarını vakıya özel müdahalelerle desteklemektedir.”⁷¹¹ Yani uluslararası toplumun etnik çatışmaları yönetmeye yönelik müdahalesi, genellikle önceden planlamadan belirli bir duruma mahsus ve takdiri bir pozisyon gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Ancak uluslararası yapının bu tür müdahaleleri gittikçe artmakta ve uluslararası destek görmektedir. Mesela kolektif hakların uluslararası hukukun bir unsuru olarak tanınması konusunda oldukça proaktif olan AGİT'in, önleyici diplomasi yoluyla etnik çatışmaların yönetilmesini sağlamak için çeşitli girişimleri olmuştur. 1992'de AGİT üyesi ülkeler tarafından, “kötüye giden etnik ilişkilerin erken uyarılması için sürekli bir mekanizma ve tırmanmanın önünü kesecek hızlı bir müdahale aracı”⁷¹² olarak Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği oluşturulmuştur. Bu tür gelişmeler uluslararası toplumun bu konuda gittikçe daha aktif olacağı anlamına gelmektedir. Nitekim son dönem etnik çatışma çözüm örneklerinin

⁷¹⁰ Kymlicka, “The Internationalization of Minority Rights”, 112. Bu iki farklı yaklaşımın ipuçlarını, yerli halklara yönelik 2007 tarihinde BM Genel Kurul tarafından kabul edilen Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisi ile azınlıklara yönelik 1993 tarihinde BM Genel Kurul tarafından kabul edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiride görmek mümkündür.

⁷¹¹ Kymlicka, “The Internationalization of Minority Rights”, 138.

⁷¹² Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, 106. Ulusal azınlıklarla ilgili erken uyarıda bulunacak bir çatışma önleme aygıtı olarak Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçen Alpkaya, “Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 55, Sayı 2, 2000, ss. 1-19.

çoğunda, dış aktörlerin bariz bir rolü bulunmakta ve uluslararası toplumun bir şekilde müdahalesi söz konusu olmaktadır.

Gelecekteki etnik çatışmalardan kaçınmaya ve şimdiki bitirmeye yönelik girişimlerde uluslararası toplum, grupların karşılıklı olarak müzakere etmelerini sağlama konusunda giderek artan bir biçimde önemli bir rol oynayacaktır. Uluslararası müdahalenin rolü, çatışma içinde olan tarafların çatışmayı çözmek için karşılıklı olarak bir anlaşmaya varmalarını kolaylaştırmaktır. Arabuluculuk, tarafların kendi çatışmalarını analiz etmelerine yardım etmek, seçenekleri ve formülleri tanıtmak, tarafları uygun olduklarına inanılan çözümleri kabul etmeye teşvik etmek veya müzakere sürecinde kalmalarını özendirme, bir anlaşmaya elverişli koşulları yaratmak için imkanlar kullanmaya, anlaşmaların uygulanmasına yardım etmek şeklinde eylemleri içermektedir.⁷¹³ Bu durum, çok farklı aktörlerce ve farklı biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Uluslararası veya dış müdahalenin aktörleri; “komşu devletler, bölgesel güçler, büyük devletler, Birleşmiş Milletler veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği gibi bölgesel organizasyonlar”⁷¹⁴ olabilirler. Genellikle tek kişi veya tek bir devlet tarafından değil de, çoğunlukla bir koalisyon tarafından yapılmaktadır.

Bölünmüş toplumlarda etnik, ulusal veya toplumsal çatışmaların yönetimine yönelik dış müdahale; kolaylaştırıcılığın, arabuluculuğun veya insani yardım görevinin yanı sıra gruplar arası uzlaşmayı sağlamak için doğrudan veya dolaylı bir biçimde anayasal düzenlemeler ve reformlar da içerebilmektedir.⁷¹⁵ Çatışma yönetim belgesi olarak anayasal düzenlemelerden biri, uluslararası veya dış aktörlerin etkisiyle son dönem birçok etnik çatışma için çözüm olarak kabul edilen ortaklıkçı güç-paylaşım sistemidir. Sisk’in ifade ettiği gibi, “uygun koşullar altında güç-paylaşım

⁷¹³ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 94-95; Gürkaynak, “Çatışma Ortamlarında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri”, s. 132. Uluslararası toplum en azından grupların daha etkin siyasi yapıya sahip olmalarına yardımcı olmalarına yönelik, diğer devletlerin deneyimlerine dayalı bilgi ve analizler sunabilir.

⁷¹⁴ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 35.

⁷¹⁵ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 91, 97.

uygulamalarının tesisi, etnik çatışmalardan kaynaklanan karmaşık acil durumlara yönelik uluslararası müdahalenin önemli bir yönünü”⁷¹⁶ teşkil etmektedir. Haklı olarak Sisk’in buradaki vurgusu, etnik çatışmalara yönelik uluslararası müdahalenin sunacağı çözüm sistemlerinden birinin güç-paylaşım sistemi olduğudur.

Schneckener ise, daha farklı olarak ortaklıkçı güç-paylaşım sistemlerinin tipik olarak arabuluculuk veya tahkim mekanizmalarını içerdiğini belirtmektedir. Ancak Schneckener, bu konudaki görüşlerini detaylandığında belirtmiş olduğu arabulucu mekanizmaların dış aktörlerden veya uluslararası toplumun müdahalesinden ziyade çoğunlukçu olmayan mekanizmalar ve dahildeki tarafsız ve profesyonel hakemliktir.⁷¹⁷ Schneckener’in detaydaki vurgusu dış aktörlerin müdahalesi ve arabuluculuğuna değilse de, bunların rollerinin önemini azaltmamaktadır.

Ortaklıkçı güç-paylaşımının kurulması ve sürdürülmesinde dış aktörlerin rolleri farklı şekillerde tahakkuk edebilmektedir. O’Leary, güç-paylaşım sisteminde dış aktörlerin rollerinin dengeleyici, taraflı, dayatmacı veya istikrarsızlaştırıcı olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.⁷¹⁸ Alında ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin tayin edilmesinde uluslararası müdahalenin veya dış aktörlerin rolü, belirlenen bu olası yönelimler arasında hareket etmektedir. Florian Bieber; Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya ve 2006’dan önce kısa bir ortaklıkçı tecrübe yaşayan Sırbistan ve Karadağ olarak Balkanlardaki dört güç-paylaşım örneklerinin tamamının dış aktörlerin müdahalesi ile oluştuğunu ve devam ettiğini belirtmektedir.⁷¹⁹ Ancak bu uluslararası veya dış müdahale her bir vakiada da farklı biçimlerde olmuştur. Mesela Bosna-

⁷¹⁶ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 93.

⁷¹⁷ Schneckener, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin temel kurumsal düzenlemelerinden biri olarak belirttiği arabuluculuk mekanizmalarının çeşitli biçimlerde gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamdaki düzenlemelerin “grup liderleri arasında gayri remi toplantılar, tüm tarafların temsil edildiği ombudsmanlar, resmileştirilmiş arabuluculuk komiteleri, bağımsız komisyonlar veya özel tahkim mahkemelerini içerdiğini” ifade etmektedir. Schneckener, “Making Power-Sharing Work” s. 205.

⁷¹⁸ O’Leary, “Power Sharing: An Advocate’s Conclusion”, s. 399.

⁷¹⁹ Florian Bieber, “The Balkans: The Promotion of Power Sharing by Outsiders”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 312, 313.

Hersek'in ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin anayasal temelini oluşturan Dayton Barış Antlaşması, geniş ölçüde dış aktörlere dayalıydı. Öyle ki Dayton Barış Antlaşmasında yer alan anayasa, büyük ölçüde ABD Dışişleri Bakanlığı avukatları tarafından İngilizce olarak yazılmıştır. Bosna-Hersek ortaklıkçı güç-paylaşımında dış aktörlerin rollerinin zorlayıcı ve dayatmacı bir pozisyonda olduğu açıkça göze çarpmaktadır. Balkanlardaki diğer bir örnek olan Makedonya'nın ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminde uluslararası veya dış aktörler daha düşük bir fonksiyon göstermişlerdir. Makedonya güç-paylaşımında dış aktörlerin rolü, daha çok kolaylaştırıcı bir arabuluculuk iken; Bosna-Hersek'te ise, daha dayatmacı olmuştur. Uluslararası aktörlerin rolünün derecesi, ortaklıkçı antlaşmanın politik elitler ve vatandaşlar için meşruluğu bakımından önem arz etmektedir.⁷²⁰ Dış aktörler tarafından zorla dayatılan düzenlemelerin, dahildeki gruplar tarafından meşruiyeti daha çok sorgulanmaktadır.

Dış güçler tarafından güç-paylaşım sisteminin dayatılması temelde bir iç savaşın bazı tarafları tarafından memnuniyetle karşılanırken; ancak egemen statülerini değiştireceğinden dolayı özellikle daha önce hakim olan, Irak'taki Sünniler ve Bosna'daki Sırp'lar gibi, diğer taraflarca reddedilebilir. Bu durum özellikle güç-paylaşım anlaşmasını dayatan dış güçlerin çekilmesinde söz konusu olmaktadır. Dış güçlerin çekilmesi, yersiz olursa iç savaşın ve çatışmanın yenilenmesine neden olabilir. Aksi durumda ise dış güçlerin bu dayatmacı müdahalesi çok uzadığında da, müdahale edilen devletin egemenliğinin gaspı söz konusu olabilmektedir.⁷²¹ Empozeye dayalı güç-

⁷²⁰ Bieber, "The Balkans: The Promotion of Power Sharing by Outsiders", s. 314.

⁷²¹ O'Leary, "Power Sharing: An Advocate's Conclusion", s. 400. Egemenlik gaspı ile ilgili sorun, özellikle devletin tamamı için güç-paylaşım sisteminde dış aktör dayatıcı olduğunda konu olmaktadır. Elbette ki bunun anlamı daha geniş bir politik alanın belirli bölgelerinde güç-paylaşım sisteminin devamı için uzun süre kalıcılığı sorun olmayacağı veya egemenlik sorunu oluşturmayacağı anlamına gelmemektedir. Ancak Birleşik Krallığın kendi içindeki bir alt bölgesi olan Kuzey İrlanda'da güç-paylaşım sistemi için arabuluculuk eylemlerinin uzun süre devam etmesi ve doğrudan yönetmesi, başka açılardan sorun olsa da, egemenlik sorunu ile ilintili olarak değerlendirilemez. O'Leary de, güç-paylaşım sistemlerinin Lübnan gibi egemen bir yapının mı yoksa Kuzey İrlanda gibi daha geniş bir yapının alt sistemi mi noktasında ayırt edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu statüler, dış aktörlerin rollerinin meşruiyeti üzerine etkileri bulunmaktadır. O'Leary, "Power Sharing: An Advocate's Conclusion", s. 399.

paylaşım sisteminin beraberinde getirdiği böyle bir paradoks bulunmaktadır. Bu durum, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin özellikle sürdürülmesini tehlikeye sokabilme ve devamı konusunda dış aktörlerin rollerini olumsuz etkileyebilme potansiyelini taşımaktadır. Dolayısıyla ortaklıkçılık sisteminin hem kurulması hem de sürdürülmesi noktasında dış aktörlerin daha pozitif bir rol oynamaları, zorlayıcı ve dayatmacı pozisyondan daha farklı yöntemler ile mümkün olabilmektedir. Ancak bazen bölünmüş toplumlardaki etnik çatışmanın karmaşıklığı ve müzmin yapısı, dış aktörlerin çatışma yönetimi için güç-paylaşımını dayatma ve zorlamalarını zorunlu kılabilir.

Dış aktörlerin pozisyonu, bazen Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs'taki pozisyonları gibi taraflı olabilmektedir. Bu durumda dış aktörler, yerelde kendi partnerlerinin taraftarı gibi davranmaktadır. Böylece yereldeki aktörlerin eylemlerini istikrar doğrultusunda koordine etmeme durumu ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak dış aktörlerin olumlu bir rolünden bahsetmek pek mümkün olmamaktadır ve güç paylaşım sisteminin geleceği de pek güçlü görünmemektedir. Ayrıca güç-paylaşım sisteminin dış müdahalesi ile ilgili ortaya çıkan başka bir zorluk da, irredantist (tarihsel veya kültürel bağı bulunan toprakları geri alma) veya başka nedenlerle bilinçli olarak dış aktörler tarafından istikrarsızlaştırılmadır. Ancak dış aktörler illa isteyerek değil, bazen istemeyerek de güç-paylaşım anlaşmalarını istikrarsızlaştırabilmektedir.⁷²² Dış aktörlerin olumlu rol oynamaları, uygun zaman ve yöntemlerle mümkündür. Bu bağlamda dengeleyici bir pozisyonda olduklarında dış aktörler, ortaklıkçı güç-paylaşımının hem kurulması hem de devam etmesinde önemli rol oynayabilirler.

Taraflı ve dayatmacı bir tavırdan ziyade gruplar arası arabulucu, farklı talepleri dengeleyici ve grupların ortak bir çözüm üzerine anlaşmalarına yardımcı olucu bir pozisyon, dış aktörlerin ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi üzerine olumlu etki etmelerini sağlamaktadır. O'Leary tarafından ifade edildiği gibi ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminde dış aktörler için ideal rol, dengeleyici olmalarıdır.⁷²³ Burada dış aktörlerin taraflara karşı mutlak olarak tarafsız olmaları gerekmeyebilir. Birleşik Krallık ile İrlanda Cumhuriyeti,

⁷²² O'Leary, "Power Sharing: An Advocate's Conclusion", s. 400.

⁷²³ O'Leary, "Power Sharing: An Advocate's Conclusion", s. 399.

Kuzey İrlanda'daki çatışan taraflara karşı tam olarak tarafsız olmamalarına rağmen denge sağlamak için işbirliği yapmışlardır. Kuzey İrlanda barış sürecinde ve ortaklıkçı güç-paylaşımının işleminde Birleşik Krallık ile İrlanda Cumhuriyetinin çok önemli katkıları olmuştur.

Uluslararası yapının veya dış aktörlerin müdahale zamanları da rollerini etkileyen önemli bir unsurdur. Hatta doğru reçetelerle ve pozisyonlarla bile arabulucu müdahaleleri, uygun zamanlama olmadan başarısız olabilmektedirler. Bu bağlamda çatışmanın tırmanışını önlemek ve çözüm sunmak için erken müdahale ve önleyici diplomasiin geç müdahaleden daha iyi olduğu noktasında neredeyse fikir birliği bulunmaktadır.⁷²⁴ Çatışmanın evresine bağlı olarak sunulacak çözüm ile müdahalenin zamanlamasının uygun olması gerekmektedir. Elbette çatışma yönetimi için dış aktörlerin yalnızca erken müdahalelerinin başarılı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Erken müdahale, daha başarılı olmakla birlikte; çatışma yönetiminin bütün aşamalarında dış müdahalenin olumlu etkisi bulunabilmektedir. Çatışmanın geç evresinde bile güç-paylaşım sistemini sağlamaya yönelik dış aktörlerin müdahalesi başarılı bir sonuç verebilmektedir.⁷²⁵ Geçmişe göre erken ve daha fazla müdahale yönünde değişim yaşanmış olsa da, uluslararası yapının hali hazırdaki baskın tutumu, geç müdahale çerçevesindedir. Geç ve doğaçlama müdahaleye rağmen, dış müdahale birçok ortaklıkçı güç-paylaşımında başarılı rol oynamıştır.

VII. Ortaklıkçılığa Yönelik Eleştiriler ve Ortaklıkçılığın Karşı Argümanları

Bölünmüş toplumlarda bir çatışma yönetim stratejisi ve yaklaşımı olarak ortaklıkçılığa yönelik çeşitli eleştiriler yapılmaktadır. Lijphart, etnik ve diğer toplumsal bölünmelerin demokrasi için büyük bir sorun teşkil ettiğini, dolayısıyla normal toplumlara göre bölünmüş toplumlarda demokrasiyi kurmanın ve sürdürmenin daha zor olduğunu ve bu durum için de ortaklıkçı demokrasinin en iyi çözüm olduğunu

⁷²⁴ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 108.

⁷²⁵ Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 112.

belirtmektedir. Lijphart'ın ifadesiyle, “ortaklıkçı demokrasi, derince bölünmüş toplumlar için demokrasinin sadece en iyi formu değil, aynı zamanda derince bölünmüş ülkelerin çoğu için tek uygulanabilir çözümdür.”⁷²⁶ Ancak ortaklıkçılığa yönelik yapılan eleştiriler, bölünmüş toplumlar için ortaklıkçı modelin en iyi alternatif olduğunu kabul etmemekte ve doğal olarak doğrudan veya dolaylı bir şekilde alternatif modeller de ileri sürmektedirler. Ortaklıkçı güç-paylaşım sistemini savunanlar, yapılan bu eleştirilerin bir kısmını mesnetsiz bularak reddetmiş; bir kısmına karşılık olarak ise, teorilerini gözden geçirmiş ve geliştirmişlerdir. Ancak bu eleştiriler çerçevesinde, derince bölünmüş toplumlar için ortaklıkçı güç-paylaşım modeline karşı, çok az istisna dışında, ciddi alternatiflerin sunulmadığı kanaatindedirler.⁷²⁷ Bu bağlamda ortaklıkçılık, bölünmüş toplumlar için mevcut alternatifler arasında en iyi alternatif olduğu ileri sürülmektedir. Ancak ortaklıkçı modelin en iyi alternatif olması, “ortaklıkçı teorinin kusursuz” ve mükemmel olduğu anlamına gelmemektedir.⁷²⁸ Ayrıca her derde çözüm sunan bir sistem olduğunu da iddia etmemektedirler.

Bölünmüş toplumlar için ortaklıkçı modele yönelik yapılan eleştiriler, birbirinden farklı ve hatta birbiriyle çelişen siyasal yaklaşımlar olarak liberal, sosyalist, feminist ve muhafazakar gibi çok farklı yaklaşımlar tarafından yapılmaktadır. Mesela muhafazakarlar, ortaklıkçılık düşüncesinde ütopyacı bir fikir bulmaktadırlar. Onlara göre, ortaklıkçılık düşüncesinin derin ve sıfır toplamı kimlik çatışmalarına hiçbir etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla ortaklıkçılık nafile bir düşünce ve model olarak herhangi bir soruna çözüm sunamamakta ve bir farklılık oluşturamamaktadır. Diğer yandan liberal, sosyalist ve feminist gelenek ise; ortaklıkçılığın, savundukları evrenselciliğe ve demokratik yapıya aykırı olduğunu ileri sürmektedir. Ortaklıkçılığın kolektif kimlikleri sabitlediği, sınıf ve cinsiyet gibi daha “özgür” veya daha “ilerici” kimliklerin pahasına bu tür kimliklere kurumsal olarak ayrıcalık tanıdığı belirtilmektedir.⁷²⁹ Bu tür

⁷²⁶ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 37; Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies*, s. 48.

⁷²⁷ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 98.

⁷²⁸ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 46.

⁷²⁹ Ortaklıkçılığa yönelik eleştiriler, çok daha keskin ve radikal düzeyde de olabilmektedir. Ortaklıkçılık; etnik kökenleri kurumsallaştırmak, anti-aydınlanmacılık, ırkçılık, apartheid sistemini desteklemek ve

eleştirilere karşılık olarak ortaklıkçılık taraftarları ise, kendi yaklaşımlarının gerçekçi bir yaklaşım olduğunu ve aynı zamanda bölünmüş toplumlarda demokrasinin en uygun formunu sağladığını ifade etmektedirler. Bu tartışmalar ayrıntılı olarak aşağıda incelenecektir.

Farklı politik yaklaşımlar tarafından ortaklıkçılığa yönelik yapılan eleştiriler, eleştiri yapan yaklaşımlar çerçevesinde tasnif edilebildiği gibi farklı yaklaşımlardan gelse bile eleştirinin yoğunlaştığı konular ekseninde de sınıflandırılabilir. Lijphart, ortaklıkçılığa yönelik yapılan eleştirilerin ortaklıkçılığın temel iki ilkesi olarak yönetimde güç-paylaşımı ve özerkliğe odaklandıklarını belirtmekte ve bu çerçevede bir sınıflandırma yapmaktadır. Ortaklıkçılığın birçok açıdan eleştirildiğini kabul etmekle birlikte Lijphart, üçü yönetimde güç-paylaşımının, ikisi özerkliğin ve birisi de her iki ilkenin “eksikliklerine” ve neden oldukları “sorunlara” yoğunlaşan temelde altı önemli eleştiri yapıldığı belirtmektedir.⁷³⁰ Bir sonraki çalışmasında yapılan eleştirilerin bir kısmının ortaklıkçılığın ideal olarak demokratik veya etkili olmadığına; diğerlerinin ise, daha çok metodolojik ve ölçüm konularına yoğunlaştığını ifade etmektedir.⁷³¹ Daha sistematik bir tasnif yapan Wolff ise, eleştirilerin teorik, normatif ve pragmatik olarak üç perspektiften yapıldığını belirtmektedir. Teorik olan, ortaklıkçılığın belirsiz ve değişen bir kavramsal temel üzerine inşa edildiğini; normatif olan, ortaklıkçılığın demokratik olmadığını; pragmatik olan ise, ortaklıkçılığın istikrarlı bir çatışma çözümüne yol açmayacağını iddia etmektedir.⁷³² Esasen bu üç eleştiri, birbirinden bağımsız olmayıp tematik olarak birbiriyle ilişkilidir. Bu eleştirilerin çoğu daha önceki bölümlerde ele alınan bütünleştirme yaklaşımından ve bir başka uzlaştırma/güç-paylaşım stratejisi olan merkezilik stratejisi tarafından yapılmaktadır. Ortaklıkçılığa

hatta etnik temizliğe göz yummak gibi çok daha radikal suçlanmalara maruz kalabilmektedir. O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 4-5.

⁷³⁰ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 40.

⁷³¹ Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, s. 97-98.

⁷³² Wolff, “Consociationalism: Power-Sharing and Self-Governance”, s. 38; Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, s. 1789. Wolff, bu eleştirilerin çoğunun ortaklıkçılığın en ayırt edici özelliği olan yönetimde güç-paylaşımına yoğunlaştığını da ifade etmektedir.

yönelik bu eleştiriler ve karşı argümanları (ortaklıkçılık taraftarlarının savunuları), Wolff tarafından yapılan sınıflandırma çerçevesinde, detaylı olarak incelenecektir.

1. Teorik ve Terminolojik Eleştiriler

Ortaklıkçı teori ile ilgili yapılan bir eleştiri, “kavram” belirsizliği veya karmaşıklığı ile ilgilidir. Lijphart, “ortaklıkçılık” (consociational) kavramı ile “güç-paylaşım” (power-sharing) kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmaktadır.⁷³³ Bogaards, bu iki kavramın eş anlamlı kullanımını, kavram israfı olarak nitelendirmektedir.⁷³⁴ Ancak bu eş anlamlı kullanıma yönelik esas kayda değer itiraz; “güç-paylaşımının, normalde, ortaklıkçı demokrasinin spesifik anlamından çok daha geniş bir anlamda anlaşılmakta”⁷³⁵ olduğudur. Timothy Sisk de; güç-paylaşım kavramını, ortaklıkçılık ile Horowitz’in merkezilik (centripetalism) yaklaşımını içeren bir üst kavram olarak kullanmaktadır.⁷³⁶ Yeni nesil ve revizyonist ortaklıkçılar olarak nitelenen McGarry ve O’Leary de, Lijphart’ın bu eş anlamlı kullanımını doğru bulmamakta ve güç-paylaşımının daha kapsayıcı olduğunu düşünmektedirler. Uzlaştırma stratejileriyle de

⁷³³ Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 6; Lijphart, Arend, *Thinking About Democracy*, s. 6; Lijphart, “Definitions, Evidence, and Policy”, s. 426.

⁷³⁴ Lijphart, ortaklıkçılık ile güç-paylaşım kavramlarının aynı kriterlere göre tanımlandığını ve aynı anlama geldiğini belirtmektedir. Esasen “ortaklıkçılık” teriminin bilimsel ve akademik yazımda yeterince iyi işlediğini; ancak akademinin dışında ortaklıkçılık (consociational) kavramı politika-yapıcılar tarafından oldukça ezoterik ve çok heceli görüldüğünden dolayı problem oluşturduğunu ifade etmektedir. Ortaklıkçılık kavramı yerine güç-paylaşım kavramı, akademik siyaset biliminin ötesi iletişimleri oldukça kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla Lijphart’a göre, bu iki kavramın aynı anlamda kullanılmasını bir kavram israfı olarak görmek doğru değildir. Lijphart, “Definitions, Evidence, and Policy”, s. 427.

⁷³⁵ Matthijs Bogaards, “The Uneasy Relationship between Empirical and Normative Types in Consociational Theory”, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, Issue 4, 2000, s. 416.

⁷³⁶ Sisk, Horowitz’in yaklaşımı için merkezilik kavramını değil bütünleştirici (integrative) terimini kullanmaktadır. Ancak literatürde Horowitz’in yaklaşımını açıklamak için merkezilik kavramı bütünleştirici kavramından daha çok kullanılmaktadır. Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 34-45. Lijphart’a göre ise, Horowitz’in yaklaşımının olağan ve “gündelik dilde kullanılan güç-paylaşım fikriyle hiçbir ilgisi yoktur.” Lijphart, “Definitions, Evidence, and Policy”, s. 427.

aynı anlamda kullandıkları güç-paylaşım stratejilerini,⁷³⁷ Sisk'in belirttiğinden de daha kapsayıcı olarak kullanmaktadırlar. Güç-paylaşımının alt strateji ve politikalarını; ortaklıkçılık, merkezilik, çokkültürcülük ve bölgesel çoğulculuk olarak dört çeşit şeklinde belirtmektedirler.⁷³⁸ Dolayısıyla Lijphart'ın güç-paylaşım kavramı ile ortaklıkçılık kavramını eşanlamlı olarak kullanması, terminolojik bir karışıklığa neden olmuş ve haklı olarak eleştirilmiştir. Son dönem ortaklıkçıların güç-paylaşım kavramını ortaklıkçılık dışında başka stratejileri de içerecek şekilde kullanmaları, en doğru kullanım olarak “ortaklıkçı güç-paylaşımı” teriminin kullanımını doğurmuştur. Bununla birlikte; güç-paylaşım kavramı, ortaklıkçılığı da kapsayan daha geniş bir düşünceye denk gelmesine rağmen, hala literatürde baskın bir biçimde ortaklıkçılık ile eşanlamlı kullanıldığı da görülmektedir.

Ortaklıkçı demokrasi ile oydaşmacı demokrasi (consensus democracy) arasındaki anlam ilişkisinin belirsizliği veya net olmayışı üzerinden de ortaklıkçılığa eleştiriler yönetilmiştir. Bogaards, ortaklıkçı demokrasi ile oydaşmacı demokrasi arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu, her iki modeli tanımlamak için kullanılan normatif ve ampirik örneklerin tartışmalı olduğunu belirtmektedir.⁷³⁹ Lijphart, hem ortaklıkçı hem de oydaşmacı demokrasiyi “çoğunlukçu-olmayan” demokrasi olarak nitелеmektedir. Bu iki demokrasi formunun birbirine denk gelen nitelikleri olsa da, birbirinden farklı demokrasiler olduğunu belirtmektedir.⁷⁴⁰ Ortaklıkçı demokrasi ile oydaşmacı demokrasi arasındaki ilişki daha önceki bölümlerde ayrıntılı aktarıldığı için burada pek detayına girilmeyecektir. Oydaşmacı demokrasi ile ortaklıkçı demokrasi arasındaki belirgin bir fark, ortaklıkçılığın dört; oydaşmacı modelin ise, on ayırt edici

⁷³⁷ O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 19.

⁷³⁸ McGarry, O'Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 53; O'Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”, s. 19.

⁷³⁹ Bogaards, “The Uneasy Relationship between Empirical and Normative Types in Consociational Theory”, s. 398.

⁷⁴⁰ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6-9. Lijphart, ortaklıkçı ile oydaşmacı demokrasiyi çoğunlukçu-olmayan ve hatta anti-çoğunlukçu olarak güç-paylaşım demokrasisinin iki alt-tipi olarak nitелеmektedir. Lijphart, güç-paylaşım kavramını esasen ortaklıkçılık ile eşanlamlı kullansa da, bazen kabaca oydaşmacılık ile de aynı anlamda kullanmaktadır. Burada yine güç-paylaşım kavramı çerçevesinde bir belirsizlik söz konusudur. Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 6, 12.

özelliği bulunmaktadır.⁷⁴¹ Ortaklıkçılık ile oydaşmacı demokrasi arasındaki farklılıklar birbiriyle çelişmemektedir. Ergun Özbudun, “ortaklıkçı demokrasi, oydaşmacı demokrasinin bölünmüş toplumlara özgü bir alt-tipi olarak kabul edilebileceğini”⁷⁴² ileri sürmektedir. Bu konuda dikkate değer eleştirilerden biri de, Lijphart’ın İsviçre ve Belçika’yı hem oydaşmacı demokrasi hem de ortaklıkçılık için örnek gösterdiğidir. Ancak Özbudun’un yaptığı tasnif çerçevesinden bakıldığında, bu ülkelerin her iki demokrasi için örnek gösterilmeleri bir çelişki değildir.

Bogaards, ortaklıkçılık ile ilgili “ideal tip” ve “ampirik tip” ayrımı yapmaktadır. Bogaards’a göre, bu iki tip arasındaki örtüşmenin eksikliğinden dolayı fiili çatışmaların yönetiminden ve ampirik analizinden hareketle, bölünmüş toplumlarda ortaklıkçılığın yararlı özelliğini ve pratik değerini vurgulayan bir politika önerisi elde edilmemektedir.⁷⁴³ Bogaards’ın eleştirilerine doğrudan cevap verdiği çalışmasında Lijphart, ortaklıkçılık için ideal tip ile ampirik tip ayrımını kabul etmekle birlikte; Bogaards’ın diğer eleştirisini reddetmektedir. Hem ideal tip hem de ampirik tip için ortaklıkçılık kavramının kullanılabileceğini ayrıca ifade etmektedir.⁷⁴⁴ Önemli olan normatif veya ideal tip olarak anlatılan unsurların ampirik tipte bulunmasıdır. Yoksa yüzde yüz ideal tip bir ortaklıkçılığı uygulayan bir örneği bulmak mümkün olmayabilir.

Ortaklıkçılığa yönelik yapılan eleştirilerin bir kısmı, ortaklıkçı teorinin gelişmesine neden olmuştur. Mesela ortaklıkçı teorinin ilk dönemlerinde Lijphart,

⁷⁴¹ Oydaşmacı demokrasi modelinin on temel özelliği şöyle sıralanmaktadır: 1) Yürütme gücünün geniş koalisyon hükümetleri tarafından paylaşılması; 2) Yasama ve yürütme arasında güçler dengesi; 3) Çok partili sistem, 4) Nispi temsil, 5) Çıkar grupları korporatizmi, 6) Federal ve adem-i merkeziyetçi yönetim, 7) Güçlü iki meclislilik, 8) Katı anayasa, 9) Yargısal yorum, 10) Merkez bankası bağımsızlığı. Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, s. 57-64.

⁷⁴² Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, s. 95.

⁷⁴³ Bogaards, “The Uneasy Relationship between Empirical and Normative Types in Consociational Theory”, s. 398-399; Wolff, “Consociationalism: Power-Sharing and Self-Governance”, s. 39.

⁷⁴⁴ Lijphart, “Definitions, Evidence, and Policy”, s. 428. Lijphart’a göre, ortaklıkçılığı eleştirenlerin birçoğunun “yaptıkları hata, ideal bir tip olarak güç-paylaşımı ile ampirik bir kategori olarak güç-paylaşımı arasında ayırım yapmamalarıdır.” Onlar, güç-paylaşım sisteminin yüzde yüz saf veya mükemmel örneklerinin hiç bulunmaması veya çok az olmasından dolayı güç-paylaşım sistemlerinin hiç olmadığı veya çok az olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak böyle bir iddianın tartışılmasının pek bir faydası bulunmamaktadır. Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 42.

ortaklıkçılığın *çoğul toplumlar* (plural societies) için bir model olduğunu belirmesine yönelik yapılan eleştirilerden sonra çoğul toplumlardan ne anlaşılması gerektiğini açıklamıştır. Yapılan eleştiri, çoğul bir toplum ile çoğul-olmayan bir toplum arasındaki farkın net olmadığı ve bütün toplumların bir dereceye kadar çoğul bir özelliğe sahip olduğu şeklindeydi.⁷⁴⁵ Steiner'in bu eleştirisinden sonra Lijphart, çoğul toplumdan kastının bölünmüş toplumlar olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁶ Bazıları tarafından hala ileri sürülen bu eleştirinin pek bir anlamı kalmamış olsa da, bir toplumun “bölünmüşlük” ölçümünün yapılması da çok net değildir.

Ortaklıkçılık teorisine yöneltilen bir diğer eleştiri ise, ortaklıkçılığın işlemlerini kolaylaştıran uygun faktörlerin tutarsızlığıdır. En başta, hem bu faktörlerin neler olduğu hem de bunların statüleri konusunda uzmanlar arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Hatta Lijphart'ın kendisinin belirlediği faktörler veya koşullar arasında dahi bir tutarlılık bulunmadığı ileri sürülmüştür.⁷⁴⁷ Diğer iki nokta ise, ortaklıkçılığı başlatma ve sürdürme koşulları arasında ayırım yapılmadığı ve ortaklıkçı mühendislik ile koşullar arasındaki ilişkinin belirsiz olduğudur.⁷⁴⁸ Ortaklıkçılığın işlemlerine yönelik uygun faktörlerle ilgili belirtilen bu noktalardan dolayı, ortaklıkçılık teorik tutarsızlık eleştirisine mazhar olmuştur.⁷⁴⁹ Esasen bu eleştiriler, ortaklıkçı teorinin sadece ilk dönem çalışmalarına (özellikle Lijphart) dayanmakta ve sonraki çalışmaları (özellikle McGarry ve O'Leary) göz ardı etmektedir. Ayrıca ne ortaklıkçı teorinin özdeşleştiği Lijphart ne de revizyonist ortaklıkçılar olarak McGarry ve O'Leary, bu faktörler ve koşullar meselesini ortaklıkçılığın temel bir unsuru veya zorunlu bir gerekliliği olarak belirtmemektedirler. Bir diğer nokta ise, McGarry ve O'Leary

⁷⁴⁵ Steiner, “The Consociational Theory and Beyond”, s. 339-340.

⁷⁴⁶ Lijphart, “Consociational Theory: Problems and Prospects”, s. 355-359.

⁷⁴⁷ Lijphart'ın 1968 ile 1985 yılları arasındaki dört çalışmasını karşılaştıran Bogaards, Lijphart'ın toplamda 14 uygun faktörden bahsettiğini ancak bu dört çalışmada sadece dört faktörün ortak olduğunu belirtmektedir. Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 476-78.

⁷⁴⁸ Tamirace Fakhoury Mühlbacher, *Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather: The Case of Lebanon*, Vs Verlag Publisher, Wiesbaden, 2009, s. 57.

⁷⁴⁹ Bogaards, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, s. 476.

ortaklıkçı mühendislik bağlamında özellikle elitlerin etkisi ile ilgili detaylar sunmaktadırlar.

Ortaklıkçılığın esnek ve değişken bir yapıda olduğu ve bunun da neredeyse her duruma uzayabilecek ve uyabilecek şekilde manipüle edilebildiği şeklinde bir başka eleştiri yapılmaktadır.⁷⁵⁰ Ampirik olarak her bir örneğin farklılık göstermesi de, bu eleştiriyi pekiştirmektedir. Ortaklıkçılıktaki bu değişim ve esneklik, bir olumsuzluk olarak değil; tam aksine ortaklıkçılığa farklı vakıalara çözüm sunma kapasitesini kazandırdığından dolayı olumlu bir özellik olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu esnek özellik, aynı zamanda ortaklıkçı güç-paylaşımına yönelik başka bir eleştiri olarak Horowitz'in "herkese tek beden"⁷⁵¹ bir model nitelmesini de bertaraf etmektedir. Ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin uygulanması muazzam çeşitlilik göstermektedir.

Ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi, özellikle ilk olarak Avrupa'daki örnekler üzerinden geliştiğinden ve Avrupalı uzmanlar tarafından daha fazla çalışıldığından dolayı, dünyanın diğer parçalarındaki çok-etnikli toplumlar için uygun olmayan Batılı veya Avrupalı bir model olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁵² Lijphart'ın belirttiği gibi bu eleştiri, çok açık bir biçimde gerçeklerden sapan hatalı bir eleştiridir. Çünkü bu eleştiri, harici bir etki veya yardım olmaksızın kendi iç dinamikleri ve liderleri tarafından geliştirilen Malezya, Kolombiya ve Lübnan gibi ortaklıkçılık örneklerini göz ardı etmektedir.⁷⁵³ Ayrıca ortaklıkçılık, teorik olarak da sadece Batı merkezli değildir. Lijphart'ın "demokrasinin ortaklıkçı modelini tanımlayan ilk modern bilim adamı"⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ Mühlbacher, *Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather*, s. 56.

⁷⁵¹ Horowitz, "Constitutional Design: Proposals Versus Processes", s. 25.

⁷⁵² Lijphart, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 40, 45. Horowitz, Avrupa modelinin Asya ve Afrika toplumlarına genellemesine karşı uyarıda bulunmaktadır. Mesela İsviçre ve Hollanda'da, grup üyelerini İsviçre ve Hollanda uluslarına bir şekilde bağlayan gruplar üstü (supra segmental) görüşler bulunmasına karşın; grup üyeleri için Lübnan, Malezya veya Uganda ulusunun böyle bir kapsayıcı yaklaşımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla İsviçre ve Hollanda için uygun olan bir sistem, diğer yerler için uygun bir sistem olmayabilir. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 572-73.

⁷⁵³ Lijphart, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 40.

⁷⁵⁴ Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 4. Ayrıca bkz. Lewis, *Politics in West Africa*.

olarak nitelediği Sir Arthur Lewis, Batı Afrika ülkeleri için demokrasinin ortaklıkçı modelini önermektedir.

2. Normatif Eleştiriler

Ortaklıkçılığa yönelik normatif eleştiriler, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin adil ve demokratik bir sistem olmadığı yönündedir. Ortaklıkçılık ile ilgili yapılan en büyük eleştirilerden biri, ortaklıkçılığın yeterince demokratik bir sistem olmadığı iddiasıdır. Ortaklıkçılık sisteminin temelde elitlerin işbirliğine dayalı⁷⁵⁵ işleme özelliğine atfen, tam gelişmiş bir ortaklıkçı sistemin doğası gereği elitist olduğu ve demokratik olmadığı iddia edilmiştir.⁷⁵⁶ Çünkü ortaklıkçılığın bu denli elitlere dayalı olması, az çok patronaj bir hiyerarşiye ve elitlerin kendilerini hep üst pozisyonlarda tutmalarına olanak sağlamaktadır. Ayrıca ortaklıkçılığın bir özelliği olan yönetimde güç-paylaşımının gereği olarak bütün grupların (orantılı bir şekilde) yönetime dahil edilmesi, hükümette hesap soracak kayda değer bir siyasal muhalefetin oluşmasına engel olacağı eleştirisi de yapılmaktadır. Çünkü politik muhalafetin olmadığı bir yerde, hükümete hesap soracak (seçimler arasında bile) ve alternatif bir hükümet sunacak kimse bulunmamaktadır. Lijphart, bu eleştirilerin temelde çoğunlukçu demokrasi düşüncesine dayandığını belirtmektedir.⁷⁵⁷ Çoğunlukçu demokrasi ise, bölünmüş toplumlarda çoğunluk olan grubun diktasına ve beraberinde gruplar arası çatışmalara neden olabilmektedir. Çoğunlukçu demokrasiye dayanan bu eleştirideki yanılğı, tarafların hükümet ile muhalefet arasında değiştiği varsayımdır. Ancak bölünmüş toplumlarda gruplar arası oy akışkanlığı pek olmadığından dolayı, bu varsayım geçerli değildir.⁷⁵⁸ Dolayısıyla bölünmüş toplumlarda ortaklıkçı demokrasi, belki soyut ideal

⁷⁵⁵ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 1.

⁷⁵⁶ Paul R. Brass, ‘‘Ethnic Conflict in Multiethnic Societies: The Consociational Solution and Its Critics’’, içinde *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Sage Publications, New Delhi, 1991, s. 334.

⁷⁵⁷ Lijphart, ‘‘The Wave of Power-Sharing Democracy’’, s. 41.

⁷⁵⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 48. Lijphart, bölünmüş toplumların yalnızca bir demokratik seçeneklerinin bulunduğunu ve bunun da ortaklıkçılık olduğunu belirtmektedir. Yani bölünmüş toplumlarda demokrasi için yapılacak tercihin, çoğunlukçu demokrasi ile ortaklıkçı demokrasi arasında değil; ya ortaklıkçı demokrasi ya da demokrasinin yokluğu arasında yapılmaktadır. Ayrıca ortaklıkçılığın

bir demokrasiden uzak olsa da, gerçekçi bir şekilde beklenebilecek en iyi demokrasi türüdür.

Ortaklıkçılık taraftarları, çoğunlukçu demokrasi sistemi ile kıyaslandığında ortaklıkçı bir sistemde daha fazla insanın hükümette etkili olmasının ve kontrol etmesinin söz konusu olduğunu savunmaktadır ve bu durumun da daha demokratik olduğunu ifade etmektedirler.⁷⁵⁹ Ayrıca ortaklıkçılık, muhalefeti ve hesap verebilirlik mekanizmalarını da tasfiye etmemektedir. Çünkü ortaklıkçılığın yürütmede güç-paylaşım ilkesi, illa bütün partilerin hükümete yer almasını gerektirmemektedir. Bu eleştiri biraz da Lijphart'ın ortaklıkçılığın yürütmede güç-paylaşım ilkesini, “büyük koalisyon” olarak değerlendirmesine dayanmaktadır. Ancak yeni nesil ortaklıkçılar, yürütmede güç-paylaşımının “tam”, “kesişen” ve “zayıf” ortaklıkçı yürütme ayrımını yapmalarıyla, demokratik muhalefetin varlığına engel bir durumun olmayacağı daha iyi anlaşılmaktadır. McGarry ve O’Leary, ortaklıkçı bir sistemde demokratik muhalefetin var olacağını Kuzey İrlanda örneği üzerinde belirtmektedirler. Mesela Kuzey İrlanda’da 1999-2002 arasında beş parti ve 19 milletvekili yürütmede yer almamış ve muhalefette kalmıştır.⁷⁶⁰ Diğer bir nokta ise yürütmede veya meclisteki partilerin daimi olmasını sağlayan bir mekanizma bulunmamaktadır. Ayrıca partiler için, oy desteğini sağlamaya yönelik başka birçok neden bulunmaktadır.

Ortaklıkçılık ile ilgili yapılan eleştirilerden biri de, müzakerelerin elitler ve liderler tarafından kapalı kapılar arkasından yapılmasıyla ilgilidir. Ortaklıkçı sistemin parti liderlerinin pozisyonunu güçlendirdiği ve elit hakimiyeti sağladığı ileri sürülmüştür. Lijphart'ın orantılı temsili sağlamak için nispi temsil seçim sisteminin kapalı liste yönteminin, seçim listesini oluşturma konusunda ve seçilecekler üzerinde parti liderlerini hakim kıldığı belirtilmektedir. Ortaklıkçılar; bu eleştirileri kabul

temel ilkelerinde ve unusurlarında, gerçek demokratların çelişecekleri, utanacakları ve kabul etmeyecekleri hiçbir şey bulunmamaktadır. Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 109.

⁷⁵⁹ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 11.

⁷⁶⁰ John McGarry / Brendan O’Leary, “Consociation and its critics: Northern Ireland after the Belfast Agreement”, içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed: Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, s. 403-404.

etmekle birlikte, bu sorunların sadece ortaklıkçılığın değil genel olarak temsili demokrasi ile ilgili bir sorun olduğunu belirtmektedir. Parti liderlerinin etki dereceleri konusunda çoğunlukçu demokrasi ile ortaklıkçı demokrasi arasında pek bir fark bulunmamaktadır.⁷⁶¹ Ayrıca revizyonist ortaklıkçılar olarak McGarry ve O’Leary, seçim sistemi konusunda Lijphart’an farklı bir sistem olarak devredilebilir tek oy sistemini önermektedirler. Liste usulüne nazaran devredilebilir tek oy sisteminin parti-içi demokrasi için daha elverişli olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ortaklıkçı sistemin etnik kimliklere dayalı politikaları güçlendirdiği ve dolayısıyla politik var olmanın diğer yollarını da kapattığı şeklinde ortaklıkçılığa yönelik başka bir eleştiri yapılmaktadır. Bu perspektifte yapılan eleştiriler, ortaklıkçılıkla ilgili problemin basitçe veya yalnızca ya da esas olarak belirli etnik grupları tanıması ve kurumsallaştırması olmadığını; aynı zamanda ortaklıkçı düzenlemelerin etnisitenin kendisini normatif bir değere dönüştürdüğünü belirtmektedir. Böylece var olmanın ve politik olmanın diğer yollarına ve siyasal mücadelenin diğer formlarına yönelik herhangi bir alan bırakmamaktadır.⁷⁶² Etnisitenin normatif bir değere dönüşmesi ve kamusal alanda kurumsal bir hüviyet ile var olması, bazı grup ve bireylere yönelik eşitsiz bir muameleye neden olacaktır. Bu durumdan hareketle Brass’a göre, “ortaklıkçı demokrasi kaçınılmaz olarak bazı birey ve grupların haklarını ihlal etmektedir.”⁷⁶³ Bu bağlamda özellikle sol ve feminist yaklaşım, ortaklıkçılığın sınıf ve

⁷⁶¹ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 41.

⁷⁶² Andrew Finlay, *Governing Ethnic Conflict: Consociation, Identity and the Price of Peace*, Routledge Publishing, New York, 2011, s. 10. Ortaklıkçılığın belki de en çok maruz kaldığı eleştirilerden biri de, kimliklere yaklaşımının primordiyal/ezeli (primordial) bir yaklaşımla ele aldığıdır. Mesela Wilson ve Wilford’a göre; ortaklıkçılık, “kimliklerin ilişkisel ve dönüşebilir olmaktan çok primordiyal ve münhasır (exclusive) olduğunu varsaymaktadır.” Robin Wilson / Rick Wilford “Northern Ireland: a route to stability?”, <http://cain.ulst.ac.uk/dd/papers/dd03agreview.pdf>, (18.05.2018), s. 11. McGarry ile O’Leary ise; ortaklıkçılığın kimlikleri primordiyal yaklaşmadıklarını ve kimliklerin değişmez biçimde primordiyal olduğunu savunmak ile kimliklerin dayanıklı olduklarını düşünmek arasında farkın olduğunu belirtmektedir. Ortaklıkçılık taraftarları; “belli bağlamlarda ulusal, etnik, dinsel ve dilsel bölünmüşlüklerin ve kimliklerin dönüşebilir, yumuşak, akıcı veya kolay işlenebilir olmaktan ziyade daha sert, dayanıklı, katı ve direngen olduklarını” iddia etmektedirler. McGarry / O’Leary / Richard, “Integration or Accommodation?”, s. 52-53.

⁷⁶³ Brass, “Ethnic Conflict in Multiethnic Societies: The Consociational Solution and Its Critics”, s. 339.

cinsiyet gibi daha evrensel sorunlara yönelik politikaları ihmal ettiği ve bu ekseninde gelişecek politikalara pek bir alan bırakmadığını ileri sürmektedir. Esasen bu eleştirisi, ortaklıkçılığın gelişimini eksik okumaktan kaynaklı olup, tamamen korporatif ortaklıkçılığa yöneliktir. Liberal ortaklıkçılık için bu eleştirilerin hiçbir geçerliliği söz konusu değildir. Çünkü liberal ortaklıkçılık, “ister etnik ister dini gruplara veya ister alt-grup ya da trans-grup kimliklerine dayalı olsun demokratik seçimlerde ortaya çıkan her türlü belirgin politik kimliğin karşılığını vermektedir.”⁷⁶⁴ Korporatif ve liberal ortaklıkçılığın incelendiği bölümde ayrıntılı bir biçimde ifade edildiği gibi Lijphart’ın yanı sıra McGarry ve O’Leary de, hem teorik olarak hem de pratik örneklere atıfla çağdaş ortaklıkçı güç-paylaşımının kurumsal düzenlemelerinde liberal ortaklıkçılığı korporatif ortaklıkçılığa tercih etmektedirler. Kısaca bu eleştirinin çağdaş ortaklıkçılık için en azından teorik düzeyde pek bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Kamusal alanda homojen bir kimliği savunan bütünleştirme yaklaşımı taraftarları, bir önceki eleştiriyle nispeten ilintili olarak ortaklıkçı sisteminin etnik gruplara tanıdığı özerklik ve kamu desteğinin, bu grupların haksız bir şekilde kendi üyelerine yönelik, bazı dinsel toplulukların kadınlara yönelik yaptıkları baskı ve ayrımcılık gibi, baskı yapmaya neden olabileceğini iddia etmektedirler.⁷⁶⁵ Bu iddia öncelikle devlet genelindeki çoğunlukların da aynı baskı ve kötü davranışa sahip olabileceğini göz ardı etmekte ve görmezden gelmektedir. Ayrıca ortaklıkçılık, insan hakları genel ilkelerine karşı değil; aksine bölünmüş toplumlarda bu hakların anlam kazanması ve korunmasını sağlayacak sistem önermektedir. Kymlicka’nın belirttiği gibi, gruplara sağlanan bu haklar, hiçbir şekilde grupların kendi üyelerinin haklarını ve özgürlüklerini sınırlama şeklinde grup-içi bir kısıtlamayı ima etmemekte; grupların

⁷⁶⁴ McGarry / O’Leary, “Iraq’s Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription”, s. 675. O’Leary, “ortaklıkçılığın mutlaka ön kolektif kimlikleri ayrıcalıklı kıldığı, kurumsallaştırdığı ve pekiştirdiği doğru değildir. Böyle yapabilir, yapması gerekmez” olduğunu belirtmektedir. Burada özellikle liberal ve korporatif ortaklıkçılık arasındaki fark çok önem arz etmektedir. O’Leary, “The Realism of Power-Sharing”, s. xxv.

⁷⁶⁵ McGarry / O’Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 78; O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places”. s. 35.

kendi ayrı varlığını ve kimliğini koruma isteği olarak dışsal korunma önlemlerini onaylamaktadır.⁷⁶⁶

Ortaklıkçılığın bir ilkesi olan grup özerkliği, bölgesel (territorial) bir temelde düzenlendiğinde, özerk bölgelerdeki azınlıklara karşı ayrımcı tutumlara neden olacağı eleştirisi yapılmaktadır. Etnik temelli bölgesel özerklik veya federasyon sisteminin, bölgesel azınlıkların haksız muameleye maruz kalmasına veya en azından taleplerinin göz ardı edilmesine yol açacağı iddia edilmektedir.⁷⁶⁷ Andreas Wimmer; Irak'taki etnik temelli bölgesel özerkliğe atfen federasyonun, “özellikle federal bir birimde çoğunluk hükümetinin egemenliği altında yaşayan etnik azınlıkların üyeleri için büyük insan hakları ihlallerinin riskini azaltmaktan çok artırabilme” potansiyelinin olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁸ Ancak bu eleştiriyi destekleyecek ampirik olarak herhangi bir veri bulunmamaktadır. Mesela Katalonya, Kürdistan, Quebec ve İskoçya'nın; azınlıkları daha fazla baskı veya kontrol altına alma durumları, bağlı oldukları geniş devletlerden daha muhtemel değildir.⁷⁶⁹ Ayrıca bölgesel azınlıkların haklarının ihlal edilmesi, bölgesel düzeyde liberal ortaklıkçılık ilkelerinin sağlanması ve bölgesel ve federal hak bildirgelerinin geliştirilmesi vasıtasıyla önlenabilir ve engellenebilir.⁷⁷⁰ Dolayısıyla böyle bir durumda bölgesel azınlıkların haklarının korunmasına yönelik çifte bir korunma sağlanmaktadır. Bütünleştirmecilerin bu eleştirisinin hatalı diğer bir noktası ise, sanki azınlık hakları sadece bölgesel düzeyde söz konusu olup devlet genelinde söz konusu olmamaktadır.

⁷⁶⁶ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, s. 73-86.

⁷⁶⁷ Bir çatışma yönetim stratejisi olarak ortaklıkçılığı savunan Nordlinger bile, federalizmin “herhangi bir eyalette egemen olan kesimin azınlık kesiminin taleplerini inkar etmesine veya görmezden gelmesine izin verdiğini veya teşvik ettiğini” iddia etmekte ve federalizmi bir çatışma yönetim seçeneği olarak görmemektedir. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 31.

⁷⁶⁸ Andreas Wimmer, “Democracy and Ethno-religious Conflict in Iraq”, *Survival Global Politics and Strategy*, Vol. 45, Issue 4, s. 123.

⁷⁶⁹ McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 80.

⁷⁷⁰ McGarry, / O'Leary, “Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription”, s. 688.

Etnik temelli bölgesel özerkliğin eleştirilen bir yönü de, devletin ortak kaynaklarının ve zenginliklerinin devlet geneline ve diğer bölgelere adil paylaşılmasına engel olduğudur. Bütünleştirmeciler etnik temelli bölgesel özerkliğin dağıtıcı adalete ters düştüğünü ileri sürmektedirler. Çünkü dağıtıcı adalet, her tarafa adil paylaşım için devletin doğal kaynakları ve gelir vergisi gibi mali kaynaklarının merkezi kontrolünü gerektirmektedir.⁷⁷¹ Ortaklıkçılar ise; kaynakların ve mali vasıtaların merkezi kontrolünün bölünmüş toplumlar için adil olamayabileceğini, ancak vatandaşların ortak bir ulusal kimliği paylaştıkları toplumlar için uygun olacağını ifade etmektedirler. Çünkü bu durum merkezi hükümeti güçlendirmekte ve başkent merkezli zorla asimilasyona yönlendirebilmektedir. Ayrıca merkezin mali kaynaklara hakim olduğu bir durumda, anlamlı bir özerklikten söz edilmesi mümkün değildir. Bu durumda özerk bölgedekiler, haksızlığa uğradıklarını düşünerek ayrılma gibi başka politikalara yönelebilmektedirler. Bu gerçeklikten hareketle ortaklıkçılar, zenginliklerin ve mali kaynakların adil paylaşımını sağlayacak karmaşık bir sistem önermektedirler. Burada ne özerkliği zora sokacak derecede kaynakların merkezileştirilmesi ne de dağıtıcı adaleti ihlal edecek derecede kaynakların özerk bölgenin egemenliğine verilmesi söz konusudur. Bir denge arayışı bulunmaktadır. Mesela özerkliği tamamen zayıf düşürecek bir oranda olmayacak şekilde doğal kaynaklardan gelecek gelirlerin belli bir oranının merkez payı olarak ayrılmasını sağlayacak hükümler bir çözüm formülü olabilir.⁷⁷² Bu konuda, pratikte tam olarak uygulanmasa da, teorik olarak Irak sistemini örnek vermek mümkündür.

Ortaklıkçılığın adil bir sistem olmadığına yönelik bir diğer eleştiri ise sol yaklaşımdan gelmektedir. Ortaklıkçılar, etnik olarak bölünmüş toplumlarda ortaklıkçı düzenlemelerin solun işçi sınıfına yönelik önemseydiği sorunların giderilmesine yardımcı olacağını ileri sürmektedirler. Etnik, dinsel, ulusal ve toplumsal bölünmeler, işçi sınıfını diğer kimlikler etrafından bölmekte ve dağınk hale getirmektedir. İşçi sınıfını ve halk kitleleri umutsuz hale getiren bu bölünmeler, en azından geçici bir ortaklıkçılık ile

⁷⁷¹ McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 81; O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places". s. 35.

⁷⁷² McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 81-82.

düzeltilbilir. Ayrıca ortaklıkçı düzenlemeler, daha geniş bir işçi sınıfını veya halk birliğini destekleyecek olan güveni geliştirebilmektedir.⁷⁷³

3. Pragmatik Eleştiriler

Ortaklıkçılığa yönelik pragmatik eleştiriler, ortaklıkçı sistemin pratikte işleyemeyeceği ve bölünmüş toplumlarda istikrarı sağlayamayacağı yönündedir. Bu bağlamda yapılan eleştirilerden biri, ortaklıkçı sistemin kurulmasını sağlayacak yeterli motivasyonun bulunmadığı şeklindedir. Bölünmüş toplumlar için ortaklıkçılığa alternatif bir strateji öneren Horowitz'in ifadesiyle “ortaklıkçı yaklaşım, motivasyonel olarak yeterli değildir.”⁷⁷⁴ Ortaklıkçılık esasen elitlerin işbirliğine dayanmaktadır. Ancak ortaklıkçılık, etnik grup liderlerinin neden işbirliği yapacağı ve bir güç-paylaşım düzenlemesine dahil olma konusunda istekli olacağına dair tutarlı bir açıklama sunmamaktadır. Azınlık grubunun neden güç-paylaşım sistemine taraftar olacağı açık ve anlaşılır olmasına rağmen, çoğunluk (mesela %60 civarında bir çoğunluk) grubu için bu denli net değildir.⁷⁷⁵ Çoğunlukçu demokrasi ile politik iktidarı ve devlet kontrolünü kazanabilen çoğunluk bir grubun, neden bu güç ve iktidarı azınlık grubu ile paylaşacağı konusunda ortaklıkçılığın sunduğu nedenlerin yeterli olmadığı ve bu nedenle istikrarlı işleyemeyeceği iddia edilmektedir. Öncelikle bu iddia, genel olarak bölünmüş toplumların biri azınlık diğeri çoğunluk grubu olarak iki grup arasında olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ortaklıkçılık taraftarları da, bölünmüş bir toplumda çoğunluk grubunun olmamasını ve gruplar arası bir dengenin bulunmasını ortaklıkçılık için zorunlu olmayan ama olumlu bir koşul olarak kabul etmektedirler.⁷⁷⁶ Bu olumlu koşullar olmadığında dahi etnik grupların liderleri, bölünmüş toplumların yapısında var olan merkezkaç eğilimlerin, sorunların ve tehlikelerin rasyonel olarak tanınmasının ve bu tehlikelere karşı çözüm çabasının bir sonucu olarak ortaklıkçı güç-paylaşım sistemini

⁷⁷³ O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 10.

⁷⁷⁴ Horowitz, “Constitutional Design: Proposals Versus Processes”, s. 20.

⁷⁷⁵ Horowitz, “Constitutional Design: Proposals Versus Processes”, s. 20.

⁷⁷⁶ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 55-61; Lijphart, *Power-Sharing in South Africa*, s. 119-123; Lijphart, *Thinking About Democracy*, s. 51-52.

seçebilirler.⁷⁷⁷ Yani rasyonel grup liderleri, bölünmüş toplumlarda karşılıklı olarak birbirlerine verecekleri zararları önleme isteğiyle hareket edeceklerdir.

Bir diğer eleştiri ise, ortaklıkçılık sisteminin karmaşık yapısından dolayı sürdürülemeyeceği ve başarılı olamayacağı şeklindedir. Ortaklıkçı sistem, karar vermede verimliliği engelleyebilir, durgunluk ve istikrarsızlığa neden olabilir. Çünkü etnik gruplar arasında yürütmede genişçe bir güç-paylaşımı, karar almayı zorlaştırmakta ve hatta imkansız hale getirebilmektedir. Dolayısıyla böyle bir durum, sistemin tıkanmasına ve çökmesine neden olabilmektedir. Dahası ortaklıkçılığın diğer bir unsuru olan karşılıklı veto ilkesi de, sistemin tıkanmasına ayrıca yol açabilir.⁷⁷⁸ Bu yaklaşım, ampirik olarak da çok az ortaklıkçı tecrübenin başarılı olduğunu ve genellikle ortaklıkçı demokrasinin çöktüğünü ileri sürmektedir.⁷⁷⁹ Öncelikle bu eleştiriler, ortaklıkçılığın bir ilkesi olan yürütmede güç-paylaşımını sadece Lijphart'ın “büyük koalisyonu” olarak ele almakta ve bu büyük koalisyonu da bütün etnik grupları içeren bir form olarak değerlendirmektedir. Ancak yürütmede güç-paylaşım ilkesinin böyle değerlendirilmesi yanlış ve eksiktir. Çünkü McGarry ve O'Leary, Lijphart'ın ilk başlardaki “büyük koalisyon” fikrini abartılı bulup revize etmiş ve yürütmede gruplar arası ortak ve birlikte bir karar alma sürecinin varlığının önemli olduğunu vurgulamışlardır.⁷⁸⁰ Çok az ortaklıkçı örneğin başarılı olduğu iddiasına karşın uzun süre başarılı olmuş birçok ortaklıkçı tecrübe de bulunmaktadır. Ayrıca ampirik olarak başarı göstermemiş

⁷⁷⁷ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, s. 165. Çoğunluk grubu başka gerekçelerle de ortaklıkçı güç-paylaşım işbirliğini yapabilir. Mesela azınlığın elinde çeşitli açılardan daha fazla güç bulunmaktaysa ve/ya azınlığın ileride çoğunluk olma durumu varsa çoğunluk grubu ortaklıkçı güç-paylaşım sistemine taraftar olacaktır. Bkz. O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 20-22.

⁷⁷⁸ Mühlbacher, *Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather*, s. 48.

⁷⁷⁹ Horowitz, özellikle Batı'nın dışındaki derince bölünmüş toplumlarda istikrarlı ve başarılı ortaklıkçı düzenlemelerin (savunucularının iddialarının aksine) kuzey kutup bölgesinde yetişecek gül kadar az olduğunu belirtmektedir. Donald L. Horowitz, “Explaining the Northern Ireland Agreement: The Sources of an Unlikely Constitutional Consensus”, *British Journal of Political Science*, Vol. 32, Issue 2, 2002, s. 197.

⁷⁸⁰ McGarry / O'Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 15; McGarry / O'Leary / Simeon, “Integration or Accommodation?”, s. 58; O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12-13.

tecrübelerin başarısızlığının ortaklıkçılığın doğasından kaynaklı olduğunu söylemek de mümkün değildir.⁷⁸¹ Mesela Kuzey İrlanda'nın 1973-1974 yıllarındaki ortaklıkçılık tecrübesinin başarısızlığı, ortaklıkçı sistemin doğasında kaynaklı olmayıp tam aksine ortaklıkçı sistemin hakkıyla düzenlenmemesindedir. Bu başarısız tecrübenin öğrettiklerinden hareketle daha sonra 1998'de Belfast Antlaşması ile Kuzey İrlanda'da, bir önceki eksikliklerin giderilmiş olduğu bir ortaklıkçı sistem düzenlenmiştir.

Ortaklıkçılığın derince bölünmüş toplumlarda hedeflediği uzlaşmayı sağlayamayacağı hatta gruplar arası bölünmüşlüğü pekiştireceği bile iddia edilmektedir. Diğer bir ifadeyle ortaklıkçı sistem, topluluklar arası gerilimleri ve düşmanlıkları yatıştırmak ve uzlaştırmak yerine daha da kuvvetlendirebilir.⁷⁸² Çünkü ortaklıkçılık, etnik topluluklar arası çatışmanın varsayılan kaynakları olan kolektif kimlikleri kurumsallaştırmakta ve onlara kamusal destek sunmaktadır. Etnik grupların meşruiyetinin kamusal olarak açıkça tanınması, desteklenmesi ve belirgin kılınması, etnik çatışmaları daha da teşvik edecektir.⁷⁸³ Bu yaklaşıma göre, ortaklıkçılık gruplar arası çatışmaları çözememekte; en iyi ihtimalle, ilgili kolektif kimliklerin etrafındaki bir

⁷⁸¹ Lijphart, ortaklıkçılığın pratikte başarısızlığına yönelik verilen ampirik örneklerin genellikle Kıbrıs (1960-1963) ve Lübnan (1943-1975) örneklerine yoğunlaştıklarını belirtmektedir. Elbette ki, başarısız olan ortaklıkçı örnekler bu ikisinden ibaret olmayıp başka başarısız örnekler de bulunmaktadır. Ancak uzun süre başarılı ve istikrarlı olmuş birçok ortaklıkçı tecrübe de mevcuttur. Mesela 1943'ten beri İsviçre, 1970'ten beri Belçika, 1917-1967 yılları arasında Hollanda, 1945-1966 Avusturya gibi klasik örneklerin yanı sıra, 1995'ten beri Bosna-Hersek, 1998'den beri Kuzey İrlanda, 2000'den beri Makedonya gibi çağdaş örnekler de başarılı ve istikrarlı ortaklıkçılık için örnek verilebilir. Başarısız ortaklıkçılık için örnek olarak gösterilen Lübnan tecrübesi de aslında kısa sürmemiş, 1943-1975 yılları arasında uzun bir süre devam etmiş bir tecrübedir. 1975'te sivil savaşın başlamasıyla çöken Lübnan sisteminin birçok nedeni bulunmaktaydı. Öncelikle ortaklıkçılık sisteminin çökme nedeni sadece dahili nedenlerden kaynaklanmamaktaydı. Çünkü 1975'te başlayan iç savaş, sıradan bir içi savaş olmayıp aynı zamanda Lübnanlıların toprakları üzerinde uluslararası bir mücadeleydi. Kabul edilecek bir diğer neden ise, Lübnan ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin taşıdığı bazı zayıf noktaları. Daha sonra Lübnan 1989'da Taif Antlaşması ile bir önceki ortaklıkçı sistemin eksikliklerini gidererek yeni bir ortaklıkçı sistem kurmuştur. 1989'dan bu yan Lübnan'da tekrar ortaklıkçı sistem geçerli olmuştur. Lijphart'a göre, Lübnan örneğinden alınması gereken en önemli dersin bölünmüş toplumlar için ortaklıkçı sistemin değiştirilmesinden ziyade onarılması ve geliştirilmesi gerektiğidir. Lijphart, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 41-42.

⁷⁸² Mühlbacher, *Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather*, s. 49.

⁷⁸³ Lijphart, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 45.

çıkması organize etmekte ve düzenlemektedir.⁷⁸⁴ Dolayısıyla ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin derince bölünmüş bir toplumda gruplar arasında anlamlı bir uzlaşmayı ve istikrarlı bir barışı sağlama potansiyeli bulunmadığı eleştirisi yapılmaktadır. Ancak kamusal olarak tanınmış, güçlü ve özerk etnik grupların varlığı, ille de bu gruplar arasında çatışmaya dönüşeceği anlamına gelmemektedir. Tam aksine ortaklıkçılık sisteminde etnik grupların bu şekilde belirginleştirilmiş ve kuvvetlendirilmiş olması, bölünmüş toplumlarda çatışma yönetiminde yapıcı bir rol oynamasını sağlamaktadır.⁷⁸⁵ Bölünmüş toplumlarda etnik, dinsel, dilsel veya ulusal kimlikleri tanımayan ve desteklemeyen bir sistem, uzlaşmayı sağlamak yerine gruplar arası kutuplaşmanın ve düşmanlığın artmasına neden olabilir. Dolayısıyla etnik hatlar üzerinden bölünmüş toplumlarda gruplar arasında istikrarlı bir uzlaşma, bu tür grupların açıkça tanınması ve buna bağlı olarak kamusal olarak desteklenmesi ve kurumsallaştırılması ile mümkündür.

Bir önceki eleştirel yaklaşımla ilintili ve ona benzer diğer bir eleştiri ise, ortaklıkçılığın orantılılık ilkesine ve bu ilkenin gerçekleşmesini sağlayan kurumsal düzenlemelere odaklanmaktadır. Horowitz'a göre, ortaklıkçılığın orantılılık ilkesi için öngördüğü nispi temsil seçim sistemi (özellikle Lijphart'ın kapalı liste usulü) bölünmüş toplumlardaki sorunları ve çatışmaları daha fazla ağırlaştırmaktadır. Çünkü politik bölünmüşlüğü kolaylaştırmakta, politikacıların grup eksenli söylemlerine olanak tanımakta ve topluluklar içinde ılımlı ve daha orta yollu gruplara nazaran radikal gruplara daha fazla prim kazandırmaktadır.⁷⁸⁶ Selway ve Templeman da; benzer şekilde nispi temsil sisteminin dezavantajlarını, radikal partilerin varlığını kolaylaştırmak, partilerin merkezden uzak ve daha çok etnik ekseninde kampanya stratejilerini takip

⁷⁸⁴ O'Leary, "Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments", s. 5. Timothy Sisk, ortaklıkçılığın politik sistemde etnik kimlikleri sürdürmeye, meşrulaştırmaya, güçlendirmeye ve sağlamlaştırmaya hizmet ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Sisk, ortaklıkçılığın mahzurlu noktalarından birisini "etnik kimlikleri cisimleştirmesi" şeklinde belirtmektedir. Sisk, *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, s. 38-39.

⁷⁸⁵ Lijphart, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 45.

⁷⁸⁶ McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 75; O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places", s. 33.

etmelerine yönelik teşvikleri arttırmak ve birçok partinin yönetime dahil olmasını sağlayarak hükümet işlerini çıkmaza sokmak olarak belirtmektedirler.⁷⁸⁷ Belirtilen bütün bu özellikler, bölünmüş toplumlarda uzlaşa yerine daha çok kutuplaşmaya neden olacaktır. Ortaklıkçılık sistemine karşın Horowitz, gruplar arası uzlaşaı sağlayacak ve ılımlı siyaset ortamını geliştirecek seçim sistemi olarak alternatif oy sistemini önermektedir. Horowitz'e göre seçim sistemi, derince bölünmüş toplumlarda uyum ve uzlaştırma için anayasal mühendisliğin en güçlü kaldırıcısıdır.⁷⁸⁸ Alternatif oy sistemi, radikallere karşı ılımlı siyasete sahip olanları desteklemektedir. Genellikle tek üyeli seçim bölgesinde uygulanan alternatif oy sistemi, kazanacak adayın geçerli bütün oyların çoğunluğunu kazanmasını gerektirmektedir. İlk sayımda bütün oyların çoğunluğunu elde eden olmazsa, en az oyu alan adaylar elenmekte ve oyları diğer adaylara dağıtılmaktadır. Bu işlem adaylardan birinin oyların çoğunluğunu (%50+1) elde edene kadar devam eder. Ayrıca seçim çevreleri de genellikle etnik olarak heterojen olması önerilmektedir. Bu durumda seçilebilmek için adaylar, sadece kendi etnik gruplarının oylarını alacak radikal bir siyaset yerine diğer etnik grupların oylarını da elde etmek için daha "ılımlı" bir siyasete sahip olacakları varsayılmaktadır.⁷⁸⁹ Dolayısıyla böylece bölünmüş toplumlarda, ihtilaf çıkaran konulara yönelik siyasi ılımlılık geliştirilerek ve topluluklar arası mümkün olduğu kadar ilişkiler inşa edilerek istikrar sağlanacaktır. Ancak merkeziliğin bu öneri ve varsayımı, derince bölünmüş toplumlarda gruplar arası güvensiz ilişkiyi göz ardı etmektedir. Birbirlerine karşı güven duymayan etnik gruplar, kendi etnik kimliğini temsil eden siyasi partileri tercih edeceklerdir. Ayrıca Lijphat, ortaklıkçılığın önerdiği seçim sonrası gruplar arası oluşacak bir koalisyon yönetiminin de beraberinde uzlaşaı getireceğini belirtmektedir.⁷⁹⁰ Horowitz'in ortaklıkçılığa alternatif olarak önerdiği sisteminin derince

⁷⁸⁷ Selway / Templeman, "The Myth of Consociationalism, Conflict Reduction in Divided Societies", s. 1547.

⁷⁸⁸ Horowitz, *A Democratic South Africa?*, s. 163.

⁷⁸⁹ McCulloch, "Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies", s. 112; McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, s. 5, 20.

⁷⁹⁰ Lijphat, "The Wave of Power-Sharing Democracy", s. 43.

bölünmüş toplumlarda pratik işlevsellik olarak başarılı olacağını söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Ortaklıkçılığın derince bölünmüş toplumlardan ziyade gruplar arası ayrışmaların nispeten daha ılımlı olduğu toplumlarda işleyebileceğine yönelik zayıf da olsa bazı iddialar vardır. Horowitz, ortaklıkçılığın derince bölünmüş toplumlardaki çatışmaları yatıştırmaktan ziyade çözümlenmiş çatışmaların veya nispeten ılımlı bölünmelerin bir ürünü olabileceğini belirtmektedir.⁷⁹¹ Yani ortaklıkçılık sadece ılımlı olarak bölünmüş toplumlarda geçerli olacaktır. Ancak ılımlı olarak bölünmüş toplumlar ise, ortaklıkçılığa pek ihtiyaç duymamaktadır. Horowitz'in bu iddiasının esasen pek bir geçerliliği bulunmamaktadır. Çünkü derince bölünmüş toplumlarda, etnik gruplar ancak ortaklıkçılığın sunmuş olduğu düzenlemeler içerisinde kendilerini güvende hissedebilmektedirler. Dolayısıyla derince bölünmüş toplumlarda uygulamada ancak ortaklıkçı düzenlemeler ile gruplar arasında istikrarlı bir uzlaşa sağlanabilir.

Ortaklıkçılığa yönelik bir başka eleştiri ise, ortaklıkçı sisteminin uygulanmasının dış aktörlerin daimi bir müdahalesine ihtiyaç duymasındır. Horowitz, kendi önerdiği merkezilik sisteminin de böyle bir sorununun olduğunu kabul etmekle birlikte; uygulandığında merkezci kurumlar kendi kendilerini sürdürdüğünü ve çok az müdahaleye gereksinim duyduğunu ifade etmektedir. Ancak merkeziliğin tersine ortaklıkçılığın, her daim dış müdahaleye ihtiyaç duymasının muhtemel olduğu iddia edilmektedir. Burada özellikle Bosna-Hersek örneği ileri sürülmektedir.⁷⁹² Bu eleştirinin hem teorik hem de ampirik bir karşılığı bulunmamaktadır. Öncelikle teorik olarak geleneksel ortaklıkçılık dış müdahaleye yönelik bir şey içermemektedir. Daha sonra McGarry ve O'Leary, ortaklıkçılık açısından dış müdahalenin olumlu rolünü teoriye eklemişlerdir. Ampirik olarak da özellikle çağdaş ortaklıkçılık tecrübelerinde dış müdahalenin rolü bulunmakla birlikte, daimi bir müdahaleden bahsetmek mümkün

⁷⁹¹ Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, s. 256.

⁷⁹² McGarry / O'Leary / Simeon, "Integration or Accommodation?", s. 76; O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places". s. 33.

değildir. En göze çarpan örnek Bosna-Hersek olmasına rağmen, tamamen dış müdahale ile devam ettiğini söylemek mümkün değildir.

Gruplar coğrafik olarak belli bir bölgede yoğunlaştıklarında ortaklıkçılığın bir unsuru olan grup özerkliği, bölgesel çoğulculuğun formları olarak çok-etnikli federalizm veya bölgesel özerklik şeklinde sağlanmaktadır. Ortaklıkçılığa yönelik en yoğun eleştirilerden biri de, bu özerklik biçiminin sivil savaşı tetikleyeceği ve ayrılmaya neden olacağı şeklindedir. Cornell, Kafkasya çatışmalarını incelediğinde özerk bölgelerin kurulmasının ayrılıkçılığa neden olacağı sonucuna varmaktadır.⁷⁹³ Benzer şekilde genel olarak ortaklıkçılığı bir çatışma yönetim stratejisi olarak benimseyen Nordlinger de, bölgesel özerliğin ve federalizmin gruplara daha fazla özerk olma talebini kazandıracağını ve ayrılmaya götüreceğini ve nihayet olarak çatışmaya neden olacağını ifade etmektedir.⁷⁹⁴ Esasen bütünleştirme yaklaşımına dayanmakta olan bu iddia, bölgesel özerklik düzenlemeleri yerine çözüm olarak daha merkezileştirilmiş demokratik bir sistem önermektedir. Ancak Lijphart'ın belirttiği gibi, kuvvetli ayrılıkçı duygu ve düşünceler bulunmaktaysa, ayrılmayı önleyebilme konusunda üniter ve merkezileştirilmiş demokratik bir sistemin dayatılmasının başarılı olabilmesi pek olası değildir.⁷⁹⁵ Diğer bir nokta ise, etnik temelli bölgesel özerkliğin veya federalizmin ayrılmaya neden olduğunu destekleyen ampirik veriler de bulunmamaktadır. Özerkliğin iç savaşa veya devletin dağılmasına yol açacağına dair herhangi bir veri, ne özerkliğin teorisinde ne de uygulamasında bulunmaktadır. Zaten son dönem tarihi kayıtlar ve özerklik tecrübeleri de, bölgesel çatışmaların yönetimi için özerkliğin çok etkili bir yöntem olabileceğini göstermektedir.⁷⁹⁶

⁷⁹³ Cornell, “Autonomy as a Source of Conflict”, s. 252.

⁷⁹⁴ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, s. 31-32.

⁷⁹⁵ Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies*, s. 44; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 44. McGarry ve O’Leary, şayet hiçbir şekilde önceden ayrılıkçı bir duygu ve düşünce yoksa ve özerklik olmadığında da hiçbir şekilde bu istek olmayacaksa ancak o zaman özerkliğin ayrılıkçılığa neden olacağı iddiasının ileri sürülebileceğini belirtmektedirler. McGarry / O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, s. 35.

⁷⁹⁶ Gurr, *Minorities at Risk*, s. 300-301; Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, s. 44.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTAKLIKÇILIĞIN BELİRGİN BİR ÖRNEĞİ OLARAK KUZEY İRLANDA: ÇATIŞMADAN BARIŞA UZUN BİR SÜREÇ

I. Kuzey İrlanda Sorununun ve Çözümünün Genel Nitelikleri

Kuzey İrlanda; derince bölünmüş toplumların belirgin bir örneğini teşkil etmektedir. En genel anlamda Kuzey İrlanda'yı; ulusal, dinsel, etnik ve sosyo-ekonomik olarak örtüşen hatlar üzerinden iki topluluk arasında derince bölünmüş bir toplum olarak nitelenebilir. Bu bağlamda, birçok boyutu bulunan Kuzey İrlanda sorununun temel niteliğine yönelik çeşitli tartışmalar yapılmakta ve hangi faktörün baskın olduğu konusunda farklı düşünceler ileri sürülmektedir. Bu konuda esas olarak “*etno-dinsel*” ve “*etno-ulusal*” olarak iki ayrı nitelendirme biçimi öne çıkmaktadır. Bir yaklaşım, Kuzey İrlanda'daki çatışmanın tarihsel kökeninin dinsel olduğunu buna bağlı olarak uzun süre devam eden çatışmanın din (Protestanlık-Katoliklik) üzerinden sürdüğünü ileri sürmektedir. Bu yaklaşım içerisinde çatışmayı ve toplumsal bölünmüşlüğü salt dinsel faktör üzerinden değerlendirenler oldukları gibi, dini merkez kurucu faktör diğer etkenleri de bu faktörü destekleyen nedenler olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Mesela, ekonomik ve sosyal farklılıklar gibi diğer faktörler ise, dinsel kimlikleri güçlendiren ve tamamlayan etkenler olarak görülmektedir. Münhasıran dinsel bir çatışma olmamakla birlikte, sorunun ve çatışmanın oluşumunda “kilit” faktör dinsel faktördür.⁷⁹⁷ Başka bir ifadeyle dinsel faktör olmasaydı diğer etkenler tek başlarına çatışmanın doğması ve sürdürülmesi için yeterli nedenler olmayacaklardı. Ancak bu yaklaşım, modern dönemde Kuzey İrlanda'da çatışan grupların temel taleplerini ve kendilerini “ne” üzerinden tanımladıklarını ihmal etmektedir. Kuzey İrlanda çatışmasında ve sorununda din önemli bir faktör olmakla ve çatışmanın tarihsel boyutu önem arz etmekle birlikte, modern dönemdeki çatışmanın ve bölünmüşlüğün

⁷⁹⁷ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 23-25.

temel nedenlerini oluşturmamaktadır. Buradan hareketle, Kuzey İrlanda sorununu “etno-ulusal” olarak niteleyen yaklaşımın daha isabetli bir nitelemede bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. Esasen modern dönem Kuzey İrlanda çatışmasının çatışan etno-ulusal kimlikler üzerinden geliştiğini ileri süren yaklaşım, daha geniş kabul gören bir yaklaşımdır.⁷⁹⁸ En basit şekliyle Kuzey İrlanda’daki çatışma ve düşmanlık; Kuzey İrlanda’nın Birleşik Krallığın bir parçası olarak kalmasını isteyen grup ile Kuzey İrlanda’nın bütün İrlanda adasını kapsayacak birleşik bir İrlanda devletinin bir parçası olmasını talep eden grup arasında yaşanmaktadır.⁷⁹⁹ Kuzey İrlanda’da Birleşik Krallık taraftarı olanlar *Birlikçiler (Unionist)*, birleşik İrlanda’yı savunanlar *Ulusalcılar (Nationalist)* olarak nitelenmektedir. Birlikçilerin Kuzey İrlanda Protestanlarından oluşması ve Ulusalcıların da Katoliklerden oluşması, çatışmanın dinsel bir çatışma olduğu anlamına gelmemektedir. Bu anlamda din, “etnik bir işaret” olarak değerlendirilmekte ve “Protestanlık” ile “Katoliklik” kavramları da esas olarak Birlikçi ve Ulusalcı olarak tanımlanan kimliklerin alamet ve işaretlerini ifade etmektedir.⁸⁰⁰ Stefan Wolff da, tarihsel olarak Birlikçilerin ve Ulusalcıların fikirlerinin dinsel olarak Katolik ve Protestanlığa denk geldiğini ve bu çerçevede dinin çok belirleyici rolünün olduğunu, sistematik mezhepçilik ve ayrımcılık konusunda çok etkisinin olduğunu belirtmektedir. Ancak bu durum, Kuzey İrlanda çatışmasının etno-dinsel veya benzer şekilde dinsel veya sınıfsal ve ideolojik bir çatışma olarak niteleneceği anlamına gelmediğini de ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu nedenlerin farklı etno-ulusal aidiyetleri gölgede bırakacak derecede öne çıktığını ileri sürmek zor görünmektedir.⁸⁰¹ Elbette Kuzey İrlanda’da etno-ulusal çatışmayı güçlendiren başka

⁷⁹⁸ Brendan O’Duffy, “Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland”, içinde *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry / Brendan O’Leary, Routledge Published, London and New York, 1993, s. 128.

⁷⁹⁹ Brendan O’Leary / John McGarry, *The Politics of Antagonism: Understanding Northern Ireland*, Second Edition, The Athlone Press, London, 1996, s. 2.

⁸⁰⁰ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 24.

⁸⁰¹ Stefan Wolff, “Between Stability and Collapse: Internal and External Dynamics of Post-agreement Institution Building in Northern Ireland”, içinde *From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict*

etkenler ve düşmanlıklar da bulunmaktadır.⁸⁰² Ancak modern dönemdeki çatışmanın ve bölünmüşlüğün kilit faktörünü etno-ulusal etken olarak belirtmek mümkündür.

Kuzey İrlanda, 1920'lerdeki çatışma ve şiddet ortamında İrlanda adasının ikiye bölünmesiyle meydana gelmiştir. İrlanda adasının ikiye bölünmesinden sonra, resmi olarak Birleşik Krallığın bir parçası olarak kalan Kuzey İrlanda'da demografik olarak Protestan Birlikçiler çoğunluk (yaklaşık 2/3 veya 3/5) Katolik Ulusalcılar ise azınlık (yaklaşık 1/3 veya 2/5) durumuna düşmüşlerdir. İrlanda adasının tamamında çoğunluk durumunda olan yerli Katolik Ulusalcılar, birleşik bir İrlanda için hep bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Protestan Birlikçiler ise, birleşik bir İrlanda devleti ihtimalinde azınlık durumuna düşecekleri ve tarihsel düşmanlığın etkisiyle ezilecekleri ve yok olacakları korkusuyla Katolik Ulusalcıların bu fikrini olabildiğince bastırmaya ve Kuzey İrlanda'nın Britanya'ya bağlı konumunu korumaya çalışmışlardır. İrlanda adasındaki bu iki topluluk arasında bulunan düşmanlık, tarihsel olarak uzun süreden beri devam etmekle birlikte; zamanın koşullarına bağlı olarak bu düşmanlığın niteliği değişikliğe uğramıştır. 1920'li yıllarda İrlanda bağımsızlık mücadelesinin doğurmuş olduğu şiddetli çatışmalar sonucunda ortaya çıkan Kuzey İrlanda'da politik şiddet – bazen sakin dönemler olsa da, şiddet derecesi düşse de– hep var olmuştur. Kuzey İrlanda'nın meydana gelmesinden sonraki kırk-elli yıl içerisinde siyasal şiddetin doğrudan yoğun olarak görülmediği (ara sıra nüksetse de) nispeten sakin bir dönem olmuştur. 1950'lerin ortasında Katolik Ulusalcıların (IRA'nın) başlatmış olduğu şiddet kampanyası birçok insanın (26'dan fazla) ölmesine neden olmuştur.⁸⁰³ Ancak Kuzey

Institutions in Ethnically Divided Societies, Ed. Sid Noel, McGill-Queen's University Press, Montreal&Kingston, 2005, s. 48.

⁸⁰² Kuzey İrlanda'da gruplar arasındaki bölünmüşlükler, birbirini güçlendiren ve grup içi dayanışmayı artıran niteliktedirler. Joseph Ruane ile Jennifer Todd, kavramsal düzeyde, Kuzey İrlanda çatışmasının dinsel (Protestan-Katolik), etnik (İrlandalı-İngiliz ve İskoç) ve sömürgecilik (Yerliler-Yerleş[tiril]enler) olarak “çatışmanın üç sosyo-kültürel boyutu” ile güçlendiğini belirtmektedirler. Bkz. Joseph Ruane / Jennifer Todd, *The Dynamics of Conflict in Northern Ireland: Power, Conflict and Emancipation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

⁸⁰³ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 204.

İrlanda'da 1970'lerin başlarında daha önceki bütün dönemlerde görülen şiddet ölçülerini aşan ve yaklaşık otuz yıl süren çok ciddi bir çatışma ve şiddet başlamıştır.

Kuzey İrlanda'da 30 yıl boyunca yaygın şiddet ve savaş seviyesine varacak derecede yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Avrupa Birliği üyesi olan devletlerde devlet-içi siyasal şiddet derecesinin en yüksek olduğu bölge, Kuzey İrlanda bölgesi olmuştur. Bu bölge, Batı Avrupa bölgesi içerisinde siyasal olarak şiddetin en yüksek olduğu bölgedir. Otoriter dönem sonrası İspanya'nın Bask bölgesinden de çok daha fazla şiddet içermektedir. Buradaki çatışmalarda şiddetin çeşitli şekilleri olan siyasi suikast ve cinayet, bomba yüklü araç gibi birçok şiddet yöntemi kullanılmıştır.⁸⁰⁴ Kuzey İrlanda çatışmasındaki şiddet, sadece bölgeyle de sınırlı kalmamış bazen bölge dışına özellikle Büyük Britanya ve İrlanda Cumhuriyeti'ne de yansımıştır. Modern dönem Kuzey İrlanda'daki çatışmada 2011 yılına kadar 3,380 insan ölmüştür. Uluslararası standartlara göre, Kuzey İrlanda çatışması hem küçük bir nüfus kitlesi hem de sınırlı bir coğrafi alan göz önüne alındığında “düşük yoğunluklu” bir çatışmadır. Ancak bölgedeki nüfus üzerine bu çatışmanın ve şiddetin görece etkisi oldukça büyüktür. Toplumun neredeyse yüzde üçüne denk gelecek bir rakam olarak 50,156 insan da bu çatışmadan yaralanmıştır.⁸⁰⁵ Bu şiddet süreci içerisinde, binlerce insan paramiliter yapılar içerisine girmiş ve benzer şekilde binlerce kişi “terör suçundan” ceza almıştır. Çatışmadan ve şiddetten doğrudan etkilenen insanlar dışında, dolaylı olarak da binlerce insan bu şiddetin “mağduru” ve “kurbanı” olmuştur. Şiddet ve çatışmanın yoğun olması, illa çatışan gruplara yönelik soykırım, toplu katliam veya sistematik katliam olaylarının olduğu anlamına da gelmemektedir.

Din, tarihsel hafıza, soyo-ekonomik faktörlerin de güçlendirdiği etno-ulusal hat üzerinden derince bölünmüş bir toplum olarak Kuzey İrlanda'da şiddet deneyimi,

⁸⁰⁴ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 8-9, 17.

⁸⁰⁵ Kuzey İrlanda'daki çatışmada ölen ve yaralanan insan sayısını oransal olarak Britanya'ya uyarlandığında 126,000 insanın ölmesi ve 1.8 milyon insanın da yaralanması anlamına gelmektedir. Bu yansıtma hemen hemen İkinci Dünya Savaşında ölen bütün Britanyalıların (265,000) yarısına denk gelmektedir. Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 204-205.

neredeşye bütün bir toplumu etkilemiş ve iki grubun paylaşacağı ortak bir alan bırakmamıştır. Doğal olarak böyle bir çatışmanın çözümü ve yönetimi de çeşitli zorluklarla ve bu bağlamda yürütülecek bir barış süreci de birçok engelle karşılaşmıştır. Kuzey İrlanda'da şiddet olaylarının başlamasından hemen sonra çözüm arayışları da başlamıştır. Kuzey İrlanda'da şiddet olaylarıyla baş etmek için müdahalede bulunan ve sonrasında doğrudan yönetimi ele alan Britanya hükümeti, sürdürdüğü güvenlik politikasının yanı sıra iki grup arasında uzlaşa ve istikrarı sağlayacak siyasal çözüm arayışlarına da girmiştir. Bu çerçevede, kesintili olsa da, çözüme yönelik birçok girişim olmuş ve zamanla 1980'lerin sonlarına doğru Kuzey İrlanda çatışması için kalıcı bir çözüm olarak ortaklıkçı güç-paylaşım önerisinin en iyi çözüm umudu olduğu konusunda geniş bir mutabakat oluşmuştur. Bu konuda sürdürülen sürecin ve atılan birçok adımın neticesi ancak 1998'de Belfast Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Kuzey İrlanda'da daha önce başarısızlıkla neticelenen veya çok az bir başarı sağlayan barış ve uzlaşa girişim ve antlaşma tecrübelerinden çıkarılan dersler üzerinden 1998'de sağlanan *Belfast Antlaşması*, ortaklıkçı bir güç-paylaşım sistemi sunmaktadır. Belfast Antlaşması da, Kuzey İrlanda çatışmasını etno-ulusal bir çatışma olarak değerlendirmiş ve böylece çözüm için çatışan grupları dinsel kimlik üzerinden değil Birlikçi ve Ulusalıcı olarak etno-ulusal kimlik üzerinden tanımlamıştır.

Kuzey İrlanda barış sürecinin meyvesi olan Belfast Antlaşması, başarılı bir barış antlaşması veya barış sürecinin önemli bir adımı olarak Kuzey İrlanda'da negatif barışa sağlamış ve doğrudan şiddeti sonlandırmıştır. Bu Antlaşma sonrasında iki topluluk arasında bulunan düşmanlık ve nefret derecesinde çok ciddi derecede azalma olmuş ve bu gruplar arasında işbirliği ve uzlaşa noktasında büyük gelişmeler olmuştur. Hatta iki topluluğun "Britanya" ve "İrlanda" kimlikleri üzerinden kendilerini tanımlama derecelerinde –az da olsa– bir düşüş yaşanmış ve buna bağlı olarak her iki grup içinden de "Kuzey İrlanda" kimliği üzerinden kendini tanımlamada nispi bir artış olmuştur.⁸⁰⁶

⁸⁰⁶ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 57-58; Ed Cairns, "Northern Ireland: Power Sharing, Contact, Identity, and Leadership", içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O'Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, s. 285.

Belfast Antlaşması ile gruplar arasındaki uzlaşma ve işbirliğinin geliştiğinin en önemli delili, o dönem çatışmanın tarafı olan kesimler Belfast Antlaşmasının öngörmüş olduğu ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi çerçevesinde kamu kurumlarında güç ve yetkiyi paylaşmalarıdır.

Belfast Antlaşması, Kuzey İrlanda'da "negatif barışı" sağlamış ve dolayısıyla pozitif barışın sağlanmasına yönelik zemin hazırlamış olmakla birlikte; Kuzey İrlanda hala bölünmüş bir toplum olarak nitelenebilmektedir. Belfast Antlaşması'nın uygulanması bazı sorunlarla karşılaşmış ve bazı dönemlerde uygulanmamıştır. Hülasa; ortaklıkçı güç-paylaşım sistemini öngören Belfast Antlaşması, Kuzey İrlanda'da en azından negatif bir barış sağlamış ve çatışmayı geçmişin yaygın şiddet dönemine dönmeyecek bir şekilde yönetilebilir bir duruma getirmiştir.⁸⁰⁷ Zaman içerisinde gruplar arasında devam eden uzlaşma ve işbirliği, tam anlamıyla pozitif bir barış ortamına dönüşme imkanını taşımaktadır.

I. Çatışmanın/Düşmanlığın Tarihsel Kökeni ve Süreci

1. Kolonileştirme (Kolonizasyon) Süreci: Düşmanlığın Kolonyal Kökenleri

İrlanda adası, ilk olarak 1169'da Norman istilasına uğramıştır.⁸⁰⁸ Bu tarihten sonra İrlanda, Normanların istilalarına maruz kalmış ve bunun devamında İngiltere'nin Norman kökenli Kralı II. Henry, 1177'de İrlanda'ya gelen ilk İngiltere Kralı olmuştur. 1177'de II. Henry'nin İrlanda Lordu yaptığı genç oğlu John, 1185'te İrlanda'ya geçtikten sonra sekiz aylık bir ikameti sürecinde İrlandalı yerlilere karşı tutumundan dolayı Normanların yönetimine derin bir düşmanlık yaratmıştır.⁸⁰⁹ Ancak yaratılan bu düşmanlığı, Ulusalçıların İrlanda adasında iki grup arasındaki düşmanlığın tarihsel

⁸⁰⁷ Kerim Yıldız, "Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar", içinde *Çatışma Çözümleri ve Barış Süreçleri*, Der. Murat Aktaş, Çev. Esra Elmas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 271.

⁸⁰⁸ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 54.

⁸⁰⁹ Daniel Webster Hollis, *The History of Ireland*, Greenwood Press, London, 2001, s. 29.

kökünü olarak değerlendirmelerinin aksine; feodal beyler arasında yaşanan bir düşmanlık olarak anlamlandırmak daha yerinde bir değerlendirme olacaktır.⁸¹⁰ İrlanda adasına yönelik 12. yüzyıldan itibaren başlayan istila girişimlerine rağmen, esasen 16. yüzyıla kadar İngiltere'nin İrlanda adasını tam kontrol etmek için ciddi bir girişimi olmamıştır. Bu bağlamda 16 ve hatta 17. yüzyıla kadar İngiltere'nin İrlanda adasında yetki alanı oldukça sınırlı kalmıştır. Ayrıca yerel beylerin birbiriyle olan mücadelelerinden dolayı da İngiltere bu süreçte ciddi bir sıkıntıyla da karşılaşmamıştır.

16. yüzyılda İngiltere'de yaşanan en önemli gelişmelerden biri, İngiliz Kilisesi'nin papalıkla bağını koparması olmuştur. İngiltere Kralı VIII. Henry, Anne Boleyn ile evlenmek için eski eşinin erkek çocuk sahibi olmamasını da bahane göstererek ondan boşanmak istemesine Katolik Kilisesinin (Papalık) izin vermemesi üzerine mezhebini değiştirerek Anglikan Kilisesini kurmuştur. Katolik mezhebine karşı sert tutum takınan Kral VIII. Henry, 1533 yılında kabul edilen "Egemenlik Yasası" ile Roma Katolik Kilisesinden uzaklaşarak kendi kilisesini kurmuştur. Anglikan denilen Hristiyanlığın bu yeni yorumuyla İngiltere, Kalvinci reformun etkisi altına girerek Protestan oldu.⁸¹¹ İngiltere'de yaşanan bu değişim, kısa sürede kendi çevresini de etkilemiştir. İngilizler, Galler ve İskoçlar Protestanlığı tercih ederken, İrlandalılar Katolik olarak kalmayı tercih etmişlerdir.⁸¹² Yaşanan bu değişim ve reform, daha sonraki dönemde İngiltere'nin İrlanda ile ilişkisinde çok etkili bir durum olmuştur. Çünkü artık İngiltere'nin İrlanda ilişkisinde en önemli faktörlerden biri, din ve mezhep olmuştur. Britanya hükümdarları için İrlanda'yı yönetme konusunda din merkezi bir rol

⁸¹⁰ Anglo-Normanların İrlanda adasını işgal etmesinden önce, İrlanda çeşitli feodal beyler tarafından yönetilmekteydi. İrlanda'daki bu feodal beylerin bazıları krallıklarını dahi ilan etmişlerdi. Bunlar arasındaki çekişme ve mücadeleler, İngiltere Kralı II. Henry'nin İrlanda adasını işgal etmesini kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Öyle ki bölgedeki bu mücadelede üstün gelmek için, yereldeki feodal beyler veya krallardan bazılarının II. Henry'den askeri yardım talep ettiği de ileri sürülmektedir. Mesut Şöhret, "Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 4, 2013, s. 44.

⁸¹¹ Klasik Anglikan Kilisesi, hem Katolikliğin hem de Protestanlığın özelliklerini taşımaktadır. İlk başlarda çok fazla radikal değişiklik yapılmamıştır. Sonraki değişiklikler daha çok Protestan niteliktedir.

⁸¹² Murat Aktaş, "Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler", içinde *Çatışma Çözümleri ve Barış*, Der. Murat Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 228.

oynamıştır.⁸¹³ 17. yüzyılın başlarında İrlanda'ya Britanya'dan, özellikle İskoçya'dan, Protestanlar yerleştirilerek koloniler kurulmuştur. Ayrıca 16. yüzyıldan itibaren diğer Fransa ve İspanya gibi Katolik olan Avrupa devletlerinin Katolikler üzerinden İrlanda ile ittifak kurma ihtimalleri, İngiltere'nin İrlanda'ya yönelik daha aktif tutum takınmasına ve bölgeye Protestanları yerleştirip onlar üzerinden İrlanda'yı yönetmeye çalışmasına neden olduğunu da belirtmek gerekmektedir.⁸¹⁴

1594-1603 yılları arasındaki Britanyalılar ile İrlandalılar arasında yaşanan savaşı İrlandalıların kaybetmesinden sonra, Britanya'dan getirilen Protestanlar İrlanda adasına yerleştirildiler. Protestanlar, özellikle Ulster⁸¹⁵ adını verdikleri İrlanda'nın kuzey doğu bölgesine yoğun olarak yerleştirildiler. 1603'ten itibaren Britanya'dan göç eden İngiliz ve İskoç Protestanlar, Katoliklerden alınan verimli topraklara yerleştirilmiştir. 17. yüzyılda İngiltere, bütün İrlanda adasına hakim olmakla birlikte; göçmenlerin Kuzey İrlanda bölgesinde yoğun olarak yerleştirilmesi, İrlanda adasının diğer bölgelerine göre İngiltere'nin bu bölgedeki etki derecesini daha yüksek kılmaktadır. Avrupa'da dinsel çatışmaların yaygın olduğu bir dönemde Katoliklerin topraklarının Protestanlara tahsis edilmesi ile birlikte İrlanda adasındaki çatışmaların temeli atılmıştır.⁸¹⁶ Bu durumdan sonra İrlanda adasındaki Protestanlar ile Katolikler arasındaki ilişki, genellikle gerilimler ve çatışmalar ekseninde devam etmiştir.

⁸¹³ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 62.

⁸¹⁴ Elçin Aktoprak, *Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 101.

⁸¹⁵ “Ulster” kavramı, genellikle Protestanlar tarafından Kuzey İrlanda bölgesini tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak tartışmalı bir adlandırmadır. Katolikler ve İrlandalı Ulusalçılar, İrlanda'nın bir bütün olduğunu da ima ederek “Kuzey İrlanda” kullanımını tercih etmekte olup “Ulster” kavramının bölgenin tarihsel adı olmadığını vurgulamaktadırlar. Aktaş'ın ifadesiyle, “‘Ulster’ adı ile bölgenin tarihsel adının değiştirilmesi suretiyle aidiyetlerinin unutturulması ve yeni durumun kabullenilmesinin sağlanmasını hedeflenmekteydi.” Aktaş, “Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler”, s. 229.

⁸¹⁶ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 167. İrlanda'daki din ve mezhep çatışmaları; Almanya, Hollanda, Fransa ve İspanya gibi erken modern Avrupa'nın başka yerlerinde de yaygın olan dinsel savaşlar ve çatışmalardan üç açıdan farklılık arz etmekteydi. Birincisi, İrlanda bir sömürgeydi. İkincisi, dinsel baskılar ve eziyetler nüfusun azınlık olan grubuna değil nüfusun çoğunluğuna yönelikti. Üçüncüsü, İngiliz ve Britanyalı hükümdarlar için İrlanda'yı yönetme konusuna din ve mezhep merkezi bir role sahip olmuştur. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 62.

İngiltere'nin İrlanda adasında kanunlar koyma ve vergiler salma yönetim kapasitesine tam olarak ulaştığı 1603 tarihinden sonra özellikle 1609'da bugünkü Kuzey İrlanda bölgesinde Katoliklerin mal ve mülkleri ellerinden alınarak Britanya'dan getirilen yerleşimcilere verilmeye başlanması, yerli olan Katolikler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 17. yüzyılda Protestanların toprak mülkiyeti, Katoliklerin zararına olarak %5'ten %80 kadar çıkmıştır. Bu baskı ve ekonomik haksızlığa karşı, İrlandalı Katoliklerin ilk büyük isyanlarından birisi 1641 yılında meydana gelmiştir. Bu isyanda Katolikler, yerleşimci Protestanlara karşı katliamlar yapmışlardır ve bu katliam Protestanların tarihsel hafızalarında önemli bir nokta olarak yer edinmiştir.⁸¹⁷ Ancak 1649-1652 yılları arasında Cromwell, İrlanda'ya karşı oldukça sert ve kanlı bir şekilde müdahalede bulunmuştur.⁸¹⁸ Adeta 1641'deki Protestan katliamının intikamını çok daha kanlı ve katmerli olarak almıştır. Cromwell, İrlanda'da yaptığı kitlesel katliamlar ve kısmi soykırımların yanı sıra zora dayalı bir biçimde nüfus transferleri de yapmıştır.⁸¹⁹ Cromwell'in Katoliklere yönelik bu kanlı ve zor uygulamaları, Katoliklerin hafızalarında silinmez bir acı olarak yer edinmiştir.

Cromwell'den sonra 1660'da başa gelen II. Charles tarafından yapılan restorasyonlar, İrlandalı Katolikler için siyasal ve yönetsel olarak bir "rahatlama" sağlamış olsa da Cromwell tarafından oluşturulmuş sistemde çok ciddi değişiklikler yapmamıştır. Ancak sonrasında 1685'te başa gelen Katolik kardeşi II. James, İrlanda'da merkezi ve kilit makamlara Katolikleri atayarak Katoliklere destek sağlamıştır. II. James dönemi, Katolikler için adeta "Katolik Restorasyon" olarak adlandırılabilir bir dönem olmuştur.⁸²⁰ II. James'in Katolikleri destekleyen tutum ve girişimleri, İngiltere parlamentosu ve halkın büyük bir kısmı tarafından tepki ile karşılanmış ve bu çerçevede güçlü bir muhalefet oluşturmuştur. 1689'da İngiliz aristokrasisinin desteği ile

⁸¹⁷ 1641'deki meydana gelen isyanda öldürülen Protestanların sayısı ile ilgili farklı rakamlar (12 bin, 30 bin, hatta 100 bin gibi abartılı rakamlar) ifade edilmektedir. İfade edilen rakamlar farklı olmakla birlikte, tarihsel hafızada büyük bir katliam olarak yer edindiği konusunda pek bir ihtilaf bulunmamaktadır.

⁸¹⁸ Paul Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2008, s. 3.

⁸¹⁹ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 65.

⁸²⁰ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 69.

tahttan indirilmesi ve yerine Protestan olan Hollandalı damadı III. William'ın getirilmesi üzerine (William of Orange veya Orange'li William olarak da bilinmektedir) II. James, İrlanda'ya kaçmıştır. II. James ile Orange'li William arasında İrlanda'nın kuzeyinde yaşanan savaşta, Katolikler kaybettikleri toprakları tekrar elde etmek ümidiyle II. James'e destek verirken; Protestanlar Orange'li William'ı desteklemekteydiler. İrlanda'da Boyne nehri kenarında yaşandığı için Boyne Savaşı olarak da bilinen bu savaş, 1690'da Orange'li William'ın kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, Protestanların kolektif hafızalarında yeni ve kesin bir zafer olarak yer edinirken, Katoliklerinkinde ise yeni bir haksızlık ve yenilgi olarak yer edinmiştir.⁸²¹ Bu savaştan sonra, Katolikler ile Protestanlar arasındaki gerilimli ilişki tamamen kopmuş ve düşmanlığa dönüşmüştür.

William'ın zaferi, yerleşimci olan Protestanların daha fazla toprak ve mülk edinmelerine ve Katoliklerin de daha fazla fakirleşmesine neden olacaktır. Mesela Katolik İrlandalıların İrlanda karasında sahip oldukları toprakların oranı 1695'te %14'e ve 1714'te %7'ye düşmüştür.⁸²² Daha sonra bu oran %5'e kadar bile düşmüştür.⁸²³ Dışlanmış ve mülksüz hale getirilmiş insanlar olarak Katolikler, daha küçük çiftçiler ve topraksız işçiler olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. 18. yüzyılın başlarında Katoliklerin zorla tabi olacağı bir dizi baskıcı "ceza kanunları" (penal laws) yürürlüğe konulmuştur. Katolikleri dinsel, siyasal, sosyal ve ekonomik kuruluşlardan dışlayan bu yasalar 18. yüzyılın sonlarına kadar yürürlükte kalmışlardır. Yani Katoliklerin çeşitli ve yüksek mülk sahibi olmaları, meslek kuruluşlarına üye olmaları,

⁸²¹ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 168; Şöhret, "Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu", s. 46. Daha sonraki yıllarda Kuzey İrlanda'daki Protestanlar, her yıl 12 Temmuz'da bu savaşta elde etmiş oldukları zaferi kutlamayı bir gelenek haline getirmişlerdir. 1795'te adını Boyne Savaşında Protestanların desteklediği William of Orange'dan alan "Orange Tarikatı" (Orange Order) adında bir örgüt kurulmuştur. İlk başlarda gizli bir topluluk olarak kurulan bu örgüt, İrlanda Adasında Katoliklerin rağmına Protestanların egemenliğini sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede daha sonraki yıllarda siyasi olaylara müdahil olmaya çalışmış ve Protestan Birlikçi fikrin bir kalesi olarak devam etmiştir. En önemli etkinliklerinden biri, günümüzde hala devam etmekte olan her yıl 12 Temmuz'da "Orange" zaferini kutlamalarıdır. "Orange Order", <https://www.britannica.com/topic/Orange-Order>.

⁸²² Şöhret, "Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu", s. 45.

⁸²³ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 70.

parlamento ve hükümette temsilci olmaları bu yasalar ile yasaklanmaktaydı. Bu yasalar ile Katoliklerle evlilik yasaklandı, Katolik okullar ve mezarlıklar illegal ilan edildi, Katolik kiliseler hukuk dışı yapıldı ve Katolik din adamı olmaları yasaklandı.⁸²⁴ Buna benzer birçok konuda Katoliklere yönelik dışlanma ve baskı söz konusu olmuştur. Bu yasaların, Katoliklere yönelik adeta yirminci yüzyıl apartheid sistemini önceden uyguladığını ifade etmek abartılı olmayacaktır. 18. yüzyılda geçirilen “ceza kanunları” (panel laws), İrlanda’da Protestan hakimiyetinin pekişmesini sağlamıştır.⁸²⁵ Katolikler için mülksüz hale getirilmenin ve yasaklanmanın uzun yüzyılı olan 18. yüzyıl, İrlanda’daki “Protestan Egemenliğinin” altın çağı olmuştur.

18. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1782 Amerikan Devriminin verdiği ilham ile İrlanda için daha fazla özerklik ve bağımsızlık arayışları başlamıştır. Katoliklere yönelik yasaklayıcı yasaların kaldırılması, toprak reformu ve dinsel tolerans bağlamında talepler artmıştır. Dahili taleplerin ve arayışların oluşturmuş olduğu baskının yanı sıra, o dönem devrimci Fransa ile savaşta olan Britanya hükümetinin kendi batı yanını güvenceye alma isteği de beraberinde İrlandalı Katoliklere bazı hakları verecek yasalar getirmiştir. 1793 yılında parlamento üye seçimlerinde, sadece mülk sahibi Katolikler ile sınırlı olsa da Katoliklere oy hakkı tanıyan Katolik Telafi Yasası (Catholic Relief Act) kabul edilmiştir. Katolik Telafi Yasası, Katoliklere parlamentoya seçilme hakkı tanımamakta sadece seçme hakkını tanımaktaydı.⁸²⁶ Katolik İrlandalılara yönelik verilen bu çok sınırlı haklar, hiçbir şekilde onları tatmin etmemekteydi. O dönem Amerikan ve Fransız devriminin oluşturmuş olduğu ortamın etkisiyle de İrlanda’da din

⁸²⁴ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 70. Katolikleri dışlayan ve yasaklayan o dönemki örnek yasallardan biri, 1703’te çıkarılan Katolik Kilisesinin Usul ve Ayinlerinin Yayılmasını Önleme Yasasıdır (An Act To Prevent the Further Growth of Property). Bu yasa ile Katolikler sosyal ve siyasal haklarını kaybetmelerinin yanı sıra Katolik kilisesinin faaliyetleri de yasaklanmış oldu. Dahası; “1727’de Katoliklerin parlamento üyesi olmaları, oy vermeleri, silah taşımaları, 5 paund’dan daha pahalı atlara sahip olmaları, silah atölyelerinde çırak olmaları, dışarıda okumaları, İrlanda’da devlet okuluna sahip olmaları, Dublin üniversitesine gitmeleri, Katolik din adamı olmaları, kendi hukuklarını uygulamaları, bir Protestana ait toprağı edinmeleri, jüri üyesi olmaları, eğer işveren iseler ikiden fazla çırak almaları yasaklandı.” Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 168-169.

⁸²⁵ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 3.

⁸²⁶ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 71.

unsuruna milliyetçilik unsurunun da eklenmesiyle bağımsızlık arayışları ve isyanları daha yoğun olarak görülmeye başlanmıştır.

1791’de liberal Protestan aydınların kuruluşuna öncülük ettiği, aynı zamanda önderliğini Protestan olan Wolfe Tone’nin yaptığı ve dinsel/mezhepsel farklılıkları aşarak bünyesinde hem Katolikleri hem de Protestanlığın farklı mezheplerinden (Metodist ve Presbiteryan) insanı barındıran Birleşik İrlandalılar Topluluğu (Society of United Irishmen) 1798’de, İngiltere’den bağımsız bir İrlanda kurmak için başkaldırmıştır. Ancak ayaklanma İngiltere tarafından bastırılmıştır.⁸²⁷ Birleşik İrlanda Topluluğunu isyana sürükleyen talep ve istekler, dinsel olmaktan ziyade daha çok İrlanda ulusçuluğu ekseninde gelişen bir bağımsızlık olduğunu ifade etmek mümkündür. İrlanda’da bağımsızlık mücadelelerinin gelişimi, İngiltere’yi farklı bir tutum almaya sevk etmiştir. İngiltere, daha önce Dublin’de bulunan yerel bir mecliste hakim bir Protestan oligarşi tarafından yönettiği İrlanda adasını, bağımsızlık isyanından sonra bir an önce doğrudan kendileri tarafından yönetecekleri bir formül bulma çabasına girmiştir.

2. Birlik Yasası ve İrlanda Ulusçuluğunun Yükselişi

Amerikan ve Fransız devrimlerinin etkisiyle de İrlanda’da ulusal kimlik bilincinin gelişimi ve bağımsızlık mücadelesinin ortaya çıkmasının neden olduğu sorunlar ile baş etmek ve Britanya Adalarının jeopolitik güvenliğini sağlamak için İngiltere, İrlanda’nın bir nevi koloni olan statüsünü değiştirerek İrland’ı doğrudan kendisine bağlamıştır. 1800’de çıkarılan ve 1801’de yürürlüğe giren Birlik Yasası (Act of Union) ile resmi olarak İngiltere ve İrlanda tek bir devlet şekli olarak ‘‘Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı’’ (United Kingdom of Great Britain and Ireland) olmuştur. 1801’de Birlik Yasası, İrlanda’daki parlamentoyu kaldırıp İrlanda’nın da artık

⁸²⁷ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 3. İngiltere’ye karşı 1798’de Birleşik İrlanda Topluluğu, bütün İrlanda’yı kapsayan bir başkaldırıda bulundular. İrlanda ulusal bağımsızlığı için kitlesel şiddet olaylarının en yoğun başladığı bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir. Bu isyan, yaklaşık olarak yirmi bin insanın ölümüne neden olmuş ve nihayetinde Britanya güçlerinin galip olmasıyla sonuçlanmıştır. Jonathan Bardon, *A History of Ulster*, Second Edition, Blackstaff Press, Belfast, 2001, s. 236.

Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı için tek bir Parlamento'da temsil edilmesini sağlamıştır. Tek bir parlamento olan Westminster'de İrlandalı temsilciler için Avam Kamerasında 100 koltuk (daha sonra 105 olacak), Lordlar Kamerasında 28 koltuk ve İrlanda Piskopos Kilisesi için de 4 koltuk ayrılmıştır.⁸²⁸ Birlik Yasası'nın İrlandalı temsilciler için belirlemiş olduğu bu koltuklara sadece Protestan olanlar seçilebiliyordular.

1801'de Birlik Yasası ile İrlanda'nın Birleşik Krallığa bağlanması, daha önceki dinsel ve mezhepsel ayrımı İrlanda'da ulusal bağımsızlık taraftarları ve Britanya taraftarları olarak dönüştürmüş ve pekiştirmiştir. Genel olarak Katolikler, İrlanda ulusal bağımsızlığını savunurken; Protestanlar ise, Britanya ile birlikteliği savunmaktaydılar. İrlanda'da eskiden beri devam eden Katolik ve Protestan mezhep ayrımı, artık daha çok İrlandalı ve Britanyalı ulusal ayrımına denk gelecektir. Diğer bir ifadeyle İrlandalı ve Britanyalı ulusal kimliklere dayalı ayrım, Katolik ve Protestan dinsel ayrımının tarihsel ve kolektif hafızasına da başvurarak yeni ve baskın bir ayrım olarak İrlanda'da gelişmiştir.

İrlandalı ulusal kimliği ekseninde Birlik Yasasına karşı itirazlar ve mücadeleler ortaya çıkmıştır. Birlik Yasası'na göre Katolikler parlamentoya seçilemiyorlardı. 1820 ve 1930'larda İrlandalı Daniel O'Connell'in öncülüğünde parlamentoda Katoliklerin temsilci olarak seçilebilmeleri için başlatılan hareket başarılı olmuş ve 1929'da Katoliklere de parlamentoya seçilebilme hakkı verilmiştir. Ancak 1930'ların sonu ve 1940'ların başında yine öncülüğü O'Connell'in yaptığı Fesih Cemiyeti'nin (Repeal Association) 1801'de yürürlüğe giren Birlik Yasasının feshedilmesine yönelik faaliyetleri başarılı olmamıştır ve Birlik Yasası yürürlükte kalmaya devam etmiştir.⁸²⁹ Fesih Cemiyeti'nin başlatmış olduğu faaliyetler, doğrudan başarılı bir sonuç vermemiş ve İrlanda'yı Britanya'dan ayıramamış olmakla birlikte; binlerce İrlandalının politik nedenlerle toplanmasına ve ulusal bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Fesih Cemiyeti, Birlik Yasasına karşı fikirlerini özellikle 1942'de kurulmuş olan Ulus

⁸²⁸ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 72.

⁸²⁹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 3.

(Nation) gazetesinde yayarak İrlanda ulusçuluğunun yayıncılık üzerinden yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.⁸³⁰ Fesih Cemiyeti'nin solmasından sonra, İrlanda ulusal kimliğini ve bağımsızlığını savunan birçok örgüt ve cemiyet kurulmuştur. 19. yüzyılda Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi İrlanda ulusçuluğunun geliştiğini ve beraberinde kurumsallaşmaya çalıştığını görmek mümkündür.

19. yüzyılda İrlanda ulusal kimliği çerçevesinde ortaya çıkan örgütlerin hepsi aynı olmayıp çeşitlilik arz etmektedirler. Bazıları tam bir bağımsızlığı savunurken diğer bazıları ise daha sınırlı bir özgürlüğü (home rule – özerk yönetimi) savunmaktaydı. Benzer şekilde bir kısmı silahlı mücadeleyi tercih ederken diğer bir kısmı ise barışçıl yöntemleri tercih etmiştir. Fesih Cemiyeti'nden sonra ortaya çıkan örgütlerden biri olan Genç İrlanda (Young Ireland) 1844'te kurulmuştur. Genç İrlanda hareketinin desteklediği 1848'deki isyan da bastırılmıştır. Daha sonra Britanya'dan bağımsız bir İrlanda devletini kurmayı hedefleyen İrlandalı Cumhuriyetçi Kardeşliği (Irish Republican Brotherhood) 1858'de kurulmuştur. Bu kuruluşların hepsi, Birlik Yasasına karşı çıkıp İrlanda ulusçuluğu etrafından şekillenmişlerdir. Bu bağlamda çıkardıkları isyan ve başkaldırıları Birleşik Krallığın birliğinin bazı zorluklarla karşılaşmasına neden olmuş olsalar da, İrlanda'yı Birleşik Krallıktan ayıramamışlardır. Birleşik İrlandalılar, Genç İrlanda ve İrlandalı Cumhuriyetçi Kardeşlik örgütleri, devrimci bir ulusalcı gelenek kurmuşlardır.⁸³¹ Artık bağımsız bir İrlanda ulus-devletinin inşası için şiddet yöntemi bir gelenek olarak İrlanda mücadelesinde yer edinmiştir.

Bu arada 1846-1851 yılları arasında meydana gelen Büyük Kıtık, 19. yüzyıl İrlanda'sının sosya-ekonomik yapısında büyük bir dönüşüme neden olmuştur. Büyük Kıtık, bir milyondan fazla insanın ölümüne ve diğer bir milyon insanında göç etmesine neden olmuştur. Bu göçlerin sonucunda özellikle ABD'de oluşan İrlanda diasporası,

⁸³⁰ Priscilla Metscher, “‘Ireland Her Own’: Radical Movements in Nineteenth-Century Ireland”, *The Republic*, Issue 2, Spring/Summer 2001, s. 59-60.

⁸³¹ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 73.

İrlanda siyasetinde sürekli bir rol oynamaya devam etmiştir.⁸³² O dönem ABD'ye göç eden İrlandalılar, İrlanda bağımsızlık mücadelesine sınır ötesinde destek vermişlerdir. ABD'ye göç edenlerin kurmuş olduğu Fenian⁸³³ Kardeşliği (Fenian Brotherhood), İrlanda'daki İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği örgütüne denk gelmekteydi.⁸³⁴ Genellikle İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği ile Fenianlar olarak bilinmekte ve 1867'de İngiltere'ye karşı başlattıkları isyanda Fenian İsyanı (Fenian Rising) olarak tarihte geçmektedir.

Büyük Kıtık (1846-1851), İrlanda'daki milliyetçi hareketlerin güçlenmesine neden olmuştur. Ulusalıcılar, kıtlık üzerinden İngiliz hakimiyetine karşı sürekli bir propaganda geliştirmiş ve halkı kışkırtmışlardır.⁸³⁵ Merkezi yönetimin kıtlık karşısındaki tavrı da, İrlandalıların Britanya'ya karşı bilenmelerine neden olmaktadır. Aktoprak'ın ifade ettiği gibi, “kıtlığın hem sorumlusu kabul edilen hem de kıtlığa çözüm bulamamakla eleştirilen merkezi iktidara yönelik öfke bu koşullarda artmış, kıtlığın ardından Britanya'nın çıkardığı anti-Katolik yasalar ile öfke silahlı mücadelenin ulusal çapta örgütlenmesiyle sonuçlanmıştır.”⁸³⁶ Kıtık karşısında Britanya'nın gerekli yardımı yapmaması ve duyarsız davranması, İrlandalılar da kendilerine ancak İrlandalıların yardım edebileceği duygusunu geliştirmiştir.

Büyük Kıtığın bütün İrlanda adasını aynı oranda etkilememiş olması da, İrlanda'nın güneyinde İrlanda ulusalıcılığının güçlenmesine neden olurken Kuzey İrlanda'da (Ulster) ise Britanya ile birlikteliğin devamına yönelik düşüncenin kabulüne yardımcı olmuştur. Britanyalı Protestan yerleşimcilerin yoğunlukta olduğu Kuzey İrlanda, Güney'e göre kıtlıktan daha az etkilenmiştir. Daha genel olarak İrlanda ile Britanya arasında ve Güney İrlanda ile Kuzey İrlanda arasındaki ekonomik ve maddi

⁸³² Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 3. İrlanda diasporası, daha sonraki dönemde Kuzey İrlanda sorunun ve çatışmasının yanı sıra barış sürecinin de önemli bir unsuru olmuştur. Kuzey İrlanda çatışma çözümünde ABD'deki İrlanda diasporası çok etkili bir rol oynamıştır.

⁸³³ “Fenian kök olarak Kelt mitolojisinde İrlanda'yı koruyan savaşçılardan biri olan Fionn Mac Cumhaill'in adından çıkararak gelişmiştir.” Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 174.

⁸³⁴ Şöhret, “Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu”, s. 49.

⁸³⁵ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 3.

⁸³⁶ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 174.

farklılıklar da, birbirine karşı olarak İrlanda ulusalcılığı ile Britanya taraftarlığının (Ulster'deki Birlikçiler) var olmasına neden olmuştur.⁸³⁷

İrlanda'nın bağımsızlığı veya en azından özerkliği için silahlı ve şiddet yoluyla yapılan mücadelelerin yanı sıra, İrlandalı Katoliklerin seçilebilme hakkını elde ettikleri 1829'dan itibaren anayasal zemin üzerinden de siyasal mücadeleler gelişmiştir. Bu bağlamda çeşitli cemiyetler ve partiler kurulmuştur. Her ne kadar her iki mücadele yöntemini tamamen birbirinden kopuk olarak değerlendirmek mümkün olmasa da, silahlı mücadele yerine anayasal yöntemlerle İrlanda özerklik mücadelesini yürütenleri anayasal milliyetçiler (constitutional nationalists) olarak belirtmek gerekmektedir. Britanya parlamentosunda İngiliz Liberal Partisinin de desteğiyle başlatılan İrlanda'ya yönelik 1886'da ilk özerklik yasasını (home rule bill) takip eden yıllarda İrlanda Parlamenter Partisi (Irish Parliamentary Party) tarafından temsil edilen anayasal milliyetçiler, İrlanda milliyetçi çevrelerde daha fazla tutulmuşlardır.⁸³⁸ 19. yüzyılın son yıllarında İrlanda için anayasal mücadele daha egemen olmuştur. Başbakanı Gladston'un olduğu Britanya merkezi hükümeti oluşturan Liberal Parti hükümeti de, İrlandalı anayasal milliyetçilerin baskı ve desteği ile 1886 ve 1893'te İrlanda için özerklik (home rule) yasa tasarılarını hazırlamıştır. Ancak Britanya Muhafazakar Partisi ile özellikle Kuzey İrlanda'da (Ulster) yoğunlaşan Protestan Birlikçilerin itirazı, İrlanda'ya özerklik sağlayacak yasa tasarılarının parlamentodan geçmesini engellemiştir. 20. yüzyılın başlarında Birleşik Krallığın İrlanda'ya özerklik konusunda genel siyasetinde, İrlanda'ya yönelik özerklik yasasına destek veren İrlanda anayasal milliyetçileri ve Britanya Liberal Partisi (ve İşçi Partisi) ile bu yasaya karşı çıkan Britanya Muhafazakar Partisi ve özellikle Kuzey İrlanda'da yoğunlaşmış İrlandalı Birlikçiler olarak bir bölünmüşlük durumu bulunmaktaydı. 1912'de İrlanda'ya ilişkin Özerk Yönetim (Home Rule) Yasa Tasarısı, İrlanda Parlamenter Partisinin de yoğun desteği ile 1914'te parlamentoda geçerek yasallaşmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi İrlanda için Özerk Yönetim Yasasının uygulanmasını

⁸³⁷ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 76.

⁸³⁸ Karen Stainbridge, "Nationalism, international factors and the 'Irish question' in the era of the First World War", *Nations and Nationalism*, Vol. 11, Issue 1, 2005, s. 25.

engellemiştir. Bu yasanın 1912’de gündemi gelmesi ile Katoliklerin oluşacak İrlanda Meclisinde egemen olacakları korkusuyla özellikle Kuzey İrlanda’da olmak üzere bütün İrlanda’da genellikle ataları Britanya’dan gelen Protestanlardan oluşan Birlikçiler, Özerk Yönetimin aleyhine genel bir hareket başlattılar. Birlikçilerin bu karşı çıkış hareketleri Britanya Muhafazakar Partisi tarafından da desteklenmekteydi.⁸³⁹ Birlikçiler/Protestanlar, İrlanda’da kendi avantajlı statülerinin kaybına neden olacağı ve Ulusalcıların/Katoliklerin egemenliğini sağlayacağı korkusu ile Özerk Yönetim yasası aleyhine çeşitli cemiyetler ve örgütler de kurmuşlardır.⁸⁴⁰ İrlanda’nın özerkliğine karşı Birlikçileri harekete geçiren ekonomik, dinsel ve İrlanda adasındaki demografik yapı içerisinde azınlık olma nedenlerinin yanı sıra Britanya ulusal kimliğini benimsemiş olmaları da etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde Birlikçilerin siyasi temsilciliğini yapan Birlikçi Parti (Unionist Party), İrlanda özerkliğine karşı mücadelesini müttefiki olan Britanya Muhafazakar Partisi ile sürdürürken; İrlanda Parlamenter Partisi ise, İrlanda için özerklik mücadelesini Britanya Liberal Partisi ile sürdürmekteydi.⁸⁴¹ Savaştan hemen önce 1914’te İrlanda Parlamenter Partisi ile Britanya Liberal Partisi’nin

⁸³⁹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 3-4; Jonathan Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, Second Edition, Roudledge Published, London, 2002, s. 6-8. 19. yüzyılın sonlarında İrlanda mücadelesi, İrlanda’nın statüsüne yoğunlaşmanın yanı sıra İrlanda Katoliklerinin sosyal haklarını da içeren başka talepleri de ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda ileri sürülen en önemli taleplerden biri de torak reformuna yönelik olmuştur. 1881’de Liberal Partili Gladstone’nin başbakanlığında yürürlüğe giren İrlanda Toprak Yasası, çiftçiler için daha geniş özgürlükler ve daha adil kiralama imkanı sağlamıştır. Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 5.

⁸⁴⁰ İrlanda Özerk Yönetim Yasası’nı önleme amacıyla Birlikçiler/Protestanlar tarafından 1905’te kurulan Ulster Birlik Konseyi (Ulster Union Council), ilk göze çarpan kuruluşların başında gelmektedir. İlk olarak birlikçilerin dinsel, siyasi ve kültürel güçleri bir organizasyon olarak Ulster Birlik Konseyi etrafında birleşerek, İrlanda Özerk Yönetim Yasasına karşı mücadele etmişlerdir. Özellikle 1912 Özerk Yönetim Yasa tasarısının gündeme gelmesi ve dönemin Britanya’da hükümette olan Liberal Parti’nin de desteklemesinden sonra, birlikçilerin askeri kanadı olarak Ulster Gönüllü Gücü (Ulster Volunteer Force) 1913’te Birlikçiler/Protestanlar tarafından kurulur. Torak sahiplerinin öncülüğünde kurulan Ulster Gönüllü Gücü, Ulster’de her sınıftan destek almış ve yaklaşık 100.000 erkek tarafından gerektiğinde savaşma sözü almış ve desteklenmiştir. Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 8-9.

⁸⁴¹ Stainbridge, “Nationalism, international factors and the ‘Irish question’ in the era of the First World War”, s. 28.

İrlanda için özerklik sağlayan yasa tasarısını yasallaştırma başarıları, Birinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle heba olmuştur. Savaş, Britanya'ya karşı nasıl bir tutum alınacağı konusunda İrlandalı ulusalcılar arasında bir ayrışmaya da neden olmuştur. Bir kısmı Savaş bir fırsat bilip İrlanda bağımsızlığı için mücadele etmeyi, diğer bir kısmı ise (İrlanda Parlamenter Partisi gibi) Britanya'nın Almanya ile olan savaşına katılmayı tercih etmiştir.⁸⁴² Ancak Savaş'ın Özerk Yönetim Yasası'nın uygulanmasına neden olması ve Birlikçilerin bu yasaya karşı güçlü bir şekilde örgütlenmesi, İrlanda için silahlı mücadelenin güçlenmesini sağlamıştır. Birlikçilerin militarizmine karşılık olarak 1913'ün sonlarında İrlandalı milliyetçiler, İrlanda milliyetçiliğine sadık kendi ordularını toplayıp eğitmeye başladılar.⁸⁴³ Yani daha sonra Paskalya Ayaklanmasını yapacak olan İrlanda Gönüllüleri (Irish Volunteers) 1913'te kurulmuş oldu.

3. Paskalya Ayaklanması ve İrlanda Bağımsızlık Savaşı

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında İrlanda için özerk bir parlamento ve özerk yönetim talepleri, özellikle Westminster'da İrlanda Parlamenter Partisi vasıtasıyla sürdürülmekteydi, İrlanda milliyetçi siyasetine egemen durumdaydı.⁸⁴⁴ 1916'ya kadar İrlanda milliyetçiliği baskın olarak anayasal yaklaşıma bağlı olduğunu belirtmek mümkündür.⁸⁴⁵ Ancak 1916 Paskalya Ayaklanması, İrlanda tarihi için önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş ve silahlı mücadeleyi İrlanda mücadelesinin en egemen yöntemi haline getirmiştir. Birinci Dünya Savaşından ve Ulster Birlikçilerinin karşı çıkmasından dolayı İrlanda için Özerk Yönetim sisteminin yürürlüğe girmemesi, 1916 Paskalya Ayaklanmasını tetiklemiştir. 1916 Paskalya Ayaklanması, çoğunluğunu örgütün sorumluluğunu üstlenmiş İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği kökeninden gelen

⁸⁴² Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 12.

⁸⁴³ Stainbridge, "Nationalism, international factors and the 'Irish question' in the era of the First World War", s. 29.

⁸⁴⁴ Paul Bew, "Moderate Nationalism And The Irish Revolution, 1916-1923", *The Historical Journal*, Vol. 42, Issue 3, 1999, s. 729.

⁸⁴⁵ Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 12.

İrlanda Gönüllüleri (grubun hepsi değil) tarafından başlatılan bir ayaklanmadır.⁸⁴⁶ 1916 Paskalya günü, küçük bir grubun Dublin'deki Postanenin önünde İrlanda Cumhuriyeti için bağımsızlık bildirgesini okumalarıyla başlamıştır. Britanya birlikleri, 450 insanın öldüğü ayaklanmayı bastırılmış ve Dublin'in önemli noktalarını ve simgelerini ele geçiren isyancıları kuşatma altına almış ve ele geçirmiştir.⁸⁴⁷ Her ne kadar ayaklanma askeri olarak başarısız olmuş olsa da, İrlanda bağımsızlık hedefi için büyük bir sempatinin doğmasına neden olmuştur. İrlanda için özerklik daha fazla politik gündem olmaya başlamış hatta İrlandalılar için artık özerklik değil tam bağımsızlık fikrini öne çıkarmıştır. Paskalya Ayaklanması, ulusal kurtuluşun simgesi haline gelmiş ve öldürülenler şehit olarak sembolize edilmeleridir.

1916 Paskalya Ayaklanmasından sonra hem siyaset hem de onun aracı olan Parlamenter Parti, ayrılıkçı Sinn Fein hareketinin yükselişiyle tükenmiştir.⁸⁴⁸ 1905'te Arthur Griffith tarafından kurulduğunda şiddet dışı bir yöntemi savunan ve anayasal bir mücadele sürdüren Sinn Fein, zamanla daha radikal bir çizgiye doğru kaymış ve mensuplarının önemli bir kesimi İrlanda Gönüllülerine katılmıştır. Özellikle Paskalya Ayaklanmasından sonra cumhuriyetçiler olarak da nitelenen Sinn Fein, daha da radikalleşmiş ve esas hedef olarak belirttiği bağımsız İrlanda Cumhuriyeti için silahlı mücadeleyi dışlamayan bir çizgiye kaymıştır. Birleşik Krallık için Aralık 1918'de

⁸⁴⁶ İrlanda Gönüllüleri esas olarak İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği tarafından organize edilmekle birlikte, çok daha geniş bir yelpazeden ve farklı düşünceden insanların katılmış olduğu daha büyük bir organizasyondur. İrlanda Gönüllüleri'nin 181.000 üyesi olduğu veya Katolik erkek nüfusunun beşte dördünün üyesi olduğu belirtilmektedir. Tonge, *Northeren Ireland: Conflict and Change*, s. 12; Stainbridge, "Nationalism, international factors and the 'Irish question' in the era of the First World War", s. 29. Ayrıca milliyetçilerin yanı sıra sosyalist düşünceye sahip kişilerde Paskalya Ayaklanmasına katılmışlardır. Mesela önderliğini sosyalist James Connolly'nin yaptığı İrlanda Vatandaş Ordusu (Irish Citizen Army), 1916'da İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği ile anlaşıp birlikte hareket ederek Paskalya Ayaklanmasına aktif olarak katılmıştır. Küçük olan bu grup üyelerinin çoğunu kaybetmiştir.

⁸⁴⁷ Tonge, *Northeren Ireland: Conflict and Change*, s. 12. O'Leary ve McGarry, 1916 Paskalya ayaklanmasının 19. yüzyıldaki isyanlardan çok daha geniş kapsamlı ve şiddetli olmasına rağmen, Dublin şehir merkezinde olması ve kamuoyunun hazır olmaması gibi çeşitli gerekçelerden dolayı çok hızlı bir biçimde yenilmiş ve ezilmiş olduğunu belirtmektedirler. Ancak ayaklanmanın liderlerinin infaz edilmeleri ve savaştan dolayı zorunlu askerlik hizmetinin oluşturduğu tehdit, İrlanda milliyetçiliğinin gelişimini ve değişimini güçlü bir biçimde etkilemiştir. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 96-97.

⁸⁴⁸ Bew, "Moderate Nationalism And The Irish Revolution, 1916-1923", 729.

yapılan genel seçimlerde Sinn Feinn büyük bir başarı ve zafer elde ederek, İrlanda için ayrılan 105 sandalyeden 73'ünü kazanmıştır. Ancak seçimlerden sonra Sinn Fein, yeni milletvekillerini Westminster'a göndermeyi reddetmiş ve bu milletvekilleri ile 1919'da bir İrlanda Parlamentosunu (Dail Eireann) kurmuştur. Dublin'de bağımsız paralel bir cumhuriyetçi yönetim inşa edilmiş ve bağımsızlık ilan edilmiştir.⁸⁴⁹ Bu süreçte İrlanda Gönüllülerinin devamı olarak 1919'da İrlanda Cumhuriyet Ordusu (Irish Republican Army - IRA) kurulmuş ve İrlanda'da Britanya egemenliğine son vermek için silahlı mücadeleye başlamıştır.⁸⁵⁰ Birleşik ve bağımsız bir İrlanda Cumhuriyeti'ni kurmayı hedefleyen IRA, Sinn Feinn'in politikalarını takip etmekle ve üyeleri ile Sinn Feinn'in üyeleri örtüşmekle birlikte; siyasi kontrolden bağımsız hareket etmekteydi. Michael Collins'in liderliği altında IRA, 1919'da Britanya'ya karşı gerilla savaşı başlatmış ve 1919-1921 yılları arasında (İrlanda Kurtuluş Savaşı) Britanya hükümetini müzakere etmeye zorlamak için pusu, sabotaj, baskınlar gibi çeşitli gerilla taktiklerini kullanmıştır.⁸⁵¹ İrlanda'ya yönelik mücadelenin merkezinde artık IRA bulunmaktaydı.

IRA'nın başlatmış olduğu bağımsızlık savaşının karşısında Britanya birliklerinin yanı sıra silahlanmış Birlikçi gruplar da bulunmaktaydı. 1919-1921 yılları arasında Birlikçilerden çeşitli silahlı gruplar (Black and Tans, Auxies, B-Specials), Katoliklere yönelik saldırılarda bulunmuş ve iki grup arasındaki çatışmayı daha da alevlendirmiştir. İrlanda milliyetçileri ile Britanya taraftarları olan Birlikçiler arasındaki nefret ve şiddet onarılamayacak derecede artmıştır.⁸⁵² Birlikçiler, İrlanda'nın tamamen bağımsızlığı bir yana özerk olmasına da hiçbir şekilde taraftar olmamıştır. İrlanda'daki toplumsal bölünmüşlük, dinsel ve mezhepsel farklılığın takviyesiyle daha çok ulusal kimlik eksenine oturmuş ve yoğunlaşmıştır.

⁸⁴⁹ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 97-98; Tonge, *Northeren Ireland: Conflict and Change*, s. 12-13; Bew, "Moderate Nationalism And The Irish Revolution, 1916-1923", 735-737.

⁸⁵⁰ Tonge, *Northeren Ireland: Conflict and Change*, s. 13.

⁸⁵¹ Irish Republican Army, <https://www.britannica.com/topic/Irish-Republican-Army>. Erişim: 20.06.2018.

⁸⁵² Stainbridge, "Nationalism, international factors and the 'Irish question' in the era of the First World War", s. 30.

4. İrlanda Adasının Bölünmesi ve Kuzey İrlanda'nın Ortaya Çıkışı

İrlanda'daki çatışmalar ve şiddet olayları, Britanya'da da giderek artan bir rahatsızlığa ve yoğun tartışmalara neden olmaktaydı. Britanya'nın İrlanda'da nasıl bir tutum takınması gerektiğiyle ilgili çeşitli yorumlar yapılmaktaydı. Hatta o dönemde Britanya İşçi Partisi, İrlanda'da Britanya'nın askeri inzibat boyutunu kınamaktaydı.⁸⁵³ İrlanda'nın tamamından çekilmek fikri dahi tartışılmaktaydı. Ancak Kuzey İrlanda'daki Protestan Birlikçilerin böyle bir düşünceye şiddetle karşı çıkmaları ve gerekirse buna silahla direneceklerini ısrarla belirtmeleri, İrlanda adasının tamamından çekilme fikri Britanya için politik bir tutuma dönüşmemiştir.⁸⁵⁴ Britanya, İrlanda'yı iki ayrı bölgeye bölerek özerklik vermeyi tercih etmiştir.

1920'de çıkarılan İrlanda Hükümet Yasası (Government of Ireland Act), İrlanda'yı resmi olarak ikiye bölmüştür. 1920 İrlanda Hükümet Yasası, toplam 36 bölgeden/ilden oluşan İrlanda adası için; biri Kuzey İrlanda'nın 6 bölgesinin/ilinin başkenti olarak Belfast'ta diğeri Güney İrlanda'nın 26 bölgesinin/ilinin başkenti olarak Dublin'de olmak üzere iki ayrı meclis öngörmekteydi.⁸⁵⁵ 1920 İrlanda Hükümet Yasası, ilk başlarda hem bağımsız ve birleşik bir İrlanda'yı hedefleyen Katolik Ulusalçılar hem de doğrudan Britanya'nın yönetiminin devamını isteyen Protestan Birlikçiler tarafından pek kabul görmemiş ve destek almamıştır. Ancak daha önce İrlanda'nın herhangi bir bölgesi için özerk yönetimi kabul etmeyen Kuzey İrlanda (Ulster) Birlikçileri, çok kısa süre sonra Kuzey İrlanda'daki Belfast parlamentosunun kendilerine sağladığı avantajları fark edip 1920 İrlanda Hükümet Yasası'nın sağladığı özerklik sistemini kabul etmişlerdir. Kuzey İrlanda özerkliği Birlikçiler için, İrlanda cumhuriyetçilerinin üniter bir İrlanda devletine karşı etkili bir “siper” görevi sağlamıştır.⁸⁵⁶ Çünkü Britanya merkez hükümetinin artık İrlanda'da doğrudan yönetime yönelik isteksizliği ve birleşik

⁸⁵³ Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 13.

⁸⁵⁴ Aktaş, “Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler”, s. 231.

⁸⁵⁵ Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 13; O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 98.

⁸⁵⁶ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 100.

bir İrlanda devleti içinde Protestan Birlikçilerin ezilme ve yok olma korkusu, İrlanda'nın ikiye bölünmesi ile sağlanacak bir özerkliği Birlikçiler açısından en uygun seçenek haline getirmiştir.⁸⁵⁷ Kuzey İrlanda'daki Birlikçilerin aksine; Britanya'dan tam bağımsız ve birleşik bir İrlanda'yı hedefleyen Katolik Ulusalçılar (artık devrimci ve cumhuriyetçi akım olarak Sinn Fein ve IRA egemendir), İrlanda Hükümet Yasasını kabule yanaşmayıp kendi hedefleri çerçevesinde mücadeleye devam etmişlerdir. Mesela 1918'den sonra 1921'de yapılan ilk genel seçimde Sinn Fein, Güney İrlanda bölgesinde 128 sandalyenin 124'ünü elde ederek ezici bir zafer elde etmesine karşın; meclise gitmeyi reddetmiştir.⁸⁵⁸ Dolayısıyla 1920 İrlanda Hükümet Yasası'nın sağladığı sistemin ölü doğmasına neden olmuştur.

1919-1921 yılları arasında IRA gönüllüleri ile Krallık güçleri arasında acı bir biçimde yaşanan bağımsızlık savaşı, nihayetinde Britanya hükümeti ile Sinn Fein (ve aynı zamanda IRA) temsilcilerinin müzakere masasında buluşmasını gerektirmiştir. 1921'de Britanya hükümeti ile Sinn Fein temsilcileri⁸⁵⁹ arasında yapılan müzakerelerin neticesinde Britanya-İrlanda Antlaşması (Anglo-Irish Teary) ortaya çıkmıştır. Britanya-İrlanda Antlaşması, birleşik İrlanda ideali ile Kuzey İrlanda'nın pozisyonunun gerçekliğini uzlaştıran bir niteliğe sahiptir.⁸⁶⁰ 1921 Britanya-İrlanda Antlaşması ile 26 bölgeden/ilden oluşan Güney İrlanda, İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı bir Serbest İrlanda Devleti statüsünü elde ederken; 6 bölgeden/ilden oluşan Kuzey İrlanda (Ulster) ise, Birleşik Krallığa bağlı özerk bir statüye (1920 İrlanda Hükümet Yasası ile tanınan) sahip olarak kalmıştır.⁸⁶¹ İrlanda'daki Ulusalçıların/Cumhuriyetçilerin bir kısmı,

⁸⁵⁷ Tonge, *Northeren Ireland: Conflict and Change*, s. 13.

⁸⁵⁸ D. G. Pringle, "Electoral Systems and Political Manipulation: A Case Study of Northern Ireland in the 1920s", *The Economic and Social Review*, Vol 11, No. 3, April, 1980, s. 187.

⁸⁵⁹ Müzakere sürecinde İrlanda heyeti, Sinn Fein'in kurucusu Arthur Griffith ve IRA'nın lideri Michael Collins tarafından temsil edilmekteydi. Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 182.

⁸⁶⁰ Tonge, *Northeren Ireland: Conflict and Change*, s. 14.

⁸⁶¹ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 101. 1921 Britanya-İrlanda Antlaşması'nda Britanya tarafının, İrlanda heyetine verdiği ve vurguladığı çeşitli güvenceler de onların antlaşmayı kabul etmelerini sağlamıştır. Antlaşma çerçevesinde verilen çeşitli güvenceler: Kuzey İrlanda isterse Serbest İrlanda'ya katılabilmekteydi; İrlanda birliği hemen sağlanmazsa bile iki parlamentonun işbirliği yapabileceği İrlanda'nın tamamı için bir İrlanda Konsey'inin kurulması; Serbest İrlanda Devleti ile Kuzey

İrlanda'yı farklı statüler ile iki ayrı siyasal birime (Kuzey-Güney) bölen bu Antlaşmayı hiçbir şekilde kabul etmeyip şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda Antlaşma taraftarları ile karşıtları arasında bir süre devam edecek bir iç çatışma da yaşanmıştır.⁸⁶² İrlanda parlamentosunun antlaşmayı kabul etmesi üzerine İrlanda'nın ilk başbakanı olan Eamon de Valera'nın istifa etmesi, İrlanda'nın bölünmesine yönelik kutuplaşma ve ayrışmayı daha da yoğunlaştırmıştır.⁸⁶³ 1926'da radikalleşen Sinn Fein'den ayrılan De Valera, 1927'de Fianna Fail partisini kurmuş ve 1932'de iktidar olmuştur.

İrlanda'nın bölünmesine karşı olan De Valera, Serbest İrlanda'da iktidara gelmesinin ardından İrlanda adasının bütünlüğünü savunan 1937 İrlanda Anayasasını çıkarmıştır. 1937 Anayasası'nın Kuzey İrlanda'yı ayrı bir siyasi birim olarak tanımayan ve İrlanda adasının bütünlüğünü vurgulayan maddeleri (madde 2 ve 3);⁸⁶⁴ Kuzey İrlanda'daki Britanya taraftarı olan Birlikçilerin tepkisini çekmiş, uzun süre devam edecek Kuzey İrlanda sorununun bir unsuru ve buna bağlı olarak barış sürecinin de bir konusu olmuştur. Anayasadaki bu maddeler ile hem birleşik İrlanda hedefinden vazgeçilmediği hem de şiddetin devlet tekelinde olması gerektiği fikrinden 1936'da

İrlanda arasındaki sınırı düzenleyecek bir Sınır Komisyonunun kurulması. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 101. İrlanda adasının bu şekilde ikiye bölünmesi, coğrafik bir temelden ziyade politik bir temel üzerinden olmuştur. Güney İrlanda bölgesinde Katolik Ulusalçılar yoğunlukta iken, Kuzey İrlanda bölgesinde Protestan Birlikçiler yoğunluktaydılar. Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 13. Ancak Kuzey İrlanda'daki (Derry/Londanderry gibi) bazı bölgelerde Katolik nüfus çoğunlukta ve buradaki nüfusun çoğunluğu sürekli Birleşik Krallık'tan ayrıлып İrlanda'yla birleşme taraftarı olmuştur. Daha sonraki süreçte de İrlanda Ulusalçıları ve Cumhuriyetçilerinin en çok rağbet gördüğü ve Birleşik Krallığın aleyhine protesto ve hatta çatışmaların yoğunlaştığı yerler olmuşlardır.

⁸⁶² Britanya-İrlanda Antlaşması'nın imzacılarından biri ve IRA'nın liderlerinden olan Michael Collins başta olmak üzere birçok kişi, kendi aralarındaki bu çatışmada öldürülmüştür.

⁸⁶³ Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 14.

⁸⁶⁴ Kuzey İrlanda barış antlaşması olarak 10 Nisan 1998 tarihindeki Belfast Antlaşması (Hayırlı Cuma Antlaşması olarak da bilinmektedir) bağlamında ve bu antlaşmanın öngördüğü çerçevede, 1937 İrlanda Anayasası'nın değiştirilen 2 ve 3'üncü maddelerinin ilk halleri İrlanda'nın bir bütün olduğunu belirtmekteydiler. 1937 Anayasası'nın değiştirilmeden önce madde 2: "Ulusal topraklar; tüm İrlanda adası, karasuları ve adalarından oluşmaktadır."

Madde 3: "Ulusal toprakların yeniden bütünleşmesini bekleyerek ve bu anayasa tarafından kurulan parlamentonun ve hükümetin tüm topraklar üzerinde yargı yetkisini kullanma hakkına hanel getirmeksizin parlamentonun çıkardığı kanunlar benzer alan ve uygulama kapsamına sahip olacaktır..."

yasaklanan radikal IRA'nın yumuşatılması hedeflenmekteydi.⁸⁶⁵ Güney İrlanda'nın bu tutumu üzerine IRA, gittikçe zayıflamış ve yeraltına inmiştir. Ancak bu geleneğin devamı olarak daha sonra aynı hedefleri ileri sürerek Kuzey İrlanda'da yeniden ortaya çıkacak ve örgütlenecektir.

Bu süreç içerisinde birleşik İrlanda hedefi en üst yasa olarak anayasa düzeyinde varlığını korusa da Güney İrlanda, daha çok kendini güçlendirmeye yoğunlaşmış ve ancak 1949'da İngiliz Milletler Topluluğu'ndan ayrılarak İrlanda Cumhuriyeti olarak uluslararası hukuk çerçevesinde tam bağımsız bir devlet olmuştur. Kuzey İrlanda ise, Britanya taraftarı Birlikçilerin (Protestanlar) tamamen egemen olduğu Birleşik Krallığa bağlı özerk bir bölge olarak varlığını devam ettirmiştir. Altı bölgeden oluşan Kuzey İrlanda'nın toplam nüfusun üçte birini oluşturan Katolikler (geniş bir biçimde birleşik İrlanda taraftarı İrlandalı Ulusalçılar), bu altı bölgenin ikisinde ve Kuzey İrlanda'nın ikinci büyük şehrinde (Derry/Londanderry) bölgesel olarak çoğunluk durumundaydılar.⁸⁶⁶ Bundan sonraki tarihte Kuzey İrlanda'daki Birlikçiler (Protestanlar) ve Ulusalçılar (Katolikler) arasında uzun bir mücadele ve daha sonra yoğun bir çatışma yaşanacaktır.

II. Kuzey İrlanda'da Birlikçi Rejimin Yerleşmesi: Hegemonik Kontrol

1920'de çıkarılan İrlanda Hükümet Yasası (Government of Ireland Act) ile resmi olarak Birleşik Krallığa bağlı özerk bir statüye sahip olan Kuzey İrlanda⁸⁶⁷, kısa sürede Protestan Birlikçilerin çok yönlü egemen oldukları bir düzene sahip olmuştur.⁸⁶⁸

⁸⁶⁵ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 184-185.

⁸⁶⁶ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 100.

⁸⁶⁷ 1921'deki Britanya-İrlanda Antlaşması (Anglo-Irish Teary) da, 1920 İrlanda Hükümet Yasası'nın Kuzey İrlanda için sağladığı özerk statüyü korumuştur.

⁸⁶⁸ 1920'lerde Protestanlar, bütün İrlanda adasında sayısal olarak azınlık durumundaydılar ve nüfusları adadaki bütün nüfusun yaklaşık olarak %30'una denk gelmekteydi. Ancak İrlanda'nın bölünmesiyle Kuzey İrlanda'da Protestanlar sayısal olarak çoğunluk; Katolikler ise bu bölgede (%30 civarı) azınlık durumuna düştüler. İrlanda adasının tamamında azınlık olan ancak Kuzey İrlanda'da çoğunluk durumuna geçen Protestanlar, Katoliklere kıyasla daha büyük politik kaynaklara sahip oldular. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 108.

İrlanda'nın bölünmesinden sonra Kuzey İrlanda'daki iki grup olarak Protestanlar/Birlikçiler ile Katolikler/Ulusalcılar arasında 1920'lerden 1970'lerin başlarına kadar ciddi silahlı çatışmalar yaşanmamıştır.⁸⁶⁹ Elbette ki iki grup arasında silahlı çatışmaların olmaması, iki grubun eşit haklara sahip ve uyum içerisinde birlikte yaşamaya istekli bütünleşik bir toplum oldukları ve grup ekseninde sorunları olmadıkları anlamına gelmemektedir.

1920 İrlanda Hükümet Yasası ile yaratılan Kuzey İrlanda, yarı-devlet (semi-state) sistemine sahip olarak nitelenebilecek siyasal bir birimdir. Her ne kadar sahip olduğu parlamento üzerinden en temelde kanun yapma yetkisi ile fiili olarak bir devletin Weberyen özelliklerine sahip olsa da, dış işlerinde veya mali konuda Britanya'ya bağlı olduğundan dolayı özerk bir statüye sahip siyasal bir birimdir.⁸⁷⁰ Kuzey İrlanda anayasası hükmünde olan 1920 İrlanda Hükümet Yasası ile kurulan yerel parlamentonun, dış ilişkiler, silahlı kuvvetler ve vergi tahsilatının bazı yönleri hariç Kuzey İrlanda yaşamı üzerine yasama yapma yetkisi bulunmaktaydı.⁸⁷¹ Kuzey İrlanda Parlamentosu (Stormont) esas olarak Westminster üzerinden modellenmiş olmakla birlikte, bazı açılardan Westminster sisteminden sapmaktaydı. Westminster için çoğunlukçu seçim sistemi söz konusu iken, İrlanda Hükümet Yasası (madde 14) yerel parlamento için nispi temsil seçim sistemini öngörmekte ve bu seçim sisteminin ilk üç yıl değiştirilemeyeceğini de belirtmekteydi.⁸⁷² Şeklen azınlıkları koruyacak olan nispi

⁸⁶⁹ 1937 Anayasası ile en üst yasal düzeyde birleşik İrlanda fikrini savunmaya devam edan Güney İrlanda'da devletin meşru şiddet tekeline sahip olmasının gereği olarak IRA'nın yasaklanması, IRA'nın yeraltına inmesine ve zayıflamasına ve dolayısıyla da Kuzey'de de kapasitesinin sınırlı bir hal almasına neden olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra IRA'nın küçük çaplı birkaç saldırısı olmuş olsa da, 1960'ların sonu 1970'lerin başına kadar daimi bir saldırı ve çatışma olmamıştır.

⁸⁷⁰ Esasen Kuzey İrlanda meclis ve hükümeti ile merkezi hükümet ve meclis arasındaki ilişki, resmi olarak yetki devri veya adem-i merkeziyetçi (decentralized) üniter devlet ile yerel yönetim şeklindeydi. Bununla birlikte pratikte Kuzey İrlanda, üniter devlette bulunan yerel bir yönetimden çok daha fazla hatta bir federasyonun içinde bulunan federe birime yakın derecede bir bağımsızlığa sahip bulunmaktaydı. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 118.

⁸⁷¹ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 5; O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 112.

⁸⁷² 1920 Government of Ireland Act, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1920/67/pdfs/ukpga_19200067_en.pdf. Erişim: 23.06.2018.

temsil seçim sistemi çok kısa bir süre sonra çoğunlukta olan Birlikçiler tarafından değiştirilmiş ve çoğunlukçu seçim sistemi getirilmiştir.⁸⁷³ 1929'daki seçim sistemi değişikliği, Kuzey İrlanda'daki seçim rekabetinin derecesini ve seviyesini sert bir biçimde etkilemiş ve çoğunluk durumunda olan Birlikçiler lehine değiştirmiştir. Ayrıca Birlikçilerin seçim hakimiyeti başka şeylerle de pekiştirilmiştir. Mesela, seçim çevrelerinin düzenlenmesi Birlikçilerin lehine olacak bir biçimde düzenlenmiştir. Ayrıca 1945'te merkezi hükümetin başına geçecek İşçi Partisi'nin Kuzey İrlanda için evrensel oy hakkı sağlayan 1946'daki yasal düzenlemelere kadar geçerli olan mal varlığına bağlı oy hakkı ve oy sayısı da, Katoliklere göre daha zengin olan Protestan Birlikçilere avantaj sağlamaktaydı.⁸⁷⁴ Artık Birlikçilerin partisi Ulster Birlikçi Partisi (Ulster Unionist Party-UUP), çoğunluğu sürekli elde ederek hep yerel hükümette kalacaktır.

Kuzey İrlanda yerel parlamentosunun (Stormont) Mart 1972'de askıya alınmasına kadar sürekli hükümette kalan Ulster Birlikçi Partisi, bir anayasal sistem içerisinde adeta kalıcı bir çoğunluk bloğu olarak kendi kararlarından dolayı hesap vermemekteydi ve yetkilerini kendi grubu için kullanmaktaydı. Katolik azınlık topluluğuna karşı çok boyutlu ayrımcı uygulamalar söz konusu olmuş ve bu bağlamda

⁸⁷³ Nispi temsil sisteminin kaldırılması ve yerine çoğunlukçu seçim sisteminin getirilmesi, Westminster çoğunlukçu sistemi savunanların argümanları ile savunulmuştur. Zaten çoğunlukta olan ve avantajlı durumda bulunan Birlikçiler kendilerine daha fazla avantaj sağlayacak çoğunlukçu seçim sistemine geçmek için nispi temsil sisteminin demokratik olmadığını ve geleneksel olarak Britanya'ya ait bir sistem olmadığını, güçlü ve istikrarlı bir hükümet kurmaya engel olduğunu ve etkili karar alma imkanını sağlamadığını ileri sürmekteydiler. Nicholas Mansergh, *The Government of Northern Ireland: A Study in Devolution*, George Allen & Unwin Ltds., London, 1936, s. 135.

⁸⁷⁴ Kuzey İrlanda kurulduğunda zaten tarihsel olarak iki topluluk arasında kurulmuş bulunan yapısal ve ekonomik eşitsizlikler bulunmaktaydı ve daha sonraki süreçte bu eşitsizlik daha da pekişmiştir. Kuzey İrlanda'nın oluşumundan 50 yıl sonra 1971'deki nüfus sayımı çerçevesinde yapılan iş durumu karşılaştırılmasında, her iki topluluğun ekonomik statülerin farklılığı çok bariz olarak görülmektedir. Sınıfsal olarak bakıldığında Katolikler daha çok alt sınıfta yer alırken, Protestanlar daha çok üst sınıfta yer almaktadırlar. Aynı sınıf içerisindeki işyerlerinde de Protestanlar daha üst pozisyonlarda yer almakta ve hakim durumdadırlar. Edmund A. Aunger, "Religion and Occupational Class in Northern Ireland", *Economic and Social Review*, Vol. 7, Issue 1, 1975, s. 16-17.

birçok yasa çıkarılmıştır.⁸⁷⁵ Darby'nin ifadesiyle “Katoliklere karşı bilinçli ayrımcılığın istikrarlı ve inkar edilemez bir formu” uygulanmıştır.⁸⁷⁶ O’Leary ve McGarry, Birlikçilerin partisi olan Ulster Birlikçi Partisi’nin Kuzey İrlanda’da 1920’den 1970’lere kadar süren mutlak egemenliğini Protestan Birlikçilerin Katolikler üzerine “hegemonik kontrolü” olarak nitelendirmektedirler.⁸⁷⁷ Her ne kadar İrlanda Hükümet Yasası’nın dinsel ayrımcılığı yasaklayan maddeleri (madde 5/1 ve 8/6)⁸⁷⁸, şekilsel olarak Katoliklere karşı ayrımcılığı yasaklamakla ve Katolikleri korumakla birlikte; muhalif siyasal düşüncelere yani böylelikle Katoliklerin taraftar olduğu Ulusalçılara karşı bir koruma sağladığı şeklinde yorumlanmamış ve böyle bir güvence sağlamamıştır. Ayrıca ayrımcılığa karşı hükümler; Protestanların hakim oldukları özel sektördeki ayrımcılığı yasaklamamış, Katolik azınlıklar için ifade, basın, dernek ve toplantı gibi temel sivil özgürlükleri, kültürel ve toplumsal hakları da koruyamamıştır.⁸⁷⁹ Dinsel ayrımcılığı yasaklayan hükümlerin uygulamada ki eksiklikleri bir yana, artık dinsel özgürlüğün ötesine geçmiş ve esasen ulusal kimlik meselesine dönüşmüş Kuzey İrlanda sorununa herhangi bir olumlu katkısı olmamıştır.

Kuzey İrlanda’daki Protestan Birlikçi egemenliğe karşı muhalif Katolik Ulusalçuları bastırmak için bazı yasalar da çıkarılmıştır. 1922’de çıkarılan Özel Kuvvetler Yasası (Special Powers Act)⁸⁸⁰ ile sivil yetkililere düzeni sağlama için

⁸⁷⁵ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 5; O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 113-114.

⁸⁷⁶ John Darby, *Conflict in Northern Ireland: The Development of a Polarised Community*, Gill and Macmillan, Dublin, 1976, s. 77-78.

⁸⁷⁷ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 107-142.

⁸⁷⁸ 1920 Government of Ireland Act, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1920/67/pdfs/ukpga_19200067_en.pdf. Erişim: 23.06.2018.

⁸⁷⁹ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 116-117.

⁸⁸⁰ Özel Kuvvetler Yasası (Special Powers Act) olarak anılan yasa, orijinal olarak “1922 (Kuzey İrlanda) Sivil Yetkililer (Özel Kuvvetler) Yasası” (*Civil Authorities [Special Powers] Act [Northern Ireland] 1922*) adıyla çıkmıştır. İlk olarak bir yıllığına çıkarılan Özel Kuvvetler Yasası, 1928’e kadar her yıl yenilendikten sonra 1933’e kadar beş yıllığına yenilendikten sonra kalıcı hale getirilerek 1972’ye kadar yürürlükte kalmıştır.

olağanüstü yetkiler verilmiştir.⁸⁸¹ Sokağa çıkma yasakları koyma, yargılama olmaksızın insanları gözaltına alma, yetkisiz ve teminatsız olarak insanları tutuklama, tahkikat ve soruşturmaları yasaklama yetkisini hükümete ve sivil yetkililere veren bu Yasa, liberal bir demokraside yasalaşan bir kanunların en “acımasızlarından” biridir.⁸⁸² Bu durum ile ilgili olarak daha sonra 1951’de çıkarılan Kamu Düzeni Yasası (Public Order Act) ve 1954’te çıkarılan Bayraklar ve Amblemler Yasası (Flags and Emblems Act) gibi yasalar da, hükümette şiddet dışı muhalefeti bastırma ve kontrol etme olanağı sağlamakta ve Katolik azınlık nüfusu içindeki Ulusalçı sembolleri yasaklamaktaydı. Bu yasalar, güvenlik ihtiyacı ve zorunluluğundan ziyade sıklıkla politik ve sembolik amaçlar için kullanılmış ve bu yasaların verdiği olağanüstü yetkiler de kamu düzeni adı altında Ulusalçıları bastırmak için kullanılmıştır.⁸⁸³ Zaten Özel Kuvvetler Yasası’nın gerekçesinde de doğrudan şiddeti ortadan kaldırmaya yönelik bir şey bulunmamaktadır.

Kuzey İrlanda’da çoğunluk durumunda olan Protestan Birlikçiler, seçim sistemi ve yasal düzenlemeler ile sağlamış oldukları hegemonik kontrol sistemi olarak nitelenebilecek egemenliklerini “cebri/zor kaynaklar” ile güçlendirmişlerdir. Bu çerçevede Protestan Birlikçilere dayanan çeşitli güvenlik birimleri kurulmuştur. Kuzey İrlanda’nın düzenli polis teşkilatı olarak 1922’de kurulan Kraliyet Ulster Polis (Royal Ulster Constabulary –RUC) teşkilatının yanı sıra geçmişi Ulster Gönüllülerine (UVF) dayanan ve genellikle “*B-Specials*” olarak da bilinen Ulster Özel Polis (Ulster Specials Constabulary – “B” Specials) birimi de güvenlik birimi olarak kurulmuştur.⁸⁸⁴ Ulster

⁸⁸¹ Laura K. Donohue, “Regulating Northern Ireland: The Special Powers Acts, 1922-1972”, *The Historical Journal*, Vol. 41, No. 4, 1998, s. 1090-1092.

⁸⁸² O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 127. Özel Kuvvetler Yasası çerçevesinde 1922-1950 yılları arasından yasaklanan toplantı, yürüyüş, anma ve miting gibi etkinliklerin listesi ve 1922-1972 yılları arasında yasaklanan yayınların listesi için bkz. Donohue, “Regulating Northern Ireland: The Special Powers Acts, 1922-1972”, s. 114-1120.

⁸⁸³ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 128.

⁸⁸⁴ Ulster Özel Polisi, esas olarak 1919-1921 İrlanda bağımsızlık savaşında özellikle IRA’ya karşı mücadele etmek için 1920’de A-Specials, B-Specials ve C-Specials olarak üç kategori olarak kurulmuştur. Savaştan sonra A ve C kategorilerinden vazgeçilerek sadece B-Specials birimi üzerinden Ulster Özel Polisi örgütlenmiş ve RUC’i destekleyen askeri bir kuvvet halini almıştır. Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 187.

Özel Polisi, açıkça mezhep esaslıydı ve Protestanlara dayanmaktaydı. RUC ise, aleni olarak böyle mezhepsel bir yapıya sahip olmamakla birlikte zamanla fiili olarak Protestanların neredeyse tamamen egemen olduğu bir yapı olmuştur. Katolikler de genellikle güvenlik birimlerini meşru görmedikleri için katılım göstermemişlerdir.⁸⁸⁵ Kuzey İrlanda'nın düzenli polis teşkilatı olarak RUC'ın içinde sayısal olarak Katoliklerin azlığının yanı sıra zaten güvenlik birimlerinin temel yaklaşımı da sekter bir çizgi üzerindeydi. Daha sonraki süreçte medeni haklar için Katoliklerin tamamen sivil gösterilerine karşı polis biriminin tutumu, Katolıklara karşı ne denli sekter bir çizgide durduklarını aleni olarak göstermektedir.

Kuzey İrlanda'da çoğunluk olan Protestan Birlikçilerin, Katolik azınlığa karşı daha eşitlikçi bir sistem yerine baskıcı ve hegemonik bir kontrol sistemini kurmalarını ve sürdürmelerini “motive” eden çeşitli “nedenler” bulunmaktaydı. Protestan Birlikçilerin motivasyonunun temelini dahili ve harici nedenlere dayanan “korkular” oluşturmaktaydı. Harici nedenlerin başında birleşik bir İrlanda ulus-devletine dahil olunacağı korkusuydu. Güney İrlanda devletinin “irredantist” tutumu, özellikle İrlanda'nın bölünmesini kabul etmeyen ve İrlanda Adasının bir bütün olduğunu savunan İrlanda Anayasasının 2 ve 3'üncü maddeleri, Kuzey İrlanda'daki Protestan Birlikçileri tedirgin etmekte ve korkularını pekiştirmekteydi. Bu konuda sadece Güney İrlanda'nın tutumu değil; aynı zamanda Britanya'nın onları “terk edeceği” ve Güney İrlanda'ya teslim edeceği şüphesi de Birlikçiler için korku yaratmaktaydı.⁸⁸⁶ Kuzey İrlanda

⁸⁸⁵ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 126-127.

⁸⁸⁶ Kuzey İrlanda'daki Protestan Birlikçilerin, Britanya'ya yönelik bu korkuları tamamen hayali korkular değildi. Mesela Britanya, İkinci Dünya Savaşı'nda İrlanda'nın desteğini almak ve savaşa kendi yanında dahil etmek için birleşik bir İrlanda'ya soğuk bakmamaktaydı. Bu konuda 1940'da Winston Churchill, bütün İrlanda'nın Britanya ve onun müttefiklerinin yanında savaşa katılmasına karşılık bölünmüş İrlanda'nın birleştirilmesi teklifini gizlice sunmuştur. Robert Fisk, *In Time of War: Ireland, Ulster and Price of Neutrality, 1939-1945*, University of Pennsylvania Press, 1983, s. 186-219. Güney İrlanda'da hükümetin başında bulunana De Valera ve onun arkadaşları, Nazi Almanya'sının Britanya'yı yeneceğini düşündüklerinden dolayı Churchill tarafından yapılan bu teklifi yanaşmamışlardır. Hem Britanya'nın yenilgisinden sonra İrlanda'nın birleşeceğini vaat etmişler hem de tarafsızlıklarını korumak istemişlerdir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın İrlanda'nın liderlerinin tahminlerinin tersi çıkması, Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallığın bir parçası olarak statüsünü devam etmesini sağlamıştır. Ancak Birlikçiler, Britanya'nın bu tavrından dolayı Britanya'nın kendilerine yönelik tutumlarına ihtiyat ve korku ile yaklaşmışlardır. Bu

rejimini meşru görmeyen dahildeki Katolik Ulusalçıların potansiyel başkaldırıları, Birlikçilerin hegemonik sisteme sarılmalarına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle Birlikçilerin nazarındaki “içerdeki düşmanların” tavır ve yapabilirlikleri, onları korkutmaktadır. Ancak Katolıklere yönelik eşit olmayan muamele Katoliklerin “sadakatsizliklerini” artırmasına rağmen, Birlikçiler tarafından kontrol edildikleri sürece bunun bir problem olmadığı düşünülmektedir.⁸⁸⁷ Bir diğer nokta ise, Birlikçiler kurmuş oldukları bu sistem ile kendi topluluklarını konsolide etmekte ve Protestanların birliğine zarara verecek herhangi bir ihtilafın çıkmamasını hedeflemektedirler.

1960’ların ortalarından önce Katoliklerin veya Ulusalçıların, Kuzey İrlanda’daki Katolik azınlığa karşı ayrımcı ve baskıcı olan “Birlikçi” rejimi gidermeye veya değiştirmeye yönelik çok etkili politik veya askeri eylemleri görünmemektedir. Katolikler, genellikle Stormont olarak bilinen Kuzey İrlanda Parlamentosunu meşru görmediklerinden dolayı seçimlere karşı boykot ve oy kullanmama tutumunu (abstentionism) sergilemişlerdir. Bu tutumun dışındaki Katolik azınlığın desteğini alan Milliyetçi Parti’nin (Nationalist Party) yerel parlamentoda bazı milletvekilleri bulunsa da, sistemin yapısını değiştirecek herhangi bir etkileri olmamıştır. Güney İrlanda’da yasaklanması ile ve toplumsal desteğin azalmasıyla zayıflayan IRA da sonuca etki edecek düzeyde eylemler gerçekleştirememiştir. Bu süreç içerisinde 1956-1962 yılları arasında sınır kampanyası (border campaign) olarak gerçekleştirmiş olduğu şiddet eylemleri pek başarılı olamamıştır. Ancak 1960’lardan sonra Kuzey İrlanda’daki baskıcı olan Birlikçi rejime karşı sosyal haklar ekseninde gittikçe yaygınlaşan ciddi sivil eylemler baş göstermeye başlamıştır. Gelişen bu eylemler Birlikçi rejimi çıkmaza sokmuş ve bu eylemler karşısında Birlikçi rejimin takındığı sert tutumlar, daha sonra uzun sürecek çatışmaları alevlendirmiştir.

çerçevede Birleşik Krallık, 1949’da Kuzey İrlanda’nın Birleşik Krallığa bağlı statüsünü belirten ve pekiştiren İrlanda Yasasını çıkararak hem Birlikçilerin bu korkularını gidermek hem de aynı dönemde hukuken bağımsız olan İrlanda Cumhuriyeti’nin irredantist tutumuna engel olmak istemiştir.

⁸⁸⁷ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 139-140.

III. Birlikçi Rejimin Çöküşü/Kontrol Kaybı, Britanya'nın Müdahalesi ve Çatışmaların Şiddetlenmesi

Kuzey İrlanda'da çoğunluk olan Protestan Birlikçilerin egemen oldukları ve azınlık olan Katoliklerin dışlandıkları ve baskılandıkları hegemonik kontrol rejimi, 1960'ların ortalarına kadar nispeten istikrarlı bir biçimde sürmüştür. 1960'ların ortalarından itibaren Kuzey İrlanda'daki hegemonik rejim, birbiriyle ilintili çeşitli dahili ve harici nedenlerden dolayı düşüşe geçmiş ve kontrolü kaybetmiştir. 1920'den sonra egemenliği Britanya ve İrlanda devleti arasında tartışmalı olan Kuzey İrlanda'nın, Britanya ve İrlanda'da yaşanan değişimlerden ve gelişmelerden etkilenmesi çok doğal bir durumdur. 1949'da resmen uluslararası hukukun bir öznesi olan İrlanda Cumhuriyeti, ekonomisinin yaşadığı bazı sıkıntıların ve ticaretin serbestleştirilmesinin neden olduğu uluslararası iklimin etkisiyle 1950'li yılların sonlarına doğru büyük değişiklikler yapmaya başlamıştır. İrlanda Cumhuriyeti, uluslararası ve çok-uluslu sermayeyi ve yatırımı teşvik etmeye yönelik bir tutum içine girmiştir. Bu ekonomik ihtiyaç ve ilişkiler İrlanda Cumhuriyeti'nin Birleşik Krallık ve onun bir parçası olan Kuzey İrlanda ve Avrupa Ekonomi Topluluğu ile daha iyi ilişkiler geliştirmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla ekonomik gerekçelerden dolayı İrlanda Cumhuriyeti ile Kuzey İrlanda arasında resmi bazı ilişkiler gelişmeye başlamıştır.⁸⁸⁸ Her ne kadar bu gerekçelerden dolayı İrlanda Cumhuriyeti birleşik İrlanda hedefinden vazgeçmemiş ve bu hedefi vurgulayan anayasasında herhangi bir değişiklik yapmamışsa da, en azından ekonomik olarak gelişene kadar bu hedefe yönelik öncelikli vurgusunu değiştirmiştir. Yani İrlanda Cumhuriyeti'nin katı ve sert olan irredantist tutumunda yumuşama yaşanmıştır. Bu yumuşama beraberinde Kuzey İrlanda'nın da, İrlanda Cumhuriyeti'ne ve kendi içindeki İrlandalı Katolik azınlığa karşı tutumunu değiştirmiştir.

Kuzey İrlanda'daki rejimin değişimine neden olan başka bir gelişme ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya'da yaşanan gelişmeler olmuştur. Savaş sonrası İşçi Partisi hükümeti, Britanya'nın refah seviyesini çarpıcı bir biçimde büyütmüş ve bu yeni

⁸⁸⁸ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 155.

refah programlarını Kuzey İrlanda'da da uygulamak istemiştir. Kuzey İrlanda'da hükümet olan Ulster Birlikçi Partisi, İşçi Partisinin bu programlarını uygulamaktan kaçınmak istemiştir. Ancak Kuzey İrlanda rejiminin ekonomik gelişim noktasında başarılı olmaması ve Kuzey İrlanda'daki işsizlik oranının Birleşik Krallığın diğer bölgelerine göre daha yüksek olması, Kuzey İrlanda'yı Londra'nın (merkezi hükümetin) desteğine bağlı kılmıştır. Dolayısıyla İşçi Partisinin Birleşik Krallığın bütünü için öngördüğü refah programlarından Kuzey İrlanda da nasiplenmiştir. Bu yeni refah programları, Kuzey İrlanda'daki baskıcı rejimi değişime zorlamıştır.⁸⁸⁹ Aynı zamanda Kuzey İrlanda'daki Katolik azınlığın da, geleneksel ulusalcı söylemini değiştirmelerine ve bağımsız ve birleşik bir İrlanda'ya katılma heveslerini az da olsa zayıflatmıştır. Çünkü Birleşik Krallık ve buna bağlı olarak Kuzey İrlanda'da gelişen ekonomik refahtan, her ne kadar Protestanlar kadar olmasa da, Katolikler de faydalanmıştır.⁸⁹⁰ Bu dönemde yaşanan gelişmeler 1960'ların sonlarına doğru Katoliklerin "eşit vatandaşlık" gibi söylemler çerçevesinde Birleşik Krallığa ait haklar talep etmelerine yol açmıştır.

⁸⁸⁹ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 157, 159. Kuzey İrlanda ekonomisinin dayandığı keten, gemi yapıcılığı ve tarım gibi geleneksel endüstri ve sanayinin 1960'larda ciddi bir oranda düşüş yaşamış olması, aynı zamanda Kuzey İrlanda siyasetinin çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu şartlar altında Kuzey İrlanda İşçi Partisi (Northern Ireland Labour Party), o döneme kadar hep egemen olan Ulster Birlikçi Partisi'nin karşısında seçim yarışına girmiş ve ciddi bir oy almıştır. Kuzey İrlanda İşçi Partisi, ilk olarak 1958'deki seçimlerde toplam oyların %16'sını daha sonra 1962'deki seçimlerde ise toplam oyların %26'sını alarak doğrudan Ulster Birlikçi Partisi'nin seçim hegemonyasını sarsmaya ve tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum, Ulster Birlikçi Partisinin hep egemen olduğu rejimin değişiminin ayrı bir nedeni olmuştur. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 161-162. Brendan O'Duffy de, geleneksel endüstrinin öneminin azalmasının Britanya'nın Kuzey İrlanda'da siyasal ve ekonomik yapı üzerine reform yapmasını daha kolaylaştırmış ve hızlandırmış olduğunu belirtmektedir. Aynı gerekçeye 1960'ların başlarında Birlikçi gruplar arasında bölünmeler ve ayrılmaların yaşanmaya başlaması hegemonik kontrolün bozulmasına katkı sağlamıştır. Birlikçilerden ılımlı olanlar kendi güç ve yetkilerini korumak için reform yapmaya istekliken, daha radikal olanlar ise geleneksel korkular ile reform yapılmasına direnmekteydiler. O'Duffy, "Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland", s. 134-135.

⁸⁹⁰ Ekonomik refah düzeyinin gelişimi Katoliklerin eğitim konusundaki gelişimini de etkilemiştir. Protestan çoğunluğa göre eğitim düzeyi daha düşük olan Katolik azınlığın 1960'lı yıllarda ortaöğrenim ve üniversiteye gitme sayılarında büyük bir artış söz konusu olmuştur. Mesela Belfast Queen's Üniversitesi'ndeki öğrenci oranlarına bakıldığında 1961'de %22 olan Katoliklerin oranı, 1972'de %32'ye yükselerek toplam nüfus içindeki oranlarına yaklaşık olarak görünmektedir. Robert Fitzroy Foster, *Modern Ireland History 1600-1972*, Allen Lane Published, London, 1988, s. 584.

İrlanda Cumhuriyeti ve Britanya'daki harici gelişmelerle beraber Kuzey İrlanda'daki Katoliklerin/Ulusalcıların dahilinde sürdürdükleri mücadele yöntemlerinde yaptıkları değişiklikler de, Katolik azınlığa yönelik ayrımcı ve baskıcı olan Kuzey İrlanda'daki rejimin değişimini zorlayan esas nedenlerden biri olmuştur. Kuzey İrlanda'daki Katolikler/Ulusalcılar; genel olarak dünyada azınlık hakları mücadelesinde yaşanan gelişmeler, İrlanda Cumhuriyeti'nin Kuzey İrlanda ile gelişen ilişkisi ve Katolikleri anayasal mücadeleye teşvik etmesi, Britanya'nın refah seviyesinin artması ve en önemlisi geleneksel ulusalcı mücadele söylem ve yöntemlerinin çok başarılı bir sonuç üretememesi gibi nedenlerden ötürü mücadele yöntemlerinde bazı değişikliklere gitmişlerdir.⁸⁹¹ Daha önce çok etkili bir muhalefet gösteremeyen Katolikler/Ulusalcılar, 1960'ların ortalarından sonra Kuzey İrlanda'daki rejimin aleyhine sosyal ve medeni haklar çerçevesinde çok etkili sivil kampanyalar yürütmüşleridir. Orta sınıf Katolikler, ulusalcı istek ve düşüncelerini tamamen terk etmeden, ilk adım olarak Kuzey İrlanda'da reform arayışına başladılar. Azınlık hakları ve pozisyonları için yapılacak reformları, nihai amaçları için bir ilk adım olarak değerlendirmekteydiler. Kuzey İrlanda'daki Katoliklerin sosyal ve ekonomik şartlarının geliştirilmesine yönelik bu reform talepleri, daha önce genellikle sosyal ve ekonomik sorunları ihmal eden Milliyetçi Parti'nin (Nationalist Party) bu konularda önerilerde bulunmasını zorlamıştır.⁸⁹² Bu süreç içerisinde Katolikler, kendilerine karşı yapılan ayrımcılığı gidermeye yönelik daha çok

⁸⁹¹ 1960'ların ortalarına kadar çoğunluk grup olan Birlikçiler, çoğunlukçu seçim sisteminin sağladığı avantaj ve Katoliklerin seçime katılmama tutumları sayesinde hem yerelde hem de bölge hükümeti üzerine hegemonik kontrolünü sürdürebilmiştir. Anayasal politikalar ile Birlikçilerin hegemonyalarına karşı mücadele etme yetersizliğinin bir sonucu olarak ılımlı ve anayasal ulusalcılar da hiçbir zaman ulusalcı blok içindeki fiziksel şiddet geleneğini tamamen ortadan kaldırmadı veya uzak durmadı. Ancak birleşik bir İrlanda'yı başarmak için Katolik Ulusalcıların şiddet yönteminin de başarısızlığı, ulusalcı topluluk içerisinde yeni hareketlerin doğmasına neden olmuştur. Bu "revizyonist" gruplar, İrlanda vatandaşlığını ve birliğinden ziyade Britanya'nın içindeki eşitsiz tutumlara ve Protestan hegemonyasına karşı mücadele etmekteydiler. İş yerinde ayrımcılık, seçimlere ait adaletsiz temsil edilme sorunları gibi daha çok sivil haklar alanına yoğunlaşmaktaydılar. Aynı zamanda sivil haklar hareketinden sonra anayasal ulusalcı hareketler, gelecekteki herhangi bir Kuzey İrlanda hükümet yapısı için meselenin "İrlanda boyutunu"/İrlanda Cumhuriyetinin rolünü de vurgulamaktaydılar. O'Duffy, "Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland", s. 134-135.

⁸⁹² Patrick Buckland, *A History of Northern Ireland*, Holmes & Meier Publishers Inc., New York, 1981, s. 109.

sivil haklar merkezli konulara yoğunlaşmakta ve bu çerçevede yeni kurumlar inşa etmekte ve kampanyalar yürütmektedirler. Bu bağlamda 1967’de kurulan Kuzey İrlanda Sivil Haklar Derneği’nin (Northern Ireland Civil Rights Association – NICRA) yürütmüş olduğu kampanyalar çok önem arz etmekte ve bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Sivil haklar için yürütülen kampanya ve protestolara karşı Birlikçi rejim, direnç göstermesine rağmen kontrolü kaybetmiştir.

1. Sivil Haklar Kampanyası

Kuzey İrlanda’daki Birlikçilerin hegemonik kontrol rejimi, kendisini zora sokacak ve değişime zorlayacak ciddi bir muhalefet ile ilk olarak 1960’ların sonlarında karşılaşmıştır. Bu durum, Katolik Ulusalcuların parlamentodaki muhalefetinden veya IRA’nın organize ettiği bir şiddet eyleminden ziyade sivil haklar için sokaklarda organize olan barışçıl eylemlerden gelmekteydi.⁸⁹³ 1960’ların sivil haklar kampanyası çok farklı politik gündemleri ve sınıfsal geçmişleri olan gruplar ve bireyler tarafından yürütülmüştür.⁸⁹⁴ 1967’de kurulan Kuzey İrlanda Sivil Haklar Derneği (NICRA) tarafından sivil haklar için 1968’de başlatılan büyük sokak eylemleri, Kuzey İrlanda tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Ancak NICRA’nın başlatmış olduğu eylemlerden önce de farklı gruplar ve/ya kuruluşlar tarafından çeşitli kampanyalar ve siyasi faaliyetler yürütülmüştür.

Katolik Ulusalcı öğretmen ve entelektüellerin egemen oldukları bir grup, 1959’da Ulusal Birlik (National Unity) adında ulusalçı bir baskı grubunu oluşturmuş ve

⁸⁹³ IRA, 1956-1962 yılları arasında sınır kampanyası (border campaign) olarak başlattığı bir dizi şiddet eylemleri de pek başarılı olmamıştır. IRA’nın katılımcıları ve gönüllüleri hem İrlanda Cumhuriyeti’nde hem de Kuzey İrlanda’da tutuklanmışlardır. Uluslararası arenada herhangi bir destek ve sempati kazanamamış olan IRA’nın Kuzey İrlanda’daki az bir halk desteğinin dışında herhangi bir halk desteği de kalmamıştır. Bunun üzerine IRA, ateşkes ilanında bulunmuştur. IRA, 1960’ların sonlarına doğru silahlı bir organizasyon olarak sönmeye yakın bir durumdaydı. Ulster Birlikçi Partisi hükümeti de, cumhuriyetçi militanları yendiğinden dolayı kendini güvende hissetmiş ve daha önce gözaltına aldığı kimseleri serbest bırakmıştır. Buckland, *A History of Northern Ireland*, s. 105.

⁸⁹⁴ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 70.

çeşitli reform talebinde bulunmuştur. Birleşik bir İrlanda'ya arzu etmesine rağmen Ulusal Birlik, Kuzey İrlanda'nın varlığını ve statüsünü kabul etmekteydi. Katoliklere yönelik ayrımcı politikaların giderilmesi öncelikli vurgusuydu. Bu bağlamda bir baskı grubu olarak, özellikle Katolikler tarafından desteklenen Milliyetçi Parti'ye (Nationalist Party) yönelik modern olarak organize olmuş bir parti olmadığı, ulusalcılar arasında birlik sağlamadığı ve Katoliklerin şikayetlerini telafi etme noktasında etkili olmadığı, sosyal ve ekonomik sorunlarla ilgilenmediği şeklinde çeşitli eleştirilerde bulunmaktaydı.⁸⁹⁵ Bu durum Milliyetçi Parti'nin Kuzey İrlanda'daki Katoliklerin ekonomik ve sosyal şartlarının geliştirilmesine ve bu çerçevede yapılan ayrımcılıkların giderilmesine yönelik daha aktif olmasını ve bazı kampanyalar yürütmesini ve/ya desteklemesini sağlamıştır.

İngiltere'deki bir grup Marksist İrlandalının kurmuş olduğu Connolly Derneği de (Connolly Association), 1960'larda İngiltere genelinde sivil haklarla ilgili bir dizi yürüyüş organize etmiştir. Bu yürüyüş ve organizasyonlar hem Britanya siyasetinin hem de radikal İrlandalı cumhuriyetçilerin sivil haklara etkisini artırmıştır. 1964'te hükümet olan İşçi Partisi, Kuzey İrlanda'da sivil hakların gelişimine yönelik bazı adımlar atmıştır. İşçi Partisi'nin tutumu çok doğal olarak, Kuzey İrlanda'daki yerel hükümeti de etkilemiştir. Özellikle dönemin Kuzey İrlanda başbakanı Terence O'Neill, sivil haklara yönelik çeşitli reform vaadinde bulunmuştur.⁸⁹⁶ Westminster'de İşçi Partisinin hükümet olması ile beraber Kuzey İrlanda başbakanı O'Neill, Katolik azınlığın umut ve beklentilerini artırmıştır ve bu konuda küçük adımlar atmış ve reformlarda bulunmuştur. Bununla birlikte oluşturulan bu beklentiler yeterli derecede karşılanmamış ve azınlık olan Katolikler tatmin edilmemiştir. O'Neill'in başında bulunduğu Kuzey İrlanda bölgesel hükümetinin beklentileri artırması ancak bu çerçevede gerekli reformlar konusunda isteksiz davranması, Katoliklerin daha büyük protestolarına neden

⁸⁹⁵ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 72.

⁸⁹⁶ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 73-77. Dixon'nun belirttiği gibi, İşçi Partisi hükümeti "Kuzey İrlanda'ya reform yapmak için O'Neill'e biraz baskı yapmış, ancak kendisini yıkacak ve kendi partisinde daha sert olanların yerini alacak derecede 'aşırı' zorlamak da istememiştir." Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 76.

olmuştur.⁸⁹⁷ O'Neill'in Katolik azınlığın beklentilerini artıracak sözlerde bulunması ve küçük de olsa bazı adımlar atması, diğer yandan Protestanların muhalefetine neden olmuştur. Özellikle Ian Paisley öncülüğünde Protestan "köktenciler", O'Neill'e yönelik yoğun eleştiri ve muhalefete bulunmuşlardır. Bu iki durum beraberinde var olan baskıcı kontrol sisteminin çökmesine etki etmiştir.

Bu süreç içerisinde sivil haklar için dikkat çeken organizasyonlardan biri de, Sosyal Adalet Kampanyasıdır (The Campaign for Social Justice). 17 Ocak 1964'te kurulan Sosyal Haklar Kampanyası temel amacını, Kuzey İrlanda'daki toplam nüfusun üçte birinden fazlasını oluşturan Katolik kesime karşı var olan ayrımcılığı duyurmak ve tanıtmak olarak belirtmektedir.⁸⁹⁸ Stormont hükümeti olarak da bilinen Kuzey İrlanda hükümeti tarafından Katoliklere yönelik uygulanan "apartheid ve ayrımcılık" politikalarının karşısında duran Sosyal Adalet Kampanyası, bütün haksızlıklar ile ilgili verileri toplayarak ve doğrulayarak olabildiği kadar insanların dikkatine sunmayı amaçlamaktaydı.⁸⁹⁹ Yani yapılan haksızlıkları teşhir ederek ve kamusal bir muhalefet oluşturarak gidermek istemektedir. Bu tür organizasyon ve kampanyalar, halkın bu konudaki farkındalığını artırmakta ve Katoliklerin taleplerini yaygınlaştırmanın yanı sıra bu hak ve taleplerin uluslararası camiada meşruiyetinin derecesini de artırmaktaydı. Kuzey İrlanda'daki bu sorunlar artık daha fazla dünya gündeminde yer bulmaya başlamıştır. Ancak bu süreç içerisinde sivil haklar konusunda yapılan bütün bu kampanyalar ve faaliyetler, Kuzey İrlanda'da sivil haklar için ciddi bir reform yapılmasını sağlayamamış ve yapısal bir değişim getirememiştir. Bu durum, Katolikleri daha büyük sivil hareketlere sevk etmiştir.

Kuzey İrlanda'da yürütülen sivil haklar kampanyasının kitlesel bir nitelik kazanması, ancak 1967'de kurulan Kuzey İrlanda Sivil Haklar Derneği'nin (Northern Ireland Civil Rights Association – NICRA) yürütmüş olduğu kampanyalar ile mümkün olmuştur. Siyasi partiler dahil olmak üzere farklı organizasyondan ve düşünce

⁸⁹⁷ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 166.

⁸⁹⁸ *The Campaign for Social Justice*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/crights/pdfs/csj85.pdf>. Erişim: 01.07.2018.

⁸⁹⁹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 74.

dünyasından kişilerin bir araya gelerek oluşturduğu NICRA⁹⁰⁰, ‘‘konuşma özgürlüğü, propaganda ve toplanma dahil olmak üzere sivil özgürlüklerin korunmasına yardımcı olmayı’’ amaçlamaktaydı.⁹⁰¹ Bu bağlamda NICRA’nın temel beş hedefi şu şekilde belirtilmektedir: ‘‘1. Bütün vatandaşların temel özgürlüklerini savunmak, 2. Bireyin haklarını korumak, 3. Tüm olası güç suiistimallerine dikkat çekmek, 4. Konuşma, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almayı talep etmek, 5. Kendi yasal hakları konusunda kamuoyunu bilgilendirmek.’’⁹⁰² Bu hedefler doğrultusunda yerel seçimlerde ‘‘bir kişi-bir oy’’ olarak evrensel oy hakkının sağlanması,⁹⁰³ seçim çevrelerinin Birlikçi çoğunluğa avantaj sağlayacak şekilde düzenlenmesinin sonlandırılması, devlet işlerini de kapsayacak şekilde ayrımcılığa karşı yasal düzenlemelerin getirilmesi ve ayrımcılığın önlenmesi, Özel Kuvvetler Yasası’nın (Special Powers Act) kaldırılması ve Ulster Özel Polis (Ulster Specials Contabulary – ‘‘B’’ Specials) biriminin dağıtılması talep edilmektedir.⁹⁰⁴ Bu hedef ve talepler, tamamen sivil haklar ile ilgili konularla ilintili olup Birleşik Krallığın bütün vatandaşlarına sağlanan hakları içermektedir. Kuzey İrlanda hükümetinin yanı sıra esasen aleni bir şekilde Britanya merkez hükümetine de hitap etmektedir. NICRA, belirlediği hedefler çerçevesinde taleplerini şehir merkezlerinde yürüyüş ve eylemlerle ifade etmeye başlamıştır. NICRA, dünyanın başka yerlerindeki sivil eylemlerin özellikle

⁹⁰⁰ NICRA’nın tüzük ve programını hazırlamak için belirlenen 13 kişilik yönetim kurulu üyesinin her birisinin geldiği farklı siyasi parti veya organizasyon için bkz. Bob Purdie, *Politics in the Streets: The Origins of the Civil Rights Movement in Northern Ireland*, The Blackstaff Press, Belfast, 1990, s. 133.

⁹⁰¹ *Northern Ireland Civil Rights Association Constitution and Rules*, http://cain.ulst.ac.uk/proni/1968/proni_HA-32-2-28_1968-nd.pdf. Erişim: 03.07.2018.

⁹⁰² Purdie, *Politics in the Streets*, s. 133.

⁹⁰³ Daha önce 1946’da Westminster’de İşçi Partisi hükümeti, Kuzey İrlanda meclis seçimleri için mal varlığına dayalı oy hakkı ve oy sayısını kaldırarak evrensel oy hakkını getirmişti. Ancak bu sadece meclis seçimleri için yapılmış bir değişiklik olup, yerel seçimler için hala mal varlığına bağlı oy hakkı ve oy sayısı geçerliydi.

⁹⁰⁴ O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 167-168; Tonge, *Northern Ireland: Conflict and Change*, s. 36-37.

de Amerika sivil haklar hareketinin (ABD'nin güneydoğu eyaletlerindeki siyahilerin) taktiklerini örnek alarak kullanmaktaydı.⁹⁰⁵

Sivil haklara yönelik Ağustos 1968'den itibaren büyük eylemler yapılmaya başlanmıştır. 24 Ağustos 1968'de Coalsland'dan Dungannon'a yürüyüş eylemi olarak ilk büyük eylem, daha sonra 5 Ekim 1968'de Londonderry'de (Derry) NICRA'nın organize ettiği ikinci yürüyüş ve protesto eylemi yapılmıştır.⁹⁰⁶ Özellikle ikinci eylem olan 5 Ekim yürüyüşü, sivil haklar kampanyasını Kuzey İrlanda'da önemli bir Katolik nüfusun olduğu her yerde şubesi olan bir hareket haline dönüştürmüştür.⁹⁰⁷ Sivil haklar hareketi gittikçe yaygınlık kazanmış ve destek görmüştür. Kraliyet Ulster Polis teşkilatı (Kuzey İrlanda'nın polis teşkilatıdır), kitlesel yürüyüşleri kontrol etme konusunda yetersiz kalmıştır. Bu süreç içerisinde Kasım 1968'de Kuzey İrlanda başbakanı O'Neill, reformlar yapılacağını ve Katoliklerle ilgili birçok konuyu içeren bu reformların çok kısa süre içerisinde uygulanacağını ilan etmiştir. O'Neill'in ilan ettiği bu reform paketi Katolikler için yeterli olmamakla birlikte nispi bir dinginlik sağlamış ve ılımlı Katolikler/ulusalcılar tarafından da destek almıştır.⁹⁰⁸ Ancak bu durum, Protestan Birlikçiler arasında ciddi bir kızgınlığa neden olmuş ve Protestanların (bazı güvenlik kuvvetlerinin de dahil olduğu) protesto ve eylemlerine yol açmıştır.⁹⁰⁹ Protestanlar, sivil haklar için yapılan eylemleri birleşik bir İrlanda siyasetinin maskesi olarak

⁹⁰⁵ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 5; O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, 168.

⁹⁰⁶ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 79-80.

⁹⁰⁷ Purdie, *Politics in the Streets*, s. 156.

⁹⁰⁸ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 81; O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 169.

⁹⁰⁹ Hükümet olan Ulster Birlikçi Partisi'nin kendi içinde bakanlar düzeyinde O'Neill'e yönelik tepkiler gelmiş ve iki bakan istifa etmiştir. Bu durum üzerine Şubat 1969'da yapılan genel seçimde O'Neill'in muhalifi olan Birlikçiler güçlü çıkmıştır. Ortaya çıkan şiddet olayları ve Birlikçilerin O'Neill'e yönelik eleştiri ve baskıları, O'Neill'in iki ay içerisinde 28 Nisan 1969'da istif etmesini doğurmuştur. O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 169; Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, s. 5. Daha önceden kendi partisinden ve hatta kabinesinden bazı kişiler, Britanya'nın da baskısıyla başbakan O'Neill'in azınlık olan Katoliklere yönelik bazı tutum ve politikalarını eleştirmektedirler. Özellikle kabineye danışmadan çok önemli bir karar olan İrlanda Başbakanını Belfast'ta davet etmesi, kendi partisinde çok ciddi tartışmalara ve sarsıntılara neden olmuştur. Buckland, *A History of Northern Ireland*, s. 133.

değerlendirmekte ve korku duymaktadırlar. *Loyalist* (yönetime sadık olan kimse) olarak nitelendirilen Protestanların paramiliter birimleri, yer yer şiddete başvurmaya başlamışlardır. Özellikle 1966'da kurulmuş olan Ulster Gönüllü Gücü (Ulster Volunteers Force – UVF), cinayetlere başvurmaya başlamıştır.⁹¹⁰ Protestanlardan gelen bu şiddete karşı resmi güvenlik birimlerinin yetersiz kalması bir yana göz yumdukları ve destekledikleri de olmuştur. Artık sivil haklar hareketine karşı güvenlik güçlerinin tutumu “acımasız” ve saldırgan bir hal almıştır. Siyasi gündem sivil haklardan polis birimin “vahşetine” doğru kaymıştır.⁹¹¹ Katolik ulusalcılar ise, buna karşı olarak kendi bölgelerini koruma ihtiyacında bulunmuşlardır. Sivil haklar hareketine şiddet ile cevap verilmesi Katoliklerin birçoğunun daha az karmaşık olan ulusalcılığa doğru kaymasına veya geri dönmesine neden olmuştur.⁹¹² Tamamen barışçıl sokak eylemleri olan sivil haklar hareketine karşı takınılan tutum, kuzey İrlanda'da uzun bir süre devam edecek şiddet olaylarının ve çatışmaların başlamasına dönüşmüştür.

İki topluluk arasında karşılıklı şiddet olayları gittikçe yaygınlaşmış ve büyümüştür. 13 Ağustos 1969'da İrlanda Cumhuriyeti başbakanı; masum insanlara bu şekilde yapılan saldırılar karşısında artık böyle durmayacaklarını, Kuzey İrlanda için böyle devam etmeyeceklerini belirtmiş ve BM'nin bir barış gücünü Kuzey İrlanda'ya göndermesini istemiştir.⁹¹³ Bölgede şiddet olaylarının kontrolden çıkacak derecede artması, İrlanda Cumhuriyeti başbakanının çağrısı ve en son 14 Ağustos 1969'da devam eden şiddet olaylarında beşi Katolik ikisi Protestan olmak üzere yedi kişinin

⁹¹⁰ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 192.

⁹¹¹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 82.

⁹¹² O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 168. Aktoprak'ın belirttiği gibi, “1969 şiddetin yılı olacaktır. Medeni haklar kampanyası dahilindeki gösteriler devam ederken, bölge güvenlik güçleri Protestanların yanında yer alarak gösterilerin güvenliğini sağlamamaya, hatta saldırılara katılmaya başlamışlardır. Bu da Katoliklerin kendi güvenliklerini sağlama ihtiyacını artırmakta, medeni haklar kampanyası dahilinde militarizm karşılıklı olarak yavaş yavaş öne çıkmaktadır.” Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 192.

⁹¹³ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 83; O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 172-73.

ölmesinin⁹¹⁴ oluşturduğu ortam, Britanya'nın askeri müdahalesini beraberinde getirmiştir. Britanya askerleri, düzeni sağlamak için 14 Ağustos 1969'da Kuzey İrlanda'ya gelmişlerdir.

2. Britanya'nın Müdahalesi ve Çatışmaların Şiddetlenmesi

14 Ağustos 1969'da Britanya ordusu, Kuzey İrlanda'da artan şiddet olaylarını kontrol altına almak ve yeniden düzeni sağlamak amacıyla bölgeye sevk edilmiştir. İlk başlarda Kuzey İrlanda çatışmalarına müdahalesini olabildiğince sınırlı tutmaya çalışan Britanya hükümeti, Kuzey İrlanda'nın demokratik seviyesini "Britanya" demokrasisinin seviyesine getirmeyi de esas çözüm olarak görmüştür. Bunu sağlamak için Britanya'nın Kuzey İrlanda'da birçok reformu gerçekleştirmesini gerektirmekteydi. Bu reformların bir kısmı sivil haklar kampanyası çerçevesinde talep edilen reformlardır.⁹¹⁵ Britanya'nın müdahalesi ve sivil haklar kampanyası çerçevesinde talep edilen bazı reformları gerçekleştirmeye yönelik adımlar atması, Katoliklerden olumlu tepkilere neden olmuştur. Bu bağlamda yapılan ilk reformlardan biri, Ulster Özel Polis ("B" Specials) teşkilatının dağıtılması ve yerine Britanya ordusunun bağlı Ulster Savunma Alayı'nın (Ulster Defence Regiment – UDR) kurulması olmuştur.⁹¹⁶ Britanya'nın ilk başlarda gerçekleştirmiş olduğu reformlar, Katolikleri yeterli derecede memnun etmemenin yanı sıra esas olarak Protestan Birlikçiler arasında şok dalgasına neden olmuştur. Özellikle Ulster Özel Polis teşkilatının dağıtılması, Protestanların korkularını ve rahatsızlıklarını artırmış ve ciddi protestolar ve eylemler düzenlemelerine neden olmuştur. Britanya'nın yapmış olduğu bu reformların doğrudan günlük yaşamlarına veya yaşam koşullarına çok fazla bir etkisi olmadığından dolayı Katolikler için de pek bir anlamı bulunmamaktaydı. Daha temelli olan bir durum ise, belki sivil haklar kampanyasının ilk başlarında Katolikleri memnun ve tatmin eden şeyler artık onları memnun etmemekte ve onlar için yeterli olmamaktaydı.

⁹¹⁴ Katoliklerden ölen beş kişiden dördü polis tarafından vurulmuştur. Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 83.

⁹¹⁵ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 94-95.

⁹¹⁶ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 174-175.

Britanya'nın Kuzey İrlanda'daki tutumu, Britanya merkez siyasetindeki değişimlere bağlı olarak değişiklik göstermiş ve Kuzey İrlanda'daki grupların tavrını belirlemiştir. Haziran 1970'de Birleşik Krallıkta Muhafazakar Parti'nin iktidara gelmesi, Katoliklerin Britanya'nın müdahalesine karşı daha önceki nispeten "ılımlı" olan tutumlarını değiştirmiş ve daha radikal bir çizgiye kaydırmıştır. Çünkü tarih boyunca Ulster Birlikçi Partisi ile arasında sempatik bir ilişki bulunan Muhafazakar Parti, Kuzey İrlanda'da Ulusalcılara (Katoliklere) karşı basma kalıp bir tutum takınarak Birlikçileri (Protestanları) desteklemiştir.⁹¹⁷ Britanya'nın ilk başlardaki reform politikası artık daha baskıcı güvenlik politikasına dönüşmüştür.⁹¹⁸ Temmuz 1970'de Katoliklerin yoğun olduğu Belfast'ın Falls Road bölgesinde sokağa çıkma yasağı (The Falls Road Curfew) ilan edilmiştir. Sokağa çıkma yasağının ilan edilmesi beraberinde şiddetin çok daha artmasını getirmiştir.⁹¹⁹ Gelen baskılar, Katolik militan sayısının artmasına neden olmuş ve militanların Birlikçi rejimi indirmek ve Britanya'nın İrlanda'da varlığını sona erdirmek üzere şiddet kampanyalarıyla yüzleşmiştir. Buna karşı hükümetin cevabı ise daha fazla baskı ve tutuklama olmuştur. Karşılıklı olarak şiddet birbirini besleyerek büyümüştür. Bu sıkıntılı sürecin öncesine kadar çok ciddi bir gücü olmayan IRA'ya katılımlar artmaya başlamıştır. Kuzey İrlanda'daki Katoliklerin insan kaynağı sağladığı IRA, kaynak ve para ile ilgili sorunlarını özellikle ABD'deki İrlanda diasporasının desteğiyle ve 1969'dan itibaren İrlanda Cumhuriyeti'nden de gayri resmi kanallar üzerinden gelen desteklerle gidermiştir.⁹²⁰

1969'da Kuzey İrlanda'da giderek artan sorunlar, o dönemde askeri olarak oldukça zayıflamış olan IRA'yı da etkilemiş ve şekillendirmiştir. Aralık 1969'da IRA, Geçici IRA (Provisional IRA) ve Resmi IRA (Official IRA) olarak ikiye ayrılmıştır.

⁹¹⁷ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 175.

⁹¹⁸ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 111.

⁹¹⁹ Sokağa çıkma yasağı sürecinde (3-5 Temmuz) yaşanan olaylarda resmi rakamlara göre toplamda 6 kişi ölmüş, 57 sivil 18 asker yaralanmış ve 337 kişi tutuklanmıştır. Ordu, bu ölen altı kişinin ikisinin keskin nişancı olduğunu belirtmiştir. Ancak ölenlerden dördünün kimlik bilgileri ve ne yaptıkları açık olarak bilinmemektedir ve hiçbirisi isyanın aktif bir parçası olmamıştır. Geoffrey Warner, "The Falls Road Curfew Revisited", *Irish Studies Review*, Vol. 14, No. 3, 2006, s. 326-327.

⁹²⁰ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 195.

İdeolojik ayrılıkların neden olduğu bu bölünme, yaygınlaşan şiddet karşısında kullanılacak yöntem konusunda da söz konusu olmuştur. Daha sol ve Marksist bir çizgide duran Resmi IRA, silahlı mücadeleyi tamamen dışlamamakla birlikte sadece zorunlu olduğu zaman kullanılmasına taraftardır. Tarihsel milliyetçi ve cumhuriyetçi bir pozisyonu benimseyen Geçici IRA ise, daha militarist ve mücadelenin illa silahla yapılması gerektiğini düşünmektedir. Sinn Fein de 1970’de Resmi ve Geçici Sinn Fein olarak ikiye ayrılarak böyle bir bölünmeyi yaşamıştır.⁹²¹ Bu bölünmeden sonra Kuzey İrlanda’da artan şiddet olaylarından dolayı Resmi IRA ile Resmi Sinn Fein’in bölgede ciddi bir etkisi kalmamıştır; ancak Geçici IRA ve Geçici Sinn Fein’in ise, gittikçe daha etkili rolleri olmuştur. Zaman içerisinde IRA ve Sinn Fein isimleri Geçici olanlarla özdeşleşmiştir. Kuzey İrlanda’daki yeni koşulların oluşturduğu ortamın etkisiyle yeniden şekillenmiş ve farklı boyutlar kazanmış olan yeni IRA, İrlanda bağımsızlık savaşını veren tarihsel IRA ile kendini ilişkilendirmekte, adeta devamı olarak görmekte ve aynı geleneği paylaşmaktadır.

Bu dönemde IRA’nın Katolik nüfus arasında büyük destek görmesi, bütün Katoliklerin silahlı mücadele yöntemini benimsedikleri anlamına gelmemektedir. Katoliklerin bir kısmı da siyasi partiler ile anayasal mücadele yöntemini sürdürmekteydi. Daha önce Katolikler arasındaki bölünmüşlükten ve oy kullanmama tutumundan dolayı Katolikler tarafından desteklenen Milliyetçi Parti zayıf kalmaktaydı ve ciddi bir anayasal muhalefet geliştirememekteydi. Bu olaylar arasında 1970’de çok farklı yelpazeden katılımın olduğu Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Social Democratic and Labour Party – SDLP) kurulmuştur.⁹²² Bir siyasi hareket olarak yeni kurulmuş olan Sosyal Demokrat İşçi Partisi, silahlı mücadele yöntemine karşı barışçıl ve anayasal araçlarla Katoliklerin sivil hakları için kampanya yürütmek isteyen ve birleşik İrlanda’yı talep eden anayasal ulusalcıları birleştirmeyi amaçlamaktaydı. Uzun süre Katolik oyların büyük çoğunluğu almış ve onları anayasal olarak temsil eden temel aktör haline gelmiş SDLP, daha sonraki barış süreçlerinde de aktif bir rol üstlenmiştir. Anayasal

⁹²¹ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 194; Şöhret, “Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu”, s. 57-58.

⁹²² O’Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 170.

yöntemlerle mücadeleyi esas aldığı için Kuzey İrlanda parlamentosu ve hükümetine katılmaktaydı. Ancak artan şiddet ortamında hükümetin IRA ile ilişkisi bulunduğundan şüphelenilen kişilere yönelik yargılama yapılmaksızın çok uzun süre gözaltında tutma olarak tanımlanabilecek enterne etme (internment without trial) politikasının abartılı bir hal alması SDLP'nin de tutumunu değiştirmesine neden olmuştur. Özellikle yanlış insanların ve/ya alakasız insanların tutuklanması ve “işkencelerin” yapılması, daha ılımlı olan SDLP'nin hükümet kurumlarından çekilmesine ve daha geniş yelpazede sivil itaatsizliklere destek vermesine yol açmıştır.⁹²³ Uygulanan enterne etme politikası, şiddet sarmalının daha da yüksek bir dereceye çıkmasına ve Katoliklerin sivil ve silahlı başkaldırılarına ve birleşmesine neden olmuştur.

Karşılıklı şiddet sarmalının yükselmiş olduğu bu dönemde, aşırı tutucu ve radikal Protestanlar da organize olmuş ve yeni oluşumlar meydana getirmişlerdir. Bu süreç içerisinde kurulmuş bulunan sağ ve radikal organizasyonlar arasında en dikkat çeken ve artık Kuzey İrlanda siyasetinde etkili olacak olanı, Eylül 1971'de Protestan “köktenci” ve radikal olan Ian Paisley liderliğinde kurulmuş olan Demokratik Birlik Partisi'dir (Democratic Unionist Party – DUP). DUP, anayasal bir parti olmasına rağmen Protestanların silahlı yapılarına yakın duruş sergileyebilmiştir. 1971-1972 yılları sürecinde Protestanlardan çok sayıda paramiliter yapılara katılım olmuştur.⁹²⁴ Protestanların paramiliter yapıları çok sayıda etnik cinayet işlemişlerdir.

Bu radikalleşme ve heyecan kasırgası sürecinde, Kuzey İrlanda'da şiddet ve çatışmaların çok daha fazla kızışmasına neden olacak Kanlı Pazar (Bloody Sunday) olayı yaşanmıştır. 30 Ocak 1972'de Derry/Londonderry kentinde sivil haklar kampanyasındaki talepleri dile getirmek ve özellikle yargısız gözaltı ve tutuklanmaları protesto etmek için NICRA tarafından organize edilen barışçıl bir yürüyüş sırasında, Britanya ordusuna bağlı birimler tarafından açılan ateş sonucunda 13'ü olay yerinde 1'i

⁹²³ O'Leary / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 175. Hükümetin enterne etme politikası ile ilgili çıkarılan kararname için bkz. Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 196-197.

⁹²⁴ Buckland, *A History of Northern Ireland*, s. 153-154.

de hastanede olmak üzere toplam 14 sivil ölmüş ve birçok kişi de yaralanmıştır.⁹²⁵ Kanlı Pazar olayı, literatürde genellikle “Troubles” dönemi olarak nitelenen 1968-1998 yılları arasındaki Kuzey İrlanda çatışma döneminin en önemli olaylarından biridir. Bu olaydan sonra çok büyük militan katılımının olduğu IRA, eylemlerini daha da yaygınlaştırmış, Kuzey İrlanda sınırlarının dışına taşımış ve İngiltere’de de çeşitli eylemler yapmaya başlamıştır.⁹²⁶

Kanlı Pazar olayı dünya kamuoyunda büyük yankılar uyandırmış ve Birleşik Krallığın uluslararası camiadan tepkiler almasına neden olmuştur. Bütün bu olaylardan, özellikle Kanlı Pazar olayından sonra Mart 1972’de Birleşik Krallık, Kuzey İrlanda hükümeti ile Britanya ordusunun müdahale politikasının başarısız olması üzerine “1920 İrlanda Hükümet Yasasının” 75. maddesine dayanarak Kuzey İrlanda hükümetini askıya almış ve doğrudan yönetimi ilan etmiştir. Kuzey İrlanda Başbakanlık makamının yerine artık Britanya merkez hükümetine bağlı Kuzey İrlanda Bakanlığı kurulmuş ve Kuzey İrlanda bakanlıklarının yerini de daha alt düzeyde Britanya makamları almıştır.⁹²⁷ Doğrudan yönetim uygulamasından sonra Britanya hükümeti, Kuzey İrlanda sorununu daha çok “terör sorunu” ekseninde değerlendirmeye başlamış ve güvenlikle ilgili bazı yasalar çıkarmıştır. Bu bağlamda 1973’te Olağanüstü Hal Yasası (Emergency Provisions Act – EPA) ve IRA’nın Britanya’daki eylemlerini takiben 1974’te de Terörizmi Önleme Yasasını (Prevention of Terrorism Act – PTA) çıkarmıştır. PTA’ya göre, gözaltı süresi resmi hiçbir işlem yapılmadan 48 saat olabilmekteydi ve Kuzey İrlanda Bakanlığı’nın izni ile bu süre toplamda 7 güne kadar uzatılabilmekteydi.⁹²⁸ Bir yandan bu tür yasalarla güvenlik politikalarını artıran Britanya, aynı zamanda diğer yandan ise Kuzey İrlanda’daki iki topluluk arasında uzlaşmayı sağlayacak uzun vadeli bir

⁹²⁵ *Bloody Sunday*, <https://www.britannica.com/event/Bloody-Sunday-Northern-Ireland-1972>. Erişim: 04.07.2018.

⁹²⁶ IRA, 1973’ten sonra İngiltere’de gerçekleştirmiş olduğu eylemlerde 3’ü milletvekili olmak üzere 100’ün üzerinde insan ölmüştür. IRA, 1984’te Muhafazakar Parti’nin yıllık toplantısına yapmış olduğu saldırıda 5 kişi yaşamını yitirmiştir. Aktaş, “Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler”, s. 233.

⁹²⁷ John Coakley, “Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 9, No. 3, 2003, s. 30-31.

⁹²⁸ O’Duffy, “Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland”, s. 139.

sistem düzenleme ve çözüm arayışı içerisine girmiştir. 1973 Sunningdale Antlaşması, çözüm arayışının ilk önemli deneyimini oluşturmaktadır.

IV. Britanya'nın Doğrudan Yönetimi Döneminde Kuzey İrlanda'da Çatışmalar ve Çözüm Arayışları

1. Kuzey İrlanda'da İlk Ortaklıkçı Güç-Paylaşım Deneyimi: 1973 Sunningdale Antlaşması

1972'de Britanya'nın doğrudan yönetim uygulamasından sonra Britanya hükümeti, Kuzey İrlanda'da devam eden şiddet olaylarına yönelik askeri çözümün yanı sıra topluluklar arası uzlaşmayı sağlayacak ve azınlıkların da kendini içinde bulabileceği bir sistem kurma ihtiyacı olarak siyasal bir çözüm arayışına da girmiştir. Bu çerçevede 1972-1974 arasında Britanya'nın temel stratejisi, Protestan Birlikçiler ile Katolik Ulusalçılar arasında “ılımlı” kesimlerin dahil olacağı bir güç-paylaşım sistemini inşa ederek hükümeti geri Kuzey İrlanda'ya devretmek olmuştur.⁹²⁹ Aralık 1973'te imzalanan Sunningdale Antlaşması, Kuzey İrlanda'da bir güç-paylaşım hükümetini uygulamaya yönelik ilk girişim olmuştur. Sunningdale Antlaşmasına gelene kadar, adeta ona zemin hazırlayan başka girişimler de olmuştur.

Devredilmiş siyasal bir düzen bulma arayışına yönelik ilk girişim Kuzey İrlanda Bakanı olan William Whitelaw'ın Eylül 1972'de Kuzey İrlanda'da anayasal reformun geleceğini müzakere etmek için Kuzey İrlanda'daki anayasal partiler arasında kapsayıcı bir diyaloga yönelik düzenlemiş olduğu konferanstır. Bu konferansa bölgedeki temel

⁹²⁹ Paul Dixon, “Paths to Peace in Northern Ireland (II): The Peace Processes 1973–74 and 1994–96”, *Democratization*, Vol. 4, Issue 3, 1997, s. 1; Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 123. Kuzey İrlanda'da artan şiddet bağlamında Mart 1972'de Kuzey İrlanda hükümetine ara verilmesini takiben Britanya Muhafazakar Parti Hükümeti Edward Heath liderliğinde, radikal siyasal güçlerin hariç tutulduğu ılımlı partiler tarafından kabul edilecek bir antlaşmayı esas alacak devredilmiş bir yönetim restorasyon arayışına girmiştir. John McEvoy, *Power-Sharing Executives: Governing in Bosnia, Macedonia, and Northern Ireland*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2015, s. 40.

bütün partiler katılmayıp sadece üç parti katılım göstermiş ve resmi herhangi bir antlaşmaya varılmamıştır.⁹³⁰ Pek bir ilerleme sağlanmamış olmasına rağmen Ekim 1972’de Kuzey İrlanda Bakanı Whitelaw, *Kuzey İrlanda’nın Geleceği: Tartışma İçin Bir Belge* (The Future of Northern Ireland: A Paper for Discussion – Green Paper)⁹³¹ şeklinde teklifler içeren bir belge yayınlamıştır. Bu belgenin topluluklar arası bir güç-paylaşım sistemini çözüm olarak içermesi ve Kuzey İrlanda sorununun “bütün İrlanda boyutunu” kabul ederek çözüm yollarına İrlanda Cumhuriyeti’ni de dahil etmesi, temel iki prensip olarak ortaya çıkmaktadır.⁹³² Bu iki nokta Kuzey İrlanda barış sürecinin dayanağını oluşturmaktadır.

1972’de yayımlanan bu belge, Mart 1973’te Britanya hükümeti tarafından *Kuzey İrlanda Anayasal Önerileri* (Northern Ireland Constitutional Proposal – White Paper) başlığıyla yayımlanan raporun temelini oluşturmaktadır.⁹³³ Bu raporda da çözüm olarak hem güç-paylaşım sistemi hem de İrlanda Cumhuriyeti’nin de çözüme dahil edilmesi önerilmektedir.⁹³⁴ Bu raporun içerdiği öneriler esas olarak Mayıs 1973’te çıkarılan *Kuzey İrlanda Anayasası* (Northern Ireland Constitution Act 1973) ile yasallaşmıştır.⁹³⁵ 1973 Anayasası, meclisin yasama yetkilerini ve yürütme organının yetki ve yapısını, İrlanda Konseyi’nin kurulmasını ve bir İnsan Hakları Yasası için prosedürleri detaylı anlatmaktadır.⁹³⁶ Britanya merkez hükümeti, 1973 Kuzey İrlanda Anayasası ile Birlikçiler ile Ulusalçılar arasında bir uzlaşma dengesini sağlamayı hedeflemektedir. 1973 Anayasası (madde 1) çok açık bir biçimde Kuzey İrlanda’nın Birleşik Krallığın bir

⁹³⁰ Eylül 1972’de düzenlenen konferansa katılım gösteren üç Kuzey İrlanda siyasi partisi: Ulster Birlikçi Partisi (UUP), Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve Kuzey İrlanda İttifak Partisi (APNI).

⁹³¹ *The Future of Northern Ireland: A Paper for Discussion (Green Paper; 1972)*, <http://cain.ulst.ac.uk/hms0/nio1972.htm>. Erişim: 06.07.2018.

⁹³² McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 41-42; Stefan Wolff, “Context and Content: Sunningdale and Belfast Compared”, s. 6. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=5108354BAC10FF615CF75D6F95458F5B?doi=10.1.1.695.8670&rep=rep1&type=pdf>. Erişim: 06.07.2018.

⁹³³ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 42.

⁹³⁴ *Northern Ireland Constitutional Proposals (1973)*, <http://cain.ulst.ac.uk/hms0/cmd5259.htm>.

⁹³⁵ *Northern Ireland Constitution Act 1973*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/36/pdfs/ukpga_19730036_en.pdf.

⁹³⁶ Wolff, “Context and Content: Sunningdale and Belfast Compared”, s. 6-7.

parçası olduğunu ve birleşik bir İrlanda'nın ancak Kuzey İrlanda'daki toplumun çoğunluğun rızası ile mümkün olabileceğini belirterek, Birlikçilerin endişe duyduğu Kuzey İrlanda'nın anayasal statüsünün değişip İrlanda Cumhuriyeti ile birleşeceği konusunu netleştirmiştir.⁹³⁷ Diğer yandan ise, daha önceki gibi çoğunluk yönetimine dayalı devredilmiş bir hükümet sistemi yerine daha çoğulcu ve azınlıkların da rol ve yetki sahibi olduğu bir hükümet sistemini düzenlemesi, Ulusalçılara güven verme potansiyelini artırmıştır.⁹³⁸ Yürütme ise, topluluklar arası güç-paylaşım sisteminde olacak ve meclise seçilen partilerin büyüklüklerine orantılı olarak bakanlıkların paylaşılması esas olacaktır. 9 Aralık 1973'te imzalanan Sunningdale Antlaşması'nın kaynaklarını, bu düzenlemeler ve girişimler oluşturmaktadır.

Yapılan bu düzenlemeler temelinde 28 Haziran 1973'te Kuzey İrlanda Meclis seçimi yapılmıştır. Nispi temsil seçim sistemine (devredilebilir tek oy sistemi) dayalı olarak yapılan bu seçimde, toplamda sekiz partiden 78 kişi seçilmiştir. Daha sonra 6-9 Aralık 1973'te Sunningdale'de bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansa Britanya ve İrlanda Hükümetlerinin temsilcileri ile Kuzey İrlanda meclisindeki üç ılımlı partinin temsilcileri katılmış ve konferansın sonunda bir antlaşmaya varılmıştır.⁹³⁹ Sunningdale Antlaşması, topluluklar arası güç-paylaşımına dayalı bir yürütme sistemini ve bir

⁹³⁷ *Northern Ireland Constitution Act 1973*, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/36/pdfs/ukpga_19730036_en.pdf. Erişim: 06.07.2018.

⁹³⁸ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 194. 1973 Kuzey İrlanda Anayasası, 1920 İrlanda Hükümet Yasası'ndaki ayrımcılık karşıtı "etkisiz" bazı düzenlemeleri nispeten geliştirmiş olmakla birlikte, daha önceki yasanın uygulamasından kaynaklı mevcut ayrımcılıkları aktif olarak ortadan kaldıramadığından dolayı benzer bazı zafiyetleri içermektedir. İrlanda Hükümet Yasası'ndaki gibi, 1973 Anayasası da sivil hakların korunmasıyla ilgili veya grup hakların (İrlanda dil hakları vs) sağlanması ile ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 196.

⁹³⁹ Sunningdale'de düzenlenen konferansa Kuzey İrlanda'daki Ulster Birlik Partisi (UUP), Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDLP) ve Kuzey İrlanda İttifak Partisi (Alliance Party of Northern Ireland - APNI) olmak üzere üç "ılımlı" parti katılmıştır. Gerçi Michael Kerr, Kuzey İrlanda Bakanı'nın son anda diğer Birlikçi partileri de davet ettiğini belirtmektedir. Fakat onlar katılmayı kabul etmemişlerdir. Nihayet olarak yapılan Antlaşmaya Britanya başbakanı ve İrlanda Cumhuriyeti başbakanı olarak iki başbakan ve üç siyasi parti arasında yapılmıştır. Aktaran; McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 43. Bkz. Michael Kerr, *The Destructors: The Story of Northern Ireland's Lost Peace Process*, Irish Academic Press, Dublin, 2011, s. 113.

İrlanda Konseyi'nin kurulmasını öngörmektedir.⁹⁴⁰ 1 Ocak 1974'te hükümet devri gerçekleşmiş ve daha önceden belirlenmiş formül çerçevesinde meclisteki partilerin büyüklük oranlarıyla orantılı bir şekilde Ulster Birlikçi Partisi (6 koltuk), Sosyal Demokrat İşçi Partisi (4 koltuk) ve Kuzey İrlanda İttifak Partisi (1 koltuk) arasında bir güç-paylaşım hükümeti oluşturulmuştur.⁹⁴¹ Ulster Birlikçi Partisi'nin lideri olan Brian Faulkner başkan (başbakanlık olarak ifade edilmemişti), Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin lideri olan Gerry Fitt ise başkan yardımcısı olarak belirlenmişti. Sunningdale Antlaşması, çok net bir biçimde Kuzey İrlanda'nın statüsünü Birleşik Krallığın bir parçası olarak belirtmekte ve Kuzey İrlanda'nın statüsünün ancak oradaki halkın çoğunluğunun rızası ile değişebileceğini ifade etmektedir. Hem İrlanda hükümetinin hem de Britanya hükümetinin Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun onayı olmadan statüsünü değiştiremeyeceğini kabul ettiği de belirtilmektedir.⁹⁴² Sunningdale Antlaşması, her iki topluluğun radikal unsurları tarafından eleştirilse de, esas olarak Birlikçilerin radikal grupları tarafından eleştirilmekte ve karşı çıkılmaktadır.

Sunningdale Antlaşması çerçevesinde kurulan ‘yürütmede güç-paylaşım’ ilkesine dayalı kurulan hükümet, kurulur kurulmaz birçok baskı ve zorlukla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Öncelikle ortaklıkçılık, elitlerin işbirliğine dayanmaktadır. Bu durumda her bir grubun liderlerinin, kendi grubunu yönetmesini ve grubuna egemen olmasını gerektirmektedir. Ancak bu dönemde Kuzey İrlanda'da elitlerin egemen oldukları siyasal bir kültür bulunmamaktadır. Her bir topluluk kendi içinde alt gruplara bölünmüştür. Bu grupların bazıları ise, güç-paylaşım sistemine karşı durmakta ve

⁹⁴⁰ Sunningdale Antlaşması, sınırı-aşırı bir kurum olarak bir İrlanda Konseyi'nin inşa edilmesini tasarlamıştır. İrlanda Konseyi; İrlanda Cumhuriyeti hükümetinin yedi üyesi ile Kuzey İrlanda hükümetinin yedi üyesi, her iki tarafın meclisinden 30 kişi olmak üzere toplam 60 kişiden oluşan bir danışma meclisi ve bir sekreterlikten oluşmaktadır. Konsey'in kararlarının temelini oy birliği oluşturmakta ve karşılıklı veto hakkı bulunmaktadır. *The Sunningdale Agreement (December 1973)*, Article 7, <http://cain.ulst.ac.uk/events/sunningdale/agreement.htm>.

⁹⁴¹ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 43-44. Bu düzenlemeler, Sunningdale Antlaşması olarak Kuzey İrlanda'daki ilk ortaklıkçı güç-paylaşım tecrübesinin liberal bir ortaklıkçılık esasına dayalı olduğunu göstermektedir.

⁹⁴² *The Sunningdale Agreement (December 1973)*, Article 5, <http://cain.ulst.ac.uk/events/sunningdale/agreement.htm>.

işbirliğine yanaşmamaktadır.⁹⁴³ Sunningdale Antlaşması'nın sağlamış olduğu gibi yürütmeye güç-paylaşım sisteminde, buna karşı çıkacak radikal unsurların dışarıda bırakılması ve sadece ılımlılara dayalı olması topluluklar arası işbirliğinin meydana gelmesini sınırlamaktadır. Katolik Milliyetçilere nazaran radikal Protestan Birlikçiler, bu yeni yönetim sistemine çok daha sert tepkiler vermişlerdir. Birlikçiler, özellikle İrlanda Konseyi'ne karşı çıkmakta ve bunun Kuzey İrlanda'yı Britanya'dan ayıracağını ve birleşik bir İrlanda'yı doğuracağını ifade etmektedirler. Güç-paylaşım hükümetinin başında bulunan Faulkner, hem kendi partisi olan Ulster Birlikçi Partisi'nden hem de diğer Birlikçi partilerden gelen baskılar karşısında 7 Ocak 1974'te kendi partisinin liderliğinden istifa etmiştir. Gillespie'ye göre, "Faulkner'in Ulster Birlikçilerin lideri olarak istifası, Sunningdale antlaşmasının manevi meşruiyetini sona erdirmiş ve etkili bir siyasi paket olarak Sunningdale'yi öldürmüştür."⁹⁴⁴ Sunningdale karşıtı olan Birleşik Ulster Birlikçi Konseyi'nin (United Ulster Association Council) Şubat 1974 Westminster seçimlerinde toplam 12 sandalyeden 11'ini kazanması, Faulkner'i çok daha zor bir duruma itmiş ve güç-paylaşım hükümetini adeta desteksiz bırakmıştır.⁹⁴⁵ Faulkner'in İrlanda Konseyi'nin sadece sembolik bir yapısı olduğuna ve Kuzey İrlanda'nın statüsünün Antlaşma'nın beşinci maddesi ile sağlama alındığına yönelik vurgusu, Birlikçileri ikna edememiştir.

İrlanda Cumhuriyeti Sunningdale Antlaşmasına taraf olmasının rağmen, 1937 İrlanda Anayasasının İrlanda'yı bir bütün gören 2 ve 3. maddesini değiştirmemesi ve özellikle İrlanda Yüksek Mahkemesi'nin de bu maddelere dayanarak vermiş olduğu kararda (*Boland v. An Taoiseach*) Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallığın bir parçası olarak hukuki statüsünü tanımaması, Birlikçilerin endişelerini artırmaktaydı.⁹⁴⁶ Ancak gerekli

⁹⁴³ Mesela 1973'te yapılan seçimlerde Birlikçiler altı gruba ayrılmıştır. Güç-paylaşım taraftarı olan ve Resmi Birlikçiler olarak da bilinen Ulster Birlikçi Partisi (UUP) 24 sandalye kazanırken, güç-paylaşımına karşı olan Birlikçiler 26 sandalye kazanmışlardır. Bu durum UUP'nin müzakerede bulunma ve işbirliğini sağlama kabiliyetini sınırlandırmaktadır. O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 198.

⁹⁴⁴ Gordon Gillespie, "The Sunningdale Agreement: Lost Opportunity Or An Agreement Too Far?", *Irish Political Studies*, Vol. 13, Issue 1, 1998, s. 108.

⁹⁴⁵ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 45; O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 199.

⁹⁴⁶ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 200; McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 48.

yasal değişiklikleri yapmaya yanaşmamış olsa da İrlanda Cumhuriyeti hükümetinin, Sunningdale Antlaşmasının taraftarı olması Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallığa bağlı statüsünü fiili olarak tanımıştır.

Sunningdale Antlaşmasına sadece Protestan Birlikçiler değil, bir kısım Katolik cumhuriyetçiler de karşı çıkmaktaydılar. Sinn Fein ve IRA taraftarları, SDLP'yi Britanya hükümetinin uygulamış olduğu güvenlikçi politikalarını meşrulaştırmakla eleştirmektedirler.⁹⁴⁷ Britanya'nın tamamen İrlanda'dan geri çekilme garantisini sağlamayan herhangi bir antlaşmayı kabul etmeye yanaşmamaktaydılar.⁹⁴⁸ Bu bağlamda Antlaşmaya bağlı oluşan güç-paylaşım hükümetinin devam ettiği süreçte IRA'nın şiddet eylemleri devam etmekteydi. Sadece IRA değil, aynı zamanda Protestan (loyalist) paramiliterler tarafından da birçok şiddet eylemi gerçekleştirilmiş ve birçok sivil öldürülmüştür.⁹⁴⁹ Devam eden bu şiddet eylemleri, güç-paylaşım sisteminin devam etmesini zora sokmakta ve başarısız bir deneyime dönüşmesine neden olmaktadır.

Antlaşmaya karşı olan Birlikçiler tarafından çok şiddetli eleştirilen ve protesto edilen güç-paylaşım hükümetinde bulunan Birlikçilerin pozisyonu savunulamaz hale gelmiştir. Güç-paylaşım antlaşmasına karşı olan Birlikçiler, güç-paylaşım hükümetine karşı Mayıs 1974'te kitlesel bir eylem başlatmışlardır. Mayıs 1974'te Ulster İşçi Konseyi (Ulster Workers Council), 15 Mayıs'tan itibaren genel bir grev başlatacaklarını belirtmiştir. Ulster İşçi Konseyi tarafından organize edilen grev 14 gün (15-28 Mayıs) sürmüş ve bu süreç içerisinde birçok sivilin ölümüne neden olacak paramiliter eylemler de gerçekleşmiştir. Büyük çaplı yapılan bu genel grev, en nihayetinde Sunningdale Antlaşmasının ve güç-paylaşım hükümetinin çökmesine neden olmuştur.⁹⁵⁰ Esasen bu genel grev, Kuzey İrlanda'yı felç etmiş ve birçok yara almış olan güç-paylaşım hükümetine öldürücü darbeyi vurmuştur. 5 aylık başarısız bir ortaklıkçı güç-paylaşım

⁹⁴⁷ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonisms*. 200.

⁹⁴⁸ O'Duffy, "Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland", s. 143.

⁹⁴⁹ Wolff, "Context and Content: Sunningdale and Belfast Compared", s. 11-12.

⁹⁵⁰ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 49; O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 200; Dixon, "Paths to Peace in Northern Ireland (II)", s. 7.

deneyiminden sonra Westminster'in doğrudan yönetim süreci devam etmiştir. 1998'e kadar Kuzey İrlanda, Britanya tarafından doğrudan yönetilmiştir.

Sunningdale Antlaşması, Kuzey İrlanda'da ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi ile topluluklar arası uzlaşmayı sağlama noktasında başarısız bir deneyim olmakla birlikte; daha sonra yapılacak ortaklıkçı güç-paylaşım antlaşmaları için bir tecrübe olmuş ve çeşitli dersler içermiştir. Radikal grupların dışlandığı ve sadece ılımlı grupların dahil olduğu Sunningdale Antlaşması tecrübesi, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin uzun süre yaşayabilmesi için olabildiğince katılımcı olması ve dışlayıcı olmaması gerektiğini göstermektedir. Diğer bir nokta ise, ortaklıkçılık sisteminde dış aktörlerin rolü ile ilgili bir durumdur. Dış aktörlerin olumlu rolü ile ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi sağlanmışsa, dış aktörler güç-paylaşım sisteminin çökme ve bozulma riskine karşı en azında ilk dönemlerde önlem ve destek bulundurmalıdır. Ayrıca bu tür antlaşmalar, referandum gibi yollarla halkın desteğine sunulduğunda daha kalıcı olma potansiyeli elde edebilirler.⁹⁵¹ Ayrıca barış süreçlerinin en önemli noktalarından biri de, gruplar arası kazan-kaybeden hissini ve algısını yaratmayacak şekilde sunulması gerekmektedir.

Mayıs 1974'te güç-paylaşım yönetiminin çökmesinden sonra Londra'nın doğrudan yönetimi, şiddetli çatışmalar arasında 1998'e kadar devam etmiştir. Sunningdale Antlaşmasının çökmesinden sonra Britanya hükümeti, belli bir süre hükümeti Kuzey İrlanda'ya devretme arayışından ziyade farklı güvenlik politikalarını uygulamıştır. Ancak baskılar oluşturan bu güvenlik politikaları, Kuzey İrlanda sorununa bir çözüm üretememiş ve çatışmaları durduramamıştır.

2. Politik Çözumsuzlük Dönemi (1974-1984)

Sunningdale Antlaşmasının muhalifi olan grupların yapmış olduğu eylem ve baskılar sonucunda devredilmiş güç-paylaşım hükümetinin çökmesinden sonra tekrar

⁹⁵¹ Mesela Sunningdale Antlaşması, Ulster İşçi Konseyi'nin başlattığı genel grevden gelen baskı ve sorunlar karşısında çökme riskiyle karşılaştığında, antlaşmanın yapılmasında aktif rolü olan dış aktör olarak Britanya hükümetinin ciddi bir önlem arayışına girmemiştir. Ayrıca Sunningdale Antlaşması imzalandıktan sonra, halkın desteğine sunulmamıştır. McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 52-60.

doğrudan yönetime başlamış olan Britanya merkez hükümeti, Kuzey İrlanda sorununu daha güvenlikçi bir yaklaşımla değerlendirmeye yönelmiştir. Devam eden şiddet eylemleri, “terörist” eylemler olarak değerlendirilmeye başlanmış ve buna bağlı olarak da çözüm arayışları politik eksenden “güvenlik” eksenine kaymıştır. Britanya hükümeti, Kuzey İrlanda’yı gündeminin daimi bir unsuru olmaktan çıkarmış ve “terörizmi” zapt etmeye yoğunlaşmıştır. Kasım 1974’te IRA’nın Birmingham’da (İngiltere’de) 19 kişinin öldüğü ve 182 kişinin de yaralandığı bombalı eylemine karşılık, 1974’te de Terörizmi Önleme Yasası (Prevention of Terrorism Act – PTA) çıkarılmıştır.⁹⁵² Bu yasa, hiçbir resmi işlem yapılmaksızın terör şüphelilerinin çok uzun süre göz altında tutulmasına imkan vermiştir. Literatüre “Ulsterleştirme” (Ulsterisation)⁹⁵³ ve “kriminalizasyon” (criminalisation) olarak geçmiş politikalar, Britanya’nın bu dönem içerisinde takip ettiği temel politikalar olmuştur.

Ulsterleştirme (Ulsterisation) politikası, Kuzey İrlanda bölgesinde Britanya ordusunun yürüttüğü güvenlik görevinin bölge merkezli güvenlik güçlerine verilmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda Britanya asker sayısı azaltılmış ve yerel güvenlik güçlerinin sayısı artırılmıştır. Bu amaca uygun hale getirmek için bölgedeki iki güvenlik teşkilatı olan Kraliyet Ulster Polisi (RUC) ve Ulster Savunma Alayı (Ulster Defence Regiment - UDR) için yaklaşık 20 bin kişi işe alınmıştır. Alımların çok yüksek oranı Protestanlardan olduğundan dolayı, alt sınıf Protestanlar için bir avantaj barındırırken Katolikler için pek öyle değildir.⁹⁵⁴ Bu güvenlik güçleri, daha önce Britanya ordusu

⁹⁵² Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 158; O’Duffy, “Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland”, s. 139.

⁹⁵³ Resmi olarak “Kuzey İrlanda” olan bölgenin adı konusunda Katolikler (Ulusalçılar) ile Protestanlar (Birlikçiler) arasında bir anlaşmazlık bulunmaktadır. İrlanda’yı bir bütün olarak savunan Katolikler/Ulusalçılar genellikle “Kuzey” derken; bölgeyi özellikle İrlanda ile anmak istemeyen Protestanlar/Birlikçiler ise, genellikle “Ulster” demektirler. Literatürde hem Kuzey İrlanda hem de Ulster kavramı kullanılmaktadır. “Ulsterleştirme” (Ulster - isation) kavramı da “Ulster” kavramından türetilmiştir. Tıpkı “Türkleştirme” (Turkification) kavramının oluşumu gibi.

⁹⁵⁴ Ulster Savunma Alayı, Katoliklerin şiddetle karşı oldukları ve sivil haklar kampanyasında özellikle kaldırılmasını istedikleri Ulster Özel Polis (B-Specials) teşkilatının dağıtılmasından sonra yerine kurulmuştur. Ancak bu değişim Katolikler için çok bir anlam ifade etmemiş; diğer bir ifadeyle, Katolikler UDR’yi adeta B-Specials’ın devamı olarak görmüşlerdir.

tarafından yerine getirilen birçok görevi devraldılar ve yüksek yetkilerle donatıldılar. Normal bir polis gücü olan RUC, kullandığı araç ve uygulamalar ile (göstericileri dağıtmak için plastik mermi kullanımı gibi) birçok ölüme neden olmuş ve bir polis gücünün çok ötesine geçmiştir. Özellikle Katoliklerin bölgesinde askeri bir operasyon gücüne dayanmaktaydı.⁹⁵⁵ Ulsterleştirme politikasının sonucunda yetkileri artırılan yerel güvenlik güçlerinin bu tutumu, bölgedeki şiddeti daha da alevlendirmiştir. Radikal ve silahlı mücadele taraftarı olan cumhuriyetçi Katolikler bir yana, Anayasal çizgide mücadele eden ılımlı Katolikler olan SDLP bile, güvenlik güçlerinin uygulamalarının hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtmekte ve karşı çıkmaktaydı. IRA ise, bunlar karşısında askeri olarak daha çok “profesyonelleşmeye” yönelmiş ve şiddetli eylemlerde bulunmuştur.

Britanya'nın bu dönem takip ettiği “kriminalizasyon” (criminalisation) politikası ise, bölgedeki “siyasi suçluların” “adi suçlu” sayılmasını ifade etmektedir. Britanya, kriminalizasyon politikaları ile Kuzey İrlanda sorununu siyasi bir sorun görmemeyi ve bu çerçevede siyasi suçlulara da adi suçlular muamelesinde bulunmayı amaçlamaktadır. Ulsterleştirme politikasına nazaran kriminalizasyon politikaları, çok daha fazla olumsuz sonuçlar vermiş ve Kuzey İrlanda sorununun seyrinin değişmesine neden olmuştur. Mart 1976'da siyasi mahkumlara yönelik ayrı muamele statüsünün kaldırılmasının akabinde Eylül 1976'da cumhuriyetçi mahkumlar “battaniye protestosunu” gerçekleştirmiştir.⁹⁵⁶ Daha sonra “kirletme protestosu” ile uygulanan kriminalizasyon politikalarına karşı çıkmıştır. Ama bu politikalara karşı esas eylem, 1980 ve 1981'de başlatılan açlık grevleri olmuştur. O dönem Britanya Başbakanı Thatcher (Muhafazakar Parti), açlık grevlerine karşı sert bir yaklaşım göstermekte ve bu talepleri sert bir biçimde reddetmekteydi. Bu açlık grevleri, cumhuriyetçiler için sembol bir isim haline gelen Bobby Sands da dahil olmak üzere 10 kişinin ölmesi ile

⁹⁵⁵ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 203-204.

⁹⁵⁶ Cumhuriyetçi mahkumlar, normal (adi) mahkumların giymiş oldukları elbiseleri giymeyi reddetmiş ve yerine battaniyeye sarmışlardır. “Adi suçlu” olmadıklarını, “siyasi” mahkum olduklarını belirtmiş ve bunun için “siyasi” bir statü istemişlerdir.

sonuçlanmıştır.⁹⁵⁷ Bütün bu olaylar, IRA'yı desteklemeyen Katolikler dahil bütün Katoliklerde büyük rahatsızlıklara ve birbirlerine yakınlaşmalarına neden olmuştur. Bu protestolar, Sinn Fein'in ciddi bir politik güç olarak ortaya çıkmasına ve buna bağlı olarak seçimlere katılmama tutumunu gözden geçirmesine neden olmuştur. Diğer bir yandan ise, dünya medyasının gözünde bir ulusal özgürlük hareketi olarak meşruiyet kazanmasını sağlamıştır.

Açlık grevleri, cumhuriyetçi siyasete ciddi bir halk desteği sağlamış olduğundan dolayı Sinn Fein'in seçimlere katılmama tutumunu değiştirmelerine neden olmuştur. 1980'lerin başlarından itibaren açlık grevlerinin oluşturmuş olduğu ortamın etkisiyle Sinn Fein, silahlı mücadeleyi dışlamadan seçimler üzerinden siyaset yoluyla da mücadele etmeye karar vermiş ve bundan böyle Kuzey İrlanda'nın en önemli siyasi aktörlerden biri haline gelmiştir. Sinn Fein'in yeni taktiği, “bir elde oy pusulası, diğerinde silah” şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁵⁸ Gittikçe oylarını artırmaya devam eden Sinn Fein, 1983'de Westminster için yapılan seçimlerde Kuzey İrlanda'daki toplam oyların %13,4'ünü elde etmiştir.⁹⁵⁹ Sinn Fein'in Katolik Ulusal blok arasında egemen parti olma ihtimali görünmeye başlamıştır. Bu durum ise, Ulusal gelenek ile Birlikçi gelenek arasında herhangi bir uzlaşma ihtimalini azaltmaktadır.⁹⁶⁰ Sinn Fein'in bu yükselişi ve oluşturduğu bu durum, SDLP'nin farklı arayışlara girmesine de neden olmuştur. bu çerçevede Britanya hükümeti ile bir müzakere geliştirebilmek için yeni platformlar geliştirmiş ve İrlanda Cumhuriyeti ile yoğun bir diplomasi içine girmiştir.

⁹⁵⁷ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 205. Cumhuriyetçiler için bir sembole dönüşen ve zamanla uluslararası bir figür haline gelen Bobby Sands, açlık grevinin 66. gününde daha 27 yaşındayken yaşamını yitirmiştir. Öncülüğünü yapmış olduğu açlık grevi sırasında, Westminster için milletvekili seçilmiş ancak o süreçte açlık grevini başlatan talepler yerine getirilmediği için açlık grevine devam etmiştir. Cenazesinde 100 bin civarında insan katılmıştır.

⁹⁵⁸ Sinn Fein'in 1981'deki yıllık konferansında parti üyesi olan Danny Morrison'un, “burada kim gerçekten savaşı oy sandığıyla kazanabileceğimize inanıyor? Fakat eğer bir elimizde oy pusulası diğerinde Armalite olursa İrlanda'da iktidarı ele geçirmemizi kim engelleyebilir?” ifadeleri adeta Sinn Fein'in yeni stratejisini belirten ifadeler olmuştur. Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 181.

⁹⁵⁹ Sinn Fein'in almış olduğu bu oy oranı, ulusal blok içindeki %42 oy oranına denk gelmektedir. O döneme kadar ana ulusal parti olan SDLP ise, aynı seçimlerde toplam oyların %17.9'unu kazanmıştır.

⁹⁶⁰ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 181.

İrlanda Cumhuriyeti'ndeki siyasi partiler de, Sinn Fein'in bu yükselişine karşı SDLP tarafından yapılan tekliflere katılmışlardır.⁹⁶¹ İrlanda Cumhuriyeti, gittikçe destek ve oyları artmakta olan Sinn Fein tehdidini Britanya hükümetine karşı kullanarak ortak bir çözüm arayışına itmiş ve 1985'te Britanya-İrlanda Antlaşmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁹⁶²

Açlık grevleri, bölge içi siyasetin yeniden şekillenmesine neden olmasının yanı sıra Kuzey İrlanda sorununun dış dünyadaki algısını da değiştirmiştir. Açlık grevlerinden sonra Britanya, Kuzey İrlanda konusunda uluslararası camia içerisinde bir güven kaybı yaşamaya başlamıştır. Guelke'nin belirttiği gibi açlık grevleri, Kuzey İrlanda probleminin Avrupa algısında bir dönüm noktası olmuştur.⁹⁶³ Açlık grevlerine yol açan Britanya'nın bu süreçte uygulamış olduğu politikalar, Avrupa basınında eleştirilmiş ve hatta kınanmıştır. Britanya açısından daha fazla önem arz eden ABD'nin Britanya'nın politikalarına ve uygulamalarına karşı olma durumudur. İrlanda diasporasının güçlü olduğu ABD daha yoğun olarak Kuzey İrlanda ile ilgilenmeye başlamış ve insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle Britanya hükümetine baskı uygulamaya başlamıştır. Bütün bu olaylar, Kuzey İrlanda için Britanya'nın tekrar bir siyasal çözüm arayışına girmesine neden olmuştur.

3. 1985 Britanya-İrlanda Antlaşması: Çözüme Doğru Zorlayıcı Bir Girişim

Britanya-İrlanda Antlaşması (Anglo-Irish Agreement) yerel aktörlerin doğrudan dahil edilmediği 13 maddeli uluslararası bir antlaşma olarak Britanya Başbakanı (Margaret Thatcher) ile İrlanda Cumhuriyeti Başbakanı (Garret FitzGerald) tarafından 15 Kasım 1985'te imzalanmıştır. Antlaşmanın birinci maddesi, Kuzey İrlanda'nın statüsünü ve bu statünün muhtemel bir değişiminin nasıl olabileceğini açık bir biçimde anlatmaktaydı. Kuzey İrlanda'nın mevcut statüsünü Britanya'nın bir parçası olarak

⁹⁶¹ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 213.

⁹⁶² Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 181.

⁹⁶³ Adrian Guelke, *Northern Ireland: The International Perspective*, Gill and Macmillan, Dublin, 1988, s. 158.

açıkça vurgulayan ve güvence altına olan Antlaşma, bu statünün ileride değişiminin ancak Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun rızasıyla mümkün olabileceğini de belirtmektedir.⁹⁶⁴ Kısaca Kuzey İrlanda'nın statüsü, Kuzey İrlanda halkının serbest iradesine bırakılmıştır.

Britanya-İrlanda Antlaşması, aynı zamanda Britanya ve İrlanda hükümetleri arasında düzenli olarak toplanacak bir "Hükümetler-arası Konferans" kurmuştur. Konferans'ın temel görevi, İrlanda adasının iki parçası (Kuzey ve Güney) arasındaki ilişkilerle ve Kuzey İrlanda ile ilgili olarak siyasi meseleler, güvenlikle ilgili konular, adalet yönetimi dahil olmak üzere yasal meselelerle düzenli olarak ilgilenmek ve sınır ötesi işbirliğinin sağlanmasını ele almaktır.⁹⁶⁵

Kuzey İrlanda'daki birçok sorunla ilgili iki hükümetin birlikte çalışması önerilmekteydi. Bu bağlamda; "Kuzey İrlanda'da bulunan iki geleneğin kimlik ve haklarının uzlaştırılması" ve bütün İrlanda'da barış ve istikrarın sağlanması için eşitliği garanti etme, insan haklarını koruma ve ayrımcılığı önleme konularında (madde 4/a, b ve 5) Britanya ve İrlanda hükümetinin birlikte çalışmaları Antlaşma içerisine alınmıştır. Kuzey İrlanda'daki azınlıklarla (Katolikler) ilgili İrlanda Cumhuriyeti'ne etkin bir rol verilmektedir (madde 5).⁹⁶⁶ Britanya-İrlanda Antlaşmasına genel olarak bakıldığında her iki topluluğun da "hassasiyetlerini" ihlal etmemesine rağmen; her iki topluluktan da Antlaşmaya yönelik ciddi tepkiler gelmiştir.

Her iki topluluk içindeki ana siyasi aktörlerden sadece "ılımlı" ulusalcılar olan SDLP, şevkle ve hevesle bu Antlaşmayı desteklemektedir. Ulusalcılar içerisinde

⁹⁶⁴ Kuzey İrlanda'nın statüsünü belirleyen Britanya-İrlanda Antlaşması Madde 1: "Her iki hükümet a-) Kuzey İrlanda'nın statüsündeki herhangi bir değişikliğin ancak Kuzey İrlanda'daki insanların çoğunluğunun onay ve rızasıyla olabileceğini onaylamaktadır. b-) Kuzey İrlanda'daki insanların çoğunun şimdiki isteği Kuzey İrlanda'nın statüsünün değişmemesi olduğunu tanımaktadırlar. c-) İleride Kuzey İrlanda'daki insanların çoğu birleşik bir İrlanda'nın kurulmasını isterlerse ve resmi olarak buna rıza gösterirlerse, bu istekleri yürürlüğe koymak ilgili parlamentoların yasalarına sunulacağı ve destekleneceğini ilan etmektedirler." *Anglo-Irish Agreement – Document, Article 1*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/aiadoc.htm>.

⁹⁶⁵ *Anglo-Irish Agreement – Document, Article 2*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/aiadoc.htm>.

⁹⁶⁶ *Anglo-Irish Agreement – Document*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/aiadoc.htm>.

cumhuriyetçi hareket olan Sinn Fein, öngörülebilir bir gelecekte birleşik bir İrlanda için yapılacak herhangi bir önerinin Protestan çoğunluk tarafından veto edileceğini belirterek Antlaşmaya karşı çıkmakta ve adeta bir ihanet olarak değerlendirmektedir.⁹⁶⁷ Sinn Fein, bu Antlaşmayı Britanya'nın kendi çıkarlarının tahkimi olarak görmekte ve İrlanda'nın da buna alet olduğunu düşünmektedir. Birlikçiler ise, Antlaşmayı sonun başlangıcı olarak Birleşik Krallıktan ayrılmaya giden bir yol şeklinde değerlendirerek Antlaşmanın aleyhine büyük protestolar organize etmişler. Birlikçiler, özellikle güçlü bir İrlanda boyutunu kurumsallaştırdığından hareketle Antlaşmanın birleşik bir İrlanda'nın yaratılmasını sağladığını iddia etmektedirler. Ancak Antlaşmanın ilk maddesinde açıkça belirtildiği gibi (1973 Sunningdale Antlaşmasında olduğu gibi), birleşik bir İrlanda ancak Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun onay ve rızasıyla mümkün olabilecektir. Hatta Birlikçilerin bu iddialarının aksine burada İrlanda Cumhuriyeti'nin Britanya'nın Kuzey İrlanda'daki anayasal garantisini tanıması söz konusudur. Tam bu noktada radikal Ulusalçılar da, İrlanda Cumhuriyeti'nin birleşik İrlanda anayasal iddiasını terk ettiğini ileri sürmektedirler. Ancak İrlanda Cumhuriyeti, kendi anayasasında İrlanda'yı bir bütün olarak gören maddeleri (madde 2 ve 3) henüz değiştirmemiştir.⁹⁶⁸ İrlanda Cumhuriyeti, Kuzey İrlanda'nın Britanya'nın bir parçası olduğunu sadece fiili olarak tanımıştır. Çünkü daha sonra İrlanda Yüksek Mahkemesi, İrlanda anayasasının ilgili maddesine dayanarak İrlanda'nın birleştirilmesini anayasal bir gereklilik olarak belirtmiştir. Zaten Britanya-İrlanda Antlaşmasının ilk maddesi de, birleşik İrlanda olasılığın tamamen ortadan kaldırmamış ancak belli prosedürler altında mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Britanya'yı Britanya-İrlanda Antlaşmasına yönlendiren temel motivasyonu güvenlik oluşturmaktaydı. Britanya'ya göre, IRA'nın yenilmesi Katolik Ulusalçı

⁹⁶⁷ O'Duffy, "Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland", s. 147.

⁹⁶⁸ Esasen Britanya-İrlanda Antlaşması'nın müzakere sürecinde İrlanda Başbakanı, Kuzey İrlanda için ortak egemenlik teklifinde bulunmuş olmakla birlikte bu teklifi kabul edilmemiştir. İrlanda tarafından yapılan bu teklif kabul edilmiş olsaydı, İrlanda Cumhuriyeti anayasasındaki ilgili maddeleri değiştirmeye hazırdı. Ancak ortak egemenlik teklifinin kabul edilmemesi üzerine anayasal değişikliğe gitmemiştir. Garret FitzGerald, *All in a Life: An Autobiography*, Gill and Macmillan, Dublin, 1991, s. 494-550.

topluluk tarafından desteksiz bırakılmasına, uluslararası destekten mahrum edilmesine ve Britanya ile İrlanda Cumhuriyeti arasındaki ilişkinin iyi olmasını sağlayacak dikkatli yönetilmesine bağlıydı.⁹⁶⁹ Britanya-İrlanda Antlaşmasının bunları sağlayacağı beklenmekteydi. Diğer yandan İrlanda Cumhuriyeti ise, Kuzey İrlanda'da Katolik ulusalcılara yönelik ötekileştirmeyi azaltmayı ve güvenlik güçlerinin reforma edilmesini ummaktaydı.⁹⁷⁰ Yani Kuzey İrlanda'da Katolik azınlığa yapılan "haksız" uygulamalar kaldırıldığında halkın IRA'ya desteğinin de kalkacağı beklenmekteydi. Ancak Britanya ve İrlanda Cumhuriyeti'nin bu beklentileri kısa vadede gerçekleşmemiştir ve Antlaşmanın başarısız olarak nitelenmesi gündeme gelmiştir. Dahası radikal grupların daha da güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle Birlikçiler, Antlaşmanın aleyhine şiddet olaylarının da yaşandığı çok büyük mitingler ve gösteriler organize etmiştir.⁹⁷¹ Protestan paramiliterlerin şiddeti gittikçe artmış ve 1990'lı yıllarda birçok insanın ölümüne yol açmıştır. Bu Antlaşma, ilk başlarda beklenen sonuçları vermemiş olsa da, uzun vadede yeni çözümlere gidecek yolların açılmasını sağlamış olduğunu ileri sürmek mümkündür. Özellikle çözüme yönelik bir irade olarak "Hükümetler-arası Konferans" toplantılarının yapılması, çözüm için sonraki adımların daha sağlıklı atılmasını sağlamıştır.

Britanya ve İrlanda tarafından ortak olarak tasarlanmış Britanya-İrlanda Antlaşması, Kuzey İrlanda için doğrudan devredilmiş bir güç-paylaşım hükümetini içermemekle birlikte; bölge halkını devredilmiş bir güç-paylaşım hükümeti yönünde teşvik etmekteydi.⁹⁷² Bu Antlaşma, rasyonel bir tutum olarak İrlanda rolüne vurgu yaparak ve kurumsallaştırarak İrlanda Cumhuriyetinin rolünün bulunduğu bir güç-

⁹⁶⁹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 192.

⁹⁷⁰ FitzGerald, *All in a Life: An Autobiography*, s. 496.

⁹⁷¹ 23 Kasım 1985'te Birlikçiler, Britanya-İrlanda Antlaşmasının aleyhine çok büyük bir gösteri düzenlediler. Bu gösteriden sonra da Birlikçiler, çeşitli eylemlerde bulundular. İkinci çok büyük gösteri 15 Kasım 1986'da Britanya-İrlanda Antlaşmasının imza yıl dönümünde yapıldı. Farklı rakamlar (100, 200, 250 bin gibi) ifade edilmekle birlikte, yüzbinleri aşkın kişinin bu gösterilere katılım gösterdiği kabul edilmektedir. Hatta 1912'den o güne kadar Kuzey İrlanda'da yapılan en büyük gösteri olduğu da ifade edilmektedir. Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 192; *Anglo-Irish Agreement - Chronology of Events*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/chron.htm>.

⁹⁷² Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 195.

paylaşım sistemine hiçbir şekilde yanaşmak istemeyen Birlikçileri, Ulusalçılar ile bir güç-paylaşım sistemini müzakere etmeye doğru zorlamıştır.⁹⁷³ Bu meyanda, Britanya-İrlanda Antlaşması bir çözüm antlaşmasından ziyade çözüm için yönlendirici bir çerçeve olmuştur. En nihayetinde oluşacak bir çözüm için yeni bir çerçeve ve çözüm yoluna doğru bir adım olmuştur. Daha sonraki çözüm arayışlarında Kuzey İrlanda'daki siyasi aktörlerin de dahil oldukları ortaklıkçı güç-paylaşım antlaşmalarına bir temel oluşturmuştur.

4. Barış Sürecinden Ortaklıkçı Güç-Paylaşım Antlaşmasına Giden Yol:

Müzakereler Süreci

Kuzey İrlanda'daki iki topluluğun kimlik ve haklarının uzlaştırılmasına, barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik yönlendirici bir çerçeve sunan Britanya-İrlanda Antlaşmasının akabinde, bu amaca matuf çeşitli girişimler olmuş ve müzakereler yapılmıştır. Çözüme yönelik daha önceki antlaşma girişimlerinden yapılan çıkarımlardan hareketle, 1985 Britanya-İrlanda Antlaşmasından sonra sürdürülen barış sürecindeki girişimler Kuzey İrlanda'daki aktörlere yönelik daha kapsayıcı olmuştur. Bu çerçevede sürdürülen barış sürecine Kuzey İrlanda meselesinin dört aktörü olarak Britanya, İrlanda Cumhuriyeti ve Kuzey İrlanda'daki her iki topluluk (Birlikçiler ve Ulusalçılar) olabildiğince dahil edilmeye çalışılmıştır. Daha kapsayıcı olarak sürdürülemeye çalışılan barış sürecinin meyvesi Britanya-İrlanda Antlaşmasından 13 yıl sonra 1998'de Belfast Antlaşması olarak ortaya çıkmıştır.

1985 Antlaşmasından sonra Kuzey İrlanda'daki toplulukların göstermiş olduğu tepki ve radikal gruplardan gelen şiddet olayları Britanya ve İrlanda Cumhuriyeti'nin tutumlarını etkilemekle birlikte, sorunun çözümüne yönelik Antlaşma ile kurulan "Hükümetler-arası Konferans" toplantıları devam etmiştir. Bundan sonra barışa yönelik yapılan girişimler, bu konferanslarda olduğu gibi, sorunun İrlanda boyutunu

⁹⁷³ O'Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 234, 238.

kendi yaklaşımlarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmemişlerdir.⁹⁷⁴ Ancak Birlikçilerin özellikle böyle güçlü bir İrlanda rolünün kabulüne yönelik itirazları, barış sürecini zorlaştırmaktadır. Diğer yandan Britanya'nın resmi olarak IRA ile temas kurmaması ve Sinn Fein'i müzakerelerden dışlaması, cumhuriyetçilerin sert tepkiler göstermelerine neden olmuştur. Kuzey İrlanda'da karşılıklı olarak şiddete başvuran derince bölünmüş bir toplum bulunmaktaydı. Bir grubun kabul ettiklerini, diğeri reddetmektedir. Olay sıfır-toplamlı bir oyun gibi, birinin kazandığını diğeri kendisi için kayıp olarak okumaktadır. Dolayısıyla Kuzey İrlanda'da yürütülecek barış süreci çok karmaşık ve çetrefilli bir süreç olacaktır.

Kuzey İrlanda'daki temel politik aktörlerden SDLP dışındaki grupların karşı olduğu 1985 Antlaşmasından sonra radikal grupların şiddet eylemleri devam etmekle birlikte, Kuzey İrlanda'da meydana gelen çeşitli olaylar ve yapılan bazı girişimler çatışma yönetiminin ve barış sürecinin ilerlemesini sağlamıştır. 1980'lerin başlarından itibaren "bir elinde oy pusulası, diğesinde silah" stratejisi ile seçimlere katılma kararından sonra Sinn Fein, ciddi bir aktör haline gelmeye başlasa da diğeri ulusalcılarla ittifak arayışına girmiştir. Katolik Ulusalcı iki temel grup olan Sinn Fein'in lideri Gerry Adams ile SDLP'nin lideri John Hume arasında 1988'de gizli bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşme, "Sinn Fein'in anayasal bir partiye geçişinin tohumlarını ekmiştir."⁹⁷⁵ 1988'de gerçekleşen bu görüşmeler, cumhuriyetçi Sinn Fein ile anayasal milliyetçi olan SDLP arasındaki yaklaşım farklılığını açığa çıkarmış olsa da, daha sonraki dönemler için bir köprü olmuş ve "pan-ulusçuluğa" bir adım olmuştur.⁹⁷⁶ Görüşmelerde Sinn Fein, müzakerelere katılmadan IRA'nın şiddetine son verilmeyeceğini belirtmiştir.⁹⁷⁷ Artık Sinn Fein, siyasi müzakerelere katılmayı

⁹⁷⁴ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 8.

⁹⁷⁵ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 8.

⁹⁷⁶ Kuzey İrlanda'da Katolik Ulusalcılar, Cumhuriyetçi ve Anayasal Milliyetçi hareket olarak temel iki ana gruba ayrılmış ve bu ekseninde siyasi partiler ortaya çıkmıştır. İki ana partilerden Sinn Fein, Cumhuriyetçi çizgiyi takip ederken; SDLP ise, anayasal milliyetçi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyetçiler denildiğinde siyasi parti olarak Sinn Fein anlaşılmaktadır. Anayasal Milliyetçilere göre daha radikal olan Cumhuriyetçiler, şiddet ile de aralarına mesafe koymamışlardır.

⁹⁷⁷ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 211, 216-217.

hedeflemektedir. IRA'nın şiddetinin ise, ancak Sinn Fein'in muhatap alınması ve yürütülecek müzakerelere katılması ile son bulabileceğini belirten Sinn Fein, daha çok siyasi bir pozisyona evrilmeye başlamıştır.

Sinn Fein içinde bu politik gelişmeler yaşanırken Britanya hükümetinin Kuzey İrlanda Bakanı (1989-1992) Peter Brooke, kamuya açık konuşmalar ve gizli temaslar ile Sinn Fein'in temsil ettiği cumhuriyetçi hareketinin siyasi sürece dahil edilme olasılığını ve Kuzey İrlanda'daki çıkmazı sona erdirme arayışına girmiştir. Kasım 1989'da Kuzey İrlanda barış süreci için çok önemli bir röportaj veren Brooke, güvenlik güçlerinin IRA'yı sınırlayabileceğini ancak askeri olarak yenmelerinin zor olabileceğini belirtmiştir. Bir sene sonra Kasım 1990'da yaptığı bir görüşmede ise, Kuzey İrlanda'da Britanya'nın herhangi ekonomik veya stratejik çıkarının olmadığını, sorunun çözümüne yardım etmeyi esas aldıklarını belirtmiştir.⁹⁷⁸ Britanya'nın yaklaşımını gösteren bu açıklamalar, sorunun askeri olarak çözülemeyeceğini çözüm için artık siyasi yolların kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Britanya, hala Sinn Fein ile resmi olarak görüşmeyi reddetmeye ve müzakerelere dahil etmemeye devam etse de, daha fazla siyasi çözüm arayışları içerisine girecektir.

Sorunun askeri yollarla değil siyasi yollarla çözülmesi gerektiğine yönelik yoğunluklu gelişen yaklaşımın sonucu olarak aktörler arasında müzakerelerin yapılmasına yönelik çeşitli girişimler yapılmıştır. Bu çerçevede 1985 Antlaşmasından sonraki dönemde yaşanan en önemli olaylardan biri, 1991'de Britanya ve İrlanda hükümeti ile Kuzey İrlanda'daki temel siyasi partiler arasında "üçlü" görüşmeler yapılmaya başlanmasıdır.⁹⁷⁹ IRA ile ilişkisi olduğu ve siyasi şiddeti savunduğu veya kınamadığı için Sinn Fein'in dışlandığı bu görüşmeler, Birlikçilerin güç-paylaşımını kabul etmeleri konusunda herhangi bir istek ve irade göstermemelerinden 1992'nin sonlarında bir ilerleme kaydedilmeksizin durmuştur.⁹⁸⁰ Her ne kadar bu görüşmeler

⁹⁷⁸ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 220.

⁹⁷⁹ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 8.

⁹⁸⁰ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 8; Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 225-227.

başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, daha sonraki görüşmelere bir zemin hazırladığı için Kuzey İrlanda barış sürecinde önemli bir adım olmuştur.

“Üçlü” müzakerelerin durmasından sonra Britanya, Sinn Fein ile olan gizli görüşmelerini artırmış ve artık silahlı bir mücadeleye gerek kalmadığına onları ikna etmek için doğrudan görüşme olasılığı arayışına girmiştir. Bu süreçte 10 Nisan 1993’te John Hume ile Gerry Adams arasında gizli görüşmeler başlamış ve hatta daha sonra Haziran 1993’te iki liderin anlaştıkları bir belge ortaya çıkmıştır. Sinn Fein ve IRA ile gizli bir şekilde sürdürülen görüşmelerin yoğunlaştığı bu dönemde Ekim 1993’te IRA’nın gerçekleştirdiği bombalı eylemler ve buna karşılık Protestan paramiliterlerin (*loyalistlerin*) silahlı eylemleri gerçekleşmiş ve şiddet çok yoğun derecede artmıştır.⁹⁸¹ Bu koşullar, şiddet ile arasına mesafe koymayan cumhuriyetçi hareketle aleni görüşmeyen Britanya ve İrlanda hükümetini, cumhuriyetçileri politik sürecin içine koyacak ve aynı zamanda Birlikçilere de güven verecek bir çabanın içine koymuştur.⁹⁸² Bunun üzerine Britanya ve İrlanda hükümetleri, 15 Aralık 1993’te “Downing Street Deklarasyonu” olarak bilinen barış için ortak deklarasyon üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Downing Street Deklarasyonu, hem Ulusalçılar hem de Birlikçilere bazı şeyler sunan bir belge olarak oldukça dikkatli bir dille hazırlanmıştır.⁹⁸³ Kuzey İrlanda’da Britanya’nın herhangi bir ekonomik ve stratejik çıkarının olmadığı tekrar belirtilmekte ve temel önceliğinin barış, istikrar ve uzlaşa olduğu ifade edilmektedir. Britanya, Kuzey İrlanda halkının çoğunluğun demokratik isteği birleşik ve bağımsız bir İrlanda yönünde olduğunda bu arzuya uygun davranacağını teyit etmektedir.⁹⁸⁴ Aynı durum İrlanda Cumhuriyeti için de söz konusudur. İrlanda hükümeti de, Kuzey İrlanda halkının

⁹⁸¹ O’Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 332; Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 230-231.

⁹⁸² Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 229-231. Hem Britanya hem de İrlanda hükümeti, Kuzey İrlanda’daki çatışmanın kareografik bir yaklaşımla çözülebileceğini kabul etmeye başlamışlardır.

⁹⁸³ O’Leary, / McGarry, *The Politics of Antagonism*, s. 333.

⁹⁸⁴ *Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, 1993, Article 4*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm>.

çoğunluğunun özgürce verilen rızası olmadan, birleşik bir İrlanda'yı dayatamayacağı belirtilmektedir.⁹⁸⁵ Kısaca Kuzey İrlanda'nın anayasal statüsü Kuzey İrlanda halkının rızasına ve iradesine bırakılmıştır.

Her iki hükümet de, halkın karşı karşıya kaldığı çatışmanın ortadan kaldırılması, çatışmanın neden olduğu trajedi ve acıları giderilmesinin en acil ve önemli mesele olduğu kabul etmektedir. Sorunların üstesinden ancak antlaşma ve işbirliği ile gelinebileceği, çatışmaların ancak bu yöntemlerle son bulabileceği de belirtilmektedir.⁹⁸⁶

Hem Britanya hem de İrlanda hükümeti, barışın elde edilmesi paramiliter şiddetin kullanımının veya desteklenmesinin kalıcı olarak son bulmasını gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu şartlar altında sadece barışçıl yöntemlere bağlı olduklarını ve demokratik sürece uyduklarını gösteren siyasi partilerin, demokratik siyasete tam olarak katılma konusunda özgür olduklarını ve yürütülecek müzakerelere katılabileceklerini belirtilmektedir.⁹⁸⁷ Belirtilen bu nokta, özellikle Sinn Fein için önem arz etmektedir.

Diğer bir nokta ise, İrlanda Cumhuriyeti İrlanda'yı bir bütün kabul eden kendi anayasa maddelerini değiştirebilme sinyalini vermiştir. İrlanda, kendi anayasasının bazı maddelerinin Birlikçileri derinden rahatsız ettiğini kabul etmekte ve ileride genel bir çözüm bulunması halinde dengeli bir anayasa değişikliğine gidebileceğini belirtmektedir.⁹⁸⁸ Bu açıklamada Birlikçilerin endişelerini gidermeyi hedeflemektedir.

Birlikçilerin daha ılımlı olan kanadı Ulster Birlikçi Partisi (UUP), Deklarasyona ne destek vermiş ne de muhalefet etmiştir; sessiz kalmış ancak Deklarasyonun Birlikçiler için bir ihanet de olmadığını belirtmiştir. Protestanların paramiliter yapıları

⁹⁸⁵ *Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, 1993, Article 5,* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm>.

⁹⁸⁶ *Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, 1993, Article 1-2,* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm>.

⁹⁸⁷ *Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, 1993, Article 10,* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm>.

⁹⁸⁸ *Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, 1993, Article 7,* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm>.

da UUP gibi, ne kabul etmişler ne de reddetmişler. Ancak daha radikal olan Demokratik Birlik Partisi (DUP), Deklarasyona karşı çıkmış ve UUP'yi de bunu kabul etmekle eleştirmiştir. Ulusalıcılardan ılımlı SDLP tam destek vermekte iken, daha radikal olan cumhuriyetçi hareket doğrudan bir destek belirtmese de yıkıcı bir eleştiri de yapmamaktaydı. Doğrusu Cumhuriyetçiler, Deklarasyonun netleştirilmesi gerektiğini ve barış için kendilerine de danışacak bir komisyonun kurulmasını talep etmekteydiler.⁹⁸⁹ Kuzey İrlanda'daki siyasi aktörlerden farklı tepkiler almakla birlikte Downing Street Deklarasyonu genel anlamda olumlu bir ortam yaratmıştır. Downing Street Deklarasyonu'nu takiben Ağustos 1994'te IRA, ateşkes ilanında bulunmuştur. IRA'nın ateşkes ilanından altı hafta sonra 13 Ekim 1994'te Protestan (*loyalist*) paramiliter gruplar da ateşkes ilanında bulunmuşlardır.⁹⁹⁰ Britanya hükümeti IRA tarafından yapılan ateşkesin kalıcı bir ateşkes olduğuna inanmamakla birlikte, İrlanda hükümetiyle birlikte 22 Şubat 1995'te Çerçeve Belgeler çıkararak müzakerelerin zeminini hazırlamış ve barış sürecinin ilerlemesini sağlamıştır.⁹⁹¹ Birbiriyle ilintili iki farklı belgeyi kapsayan Çerçeve Belgeler, bir önceki Deklarasyonu genel hatlarıyla içermektedir.

Çerçeve Belgeler; Kuzey İrlanda'da partilerin anlaşabileceği kurumsal düzenlemeler, Kuzey İrlanda ile İrlanda Cumhuriyeti arasında yeni politik antlaşmalar ve Britanya ve İrlanda hükümeti arasındaki ilişkileri içermektedir. Bu bağlamda Kuzey İrlanda için bir güç-paylaşım hükümetinin ve meclisinin kurulması önerilmektedir. Ayrıca azınlıkları korumak için yürütme, danışma ve uyumlaştırma fonksiyonu olan İrlanda adasının iki parçası arasında bir kurum da önerilmektedir.⁹⁹² Kuzey İrlanda barış sürecine bakıldığında, bir önceki girişimin bir sonraki girişime temel oluşturmakta olduğunu ve aşamalı olarak ilerlediğini görmek mümkündür. Mesela Çerçeve Belgeler, bir önceki girişim olan Downing Street Deklarasyonu'nun oluşturduğu temel üzerine

⁹⁸⁹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 236-237.

⁹⁹⁰ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 241; Coakley, "Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model", s. 40-41.

⁹⁹¹ Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, s. 214.

⁹⁹² Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 247.

ilerlemiştir. Çerçeve Belgelerde tartışılan öneriler ve görüşler, Belfast Antlaşması'na zemin hazırlamıştır.

Bu belgeler çerçevesinde çok yönlü yürütülen müzakerelere tüm partilerin katılabilmesi için silahlı silanma konusu sorun olmakta ve tartışılmaktadır. Britanya ve İrlanda hükümetleri, silahlı silanma sorunu ve bütün partilerin müzakerelere katılımı konusu üzerine paralel olarak ilerleme sağlamak istemektedir. Bu bağlamda, silahlı silanma sorununun bağımsız değerlendirilmesini sağlamak için eski ABD Senatörü Goerge Mitchell'in başkanlığında uluslararası bağımsız bir komisyon kurulmuştur.⁹⁹³ Kuzey İrlanda'daki müzakerelerin temel özelliklerinden biri, harici arabuluculara verilen rol olmuştur.⁹⁹⁴ Müzakerelerin ilerlemesinde ve başarıya ulaşmasında harici arabulucuların önemli etkileri olmuştur.

Mitchell'in başkanlığı yaptığı komisyonun silahlı silanma konusunda ilk raporları Ocak 1996'da yayınlanmıştır. Rapor; bir tarafın bütün partilerin müzakerelerinin başlayabilmesi için silahlı silanmanın zorunlu olduğu konusunda ısrar ettiğini, diğer tarafın ise bir anlaşmaya varıldıktan sonra sürecin sonuna kadar herhangi bir silahlı silanma işleminin yapılamayacağını ısrarla vurguladığını belirtmektedir. Rapor ise uzlaşmacı bir yaklaşım tavsiye etmekte ve müzakerelerin öncesinden veya sonrasında ziyade bazı silahlı silanma işlemlerinin müzakere sürecinde gerçekleşeceğini önermektedir.⁹⁹⁵ Hatta silahlı tarafların müzakere sürecinde silah bırakmaya yanaşacaklarına dair işaretler de verdiklerini belirtmektedir. Esasen burada biraz yönlendirme söz konusudur. Çünkü IRA'nın silah bırakmaya yönelik ciddi bir beyanı veya belirtisi bulunmamaktaydı. Zaten hemen sonrasında IRA, 18 aylık ateşkes sürecini, 2 kişinin öldüğü ve 100'den fazla kişinin de yaralandığı Londra'da yapmış

⁹⁹³ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 254-255.

⁹⁹⁴ Müzakereler, ABD Başkanı Clinton tarafından tayin edilen eski ABD Senatörü Goerge Mitchell'in başkanlığında ve eski Finlandiya başbakanı Harry Holkerri ve Kanadalı General John de Chastelain'in eş başkanlığında yürütülmüştür. Bu ekibin müzakereleri olumlu bir sonuca yönlendirmek için gösterdiği çabalar, sürecin başarısında merkezi bir rol oynamıştır. Coakley, "Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model", s. 42.

⁹⁹⁵ *Report of the International Body on Arms Decommissioning*, 22 January 1996, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/gm24196.htm>.

olduğu bombalı eylemle 9 Şubat 1996’da sonlandırmıştır.⁹⁹⁶ IRA’nın ateşkesi bozması, yürütülen müzakereleri durdurmamış ve barış sürecini sonlandırmamış; lakin bir süre daha Sinn Fein’in yürütülen müzakerelere katılmasını engellemiştir. IRA’nın tekrar başlattığı şiddet eylemlerine mesafeli durmasına rağmen Sinn Fein, 10 Haziran 1996’da başlayan bütün parti görüşmelerine dahil edilmemiştir.⁹⁹⁷ Görüşmeler, Sinn Fein hariç Kuzey İrlanda’daki temel siyasi partilerin ve iki hükümetin katılımıyla devam etmiştir. Ancak Kuzey İrlanda’daki temel bir siyasi hareketin temsilcisi olarak Sinn Fein’in görüşmelere dahil edilmemiş olması, müzakerelerin ve barış sürecinin önemli derece ilerleme kaydetmesine engel teşkil etmiştir.

1 Mayıs 1997’de Britanya İşçi Partisi’nin Tony Blair liderliğinde büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesi, Kuzey İrlanda’daki barış sürecinin ilerlemesine ciddi bir ivme kazandırmış ve ortaklıkçı bir barış antlaşmasına varmasına etki etmiştir. Yeni İşçi Partisi hükümeti, müzakerelerin ilerletilmesi için en ihtilafli meselelerin ertelenip son meseleler olarak ele alınabileceği mantığıyla kasıtlı olarak silahsızlanma meselesini “bulanıklaştırmıştır.”⁹⁹⁸ Seçimlerden hemen sonra İşçi Partisi Hükümeti, bütün parti müzakerelerine katılım için önceki hükümetlerin silahsızlanmayı şart olarak ele alan yaklaşımlarının aksine ateşkesin yeterli olabileceği yaklaşımını takip etmiştir.⁹⁹⁹ Bu durumdan sonra 20 Temmuz 1997’de IRA tekrardan ateşkes ilanında bulunmuştur. Ateşkes adımını, Birlikçilerin itirazlarına rağmen Eylül 1997’de Sinn Fein’in görüşmelere davet edilmesi takip etmiştir. Sinn Fein’in görüşmelere katılması üzerine, Birlikçi partilerden Demokratik Birlikçi Partisi (DUP) görüşmelerden ayrılmıştır.¹⁰⁰⁰ Britanya hükümeti hem Cumhuriyetçi hem de Birlikçi kitleleri yatıştırmaya çalışmış ve bu görüşmeler Eylül 1997’den Nisan 1998’e kadar sürmüştür.¹⁰⁰¹ Bütün bu

⁹⁹⁶ IRA tarafından gerçekleştirilen bu eylemin daha Mitchell Komisyonu kurulmadan önce planlandığı da ileri sürülmektedir.

⁹⁹⁷ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 258.

⁹⁹⁸ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11.

⁹⁹⁹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 262; Aktaş, “Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler”, s. 246-247.

¹⁰⁰⁰ Coakley, “Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model”, s. 41.

¹⁰⁰¹ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 264.

görüşmelerin ve girişimlerin sonucunda Hayırlı Cuma Antlaşması (Good Friday Agreement) olarak da bilinen Belfast Antlaşması meydana gelmiş ve 10 Nisan 1998’de imzalanmıştır.

V. Kuzey İrlanda’da Ortaklıkçı Güç-Paylaşım Sistemi: 1998 Belfast Antlaşması ve Sonrası

Kuzey İrlanda’daki çatışmanın çözümüne yönelik uzun bir süreden beri yapılan birçok girişimin sağladığı birikim ve taraflar arası sürdürülen yoğun müzakereler, 10 Nisan 1998’de ortaklıkçı bir güç-paylaşım sistemini sağlayan bir antlaşma olarak Belfast Antlaşmasını doğurmuştur. Belfast Antlaşması’nı, daha önceki çözüm girişimlerinin doruk noktası veya meyvesi olarak nitelemek mümkündür. Belfast Antlaşmasının temelindeki ortak tema, farklı kimliklere tam ifade sağlama ilkesi olan “eşit saygı” (parity of esteem) ilkesidir. Bu ilkenin uygulamadaki anlamı, her iki topluluğun siyasi haklarını ve bu haklarını siyasi kurumlarda ifade etme özgürlüğünü tanımadır.¹⁰⁰² Her iki topluluğa güvenceler sağlamasına rağmen, Antlaşmanın içerdiği uzlaşma hükümler her taraftan aynı derecede kabul görmemiş ve destek almamıştır. 10 Nisan 1998’de imzalanan Belfast Antlaşması, 22 Mayıs 1998’de Kuzey İrlanda ile birlikte İrlanda Cumhuriyeti’nde de referanduma sunulmuş ve yürürlüğe girmiştir. İrlanda Cumhuriyeti’nde referanduma sunulma gerekçesi, İrlanda Cumhuriyeti’nin İrlanda adasını bir bütün gören birleşik İrlanda’yı öngören Anayasası’nın 2 ve 3. maddelerinin değişecek olmasıdır.¹⁰⁰³ İrlanda Cumhuriyeti’nde yapılan referandumda sonuç

¹⁰⁰² Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11.

¹⁰⁰³ Daha önce İrlanda’yı bir bütün gören 1937 İrlanda Anayasasının 2 ve 3. maddelerinin Belfast Antlaşmasından sonraki değiştirilmiş içerikleri aşağıdaki gibidir:

Madde 2. Adaları ve denizleriyle birlikte İrlanda Adasında doğan her kişinin, doğuştan, İrlanda Ulusunun bir parçası olma hakkı vardır. Bu, aynı zamanda, kanunlar uyarınca İrlanda vatandaşı vasfı taşıyan tüm kişilerin hakkıdır. Ayrıca, İrlanda ulusu, kültürel kimliğini ve mirasını paylaşan yurt dışında yaşayan İrlanda soyundan insanlarla özel bağlarını bağrına basar.

Madde 3. 1. İrlanda ulusunun dileği, birleşik bir İrlanda’nın sadece adadaki her iki yetki bölgesinde demokratik yollarla ifade edilen halkın çoğunluğunun rızasıyla gerçekleşebileceğini kabul ederek, İrlanda adasının topraklarını paylaşan tüm insanları kendi kimliklerinin ve geleneklerinin tüm çeşitliliğiyle, uyum

değişikliğin lehine çok kararlı bir şekilde %94.4 ile evet çıkmıştır. Kuzey İrlanda'da yapılan referandumda ise, Belfast Antlaşması %71.1 ile onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁰⁴ Birlikçi gruplardan o dönem daha büyük olan Ulster Birlikçi Partisi genel olarak Antlaşmaya destek vermesine rağmen, Ian Paisley tarafından yönetilen Demokratik Birlikçi Partisi karşı çıkmıştır. Katolik Ulusalcı gruplardan SDLP, yıllardan beri savunduğu değerler toplamını barındıran bir Antlaşma olarak çok ciddi destek vermiştir. Sinn Fein ise, Antlaşma imzalandıktan birkaç hafta sonra açıkça desteğini açıklamıştır. Grupların Antlaşmaya destekleri farklı amaçlar ve beklentiler taşımakla birlikte, artık şiddetin olmadığı taze bir başlangıç umudu ve isteğinin ve aynı zamanda Antlaşma'nın da bu farklı amaçları uzlaştıracak kapsamda olduğunun da göstergesidir. Antlaşmayı destekleyen Birlikçiler için Antlaşma, nihayetinde Cumhuriyetçilerin politik sürece katılmasını ve şiddetin son bulmasını sağlamakta ve Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallığa bağlı anayasal statüsünü pekiştirmektedir. Cumhuriyetçiler için ise Antlaşma, hükümet içinde cumhuriyetçilere de resmi bir rol garantisi vererek birleşik İrlanda hedefini daha ilerletmenin bir aracı olarak görülmektedir.¹⁰⁰⁵ Bu durum Antlaşmanın dil becerisi ile de ilintilidir. Dixon, Antlaşmanın dinleyici kitlelere uyabilecek biçimde

ve dostluk içinde birleştirmektir. O zamana kadar, Anayasa ile kurulan Parlamentonun çıkardığı kanunlar, Anayasanın yürürlüğe girmesinden hemen önceki Parlamentonun çıkardığı kanunlarınkine benzer uygulama kapsam ve alanına sahiptir.

2. İki bölge arasında paylaşılan yürütme yetkisi ve işlevi olan kurumlar, ilgili sorumlu makamlar tarafından belirtilen amaçlarla kurulabilir ve adanın tümü veya bir bölümüyle ilgili yetki ve işlev yerine getirirler.

¹⁰⁰⁴ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 88-89.

¹⁰⁰⁵ Hayes, / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11. Kuzey İrlanda'da antlaşmaya doğru yönlendiren sebeplerden biri, "savaş yorgunluğu" ve silahlarla amaca ulaşamayacağının her iki taraf için kabul edilecek seviyede olmasıdır. Cumhuriyetçiler de, birleşik İrlanda hedeflerine artık silahla ulaşamayacaklarını kabul etmekte ve bu hedeflerini Antlaşmanın sağladığı mekanizmalar ile gerçekleştireceklerini düşünmektedirler. Sinn Fein'nin başkanı olarak Gerry Adams, kendi hatıralarında kendi hedefleri olan birleşik İrlanda'nın henüz gerçekleşmediğini ancak bir beklenti olarak durduğunu ifade etmektedir. "Bizim bakışımız bunun geçici olduğuydu... Birleşik İrlanda'nın müzakerenin bu safhasında ortaya çıkmayacağını iki hükümet tarafından belirlenmiş müzakerelerin parametrelerinden biliyorduk. Fakat biz kendimize İrlanda ulusal haklarını savunma ve Britanya ağını zayıflatma görevini belirledik." Gerry Adams, *Hope and History: Making Peace in Ireland*, Brandon Books, Dingle, 2003, s. 367-68.

çeşitli şekillerde yorumlanabilmesini “yapıcı çift anlamlılık” olarak nitelemektedir.¹⁰⁰⁶ Antlaşma, her tarafın kendisi için bir zafer olarak yorumlayabileceği başarılı bir dil ile yazılmıştır.

1. Belfast Antlaşmasının İçeriği ve Ortaklıkçılık İlkeleri/Unsurları

Belfast Antlaşması, müzakereler boyunca tartışılan birçok meseleyi kapsamlı olarak içermektedir. Mesela Kuzey İrlanda'nın anayasal statüsü, Kuzey İrlanda'da demokratik kurumların inşası, Kuzey İrlanda ile Güney İrlanda arasında ilişkiler bağlamında kurumsal düzenlemeler, insan hakları, güvenlik birimlerinin reformu, silahsızlanma ve siyasi mahpuslar gibi birçok konu ele alınmıştır.

Belfast Antlaşması'nı oluşturan temel bölümlerden ve Antlaşmanın ilgilendiği ana konulardan biri, Kuzey İrlanda'da demokratik kurumların inşa edilmesidir. Antlaşma'nın bu bölümünde, Kuzey İrlanda'da yasama ve yürütme yetkisine sahip ve tüm tarafların çıkar ve haklarını korumaya bağlı demokratik olarak seçilecek bir Kuzey İrlanda Meclisi öngörülmektedir.¹⁰⁰⁷ Antlaşma, Kuzey İrlanda için 108 kişilik bir Meclis'in kurulmasını ve Meclis üyelerinin de *nispi temsil sisteminin devredilebilir tek oy usulü* ile seçilmesini öngörmektedir.¹⁰⁰⁸ Toplumun bütün kesimlerinin Meclis ve ilgili kurumların işleyişine başarılı bir şekilde katılabilmesini ve onların haklarının korunmasını sağlayacak güvenceler bulunmaktadır. Bu bağlamda Bakanlıkların, Komite başkanlıkların ve üyeliklerinin paylaşımı, Mecliste bulunan partilerin büyüklükleriyle *orantılı* bir şekilde yapılmaktadır.¹⁰⁰⁹ Belfast Antlaşması düzenlemiş olduğu önemli noktalardan biri de, kilit derecede “önemli kararların” (key decisions)

¹⁰⁰⁶ Paul Dixon, “Political Skills or Lying and Manipulation? The Choreography of the Northern Ireland Peace Process”, *Political Studies*, Vol. 50, 2002, s. 736.

¹⁰⁰⁷ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 1)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm> .

¹⁰⁰⁸ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 2)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

¹⁰⁰⁹ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 5, 5/a)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

topluluklar-arası bir kural ile alınmasıdır. Bundan hareketle Meclisteki oyların “topluluklar-arası desteğini” ölçebilmek amacıyla ilk Meclis toplantısında, Meclis üyeleri kendilerini “*Ulusalıcı*”, “*Birlikçi*” veya “*Diğerleri*” olarak kaydetmek zorundadırlar.¹⁰¹⁰ Ortaklıkçı güç-paylaşımı için çok önemli olan bu düzenleme, korporatif ortaklıkçılık unsurlarına sahiptir.

Topluluklar-arası kararlar alınacak önemli kararlar ya *paralel rıza* ya da *nitelikli çoğunluk* oyu ile alınmaktadır. *Paralel rızadan* Birlikçiler ile Ulusalcıların kendi içlerindeki çoğunlukla birlikte mevcut üyelerin çoğunluğu kastedilmektedir. Bu tür kararları alabilecek *nitelikli çoğunluk* ise, Birlikçi ve Ulusalcı statüsüne kaydedilenlerden her birinin en az %40’ının dahil olduğu %60 nitelikli çoğunluğa denk gelmektedir. Bu tür prosedürlerle topluluklar-arası desteği gerektiren kararlar, Başbakan (First Minister) Başbakan Yardımcısı (Deputy First Minister) ve bütçe düzenlemeleri dahil olmak üzere önceden belirlenecektir. Ancak diğer durumlarda ise bu tür kararlar Meclis üyelerinin bir kısmı tarafından Meclise getirilerek belirlenebilir.¹⁰¹¹ Meclis Başkanı ve Başkan yardımcısının belirlenmesi, topluluklar-arası karar niteliğine haiz bir durumdur. Ancak Kuzey İrlanda yönetiminin temel icra fonksiyonlarının her birisi için belirlenen Komitelerin üyeleri ise, Meclisteki partilerin büyüklükleriyle orantılı bir şekilde *d’Hondt sistemine* göre belirlenmektedir.

Belfast Antlaşması, Kuzey İrlanda’da güç-paylaşımına dayalı bir yürütme erki düzenlemektedir. Kuzey İrlanda’da yürütme yetkisi Meclis adına, Başbakan (First Minister) ile Başbakan Yardımcısı (Deputy First Minister) ve 10 Bakan tarafından yerine getirilmektedir. Başbakan ve Başbakan Yardımcısı topluluklar-arası bir karar temelinde *paralel rıza* veya *nitelikli çoğunluk* ile müştereken seçilmektedirler. Başbakan ve Başbakan Yardımcısının seçiminden sonra, diğer 10 Bakan ise her bir partinin Meclisteki koltuk sayısına orantılı olarak *d’Hondt sistemi* çerçevesinde

¹⁰¹⁰ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 6)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

¹⁰¹¹ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 5, 5/d, 5/d-i, 5/d-ii.)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

paylaşılmaktadır.¹⁰¹² Belfast Antlaşmasının yürütmeye yönelik hükümleri, iktidar gücünü ve yürütme yetkisini Kuzey İrlanda'da derince bölünmüş iki temel topluluk arasında paylaşmaktadır.

Belfast Antlaşmasının ele aldığı üç temel konudan biri olan Kuzey İrlanda'da Demokratik Kurumlar ile ilgili hükümlerin temel amacı, Kuzey İrlanda'daki tüm tarafların çıkarlarını ve haklarını koruyacak kurumsal düzenlemeler sağlamaktır. Bu bağlamda, orantılılık ilkesi çerçevesinde her kesimin eşitçe dahil ve yetkili olabileceği güç-paylaşımına dayalı bir sistem oluşturulmuştur. Bu amaç çerçevesinde denetleme mekanizmaları da kurulmuştur. Antlaşma, belli alanlarda fırsat eşitliğini desteklemeye ve iki ana topluluk arasında “eşit saygıyı” (parity of esteem) sağlamaya yönelik yasal yükümlülükleri izlemek ve kamu kurumlarına karşı bireysel şikayetleri araştırmak için bir Eşitlik Komisyonu'nun kurulmasını öngörmektedir.¹⁰¹³

Derince bölünmüş toplumdaki grup liderlerinin işbirliğine dayalı olan ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin yürütmeye güç-paylaşımı, orantılılık, özerklik ve veto yetkisi olarak dört temel ilkesi veya unsuru bulunmaktadır. Birçok faktörün yanı sıra uzun müzakereler sonucunda topluluk liderlerinin kararlı ve aktif rolleri ile oluşan Belfast Antlaşması¹⁰¹⁴, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin temel ilkelerini ve unsurlarını

¹⁰¹² *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 14, 15, 16)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

¹⁰¹³ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand One (Article, 5/e)*, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

¹⁰¹⁴ Kuzey İrlanda barış sürecinin başarılı bir sonuç olarak Belfast Antlaşmasını netice vermesini sağlayan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin hangisinin daha etkili olduğu ölçüsünü verecek herhangi bir ölçü birimi bulunmamakla birlikte; ortaklıkçı bir antlaşmanın kurulmasının ve sürdürülmesinin ancak liderlerin işbirliğine dayalı olacağını göz önünde bulundurulduğunda, Belfast Antlaşmasının ortaya çıkmasını sağlayan en önemli faktörlerin başında liderlik faktörünün geldiğini ifade etmek mümkündür. Belfast Antlaşmasına yol açan Kuzey İrlanda barış süreci müzakerelerine Sinn Fein'in baş müzakerecisi olarak katılan ve daha sonra Kuzey İrlanda güç-paylaşım hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan IRA'nın da eski liderlerinden olan Martin McGuinness, 2007'de verdiği bir mülakatta en etkili faktörün liderlik olduğunu belirtmektedir. McGuinness, Kuzey İrlanda barış süreci için birçok sözün söylendiğini ve yazıldığını ancak kendisinin ise sadece bir söz olarak liderliği vurguladığını belirtmektedir. Cairns, “Northern Ireland: Power Sharing, Contact, Identity, and Leadership”, s. 279. Dönemin Britanya Başbakanı Tony Blair'in danışmanı olan Jonathan Powell da, Tony Blair ile İrlanda

açık bir biçimde içermekte ve dolayısıyla ortaklıkçı bir antlaşma olarak nitelenmektedir. Belfast Antlaşması ile sağlanan yürütmede güç-paylaşımın en dikkat çeken özelliklerden biri, meclisteki partilerin oranına bağlı olarak bakanlıkların dağılımını sağlayacak olan d'Hondt metodunu içermesidir. Antlaşma'nın d'Hondt metodunu öngörmesi, güç-paylaşım hükümetinin sadece ılımlı grupları değil aynı zamanda Sinn Fein gibi daha radikal grupları da meclisteki oranlarına bağlı olarak içermesi anlamına gelmektedir.¹⁰¹⁵ Daha önce 1973'te Sunningdale Antlaşması'nın öngördüğü güç-paylaşım hükümetinin sadece ılımlılardan oluşması, radikal grupların şiddetle muhalefetine neden olmuştur. Ancak, Belfast Antlaşması ortaklıkçılığın kapsayıcılık yaklaşımına daha uygun olarak mümkün olabildiğince toplumdaki grupların yürütmede güç-paylaşımına katılımını artırmış ve bu çerçevede radikal grupları da dışlamamıştır.

Belfast Antlaşmasının ortaklıkçı bir antlaşma olduğu genellikle kabul görmesine rağmen, bazı itirazlar da yapılmaktadır. Paul Dixon, savunucuları tarafından ortaklıkçılığın tam bir tanımını kullanmama eğiliminde olduklarını çünkü böyle bir tanımlama da ampirik olarak destekleyici pek veri bulamadıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla genellikle ampirik örnekler ortaklıkçılığın minimal bir tanımını üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamda Dixon, ortaklıkçılığın tam bir tanımını üzerinden değerlendirildiğinde Belfast Antlaşmasının tam bir ortaklıkçı antlaşma olmadığını ileri

Cumhuriyeti Başbakanı Bertie Ahern arasındaki olumlu ve işbirliğine dayalı ilişkinin, Belfast Antlaşmasına varmada itici bir güç oluşturduğunu belirtmektedir. Jonathan Powell, *Great Hatred, Little Room: Making Peace in Northern Ireland*, Bodley Head, London, 2008, s. 31.

¹⁰¹⁵ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 69. Müzakerelerde yer alan siyasi aktörler, Belfast Antlaşması'nda d'Hondt metoduna göre güç-paylaşım hükümetinin oluşmasını kabul etmenin birçok gerekçesini belirtiyorlar. Birincisi, orantısallığı garantilemek için d'Hondt yönteminin kullanılmasını desteklemekteydiler. İkincisi, bu prosedür yönetimin kapsayıcı doğasına müsaade etmekteydi ve Sinn Fein silahların kullanımdan kaldırılmasını halletmesini sağladığından antlaşma taraftarı partiler tarafından desteklenmekteydi. Üçüncüsü, bakanlıkların paylaşılması üzerine partiler arası kavgayı uzaklaştırdığından yönetimin oluşmasında işlem maliyetini sınırlamaktadır. Dördüncüsü, daha önce kullandıkları bir yöntem olarak Avrupa Parlamentosu kullanımından alışık olduklarından istemekteydiler. Joanne McEvoy, "The Institutional Design of Executive Formation in Northern Ireland", *Regional & Federal Studies*, Vol. 16, Issue 4, 2006, s. 455-59.

sürmektedir.¹⁰¹⁶ Belfast Antlaşmasının ortaklıkçılığın temel dört unsuru açısından da eksik bir antlaşmadır. Belfast Antlaşması çerçevesinde öngörülen yürütmeye güç-paylaşımı bir “büyük koalisyon” niteliğinde olmadığı; orantılılık için nispi temsil seçimi sisteminin liste yöntemi yerine devredilebilir tek oy yönteminin kullanıldığı; veto yetkisi için bir denge ve denetlemenin bulunduğu ancak Britanya hükümetinin de harici bir veto yetkisinin bulunduğu; özerklik için her ne kadar “iki geleneğin” varlığı kabul edilse de, bütünleştiricilik yönünde çok fazla desteğin varlığı şeklinde değerlendirme yapılmaktadır.¹⁰¹⁷ Dixon tarafından yapılan bu değerlendirme esasen geleneksel ortaklıkçılığın saf haline dayanmakta ve özellikle revizyonist ortaklıkçılar tarafından yapılan katkıları es geçmektedir. Mesela, yürütmeye güç-paylaşımının illa büyük koalisyon şeklinde olması gerekmediği hatta büyük koalisyonun pek mümkün olmayacağı, “tam”, “kesişen” ve “zayıf” ortaklıkçı yürütme şeklindeki ayırmadan herhangi birisinin ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi için yeterli olacağı belirtilmektedir.¹⁰¹⁸ McGarry ve O’Leary, yürütmeye güç-paylaşımı için önemli olan yürütmeye topluluklar arası “ortak” (joint) ve birlikte karar alma sürecinin varlığını belirtmektedirler. “Ortaklık” (jointness) vurgusu ile “ortaklıkçılığı uygulanabilir ve çalışır kılan, önemli topluluklar arası ortak (joint) rıza” olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰¹⁹

Ortaklıkçılık için önemli olan orantılılık ilkesinin kendisidir, seçim sistemi değildir. Ortaklıkçılar, orantılılık ilkesinin sağlanması için nispi temsil seçimi sistemi konusunda pek bir ihtilafa düşmemekle birlikte nispi temsil sisteminin alt-tiplerinden hangisinin orantılılığı daha yüksek düzeyde sağlayacağı konusunda farklı düşünmektedirler. Lijphart nispi temsil sisteminin liste usulünü önerirken; revizyonist ortaklıkçılar McGarry ve O’Leary, devredilebilir tek oy sisteminin daha ideal olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁰²⁰ Kuzey İrlanda’da nispi temsil seçimi sisteminin devredilebilir

¹⁰¹⁶ Paul Dixon, “Why the Good Friday Agreement in Northern Ireland Is Not Consociational”, *Political Quarterly*, Vol. 76, No. 3, 2005, s. 362.

¹⁰¹⁷ Dixon, “Why the Good Friday Agreement in Northern Ireland Is Not Consociational”, 362-363.

¹⁰¹⁸ O’Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 12-13.

¹⁰¹⁹ McGarry / O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 15.

¹⁰²⁰ McGarry / O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, s. 17.

tek oy yönteminin belirlenmiş olması, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin orantılılık ilkesi açısından herhangi bir eksiklik anlamına gelmemektedir.

Ortaklıkçılığın karşılıklı veya azınlık veto ilkesi, Belfast Antlaşmasında çok bariz olarak görülmektedir. Kilit derecede önemli konularda karar almak için belirlenmiş olan paralel rıza veya nitelikli çoğunluk oy prosedürleri, topluluklara veto yetkisi sağlamaktadır. Bu tür kararlar ancak topluluklar arası işbirliği ile mümkün olmaktadır.

Belfast Antlaşması, yürütmede güç-paylaşımı, orantılılık, özerklik ve grupların veto hakları olarak ortaklıkçılığın temel dört unsurunun dışında başka ilke ve unsurlarda taşımaktadır. Bu bağlamda Belfast Antlaşması, geleneksel ortaklıkçılığın ötesi ortaklıkçı bir model olarak kompleks ortaklıkçılığın açık bir örneğini oluşturmaktadır.¹⁰²¹ Devletin sınırlarına denk gelecek kurumsal çözüm düzenlemelerine odaklanan ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı (self-determinasyon) anlaşmazlıklarına yönelik herhangi bir düzenleme bulundurmeyen geleneksel ortaklıkçılığın aksine; kompleks ortaklıkçılık, self-determinasyon anlaşmazlıklarına ve bu tür anlaşmazlıkların bazılarının sahip olduğu sınır-ötesi yapılarına yönelik çözüm ve kurumsal düzenlemeler barındırmaktadır.¹⁰²² Belfast Antlaşması, Kuzey İrlanda'nın anayasal statüsüne yönelik kararı Kuzey İrlanda halkının özgür iradesine ve rızasına bırakmıştır. Antlaşma, Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun Kuzey İrlanda'nın statüsü hakkında ister Büyük Britanya'ya bağlı kalmaya devam ister birleşik İrlanda yönünde olsun kabul edileceğini belirtmektedir. Antlaşma, İrlanda adasındaki halkın “kendi kaderini tayin hakkını” (self –determinasyon) açık bir şekilde tanımaktadır. İrlanda adasındaki halka verilen kendi kaderini tayin hakkı, hem Kuzey İrlanda hem de Güney İrlanda serbestçe ve eşzamanlı olarak verecekleri rıza temelinde mümkün olabilmektedir. Yani Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun rızası olmaksızın, İrlanda adasındaki halkın toplamının

¹⁰²¹ O'Leary, “Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”, s. 34.

¹⁰²² McGarry / O'Leary, “Power Shared after the Death of Thousands”, s. 30.

kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde birleşik bir İrlanda mümkün olmayacaktır.¹⁰²³ Bu bağlamda yapılacak herhangi bir referandum, ancak yedi yılda bir kere yapılabilecektir.¹⁰²⁴ Kuzey İrlanda'daki self-determinasyon anlaşmazlığına yönelik Belfast Antlaşmasındaki bu hükümler, geleneksel ortaklıkçılık nitelemesinin dışında kalmakta ve kompleks ortaklıkçılık tanımına dahil edilmektedir. Belfast Antlaşması, ulusal self-determinasyon yolunu kapatmamıştır.

Kuzey İrlanda sorununun sınır-ötesi yapısı ve Güney İrlanda boyutu, sınır-ötesi ve Kuzey-Güney ilişkisini sağlayacak kurumsal düzenlemeler gerektirmiştir. Belfast Antlaşması, İrlanda Cumhuriyeti'nin ve Kuzey İrlanda'nın yürütme organları arasındaki ilişkileri kurumsallaştıran ve bir Kuzey-Güney Bakanlar Konseyi'nin kurulmasını öngörmektedir. Her iki taraftaki bakanlık sorumluluğu bulunanları bir araya getirerek kurulan Konsey'in amacı, Kuzey ve Güney yönetimlerinin yetkileri dahilindeki karşılıklı çıkarlar konusunda İrlanda adası içerisinde (tüm ada ve sınır-ötesi bir temelde uygulanmak üzere) danışma, işbirliği ve eylem geliştirmektir.¹⁰²⁵ Konseyin bütün kararları her iki tarafın mutabakatı ile alınmaktadır. Alınan kararların uygulanması ise her iki parlamentonun onayına tabidir.¹⁰²⁶ Diğer bir nokta ise, Kuzey-Güney Bakanlar Konseyi ile Kuzey İrlanda Meclisi karşılıklı olarak birbirine bağımlı kılınmış ve biri olmadan diğerinin başarılı bir şekilde işleyemeyeceği belirtilmiştir.¹⁰²⁷ Kuzey İrlanda ortaklıkçı antlaşmasının en temel özelliklerden biri olarak sınır-ötesi kurumsal düzenleme olarak Kuzey-Güney Bakanlar Konseyi, Kuzey İrlanda'daki Katolik

¹⁰²³ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Constitutional Issues, (Article, 1/i-ii),* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>. Belfast Antlaşması, İrlanda Adasını bir bütün olarak gören ve birleşik İrlanda fikrini içeren İrlanda Cumhuriyeti'nin 1937 Anayasasının 2 ve 3. maddelerinin değiştirilmesini de temin etmiştir. Antlaşmanın, İrlanda Cumhuriyeti'nde öngördüğü anayasal değişiklik doğrudan İrlanda Cumhuriyeti ile ilgili olduğundan Kuzey İrlanda'nın yanı sıra İrlanda Cumhuriyeti'nde de referanduma sunulmuştur.

¹⁰²⁴ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 105.

¹⁰²⁵ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand Two: North/South Ministerial Council, (Article, 1),* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

¹⁰²⁶ Wolff, "Between Stability and Collapse: Internal and External Dynamics of Post-agreement Institution Building in Northern Ireland", s. 47.

¹⁰²⁷ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand Two: North/South Ministerial Council, (Article, 1),* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

Ulusalçıların sadece Birleşik Krallık içerisinde sağlanacak bir güç-paylaşım sistemini kabul etmemeleri ve İrlanda boyutunda ısrar etmelerine olumlu bir cevap olmuş ve antlaşmanın kabulünü sağlamıştır. Diğer yandan ise, Protestan Birlikçilerin Kuzey-Güney Bakanlar Konseyi'ne yönelik endişelerini giderecek ve antlaşmayı kabul etmelerini sağlayacak Britanya'nın da dahil edildiği başka bir Konsey daha kurulmuştur.

Belfast Antlaşması, İrlanda adası (İrlanda Cumhuriyeti ve Kuzey İrlanda) ile Britanya adasının halkları arasındaki ilişkiler bütünlüğünün uyumlu ve karşılıklı olarak gelişimini ilerletmek ve geliştirmek için bir Britanya-İrlanda Konseyi'nin kurulmasını öngörmektedir.¹⁰²⁸ Britanya-İrlanda Konseyi'nin kurulması, Birlikçiler açısından Kuzey-Güney Bakanlar Konseyi'ni dengeleyecek bir anlama gelmektedir. Graham Walker, Britanya-İrlanda Konseyi'nin Kuzey İrlanda'daki Birlikçilere bir güvence sağladığını ve antlaşmayı kabul etmelerinde bir temel teşkil ettiğini belirtmektedir.¹⁰²⁹ Antlaşma bu iki Konsey'in kurulmasını öngörerek Kuzey İrlanda'da her iki topluluğun ulusal kimlik eksenindeki taleplerini bir dengede tutmuştur.

Kuzey İrlanda'daki "self-determinasyon" anlaşmazlığını ele alması ve sınır-ötesi kurumsal düzenlemeler içermesinin yanı sıra Belfast Antlaşmasının "kompleks ortaklıkçılık" olarak nitelendiren başka unsurlar da bulunmaktadır. Dış aktörlerin olumlu rolünün ele alınması ve çatışmanın karmaşık yapısından dolayı "askerden arındırma ve polis örgütünün düzenlenmesi, sürgünlerin evlerine dönüşü, mahkumların idaresi, eğitim reformu, ekonomi politikası ve dil ve diğer grup haklarının tesisi"¹⁰³⁰

¹⁰²⁸ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Strand Three: British-Irish Council, (Article, 1), <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>*

¹⁰²⁹ Graham Walker, "The British-Irish Council", içinde *Aspects of the Belfast Agreement*, Ed. Rick Wilford, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 130. Dönemin Britanya Başbakanı Tony Blair'ın danışmanı olan Jonathan Powell de; Britanya-İrlanda Konseyi'nin kurulması, Birlikçilerin Belfast Antlaşmasının İrlanda Cumhuriyeti'nin Kuzey İrlanda'nın iç-işlerine müdahale etme ile ilgili bir kazancı olmadığını anlamalarına yardımcı olduğunu ve dolayısıyla bilhassa Birlikçiler için önem arz ettiğini belirtmektedir. Powell, *Great Hatred, Little Room*, s. 22.

¹⁰³⁰ McGarry / O'Leary, "Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland", s. 13.

gibi konularla baş etmek için ihtiyaç duyulan yardımcı mekanizmalara yönelik düzenlemelerde bulunması da Antlaşmayı kompleks bir ortaklıkçı model yapmaktadır.

Belfast Antlaşmasını netice veren müzakere sürecinde yapılan şiddetli tartışmalar, çoğunlukla anayasal konulardan ziyade; daha çok silahların devreden çıkarılması ve yok edilmesi, polis sisteminin reformu ve paramiliter mahkumların serbest bırakılmasının hızlandırılması gibi konulara yoğunlaşmıştır.¹⁰³¹ Dolayısıyla bu tür konular kaçınılmaz olarak Belfast Antlaşmasında yer edinmiştir.

Müzakere sürecinde tartışmaların yoğunluk kazandığı silahsızlanma ve güvenlik teşkilatının yeniden düzenlenmesi gibi konulara yönelik “kesin ve net” bir dil yerine daha “bulanık” bir dil, müzakere sürecinin ilerlemesini sağlamak için bilinçli olarak tercih edilmiştir.¹⁰³² Dixon’un “yapıcı çift anlamlılık”,¹⁰³³ nitelemesine denk gelen müzakere sürecindeki bu tutum, Belfast Antlaşmasına da yansımıştır. Kuzey İrlanda’daki temel partilerin Antlaşmaya onay vermesini sağlama konusunda önemli bir işleve sahip olan bu “yapıcı çift anlamlılık”, aynı zamanda uygulanma sürecinde de Antlaşmanın zayıf bir noktasını teşkil etmiştir.¹⁰³⁴ Her bir taraf Antlaşmanın bu hükümlerine yönelik kendi yorumunu esas almaya çalışmıştır. Bu durum ise, Antlaşmanın uygulanma sürecinde bazı aksaklıklara ve özellikle uygulanmanın ilk dönemlerinde ara ara düzenlenen güç-paylaşım sisteminin işlememesine neden olmuştur. Ancak Antlaşmada Britanya-İrlanda ile ilgili kurumlar gibi düzenlenen diğer mekanizmalar, Antlaşmanın tamamen çökmesine engel olmuş ve zamanla uygulama aşamasında yaşanan aksaklıkların üstesinde gelmiştir.

¹⁰³¹ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 12.

¹⁰³² Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11; Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 278-279.

¹⁰³³ Dixon, “Political Skills or Lying and Manipulation? The Choreography of the Northern Ireland Peace Process”, s. 736.

¹⁰³⁴ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11.

2. Belfast Antlaşmasının Uygulanma Süreci ve Sonrası

10 Nisan 1998’de imzalanan Belfast Antlaşması’nın “onay ve uygulama” bölümünde, Antlaşmanın kabulüne yönelik hem Kuzey İrlanda’da hem de İrlanda Cumhuriyeti’nde 22 Mayıs’ta birer referandum öngörmüştür. Bu bölgelerdeki referandumların her birisinde oyların çoğunluğu Antlaşma lehine çıktığında, daha sonra parlamentoların Antlaşmanın her bir yönü ile ilgili gerekli mevzuatları çıkarmaları ve desteklemeleri belirtilmiştir. Bu bağlamda Kuzey İrlanda Meclisi için 25 Haziran 1998’de bir seçim de öngörülmüştür.¹⁰³⁵ Antlaşmada belirtilen takvim çerçevesinde 22 Mayıs’ta her iki bölgede yapılan referandumda Antlaşma lehine her iki bölgede de yüksek bir evet oyu çıkmış ve Antlaşma yürürlüğe girmiştir. Aynı şekilde 25 Haziran’da da Kuzey İrlanda Meclisi için seçim yapılmıştır.¹⁰³⁶ Hazirandaki Meclis seçimlerinden sonra 1 Temmuz 1998’de Antlaşmanın hükümleri çerçevesinde Başbakan olarak Birlikçilerden David Trimble ve Başbakan Yardımcısı olarak da Ulusalçılardan Seamus Mallon belirlenmiştir; ancak seçimlerden sonra yaklaşık 18 ay boyunca, 29 Kasım 1999’a kadar hükümet kurulamamıştır.¹⁰³⁷ Bu kadar geç kurulan devredilmiş ilk güç-paylaşım hükümeti de, bir dizi güçlük ve sorunla karşılaşmış ve kısa bir süre sonra silahsızlanma konusunda yeterli derecede ilerleme sağlanmadığı gerekçesiyle 11 Şubat 2000’de Britanya Hükümeti tarafından (yaklaşık 4 aylık) “askıya” alınmıştır.¹⁰³⁸ Daha sonra Kuzey İrlanda Başbakanı (aynı zamanda Ulster Birlikçi Partisi’nin başkanı) olan David Trimble de, silahsızlanma konusunda yeterli ilerleme olmadığını belirterek Temmuz 2001’de istifa etmiştir. Ancak silahsızlanma için uluslararası gözlem heyetinin

¹⁰³⁵ *The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), Validation, Implementation and Review, (Article, 2, 3),* <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>

¹⁰³⁶ Haziran 1998’de Kuzey İrlanda Meclisi için yapılan seçimin sonucunda 108 koltuklu Meclis üyelerinin 42’si “ulusalçı” (24’ü SDLP; 18’i Sinn Fein), 8’i “diğerleri” (6’sı İttifak Partisi; 2’si Kadın Koalisyonu), 58’i de “birlikçi” olarak kayda geçmiştir. “Birlikçi” üyelerin 30’u Antlaşmayı desteklerken; 28’i Antlaşmaya karşı durmuştur. Birlikçilerden Antlaşmaya karşı olan ana parti Demokratik Birlikçi Partisi (DUP) 20 kişi ile temsil edilmekte ve d’Hondt yöntemiyle oluşacak hükümette bakanlık elde edebilmektedir. McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 76.

¹⁰³⁷ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 77.

¹⁰³⁸ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11; Coakley, “Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model”, s. 26.

başkanı Kanadalı General John de Chastelain'in silahların "kayda değer" imhasını gözlemlediklerini ifade etmesi üzerine David Trimble, Kasım ayında tekrar görevine dönmüştür. Sinn Fein'in potansiyel askeri hedefler üzerine istihbarat topladığı suçlaması üzerine Ekim 2002'de tekrar istifa etmiştir ve Westminster tarafından 26 Kasım 2003 tarihindeki Meclis seçimlerine kadar doğrudan yönetim uygulanmıştır.¹⁰³⁹ Ekim 2002 ile Mayıs 2007 arasında Kuzey İrlanda bölgesel hükümeti kurulamamıştır ve Westminster tarafından doğrudan yönetilmiştir.

Nihayetinde; Kuzey İrlanda'daki tarafların anlaş(a)mamaları ve özellikle Bölge'nin Başbakanı David Trimble'nin istifa tehdidi veya açıklaması üzerine Britanya hükümeti tarafından (tek taraflı olarak)Kuzey İrlanda Meclisi ve hükümeti 2000, 2001 ve 2003'te "askıya" alınmıştır. Belfast Antlaşmasının sağladığı ortaklıkçı güç-paylaşım sistem mantığına dayalı olarak Kuzey İrlanda Başbakanı (First Minister) ile Başbakan Yardımcısı (Deputy First Minister) pozisyonu birbirine sıkı bir şekilde bağımlıdır. Birisinin ölümü veya istifası diğerinin resmi olarak görevden ayrılmasına neden olmakta ve altı hafta içinde yeni seçimlerin yapılmasını gerektirmektedir. Bu durum Britanya'nın Antlaşma ile devredilen meclis ve hükümeti "askıya almasını" tetiklemiştir.¹⁰⁴⁰ Coakley de, Kuzey İrlanda'daki taraflar arasında bulunana iç anlaşmazlıkların devredilen kurumların çökmelerine neden olmasını engellemek için askıya alındığını belirtmektedir.¹⁰⁴¹ Kısaca Britanya müdahili olduğu Belfast Antlaşmasının çökmesini önlemek için bu müdahalelerde bulunmuştur.

Belfast Antlaşmasının ilk dönem uygulama sürecinin başarılı işlemini engelleyen nedenlerin başında, Antlaşma ile önerilen güç-paylaşım sistemine yoğunlaşmaktan ziyade öngörülen kurumları silahsızlanmayı gerçekleştirecek bir araca dönüştürme çabalarıdır. Birlikçilerin güç-paylaşım hükümetinin kurulmasından ve devamından önce, silahsızlanmaya odaklanmaktaydılar. Birlikçiler, IRA'nın

¹⁰³⁹ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11; Coakley, "Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model", s. 26.

¹⁰⁴⁰ John McGarry / Brendan O'Leary, "Stabilising Northern Ireland's Agreement", *The Political Quarterly*, Vol. 75, Issue 3, 2004, s. 220.

¹⁰⁴¹ Coakley, "Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model", s. 26.

silahsızlanmasını Sinn Fein'in hükümete yer almasının bir ön şartı olarak ileri sürmekteydiler. Cumhuriyetçiler ise, bu Antlaşmanın ruhunun bir parçası olarak erken "silahsızlanmayı" yavaştan alarak Birlikçilerin adeta ekmeğine yağ sürmekteydi.¹⁰⁴² Diğer yandan iki topluluk arasında daha dengeli bir yapıya dönüştürmek için Kuzey İrlanda güvenlik birimi olan Kraliyet Ulster Polis (RUC) teşkilatının yeniden düzenlenmesine yönelik bağımsız bir komisyon kurulmuştur. Patten Komisyonu (başkanı Chris Patten) olarak bilinen bu komisyon, polislik teşkilatının isminin değişmesi başta olmak üzere 175 öneri içeren bir rapor yayınlamıştır. Bu bağlamda polislik teşkilatıyla ilgili çeşitli reformlar yapılmasına rağmen Sinn Fein, eleştirmeye devam etmekteydi.¹⁰⁴³ Bu koşullar, Antlaşmanın öngördüğü güç-paylaşım hükümetinin işlemesine yönelik ciddi sıkıntılar oluşturmaktaydı.

Bu süreçte Britanya ve İrlanda hükümetinin çabaları ve Sinn Fein'in siyasi mücadelede ısrarı ve bu bağlamda IRA'nın silah bırakmasına yönelik mesaj ve baskısı sonucunda IRA, 28 Temmuz 2005'te silahlı kampanyanın artık sona erdiğini ve silahsızlanmanın nihai eylemini gerçekleştirmeye hazır olduğunu ilan etmiş ve silahsızlanma üzerine kurulan uluslararası bağımsız komisyonun gözlem yapmasını kabul etmiştir.¹⁰⁴⁴ Komisyon da, 26 Eylül 2005'te IRA'nın silah bırakmaya yönelik sözünü yerine getirdiğini açıklamıştır.¹⁰⁴⁵ Daha sonra Birlikçi Protestanların paramiliter yapıları da (*loyalist paramiliter* olarak bilinmektedirler), silahsızlanmaya ve kendi birimlerini dağıtmaya yönelmişlerdir.

¹⁰⁴² Wolff, "Between Stability and Collapse", s. 57-58.

¹⁰⁴³ McEvoy, *Power-Sharing Executives*, s. 84; Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 12-13.

¹⁰⁴⁴ IRA'nın silah bırakmasından sonra, Kuzey İrlanda'da IRA'dan kopan iki radikal örgüt varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1980'lerin ortalarında IRA'dan kopan Continuity IRA (Sürekli IRA) ile Kuzey İrlanda'da barışa yönelik müzakere sürecinde IRA'dan ayrılan Real IRA (Gerçek IRA), Belfast Antlaşması sonrasında da silahlı eylemlerine devam etmişlerdir. Ancak geniş eylem kapasitesine sahip olmayan her iki örgütte yönelik herhangi bir halk desteği de bulunmamaktadır. Real IRA'nın barış sürecini bozmaya yönelik en büyük eylemi Belfast Antlaşmasından hemen sonra Temmuz 1998'de 29 kişinin öldüğü ve 310 kişinin yaralandığı bombalı eylem olmuştur. Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 293.

¹⁰⁴⁵ Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 309. Komisyonun 26 Eylül 2005'teki açıklamasından sonra Ekim 2005 ve Şubat 2006'da Bağımsız İzleme Komisyonu da IRA'nın silahlarını bıraktığı açıklamıştır.

Silahsızlanma, polislik teşkilatının yeniden düzenlenmesi ve siyasi mahkumların serbest bırakılması gibi sorunlar, Belfast Antlaşmasıyla düzenlenen ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin uygulanmasını istikrarsızlaştırmaktaydı. Bu sorunlarla ilgili bazı gelişmelere ve Britanya ile İrlanda hükümetlerinin çağrılarına rağmen, güç-paylaşım hükümeti kurulamıyordu. Bu durum, Ekim 2006'da St Andrews'te (İskoçya'da bir yerdir) Britanya ve İrlanda Hükümetleri ile Kuzey İrlanda'nın temel bütün partilerinin katıldığı bir konferansa yola açmıştır. Yapılan müzakereler, Kuzey İrlanda'da güç-paylaşım sistemini restore eden bir antlaşma olarak St Andrews Antlaşmasını ortaya çıkarmıştır. Belfast Antlaşması'nın Kuzey İrlanda bölgesinin Başbakan (First Minister) ile Başbakan Yardımcısı'nın (Deputy First Minister) seçim prosedürü olan Meclis üyesi Birlikçiler ile Ulusalıcıların kesişen çoğunluğunun desteği ile seçilme yöntemi, St Andrews Antlaşması ile değiştirilmiştir. St Andrews Antlaşması'ndan sonra Kuzey İrlanda bölgesinin Başbakanı ile Başbakan Yardımcısı da, diğer bakanlar gibi Mecliste bulunan partilerin koltuk sayısına orantılı olarak d'Hondt yöntemi ile seçilmişlerdir.¹⁰⁴⁶ Diğer bir ifadeyle, yapılan değişiklik sonrası Başbakan Mecliste en çok sandalyesi bulunan partiden Başbakan Yardımcısı ise Mecliste bulunan ikinci büyük partiden seçilmişlerdir. Sağlanan Antlaşma sonrasında iki radikal gruptan yürütmeye güç-paylaşımına yanaşmayan Demokratik Birlikçi Partisi'nin Sinn Fein ile güç-paylaşımına yanaşması ve diğer radikal grup olan Sinn Fein'in de polis teşkilatını ve mahkemeleri kabul etmesini sağlamıştır. Bu antlaşma sonrasında Kuzey İrlanda'da güç-paylaşım sistemi onarılmış ve yeniden uygulanmaya konulmuştur. Mart 2007'de Meclis seçimleri yapılmış ve ardından en fazla oyu alan iki radikal “düşman” parti olarak Demokratik Birlikçi Partisi'nin lideri Başbakan (Ian Paisley), Sinn Fein'in lideri ise Başbakan Yardımcısı (Martin McGuinness) olarak güç-paylaşım hükümetinin başına geçmişlerdir. Bu durum Kuzey İrlanda siyaseti için bir dönüm noktası olmuştur.¹⁰⁴⁷ Uygulamada nihayet olarak ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin bütün unsurları Kuzey İrlanda barış sürecinde gerçekleşmiştir.

¹⁰⁴⁶ McGarry / O'Leary, “Consociation and its critics: Northern Ireland after the Belfast Agreement”, s. 398.

¹⁰⁴⁷ Hayes / McAllister, *Conflict to Peace*, s. 11; Dixon, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, s. 310-316.

Belfast Antlaşmasının sağlamış olduğu ortaklıkçı düzenlemeler ve kurumlar, hem liberal hem de korporatif nitelikleri barındırmaktadır. Özellikle korporatif yönlerine bakılarak bazı kimliklere (Birlikçilere ve Ulusalçılara) ayrıcalık tanıdığı ve bu kimliklerle kendini tanımlamayan grupları veya herhangi bir grup kimliği ile kendini tanımlayan bireyleri dezavantajlı durumda bıraktığı yönünde çeşitli eleştiriler yapılmaktadır. Mesela, Başbakan ve Başbakan Yardımcısının topluluklar-arası bir karar temelinde paralel rıza veya nitelikli çoğunluk ile seçilmelerinin “Diğerlerine” karşı Birlikçilere ve Ulusalçılara avantaj sağladığı iddia edilmekteydi. Bu çerçevede, St Andrews Antlaşması; Belfast Antlaşmasının düzenlemiş olduğu ortaklıkçı kurumlarda bulunan korporatif bazı özellikleri (Başbakan ile Başbakan Yardımcısının seçilme yöntemleri gibi) değiştirerek daha liberal yöne doğru evrilmesini sağlamıştır.¹⁰⁴⁸ Korporatif niteliği, Meclise üyelerinin kendilerini “Ulusalçı”, “Birlikçi” veya “Diğerleri” olarak kaydetmek zorunda olmalarıdır. Seçim sürecinde korporatif ortaklıkçılığın nitelikleri bulunmamaktadır. Seçmenler, genel bir oy kullanım tecihne sahip olup istedikleri grubun veya herhangi bir gruba ait olmayan partiye oy verebilmektedirler. Dolayısıyla yasama meclis seçimlerinde herhangi “imtiyazlı” bir kimlik söz konusu değildir. Ancak genel hatlarıyla Kuzey İrlanda ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi korporatif ve liberal ortaklıkçılık açısından değerlendirildiğinde, korporatif unsurları taşıyan liberal bir ortaklıkçılık olarak değerlendirmek mümkündür. Belfast Antlaşmasının sağladığı ve St Andrew Antlaşmasının restore ettiği ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin liberal niteliklerinin baskın olması, radikal gruplar dahil toplumdaki bütün gruplara yönelik daha kapsayıcı olmasını sağlamış ve zamanla “radikal” grupların daha ılımlı olmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, Kuzey İrlanda’da her iki topluluk içindeki “radikal” grupların daha “ılımlı” hale getirmiş ve beraber güç-paylaşım hükümetini yürütmelerini sağlamıştır. Daha önce çatışmanın tarafı olan her iki kesimin içindeki “radikal” grupların kamu kurumlarında ve iktidarda güç-paylaşımında bulunmaları, Kuzey İrlanda barış sürecinin artık herhangi bir sorunu bulunmadığını ve “pozitif barışın” tam anlamıyla sağlandığı anlamına gelmemektedir.

¹⁰⁴⁸ McGarry / O’Leary, “Consociation and its critics: Northern Ireland after the Belfast Agreement”, s. 396-398.

Zira daha sonraki dönemlerde de Kuzey İrlanda'da çeşitli krizler ve huzursuzluklar olmuştur.

Belfast Antlaşması'ndan uzun bir süre sonra dahi Kuzey İrlanda barış süreci açısından “sıkıntılı” bazı olaylar yaşanmıştır. Aralık 2012'de şiddete dayalı bazı olaylar gerçekleşmiştir. Belfast Belediyesi'nin Birleşik Krallığın bayrağının kurum binasında dalgalanmasına dair düzenlemede değişikliğe gitmesi, Birlikçilerin büyük tepkisine yol açmış ve bu kararı protesto etmek için binlerce insan sokaklara dökülmüştür. Aralık 2012'ye kadar Belfast binasının önünde Birleşik Krallık bayrağı her gün dalgalanmaktaydı. Ancak yapılan değişiklikle bayrağın parlamento binasındaki uygulamayla uyumlu olarak sadece belirli günlerde yılda toplam 15 gün olacak şekilde dalgalanması kararı alınmıştır.¹⁰⁴⁹ Daha sonra Mayıs 2013'te, bayrak krizinin neden olduğu olayların tetiklemesiyle Kuzey İrlanda yönetimi bayrak ve amblem gibi konuları ele almak için bir araya gelmiştir. Hatta bu konuda bağımsız dış aktörlerin yardımlarına dahi başvurmuşlardır. Bu konuda çeşitli gelişmeler olsa da, gruplar arasında kesin bir antlaşma sağlanamamıştır.

Belfast Antlaşması ile sağlanan ortaklıkçı güç-paylaşım sistemi, ilk başlarda uygulama noktasında ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar, nispeten St Andrew Antlaşması ile aşılmış olmakla birlikte tamamen giderilememiştir. 2007'den sonra Kuzey İrlanda hükümetinin başında her iki topluluğun en büyük partileri (aynı zamanda radikal partileri) olarak DUP ve Sinn Fein bulunmaktadır. Ancak Ocak 2017'de Kuzey İrlanda bölgesinin Başbakan Yardımcısı (Deputy First Minister) olan Sinn Fein'in liderlerinden Martin McGuinness, DUP ile yaşadığı bir dizi anlaşmazlık sonucundan istifa etmiş ve Sinn Fein'i hükümetten çekmiştir.¹⁰⁵⁰ Ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin mantığına dayalı olarak Kuzey İrlanda bölgesinin Başbakanı ile Başbakan Yardımcısının pozisyonu birbirine sıkı bir biçimde bağlıdır. Birinin ölmesi veya istifası diğerinin resmi olarak görevden ayrılmasına neden olmaktadır. Ocak 2017'de Kuzey İrlanda

¹⁰⁴⁹ Yıldız, “Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar”, s. 294-295.

¹⁰⁵⁰ Martin McGuinness'in istifa mektubunun tam metni için bkz. *Letter of Resignation Martin McGuinness*, <https://www.documentcloud.org/documents/3258303-Letter-of-Resignation-Martin-Mcguinness.html>.

hükümetinin dağılmasından sonra Kuzey İrlanda, daha önce resmi bir hükümet kuramama konusunda en uzun rekora sahip olan Belçika'yı geçerek en uzun süre hükümete mensuzluk rekoruna sahip olmuştur.¹⁰⁵¹ Kuzey İrlanda, Ocak 2017'den beri hükümete mensuz olarak devam etmektedir. Bu şekildeki bir süreç istikrar açısından sorunlu olmakla birlikte, yine de Belfast Antlaşması'ndan önceki çatışma süreciyle kıyaslanamaz.

Belfast Antlaşması ile Kuzey İrlanda başarılı bir barış antlaşması yapmış olmakla birlikte, geçmişte yaşanan şiddet ile henüz tam anlamıyla yüzleşmeyi yaşamamıştır. Belfast Antlaşması ile Kuzey İrlanda'daki çatışma süreci, "negatif barış" sürecine dönüşmüştür. Uzun süreden beri devam eden bu negatif barış sürecinin beraberinde doğal olarak yaratmış olduğu ortam ve dinamikler, topluluklar arası uzlaşma ve işbirliğini çok ciddi derecede ilerletmiş olmakla birlikte; Kuzey İrlanda'yı toplumsal bölünmüşlükten tamamen kurtarmamış ve "bütünleşik" bir topluma dönüştürememiştir. Ancak her iki topluluk açısından da birlikte ve barış içerisinde yaşamının ortamı bu süreçte yaratılmıştır.

¹⁰⁵¹

<https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/northern-ireland-protests-government-wedeservebetter-stormont-a8510831.html>.

SONUÇ

Günümüz dünyasında herhangi bir toplumun veya ülkenin etnik, dinsel, dilsel veya ulusal olarak çeşitlilik arz etmediğini veya tamamen türdeş/homojen bir yapıda olduğunu ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Birçok ülke, çağdaş dünyanın sosyal bir olgusu olan etno-kültürel veya ulusal olarak nitelenebilecek bu çeşitlilik ekseninde ortaya çıkan taleplerle, sorunlarla ve çatışmalarla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Birçok toplumda, çok farklı bağlamlarda ve şekillerde, insanlar etno-kültürel ve ulusal hatlar üzerinden harekete geçmekte ve kimliksel taleplerde bulunmaktadır. Toplumsal çeşitlilik ekseninde gittikçe belirginleşen bu talepler, etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğin politik bir kimliğe dönüşmesine ve toplumun bu eksen üzerinden ayrışmasına neden olmaktadır. Toplumsal çeşitliliğin politik kimliklere dönüştüğü yerlerde, politik savlar etnik, dinsel, dilsel veya ulusal gözlüklerden yansıtılmakta ve politik çatışmalar bu toplumsal grupların çatışmasına denk gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, etno-kültürel veya ulusal bir gruba mensup olmak politik bir hal almakta; bu toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler ise, düşmanca ve potansiyel olarak “şiddet” ekseninde sürmektedir. Bu tür niteliklere sahip bir toplum, siyasal ve anayasal bir analiz kategorisi olarak –etnik, dinsel, dilsel veya ulusal hatlar üzerinden- derince “bölünmüş toplum” olarak nitelenmektedir.

Derince bölünmüş her bir toplumun kendine özgü dinamikleri ve özel koşulları bulunmakla birlikte; bu tür toplumların birçok ortak özelliğe de sahip olduğu tespit edilmiştir. Etnik, dinsel, dilsel veya ulusal kimliklerin neden politik kimliklere dönüştüğüne ve buna bağlı olarak toplumsal bölünmelere ve çatışmalara yol açtığına yönelik genel olarak bazı ortak noktalara değinilmiş ve bu esas üzerine çeşitli nedenler belirtilmiştir. Öncelikle etnik, dinsel, dilsel ve ulusal çeşitliliğin bizatihi çatışmaya ve toplumsal bölünmüşlüğe neden olduğuna yönelik herhangi bir ampirik veri bulunmamaktadır. Yani toplumsal çeşitliliğin kendiliğinden alt-topluluklar arasında kutuplaşmaya ve çatışmaya neden olmadığı konusunda genel bir uzlaşma ve ittifak bulunmaktadır. Zaten aralarında karmaşık ve muğlak bir ilişki bulunan iki farklı olgu

olarak “etnik grup” ve “ulus” da, doğal ve verili yapılar olmayıp toplumsal ilişki yoluyla ve iletişimsel olarak “inşa edilmiş” olgulardır. Doğal olarak bu hatlar üzerinden ortaya çıkan çatışmalar da “inşai” bir özelliğe sahip olup bir dizi toplumsal ve siyasal koşulun içinde var olmuştur. Dolayısıyla etno-kültürel veya ulusal çeşitlilik, ancak çeşitli koşullar altında politik kimlik olarak belirginleşmekte ve bu çerçevede toplumun alt-kimlikler üzerinden şekillenmesine ve bölünmesine yol açmaktadır. Bu koşulların ve nedenlerin tespit edilmesi ve anlaşılması, aynı zamanda kendine bağlı olarak çözüm yöntemlerinin tespit edilmesine etki etmekte ve bunları belirlemektedir.

En genel anlamıyla etno-kültürel-politik çatışmaların ve bu ekseninde toplumsal bölünmüşlüklerin; bu alt-topluluk üyelerinin, herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmaksızın veya korku duymaksızın, kendi varoluşsal gerekliliklerini bireysel veya kolektif bir şekilde gerçekleştirme özgürlüklerinin kabul görmemesi/tanınmaması veya baskılanması/reddedilmesinin sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmek mümkündür. Etno-kültürel ve ulusal kimliklerin kamusal olarak tanınmaması, çatışma nedenini teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle modern toplumlardaki etno-kültürel veya ulusal çatışmaların birçoğu, bu kimlikler ile devlet arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Yani yapısal olarak ulus-inşası ve beraberinde ortaya çıkan ulus-devlet yapısı ile toplumsal çeşitliliğin uyumsuzluğu, etnik çatışmalara neden olmaktadır. Bununla ilintili diğer bir faktör olarak toplumdaki bazı grupların iktidardan veya güç sisteminden dışlanması da, bu bağlamdaki politik şiddetin en esas nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Etnik, dinsel, dilsel veya ulusal gruplar arasında inşa edilen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel eşitsizlikler; bu gruplar arasındaki ilişkilerde birbiriyle ilintili olarak doğrudan, yapısal ve kültürel şiddetin meydana gelmesine yol açmaktadır. Bölünmüş toplumlarda şiddetin azalması, çatışmanın yönetilmesi, barış ve istikrarın sağlanması, ancak kutuplaşmayı ve çatışmayı tetikleyen söz konusu koşulların değiştirilmesi/düzeltilmesi ve nedenlerin giderilmesi ile mümkün olabilmektedir. Tam bu noktada anayasa ve buna bağlı olarak temel kurumsal düzenlemeler, hayati bir önem arz etmektedir.

Devletin yapısını ve kimliğinin temel karakterini, temel kurumsal düzenlemeleri, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi, birey ve grup haklarına yönelik düzenlemeler içeren anayasa, bölünmüş bir toplumda demokrasi, adalet, uzlaşma ve istikrarın sağlanması konusunda merkezi bir role sahip olmaktadır. Çünkü anayasa ve anayasal düzenlemeler, topluluklar arası eşitsiz bir ilişkinin gelişmesine zemin hazırlayarak veya inşa ederek kutuplaşmanın ve çatışmanın bizatihi nedeni olabildikleri gibi; eşitsizlikleri gidererek ve toplulukları kamusal olarak tanıyarak bölünmüş toplumlarda demokrasi, barış ve istikrarı inşa edebilmekte veya geliştirebilmektedir. Bir devletin temel kurucu normu olan ve stratejik yaklaşımını belirleyen anayasa, o devletin etno-kültürel çeşitliliğe ve bu çerçevedeki çatışmalara yönelik tutumunu ve cevabını belirlemektedir. Her ne kadar anayasanın modern anlamına ve tarihsel gelişimine tamamen aykırı olarak etno-kültürel ve ulusal çeşitliliğe yönelik devletlerin başvurdukları soykırım, kitlesel nüfus transferleri ve zora dayalı asimilasyon gibi radikal uygulamalar bulunmakta birlikte; bu tür radikal uygulamaların herhangi bir meşruiyeti bulunmamakta ve hiçbir ahlaki değer tarafından kabul görmemektedir. Uluslararası hukuk tarafından da yasaklanan bu tür radikal stratejiler; sadece meşruiyet sorununu yaşamamakta, aynı zamanda topluluklar arası çatışmaları ve düşmanlıkları sonraki nesillere aktararak daha da kalıcı hale getirmekte ve herhangi bir “rasyonel” çözüm de üretmemektedir. Ancak bu tür uygulamalara başvurmayan demokratik niteliklere sahip devletlerin tutum ve uygulama sınırları, anayasaları tarafından çizilmektedir. Ne var ki anayasanın modern anlamına ve anayasacılık ilkelerine uygun anayasal yaklaşım ve düzenlemelerin bir kısmı da, bölünmüş toplumlarda demokrasi, istikrar ve gruplar arası uzlaşma sağlama becerisine sahip değildir.

Etnik, dilsel, dinsel veya ulusal çeşitliliğin yönetilmesine ve bu hatlar üzerinden bölünmüş toplumlarda barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik demokratik devletlerin stratejilerini ve uygulamalarını belirleyen temel iki anayasal yaklaşım ve kamu politikası bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan *bütünleştirme*, modern ulus-devletlerin (çoğunun) geleneksel aklını temsil etmekte ve kamusal alanda tek bir kamu kimliğini önermektedir. Etno-kültürel farklılıkların varlıklarını özel alanda sürdürmelerine saygı duyan bütünleştirme yaklaşımı, eşit yurttaşlık amacıyla bu

farklılıkları kamusal alanda tanımamakta ve desteklememektedir. Kendi içinde çeşitli alt yaklaşımlar barındıran bütünleştirme yaklaşımına göre, etno-kültürel kimliklerin kamusal alanda tanınması ve desteklenmesi, bu kimlik hatları üzerinden toplumun bölünmesine ve bölünmüş toplumlarda çatışmaların tırmanmasına yol açacaktır. Dolayısıyla eşit yurttaşlık temelinde bütün vatandaşların kamu kurumları önünde bireysel eşitliğinin sağlanması için ortak bir tek kamu kimliğine dayalı anayasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülmektedir. Bu yaklaşımın temel argümanlarını kuvvetler ayrılığı, haklar bildirgesi ve yarışmacı seçimlere dayalı iktidar yarışı gibi klasik anayasacılığın temel ilkeleri oluşturmaktadır. Bu ilkelere dayalı bir sistemin, herhangi bir etno-kültürel grubun diğer gruplar üzerinde tahakkümünü engelleyeceği ve bölünmüş toplumlar için uzlaşa sağlayacağı varsayılmaktadır. Ancak bütünleştirme yaklaşımı, bölünmüş toplumların temel özelliklerini tamamen es geçmekte ve değerlendirme dışı bırakmaktadır. Çünkü klasik anayasacılığın ilkeleri haddi zatında etno-kültürel bir grubun diğer gruplar üzerinde hakim olmasına engel olamamakta veya kültürel homojenliğin devletin ve siyasetin temel niteliği haline gelmesine mani olamamaktadır. Mesela kuvvetler ayrılığı ilkesi, farklı iktidar erklerine aynı etno-kültürel grubun (çoğunluğun) egemen olmasına engel olamamaktadır. Yani böyle bir sistemde etno-kültürel veya ulusal şiddete neden olacak bazı (azınlıkların) etnik, dilsel, dinsel veya ulusal grupların güç ve iktidar dışında bırakılması mümkündür.

Etno-kültürel kimlikleri kolay dönüşebilir ve yumuşak bir özellikte değerlendiren bütünleştirme yaklaşımının öngördüğü anayasal sistemin ortak bir tek kamu kimliğine dayanması/desteklemesi, bölünmüş toplumlar gerçeğine denk düşmemektedir. Çünkü bölünmüş toplumlar bağlamında bu tür kimlikler daha sert, dayanıklı ve direngen olmaktadır. Derince bölünmüş toplumlarda alt-topluluklar kendi etno-kültürel kimliklerini ısrarla korumak istemektedirler. Bu durumda bir kimlik ekseninde bütünleştirme girişimleri ters tepebilmekte ve toplumsal bölünmüşlüğü daha da derinleştirebilmektedir. Bütünleştirme yaklaşımının öngördüğü bir anayasal düzenlemenin, etnik, dinsel, dilsel veya ulusal hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlar için çözüm olması bir yana *bizatihi bölünmüşlüğü ve çatışmanın* nedeni olabilmektedir. Bütünleştirmenin bir tek kamu kimliğine yönelik ısrarı ve bölünmüş

toplumlarda alt-grup kimliklerine sadakati değiştirmeye yönelik teşebbüsü, alt-grupsal bağlılıkların artmasına ve topluluklar arası şiddetin oluşmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla ancak etno-kültürel veya ulusal (alt-grup) kimlikleri kamusal alanda tanıyacak ve destekleyecek bir anayasal sistem ve kamu politikası, bölünmüş toplumlarda demokrasi, uzlaşı ve istikrarı sağlama potansiyeline sahiptir.

Demokratik devletlerin etno-kültürel farklılıkların yönetilmesine yönelik diğer bir anayasal yaklaşımı olan *uzlaştırma/güç-paylaşımı*, bütünleştirmenin aksine birden fazla kamusal kimlik düzenlemekte ve bu farklılıkları kamusal alanda tanımakta ve desteklemektedir. Uzlaştırma yaklaşımı, bölünmüş toplumların yapısal özelliklerine daha uygun bir anayasal düzenleme sunmaktadır. Çünkü derince bölünmüş toplumlarda, alt-topluluklar kendi grupsal kimlikleri çevresinde harekete geçmekte ve bu kimlikler belirginleşerek direngen hale gelmektedir. Derince bölünmüş toplumlarda etno-kültürel kimlikler, kendilerini tehdit altında hissettiklerinden dolayı kamusal alanda tanınmak ve görünürlük kazanmak istemektedirler. Uzlaştırma yaklaşımının öngördüğü anayasal düzenlemelerin etno-kültürel kimlikleri kamusal alanda tanınması ve bunlara kurumsal anlamda eşit bir saygı temin etmesi, bu tür kimliklere bir güven sağlamaktadır. Kamusal alanda eşit tanınmanın ve desteklenmenin sağladığı güven, bölünmüş toplumlarda gruplar arası ilişkilerde uzlaşı üretecektir.

Uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımı, bölünmüş toplumlar özelinde klasik anayasacılık ilkelerine ek politik ilkeler önererek güç ve iktidarı topluluklar arasında paylaşmaktadır. Bu bağlamda güç-paylaşım yaklaşımı için bölünmüş toplumlara yönelik yeni bir anayasacılık nitelemesi yapmak mümkündür. Güç-paylaşım yaklaşımı, klasik anayasacılık ilkelerinin güç ve iktidarı erkler arasında dağıtarak tek elde temerküzünü engellemenin yanı sıra gücü ve iktidarı etno-kültürel ve ulusal gruplar arasında dağıtarak tek bir topluluğun elinde birikmesini de önlemektedir. Uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımına dayalı anayasal düzenlemeler, toplumdaki belli başlı bütün alt-grupları yönetime dahil ederek yapısal şiddete neden olacak güç ve iktidardan dışlanmasını engellediğinden dolayı bölünmüş toplumlar için uzlaşı ve istikrar üretebilmektedir.

Uzlaştırma/güç-paylaşım yaklaşımının çokkültürcülük, bölgesel çoğulculuk, merkezcilik ve ortaklıkçılık şeklindeki alt yaklaşım ve stratejilerinin tamamı, devlet-altı etnik, dinsel, dilsel veya ulusal kimlikleri kamusal alanda tanımaktadır ve bütünleştirme yaklaşımı ile kıyaslandığında bölünmüş toplumlar için daha demokratik seçeneklerdir. Ancak uzlaştırma yaklaşımının bütün seçenekleri de bölünmüş toplumlar için eşit düzeyde demokratik ve rasyonel seçenekler değildir. Bu seçenekler arasında *ortaklıkçılık (consociationalism)*, güç ve iktidarı orantılı olarak alt gruplar arasında paylaşarak ve bu gruplara kamusal olarak özerklik sağlayarak bölünmüş toplumlar için en demokratik ve aynı zamanda en rasyonel alternatiftir. Güç-paylaşımının başka bir stratejisi olan *merkezcilik (centripetalism)*, genellikle ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin bölünmüş toplumlar için bir çözüm sunamayacağı eleştirisini yaparak kendi alternatif sistemini sunmaya çalışmaktadır. Merkezcilik, bölünmüş toplumlarda siyasi istikrarın ancak topluluklar arası karşılıklı ilişkiler inşa edilerek ve etnik olarak ihtilafli meselelerde siyasi “ılımlılık” geliştirilerek ulaşabileceğini ve bunun da en önemli yolunun ise ılımlı politikacıları “ödüllendirecek” ve radikal politikaları “cezalandırarak” bir seçim sistemi (alternatif oy sistemi) olduğunu ileri sürmektedir. Seçilecek politikacıların kendi etnik grubunun ötesinde diğer etnik grupları kapsayacak (*pan-etnik*) ılımlı bir kampanyaya sahip olması gerekmektedir. Ancak merkezciğin sunduğu bu sistemin, özellikle derince bölünmüş toplumlarda işlemesi, istikrar ve uzlaşma üretmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü derince bölünmüş toplumlarda azınlıklar, kendilerine kendi etnik liderleri tarafından temsil edilme imkanı sunmayan ve yalnızca başka bir grubun (çoğunluğun) daha “ılımlı” liderleri tarafından temsil edilme imkanını veren bir sistemi pek kabul etmeye yanaşmayacaklardır. Böylelikle derince bölünmüş toplumlarda bir çatışma yönetimi ve toplumsal uzlaştırma stratejisi olarak merkezcilik stratejisine başvurmak pek etkili olmayacağından dolayı ortaklıkçı güç-paylaşım sistemine de alternatif olamayacaktır.

Bölünmüş toplumlarda istikrar ve uzlaşma inşa etmenin esas unsurları olarak toplumdaki temel grupların devletin işleyişine dahil edilmesi, kamusal olarak kabul görmesi ve kendi “temel” işlerinde özerk olması, ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin içerisinde bulunmaktadır. Bu bağlamda ortaklıkçılık; etno-kültürel hatlar üzerinden

bölünmüş toplumları *yürütmede güç-paylaşımı, orantılılık, özerklik ve veto yetkisi* olarak birbirini tamamlayan temel dört ilke ve unsur çerçevesinde yönetmeyi sağlamaktadır. Ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin bu ilkeleri; bölünmüş toplumlarda çatışma ve ayrışmayı artırmaya neden olacak güç ve iktidarın bir etnik grubun elinde tekelleşmesini önleyerek, topluluklar arası ilişkilerde orantılılığa aykırı olmayan bir *eşitlik* geliştirmekte ve buna bağlı olarak bir arada barış içerisinde yaşama imkanlarını yaratmaktadır.

İlk dönemlerde bazı örnek uygulamaların (Hollanda, İsviçre, Avusturya, Belçika gibi birtakım Batı Avrupa ülkeleri) betimlenmesi olarak gelişen ortaklıkçı demokrasi, zamanla bölünmüş toplumlara yönelik demokratik bir çözümün “reçetesine” dönüşmüş ve etnik, dinsel, dilsel veya ulusal olarak bölünmüş birçok toplum tarafından bir çatışma yönetimi ve uzlaş stratejisi olarak başvurulmuştur. Ortaklıkçılık, bölünmüş her bir toplum için “sabit” ve spesifik bir takım kurum ve kurallardan ziyade daha “esnek” bir yapıya sahip olup temel ilkeler çerçevesinde her bir toplumun mahsus özelliklerine göre uyarlanabildiğinden dolayı, reel olarak “işlevsel” olduğu gibi uygulamada da çeşitlilik arz eden bir yöntem olmuştur. Bu çerçevede düzenlendiği ve uygulandığı her bir örnek ile gelişmiş ve yeniden şekillenmiştir.

Aynı zamanda ortaklıkçılığa yönelik yapılan akademik ve teorik tartışmalar da, ortaklıkçılığı yeniden biçimlendirmiştir. Çağdaş anlamda ilk olarak Arend Lijphart tarafından geliştirildiğinden bu yana ortaklıkçı teoriye yönelik yoğun akademik ve teorik tartışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda, özellikle revizyonist ortaklıkçılar olarak da nitelendirilen John McGarry ve Brendan O’Leary, ortaklıkçı teoriyi adeta yeniden şekillendirerek, güncelleyerek çok daha çağdaş hale getirmişlerdir. Kuzey İrlanda örneği üzerine yoğun çalışmalar yapan McGarry ve O’Leary, geleneksel ortaklıkçılığın çeşitli eksikliklerini ve zayıf noktalarını gidermişlerdir. Hem ortaklıkçılığın temel ilkelerinin zayıf noktalarını geliştirerek hem de geleneksel ortaklıkçılığın eksik bıraktığı bazı boyutlarla ilgili yeni ek ilke ve unsurlar ekleyerek ortaklıkçılığı yeniden biçimlendirmiş ve daha “esnek” ve uygulanabilir hale getirmişlerdir. Ortaklıkçı güç-

paylaşımının eksiklik ve zayıflıkların giderilmesi noktasında *korporatif ve liberal ortaklıkçılık* farkının belirlenmesi önemli bir gelişme olmuştur.

Geleneksel *korporatif ortaklıkçılığın* grupları etnik köken ve din gibi ölçüler çerçevesinde önceden belirlemesinin ve buna bağlı olarak yönetime dahil etmesinin aksine; *liberal ortaklıkçılık*, demokratik bir seçimde belirginleşen bütün politik kimlikleri (etnik veya etnik olmayan) düzenlemekte ve güç ve iktidara dahil etmektedir. Geleneksel korporatif ortaklıkçılığın etno-kültürel veya ulusal kimlikleri önceden kurumsallaştırması ile bazı gruplara veya “özgür” bireylere yönelik ortaya çıkabilecek ayrımcı durumlar liberal ortaklıkçılık ile giderilmiştir. Temel bir eleştiri olarak ortaklıkçılığın daha önceden var olan ve çatışmaların şiddetlenmesine neden olan etno-kültürel kimlikleri daha da güçlendirdiği ve kurumsallaştırdığı şeklindeki eleştiriler, liberal ortaklıkçılık ile geçerliliğini kaybetmiştir. Çünkü her türlü politik kimlik eşit derecede imkan sahibidir. Dolayısıyla liberal yöntem ile ortaklıkçılık daha da özgürlükçü ve demokratik bir nitelik kazanmıştır.

Ortaklıkçılık ile ilgili önemli bir gelişme de, *kompleks ortaklıkçılık* olarak nitelendirilen geleneksel ortaklıkçılığın ötesi bir ortaklıkçı modelin ortaya çıkmasıdır. Kompleks ortaklıkçılık; geleneksel ortaklıkçılığın eksik bıraktığı veya ihmal ettiği ulusal “self-determinasyon”, dış aktörlerin olumlu rolü gibi meseleler ile ilgili düzenlemeler yaparak ortaklıkçılığı klasik sınırlarının ötesine taşımış ve bölünmüş toplumların karmaşık yapılarına daha uygun hale getirmiştir. Dahası kompleks ortaklıkçılık, bölünmüş toplumlardaki çatışmaların çetrefilli yapısının zorunlu kıldığı silahsızlanma, güvenlik birimlerinin yeniden düzenlenmesi, politik mahkumların serbest bırakılması gibi tartışmalı ve ortaklıkçılığın temel ilkeleri çerçevesinde bir anayasal sistemin kurulmasına engel konularla baş etmek için ihtiyaç duyulan *yardımcı mekanizmalar* düzenlemektedir. Bazen bölünmüş toplumlarda, Kuzey İrlanda örneğinde olduğu gibi, en tartışmalı meseleler ortaklıkçılığın temel unsurlarından ziyade kompleks ortaklıkçılığın değinmiş olduğu konular üzerine yapılabilmektedir. Bu çerçevede ortaklıkçı-güç paylaşımı, ortaklıkçılığın klasik ilke ve unsurlarına ek düzenlemeler ile

başka yöntemlerle birlikte uygulanarak bölünmüş toplumun karmaşık yapısına yönelik de çözüm sunabilme potansiyeline sahip olmuştur.

Bölünmüş toplumlarda etnik çatışmaları yatıştırmaya ve uzlaşmayı geliştirmeye yönelik uluslararası toplum/yapı için ortaklıkçı güç paylaşım sisteminin sağlanması henüz tam ilkesel bir politikaya dönüşmemiş olmakla birlikte; uluslararası toplum, bir çatışma yönetimi ve uzlaştırma stratejisi olarak ortaklıkçı güç-paylaşımını son dönem birçok olay için savunmuş ve yerleştirmeye çalışmıştır. Uluslararası camianın ortaklıkçılığa yönelik gittikçe desteklemeye doğru bir ivme içinde olan tutumu, ortaklıkçılığın örneklerini (Bosna-Hersek, Irak, Makedonya, Kuzey İrlanda gibi birçok örnek) artırmıştır. Ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin örnekleri arasında öne çıkan bir örnek olarak Kuzey İrlanda ortaklıkçılık tecrübesi, derince bölünmüş toplumlar için oldukça öğretici bir tecrübe olmuştur. Dış aktörlerin olumlu katkısıyla Kuzey İrlanda'daki iki grup arasında uzun süre devam eden şiddetli çatışmalara yönelik yapılan müzakereler nihayetinde ortaklıkçı bir antlaşmayı sonuç vermiştir. Çok katmanlı örtüşen hatlar (dinsel, ekonomik, ulusal) üzerinden derince bölünmüş bir toplum olarak Kuzey İrlanda'da uzlaşma, kamusal alanda alt gruplara sağlanan eşit saygı ilkesi ile mümkün olmuştur. Eşit saygı ilkesi ise, ortaklıkçılığın temel ilkeleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Kuzey İrlanda ortaklıkçı tecrübesi, klasik ortaklıkçılığın sınırlarının ötesinde bir tecrübe olarak ortaklıkçılık teorisinin gelişimine de katkı sağlamıştır. En nihayetinde ortaklıkçılık ile etno-ulusal hat üzerinden derince bölünmüş bir yapıda olan Kuzey İrlanda'da doğrudan şiddet sonlanmış, negatif barış ortamı kurulmuş ve pozitif barışın zemini inşa edilmiştir.

Son olarak; ortaklıkçılık, etno-kültürel ve ulusal hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlarda demokrasi, istikrar ve uzlaşmanın sağlanmasına yönelik mevcut alternatifler arasında en demokratik ve rasyonel/uygulanabilir strateji/sistemdir. Ancak ortaklıkçı modelin seçenekler arasında en iyi alternatif olması, ortaklıkçılığın “kusursuz” ve “mükemmel” olduğu anlamına gelmemekte ve her türlü soruna çözüm üretecek bir formül olduğunu ifade etmemektedir. Ayrıca “normal” toplumlara nazaran bölünmüş toplumlarda demokrasi ve istikrarı yerleştirmek ve/ya geliştirmek oldukça zor

bir uğraş ve ortaklıkçılık sisteminin de karmaşık özellikli olmasından dolayı, ortaklıkçılığın her durumda kolay uygulanabileceğini iddia etmek pek muhtemel görünmemektedir. Ortaklıkçılığın bütün bağlamlarda kolay ve her bir derde deva bir ilaç olmaması da, bölünmüş toplumlar için diğer alternatif stratejileri daha tercih edilebilir kılmamaktadır. Ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin ilke ve unsurlarını göz önünde bulundurmayan ve tamamen değerlendirme dışı bırakan herhangi bir yaklaşım ve sistemin derince bölünmüş bir toplumda istikrar, demokrasi ve barış sağlaması olası değildir. Dolayısıyla derince bölünmüş her bir toplumun “özgün” koşulları çerçevesinde ortaklıkçılığın temel ilke ve unsurlarına bağlı olarak düzenlenecek bir anayasal tasarım, en iyi çözüm yolu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ackermann, Alice, “Reconciliation as a Peace-Building Process in a Postwar Europe: The Franco-German Case”, *Peace and Change*, Vol. 19, Issue 3, July 1994, ss. 229-250.
- Adams, Gerry, *Hope and History: Making Peace in Ireland*, Brandon Books, Dingle, 2003.
- Aktaş, Murat, “Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler”, içinde *Çatışma Çözümleri ve Barış*, Der. Murat Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 225-267.
- Aktoprak, Elçin, *Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa’da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Akyeşilmen, Nezir, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, içinde *Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Ed. Nezir Akyeşilmen, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013, ss. 18-44.
- Alpkaya, Gökçen, “Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 55, Sayı 2, 2000, ss. 1-19.
- Alter, Peter, *Nationalism*, Edward Arnold Publisher, London, 1994.
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009.
- Andeweg, Rudy B., “Consociational Democracy”, *Annual Review of Political Science*, Vol.3, Issue 1, 2000, ss. 509-536.

Anglo-Irish Agreement - Chronology of Events,
<http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/chron.htm>.

Anglo-Irish Agreement – Document, <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/aiadoc.htm>.

Applebaum, Anne, *Gulag: A History*, Penguin, London, 2003.

Apter, David, *The Political Kingdom in Uganda: A Study in Bureaucratic Nationalism*, Princeton University Press, 1961.

Aunger, Edmund A., “Religion and Occupational Class in Northern Ireland”, *Economic and Social Review*, Vol. 7, Issue 1, 1975, ss. 1-18.

Axt, Heinz-Jürgen / Milososki, Antonio / Schwarz, Oliver, *Conflict: A Literature Review*, University Of Duisburg-Essen Institute for Political Science, Essen, 2006. <http://docslide.net/download/link/conflict-review> (Erişim, 05.07.2018).

Bardon, Jonathan, *A History of Ulster*, Second Edition, Blackstaff Press, Belfast, 2001.

Barry, Brian, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, Massachusetts, 2001.

Bauer, Otto, *The Question of Nationalities and Social Democracy*, Ed. Ephraim Nimni, Trans. Joseph O'Donnell, University of Minnesota Press, Minneapolis / London, 2000.

Bauman, Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Bayer, Reşat, “Barış ve İhtilaf Çözümü”, içinde *Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, Der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 33-69.

Becker, Elizabeth, *When the War Was Over: Cambodia and the Khmer Rouge Revolution*, Public Affairs, New York, 1998.

- Belloni, Roberto, “‘Meditation’ and ‘Arbitration’ in Intractable Conflicts”, *Ethnopolitics*, Vol. 8, No. 2, June 2009, ss. 247-248.
- Belmont, Katharine / Mainwaring, Scott / Reynolds, Andrew, “Introduction: Institutional Design, Conflict Management, and Democracy”, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford, 2002, ss. 1-11.
- Benedikter, Thomas, *Modern Özerklik Sistemleri: Dünya Özerklik Örnekleri*, Çev. Hülya Türker / Mehmet Salim ve diğerleri, Nika Yayınevi, Ankara, 2014.
- Berg, Eiki / Ben-Porat, Guy, “Introduction: Partition vs. Power-Sharing?”, *Nations and Nationalism*, Vol. 14, Issue 1, 2008, ss. 29-37.
- Berry, John W., “Acculturation as varieties of adoption”, in *Acculturation: Theory, Models and Some New Findings*, Ed. A. M. Padille, Westview Press, Boulder (Colorado), 1980, ss. 9-25.
- Bew, Paul, “Moderate Nationalism And The Irish Revolution, 1916-1923”, *The Historical Journal*, Vol. 42, Issue 3, 1999, ss. 729-249.
- Bieber, Florian, “Power-Sharing After Yugoslliavia: Functionality and Dysfunctionality of Power-Sharing Institutions in Post-War Bosnia, Macedonia, and Kosova”, içinde *From Power-Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen’s University Press, Montreal / Kingston, 2005, ss. 85-103.
- Bieber, Florian, “The Balkans: The Promotion of Power Sharing by Outsiders”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 312-326.

Bloody Sunday, <https://www.britannica.com/event/Bloody-Sunday-Northern-Ireland-1972>. Erişim: 04.07.2018.

Bochsler, Daniel, “Non-Discriminatory Rules and Ethnic Representation: The Election of The Bosnian State Presidency”, *Ethnopolitics*, Vol. 11, No. 1, 2012, ss. 66-84.

Bogaards, Matthijs, “The Favourable Factors for Consociational Democracy: A Review”, *European Journal of Political Research*, Vol. 33, Issue 4, 1998, ss. 475-496.

Bogaards, Matthijs, “The Uneasy Relationship between Empirical and Normative Types in Consociational Theory”, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, Issue 4, 2000, ss. 395-425.

Brass, Paul R., “Ethnic Conflict in Multiethnic Societies: The Consociational Solution and Its Critics”, içinde *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Sage Publications, New Delhi, 1991, ss. 333-348.

Braude, Benjamin, “The Success of Religion as a Source for Comromise in Divided Empires: Ottoman and Safavid, Past and Present”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 176-197.

Brown, Michael E., “Causes and Implations of Ethnic Conflict”, *Ethnic Conflict and International Security*, Ed. Michael E. Brown, Princeton University Press, Princeton, 1993, ss. 3-26.

Buchanan, Allen, “Democracy and Secession”, *National Self-Determination and Secession*, Ed. Margaret Moore, Oxford University Press, New York, 1998, ss. 14-33.

Buckland, Patrick, *A History of Northern Ireland*, Holmes & Meier Publishers Inc., New York, 1981.

Cairns, Ed, “Northern Ireland: Power Sharing, Contact, Identity, and Leadership”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 279-288.

Carl J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America*, Blaisdell Publishing, Boston; Ginn, 1950.

Choudhry, Sujit, “Bridging Comperative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies”, içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, ss. 3-40.

Coakley, John, “The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology”, *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4, 1992, ss. 343-358.

Coakley, John, “Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-Territorial Autonomy”, *International Political Science Review*, Vol. 15, No. 3, 1994, ss. 297-314.

Coakley, John, “Ethnic Conflict and Its Resolution: The Northern Ireland Model”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 9, No. 3, 2003, ss. 25-53.

Coakley, John, “Comparing Ethnic Conflicts: Common Patterns, Shared Challenges”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 15, Issue 3-4, 2009, ss. 261-279.

Coakley, John, “Ethnic Conflict Resolution: Routes Towards Settlement”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 15, Issue 3-4, 2009, ss. 462-483.

Consociation / Definition of *consociation* in English, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/consociation> (Erişim: 10.01.2018).

Cornell, Svante E., “Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective”, *World Politics*, Vol. 54, No. 2, 2002, ss. 245-276.

Çelik, Ayşe Betül, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, içinde *Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, Der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 163-188.

Daalder, Hans, “On Building Consociational Nations: The Cases of Netherlands and Switzerland”, *International Social Science Journal*, Vol. 23, No. 3, 1971, ss. 355-370.

Daalder, Hans, *State Formation, Parties and Democracy: Studies in Comparative European Politics*, ECPR Press, 2011.

Darby, John, *Conflict in Northern Ireland: The Development of a Polarised Community*, Gill and Macmillan, Dublin, 1976.

De Tocqueville, Alexis, *Democracy in America*, Trans. Henry Reeve, Pennsylvania State University Electronic Classics Series Publication, 2002.

Deschouwer, Kris / Van Parij, Philippe, “Electoral Engineering for a Stalled Federation”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 112-131.

Diamond, Larry, *Developing Democracy: Toward Consolidation*, John Hopkins University Press, Baltimore / London, 1999.

Dixon, Paul, “Paths to Peace in Northern Ireland (II): The Peace Processes 1973–74 and 1994–96”, *Democratization*, Vol. 4, Issue 3, 1997, ss. 1-25.

Dixon, Paul, “Political Skills or Lying and Manipulation? The Choreography of the Northern Ireland Peace Process”, *Political Studies*, Vol. 50, 2002, ss. 725- 741.

Dixon, Paul, “Why the Good Friday Agreement in Northern Ireland Is Not Consociational”, *Political Quarterly*, Vol. 76, No. 3, 2005, ss. 357-367.

- Dixon, Paul, *Northern Ireland: The Politics of War and Peace*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2008.
- Donohue, Laura K., “Regulating Northern Ireland: The Special Powers Acts, 1922-1972”, *The Historical Journal*, Vol. 41, No. 4, 1998, ss. 1089-1120.
- Elazar, Daniel J., *Exploring Federalism*, University of Alabama Press, Alabama, 1987.
- Elise, Sharon, “Assimilation Theories”, *Salem Press Encyclopedia*, January 2017.
- Emiroğlu, Kudret / Aydın, Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2001.
- Eriksen, Thomas Hylland, *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış*, Çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.
- Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Finlay, Andrew, *Governing Ethnic Conflict: Consociation, Identity and the Price of Peace*, Routledge Publishing, New York, 2011.
- Fisas, Vicenç, *Dünyada Barış Süreçleri ve Kürt Sorunu İçin İpuçları*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- Fisk, Robert, *In Time of War: Ireland, Ulster and Price of Neutrality, 1939-1945*, University of Pennsylvania Press, 1983.
- FitzGerald, Garret, *All in a Life: An Autobiography*, Gill and Macmillan, Dublin, 1991.
- Flynn, M. K., “Between Autonomy and Federalism: Spain”, içinde *Managing and Settling Ethnic Conflicts: Perspectives on Successes and Failures in Europa, Africa and Asia*, Ed. Ulrich Schneckener / Stefan Wolff, Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 139-160.

- Foley, Michael, *The Silence of Constitutions: Gaps, ‘Abeyances’ and Political Temperament in the Maintenance of Government*, Routledge, London / New York, 1989.
- Fontana, Guiditta, *Education Policy and Power-Sharing in Post-Conflict Societies: Lebanon, Northern Ireland, and Macedonia*, Palgrave Macmillan, 2017.
- Forsyth, Murray, ‘‘Introduction’’, içinde *Federalism and Nationalism*, Ed. Murray Forsyth, Leicester University Press, Leicester / London, 1989, ss. 1-7.
- Foster, Robert Fitzroy, *Modern Ireland History 1600-1972*, Allen Lane Published, London, 1988, s. 584.
- Fraser, Nancy, ‘‘Rethinking Recognition’’, *New Left Review*, No. 3, May/June 2000, ss. 107-120.
- Friedrich, Carl J., *Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America*, Ginn Publishing, Boston, 1950.
- Fussell, James T., ‘‘A Crime without a Name’’, <http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm> (Erişim: 10.06.2017).
- Galtung, Johan, ‘‘Violence, Peace, and Peace Research’’, *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, 1969, ss. 169-191.
- Galtung, Johan, ‘‘Cultural Violence’’, *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, Aug 1990, ss. 291-305.
- Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönuştörmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, Çev. Havva Kök, Usak Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012.
- Gatrell, Peter, ‘‘Trajectories of Population Displacement in the Aftermath of Two World Wars’’, içinde *The Disentanglement of Populations: Migration*,

Expulsion and Displacement in Postwar Europe, 1944-49, Ed. Jessica Reinisch / Elizabeth White, Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2011, ss. 3-26.

Geertz, Clifford, “The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States”, *The Interpretation of Cultures*, Fontana Press, London, 1973, ss. 255-310.

Gellner, Ernest, *Ulus ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı / Günay Göksü Ezdoğan, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

Ghai, Yash, “Ethnicity and Autonomy: A Framework for Analysis”, içinde *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Ed. Yash Ghai, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, ss. 1-26.

Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedan Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2008.

Gillespie, Gordon, “The Sunningdale Agreement: Lost Opportunity Or An Agreement Too Far?”, *Irish Political Studies*, Vol. 13, Issue 1, 1998, ss. 100-114.

Gillis, John R. (ed), *Commemoration: The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

Government of Ireland Act 1920,

http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1920/67/pdfs/ukpga_19200067_en.pdf.

Erişim: 23.06.2018.

Gözler, Kemal, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa, 2009.

Göztepe, Ece, “Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt’in ‘Anayasa Öğretisi’”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, Cilt 73, Sayı 1, 2015, ss. 129-180.

Guelke, Adrian, *Northern Ireland: The International Perspective*, Gill and Macmillan, Dublin, 1988.

- Guelke, Adrian, *Politics in Deeply Divided Societies*, Polity Press, 2012.
- Gurr, Ted Rober, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institutes of Peace Press, Washington, DC, 1993.
- Gülboy, Pınar Erkem, *Sömürgeden Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2015.
- Gürkaynak, Esra Çuhadar, “Çatışma Ortamlarında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış”, içinde *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, Der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 131-161.
- Habermas, Jürgen, “Address: Multiculturalism and the Liberal State”, *Stanford Law Review*, Vol. 47, No. 5, 1995, ss. 849-853.
- Habermas, Jürgen, “The European Nation State. Its Achievements and Its Limitations. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”, *Ratio Juris*, Vol. 9, Issue 2, 1996, ss. 125-137.
- Habermas, Jürgen, “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- Halpern, Sue M., “The Disorderly Universe of Consociational Democracy”, *West European Politics*, Vol. 9, Issue 2, 1986, ss. 181-197.
- Hayes, Bernadette C. / McAllister, Ian, *Conflict to Peace Politics and Society in Northern Ireland over Half a Century*, Menchester University Press, Manchester / New York, 2013.
- Heywood, Andrew, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çev. Hayrettin Özler, Adres Yayınları, 2012.
- Heywood, Andrew, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev. Fahri Bakıcı, BB101 Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015.

- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2007.
- Hobsbawm, Eric J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2010.
- Hollis, Daniel Webster, *The History of Ireland*, Greenwood Press, London, 2001.
- Horowitz, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, Berkeley, 1985.
- Horowitz, Donald L., "Ethnic Conflict Management for Policymakers", içinde *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, Ed. Joseph V. Montville, Lexington Books, Lexington, 1990, ss. 115-130.
- Horowitz, Donald L., *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- Horowitz, Donald L., "Constitutional Design: Proposals Versus Processes", içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford / New York, 2002, ss. 15-36.
- Horowitz, Donald L., "Explaining the Northern Ireland Agreement: The Sources of an Unlikely Constitutional Consensus", *British Journal of Political Science*, Vol. 32, Issue 2, 2002, ss.193–220.
- Horowitz, Donald L., "The Many Uses of Federalism", *Drake Law Review*, Vol: 55, No. 4, 2007, ss. 953-966.
- Horowitz, Donald L., "Conciliatory Institutions and Constitutional Processes in Post-conflict States", *William and Mary Law Review*, Vol. 49, Issue 4, 2008, ss. 1213-1248.

- Irish Republican Army*, <https://www.britannica.com/topic/Irish-Republican-Army>.
Erişim: 20.06.2018.
- Jennings, Ivor, *The Approach to Self-Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1956.
- Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, 1993*,
<http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm>
- Jones, Adam, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge Published, London / New York, 2006.
- Kalaycı, Hüseyin, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, *Doğu ve Batı Düşünce Dergisi-Etnisite*, Sayı 44, Yıl 11, Ankara, 2008, ss. 91-113.
- Kaufmann, Chaim, “Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars”, *International Security*, Vol. 20, No. 4, Spring 1996, ss. 136-175.
- Kaufmann, Chaim, “When All Else Fails”, *International Security*, Vol. 23, No. 2, Fall 1998, ss. 120-156.
- Keane, John, *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, Çev. Bülent Peker, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kelman, Herbert C., “Transforming the Relationship Between Former Enemies: A Social-Psychological Analysis”, içinde *After the Peace: Resistance and Reconciliation*, Ed. Robert L. Rothstein, Lynne Rienner Publisher, Boulder (Colorado) / London, 1999, ss. 193-205.
- Kerr, Michael, *The Destructors: The Story of Northern Ireland’s Lost Peace Process*, Irish Academic Press, Dublin, 2011.
- Kuper, Adam, *Culture: The Anthropologists’ Account*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) / London, 1999.

Kuper, Leo, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, Penguin Paperbacks, Harmondsworth, 1981.

Kurubaş, Erol, ‘‘Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki’’, *Doğu ve Batı Düşünce Dergisi-Etnisite*, Sayı 44, Yıl 11, Ankara, 2008, ss. 11-41.

Kymlicka, Will, *Multicultural Odysseys: Navigating The New International Politics of Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Kymlicka, Will, ‘‘The Internationalization of Minority Rights’’, içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, ss. 111-140.

Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Lapidoth, Ruth, *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, USA Institute of Peace Press, Washington DC., 1997.

Lederach, John Paul, *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*, Syracuse University Press, New York, 1995.

Lehmbruch, Gerhard, ‘‘Consociational Democracy in The International System’’, *European Journal of Political Research*, Vol. 3, Issue 4, December 1975, ss. 377-391.

Letter of Resignation Martin McGuinness,
<https://www.documentcloud.org/documents/3258303-Letter-of-Resignation-Martin-Mcguinness.html>.

Lemarchand, Rene, ‘‘Consociationalism and Power Sharing in Africa: Rwanda, Burundi, and the Democratic Republic of the Congo’’, *African Affairs*, Vol. 106, Issue 422, 2007, ss. 1-20.

- Lemkin, Raphael, “Genocide: A Modern Crime”, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/freeworld1945.htm>. (Erişim: 06.06.2010).
- Lenin, Viladimir İlyiç, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. Müzaffer Ardos, Sol Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1979.
- Lerner, Hanna, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Lerner, Hanna, “Derinden Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, Çev. Burak Çağ / Elif Eren Koç, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 73, Sayı 1, 2015, ss. 485-504.
- Lewis, William Arthur, *Politics in West Africa*, Oxford University Press, Toronto / New York, 1965.
- Lijphart, Arend, “Typologies of Democratic Systems”, *Comparative Political Studies*, Vol. 1, No. 1, April 1968, ss. 3-44.
- Lijphart, Arend, “Majority Rule versus Democracy in Deeply Divided Societies”, *Politikon*, Vol. 4, No. 2, 1977, ss. 113-126.
- Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977.
- Lijphart, Arend, “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3, 1979, ss. 499-515.
- Lijphart, Arend, “Consociational Theory: Problems and Prospects”, *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 3, 1981, ss. 355-360.
- Lijphart, Arend, “Consociation: The Model and its Applications in Divided Societies”, içinde *Political Co-operation in Divided Societies*, Ed. Desmond Rea, Gill and Macmillan, Dublin, 1982, ss. 166-186.

Lijphart, Arend, *Power-Sharing in South Africa*, University of California Press, Berkeley, 1985.

Lijphart, Arend, “Self-Determination versus Pre-Determination of Ethnic Minorities in Power-Sharing Systems”, içinde *The Rights of Minority Cultures*, Ed. Will Kymlicka, Oxford University Press, Oxford, 1995, ss. 275-287.

Lijphart, Arend, *Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, Çev. Ergun Özbudun / Esin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

Lijphart, Arend, “Definitions, Evidence, and Policy: A Response to Matthijs Bogaards’ Critique”, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, Issue. 4, 2000, ss. 425-431.

Lijphart, Arend, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, içinde *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, Oxford University Press, Oxford / New York, 2002, ss. 37-54.

Lijphart, Arend, “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2, 2004, ss. 96-109.

Lijphart, Arend, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, Routledge Press, London / New York, 2008.

Lijphart, Arend, *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*, Çev. Güneş Ayas / Utku Umut, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

Lintott, Andrew, *The Constitution of the Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford, 1999.

Linz, Juan J., “Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?”, içinde *The Failure of Presidential Democracy*, Ed. Juan J. Linz / Arturo Valenzuela, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, ss. 3-90.

- Lund, Michael, “Improving Conflict Prevention by Learning from Experience: Context, Issues, Approaches, and Findings”, Management Systems International, Inc., and Center for Strategic and International Studies Washington, D.C. October 25, 1999. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacl861.pdf (Erişim: 04.07.2017).
- Lustick, Ian, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, *World Politics*, Vol. 31, No. 3, April 1979, ss. 325-344.
- Lustick, Ian S., “Lijphart, Lakatos, and Consociationalism”, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, Oct. 1997, ss. 88-117.
- Mansergh, Nicholas, *The Government of Northern Ireland: A Study in Devolution*, George Allen & Unwin Ltds., London, 1936.
- May, Stephen, “Language Policy and Minority Rights”, içinde *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed. Thomas Ricento, Blackwell Publishing, Oxford, 2006, ss. 255-272.
- McCulloch, Allison, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, *Ethnopolitics*, Vol. 12, No. 2, 2013, ss. 111-132.
- McCulloch, Allison, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, Routledge Press, Abington Oxon / New York, 2014.
- McCulloch, Allison, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, *Democratization*, Vol. 21, No. 3, 2014, ss. 501-518.
- McEvoy, Joanne, “The Institutional Design of Executive Formation in Northern Ireland”, *Regional & Federal Studies*, Vol. 16, Issue 4, 2006, ss. 447-464.
- McEvoy, Joanne, “We Forbid! The Mutual Veto and Power-Sharing Democracy”, içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O’Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 253-277.

- McEvoy, Joanne, *Power-Sharing Executives: Governing in Bosnia, Macedonia, and Northern Ireland*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2015.
- McGarry, John, “Consociational Theory and Northern Ireland’s Good Friday Agreement”, içinde *European Yearbook of Minority Issues*, Kluwer Law International, The Hague, 2003, ss. 283-298.
- McGarry, John, “Asymmetry in Federations, Federacies and Unitary States”, *Ethnopolitics*, Vol. 6, No. 1, 2007, ss. 105-116.
- McGarry, John / O’Leary, Brendan, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, içinde *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry / Brendan O’Leary, Routledge Published, London / New York, 1993, ss. 1-40
- McGarry, John / O’Leary, Brendan, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, içinde *The Northern Ireland Conflict: Consociational Engagements*, Ed. John McGarry / Brendan O’Leary, Oxford University Press, Oxford, 2004, ss. 1-60.
- McGarry, John / O’Leary, Brendan, “Stabilising Northern Ireland’s Agreement”, *The Political Quarterly*, Vol. 75, Issue 3, 2004, ss. 213-225.
- McGarry, John / O’Leary, Brendan, “Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation”, içinde *From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen’s University Press, Montreal / Kingston, 2005, ss. 263-296.
- McGarry John / O’Leary Brendan, “Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland”, *Government and Opposition*, Vol. 41, Issue 1, 2006, ss. 43-63.

- McGarry, John / O'Leary, Brendan, "Consociational Theory, Northern Ireland's Conflict, and its Agreement 2. What Critics of Consociation Can Learn from Northern Ireland", *Government and Opposition*, Vol. 41, No. 2, 2006, ss. 249-277.
- McGarry, John / O'Leary, Brendan, "Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription", *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 5, No. 4, 2007, ss. 670-698.
- McGarry, John / O'Leary, Brendan, "Power Shared after the Death of Thousands", içinde *Consociational Theory: McGarry and O'Leary and Northern Ireland*, Ed. Rupert Taylor, Routledge Press, London / New York, 2009, ss. 13-84.
- McGarry, John / O'Leary, Brendan, "Consociation and its critics: Northern Ireland after the Belfast Agreement", içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, ss. 369-408.
- McGarry, John / O'Leary, Brendan, "Territorial Pluralism: Its Forms, Flaws, and Virtues", içinde *Federalism, Plurinationality and Democratic Constitutionalism: Theory and Cases*, Ed. Ferran Requejo / Miquel Caminal, Routledge, Abingdon OX / New York, 2012, ss. 17-50.
- McGarry, John / O'Leary, Brendan / Simeon, Richard, "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation", içinde *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010, ss. 41-88.
- McRae, Kenneth, *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Switzerland*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo (ON.), 1984.
- Metscher, Priscilla, "'Ireland Her Own': Radical Movements in Nineteenth-Century Ireland", *The Republic*, Issue 2, Spring/Summer 2001, ss. 59-71.

- Mill, John Stuart, *Considerations on Representative Government, On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Motala, Ziyad, “Constitution-Making in Divided Societies and Legitimacy: Lessons from The South African Experience”, *Temple Political & Civil Rights Law Review*, Vol. 15, No. 1, 2005, ss. 147-163.
- Mushtaq, Muhammad / Ayaz, Muhammad / Alqama, Syed Khawja, “Examining the Favourable Factors for Consociational Democracy in Pakistan”, *European Journal of Social Sciences*, Vol. 20, No. 2, 2011, ss. 275-287
- Mühlbacher, Tamirace Fakhoury, *Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather: The Case of Lebanon*, Vs Verlag Publisher, Wiesbaden, 2009.
- Müller, Jan-Werner, *Anayasal Yurtseverlik*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.
- Nalbant, Atilla, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Nimni, Ephraim, “National Cultural Autonomy as an Alternative to Minority Territorial Nationalism”, içinde *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, Ed. David Smith / Karl Cordell, Routledge, New York, 2008, ss. 9-28.
- Nordlinger, Eric A., *Conflict Regulation in Divided Societies*, Harvard University Press, USA, 1972.
- Nordlinger, Eric A., *On the Autonomy of the Democratic State*, Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts, 1982.
- Northern Ireland Civil Rights Association Constitution and Rules*, http://cain.ulst.ac.uk/proni/1968/proni_HA-32-2-28_1968-nd.pdf. Erişim: 03.07.2018.

Northern Ireland Constitution Act 1973,
https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/36/pdfs/ukpga_19730036_en.pdf.

Northern Ireland Constitutional Proposals (1973),
<http://cain.ulst.ac.uk/hms0/cmd5259.htm>.

O'Duffy, Brendan, "Containment or Regulation? The British Approach to Ethnic Conflict in Northern Ireland", içinde *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry / Brendan O'Leary, Routledge Published, London and New York, 1993, ss. 128-1150.

O'Flynn, Ian, "Democratic Theory and Practice in Deeply Divided Societies", *Representation*, Vol. 46, No. 3, 2010, ss. 281-293.

O'Leary, Brendan, "The Limits to Coercive Consociationalism in Northern Ireland", *Political Studies*, Vol. 37, Issue 4, 1989, ss. 562-588.

O'Leary, Brendan, "An iron law of nationalism and federation?: A (neo-Diceyan) theory of the necessity of a federal Staatsvolk, and of consociational rescue", *Nations and Nationalism*, Vol. 7, No. 3, 2001, ss. 273-296.

O'Leary, Brendan, "Consociation: Refining the Theory and a Defence", *International Journal of Diversity in Organizations, Communities and Nations*, 3, 2003, ss. 693-755.

O'Leary, Brendan, "Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments", içinde *From Power-Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen's University Press, Montreal / Kingston, 2005, ss. 3-43.

O'Leary, Brendan, "Foreword: The Realism of Power-Sharing", içinde *Imposing Power-Sharing: Conflict and Coexistence in Northern Ireland and Lebanon*, Ed. Michael Kerr, Irish Academic Press, Dublin, 2006.

- O'Leary, Brendan, "Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction", içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O'Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 1-64.
- O'Leary, Brendan, "Power Sharing: An Advocate's Conclusion", içinde *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy / Brendan O'Leary, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania; Philadelphia, 2013, ss. 386-422.
- O'Leary, Brendan / McGarry, John, *The Politics of Antagonism: Understanding Northern Ireland*, Second Edition, The Athlone Press, London, 1996.
- Özbudun, Ergun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1-4, 1995, ss. 521-539.
- Özbudun, Ergün, "Anayasa Yapımında Perakendeci Yöntem", *Yeni Türkiye*, Sayı 50, Ocak/Şubat 2013, ss. 196-197.
- Özbudun, Ergun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Paine, Thomas, *İnsan Hakları*, Çev. Mehmet Osman Dostel, İletişim Yayınları, 2017.
- Powell, Jonathan, *Great Hatred, Little Room: Making Peace in Northern Ireland*, Bodley Head, London, 2008.
- Pringle, D. G., "Electoral Systems and Political Manipulation: A Case Study of Northern Ireland in the 1920s", *The Economic and Social Review*, Vol 11, No. 3, April, 1980, ss. 187-205.
- Purdie, Bob, *Politics in the Streets: The Origins of the Civil Rights Movement in Northern Ireland*, The Blackstaff Press, Belfast, 1990, s. 133.
- Reilly, Benjamin, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Reilly, Benjamin, “Centripetalism”, içinde *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, Ed. Karl Cordell / Stefan Wolff, Routledge Press, London, 2011, ss. 288-299.

Reimann, Cordula, *Assessing the State-of-the-Art in Conflict Transformation*, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, Berlin, 2005.
http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/reimann_handbook.pdf (Erişim: 05.07.2017).

Renan, Ernest, “Ulus Nedir?”, *Ulus Nedir?*, Ernest Renan, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 33-52.

Report of the International Body on Arms Decommissioning, 22 January 1996,
<http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/gm24196.htm>

Reynolds, Andrew, *Designing Democracy in a Dangerous World*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Reynolds, Andrew / Reilly, Ben / Ellis, Andrew (Ed), *Electoral System Design: The International IDEA Handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2008.

Roeder, Philip G., “Power Dividing as Alternative to Ethnic Power Sharing”, içinde *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars*, Ed. Philip G. Roeder / Donald Rotchild, Cornell University Press, New York, 2005, ss. 51-82.

Rosdolsky, Roman, *Engels and the “Nonhistoric” Peoples: The National Question in the Revolution of 1848*, Trans. / ed. John-Paul Himka, Critique Books, London, 1986.

Ross, William H. / Conlon, Donald E., “Hybrid Forms of Third-Party Dispute Resolution: Theoretical Implications of Combining Mediation and Arbitration”, *Academy of Management Review*, Vol. 25, No. 2, 2000, ss. 416-427.

- Rothchild, Donald / Roeder, Philip G., “Power Sharing as an Impediment to Peace and Democracy”, içinde *Sustainable Peace: Power and Democracy after Civil Wars*, Ed. Philip G. Roeder / Donald Rothchild, Cornell University Press, Ithaca / London, 2005, ss. 29-50.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, IX. Baskı, İstanbul, 2012.
- Ruane, Joseph / Todd, Jennifer, *The Dynamics of Conflict in Northern Ireland: Power, Conflict and Emancipation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Rummel, Rudolph J., *Death by Government, with a Foreword by Irving Louis Horowitz*, 7. Printing, Transaction Publisher, New Brunswick / London, 2009.
- Russel, Bertrand, *Power: A New Social Analysis*, Routledge Classics, London/New York, 2004.
- Ruth, Michael, “Self-Determination (political Principle)”, *Salem Press Encyclopedia*, January 2016.
- Saidman, Stephen M., “Overlooking the Obvious: Bringing International Politics Back into Ethnic Conflict Management”, *International Studies Review*, Vol. 3, Issue 3, 2002, ss. 63-86.
- Sambanis, Nicholas, “Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature”, *World Politics*, Vol. 52, No. 4, July 200, ss. 437-483.
- Sancar, Mithat, “Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı 13, 2001, ss. 25-45.
- Sancar, Mithat, “Kürt Sorununda Barış... Ama Nasıl?”, *Birikim Dergisi*, Sayı 195, İstanbul, Temmuz 2005, ss. 60-65.

- Sancar, Mithat, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hesaplaşma Kültürüne*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Schabas, William A., *Genocide in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Schachter, Ariela, “From ‘Different’ to ‘Similar’: An Experimental Approach to Understanding Assimilation”, *American Sociological Review*, Vol. 81, No. 5, 2016, ss. 981-1013.
- Schmitt, Carl, *Constitutional Theory*, Trans. Jeffrey Seitzer, Duka University Press, Durham, 2008.
- Schnapper, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, Çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Schneckener, Ulrich, “Making Power-Sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation”, *Journal of Peace Research*, Vol. 39, No. 2, 2002, ss. 203-228.
- Schneckener, Ulrich / Senghaas, Dieter, “In Quest of Peaceful Coexistence - Strategies in Regulating Ethnic Conflicts”, içinde *Radical Ethnic Movements in Contemporary Europe*, Ed. Farimah Daftary / Stefan Troebst, Berghahn Books, Oxford, 2004, ss. 166-200.
- Schwartz, Alex, “Patriotism or Integrity? Constitutional Community in Divided Societies”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 31, No. 3, 2011, ss. 503-526.
- Schwartz, Seth J. / Unger, Jennifer B. ve diğerleri, “Rethinking the Concept of Acculturation: Implications for Theory and Research”, *American Sociological Association*, Vol. 65, No. 4, 2010, ss. 237-251.
- Selway, Joel / Templeman, Kharis, “The Myth of Consociationalism, Conflict Reduction in Divided Societies”, *Comparative Political Studies*, Vol. 45 No. 12, 2012, ss. 1542-1571.

- Shils, Edward, “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, No. 2, June 1957, ss. 130-145.
- Sisk, Timothy D., *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace, Washington DC., 1996.
- Skutnabb-Kangas, Tove, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Routledge Press, New York, 2008.
- Smith, Anthony D., *Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara, 2013.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2016.
- Smootha, Sammy, “Types of Democracy and Modes of Conflict Management in Ethnically Divided Societies”, *Nations and Nationalism*, Vol. 8, Issue 4, 2002, ss. 423-431.
- Snyder, Jack, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, W.W. Norton & Company, New York, 2000.
- Somersan, Semra, “Babil Kulesi’nde Etnilerden Ulus-Devletlere”, *Doğu ve Batı Düşünce Dergisi-Etnisite*, Sayı 44, Yıl 11, Ankara, 2008, ss. 75-90.
- Stainbridge, Karen, “Nationalism, international factors and the ‘Irish question’ in the era of the First World War”, *Nations and Nationalism*, Vol. 11, Issue 1, 2005, ss. 21–42.
- Steiner, Jürg, “The Consociational Theory and Beyond”, *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 3, 1981, ss. 339-354.

Şen, Mustafa Kemal / Haşlak, İrfan, “Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, ss. 29-53.

Şöhret, Mesut, “Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 4, 2013, ss. 39-76.

Taylor, Charles, “Tanınma Politikası”, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Haz. Amy Gutmann, Çev. Yurdanur Salman, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010, ss. 46-93.

Taylor, Rupert, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, içinde *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and Northern Ireland*, Ed. Rupert Taylor, Routledge Press, London / New York, ss. 1-11.

The Agreement: Agreement Reached in the Multi-Party Negotiations (10 April 1998), <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm> .

The Belfast Agreement, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/136652/agreement.pdf. (Erişim: 05.02.2018).

The Campaign for Social Justice, <http://cain.ulst.ac.uk/events/crights/pdfs/cs85.pdf>.
Erişim: 01.07.2018.

The Future of Northern Ireland: A Paper for Discussion (Green Paper; 1972), <http://cain.ulst.ac.uk/hms0/nio1972.htm>.

The Sunningdale Agreement (December 1973), <http://cain.ulst.ac.uk/events/sunningdale/agreement.htm>.

Thibaut, John / Walker, Laurens, “A Theory of Procedure”, *California Law Review*, Vol. 66, Issue. 3, May 1978, ss. 541-566.

- Tonge, Jonathan, *Northern Ireland: Conflict and Change*, Second Edition, Roudledge Published, London, 2002.
- Tunçay, Mete (Der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2/ Yeni Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World*, 2004.
- Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Walker, Graham, "The British-Irish Council", içinde *Aspects of the Belfast Agreement*, Ed. Rick Wilford, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 130.
- Wallerstein, Immanuel, "Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik", içinde *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Etienne Balibar / Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2000, ss. 91-108.
- Walzer, Michael, *On Toleration*, Yale University Press, New Heaven, 1997.
- Warner, Geoffrey, "The Falls Road Curfew Revisited", *Irish Studies Review*, Vol. 14, No. 3, 2006, ss. 325-342.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2004.
- Wee, Lionel, *Language without Rights*, Oxford University Press, New York, 2011.
- Wilson, Robin / Wilford, Rick, "Northern Ireland: a route to stability?", <http://cain.ulst.ac.uk/dd/papers/dd03agreview.pdf>, ss. 1-22, (18.05.2018).
- Wittgenstein, Ludwig, *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014.
- Wimmer, Andreas, "Democracy and Ethno-religious Conflict in Iraq", *Survival Global Politics and Strategy*, Vol. 45, Issue 4, ss. 111-134.

- Wolff, Stefan / Weller, Marc, “Self-determination and Autonomy: A Conceptual Introduction”, içinde *Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies*, Ed. Marc Weller / Stefan Wolff, Routledge Press, London / New York, 2005, ss. 1-25.
- Wolff, Stefan, “Between Stability and Collapse: Internal and External Dynamics of Post-agreement Institution Building in Northern Ireland”, içinde *From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, McGill-Queen’s University Press, Montreal&Kingston, 2005, ss. 44-66.
- Wolff, Stefan, “Consociationalism: Power-Sharing and Self-Governance”, içinde *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice*, Ed. Christalla Yakinthou / Stefan Wolff, Routledge Press, London / New York, 2011, ss. 23-56.
- Wolff, Stefan, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice”, *Third World Quarterly*, Vol. 32, No. 10, 2011, ss. 1777–1802.
- Wolff, Stefan, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 20, Issue 1, 2013, ss. 27-50.
- Wolff, Stefan, “Consociationalism, Power Sharing, and Politics at the Center”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2017, s. 7. <http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-65?rskey=CO6nMP&result=8>. (Erişim: 11.04.2018).
- Wolff, Stefan, “Context and Content: Sunningdale and Belfast Compared”, ss. 1-27. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=5108354BAC10FF615CF75D6F95458F5B?doi=10.1.1.695.8670&rep=rep1&type=pdf>. Erişim: 06.07.2018.

Yıldız, Kerim, “Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar”, içinde *Çatışma Çözümleri ve Barış Süreçleri*, Der. Murat Aktaş, Çev. Esra Elmas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 269-307.

Young, Iris Marion, “Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship”, *Ethics*, Vol. 99, No. 2, 1989, ss. 250-274.

ÖZET

Bu çalışmada çağdaş siyaset biliminin ve anayasa hukukunun en temel sorunlarından birini oluşturan etnik, dilsel, dinsel veya ulusal olarak derince bölünmüş toplumlarda demokrasi, istikrar ve uzlaşımın sağlanmasını yönelik yaklaşım ve stratejiler incelenmiştir. Bu araştırmanın temel iddiası, iktidar ve gücü ethno-kültürel veya ulusal gruplar arasında orantılı bir şekilde paylaşan ve bu topluluklara özerklik sağlayan ortaklıkçı güç-paylaşım sisteminin bölünmüş toplumların yönetilmesine yönelik mevcut yaklaşım ve strateji seçenekleri arasında en demokratik ve aynı zamanda en rasyonel alternatif olduğudur. Bu bağlamda, toplamda dört bölümden oluşan çalışmanın ilk iki bölümünde konuyla ilgili temel kavramlar ve ortaklıkçılık dışında diğer alternatif yaklaşım ve stratejiler ele alındıktan sonra üçüncü bölümünde tezin temel iddiasını oluşturan ortaklıkçılık detaylı olarak incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise, alt-gruplar arasında uzun süre devam eden çatışmalar ile derince bölünmüş bir toplum olarak ortaklıkçılık vasıtasıyla gruplar arasında şiddeti durduran ve uzlaşım sağlayan belirgin bir örnek olarak Kuzey İrlanda örneği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölünmüş Toplular, Çatışma Yönetimi, Ortaklıkçılık, Güç-Paylaşımı, Kuzey İrlanda

ABSTRACT

This thesis examines the approaches and strategies for providing democracy, stability and reconciliation in ethnically, linguistically, religiously or nationally deeply divided societies which constitute one of the most fundamental issues of contemporary political science and constitutional law. The main argument is as follows: The consociational power-sharing system, which proportionally shares power among ethno-cultural or ethno-national groups and provides autonomy for these groups, is the most democratic and rational alternative in the existing literature for the management of divided societies. In this context, the basic concepts related to the main subject and other alternative approaches and strategies except consociationalism are discussed in the first two chapters of the study. Then, the consociationalism which constitutes the basic claim of the thesis is examined in detail in the third chapter of the study. In the fourth chapter, Northern Ireland case is scrutinized as an outstanding example of the power-sharing system that appease the conflicts and provides accommodation between groups through consociationalism.

Keywords: Divided Societies, Conflict Management, Consociationalism, Power-Sharing, Northern Ireland